www.crohis.com

SVJETSKA POVIEST.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA DRUGA.

VICTOR DURUY.

POVIEST GRČKA.

PREVEO S FRANCUZKOGA I POPUNIO

Dr. PETAR TOMIĆ.

SA KARTOM STARE GRČKE.

ZAGREB.
NAKLADA »MATICE HRVATSKE«.
1881.

www.crohis.com

SVJETSKA POVIEST.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA DRUGA.

DURUY.

POVIEST GRČKA.

ZAGREB.
TISAK KARLA ALBRECHTA.
1881.

www.crohis.com

Varaždin 20. listopada 1881. god.

VICTOR DURUY.

POVIEST GRČKA.

PREVEO S FRANCUZKOGA I POPUNIO

Dr. PETAR TOMIĆ.

SA KARTOM STARE GRČKE.

ZAGREB.
NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1881.

www.crohis.com

Ovu sam „poviest grčku“ na poziv „Matice Hrvatske“ preveo s francuzkoga djela: „Histoire des Grecs“ od Victora Duruy-a, člana francuzke akademije znanosti i bivšega ministra prosvjete. Djelo je ovo nagradjeno od francuzke akademije, a odlikuje se osobito liepim slogom i lahkim načinom pripoviedanja. Slog je francuzki po svojoj naravi mnogo bliži hrvatskomu od njemačkoga, a Duruy je izvrstan stilista francuzki. Osim toga izvadio je francuzki odličnjak veoma vješto velike ulomke iz Herodota, Thukydida, Xenophonta, Demosthena i drugih uzornih pisaca grčkih, te je iste doslovno uvrstio u svoje pripoviedanje, što djelo ovo krasi, odlikuje i diže nad slična djela. Duruyevo djelo je eminentno političko, s toga sam po želji „Matice Hrvatske“ popunio njeke partije njegove po priznanih uglednicih. To valja osobito glede vjere i bogova, prosvjete i književnosti. Mislim, da čitateljem neće biti zazorno, ako se i pobliže upoznadu s onim, što je mašta i um grčki zamislio i izpreo, čim su se viekovi zanimali, a što je srdce od vajkada u grudima nosilo i uzvisivalo.

U Mitrovici mjeseca februara 1881.

P. T.

www.crohis.com

Pripomenak piščev.

Prve početke poviesti Grčke sačuvali su nam pjesnici i mythographi. Ova legendarna poviest sakriva bez dvojbe istinitu njeku podlogu. Nu kako da nadjemo i stignemo tu istinu? Za više inih naroda imamo i drugih svjedočanstva osim legenda, tu dakle napram narodnoj predaji možemo postaviti tudje čisto suvremeno pripoviedanje za nadzor. Nu tko će o drevnoj Grčkoj da svjedoči proti Homeru? Zar da poput Euhemera i njegovih sljedbenika učinimo od svih onih bogova ljude te dovedemo legendu razumu na dohvat; ili da poput Novoplatonovaca u svih tih mythih vidimo samo alegorije i simbole? Koja da nas Ariadnina nit provede ovim labirintom; pak, kad kritički dah učini da ovo sjajno i lahkotno cvieće uvene, što li će nam od njega i ostati?

Vjerovati, da je mythologija samo fikcija ljuskom, a jezgrom istina; pak da je ona samo ukrasna koprena, koju je dosta dignuti, a da vidiš istinski čin, bilo bi izvanredno nepoznavanje tvorne sile narodnoga uobražavanja. Jest njeko doba u životu narodâ, gdje je sve samo čuvstvo i slikovnost te gdje je sve život i personifikacija, kao što dodje i doba, gdje je sve samo razmišljanje i izpitivanje te gdje se sve raztvara i razčlanjuje. Ono prvo jest doba vjere u pojave svieta, doba legenda, koje tolikimi božanstvi naseljuju Olymp i tolikimi čudovištnimi dogadjaji nadimlju poviest herojâ, bio to Achillej ili tko drugi, Thesej ili tko drugi. Ono je drugo doba dvoumljanja o svem, što bi se činilo da potječe od prirodnih zakona, doba znanstvenoga potraživanja o uzrocih i njihovih učincih — jednom rieči: doba, koje ubija bogove i heroje, pokazujući iza herojâ ljudsko družtvo, koje sačinjava polovinu njihove snage,

www.crohis.com

a iza bogova samo jedan jedini najviši um, kao što se nalazi samo jedan jedini prvotni uzrok svim pojavom na pozorištu svieta. Prvo od ova dva doba traje i za najodličnije duhove Grčke do šestoga vieka prije Isusa, a drugo počinje jedva Anaxagorom i Thukydidom. Herodot je još pod jarmom stare vjere, jer osim njekoliko plašljivih tumačenja pripušta ono, što drevna Musa pripovieda. Thukydide, budući slobodniji, smjelo nosi svoj razbor nasred kola ljudi i dogadjanja prošlosti, a samo se čuva, da ga nepomieša sa svimi nemogućnostmi mythologije. On se sustavlja samo o velike čine, otimlje im čudovištnost te stavlja politiku na njihovo mjesto. Tako dakle nemože o tih vremenih, toli tamnih kritici, a vjeri toli punih puncatih sjaja, prikazati ništa do li triezne slike a po svoj prilici vjerne u glavnih si crtah. Ja sam dakle u ovoj knjizi u kratko izpripovjedio priče, prepuštajući drevne predaje mythographom, čije i jesu, pak sam si iza njekoliko rieči o vjerodostojnosti, koju nam obća poviest nazirati daje, uskorio korak napram bolje znanim nam vremenom. U tom mi je Thukydide dao primjer i savjet.

Povratak Heraklovaca i veliko komešanje plemenâ u povodu toga povratka završuje legendarno doba. U jedan put zastanu tradicije; Musa zašuti; sjajni se čar utrne, koji je izasuo Homer na junačko doba; evo nas u četiri vieka tame. Ova noć, pala na Grčku, prelazom je od legende na poviest, od umišljenoga svieta na sviet sbiljnosti. Epska se Musa boji sadašnjosti, gdjeno su sve stvari za nju preveć oštro i istinito orisane. Njoj je milo biti samo u kolu praotaca. S njimi prebiva, njihovim se životom nadahnjuje. Neznajući ni za najveće sgode, koje se oko nje dogadjaju, ona je poput božanstvenoga sliepca sa Chiosa, Homera, i poput onoga drugoga sliepoga bezsmrtnika, koji je opjevao prvo doba svieta, Hesioda: ona nevidi, nego se samo sjeća. Odtuda i vidimo u svakom narodu, koji ima samo pjesnikâ, ono bujno bogatstvo pripoviedaka o predjašnjih vremenih, a opet onu tamu za ona vremena, u koja su živjeli i pjevali ti pjesnici. Nu kada se je ljudsko družtvo

www.crohis.com

dobrano usjelo te dosta se razbistrili duhovi, tako da osbiljno hoće same sebe da upoznavaju, tada se radja prosa i poviest. U Grčkoj su prvi prosaiste kao što i prvi logographi (najstariji poviestnici) tek od šestoga vieka. Ipak se prava poviest uzpinje još na više, jer su pisci nabrati mogli podosta vjerodostojnih predaja, koje bi počivale na činih vrlo lahke ovjerovbe, jer su ili oni sami ili im pak posljedice sveudilj jošte trajale. A osim toga počevši od osnutka olympiadske ere god. 776. bilo je sigurna načina za ustanovljenje chronologije. Nu koliko li praznina još do Herodotovih vremena! I koliko li puta jošte sjeda poesija poviesti na mjesto, kao što eno u messenskih ratovih!

Mi dakle nemamo ništa da stavimo izmedju povratka Heraklovaca i olympiadske ere. Poviest nam je za Spartu prije Lykurga i za Athenu prije Solona ostavila jedva njekoliko rieči, a malo ne ništa za ostalu Helladu.

Medjutim od ove dobe Grčka je ustrojena. Poviestni joj život počinje te će se posvema logički razvijati. Svaka joj pokrajina ima već isto ono pleme, koje će ju čuvati sve do zadnjega dana narodnjega, a svako od ovih plemena prima na sebe pod dvojakim utjecanjem zemljopisnoga položaja i načina doseobe onaj značaj, koji će uroditi u Grčkoj plemenskom borbom i borbom mislî i interesâ.

Od jedanaestoga vieka do sedmoga nastao je čin, znamenit po poviest Grčke i svieta, naime razsuće grčkoga naroda po svih obalah Sredozemnoga mora.

Grci, kojim se je toli miljelo posakrivati dubok smisao pod najdražestnijim likom, pričahu, da je njeki pastir pasući na obali morskoj stada vidio jednoga dana krasnu djevojku, gdje iznire vodi iz dubine pa mu se osmješkuje i k sebi ga dozivlje. S početka je oklievao, do mala se preda čaru i u valove se baci. Koliko li nije obajnih Sirena ovako popievalo oko ovih divnih obala i pozivalo žitelje na svoje modre talase! Grci se poput onoga pastira predadu neodoljivoj zamami i poteku od otoka na otok medju tri kopna, koja spajaju oni otoci. A priroda im je u dva načina nalagala dužnost, da budu mornari: polo-

www.crohis.com

žajem njihova zavičaja u sredini Sredozemnoga mora i njegovom razčlanbom u otoke, predbrežja i planine, odkuda je prostran svuda vidik na more; a još više pak svojimi plodinami. Grčko tlo, nesgodno sijanju žita, vrlo je sgodno lozi i uljici, a ovo su obrtni i trgovinski plodovi. Narod, koji ima dosta žita i stoke, može sve drugo pregorjeti i ništa drugo netražiti od hraniteljice zemlje; odtuda i spori porast ratarskih naroda. Ali onaj bi narod, koji ima samo vina i ulja, pogibao od gladi, kad nebi svoj živež izmienjao za drugojaki. Vidimo ga dakle prinudjena živjeti u sveudiljnih odnošajih sa svojimi susjedi, oblietati svietom i po svietu uza trgovačku robu nagomilavati znanja i zamisli. Pomislimo li na ovo, zar da se začudimo, što je grčki narod njekada bio i dan danas jošte jest jedan od prvih trgovačkih naroda te što se je porazgledao po svih zemljah oku mu na dohvat, i na svakoj obali ostavio bar po jednu naseobu?

Trgovina živi o slobodi: grčke naseobe bile su slobodne, kao što su rimske zavisne bile, jer su bile samo orudje gospodovanju, a ovo hoće pokornosti.

Dok su Grci ovako izlazili na tisuću vrata, koja je priroda pred njimi poraztvorila, nutarnji je prevrat stavljao na vladu umjesto kraljeva junačkoga doba, sinova božanstva, malo po malo plemiće, koji su si jošte uviek prisvajali božansko porietlo. Pa nemajući već ovo plemstvo nad sobom gospodarâ, prohtjedne mu se pod sobom vidjeti samo podanikâ. A podanici usuprot, domogavši se većega blagostanja i većega obrazovanja, zamisle se sposobnimi sami svojom sudbinom upravljati te izvrše na oligarchiji ono, što je oligarchija izvršila na kraljevih. Ali za ovu su si borbu uzeli poglavica, koji im se nametnu za tirane: ovdje silom ili pak nenadnjom, ondje privolom naroda, koji im vlast dade, nebi li od njih dobio na uzdarje red i jednakost.

Minuše i ovi tirani. Zloporabe i nasilja porode novim prevratom, sada demokratskim. Takvi je dakle unutarnji život Grčke do persijskih ratova: s početka kraljevi, tada aristokracija, zatim tirani, koji se opiru o potištene stališe ili pak o

www.crohis.com

plaćenike, napokon država samovladka: tu u korist naroda, koji živi o obrtu i trgovini, tamo u prilog bogatim posjednikom zemljišta. Ovakova je vladavina vladala Grčkom u onaj mah, kad ju napadoše Persijanci, pak, veli Herodot, ove su ju slobodne institucije i spasile.

Za duga i mučna rada oko unutarnje preobrazbe umni je život u Grčkoj rekao bih pretrgnut. Ali se u asijskih naseobah razvija genij. Ondje se radja umjetnost i znanost; poesija povećava baštinu Homera, a naokolo zasjava grčki sviet najživljim sjajem. Pod konac šestoga se vieka neprijateljsko gospodstvo razprostre nad ove umne gradove. Pod tudjinskom se ovom rukom slede izvori života. Poginut htjela civilisacija već u klici svojoj; Marathon ju i Salamina spase: slavnih li imena, koja će do vieka spominjati zahvalno čovječanstvo!

Grčka je sa svojimi morskimi zatoni kao obkopi, i sa svojimi planinami kao bedemi rekao bih velika tvrdjava, koja se uzdiže izmedju Europe i Asije. Milijuni Xerxovih ljudi uzalud jurišaše na nju: o nju se raztreskalo neizmjerno iztočno carstvo. Ove pobjede dobila je Athena, one i odlučiše njezinom sudbinom. Navala je odbita, valjalo joj zakrčiti nov nasrtaj. Samo je Athena pomislila na to te i znala pomoći tome. Ovo gospodstvo, koje osigurava sigurnost môrâ, koje budi obrt i trgovinu, koje sije dobrostanje i izazivlje umni razvoj, najsrećniji je momenat Grčke i najsjajniji u životu čovječanstva. Dakako, u Helladi neživi samo Athena. Svi rade i razmišljaju, ali sve pritječe k njoj, genij, bogatstvo i snaga. Ona je ognjište, koje prima i usredotočuje razasute zrake, da ih svietu sa blistavim sjajem povrati.

Ponad velikih ljudi, koji se sgrću u ove zidine, carstvuje plemeniti lik Perikla. Neprijatelji ga nazivali Olympcem. Pravo su imali, jer je on ravnao i suzprezao s božanskom upravo mudrošću ovaj umni, strastveni i nepostojni narod, koji je do nužde znao biti i rimske uztrajnosti; narod, koji je dakako i pogrješaka učinio, nu koji ih je odkupio svim onim, čim nam je ostavio velikih djela i velikih ugleda. Elegantno i umno

www.crohis.com

bijaše to množtvo, željno umjeća, znanja i poesije; u njem je bogatstvo jedva pokazivalo stališe, a za sve jednaki odgoj nije ih ni postavljao; bijaše više narodna aristokracija nego li narod, nu uzdignuta na ovu veličinu svojim rodjenim genijem kao plodom svojega zemljopisnoga položaja i svoje poviesti, i najčovječnijimi i najslobodumnijimi ustanovami, koje je vidio stari sviet.

Jest, treba li, ja priznajem evo svoje simpatično čuvstvo za ovu slavnu republiku, koja je imala i stranaka i prevrata, ali nikakovih gradjanskih ratova ni pobuna robova; priznajem ga za grad ne Kleonov, nego Periklov, za domovinu Demosthenovu, a ne Demadovu, na koju ni najljući joj dušmani, Philip i Alexandar, nemogoše nikada zamrziti; za ovaj narod, koji je jednomu od najdrevnijih si urodjenih junaka pripisivao ovu nauku: „Učini svojemu bližnjemu ono, što si sam sebi od njega želiš“, i kojemu se poviest otvara kod Marathona, a zatvara kod Chaeroneje rječitim uzklikom Demosthenovim: „Ne, ne, Athenjani, vi nepogriešiste braneći do zadnje kaplje krvi slobodu Grčke“ — a mogao je reći: civilisaciju svieta. Neka se uz to nezaboravi, da je ovaj toli obtuživani narod bio robovom blag, da je dobro primao tudjince te u njeke dane razkivao zarobljeničke negve, nebi li čak i zarobljenici mogli pribivati veselim svetkovinam Dionysovim. On je ubijao krivca, ali ga nije mučio, on je starcu, nemoćniku, ranjenu vojniku osiguravao život i domovinu za mater postavljao djeci, koju bi rat ostavio bez otca i matere. Napokon on je jedini, veli Pausanija, od svih starih naroda u sredini javnoga trga podigao oltar Smiljenju, nebi li nesrećnici došli ondje moliti i ovješati svoju molitvenu vrpcu o taj oltar.

Zaista je ovo bio narod ljubimac one božice pomoćnice, koja bi se umiešala u borioce, samo da im žestinu ublaži; koja je držala koplje, samo da pravicu do pobjede dovede; koja je bila božanska *Mudrost*, ali i znanost ljudska; radišno božanstvo, koje je uljiku stvorilo, izumilo koristna umjeća i domaćicu naučilo domaćim krepostim; božica „množtva misli“,

www.crohis.com

koja bi mudracem poodkrivala zakone svieta, jer je ona bila mudrost sama, rodjena iz glave Zeusove.

Kakvo božanstvo, takov i narod; ili, što je i istinitije, kakov narod, takovo i božanstvo. Najumniji i najvrstniji od svih grčkih gradova valjalo je da ima za božanstvo Palladu kao zaštitnicu, najčastniju od božanstva hellenskoga Olympa.

U onaj dan, kad bi mladi Athenjanin, dorastavši osamnaestoj godini, primio oružje, koje mu je valjalo nositi na obranu zavičaja svoga, polagao bi ovu zakletvu:

„Neću nikada obezčastiti sveto ovo oružje te neću nikada ostaviti druga u boju. Borit ću se i sam i s drugovi za sve, što je sveto i posvećeno, pak neću nikako onim, koji će se za nami roditi, ostaviti svoju domovinu manju, nego li sam ju primio, nego još veću i još snažniju. Slušat ću poglavare i zakone, pak ako bi tko rušio ove zakone ili ih nebi slušao, ja ću ih osvetiti, bilo sam, bilo sa svojimi sugradjani, i poštivat ću vjeru svojih otaca. Bogovi mi bili ovoj zakletvi svjedoci.“

Veliki je viek Athene onaj, kojemu u pravednom počitanju nadjenuše ime Periklovo. Ovo zlatno doba uma ljudskoga rodilo je potresom u duhovih, koji ih natjera prema neznanim krajevom. Na ovom putu velikih misli nadje Grčka bezsmrtnih nadahnuća, ali u istom se času pojavi nova i strašna sila, filosofija, buntovna kći polytheisma, hramovom na ulazu, koje će ona jednom srušiti, jer takova djeca ubijaju svoju mater poput onih bilina, koje rastu u pukotinah starih zidina te ih na posljedku strovale na tla. Rano sadje filosofija u boj s postojećom vjerom. Ona sbaci s prestolja bogove Olympa, ovu uza sve svoje nedostatke i slaboće jedinu moralnu silu, koju su narodi poznavali; pa kaošto je filosofija izašla izvan uzkoga kruga narodnih vjerovanja, tako izadje i izvan uzkoga pojasa države. Ponad čovjeka spazi ona čovječanstvo; ponad države sviet. A strah me je, da se je pomogla i od razvalina domoljublja, kaošto eno od razvalina bogova, upravo tim, što se je nadigla na više ideje i o božanstvu i o pravoj krieposti.

www.crohis.com

Liepa ona rieč, koju čitamo u Marku Aurelu: „Gradjanin sam svieta“ Sokratova je rieč.

I sama poesija dodje u pomoć atheističkomu doumljanju Leukippovu. Aristophane sa svojim sarkasmom i Aeschyl titanskom smjelošću svojega „Prometheja“ dadoše čuti ovaj klik, koji je u Rimu poprimio Lucrecij: „Bogovi će umrieti!“ Pak u grozi, koju zadaje narodom praznina i šutnja nebesa i ona gusta tama, koju nagomilavaju sophiste na njegda toli jednostavna pitanja, zagadja čak i one ljude, koji su držali luč budućnosti. Athena izgoni Anaxagoru i daje otrova Sokratu. Okrutne li i jalove pobjede intolerancije! Istina jest: bogovi ginu, a na nesreću novi Bog još nije došao. Ipak se čini, da ga velik jedan duh nazrieva. Platon navješćuje njekoliko istina vjere budućnosti. Ali ga samo malo kolo razumije; množtvo čuje i sluša samo one, koji mu dovikuju, neka dvoumi o svem, o nebu, domovini i krieposti, te neka vjeruje samo bogatstvu i nasladi; — tada se sruši domoljublje, nestane ćudoredja; države se sagiblju pod utezi pokvarenosti i Grčka izmorena umirući gasne bez buke pod tudjinskim gospodstvom.

Nu koja li bjehu orudja za ovo veliko razsulo? Sparta i Makedonija. Kad je Rim došao, našao je samu liešinu.

Osamnaesti se je viek divio samo Lakedaemonu. To je bila poradoksna misao Rousseau-vljeva o čovjeku prirode, uporabljena na ljudsko družtvo. Bez dvojbe ima velikih stvari u Sparti. Ostavila nam je bezsmrtan primjer trieznosti, poredka i prezira strasti, boli i smrti. Sparćani su znali i slušati i umirati. Zakon bio je njim po Pindarovoj divnoj rieči, koju bi valjalo uklesati u čelo svih naših spomenika, „kraljicom i caricom svieta“. Priznajmo im jošte jednu kriepost davnih vremena, koju bih želio jačom u nas vidjeti, naime štovanje onih, kojim su godine na glavu položile krunu siedih kosa. Ako narod nema drugih dužnosti osim da živi od dana u dan, nebrinući se ni za sutrašnji dan ni za sviet, u obožavanju samoga sebe i u vršenju nekih krieposti, tada je Sparta svoju zadaću izvršila. Nu ako je svaki narod odgovoran pred poviešću, kao-

www.crohis.com

što je svaki čovjek pred Bogom, za svoj mar i brigu oko donošenja svojega kamena u neizmjernoj gradjevini, koju si stvara čovječanstvo — što li će Sparta, taj prosti ratni stroj, to zatorno orudje, koje je na posljedku zatrlo samo sebe, odgovoriti, kad ju uzpitamo, koji joj je dio u zajedničkom radu bio?

Grčka je cvala, mirna i srećna, pod vladom, koju još nijedno nasilje nije bilo zamrljalo, kadno je Lakedaemon započeo kobni peloponnežki rat. Slavododobitna po mahnitoj athenskoj ekspediciji na Siciliju, po persijskom zlatu i slučaju jednoga dana, Sparta uništuje državu, koja je za cielog jednoga vieka ponos bila Hellade, njezin mač i štit. Pak onda, koli zlo nosi Sparta sreću svoju! Koliko li nasilja i prolite krvi; i na koncu kolika li sramota taj Antalkidin mir, koji nam prstom kaže na Leonidine potomke, gdje klečećke primaju zapoviedi potomaka Darijevih i Xerxovih!

Nije samo Athena pala na koncu ovoga bratoubojnoga rata: Grčka se ciela cjelcata ljulja; samoj Sparti razsap prieti, pak joj eno naskoro Epaminonda urinu u prsa mač Leuktre i Mantineje. Bezplodnih li i ovih bitaka! Kaošto pčela, koja, što no rieč, ostavlja žalac svoj u zadanoj rani i umire s toga, tako nepreživje ni Theba ovoga slavlja. Tad je sve iztrošeno. Sa ovog širokog polja mesarenja, na kom već od tri četvrtine vieka žanje smrt, truli se zadah uzdiže i prima na se tielo, koje bih nazvao „condottierismom". Vojnici za plaću obuzimlju sve, truju sve. Radi njih visi sreća rata i sudbina države o jednom obolu više ili manje plaće, pak nastaje krajnja bieda, plaćeničtvo poradja tirane. Tada je Grčka nalik na Odyssejeve dvorove: prosci ih više neostavljaju, proždiru dohodke njegovih dobara te se rugaju boli sina i vjernih mu sluga. Penelopa je zapuštena od sviju u žalosti; čeka Odysseja, nu Odyssej doći neće. Zvonki mu luk neće da zamnije pod njegovom snažnom rukom, da raztjera prosce. Prosci slave slavlje: s početka Philip, koji je Grčku i kupio i pobiedio; Alexandar, koji ju je razasuo u neizmjerni Iztok, gdje se ona izgubi; zatim njegovi nevriedni nasljednici, koji su ju raztrgali;

www.crohis.com

a na posljedku Rim, koji ju je konačno zatro, pošto se je njeko vrieme naigrao njome.

Nu zašto je Grčka pala? Jer to je pitanje, koje se samo od sebe podaje na oči svakoga naroda, koji umire. Dva su uzroka: jedno radi izkvarenja ideja moralnih i političkih tako, da u državah nije više ni bilo državljana, dapače ni ljudi, jer je po odrešitoj Polybijevoj rieči Grčka umrla s nedostatka žitelja, ὀλιγανδρίᾳ. Drugo, jer je u dubini grčkoga duha uviek živio neprekoračiv nagon mjestnoga (municipalnoga) osamljenja, koji je nastao po razkomadanosti grčkoga tla, koje se je protivilo tvorbi velike hellenske države. Da je postojala takova država, nebi bilo toliko unutarnjih ratova uza sve njihove žalostne političke i moralne posljedice; Grčka bi bila nenadvladiva. Nu tolika je bila snaga osjećanja ove mjestne nezavisnosti, da je Grčka pijana bila od mahnita veselja onaj dan, kada su Rimljani proglasili, da je svaki politički savez raztrgan te svaki grad povraćen svojoj osami. Ona se mislila slobodnom onda, kad je za nju počinjalo robstvo od dvadeset viekova.

Evo dakle dvie nauke iz ove poviesti: bieda, sramota i smrt za anarchiju i korupciju; pobjeda, veličina i trostruka kruna umjetnosti, književnosti i znanosti za domoljublje i slogu.

A koje li je u općoj poviesti čovječanstva mjesto ovomu plemenitomu narodu? U prvom mu je redu, bez poricanja.

Na nepreglednih poljanah, koje oplodjuje tropsko sunce a velike ih rieke natapaju, čovjek nalazi bez muke obilnu hranu. Nu ovo sunce sažiže i omekoćuje, a ove rieke odnose, kad se razliju, i šume i gradove, i ova se podašna priroda često uzburka strašnim grozničavim trzanjem. Tu je sve ekstremno, i dobro i zlo, pak se čovjek, bez prestanka strašen ili občaravan, predaje i čarom i strahotam, koje ga okružuju, te se pušta sgnjesti bez odpora ikakova. Gospodovan ovom prirodnom fatalnošću, nemogući se pobjedonosno opirati vanjskomu svietu, koji na njega toli silovito djeluje, on ju priznaje; tako budnu ove strašne prirodne sile za njega samosilničkimi bo-

www.crohis.com

žanstvi, koja imadu u svojih svećenicih i kraljevih svoje nemienjive predstavnike.

Grčka nema ove strašne prirode ni u njezinom milju ni u gnjevu njezinom, zrak je živahan, zima kadkada oštra, tlo mršavije nego plodnije. Umjesto onih bezkrajnih poljana, gdje se pogled gubi a korak luta, gdje i bilje i životinje imadu golema razmjerja, eno je Grčka samo brdo i dolina: posvuda more, zatoni i luke; posvuda poluotoci, predbrežja i otoci. Nigdje se nije srećnije dogodio plodni spoj kopna i oceana. Tu je sve omedjašeno skladnimi omjeri, a tisuću različitih upliva radi namjesto jednog jedinoga samosilničkoga i nemjenjivoga, kao da hoće ostaviti čovjeku punu puncatu slobodu rada. Uz to se čovjek snažno bori, da divljoj zvjeradi preotme nesigurnu hranu u doba junaka, a poslije te borbe da ju preotme obližnjim plemenom; malo kasnije, da od zemlje zatraži njezinih plodova, a od mora bogatstva njegova dugimi i mučnimi napori. Nu prinudjen, da se bez prestanka pozivlje na svoju snagu i svoj um, on ih razvije te se uzponese svim onim, što može po njih postići. Daleko od toga, da se uistoliči (identifikuje) sa prirodom, daleko od toga, da se poput Inda drži slučajnim i efermernim (trenutčanim) izlievom svieta-boga, koji će se naskoro izgubiti opet u ognjištu života, odkuda je samo za čas izašao, čovjek se u Grčkoj stavlja stvorenomu svietu oko u oko, pak ako i pristane, da sačuva neko štovanje za prirodne sile, čini to tek uz uvjet, da one budu čovjekom poput njega samoga i da bi ih do nužde mogao i biti. U Homeru zadaje Diomede ranu Aphroditi, a Aiant se usudjuje boriti se s Aresom.

U narodu, koji je s pjesnikom opjevavao ovu smjelost junakâ, bez dvoumbe je vjersko čuvstvo gubilo mnogo svoje jakosti, ali u korist drugoga jednoga čuvstva, kojega nije poznavao Iztok, čuvstva slobode i dostojanstva u čovjeka. U indijskih theogonijah, budući da čovjek nije sam sebi pripadao, sva su mu djela indiferentna, a dobro je samo pokornost, zlo pak nepokornost njekim slučajnim propisom. Nu proglašujući se čovjek slobodnim, bude i odgovornim za svoja djela i moralnim. Lahko

www.crohis.com

je uvidjeti ovaj neizmjerni korak unapried, koji je grčkomu duhu valjalo na svietu učiniti. Dvadeset i pet viekova nije dostajalo izcrpsti sve posljedke ovih dvaju načela, privatnoga morala i političke slobode. Pa eto zašto ni nema uza svu prividnu razlikost oblikâ više nego dvie civilisacije: civilisacija, gdje carstvuje fatalnost u mišljenju i despotisam u družtvu, to jest vječna nepromjenljivost uzprkos tolikih država, koje se ondje dižu i padaju; civilisacija Europe grčke ili kršćanske, koja je sama po sebi napredak, jer ona iztiče slobodu.

Nema Grčka sbog toga, kako je to govorio već neznam koji zavidni Rimljanin, bezsmrtne slave, što je rodila velikimi i vještimi pisci. Ova je mala zemlja izmienila u moralnom poredku stožere svieta. Iztok je izrodio mudraca, ali su podno njih narodi bili samo stada poslušna na gospodarevu rieč. U Grčkoj je pak čovječanstvo prvi put na svietu steklo sviest o samom sebi; ondje je čovjek prvi put na svietu podpuno zagospodovao sposobnostmi, koje je Tvorac u njega stavio, i čuvstvom svojega osobnoga dostojanstva; ondje se je napokon zažarila luč, koja jošte razsvietljuje Europu i koju Europa opet nosi u Novi Sviet i u onaj drevni Iztok, koji ona malo po malo poodkriva.

Stvoritelj je komedije, Epicharmo, rekao već pred dvadeset i četiri vieka: „Bogovi nam sva dobra prodavaju tek za uzvrat našega rada“. Što je pjesnik kazivao, to je Grčka sbilja i činila, a na uzdarje primala sve blagoslove neba.

Nu evo nješto pobliže.

U vjeri je Grčka u isti mah i pusta i plodna. Budući baštinicom ne triezna i stroga duha, kojega je jedan dio semitskoga plemena našao u svojih pustinjah, nego puna one ljubavi za čudesno, koja občarava u Indiji vjersku pomisao tisućami naresa neumorne mašte, Grčka je posvuda bogova nalazila. U ovom polytheismu vlada forma mjesto ideje: ova je siromašna i nejasna, ona druga gizdava i dražestna. Što bi bilo od ciele ove mythologije, kad bismo joj sjajno odielo sbacili? Krasna vani, pepeo unutri. Samo poesija i umjetnost je mamila k ovom sustavu,

www.crohis.com

koji je djelovao na osjećala, ali ostajao bez snažna upliva na dušu.

U politici je i u filosofiji Grčka velika škola svieta. Svi su politički sustavi ondje prokušavani osim sustava novovjeke Europe, naime representativne vladavine, nespojive sa grčkom i rimskom pomišlju o suverenosti, koju da valja uviek izravno vršiti, a ne poslanstvom. Despotsko ili pak umjereno kraljevstvo, nasilnu ili pak popularnu tiraniju, široku ili uzku aristokraciju, mudro omedjašenu demokraciju ili pak razuzdanu demagogiju — Grčka je sve vidjela, sve doživila. Svršila je jedinim sustavom, koji bi ju bio mogao spasiti: umjerenom demokracijom, koja je zadovoljavala njezinomu nagonu već od drevne davnine k slobodi, i vladavinom malone representativnom, koja je omogućivala jedinstvo. I sbilja se ovaj put nije jedinstvo spremalo više pod nasilnim gospodstvom jednoga jedinoga člana, kao što u vrieme Athene, Sparte, Thebe i Philipa, nego uz jednake svim ponudjane uvjete. Na žalost je prevratni značaj Sparte tada prinudio, da se pozove Makedonija u pomoć, a umiešanje Makedonije bila je izlika umiešanju Rimljana.

U starom je vieku prvo zanimanje zakonodavca i gradjana bila država, a to je, premda je robstvo pojedinca naprama zajednici bilo preveliko, bilo i pravedno, jer je prije svega valjalo ustrojiti državu. U srednjem je vieku ovo zanimanje bila vjera, to shvaćamo jošte; danas je ono samo privatna korist, to sažaljujemo. S toga i jest uza sve duboke razlike, koje razstavljaju novi sviet od staroga, dobro po nas ostale moderne ljude, koji živimo rek bi izgubljeni u krilu golemih država, proučavati poviest ovih grčkih gradova, gdje je glavni posao gradjanina bila briga o javnih stvarih. Tada ćemo i bolje razumjeti ljubiti onu veliku porodicu, koju domovinom nazivljemo.

Imetak je i porodica u grčkom družtvu počivala na boljem osnovu nego li u Iztoku, ali su grčki ustavi, malo ne svi načinjeni pogledom na državu i na njezinu veličinu i neovisnost, još uviek vrlo nepodpuno zajamčivali sigurnost dobara i osoba.

www.crohis.com

Odtuda potekoše dvie vrlo težke posljedice: budući da je država bila sve, gradjani su podavali doista i bezsmrtnih primjera domoljubnoga požrtvovanja, ali su pokazivali i nenadvladivu protimbu svakomu federativnomu savezu s ostalimi državami, jer bi u ovom spoju bila država izgubila jedan dio svoje neovisnosti. A budući da je sigurnost osoba i dobara bila slabo zajamčena, osjećali su bogataši samo mržnju za ustanove, koje bi im osobito u nesretnih ratovih učinile položaj nepodnosivim. Na Chiosu, kad bi država trebala novaca, odredjivalo bi se, da se svi privatni dugovi imadu namiriti i platiti državi.

Ovo zlo bude povećano drugim. Da gradjanina nebi domaći posao odvraćao od javnoga života, radili su mjesto njega robovi. Aristotele izrično hoće, da ih ima u svakoj dobro uredjenoj državi. Netreba nam ni spominjati moralne izkvarenosti, koju rob u gospodara ulieva, ni prezira, u koji uviek upada slobodan rad na oči prisiljena; nego nam samo valja opaziti, da je zakon i običaj, ostavljajući obrtnost robovom, priečio razvitak i utvrdu srednjeg sloja narodnog, koji bi dosta jak bio, da mir strankam nameće i sačuva ravnovesje u državi. Jer dobrovoljan rad, taj dragocjeni dar božji, spašava države, kao što spašava i pojedince ljude. Jasan primjer tomu vidimo kod Sparte, gdje je bezplodni nerad gradjana urodio skrajnom nejednakošću. Odtuda ona nestalnost uredaba, odtuda urote, nasilja, prevrati i neizmjeran broj izagnanika u Grčkoj, koji su se sveudilj s oružjem u ruci šuljali okolo države.

Mi, koji smo baštinici Grčke, mi uzdišemo s ovih nasilnih čina, te ih malo nesmatramo zločinom naprema nam, jer su oni sbog krvava ratnoga posla odvratili tolike sile, koje bi se bile posvetile dobrotvornomu radu mira. Ali ako i nije civilisacija cviet, narastao na razvalinah i na olujah, zato ipak neprocvjeta uviek samo u tišini i u gluhoj šutnji. Borba interesâ i strastî razvija značaje; život budne energičniji, sposobnosti tvornije i bogatije. Najukusniji plodovi ljudskoga rada izlaze kadkada iz radionice, gdje Kyklopi čelik kuju, gdje se vidi samo oganj i pepeo, gdje se čuje samo buka i stenjanje. Pa

www.crohis.com

tako je iz svakoga od ovih malih toli izmorenih i bučnih gradova proizašlo kakovo čudovište umjetnosti ili misli.

Filosofija. Nemajući Grčka ni svetih knjiga ni sbornika ustanovljenih nauka ni svećeničke kaste, koja bi samo za sebe čuvala dogmu i znanost, niti napokon aristokracije, koja bi omedjašivala polje misli, dopuštala je duhu svojih sinova što slobodniji razvitak. S toga i jesu Grci ustrojili filosofiju u svoj njenoj neovisnosti, oni su ju odlučili od vjere te ju učinili obćom svojinom neopredjeljujući joj svrhe druge do li potražbu istine. Tuda raztvoriše duhu čovječjemu neizmjerno obzorje. Ono, što je čuvstvo samo po sebi maglovito slutilo, razum podje da si prisvoji, pak još s tolikom snagom. Zar je dvadeset viekova mnogo dodalo filosofijskim odkrićem Hellenâ? Na posljedku, tolika je bila plodovitost ovoga srećnoga duha hellenskoga, da je i na samih razvalinah grčkoga družtva porastao onaj liepi moral stoicisma, koji i dan danas, spojen sa kršćanskim duhom te po njem promienjen, jošte može odgojiti velikih značaja.

Znanosti. Grci su počeli mjeriti zemlju i brojiti zviezde. Oni su stvorili matematiku, geometriju i mekaniku, koje je Aegypat i Chaldeja bila samo nacrtala, botaniku, medicinu, higijenu. Dakako da ih je bio Iztok po dobi pretekao u ovih potraživanjih, nu nije ništa sveo u sustav, tako, da imademo jedino Grkom zahvaliti načela i metodu, dakle prave početke i osbiljni napredak znanostî. Na nesreću nepodjoše čvrstim i uztrajnim korakom po širokom i velebnom putu, koji im je Hippokrate otvorio i kamo ih je Aristotele nazad pozvao, putem naime motrenja i filosofijske razudbe prirode.

Nu u književnosti kolika li sjaja! Koliko li vrsti stvorenih i do savršenstva dovedenih: epopeja, elegija, oda, tragedija, poviest, govorničtvo javno i sudbeno! I koli trajna carstva! Europa, odkada se je umnomu životu rodila, usiše sav svoj sok iz grčkoga tla. Germanske su literature tek od jučer osim Shakespeare-a i Miltona, koji takodjer nisu dosta stari, i osim Goethe-ja, kadkada toli grčkoga, i Schillera, koji takodjer nije

www.crohis.com

uviek njemački. Slovjenske se književnosti tek radjaju; sjeverne nezaslužuju osebna mjesta; nu južne, koje su do danas bile najsjajnije, imadu za učitelje pisce, koje klasičkimi nazvasmo, a većina ovih pisaca govori pjesničkim jezikom Homera, jer i najsvjetliji od Rimljana njegovi su samo učenici bili. I latinske su Muse kćeri hellenskoga Zeusa, a sestre Delphskoga Apollona.

Pak ovako malne ciela svjetovna književnost potječe od Grčke, kao što sveta književnost od Palestine. Od ove se dvie zemlje spuštaju one dvie velike rieke, koje su oplodile barbarsku Europu.

Za umjetnost su Grci još više učinili, jer su znali sustaviti bježeći čas ljepote te ga ovjekoviti urezavši ga u mramor i mjed. Ogromni proizvodi aegypatski, assyrski i indijski dovedeni su u Grčkoj na prava i skladna razmjerja ljepote čovječje, koja siplje zrake bezsmrtne ljepote sa tvorova Phidijinih i Praxitelovih, kao što i sa Homerovih, Sophoklovih i Platonovih tvorova. Kipar, arkitekt i slikar imali su u vjeri i poesiji najdragocjenije vrelo, a u političkih uredbah najenergičniju podporu u svom radu. „Doba republikanske slobode", veli Winckelman, „bilo je zlatno doba liepih umjetnosti". Pak i jest sviet ostao poganskim u ocjenjivanju plastičke ljepote. Zaboravivši već i na pobožne legende, kojimi je crkva mlade mu godine ljuljala, i na gotske svodove, pod kojimi mu se je molitva toli vruće k Bogu uzpinjala, vratio se je sviet bogoštovju Grčke. Gdje li ima od Londona do Beča, od Petrograda do Madrida igdje arkitekture, koja nebi dolazila iz Olympije ili iz Parthenona? Imademo li igdje velikim athenskim ili sikyonskim kiparom takmaca, koji nebi stupao otvorenom mu već putanjom? A na koncu koju li je novu umjetnost sviet stvorio od dvie tisuće godina? Srednji mu je viek podao gotsku i arapsku arkitekturu; moderna vremena glasbu, a valja uzprkos Zeuxisa i Apella kazati i slikarstvo.

Bez dvojbe se valja na mnogo mjesta izpravljati hvaleći ovu civilisaciju. Kao političkim se teoretikom valja Grkom diviti, a nada sve Aristotelu, pa gle! oni nisu znali ustrojiti do li

www.crohis.com

gradova. Ideja velike jedne države bila im je nesnosna, pa nikada, osim na jedan trenutak za persijskih ratova ili pak prekasno za vrieme achaejskoga saveza, nikada nisu privoljeli, da si i snagu i sudbinu bratski ujedine. S toga i jesu svoju nezavisnost izgubili onoga dana, kad im se domovini na vratima a pomoću njihove civilisacije stvorila polubarbarska, polu-hellenska vojnička država Makedonaca. Rima je jošte manje muke stajalo da ih podvrgne.

Grčka vjera, koja je toli prijala umjetnosti i poesiji, nije prijatna bila krieposti. Prikazujući bogove, te personifikacije prirodnih sila, gdje se podavaju sramotnim strastim, počinjajući kradju, sramotu i preljub te odišući mržnjom i osvetom, ta je vjera zamračivala pomisao pravde i posvećivala zloću primjerom onih, koji bi imali biti predstavnici dobra na svietu. Tako se, razvijajući se uzporedo ali u protivnom smislu legende o bogovih i razum ljudski, dogodi te se je grčki polytheisam našao u položaju smrtnom po svako bogoslužje, tako da se je vjera našla na jednoj strani, a ćudoredje na drugoj. Ovo napadne na onu a podpuno je pravo i imalo: bogovi opadnu s Olympa, a trava proklije po predvorjih hramova. Bilo bi to dobro, da je ove razprestoljene bogove nadomjestila muževna pouka, koja bi bila razsvietlila i razčistila um ljudski. Ova se muževna pouka nalazila tu i tamo u riečih pjesnikâ i filosofâ, ali ih množtvo nije slušalo. Predavši se sramotnomu sujevjerstvu, kojim za slabiće nestaju sva velika vjerovanja, ostade množtvo bez obrane ikakove, kad ga napadnu zle kušnje s asijskom izkvarenošću, koju su u njega ulila osvajanja Alexandrova. Zlato raztruje sve: ljude i ustanove. Seleukidski ti i ptolemaejski plaćenici, ti ravnači razkalaštva po razvratnih gradovih Asije, ti ljudi bezdomovnici, odkad im je nestalo slobode, izgube s muževnimi kriepostmi i plemenitu požrtvovnost, koja ih je učinila toli velikimi kod Marathona i u Thermopylah, a s njom i štovanje samih sebe i vjeru u ono, što je liepo i dobro, koja je bila rodila toliko dobrih gradjana i pripravila toliko remek-djela. Ona porodi doduše jošte njekoliko

www.crohis.com

ovećih ljudi, kao što zemlja, koja je dugo bila plodna, nu sada iztrošena, i dalje jošte daje po koji smočan plod, ali ostalomu narodu, neimajući više ništa što drži koji narod u ravnovesju, klonu duša: on stane štovati samo jednoga boga, nasladu, sa svom robskom i nizkom pratnjom njegovom. „Domovina je“, reče njeki pjesnik ovih tužnih vremena, „ondje, gdje se dobro živi“. A oni, koji nisu mogli dobro živjeti uza bogatstvo kojekuda nagomilano u blatu ili u krvi, skloniše se živjeti o tudji trošak. U mladjem rimskom carstvu zapadnu baštinikom Aristida, Perikla i Phokiona u svojinu svekolike nezdrave gadne vještine, a u kasnijem carstvu rimskom ovaj veliki grčki duh svrši onim byzantijskim duhom, koji je preteča posvemašnjega razsula.

Dakle: vjera pjesnička, ali bez ćudorednoga upliva; porodica nesavršeno ustrojena; svojina zlo zajamčena; uza sav uviek budni duh često zamračeno ćudoredje, sasvim inače nego li u Rimu, gdje je u obćenitosti ono, što je bilo veliko, veliko bilo ne duhom, nego značajem; za dana najljepših bez ikakve sigurnosti, prevare i gradjanski ratovi sa njihovom običnom pratnjom: izgonom, konfiskacijom i krvlju do koljena; — nasuprot za nesretnih dana gnjusna iskvarenost, koju naš jezik hvala Bogu nemože izreći; a uviek i posvuda krvava rana robstva sa svimi njegovimi biedami: evo tu su ona zla, koja su Grci pretrpjeli, a koja poviest iznalazi. Ali se ove sjene sve više gube u svjetlu, čim se više udaljujemo i izdižemo: Demade izčezava, a Demosthene ostaje; Perikle briše Alkibiada, Sophoklova Athena Athenu Alexiovu i Diogence, Leonidin grad grad Nabisov. Već nevidimo zala, kojimi je Grčka toli skupo platila svoj djelatni obstanak, nego vidimo samo ono, što je ona svietu namrla. „Sjećaj se“, pisao je Ciceron svojemu bratu, „sjećaj se, da zapoviedaš Grcî, koji su sve narode naobrazili učeći ih blagosti i čovječtvu, te da im Rim duguje luč, koja ga razsvietljuje“.

Pravo ima Montesquieu: „Ovaj me stari grčki viek obćarava, pak sam ti uviek pripravan kazati s Plinijem: U Athenu ideš; poštuj bogove!“

www.crohis.com

XXIV

Rafaelu se jednom prohtjedne naslikati Grčku. Mjesto da poput Parrhasija nacrta zagonetnu koju sliku, Rafael naslika bezsmrtno djelo: „Athensku školu". Pod onimi triemovi, koje je uzdigla ruka Iktinova ili Phidijina, eno Sokrata, koji dogmatskim načinom polaže temelj čovječjemu ćudoredju; eno Platona i Aristotela, koji otvaraju filosofiji dva njena velika puta; eno Pythagore, koji poodkriva svojstva brojeva; eno Archimeda, koji ih upotrebljava; eno one sjajne množine, koja učitelje okružuje, da im rieči primi i nam predade. Podajte uz to ovomu remek-djelu najvećega slikara svieta život, pak ćete evo poput poviesti s ljubavlju razmatrati ove junake duha, slušat ćete s uzhićenjem skladne im i stroge glasove te ćete o Grčkoj reći ono, što je Chénier rekao o svome pjesniku:

Tri je tisuć' prošlo svietom ljeta,
Prošlo preko pepela Homera;
Ali iza tri tisuće ljeta
Svako srdce jošte ga zamjera:
U mladosti vječnoj eno žive
Nad plemèni, koja mu se dive.

www.crohis.com

POVIEST GRČKA.

POGLAVJE I.

Zemljopis.

Važnost poviesti i vriednost prosvjete grčke. — Ime Hellade ili Grčke. — Zemljopisni opis Grčke s pojedinimi pokrajinami, gradovi i otoci. — Kakova je zemlja, što proizvodi i zašto? — Podneblje. — Kakovi su ljudi bili Grci zanimanjem, tielom i duhom. — Pregled zemalja grčkih u kilometrih sa pučanstvom.

Grci su nam više zavriedili u znanosti i umjetnosti, nego svi ostali narodi staroga vieka. Njim imamo uz znanosti i umjetnosti zahvaliti razne znamenite i sustavne državne ustave i zakone o državnom životu. Poviest Grka prepuna je važnih i poučnih dogadjaja i čina. Jedan viek njihova duha vriedi stoljeća, i nadkriljuje daleko mnogobrojnije narode. Duševnoj snagi njihovoj čudjaše se svaki narod staroga svieta, s kojim su u doticaj došli, a još je veće čudo, kada se na um uzme, da su živjeli na malenu prostoru od kakovih tisuću četvornih milja. Zato pravo kaže Jacobs: „Kao što pravovjerni i pobožni Moslim kod molitve pogleda prama grobu prorokovu, tako gledaju svi prijatelji znanosti, umjetnosti i čovječnosti na stare Grke i njihovu prosvjetu. Dok je još taj narod živio, nalažaše se već u svietlu poezije, komu se premnogi radovahu. A sada kada toga naroda neima, te mu se nahode samo pojedini tragovi u razvalinah, pričinja nam se skroz poezijom na radost svemu prosvietljenomu svietu. Velik dio grčke poviesti priliči homerskomu eposu, a djela Grka čine nam se kao čudesa božja, kakovih se više nerodi u svietu.“

Pravo središte Grčke i Grka bijaše od vajkada aegejsko more. Grci neimahu dugo sami pravoga pojma o svojoj po-

www.crohis.com

stojbini: s toga ih zapita makedonski kralj Philip ironički, kada su mu Aetoljani spočitavali, da je barbarski kralj: „A što razumievate vi pod Grčkom? Kuda joj stavljate medje? A vi sami, najvećim dielom, jeste li Grci?“ Tudjini im nametnuše ime Grka, a oni se sami zvahu Helleni, a svoju zemlju Hellada. Njim se je dugo dogadjalo s imenom slično, što i s imenom Italije, a Hrvatske prema Slavoniji i jednom dielu Bosne (turske Hrvatske) još dan danas. Što je god bilo sjeverno od gore Olympa i ambračkoga zaljeva, bijaše u očima Grka vrlo dugo sve barbarsko, dakle i Makedonija i Epir i južna Illyrija. Rimljani u obće prozvaše Hellene Grci (od jednoga kotara epirskoga „Graikoi“), kao što su Niemce Germani; pa tako prodre obćenito ime Grka izvan Grčke ili Hellade. Zemljopisni položaj Grčke olakšavao je Grkom u svakom pogledu njihova nastojanja i poduzeća. Gore im bijahu veoma sgodne za obranu i junačka djela, a more za trgovinu i obćenje s ostalimi narodi, a uz to im dizaše i podržavaše oboje junački i ratoborni duh. Grčka je doduše odlučena od Asije i Afrike, ali im se približuje otoci za sve prikladnimi. Kykladski otoci počinjući blizu glavine Sunija miešaju se sa sporadskimi, koji se dotiču Asije. Sa Korkyre vidi se Italija, sa glavine malejske na Moreji ili Peloponnesu sniežni vrhovi Krete, a s ovoga otoka gorje Rhoda te obale azijske. Za dva se dana dodje ladjom od Krete do Kyrene u Africi, a do Aegypta treba tri samo ili četiri dana.

Grčka se dieli zemljopisno na: sjevernu, srednju Grčku ili Helladu i Peloponnes ili južnu Grčku.

I. Sjeverna Grčka, sada Janiah i Jemšeher zvana, odieljena je kambunskimi gorami od Makedonije i Illyrije. Pind gora dieli ju na Epir i Thessaliju. Pind, visok oko 2.000 $^m/$, razstavlja se s iztočnimi Alpami onako, kako Apennin u Italiji s primorskimi, te šalje na jug razne ogranke, koji pokrivaju poluotok.

Epir (Epeiros), to jest kopno naprama otokom (žitelji „Apeirotai“ ili „Epirotai“, a narodno ime bijaše im „Sikeloi“) zauzimaše prostor od 200 četv. milja današnje Arbanaske. Zemlja je sva gorovita, izuzev okoliš ambračkoga zaljeva. Gore su donekle vulkanske, odatle i ime: keraunsko ili grmeće gorje. U jeseni nisu riedki potresi ili zemljotresi. Epir imaše petnaest raznih narodića, od kojih bijahu znamenitiji: Chaonci, Thesprećani i Molossci. U zemlji Thesprećana u tomarskoj hrastovoj prašumi bijaše svetište i proročište Dodona. Iz acherontskoga jezera izvire rieka Acheront, koja ponire, pa opet dolazeć na površje utiče u

www.crohis.com

more. Zemlja je vrlo plodna. Molossci imadjâhu svoje kraljeve te zavladaše kašnje Epirom. Ambracija, dorska naselbina utemeljena od Korinćana, postade priestolnicom. Sav Epir imade krasne hrastove šume i plodne doline.

Thessalija, u užem smislu poriečje Peneja rieke, bijaše po mnienju starih jezero, te su potresom razstavljene gore Ossa od Olympa, a stvorena dražestna i toli slavljena dolina Tempe, kroz koju dobi Penej izlaz k moru. Dva jezera ostaše ipak: Nessonsko i Boebsko. Tempe (usjek), divlja i romantična dolina, tako je skučena na nekih mjestih, da bi desetak ljudi kao u Crnojgori moglo sustaviti čitavu vojsku. Ona bijaše uza to ipak jedini put, kojim se je prolazilo iz Makedonije u Thessaliju. Thessalija je okružena gorami. Sa zapada ima Pind s pustimi pećinami i šumami; na jugu Otrys s liepimi šumami i pašnjaci do Oete, zatonom malijskim i znamenitim thermopylskim klancem; na sjeveru tako zvane „kambunske“ gore s Olympom 2985 $^m/$. Olymp smatrahu Grci sjedištem bogova i središtem zemlje, koji je skoro uviek sniegom pokriven. Izmedju Olympa i Osse teče rieka Peñej ili Salamvrias. Gora Ossa nije visoka kao Olymp, ali ima divljih bezdana i jaruga. Južno-iztočno od nje leži gora Pelij, znamenita sbog ljekovitih bilina i kestenovih šuma blizu grada Kastaneje. Odavle su po priči Lapithe protjerali Kentaure, kada se Thessalija još Haemonija zvala. Thessalija bijaše jako prikladna za poljodelstvo i odgojivanje konja po dolinah; zato bijaše znamenito thessalsko konjaničtvo, koje sačinjavaše jezgru grčke vojne sile. Tradicije znadu samo za Pelasge kao narod, koji je prije Grka živio u Thessaliji i na obalah pelažkoga ili pagažkoga zaljeva. Historično ime „Thessalia“, attički „Thettalia“, dovadja se u savez s illyrskim plemenom „Thessaliotis“, koje se je pleme doselilo u devetom ili jedanaestom stoljeću prije Isukrsta, te Dorce i Boeoćane protjeralo na jug, a ostale potisnulo u brdine. Osvajači utemeljiše u nekih gradovih strogo aristokratski ustav. Važnije pokrajine i gradovi bijahu: Phthiotida ili Achaja s gradovi Thebom i Halom; Thessaliotida s Pharsalom gradom. Histiaeotida zvaše se sjevero-zapadni dio gorami okružene ravnine sa gradom Gomphi, koji u vlasti imaše klance vodeće k ambračkomu zaljevu. Pelasgiotida s najboljimi oranicami imaše najbogatije i najveće gradove: Larissu i Krannon, Skotussu s obližnjimi Kynoskephalami i Phere s lukom Pagase. Napokon Magnesija s gorami Ossom, sada Kissavo 1950 $^m/$, i Pelijem, sada Plessidi 1630 $^m/$. Tu se nalažaše Iolk, znamenit po mythskoj priči, i grad Demetriada.

www.crohis.com

II. Srednja Grčka ili Hellada. Srednja Grčka, danas Livadija, ima na zapadu ambrački zaljev i jonsko more, na jugu korinthski i saronski zaljev, na iztoku myrtsko i euboejsko more. Najvećim dielom je bregovita. Tymphrest je nastavak Pinda, njega se hvata Korax dočimajući kod glavine Antirrhiona na korinthskom zaljevu; panaetolsko gorje proteže se na zapad, Oeta na iztok, a Parnas prema jugo-iztoku. Helikon, Kithaeron i Parnas samo su ogranci iste kose. Gledajuć velik broj političkoga razdieljenja u toli malenoj zemlji, mislio bi čovjek, da je to djelo samovolje, ali promatrajuć pobliže vidiš, da je mal ne sva razdioba po zemljištu opredieljena od same prirode. Pojedine pokrajine, gradovi i otoci jesu:

Megara, osam četvornih milja; položajem gorja pripada srednjoj Grčkoj, a dorskim dielom i uslied zapadne polovine, koju dugo politički posjedovahu Korinćani, spadaše na Peloponnes te većinom držaše sa Spartom. Iztočni dio s krečevitim zemljištem bez vode, koji imaše izvrstne smokve i povrtlje za Athenjane, dobi ime od glavnoga grada Megare, stare naselbine Karaca. Kada su Dorci tu malu zemlju zauzeli, podórili su jedan dio naroda, no u puku je ostao jonski elemenat sačuvan, koji je pomogao srušiti aristokratski živalj. U osmom i sedmom stoljeću cvala je Megara vrlo dobro, te je imala naselbina daleko na crnom moru: Byzant, Chalkedon i druge kao i na Siciliji Megaru. Položaj Megaride vrlo je prikladan i povoljan za to, što se nalazi posred dva mora dotično dva zaljeva: korinthskoga i saronskoga. Megara su vrata korinthske prevlake. Pindar prispodablja tu prevlaku mostu, bačenu prirodom na sred mora za zajedničku svezu dvaju glavnih dielova Grčke. Ali taj je most tako načičkan bregovi, da je prelaz vrlo težak, jer bi njekoliko odvažnih ljudi dovoljno bilo, da zaustave vojsku.

Taj položaj Megare i njezina dva pristaništa na zaljevima saronskom i korinthskom sačinjavahu svukoliku važnost njezinu. No medju dva jaka suparnika, medju Korinth i Athenu postavljena, morade propasti. Korinthska je prevlaka na najužem mjestu široka 4—5 kilometara; s toga se prenašahu često ladje iz jedne (saronskog zaljeva) luke u drugu (korinthskoga zaljeva), da se izbjegne opasnosti i duljemu brodarenju oko Peloponnesa. Zato naumljivahu Demetrij Poliorkete, Caesar i Neron prokopati kanal preko te prevlake.

Attika, (upravo najprije Aktika od „akte“ starojonskoga naziva poluotoka), nebijaše preko 41 četvornu milju velika, a u doba najvećega cvieta neimaše preko pol milijuna žitelja; pa

www.crohis.com

ipak sačinjavaše Helladu od Hellade ili Grčke, jerbo je rodila najumnije i najplemenitije umove svih Grka, te joj je s toga postalo svako mjesto klasičnim. Gore Kithaeron i Parnas diele Attiku od Boeotije, a Pentelik i Hymet razstavljaju ju na dva diela. Kithaeron (sada Elateas), Parnas (sada Ozea) visoki su 1410 m/, Brilet ili Pentelik (sada Mendeli) 1110 m/, Hymet sad Trevoluni 1027 m/ i laurijski bregovi 650—360 m/ već u starom vieku bili su bez drveća i bez vode, nu mirisavimi bilinami posuti. Zemlja bijaše brdovita, zato slabo plodna, pa i ravnine nebijahu po svuda plodne sbog pomanjkivanja vode. Oba potoka Kephis u athenskoj i eleusinskoj ravnini, a i Ilis izcrpljeni bijahu za polievanje polja, te nedopiru do mora. Ilis ljeti skroz presuši. Attičko vino je srednje ruke, jedino maslina dobro uspjeva, kao što bijaše i hymetski med izvrstan.

Zemlja dakle attička nemogaše hraniti mnogobrojnoga pučanstva svoga; zato su žitelji Attike od vajkada bili prinuždeni obrtničtvom služiti si i pribavljati kruh; s toga su njihove rukotvorine išle u Italiju, Afriku i ća u Galliju iliti Francezku. Ta neplodnost zemljišta, primjeti već Thukydide, nebijaše zamamljiva za strane osvajače, te s toga ostade Attika u vlasti jonskoga življa i bez tudjih naselbina.

Athena bijaše jedini pravi grad uz mnogobrojna sela i mjesta Attike. Milju daleko od mora nasred najveće ravnine attičke „pedion“ zvane, na podnožju strmih klisurina s kamenitim zemljištem i mnogobrojnimi sužnjevi bijaše grad s pučanstvom prisiljen na revnost i marljivost. Tvrdjica „akropolis“ ležaše na samotnoj pećini izmedju potoka Kephisa i Ilisa. Grad imaše najviše do 180.000 žitelja u najvećem cvietu svojem. U akropoli, „Kekropiji“ zvanoj, bijahu jedino javna svetišta, te se u nju ulažaše propylaejami. Tu bijaše Parthenon, sagradjen od Iktina, t. j. hram božice Athene s divnim njezinim kipom od zlata i slonove kosti, umotvor Phidijin. U hramu se slavljaše svetkovina „Panathenaia“ (sveatenska) i čuvaše državno blago. Na zapadnoj mu strani do dolnjega grada bijahu na pnyxu sjedala za skupštinu, a na Aresovu brežuljku najviše sudište „areopag.“ Akropoli i Areopagu na sjeveru bijaše „agora“, trg za trgovanje i skupštinovanje. Iztočno blizu podnožja akropole bijaše „prytanej“, gdje su hranili zaslužne gradjane, a častili strane poslanike. Dyonisovo bijaše najznatnije kazalište (od Perikla), a za njim „Odeon“. Izvan grada bijaše akademija u vrtlu Akademovu; za Platona i njegove učenike učilište. Osim toga bijahu izvan grada gymnaziji za gimnastička vježbanja tiela. Na cesti

www.crohis.com

vodećoj iz Athene u Boeotiju ležahu dvie tvrdje Dekeleja i Phyla. U Atheni se usredotočivaše sav život Attike; svaka jeka Grčke i Azije odjeknù tu; svi poslovi svieta obavljahu se tu; sve se nauke pročišćivahu tu; sve se umjeće uzveličivaše tu. Rod ljudski i danas još pozdravlja s priznanjem blagodarnosti otačbinu Sokrata, Sophokla i Phidije. Athena bijaše često razorena i na novo sagradjena; zato je težko danas opredieliti pojedine diele staroga grada, jer se mnogo toga promienilo, dapače i isto lice obale. Prateć obalu prema Salamini prikazuje se veoma plodna i prijatna dolinica Eleusina, milo boravište božice Demetre, koja primamljivaše Athenu i držaše ju pod svojim uplivom. Athena bijaše spojena dugimi zidovi s phalerskom i piraeejskom lukom uz munichijsko pristanište. Attika bijaše razdieljena na tri kotara: Pediada, Diakria i Paralia. Iztočno od Diakrije bijaše marathonska ravnina, slavna sbog bitke i poraza Persijanaca god. 490. Na južnom kraju kao nosu Attike nalazi se glavina Sunij sa hramom božice Athene.

Boeotija, 58 □-milja velika, gorami okružena i prepletena zemlja, razpada se na dvie pole: na sjevernu i na južnu. Sjeverna je pola velika kotlina s jezercem Kopaidom, u koje se salievaju vode s gora i bregova. Zimi bijaše jezero često do deset milja veliko, te bi tako naraslo, da su mnoga mjesta i gradovi došli pod vodu. Južna pola je vrlo bregovita, nu plodna žitom, vinom, ribami i maslinami. Na jugu se prostire do korinthskoga, a na iztoku do euboejskoga zaljeva. Kroz potrese ili zemljotrese dobila je Boeotija drugo lice, osobito jezero Kopaida, koje je danas samo velika bara ili močvara puna trstike. Kephis (sada Mavroneri, crna voda), najveća je rieka boeotska. T h e b a bijaše glavni grad s tvrdjicom phoeničkom Kadmejom, a s predgradji na dvie milje daleko razširen grad. Osim Thebe bijahu znamenitija mjesta: Tanagra, Plataeje, Thespije, Leuktra, Haliart, Koroneja, Orchomen, Aulida i Delij (sada Dilisi).

Phokida, zapadno od Boeotije (40 □-milja), liepa i ugodna planinska pokrajina. I kroz nju teče rieka Kephis. Znamenita gora Parnas 2460 $^{m}/$, Kirphis i Knemis rese zemlju. Delphi, prije Pytho, znamenit grad s proročištem, zatim Elateja i Kirrha bijahu važnija strategička i trgovačka mjesta. Delphi bijahu najpokvarenije mjesto upravo sbog proročišta.

Iztočna Lokrida, do 8 □-milja velika, s gradom Opuntom. Zapadna medja bijaše blizu Kallidroma u klancu thermopylskom.

www.crohis.com

Dorida bijaše siromašna pastirska zemlja samo 4 □-milje velika, iz koje su otišli Dorci i osvojili Peloponnes. Doridu je nakvašivao Kephis sa svojimi vodami.

Zapadna Lokrida ili ozolska (12 □-milja) s gradićem Amphissom bijaše manje važnosti.

Aetolija (72 □-milje) uz rieku Acheloj. Aetoljane nazivlje Thukydide epirotskim pukom, jezik im bijaše Athenjanom nerazumljiv, s toga ih zvahu „barbari", kao i zato, što su u mirno doba s noževi hodali i na zraku osušeno meso jeli. Spočitavahu im i to, da nisu ljudi od rieči, te da im se vjerovati nemože, jer se za narodnih svetkovina nedrže primirja ni mira. Hajdučtvo cvatijaše kod njih. Do političke važnosti dodjoše tek poslie smrti Alexandra Velikoga. Savezničkim gradom postade Thermon. Životom, značajem i običaji bijahu Aetoljani vrlo slični današnjim Arbanasom; zato mnogi tvrde, da su i oni kao i Arbanasi potomci starih Illyra.

Akarnanija (45 □-milja) riekom Achelojem oddieljena od Aetolije. Budući da je na obali bilo liepih pristaništa, utemeljiše Korinćani znamenite naselbine Leukadu, Anaktorij, Alyziju i Aktij, znamenito mjesto uslied poraza Antonijeva. I Akarnanjane drže za potomke starih Illyra, jer se jezikom, značajem i običaji skroz razlikovahu od Grka. Ovamo spadaju i otoci u jonskom moru: Leukada ili Leukadija, koja se zemljištem i cielom tvorbom mora smatrati drugom Akarnanijom. Leukadija bijaše naselbinom korinthskom. Taphos (sada Meganisi) i Karnos (sada Kalama), maleni kameniti otočići izmedju Leukadije i akarnanske obale. Njekoč bijahu Taphci zloglasni razbojnici. Ithaka (3 □-milj.; u Odiseji brdo Nerit na sjeveru) veliku ulogu igra u junačkoj dobi kod sgoda i nesgoda Telemachovih. Kephallenija (14 □-milj.), njekoč Same, a sada Kefalonija. Zakynth ($5^1/_2$ □-milj.) vulkanske je naravi, veoma plodan i ugodan otok, osobito su dobri vinogradi na njem. Korkyra, inače Kerkyra, njekoč i Scherija zvana (10 □-milja) bijaše otačbina Phaeaka. Od „koryphoi" (vrhunci) dobi današnje ime Corfù sredovječnom talijanštinom.

III. Južna Grčka, inače **Peloponnes** ili **Moreja.** Peloponnes znači Pelopov otak, a korinthska prevlaka sa samo 4—5 kilometara širine dade povod tomu narodnomu izrazu i nazivu. Taj poluotok, a u očima naroda samo otok, nazvaše i Morejom, jer naliči svojim oblikom sbog više zaljeva dudovu ili murvinu listu. Na iztoku ima saronski i argolski zaljev, na jugu lakonski i messenski, na zapadu kyparissijski i kyllenski, a na sjeveru

www.crohis.com

korinthski zaljev. Na jugu su mu glavine Maleja i Taenar (sada Matapan), a na sjeveru Rhion.

Lakonija (87 □-milja), najvažnija je pokrajina na Peloponnesu. Iz Argolide pruža se u nju gora Parnon (sada Maleva), visoka 1940 m, iz Arkadije Skiritida gora; k tim dolazi Tayget (sada Pentedaktyl) 2410 m, vulkanska gora koja je većinom kroz godinu sniegom pokrivena. Rieka Eurota (liepo tekuća) najvažnija je veličinom i dobrom vodom svojom pokraj ostalih slabih potoka. Lakonija je većinom gorska, oštra zraka pokrajina. Prastaro ime Lakedaemon po svoj prilici stoji u savezu s prastanovnici Lelegi. Iz dorskoga tabora nastane novi grad Sparta, koje se ime kašnje protegne i na pokrajinu i na narod. Spartu držahu za kraljevski grad Menelajev i Heraklovaca kašnje. Grad imadjaše akropolu na desnoj obali Eurote rieke. Velike ulice i prostrani trgovi i vrtlovi bijahu mu uresom. Gythij bijaše morski grad Lakonije, a uz njega Epidaur Limera. Uz ove bijahu donekle još važna mjesta: Amykle, Helos, Asop. Izmedju Sparte i Tegeje bijaše važan za vojničke svrhe klanac Sellasija.

Messenija, inače „Messene" i „Messeniaka" zvana. Ova 50 □milja velika zemlja je izišla na glas životne borbe radi sa Spartom, jer njezine poljane i doline bijahu daleko plodnije i sretnije od gorskih i siromašnih prediela Sparte. Osobito dolina Pamisova broji se medju najdražestnije i najimućnije na svietu. Pamis rieka od veće je bila važnosti po Messeniju, nego Eurota po Spartu. Važnija mjesta bijahu: Andanija, stolica starih nad Lelegi vladajućih kraljeva, zatim Stenyklar. Epaminonda podigne i učvrsti istoimeni sa zemljom grad Messenu. Kameniti otočić Sphakterija liepo štiti zaton i važno mjesto Pylos (sada Navarino). Uz ove imahu važnosti još gorske tvrdje: Eira, Korona, Methona, a osobito Ithoma.

Elida (50 □-milja) primorska je zemlja na obali jonskoga mora sa tri zaljeva: kyllenskim, chelonatskim i kyparissijskim. Na iztoku je više bregovita, a na zapadu ravna i plodna. U prastaro doba stanovahu u Elidi Kaukonci i Epejci, koji po svoj vjerojatnosti nebijahu grčkoga porietla. Kada su Aetoljani zauzeli i posjeli Elidu, smatrahu sebe gospodujućim aristokratskim življem. God. 471. prije Is. tek sagradiše istoimeni sa zemljom glavni grad Elidu na provali rieke Peneja u ravninu. Na jugu bijaše plodna zemlja s dobrimi oranicami, gdje se nalazi i rieka Alphej (sada Rufia). Dolnju dolinu čuvaše stara tvrdja Pisa, po mitičkoj priči sielo Pelopovaca. Odatle dobi ciela pokrajina

www.crohis.com

ime Pisatida. U toj pokrajini nalažaše se poznata i slavna Olympija, koja nebijaše grad, već mjesto posvećeno vjeri, igram i umjetnosti. Ogradjeno bijaše to mjesto ili kotar (gaj upravo) hramovi, pokraj kojih bijahu mjesta i sgrade za agone i činovnike svečanosti. U svetom gaju rastijahu divlje masline, čijimi granami odlikovahu slavodobitnike kod igara. Zeusov hram u Olympiji nadkriljivaše veličinom i sjajnošću sve ostale hramove onako, kao što mu graditelj Phidija ostale graditelje umom svojim. Uz medju arkadijsku proteže se uz goru Minthu pokrajina Triphylija sa važnijim nešto mjestom Leprejem.

Achaja (38 □-milja) gorovita je zemlja sa uzkimi dolinami. Gore su joj Kyllena (sada Ziria) 2375 $^{m}/$ i Erymanth (sada Olonos) 2225 $^{m}/$ sa Panachaikom 1927 $^{m}/$. U Achaji bijaše i rado se brojaše dvanaest gradova u jednom savezu. Medju važnije spadaše Patre sbog položaja na korinthskom zaljevu i poradi trgovine; zato je zaljevu odatle ime patarski. Ponješto imadjahu jošte važnosti: Dyma, Aegij, Helika, Aege, Aegira i Pellena. Kada je već sva Grčka izgubila pod Rimljani svoju samostalnost, ostade jošte Achaja po imenu kao predstavnica i zamjenica stare Grčke, a u istinu gotova pokrajina rimska.

Arkadija (80 □-milja) najljepša zagorska zemlja na Peloponnesu sa svojimi liepimi bregovi, cvatućimi dolinami, dražestnimi šumami i bogatimi ravninami. Uz Artemisij i Parthenij mnogo su važnije gore Lykaej 1420 $^{m}/$ i Maenal 1980 $^{m}/$. Sve vode prima rieka Alphej, uslied čega postaje tlo (humus) plodno. Sjeverni jako visoki i gorski prediel Arkadije zvaše se Azanija; srednji dio sačinjavaše vispoljana oko Mantineje, koja ima vrlo važan strategički položaj. Mantineja bje god. 385. razorena, no od Epaminonde 340. god. prije Isusa opet sagradjena. Južni širi dio ravnine imaše u vlasti grad Tegeju, znamenitu predstražaricu proti Sparti. Još bijahu važna mjesta: Orchomen, a osobito Megalopol sagradjen kao glavni grad od Epaminonde 370. god. Arkadjani se smatrahu za autochthone ili prasjedioce i najstarije medju Grci. Oni sačuvaše najdulje stare običaje; s toga bijahu ponosni naprama ostalim Grkom.

Argolida (Argos, Argeie 61 □-milja), a zvaše se i poluotok Akta. Glavni grad Argos na rieci Inachu i na podnožju klisurina s tvrdjom Larissom. Gradić morski i pristanište Argosu bijaše Nauplija. Na visini nad Nauplijom ležaše Tirynt, prastara tvrdjica od ogromnoga kamenja — po priči od Kyklopa sagradjena. Još vriedi spomena Mikene, stolica Agamemnonova i Nemeja na istoimenom potoku sa Zeusovim hra-

www.crohis.com

mom. Još bijahu mjesta: Kleone, Orneje, Epidaur, Troezen i Hermiona kao posebne državice u slaboj savezničkoj svezi, Ovamo ide i otočić Kalaurija (Poros).

Korinthija bijaše mala zemlja (12 □-milja). Na brdu bijaše Akrokorinth, tvrdjica, 575 m nad morem, koja bijaše nepredobiva, osim gladom. Pod brdom ležaše Korinth, velik trgovački grad, po kom se i prevlaka i zaljev zovu korinthskimi. Zapadno od Korintha bijaše *Sikyonija* (5 □-milja) sa glavnim gradom Sikyonom, prije Mekona. Južno ležaše *Phliasija* (3 □-m.) s glavnim gradom Phliuntom.

Na jugu Grčke bijahu za trgovinu i promet važni *otoci*: Oenusse kod messenske obale i Kythera (sada Cerigo; 4½ □-m.). Dalje se nalazaše Kreta (Kandia; 190 □-milja) sa šumovitom gorom Idom. Od 30 gradova bijahu važniji: Knosos, Gortys s labirinthom u blizini i Kydonija. Kreta imaše najstariji ustav. Kašnje bijahu Krećani smatrani najgorimi medju Grci. Izmedju dvanaest kykladskih otoka bijaše najvažniji: Delos, prije Ortygija. Imena jedanaest ostalih otoka jesu: Keos, Kythnos, Seriph, Siphnos, Paros, Naxos, Rheneja, Mychnos, Syros, Tenos i Andros. Svi ovi amo tamo ležeći otoci zvahu se Sporadi (raztreseni). Najsjeverniji bijaše Samos, a najjužniji Karpath; dalje Ikarija, Rhodos i Kypar, koji bijaše više tudji, uza sve grčke naselbine. Nadalje su Chios, Lesbos, Lemnos, Imbros, Samothraka, Thasos. Mali otočići: Halonnes, Skopel i Pepareth pripadahu Atheni. Euboeja (64 □-milja velika), rudami bogata, bijaše od velike važnosti kao zaklon i naslon Attici i Boeotiji. U saronskom zaljevu su znameniti otoci Salamina i Aegina (4½ □-milj.), a u myrtskom moru Hydreja i Tiparen (Spezzia) sa golimi pećinami i opasnostmi za brodare.

Tim je opisana u kratko prava Grčka u širem smislu, a u najširem pripojiše joj kašnje još Makedoniju i Thrakiju. O azijskoj i italskoj Grčkoj, kao i o naselbinah bit će poslie govora. Ovdje budi jošte nešto napomenuto u obće o grčkom zemljištu i o plodinah. Devet desetina grčkoga zemljišta pokriveno je gorami, koje su danas lišene šuma, a koje rudami nisu bogatije od talijanskih gora. Zemljište je većinom krečovito. U staro doba bijaše poznato lakonsko željezo i laurijsko srebro u Attici; mnogo toga više imahu otoci, medju Kykladami poimence Siphnos i Seriph; u thračkom moru bijaše zlatom bogati Thasos otok i naproti njemu ležeća obala thračko-makedonska: srebro na Chalkidici, zlato na Pangaeju. Bakar i amijant (osinac) vriedili su na Euboeji, željezo u Boeotiji, uz to iz Taygeta, sa otoka

www.crohis.com

Melosa i Euboeje. Chalkida pravljaše od njega izvrstno oružje, te se njeni poslenici hvastahu, da su oni prvi bili, koji su umjeli priugotavljati bakar. Srebra još bijaše u Epiru, na Kypru, na Siphnosu i Attici, gdje je Athena za svoga cvietanja zabavljala 20.000 ljudi u laurijskih rudnicih. Attika i otoci imadjahu znamenita mramora, a Lemnos najboljega vina grčkoga. U bregovitih zemljah obično su ravnice izvanredno plodne. Thessalija, Messenija, sjever Elide i Euboeje, koja bijaše athenskom žitnicom, svjedočanstvom su toj tvrdnji. Boeotija imaše zahvaliti mnogobrojnim vodam svoju riedku plodovitost, osobito Kephisu u dolnjoj dolini te rieke, koja poput Nila natapa zemljište i u veleplodno pretvara. Ali upravo to veledušje prirode razmazilo je pučanstvo, koje je omlitavilo u razbludnu razveseljivanju i uživanju. Naprotiv siromašna Attika imaše radin i uman puk, dočim je boeotska lienost bila poslovicom uzprkos tomu, što je Boeotija brojila medju svojom djecom Hesioda i Pindara. Uzvišene pokrajine arkadijske i njezine zelene doline koje nakvasivaše sijaset potočića, imahu žitelje nalik na Švajcare glede prostih i pastirskih običaja, glede ratoborna duha i naklonosti za dobitkom, te radi razsijanosti svoje po mnogobrojnih selih. Uzev Grčku u cielosti, proizlazi, da nije bila dosta plodna, da hrani svoje žitelje u bezposličenju i lastovanju; a opet nebijaše dosta siromašna, da ih sili naporno raditi za sticanje sredstva za svakdanji kruh. Različitost zemljišta nalagaše im razlikost u poslovanju, koje umnožava vještinu, a podbada narodnji duh i um; različnost zemlje izazivlje i razlikost misli, govora i običaja, to jest civilizaciju. Po svom zemljištu morahu Grci biti više no ikoji drugi narod pastiri, nu ujedno i težaci, rudari i trgovci; a moradoše to biti i pogledom na blizinu pokrajina tada najprosvietljenijih: Lydije, Chaldaeje, Phoenikije, Aegypta i Karthagine.

Jedna zemlja u Grčkoj sadržaje osobitim načinom sve prednosti grčkoga zemljišta i položaja, a to je neplodna Attika sa svojima plodovitima krajevima marathonskim i eleuzijskim, koji šestdeseterostruko vraćahu sjeme sa svojimi maslinami, svojim miomirisnim medom hymetskim, mramorom penteličkim, svojimi rudami laurijskimi, svojim tako čistim zrakom, da se je vidjavala sa sunijske glavine perjanica i sulica parthenonske Athene; a bolje od svega toga sa svojim morem, koje joj sa tri strane služi poput pojasa. Svaki put, kada bi se Athenjani popeli na Parthenon, pali bi im u oči mnogobrojno posijani otoci, koje bi željeli posjedovati, ili pokraj kojih im valovi nosili ladje

www.crohis.com

na obale Thrakije, Asije i Aegypta. Sbog pomanjkanja prikladne gradje za brodove, morahu Grci drvo dovažati već u staro doba iz šuma thračko-makedonskih. Šume grčke bijahu hrastove, brestove, topolove, jasenove sa smrekami i jelami. Iz Azije uvedoše i presadiše Grci kesten, maslinu, smokvu i vinovu lozu. Vino, ulje i smokve sačinjavahu glavne predmete izvozne trgovine, te izvore bogatstva; a izvažahu ih u sjeverne barbarske zemlje, a kašnje i u Italiju. Sbog neplodovitosti zemlje, koja im nedavaše dovoljna žita za hranu mnogobrojnomu pučanstvu, morahu uvažati žito iz Thrakije, Male Azije, Ponta i Aegypta pšenicu, a osobito ječam, koji se u starom vieku više od pšenice sijaše. Ovce i koze sačinjavahu glavno vrelo bogatstva grčkoga izvažanjem vune i tkanina. Rogato blago upotrebljavahu samo za oranje. U dolinah upotrebljavahu konje, a u bregovitih predielih mazge (mule). Ribe nadoknadjivahu Grkom ostalo meso, koga malo imahu za hranu.

Podnebni iliti klimatični odnošaji u Grčkoj vrlo su različiti. Sa sjeverne i sjevero-iztočne strane dolazi veoma oštar zrak, osobito Thrakije, te s druge strane uslied nizkoga Hellesponta i Propontide (mramorskoga ili bieloga mora). S toga je stara tužba Grka glede toga opravdana, neglededeć na osjetljivost njihovu južno-iztočnu. Zrak je u obće oštriji nego u blagoj Italiji i zapadnoj Europi. Zato maslina uspjeva u Grčkoj samo od 39—40°, a u Italiji i Francezkoj i do 46° sjeverne širine. Na Peleponnesu se može naći za jedan dobar dan puta trostruko podneblje: zima i snieg u južnoj Arkadiji, podpuno proljeće u dolini rieke Eurota, a uz messenske obale u isto doba dozrevajuća već sjetva. Ljeto je obično bez kiše i suho; u jesen i dio zime pada kiša. No koliko gdje pada kiše, veoma je različno, te zavisi od zemljišta, gora i položaja prema moru itd. Attika je n. pr. „lahka zemlja“, a Argos „žedna“.

Unatoč svemu tomu bijaše Grčka sjajno pozorište pripravljeno za rad ljudski, osobito pogledom na tolike zaljeve i otoke s lukami i pristaništi. Da se je toj zemlji i tim ljudem približio despotizam, da je Darij ili Xerxe pobiedio na Marathonu, ili kod Salamine, tad bi bio neutraliziran sretan upliv i zemljišta i podneblja, a i same umne sile u Grka. Od stare Grčke bilo bi to, što su carevi iztočno-rimski ili byzantinski, a kašnje sultani načinili od sadanje Grčke, to jest zemlja pustoši. No genij slobode sjeo je na ognjište toga malenoga i pobjedonosnoga naroda; on je Grkom podignuo duh, koji im je bilo robstvo ponizilo; on im je pomogao izvaditi iz zemljišta i iz njih samih

www.crohis.com

blago, koje bješe tu posadila dobrotvorna ruka prirode, ter koje su u neplodno pretvorile zle ustanove i neprijatne okolnosti. No ako zemljište i podneblje s položajem mnogo čine i doprinose k razvitku ili nazadku zemlje, to mnogo više čine fizična i duševna organizacija i genij naroda, što je najjasnije dokazano poviešću Grka i njihova genija, jer su Turci i drugi narodi bili na istom zemljištu, na kojem i Grci, pa koja i kakova razlika?! Kao što svaki čovjek, tako i svaki narod pokazuje tielom i duhom, kako je i za što sposoban. Ljepota tiela u Grka valja i danas još kao uzor. Grčki obraz pokazuje premoć duha nad ćutili, koja mu služe. Nos i usta stoje pod gospodstvom čela; upravnost nosa pokazuje pravilnost i odlučnost volje, a čvrsta brada s podbradkom znak je čvrstoće, odvažnosti i postojanosti svega bića. Oko je veliko, usta fina, te sav lik skladan. U toj liepoj pùti krasna tiela prebivaše darovit duh, a jekom duha može se smatrati jezik. Da od znanosti, poezije i umjetnosti Grka ništa drugo neimamo, nego njihov bogati jezik, to bi nam već on sám bio svjedokom darovitosti njihova uma, dá, veleuma. Noviji jezici u obće prodiru odmah do razuma, neproboraviv duže u uhu; grčki pako djeluje ujedno i na vanjsko ćutilo, te podupire tim misleću silu, kada napunjuje uho njekom tamnom sviešću one misli, koju rieč naznačuje. Darovi ili talenti u Grka bijahu skladno ili harmonično podieljeni; znanje i volja, mašta i razum, osjećaj i dar izražaja: sve je to u ravnovesju. Uz gorko pregnuće ima u Grka umjerenosti; uz veselje i viku, volje i želje za rad, i to neumoran rad. Thukydide veli, da je prošlo u običaj kod Grka, da si svaki nastoji radom i naporom steći prednosti i uvaženja. Grci bijahu odvažne, junačke naravi, te se nepreplašiše lahko nikakve opasnosti. Prema tomu imaju ponosnu samosviest nad svimi „barbari“, to jest koji nebijahu Grci. Sokrate davaše danomice bogovom hvalu, da je čovjek, a ne životinja, muž a ne žena, Grk a ne barbar. Perikle u svom prekrasnom govoru (u drugoj knjizi Thukydidove poviesti) opisa svojstva Grka u kratko ovako: „Ljubimo što je liepo, ali umjereno; ljubimo znanost, ali nebivamo njom kvareni; svoje bogatstvo pokazujemo više činom, nego riečmi. Svoje siromaštvo priznati neobezčašćuje nikoga: no tim je veća sramota neklonuti se ga. Isti se u nas ljudi posvećuju dielom domaćim a dielom državnim poslovom; no i oni, koji se bave poljodelstvom i drugim obrtom, nisu bez potrebita znanja o javnih poslovih. Koji se onimi nebave, nedržimo ih bez-

www.crohis.com

poslenimi, nego nekoristnimi; presudjujemo i promatramo s pravoga gledišta državne poslove; nemislimo, da govor činu škodi, nego pomanjkanje poduke govorom prije, nego se u nuždnih slučajevih prelazi i predje na djelo. Jer u nas ima i ta prednost, da mi ujedno s velikom srčanošću spajamo i proračunanje kod naših poduzeća, budući da običaje inače neizkustvo biti vrelom ili izvorom drzovitosti, a promišljenost neodlučnosti. Najhrabrijimi mogu se doista pravom smatrati oni, kojim su i tegote i ugodnosti poznate, pa zato nedrhću pred pogibeljmi borbe".

Lagljega pregleda, ravnanja i prosudjivanja radi dodajemo ovdje po kilometrih, kolika je bila od prilike svaka pojedina grčka pokrajina. Točno se neda površina, a još manje pučanstvo stare Grčke proračunati.

1.	Thessalija s Magnesijom	14.638	□-kilomet.
2.	Epir oko 500 □-milja, ili	27.500	„
3.	Attika sa 527.660 duša na	1.858	„
4.	Megarida	370	„
5.	Boeotija sa 130.000 duša	2.887	„
6.	Phokida	4.051	„
7.	Aetolija	3.006	„
8.	Akarnanija	4.053	„
9.	Lakonija (Sparta) } 300.000 duša {	4.912	„
10.	Messenija sa } {	2.998	„
11.	Elida s Triphylijom 190.000 duša .	2.528	„
12.	Arkadija sa 161.000 duša	4.389	„
13.	Achaja sa Sikyonijom i Phliasijom 133.000 duša	2.025	„
14.	Argolida, Korinth, Epidaur 270.000 duš.	3.372	„
15.	Važniji otoci bez Krete	6.424	„
	Ukupno sa Epirom svega .	85.011	□-kilomet.
	Makedoniju za kralja Philipa ciene na	66.000	„

Ovo nije siguran račun, nego samo po prilici, kako je moglo, ali nije moralo biti, jer se danas uza sva statistička brojenja neda matematičnom sigurnošću ni sva Europa procieniti, a kamo li stari sviet.

Broj Grka ciene učenjaci na 3,500.000 do 4 milijuna duša, i to za vrieme od persijskih ratova do Alexandra Velikoga.

www.crohis.com

Prva doba.

Prvotni ili junački viek.

POGLAVJE II.

Pražitelji Grčke: Lelegi, Karci, Pelasgi i drugi. — Grci i njihova plemena (oko god. 1400—1300.?) — Mythologijske priče iz junačkog vieka: Kekrop (1580?); Kadmo (1314?); Danaj i Pelop (1284?) — Prometej, Deukalijon (1434?); Bellerophont, Persej, Herakle (oko 1262—1210.?) — Thesej. — Ostala znamenita lica junačkog vieka: Oedip. — Thebanski rat (1214. i 1197.?); Argoplovci (1226.?); Trojanski rat (1193.—1184.?) — Homer. — Povratak Heraklovaca ili kako Dorci zauzeše Peloponnes (1104.?) — Smrt Kodrova (1045.?)

Predpovjestni ili mythski i pjesnički viek starih Grka nemože se i nesmije mjeriti kritičkim i znanstvenim mjerilom. Zato je i autochthonija (prasjedioćtvo) po pučkoj predaji grčkoj maštanje ili pjesnička priča, jer i u pomanjkanju povjestnih dokaza svjedoče jezikoslovne analogije, a priznaje i Aristotele, a osim njega i Hekataej i drugi stari povjestnici, da je u Grčkoj prije Grka bilo i drugih negrčkih, to jest „barbarskih“ narodića ili plemena. Ta plemena, kojih je nestalo, bijahu: Aonci, Hyanti, Hekteni, Pronasti, Temniti u potonjoj Boeotiji, Kranajci u Attici, Kureti u Aetoliji i Elidi, a nada sve Lelegi, koje dovode mnoge mjestne priče kao predgrčke žitelje u savez sa geogonskimi mythi. Po tom bi se dalo slutiti, da su semitski Lelegi, koje su si bili Karci podložili na jugu Male Azije, morali biti pražitelji Thessalije i Aetolije; nu vjerojatnije je sa jezikoslovnih razloga, da su pražitelji europske Grčke bili arijskoga ili indoeuropskoga poriekla, a kašnje srodnoga illyrskoga. Osim arijsko-illyrskih Lelega spominju grčke predaje Karce za pražitelje Grčke; a navlastito drži Aristotele, da su se Karci naselili oko saronskoga zaljeva na Peloponnesu, poimence u Megari, Epidauru i Hermioni. No najviše su smatrani Pelasgi predgrčkimi pražitelji Hellade. Jedni izmedju učenjaka drže Pelasge za prave praotce Hellena ili Grka; drugi ih smatraju semitskim, dotično phoeničkim narodom. Phoeničani bijahu posrednici izmedju

www.crohis.com

Grčke i Aegypta. Zato govore i svjedoče phoeničko-grčki bogovi, žrtvovanje ljudi, a i sami pojedini pisci grčki. Ti posrednici Phoeničani, koii su aegypatsku prosvjetu prenieli u Grčku, bijahu Pelasgi, koji su poslie prognanja svoga iz Aegypta oko 1825. god. pr. Is. po prilici pa do Minosa oko god. 1432. pod imenom Karaca i Pelasga vladali nesamo nad obalami, nego i nad nutarnjom Grčkom. Grci bijahu tada jošte polunomadi ili pastiri, od kojih su Phoeničani bili mnogo izobraženiji. Učenici phoenički Grci svojim prirodnim velikim darom naučiše brzo sve od svojih učitelja, dapače i pretekoše ih, te ih stadoše onda goniti i ugnjetavati. I tako bude onaj gore, tko bi prije dole. „Pelasgi, veli Herodot, imahu barbarski jezik. Pa kada je tomu tako kod svega pelažkoga ogranka, to je attički, pelasgičkomu pripadajući ogranak, došav k Hellenom, naučio i drugi jezik". I Thukydide napominje, kako su se Grci svačemu naučili od Phoeničana. Samo ime Pelasga htjedoše razni protumačiti na razne načine, stranom iz grčkoga a nekoji i iz sanskritskoga jezika; nu pošto su to sve puka nagovieštanja o pražiteljih Grčke, važnije je preći na samu seobu grčkih ili hellenskih plemena. Najvjerojatnije je bilo Grkom, da je pastirski, sa sjevera došavši ratoborni narod Doraca pravi praotac Grka. No još prije dodjoše Jonjani u Attiku, koje za tako stare smatrahu, da su ih često s Pelasgi identificirali. Naprotiv je pravo narodno ime Achaejaca, koji su vladali na Peloponnesu još prije doseljenja Doraca onamo. Po jeziku bijahu Achaejci srodnici Aeolaca, s kojimi stanovahu u staro doba u Thessaliji. Ime Aeolida se je sačuvalo u Thessaliji dugo, a achaejsko se spominje u junačko doba još u eposu i u phtiotidskoj Achaeji i u Thessaliji kao pokrajinica. Dorci stanovahu najprije oko Olympa gore. Kada su illyrski Thessalci provalili i Thessaliju zauzeli moradoše i Dorci bježati na jug i u Malu Aziju, kao što prije Achaejci. Ime Doraca je pravo narodno, kao što su i pokrajine Doride u srednjoj Grčkoj i u Maloj Aziji. Kroz dorske naselbine pogrčeni Akarnanjani, Molossci, Thesproćani i drugi pripadahu po jeziku Dorcem. Prema svemu tomu je jasno, da su se Grci doselili sa sjevera u potonju Grčku, a na sjever su prije došli iz Azije u iztočnu i srednju Europu s ostalimi ili uz ostale srodnike Arijce lagljim putem mimo Kaukaza pokraj kaspijskoga mora prama i preko Maniča i Dona, i tako dalje u današnju Rusiju. Grci (kod Homera Achaejci) bili su razdieljeni na četiri ogranka ili plemena (stabla): na Dorce i Achaejce u Peloponnesu, na Jonce u Attiki i po otocih, i na Aeolce u Boeotiji i drugud.

www.crohis.com

Ovo je sve, što se njekom sigurnosti dade kazati o tih davnih vremenih i viekovih, koji oskudjevaju na posve sigurnih spomenicih, podatcih i viestih. Ali ti davni viekovi, oskudni na autentičnih činih, izpunjeni su sjajnom maštom Grkâ, množinom osobnosti ili ličnosti ljudskih i božjih, kojih je čudesan život postao predmetom priča i pripoviestî, koje su ostale u narodu do posljednjih dana Grčke, koje živu do vieka u bezsmrtnih pjesmah, kojimi se često još danas oduševljuju naši umjetnici. S toga je potrebito poznavati tu bajoslovnu poviest, postalu po svećenicih, pjesnicih i po narodu samom, koja sakriva sigurno njeki povjestnički temelj, akoprem se neda razabrati.

Grčki su se pjesnici malo bavili pražitelji Pelasgi, koji su za njih bili izgubljeni radi velike daljine u prošlosti; ali veoma su dugo i mnogo znali o pradavnih poglavicah naroda, koje dovode s iztoka i s kojimi počinje viek nazvan junačkim. Ako se taj viek protegne od 1600 do 2000 godina prije Isukrsta, naći će se junačka djela onih ljudi, koje Grci nazvahu junaci (heroji), i to u ekspediciji Argoplovaca (Argonauta), u thebskih i trojskih ratovih.

Kekrop (1580?) bijaše, pripovieda se, mudrac iz Aegypta, koji prognan iz Saisa, svoje otačbine, gradjanskim ratom oko 1580. god., dodje sa njekolicinom svojih, da se izkrca u Attici. Divlji jošte žitelji življahu posred šuma; on ih naseli na dvanaest mjesta i nauči ih njegovati masline i praviti iz njihova ploda ulje, zemlju obradjivati i dobivati razne vrsti žita. Da bi se čvršće sdružili u novom družtvu, uvede uredbe ženitbene, pogrebne obrede i sudište Areopag, da predusretne nasilju pravednim sudom. Grci su ga pomišljali pol čovjeka pol zmije, u znak dvojake mu otačbine, ili što je bio poglavica dvaju naroda.

Jednoga dana nestane Europe, kćeri phoeničkoga kralja Agenora, koji pošalje svoga sina *Kadma* za njom, da ju nadje. Dugo je putovao i prošao mnoge zemlje. Došavši u Grčku (1314?) upita za savjet proročište delphsko. „Netraži više svoje sestre, odgovori mu Apollon, nego idi za prvom kravom, koju nadješ na putu, i utemelji grad na onom mjestu, na kojem se zaustavi“. Krava ga odvede u Boeotiju pokraj vrela Aresova. Zmaj čuvaše ovu svetu vodu; Kadmo ga ubije i posije mu zube u zemlju. Odatle nikoše oružani ljudi, koji odmah navališe jedni na druge; svi izgiboše do petorice njih, koji su pomogli sagraditi Kadmeju i koji su postali poglavice pet najuglednijih porodica thebskih.

www.crohis.com

Kadmo imadjaše više djece: Pentheja, koji bi razkomadan od Bacchâ; Aktaeona, suparnika Artemidina u lovu, koji se usmjelio motriti ju, kada se jednom kupala na njekom vrelu; zato bi od razdražene božice pretvoren u jelena, a zatim proždrt od vlastitih pasa; napokon Semelu, koju ljubljaše Zeus. Zaželjevši vidjeti boga u sjaju njegova veličanstva posred munja i gromova, uništi ju vatra nebeska. Ali diete, koje je nosila u svom krilu, nepogibe. Zeus ga uze i položi u svoje stegno, dok nedodje čas porodu; to bijaše Baccho. Lyko, Amphion svirač i pjevač, Lao i Oedip nalaze se medju nasljednici Kadmovimi.

Danaj, brat aegypatskog kralja dodje bježeći od srčbe njegove i nastani se malo kasnije u Argosu. Znamenit bijaše sa svojih petdeset kćeri: Danaida, koje, poudavši se sve istoga dana, pogubiše redom svoje supruge; zato budu osudjene, da do vieka pune bačvu bez dna, izuzevši jedino onu, koja je spasila muža svoga.

I *Pelop* bijaše diete kraljevskoga roda. Otac mu Tantal vladaše u Phrygiji. Pogostivši jednom bogove kod svoga stola, htjede kušati moć njihovu. Žrtvuje svoga sina i podvori ih njegovimi udi. Zeus opazi taj zločin i baci krivca u dolnji sviet, gdje stoji u njekom potoku, kojega valovi izmiču od žednih mu usta, te nemože nikada da si ugasi neugasivu žedju, i neprestano trpi silan glad, a rukom nemože da dohvati voće, koje mu visi nad glavom.

Zeus ohrabri ipak Pelopa. Ali Demetra, koja mu je pojela rame, od tuge za izgubljenom si kćeri Proserpinom, ugrabljenom od Plutona, boga dolnjega svieta, posve je zaboravila na ono gnusno jelo. Zeus poda sinu Tantalovu rame od slonove kosti, koje, ako se dirne, svako se zlo izlieči. Pelop dodje u Grčku; u Elidi htjede da se oženi ženom Hippodamijom, kćerju kralja Oenomaja. Trinaest je već prosaca poginulo, jer Oenomaj, opomenut po proročištu, da će ga zet ubiti, protivljaše se svakomu, koji je prosio njegovu kćer; a siguran bijaše, da će ih pobiediti svojimi hitrimi konji, pa pobiedivši poubiti ih. Pelop predobi Oenomajeva kočijaša, koji oduze zapor kotačem; kola se prevale na trkalištu; Oenomaj umre; nasliedi ga Pelop. Po drugih pričah dao mu je Poseidon zlatna kola i krilate konje (1284?).

Ali taj ljubimac bogova imadjaše gadno potomstvo: Thyesta, koji je obezčastio svoga brata, Atreja, koji je ponovio gostbu Tantalovu, gosteći Thyesta udi sina svoga. Agamemnon i Me-

www.crohis.com

nelaj su mu unuci; Aegisth, sin Thyestov, zadavi Agamemnona; sam bude ubijen od Oresta, koji si ubi i vlastitu mater Klytaemnestru.

Prodjimo sada na priče domaćih junaka. Grci zvahu otcem svoga plemena Titana *Prometheja*, sina Iapetova ili Uranova i najpametnijega medju bogovi. On je stvorio prvoga čovjeka, pa, da oživi oto djelo njegovih ruku, ukrao bogovom iskru aetherske vatre. Čovjek imajući razum pronadje umjeće; tako postane poniženo pleme suparnikom bogova. Zeusa to ljuto razljuti; zato udari Prometheja gromom i prikuje ga na vrh Kaukasa, gdje mu orao kljuje neprestano jetra; ali pobiedjeni Titan imajući još nadu proreče pobjedu: „Zeus će pasti, reče on, sa staroga prestola nebeskoga, strovaljen neukrotljivim gorostasom, koji će naći silniju vatru od munje, gromovitiji grom od njegova groma, koji će slomiti u ruci Poseidonov trozub dižući Okean i rušeći zemlju".

Promethejev sin *Deukalion* spasi pleme stvoreno od otca svoga. On kraljevaše u Thessaliji, kada Zeus, razjaren zločinstvi ljudi posla potop, koji uništi sve ljudstvo. On jedini sa svojom ženom Pyrrhom uteče kazni ladjom, koju bješe sagradio po savjetu otca svoga. Nakon devet dana zaustavi se ladja na vrhu Parnasa. Kada je voda bila odtekla, zapitaše Deukalion i Pyrrha delphsko proročište za savjet, koje im zapovjedi, da bacaju kamenje preko ramena. Kamenje pobacano Pyrrhom pretvori se u ženske, a pobacano Deukalionom budu mužki. Tako se Grčka mogla opet napučiti (1434?).

Deukalion imaše sina Hellena, kojemu se rodi Doro, otac Doraca, i Xutho, koji rodi Iona i Achaeja, otce dvaju drugih plemena hellenskih.

Poslije Deukaliona predočuju nam legende Hellene kao pleme osobito milo bogovom. Koliko li se zato nevidi čudesa u poviesti, štono joj ih pozajmljuju pjesnici, a koliko li u njenom krilu junakâ, koji se ili junačtvom ili vrlinami dižu do stepena bezsmrtnosti! Nema u svoj Grčkoj grada, trgovišta, bili neznatni kako mu drago, koji nebi imali predaja o junacih. Navest ćemo samo najznamenitije.

Bellerophont bijaše unuk Sisyphov, najrazboritijega medju smrtnimi. Proeto, kralj tirynthski, držeći, da se ima osvetiti za njeku uvredu, htjede ga ubiti, no neusudi se sâm, jer bijaše njegov gost. Odašalje ga dakle k svomu očuhu Iobatu, kralju Lykije, s tajnim nalogom, kojim preporuči tomu vladaru, da smakne Bellerophonta. Kralj primi sjajno toga stranca. Devet

www.crohis.com

ga je dana gostio i svako jutro žrtvovao bogovom po jednoga bika u zahvalu za njegov dolazak. Deseti dan zamoli ga za poruku; saznav ju naloži mu, da ubije Chimaeru, nakazu, kojoj bijaše glava kao u lava, rep kao u zmaja, a tielo kao u koze, kojoj iz ždriela lizaše plamen na sve strane. Junak ubije tu nakazu pomoću Athene, koja mu je dala krilatoga konja Pegasa. Iobat mu zapovjedi, da potuče Solymce i Amazonke; a on ih pobiedi. Sdvajajući o uspjehu otvorenim putem sile, postavi kralj u zasjedu najhrabrije izmedju svoga naroda. Nijedan od ovih nevidi više kućišta svoga. Tada upozna u njem Iobat ljubimca bogova i oženi ga svojom kćerju. Jednom htjede se ovaj junak zajahavši Pegasa silom popeti na Olymp, ali pade, tielo mu se razbi, a njegov božanski jahač bude zviezdom.

Akrisij, kralj u Argosu, kao i Proeto, potomak Danajev, imao je kćer Danaju, ljubaznicu Zeusovu, koja imadjaše sina Perseja. Proročište je Akrisiju proreklo, da će izgubiti krunu i život kroz svog unuka. Čim doznade za njegov porod, zatvori ga s materom u kovčeg i baci ga u valove morske. Valovi ga donesu na otok Seriph. Kralj te zemlje oslobodi Perseja smrti, koji brzo ponaraste jakošću i odvažnošću; prvo mu poduzeće bješe napereno na Gorgone, koje su imale na glavi zmije upletene u kosu te u kamen pretvarale sve, što bi pogledale. Ali Pluton dade mladomu junaku kacigu, koja ga je činila nevidljivim, Athena mu prepusti štit, Herme krila i mač od diamanta. Persej zateče Gorgone, gdje su spavale i odrubi glavu Medusi. Iz krvi Gorgonine rodi se Pegas, kojega si prisvoji Persej. Atlantu kralju Mauretanije, koji mu je gostoljubje uzkratio, pokaza Medusinu glavu, i on se stvori gorom. Na obali palaestinskoj oslobodi Andromedu, bačenu nakazi morskoj i uze ju za ženu; ali Phinej, ujak djevojčin, dodje smetat svečanost svatbenu sa svojimi ortaci; od glave Gorgonine stvoriše se svi kamenom. Kralja seriphskoga, koji htjede silom, da podje zanj Danaja, stiže ista sudbina.

Nakon ovoga posljednjega junačtva povrati junak bogovom oružje, koje je bio dobio od njih i podveže glavu Medusinu pod štit Athenin. Na povratku u Grčku ubije igrajući se na igrah svoga djeda udarcem diska baciv ga slučajno. Da se neokoristi tim nehotomičnim umorstvom ostavi Argos, utemelji grad Mykenu, kojemu dade Kyklopom zidove graditi. Nakon duga kraljevanja umre od ruke sina Akrisijeva, koji je na njem osvetio otca svoga.

www.crohis.com

Herakle, za koga kažu, da je bio sin Zeusov, imaše za majku smrtnu Alkmenu, kraljicu tirynthsku (1262?). Hera razljućena njegovim porodjenjem, pošalje dvie zmije, da ga umore u kolievci: diete ih spopade i zadavi svojima jakima rukama. Božica ublažena prošnjami Pallade privoli na to, da ga doji, da bude bezsmrtan; ali on ju ugrize tako jako, da je mlieko poteklo ća do svoda nebeskoga, gdje se od toga stvori mliečni put. Djetinjstvo provede Herakle u prostih igrah s pastiri kithaeronskimi. Tu mu se pojave Aphrodita i Athena: Požuda i Kriepost. Svaka zagovaraše svoje te ga kušaše pritegnuti na svoju. Herakle se odluči za Athenu, te započne odmah slavne svoje čine.

Pokrajine thespijske oslobodi od ogromnoga lava, koji ih je harao; Thebu oslobodi od iga orchomenskoga pak zatvoriv izlaz jezeru kopaiskomu, pretvori ravnicu orchomensku u ogromnu močvaru. Zeus posluži se njegovom mišicom protiv Titanâ, koji su htjeli osvojiti nebo. Svoga sina neostavi on da služi volji Eurystheja, kralja u Argosu i mykenskoga, bilo da izpuni nerazborito bogovom učinjenu zakletvu, bilo da ih umiri sbog umorstva počinjena po junaku. Herakle ubi lava nemejskoga, lernsku hydru, erymanthskoga nerasta, orijaške ptice jezera stymphelskoga i bika kretskoga: košutu zlatorogu uhvati, pošto ju je gonio čitavu godinu dana; očisti augijine pojate i navede onuda rieku Alphej; baci svojim konjem da pojedu thračkoga kralja Diomeda, koji ih je hranio čovječjim mesom; otme zlatne jabuke iz vrta Hesperida, uzprkos zmaju stražaru; zatuče trotjelesnoga Geryona i priveže Kerbera, da oslobodi Theseja, kojega je zadržavao kod Plutona.

To je dvanaest Heraklovih čina; ali on je počinio i druge na dugom putovanju po Asiji, Africi i Europi. Hesiona oslobodi od nakaze, koja bijaše spremna, da ga proždere, zauzme Troju, umori na obalah Tibra razbojnika Kaka, a u Africi Antaeja, kojega zadavi, pograbiv ga svojimi jakimi mišicami, jer je vidio, da svaki put, kada njim udari o zemlju, dobije gorostas novu snagu, što dirne zemlju, mater svoju. Poubija zatim Kentaure, oslobodi Alkestidu iz ruku smrti, a Prometheja od orla, koji mu kljuvaše jetra; pomogne Atlantu nositi nebo i otvori ono tiesno, koje čine Heraklovi stupovi. Prognan radi jednoga umorstva bješe prodan od Herma u Lydiju za tri talenta, gdje predijaše uz koljeno Omphali. Na povratku u Grčku pomogne Dorcem proti Lapitham, prisvoji si zemlje Amyntora, poglavice Dolopa, i ubi kralja oechalijskoga sa svom njegovom djecom

www.crohis.com

do mlade Iole. — Kako dodje Iola na oči Deianiri, ženi Heraklovoj, uvidi odmah, da je njegova ljubav k njoj (Deianiri) izgubljena; a da ju opet steče, posla si mužu po zlokobnom savjetu Nessovu u krv Kentaurovu umočeno odielo s otrovom lernske hydre. Čim se je junak obukao, njeka tajna i strašna vatra stane ga žariti po cielom tielu. Htjede razkinuti odielo, nu koža, koja se je bila priliepila k odielu, raztrgne se na komade; savladan nevoljom dade si naložiti lomaču na vrhu Oete i položi se na nju, pošto je bio već povjerio svoje strielice Philoktetu. To bijaše zadnja kušnja njegova. Očišćena junaka primiše bogovi na Olymp, pa mu dadoše mladu Hebu za bezsmrtnu družicu (1210.?).

Thesej, drug Heraklov, je sin Aegejev ili Poseidonov. Narodio se u Troezenu. Aegej položi mač i cipele pod ogroman kamen. U 16. godini bijaše Thesej dosta jak, da ga digne; nu nehtjede se pojaviti prije u Atheni, dok se neučini dostojnim prestola svojimi junačtvi. Razbojnici su pustošili Argolidu, prevlaku korinthsku i Attiku: Sinis je strance, koji su mu u šake došli, privezao na sagnute dvie protivne omorike, pak puštajući svaku opet na svoju stranu, ubijao; Skiron je strance strovaljivao s pećina u more; Kerkyon ih je silio boriti se s njim, a onda ih davio; Prokruste ih je trpao u gvozden krevet, predugačka bi im uda rezao, a prekratko tielo raztezao remenjem. Thesej ih poubija sve i dodje napokon u Athenu, gdje se odkrije otcu svomu uzprkos Medeji, kraljevskoj kćeri kolchskoj, koja je protjerana od Iasonu, našla utočište u gradu Atheni na kolih, nošenih od zmija krilatica.

U Attici nadje junak takodjer prilike, da pokaže svoju snagu i srdčanost: on savlada Palantide, koji htjedoše oplieniti otca njegova i uhvati živa bika, koji haraše ravnice marathonske. Athena plaćaše Kreti danak od sedam djevojaka i sedam momaka, koje Minotaur proždiraše: Thesej se ponudi, da bude u broju tih žrtava. Kći kralja te zemlje, Ariadna, dade mu nit, pomoću koje dopre bez pogibelji života u labyrinth Daedalov. On umori onu nakazu, te se povrati s Ariadnom, koju ostavi na otoku Naxu. Zaboravio je skinuti crna jedra, koje mu ladja imaše na odlazku; Aegej, otac njegov, opaziv taj znak žalosti mišljaše, da mu je sin mrtav i strmoglavi se u more, od koga mu ime. Thesej nasliedi ga u vlasti i dade mudrih zakona Attici.

Ali ga želja za pustolovjem doskora baci u griešan život; prisustvovao je lovu na vepra kalidonskoga i osvajanju zlat-

www.crohis.com

noga runa; on potuče Amazonke na obalah Thermodonta, otme Helenu i htjede pomoći prijatelju svomu Pirithoju, da iznese Proserpinu iz dolnjega svieta. No Kerber razdere Pirithoja na komade, a Thesej bješe zadržan u Tartaru, odkle ga tek Herakle oslobodi. Povrativ se u Athenu nakon dvogodišnjega odsuća, čuje tužbe žene Phaedre na pastorka joj Hippolyta i prokune svoga nevinoga sina, što je Poseidon čuo: morska nakaza poplaši konje mladoga kraljevića, koji prevaliv se s kola i upleten u uzde izdahne razmrcvaren od pećina, gdje mu je kosa zapela. Od onda okrenu se sve protiv Theseja. Uzprkos svojih usluga i zasluga izgubi junak ljubav naroda. Athenjani ga prognaše, nepogoda ga baci s Krete na otok Skyr, a kralj ga tog otoka dade izdajstvom pogubiti. Kimon donese kasnije njegov pepeo u Athenu; Athenjani ga štovahu kao poluboga.

Tko bi se htio upoznati sa svimi osobami ovog vieka, pjesnici proslavljena, morao bi jošte napomenuti Minosa kretskoga, možnoga kralja, koji je zaslužio svojom pravednošću da bude sudcem svim na drugom — podzemnom — svietu; Tyndareja i njegovu ženu Ledu, obljubljenu od Zeusa, mater Kastora i Polydeuka (Polluxa); Helenu i Klitaemnestru, nesretne ljepotice, kćeri Ledine; Sisypha, kralja korinthskoga, koji sveza Smrt i prevari Plutona protiveći se tomu, da živi po drugi put, kad mu je bog nerazborito dopustio, da izadje iz dolnjega svieta i da se povrati na zemlju na njekoliko dana; trebalo bi još napomenuti Melanippa, koji je razumio pjevanje ptica; Meleagra, koj ubi vepra kalydonskoga; Kentaura Chirona, učitelja Achillejeva, koji poznavaše sve liekove gorske i umijaše čitati u zviezdah sudbinu ljudem; Alkestidu, koja si je zadala smrt za supruga svoga, i Atalantu, lovicu-junakinju, koja je trčala trkom najhitrijih Grka, pa ih je ubijala nakon pobjede. Ali i njoj se nadje pobjednik u Hippomenu, koji, da ju u biegu zadrži, baci joj tri zlatne jabuke jednu za drugom iz vrta Hesperida, koje mu je bila dala Aphrodita.

Thebski kralj Lajo, preplašen zlosretnim proricanjem proročišta, izloži svoga sina *Oedipa* na brdu Kithaeronu. Pastiri uzmu dječaka i odnesu ga u Korinth, gdje ga kralj Polyb, budući bez djece, posini i odgoji, kao da se njemu rodio. Odrasao dozna Oedip, da mu je sudjeno, da bude na nesreću svim svojim. Hoteći da uteče svojoj sudbini, ostavi naglo Korinth i one, za koje je držao, da im je sin. U brdinah Boeotije sretne starca, koji zapovjednim glasom htjede, da mu se makne s puta. Kavga se zapodjene, starac pade smrtno ranjen.

www.crohis.com

Oedip stiže u Thebu. Nakaza glave i prsiju djevojačkih, tiela lavskoga, krila orlovih s jakimi pandžami, sphinga, bila je na vratih gradskih zadavajući prohodnikom nerazriešive zagonetke i na komade kidajući one, koji ih neumješe odgonetnuti. Kreont obeća ruku svoje sestre Iokaste, udove kralja Laja, i priestol thebski onomu, koji bi oslobodio grad od te nakaze. Oedip pokuša sreću. „Koja životinja, zapita ga sphinga, ide s jutra na četiri noge, o podne na dvie, a na večer na tri?“ „Čovjek, odvrati Oedip, koji djetetom puže na četiri, kao muž ide na dvie, a pod starost na tri — pomažuć štapom drhtave si noge“. Nakaza tim savladana strmoglavi se sa vrha pećine — i pogine. Oedip uzme Iokastu za ženu i postane kraljem thebskim. Tako je bio on ubojicom otca svoga, mužem matere svoje, te bratom djece svoje.

Grci nemogavši si protumačiti, kako smo vidjeli njekoliko puti, opačinu ili zločin, koji se širi na zemlji, uobrazili su si, da sami sebe umire, da je udes postavljen nada sve bogove, koji su nazivali a n a n k o m, čije se, ma i nepravedne odluke, uviek izpunjuju. Oedip bijaše nedužnim sredstvom toga sliepoga i nepomirljivoga božanstva; njega radi bi on žrtvom.

U istinu dodje kuga, koja je Thebu harala. Oedip pitajući za savjet bogove, kojim da sredstvom utaloži njihovu srčbu i spasi svoj narod, dozna sa strahom, du su Thebljani tako kažnjeni za njegove zločine, za koje on dozna sad prvi put. Iokasta nehtjede da preživi strašnu objavu, nego se objesi, a on, koji je bio u jednu njezin sin i suprug, liši se sâm vida očinjega za kaznu, i ostavi onu oskvrnjenu palaču.

Provodjen svojom kćeri Antigonom, koja ga vodjaše, boga bojeći se lutaše dugo vremena po mnogih zemljah, na strahotu svim onim, koji ga sretahu, a progonjen posvuda, gdje ga prepoznaše. Napokon dodje iza mnogih bieda na Kolon pokraj Athene, „jedini grad, veli pjesnik, koji je bio na pomoć tudjincu“.

Proročište mu objavi, da će naći mira samo kod Eumenida, božica nebeske osvete. Na Kolonu bijaše im šuma posvećena. Oedip dodje u nju uzprkos dvostrukoj ogradi i uzprkos suzam kćeri svoje; namah sievne munja, a njega nestane.

Medjutim se prepirahu o priestol njegova dva sina Eteokle i Polyneike: ovaj, protjeran od svoga brata, uteče se kralju Adrastu u Argos, koji uda zanj jednu od svojih kćeri te ga odvede pod zidine thebske s vojskom, kojoj bijahu na čelu petorica glasovitih poglavica (1214.?). Menoekej, sin Kreontov,

www.crohis.com

spasi grad žrtvovav sâm sebe dragovoljno, te prikaza Aresu kraljevsku krv po zahtjevu gataoca Tiresije. Sve poglavice izgiboše do Adrasta; on uteče pobjedonosnim Thebljanom pomoću njegova jahaćega konja Ariona, koji je skočio iz zemlje od udara trozuba Poseidonova. Kapanej, jedan od njih, drznu se prkositi Zeusu; bog ga ošine gromom; njegova žena Euadna, da ga nepreživi, baci se na lomaču, gdje je paljeno tielo njezina muža.

Eteokle i Polyneike ubiše jedan drugoga u dvoboju; kruna ostane stricu njihovu, koji zabrani mrtve pokopati. Pobožna Antigona usmjeli se prekoračiti tu okrutnu zapoviest; Kreont ju pogubi; ali Thesej, čuvar i osvetnik moralnih zakona, naviesti mu rat i ubi ga. Kasnije podju sinovi one sedmorice poglavica, epigoni zvani, na Thebu (1197.?) i zauzmu ju nakon krvavih bojeva. Laodamant, sin Eteoklov, bi ubijen ili je pobjegao u Thessaliju s jednim dielom Thebljana, a Thersandar, sin Polyneikov, vladaše u razorenoj Thebi.

Gatalac Tiresija, koji je bio prorekao te strašne dogadjaje, umre, kada su se dogodili. On je živio sedam viekova ljudskih.

Daleko se je bio raznio glas, da Aeete, kralj kolchidski, ima silno bogatstvo; kazivahu naime, da ima zlatno runo, posvećeno Aresu, a čuvano zmajem: to bijaše koža ovna, kojega je Zeus bio dao Phrixu i Helli, da izbjegnu srčbi otca svoga Athamanta. Jašući na tom čudnovatom ovnu preko onoga tjesnaca, koji dieli Europu od Asije, padne Hella u more, komu je odatle ime Hellespont. Phrixo dodje u Kolchidu, žrtvova ovna Zeusu, a zlatno runo dade kralju te pokrajine. Ono postane paladij Kolchide, zalog njezina bogatstva i njezine veličine. *Iason,* sin kralja u Iolku, Aesona, kojega je bio njegov brat Pelija lišio prestola, preduze si, da dobavi natrag dragocjeno ono runo. Sagradi ladju Argu, kojoj jarbuo (katarka) načinjen od jednoga hrasta iz šume dodonske bijaše proročištem; petdeset junaka udje u nju; najslavniji bijaše Herakle, koji je ostavio ladju, pošto je oslobodio na obali Misije Hesiona od nakaze morske, koja ga namjeravaše proždrieti; Thesej, Pirithoj, oba brata Kastor i Polydeuke, Meleagar, Pelej, pjesnik (pjevač) Orphej, koji svojimi bogu milimi pjesmami odvraćaše neslogu i liečnik Asklepij, sin Apollonov, kojemu nemogaše nikakov zlo odoljeti.

Nakon nekoliko sgoda i nesgoda prispije Iason u Kolchidu i steče ljubav kraljeve kćeri Medeje, silne čarobnice. Ona mu odkri sve opasnosti, koje ga čekaju, i uputi ga u sredstva, koja

www.crohis.com

vode do pobjede. Pomoću svoga strahovitoga umjeća pograbi i ukroti bez muke dva bika mjedenoga i mjedoroga, koji bacahu ognjeni plamen; upreže ih pred plug od diamanta te izore četiri jutra zemlje posvećene Aresu. Od zubi jednoga zmaja, koje posije, budu ljudi u oružju, koji udare na nj; ali on baci kamen posred njih, a oni okrenu oružje jedan na drugoga. Tada se približi Iason nakazi, koja čuvaše zlatno runo: on ju uspava pomoću čarobnoga pića i ubije, a blago si uzme.

Medeja ode s njim na brod; ali da uteče srčbi Aeeta, koji je pošao za njom u potjeru, udariše Argoplovci novim putem, podju po rieci Phasisu do rieke Okeana, koji obuhvaća poput ogromnoga prstena zemlju, onda krenu obalami iztoka te se po Nilu povrate u Sredozemno more.

Druge priče prate smione brodare na sjever i zapad u sretnu pokrajinu, gdje Makrobiji življahu, čili dvanaest tisuća viekova; prate ih u pokrajine kimmerijske, koje pokrivahu vjekovite tmine, napokon u ledeno more i u zapadni okean do Heraklovih stupova. Geografom, koji nemogahu kasnije da sbliže legendu s poviesti, brodjahu oni samo Dunavom, odakle vodeći svoju ladju zaplove Jadranskim morem, zatim po rieci Eridanu (Padu), Rhodanu i po moru Toskanskom. Kirka, čarobnica toli zlosretna po drugove Odyssejeve, priteče u pomoć Iasonovim suputnikom; Nereide pridizahu vlastitima rukama ladju, da sretno prebrode opasni morski tjesnac izmedju Skylle i Charybde. Sirene ih dozivahu svojimi skladnimi zvukovi. No Orphej zagluši nesretnu čarobiju glasovi svoje lyre. Nepogoda ih baci na obale Afrike, posjete vrtove Hesperida, kojim je upravo Herakle uzeo zlatne jabuke, preplove jošte more kretsko te se povrate napokon u Grčku, koja se preplaši Medejine grozne vještine. Na putu već blizu toga, da bude dostignuta od brata svoga, prepusti ga maču Iasonovu, zatim razkomadavši mu tielo, bacaše meso i kosti njegove putem, kojim idjaše za njom otac, da ga zadrži na putu. U Iolku pomladi svojim umjećem starca Aesona i dade Peliju razderati kćerim obećavši, da će mu udovi, pomiešani u vrućem kotlu s čarobnimi travami, na novo oživjeti.

Ipak ju Iason ostavi; na to ona podavi vlastitu djecu i dignuv se u zrak na kolih, koja su vukli krilati zmajevi, nadje utočište u Attici, gdje bude ženom Aegejevom.

Dogadjaj prvotnnih vremena Grčke, kojemu se je uspomena najdulje sačuvala u pameti ljudskoj, i koji je najviše djelovao na umjetnost i poeziju, bijaše rat trojski. Taj

www.crohis.com

dogadjaj je sigurno povjestnički; njekoje okolnosti spojene s njim imaju donekle veću sigurnost od ikojih dogadjaja, na primjer, od ekspedicije argonautske; no poezija je sve te dogodjaje ukrasila prekrasnimi pojedinostmi, koje je veleum Homerov za vieke posvetio u svojoj Iliadi. Iz ukupnih tradicija proizlazi, da se je podiglo silno kraljevstvo naprama Grčkoj, na protivnoj obali aegejskoga mora. Jedan dio Male Asije pripadaše vladarom njegovim, a neovisni narodi toga poluotoka bijahu mu (kraljevstvu) saveznici. Tamo vladaše onda Priam, a Troja ili Ilij, njegov glavni grad, sagradjen na podnožju gore Ide, bijaše na glasu radi jakih zidina svojih i radi bogatstva stanovnikâ. Medjusobne pogrdne uvrede uzbudiše mržnju izmedju dva naroda. Posljednja pogrdna uvreda naoruža jednoga proti drugomu. Paris, sin Priamov, ote Helenu, ženu Menelajevu. Ovomu vladaru bijaše lahko zaplesti čitavu Grčku u kavgu. Od Krete do Makedonije naoružaše se sve poglavice; 1186 ladja odnese iz luke aulidske preko 100.000 bojnika put Asije. Priam mogaše jedva na obranu dići jednako veliku vojsku, akoprem mu je došla pomoć iz Thrakije, Makedonije i ća iz zemalja Aethiopije. Grci imahu vojvode Atrejevića Agamemnona, kralja mykenskoga, korinthskoga i sikyonskoga. S njim bijahu njegov brat Menelaj, kralj spartski, muž pogrdjene Helene; Achillej (najljepši i najhrabriji od Grka) i njegov prijatelj Patrokle na čelu Myrmidonaca; Diomede; oba Ajanta, jedan od njih kralj lokridski, drugi salaminski; mudri Nestor; Odyssej, lukavi kralj ithački; Philoktete, u koga bijahu strielice Heraklove; Aetoljanin Thersite, rdjav i bezobrazan rugač. Medju Trojci hrabri Hektor nadkriljivaše sve vojvode; Aeneja dolazi tek iza njega.

Prvi od Grkâ, koji stupi na zemlju trojsku, mora da pogine; bogovi tako dosudiše. Protesilaj, da prestane neodlučnost vojvoda, baci se prvi na obalu. Sudbina se izpuni: on pade rukom Hektorovom. Ipak Grci izkrcavši se dobiše bitku, koja im je pribavila priliku, da si načine obkopan tabor, gdje se je čuvao jedan dio vojske, dočim je preostali dio išao plienit gradove u susjedstvu, ili obradjivat Chersones, da bude živeža vojski.

To razdieljenje grčkih sila i kavga, koja je često nastale izmedju Achilleja i Agamemnona, omogućiše Trojcem dug odpor. Njihovi neprijatelji ostaše deset godina pod zidinami nepredobiva grada. No smrt Patrokla, prijatelja Achillejeva, koji je pao rukom Hektorovom, ostala je nezaboravna.

www.crohis.com

Da osveti svoga prijatelja pojavi se opet Achillej u božanskom oružju, koje mu je mati Thetida bila dobila od Hephaesta. Množina Trojaca, sâm Hektor glavom pogibe pogodjen od njegove sulice. S Hektorom izgubi Troja svoje najčvršće branište; no podupirana od Penthesileje, kraljice Amazonske, i od Aethiopljanina Memnona opiraše se jošte. Achillej pade pogodjen strielicom u petu s luka Parisova, koju je upravio Apollon. Ajant i Odyssej prepirahu se za oružje; skupština Grka dosudi ga ovomu drugomu; Ajant biesan i pun zdvojenja probode se mačem svojim.

Troja nebi se bila mogla ipak zauzeti, da nije bilo kipa Palladija, kojega je njekoč sam Zeus darovao Dardancem, i da nije Philoktete, posjednik strielica Heraklovih, doveden u tabor Grkâ. Junak ranjen u nogu strielicom, koje rt bijaše umočen u krv lernske hydre, bijaše ostavljen od Grka na otoku Lemnu radi nepodnosljiva vonja, štono ga odavala rana. Pyrrho, sin Achillejev, nadvlada njegov odpor. Machaon ga izlieči. Paris pade od jedne sulice, koja nije nikad promašila. No Palladij bijaše učvršćen u gradskoj tvrdjici, a Trojci, da im ga nebi moglo oteti, načiniše više sličnih mu podoba. Odyssej preobučen kao prosjak udje u grad te uzprkos svim zaprekam donese u tabor grčki zlosretnu sliku. Troja pade ipak samo prevarom. Vojvode sakrivene u široku trbušinu drvena konja, taj krivi dar, štono su ga ostavili ukrcivajući svoje vojnike, odvezu se u grad kroz Trojce same, premda je u napried vidio nesreću zloguki Laokoont. Bogovi odlučivši upropastiti Troju kazniše rodoljubivu razboritost starca, poslavši protiv njega dvie zmije, koje ga udušiše sa dva njegova sina obavivši se oko njih na podnožju žrtvenika, gdje je žrtvu žrtvovao. Sliedeće noći skoči na polje sto vojvoda zatvorenih u trbušini kolosa, da otvore vrata svojim drugovom, koji su brzo došli; Troja bi razorena, Priam zadavljen, Hekaba sa svojimi kćermi odvedena u robstvo; jedna od njih, Polyxena, žrtvovana na grobu Achillejevu; Andromacha, udova Hektorova, dana Pyrrhu; a Kasandra, druga kći Priamova, Agamemnonu. Aeneja, sin Anchisov i Antenor, jedini utekoše pomoru ili robstvu (1184.).

No pobjednike čekaše strašna pokora. Odyssej tumaraše deset godina po valovih prije nego vidje opet svoj otok Ithaku. Menelaja nepogoda bacaše osam godina danâ, Agamemnon pogibe umoren od Aegistha i od Klitaemnestre. Diomede, kojemu priećaše slična sudbina, pobježe u Italiju. Progonjenu osvetom Athene Ajantu, sinu Oilejevu, razbi se ladja. Utekao je bio na

www.crohis.com

jednu klisurinu i uzkliknuo: „Umaći ću uzprkos bogova.“ Poseidon razbi pećinu jednim udarcem svoga trozuba, a hulitelja strmoglavi u ponor. Teukar, udaren otčinskim prokletstvom, što nije osvetio smrt Ajantovu, brata svoga, utemelji na Kypru novu Salaminu.

Predaja prati jošte Philokteta, Idomeneja i Epeja na obale Italije, koja je dala utočište Trojcu Antenoru i sinu Anchisovu Aeneji, koje poslije Rimljani smatrahu praotci svoga plemena. Pjesnici su opjevali junačtva i nesreće tih junaka; te priče sačinjavahu dva epska kykla, od kojih nam ostade samo Iliada i Odysseja, pripisivane Homeru. Ilijada, gdje se vide bogovi s Olympa pomiešani u bojeve ljudske, nesačinjava sve poviesti trojskoga rata; ona pjeva samo srčbu Achillejevu, smrt Patroklovu i Hektorovu, njegova pobjednika. Odyssej a pripovieda s neizmjernom dražesti duge sgode Odysseje ve, dok nadje svoj otok Ithaku, postojanost Penelope i smrt njezinih prosaca. Homer življaše po svoj prilici u devetom vieku prije Isusa. Sedam gradova, osobito Smyrna i Chios prepirahu se za čast, u kojem od njih da se je rodio. Njega predočuju kao sliepca, koji obilazi po gradovih i pjeva po trgovih ulomke svojih pjesama. Rapsodi jih sakupiše i uvježbaše, te poput njega prodjoše svimi zemljami, gdje se grčki govorilo, pjevajući junačtva junaka trojskih, ili nesreću sina Laertova. Ti odlomci prelazeći od koljena na koljeno budu napokon sjedinjeni u cielost od Pisistrata.

S ratom trojskim svršuje se tako zvani junački viek, koji je poezija napunila bajkami, kako smo evo vidjeli. Nu poviest nam nedonosi jošte stalnih podataka, tako da nam je preći više viekova, gdje se nalazi samo s daleka po gdjekoji autentičan čin. Tek od šest sto godina prije Isusa imaju Grci suvislih i stalnih ljetopisa. Pred ovom dobom može se samo malen broj dogadjaja posvjedočiti, kao: osvojenje Peloponnesa po Dorcih, seoba u Malu Asiju, zakonodavstvo Lykurgovo i ratovi messenski; dapače i ovi su jošte izpremiešani čudnovatimi episodami.

Osamdeset godina nakon trojskoga rata bijaše velikih komešanja u Grčkoj. Više naroda promieni posljednji put svoje boravište. Tako Epirani osvoje Haemoniju, kojoj nadjenuše ime jednoga svojih vodja: Thessalija; a Haemonjani tom provalom prognani bace se na Boeotiju, koje jedan dio pučanstva, Aeoljani, odu nastanit se na obale Male Asije. To osvojenje Thessalije po Epiranih izpade nesretno po zemlju. Pobjednici na

www.crohis.com

mjesto, da si pridruže domaće sinove, načine od njih sužnje, prikovane na grudu zemlje, dočim ostaše oni kao vojnički aristokrati gospodujući kao gospodari nad pobiedjenici, ovjekovječivši na svoju korist posljedice pobjede. Ali i skrb za sigurnost, koja viekom osta nestalnom poradi zasužnjena naroda, odvraćaše ih od mirna poslovanja; tako Thessalija neučini ništa za grčku civilizaciju.

Jedan još važniji pokret spremaše se dolazkom Heraklovaca. Legende grčke pripoviedaju, da je Herakle bio podložen po zapoviesti Zeusovoj Eurystheju, otimaču kraljevstva mykenskoga, koji mu naloži dvanaest djela i koji mu po smrti proganjaše djecu. Prognani po njem iz Peloponnesa potomci Heraklovi podjoše u Attiku k Theseju, sudrugu junakovu. Odbiv zahtjev toga vladara, da mu na slobodu pusti bjegunce, udari Euristhej na Attiku; nu vojska mu bude razbijena, a on sâm, dostignut na prevlaci korinthskoj od Hylla, starijega sina Heraklova, pade od njegove ruke. Prešavši preko prevlake Heraklovci se kao pobjednici razšire po poluotoku, pošto ih je poharala bila strašna kuga; proročište upitano za savjet odgovori, da su se povratili na Peloponnes prije roka opredieljena udesom (usudom).

Po drugoj jednoj predji zakrčila im je prelaz mnogobrojna vojska Ionaca, Achajaca i Arkadjana. Hyllo predloži, da se prepor rieši borbom izmedju pojedinaca pod pogodbom, da se odalje Heraklovci za tri koljena, ako bude pobiedjen. On bude ubijen, njegovi drugovi povratiše se u Attiku, dočim je Pelopovac Atrej, stric Eurysthejev, nasliedio prestol svoga sinovca u Mykeni. Nova njihova naprezanja povećaše samo silu Pelopovaca, oko kojih se poredalo više naroda peloponneskih, da brane ulaz na poluotok proti onim, koji bi ga kanili osvojiti. S prestolom mykenskim i tirynthskim spojiše Pelopovci i spartski, kada je Menelaj uzeo kćer i baštinicu Tyndarejevu, liepu Helenu. I Korinth je priznao njihove zakone, kao i Sikyon i sedam gradova u okolicah Pyla. Heraklovci sdvajajući o uspjehu, ostave Attiku, gdje u ostalom nije više vladao Thesej. te podjoše medju Dorce, koji opominjući se usluga Heraklovih primiše ih s poštovanjem, usvojiše njihov prepor te osamdeset godina po trojskom ratu postaviše ih na čelo, da slave slavlje.

Oreste, osvetiv na Aegisthu i Klitaemnestri nasilnu smrt svoga otca Agamemnona i preotev natrag krunu mykensku, sjedini jošte kraljevstva Sparte i Argosa. Nakon duga vladanja ostavi svomu sinu Tisamenu gospodstvo, koje se protezalo

www.crohis.com

preko polovine Peloponnesa. Dorci udariše na Tisamena vodjeni Aetoljanom Oxylom pod zapovjedničtvom triju vodja Temena, Kresphonta i Aristodema. Namjesto, da su nastojali predobiti prevlaku korinthsku, koju je lahko braniti, sagradiše brodovlje u Naupaktu, koje ih prenese na drugu obalu zaljeva, dok je jedna četa malobrojna hinjenim napadajem protiv prevlake obraćala na se tim pozornost Pelopovaca. Brojem 20.000 bojnika prevališe preko Aegialeje i Arkadije, zauzeše Lakoniju bez boja i prognaše iz Messenije Melunta, potomka Nestorova. Tisamen sjedini svoje sile u Argolidi, a oni ga baciše natrag u Aegialeju, zatim porazdieliše, što su osvojili. Temen dobi Argos, a njegovi potomci vladahu u Troezenu, Epidauru, Aegini i u Phliuntu; Kresphontu pripade Messenija te se nastani u Steniklaru; Eurysthene i Prokle, oba sina Aristodema, koji je umro na putu, dobiše Lakoniju. Četvrti potomak Heraklov, Alete, vladaše kašnje u Korinthu. Sikyon bješe postao otčinstvom drugoga Heraklovca. Napokon Elidu dobi bez opreke Oxyl i njegovi Aetoljani, koji bijahu istoga porietla, kojega i stari žitelji zemlje. Arkadija sačuva svoju samostalnost, no sklopi savez s novimi gospodari Peloponnesa. Što se tiče Tisamena, on protjera iz Aegialeje Ionce, koji u njoj stanovahu, te se tamo nastani sa svojimi Achajci, od kojih zemlji ime. Ionci oplienjeni vratiše se u Attiku, kamo je već prije bio otišao Melant sa Aeolci, protjeranimi, iz Messenije i jedan dio žitelja iz Phliunta, Korintha i Epidaura (1104.).

Na taj način bijaše Attika utočište svih bjegunaca peloponneskih. Dorci htjedoše nakon njekoliko godina za njimi, i zauzeše na putu još Megaru. Proročište je bilo izreklo, da će od dva naroda onaj pobieditи, čiji kralj pogine. *Kodar*, kralj athenski, udje preobučen u tabor dorski, udari jednoga vojnika, a ovaj ga ubi. Dorci, prestrašeni tim junačkim dogadjajem, povratiše se na svoj poluotok. Na prevlaci, koja ih odjeljivaše od središnje Grčke, postaviše kasnije stup, koji na licu prema Peloponnesu okrenutu imaše uklesane ove rieči: „Ovuda su Dorci“; a na drugom prema Attici: „Tud su Ionci“. Dugotrajno i žalostno suparničtvo morade dokazati tu razliku.

www.crohis.com

POGLAVJE III.

Vjera i bogovi.

Vjera, bogovi, mythologija, kosmogonija i theogonija ili postanak svieta i bogova. — Stan bogova na Olympu; opis Hada ili podzemnoga carstva. — Pojedini bogovi i božice: I. olympski; II. morski; III. zemaljski i podzemni. — Hramovi. — Žrtvenici. — Ostanci. — Kipovi bogova. — Svećenici. — Kletve i molitve. — Žrtve. — Pogrebi.

Grci vjerovahu u božtva ili viša bića kao što i svi poznati ostali narodi pod suncem, jer toga naroda do sada nebi, koji nebi imao vjere i bogova. Ali kakogod se svaki čovjek razlikuje i tielom i duhom od drugoga, tako biva i kod naroda glede vjere. S toga se razlikuje vjera Grkâ od vjere inih naroda; a odlikuje se medju ostalimi vjerami starovječnih naroda onako kao što i sve ostalo, što je poteklo od genija grčkoga, pa i onda, kada je očevidno grčki veleum pozajmio ili poprimio štogod tudjega sbog čestoga doticaja i radi većega razvoja svoga, opazit ćeš svuda biljeg grčki. Vjera bijaše u Grkâ proizvod mačte na temelju prirode i njezinih svojstva i pojava. Ta se vjera mienjaše prema narodnomu razvoju, s toga nastojahu premnogi veleumi, da u tom nadju poviest, pa da povjestno iztumače bogove i mythologiju grčku. Bogove uzeše tumačiti astronomijski uvršćujući ih medju zviezde; onda fizički našavši u njih izraze zraka, vode, dana i noći; zatim kronologijski postavivši ih početkom i koncem pojedinih dielova vremena; tumačiše ih i metafizički pomišljajući ih kao uzore ćudorednosti ili kao simbole mjestnih sila prirodnih; njim pripisivahu uvedenje zakona, da bi ljudstvo u strahu poštovalo božtva. Sve si je to stvorio i preinačivao um grčki po mačti, prirodi i napredku svojem. Grci si sami stvoriše bogove ili, kako Herodot kaže, Homer im ih je načinio. Bogovi bijahu Grkom ljudi, i to bezsmrtni ljudi, koji u velike čine ono, što najbolji ljudi hoće da čine, ili čine u malom. Zato stoje Grci daleko uzvišeni nad Aegypćani i nad njihovim štovanjem i obožavanjem životinja, daleko i nad Indijanci i njihovimi blud-

www.crohis.com

njami. Jednom riečju: Grci si stvoriše najljepšu mythologiju medju starimi narodi. Ona pokazuje i zauzimlje posebno i osobito mjesto u razvoju govora i jezika. Već sama rieč „mythos" imadjaše iz prva u Grkâ značenje: govor, pripoviest, kao što ga ima na primjer u Homera; kasnije tek dobi značenje: pripoviedanje o bogovih i junacih i njihovih činih. Kao što je govor, jezik težko tumačiti, tako isto biva i s mythologijom; ili kako Jakov Grimm priznaje: „Gledat ću da iztumačim, što mogu, ali nemogu i neumijem svega, što hoću".

U mythologijsko doba imadjaše svaka rieč jošte svoje pravo i prvobitno značenje prema naivnomu shvaćanju još nerazvita naroda. Tako mythologijski govorahu na primjer, da sunce ljubi i grli zoru (danicu), što danas kazujemo riečmi, da sunce izlazi poslije zore; a hrvatski se još i danas govori, da se sunce radja. Ili na primjer: grad Kyrena poslao je naseobinu u Libyju po savjetu Apollonovu, veli se u mythologiji: Junakinja Kyrena bijaše ljubovcom Apollonovom, koji ju odvede u Libyju. Tako se temelji mythologija u Grkâ na prirodnom vjerovanju, po djetinjskom mačtanju i shvaćanju.

Grkom nebijahu bogovi od vieka, već su s vremenom postali kao i ljudi. Bogovi i sviet nastali su malo po malo iz pratmine postupnim razvijanjem, dok nisu došli kao vladajući i svietom upravljajući bogovi do najvećega savršenstva. Po Hesiodu, kojega razlaganje o postanju bogova i svieta (theogonia) bješe od Grka obće priznano, bijaše *u početku Chaos, to jest* otvoreni bezdan, kao početak, vrelo svemu životu na ovom svietu. Iz njega izide najprije Gaeja ili zemlja i Tartar ili pust ponor u dubljini zemlje. Gaeja je sielo, zametak svim stvorovom na svietu; ona je mati svemu razviću, a Tartar je grdna i tamna praznina, slična Chaosu. Chaos porodi Erosa, to jest silu ljubavi, koja spaja ono dvoje, što si je protivno, u skladno trojstvo sa sobom. Zatim rodi Chaos blizance: Ereba ili tminu i Noć; a od ovih izadjoše Aether i Hemera, to jest svjetlost i dan. Ta svjetlost, koja se nalazi u visini, protivna je Erebu (tmini) u dubljini, čineći da postoji izmedju obojega miena i ograničujući ih kao dan i noć. Tako postade svjetlost iz tmine. Ljubav i svjetlost postaše od tamnoga Chaosa, što je uvjet svemu i svakomu životu i razvoju. Nakon toga tek može radjati mati Gaeja (zemlja). Ona sama od sebe rodi Urana (nebo), gore, more (pontos) i talasno veliko more. Zemlja s morem odlučila se u nebu od svoje neopredieljene mase. Nebo, koje ju okružuje, pokriva i na njoj počiva, izašlo je iz nje;

www.crohis.com

kopno odluči se od voda te strši put neba s gorostasnimi planinami, a more se spušta do medja Tartarovih. Tako je postao sviet.

Sada Eros (ljubav) razvi svoju silu u svoj svojoj podpunosti i jakosti sjediniv protivne elemente i preobraziv sviet novim životom. Prema tomu je Uran s Gaejom prvi bračni par. Oni porodiše dvanaest Titana, šest mužkih, šest ženskih. Imena toj djeci su evo ova: Okean, Koejo, Krejo, Hyperion, Iapet, Krono, Theja, Rheja, Themida, Mnemosyna, Phoebo, Thetida uz tri Kyklopa i tri Hekatoncheira (Storuki). Sva ta Gaejina djeca gorostasni su stvorovi silne jakosti, a predstavljaju sile u prirodi. — Silni Kyklopi s jednim samo velikim okruglim okom na sred čela, koji „Zeusu gotovljahu munju i grmljahu", znače prirodne sile za nepogode i grmljavine. Ovi se Kyklopi razlikuju i valja ih razlikovati od homerskih Kyklopa u Odysseji, koji znače samo pojedine pojave prirodne. Drugu silu prirodnu predstavljaju Hekatonchiri (latinski centimani prozvani), medju koje pripadaju Kotto, Briarej i Gyje (Gyge); u svakoga ima 50 glava i 100 ruka. Ove si prirodne sile predstavljahu Grci kao bogove i božice oženjenimi ljudmi: tako Okeana sa Thetidom, Krona s Rhejom itd. Okean, ta velika rieka, koja sviet okružuje i obljeva, porodi s Thetidom mnogobrojnu djecu: rieke Okeanide, to jest Okeanove kćeri. Na isti ili sličan način predstavljahu si Grci i ostale sile i pojave prirodne kao bogovi ili višimi ljudskimi ili nadljudskimi bići.

Od svih bogova najveća su i najvažnija trojica po imenu: Uran, Krono i Zeus, koji su redom gospodovali svietom. Najprije gospodovaše Uran; ali bijaše pun mržnje na vlastitu djecu svoju. Kad bi mu se god koje diete rodilo, sakrio bi ga u zemlju te mu nebi dao na svjetlost božju izaći. Tako priečaše razvoj svieta iz straha, da mu nebi djeca otela gospodstva. No zemlja puna tereta i jada zasnova veliku osvetu protiv muža svoga pa priredi željezo, načini oružje te prosbori djeci svojoj: „Djeco moja, ako me hoćete da poslušate, možemo osvetiti uvredu nanesenu otcu svojemu, jer je on prvi zamislio i radio zlo". Svi se prestraše i mukom mučahu do najmladjega i najjačega podmukloga Krona, koji se odvaži na osvetu. Tomu se obradova Gaeja pa ga sakri u zasjedi te mu uruči oštro oružje, kojim da će osakatit otca si, kada se noću spusti na zemlju. To bijaše prvi krvavi čin na svietu, koji je donio prokletstvo na zemlju. Iz onih prolivenih kaplja krvi iz tiela Ura-

www.crohis.com

nova rodiše se Erinyje, osvetnice krvnoga zločina, silni Giganti (orijaši) i melijske Nymphe (jasenovke), jer se od jasena prave sulice. Tim je na sviet došlo prepiranje i ubijanje. U isto doba porodi Noć strašan porod: okrutnu zlu kob ili sudbinu (usuda), „Moros“ zvanu, smrt i propast (Keru i Thanata), tugu i nevolju (Oïzyju), mržnju i neslogu (Eridu) i druge strašne stvorove, koji raznose po svietu biedu i nevolju, a uz to porodi Erida: trud i napor („Ponos“), koji u zajednici sa zaboravljivošću (Lethom) sviet na muke stavlja te mu otimlje slavu naporna rada i borbe, a uspjehe baca mu u zaborav uz glad i bol, dvoboj i umorstvo, bitke i poraze, prepirke i laži, riečanje i zadjevice, bezzakonje, propast i prisegu (zakletvu) sa zlimi posljedci krive prisege. Drugi opet okriviše liepu božicu ljepote Aphroditu, da je začetnica i uzrok onoga zločina.

Uran bješe lišen gospodstva nad svietom po Kronu, koji na mjesto njega zavlada s braćom si Titani. Budući da ga je isti strah morio, koji nedade mira ni pokoja otcu njegovu, proždrie svako svoje diete, čim mu ga je porodila njegova žena Rheja, kao što su Hestija, Demetra, Hera i Poseidon. Ali kada se je približilo vrieme, da Rheja porodi svoga najmladjega sina, zapita za savjet svoje roditelje Urana i Gaeju, koji ju svjetovahu, da pobjegne u Lyktos na otoku Kreti, e da bi utekla i spasila diete od nemilosrdja otčeva. Tamo porodi sina Zeusa u spilji, a Kronu dade u pelene zamotan kamen, te ga proždre. Zeus brzo ponaraste i silno ojača, tako da je podpomagan lukavošću Gaejinom prisilio Krona, da izbaci progutanu djecu. Najprije izbaci kamen, kojega je bio najkasnije progutnuo. Taj kamen metne Zeus u Pythu (Delphe), da bude znakom i čudom smrtnim ljudem. Kamen taj bijaše meteor te ga u Delphih pokazivahu kao golemo čudo božje za znak sile i vremena, kada je Zeus preuzeo gospodstvo nad svietom i po Apollonu osnovao delphsko proročište, koje ima navješćivati ljudem božju njegovu volju.

Zeus poduzme zatim za gospodstvo svoje boj protiv Krona i Titana sa braćom svojom Olympljani, to jest olympskimi bogovi, koji mu imahu zahvaliti oslobodjenje svoje. Deset punih godina trajaše boj izmedju Olympljana i Titana na Othrysu; ali, jer se kraju te borbe nije bilo nadati, Zeus pozove na pomoć po savjetu Gaejinu iz zemlje tri Hekatoncheira. Silni ti orijaši stanu razvijati strašne sile svoje te svaki put baciše po tri stotine pećina protiv Titana iz sto ruka svojih i sâm bog Zeus dodje svojim na pomoć sa silnom grmljavinom tako da

*

www.crohis.com

se sva zemlja potrese i nadje se sa svih strana u plamenu, more proključa vrelom vodom, a para i dim napuniše zrak. Titani izgube bitku te budu prikovani u dubljini Tartarovoj, gdje ih stražeći čuvaju i paze okovani i trostrukom noću okruženi Hekatoncheiri. I tako zavlada Zeus sa svojimi olympskimi bogovi. Krono, koji se boraše na čelu Titana svojih, nalazi se po grčkoj misli ili u Tartaru s ostalimi Titani ili gospoduje s Rhadamanthom na otocih blaženih. Samo mu ime jedni tumače, da znači vrieme („chronos"), a drugi silu, koja plodovom daje dospievanje; po tom bi bio bog plodova, žita i žetve. Odatle postaše kod Grka svetkovine Kronije, a kod Rimljana Saturnalije. Gaeja razljuti se na Zeusa sbog tolikoga poraza Titana, djece svoje, pa dobi od Tartara djecu i porodi Typhoeja (Typha, Typhaona ili Typhona prozvana). To bijaše prava nakaza i strašilo svieta sa 100 zmajevskih glava, mrkimi jezici i vatrometnima očima. Iz onih glava mogaše puštati glasove bogovom razumljive ili životinjske: bikove, lavlje, pasje; zatim opet strašno zviždanje, koje po brdinah i dolinah gorskih odjekivaše. Ta bi nakaza bila zavladala svietom, da joj Zeus gromom nestane na put, i da ga pobiediv nebaci u Tartar; ali i odanle šalje zlo na gornji sviet. On je početnik zlih vihrova, bura i strašnih vjetrova. S Echidnom, grdnom razbojničkom nakazom, koja bijaše polu djevojka, polu zmija, imaše groznu djecu, kao što su: Orko, Kerber, Lernska hydra, koju je potukao Herakle, kao što je Zeus Typhona. Typhoej znači „parni", to jest personificirana para. Zato ga kasnije Pindar prenese u Italiju pod vulkan Aetnu.

Zeus rodi nakon pobjede nad Titani više djece, da bi mu na pomoć bila u vladanju i držanju reda u svietu i nad njim. S Themidom rodi Chore, boginje nepogode i pogode, i Moire, boginje udesa ili sudbine; s Eurynomom Charite, boginje radosti i veselja; s Mnemosynom Muse, boginje umjetnosti; s Demetrom Persephonu, s Letom Apollona i Arthemidu; s Majom Herma, a s posljednjom svojom ženom Herom: Hebu, Aresa i Hephaesta, iz vlastite pak glave porodi Zeus Palladu-Athenu. Od smrtnih žena porodi mu Semela boga Dionysa; Alkmena Herakla. Zeus olympski dobi zato taj pridjevak s olympskimi bogovi, jerbo najviše življahu na Olympu. Broj dvanaest olympskih bogova bješe kasnije ustanovljen. Imena te dvanaestoro Kronove i Zeusove djece su ova: Zeus i Hera, Poseidon, Demetra, Hestija, Athena, Apollon i Artemida, Herme, Ares, Hephaest i Aphrodita. Had s Persephonom gospoduje u pod-

www.crohis.com

zemnom svietu. Nad ostalim svietom i bogovi gospoduje Zeus, koji ima svoje sielo na Olympu na medji thessalsko-makedonskoj (sada Elimbo, Semavat evi, „stan nebesnikâ“). Tamo prebiva on s braćom, djecom, ženami i bogovi.

Kuća je Zeusova na najvišem vrhu gore Olympa. Heba (vječna mladost) i Ganymede (razveseljavalac srdaca), krasan mladić trojski, sin Trosa, koga je Zeus iz ljubavi oteo i odnio na Olymp te ga neumrlim učinio; njih dvoje služe bogove jelom i pilom: Ambrosijom i Nektarom, a Muse i Charite razveseljavaju ih pjevanjem i plesanjem i svakom nasladom.

Kao što je liepo na Olympu medju bogovi, tako je ružno pod zemljom (medju nesretnici), kamo nedopire nikakav trak svjetlosti, a niti božje niti ljudsko oko. Podzemni vladar Pluton ili Had drži čvrsto zatvorena vrata na ulazu u svoje carstvo. Strahota od troglavoga psa Kerbera sa još strašnijim glasom straži stražu na vratih toga carstva. Svakomu prijazno maše repom, koji ulazi u Had, a strašno laje i plaši one, koji bi se htjeli povratiti na ovaj sviet. Po tamnom tom carstvu teče „mrzka“, „strašna“ i „grozna“ rieka mrtvih Styx, rukav Okeana. Styx je najstarija kći Okeanova na dalekom zapadu. „Asphodelos“ zove se podzeman cviet, koji na kamenu tlu i po grobovih raste, žalostna i grozna oblika tako, da još žalostnijim i nesretnijim čini nesretno to carstvo tmine. Čitava grozna asphodelska livada proteže se po svem Hadu ća do vrata. Osim Styxa bijahu u Hadu još rieke Kokyt („jauk“), Pyriphlegethon (ognjena rieka) i Acheron (rieka stenjanja) uz jezero acherontsko. Te rieke okružavahu podzemno carstvo tako, da je bio nuždan prevoz onim, koji su ulazili. Voznik bijaše Charon, neprijatan i zamazan starac, kojemu je svaki pokojnik morao za prevoz platiti onaj obol, koji su mu njegovi u usta metnuli na samrti. Na vratih stražeći stajaše Plutonov sinovac Aeak sa strašnim Kerberom. Duše unišle u Had idu na asphodelsku livadu k Lethi, rieci zaboravnosti, iz koje napivši se zaborave na sav život zemaljski. Podzemni sudci Pluton s Persephonom, koje poslužuju Erinyje i Poene („kazne“), zatim kretski kralji Minos i Rhadamanth, sude dušam. Pravednike šalju na elysijske poljane, gdje blaženo i sretno živu, a zločeste predaju Erinyjam te ih šalju na mjesto, gdje su bezbožnici pa ih ondje kazne prema stupnju krivnja i grieha njihovih. Oni pako, koji nisu živjeli ni dosta dobro, ni jako zlo, moraju tumarati po asphodelskoj livadi kao beztjelesne sjene.

www.crohis.com

Izpod Hada na najdolnjih krajevih zemlje i mora nalažaše se Tartar, titanska grozna tamnica od mjedi.

Tako si u glavnom predstavljahu Grci drugi ili podzemni sviet. Sada će laglje svatko shvatiti pojedinosti, na koje prelazimo, kao na opis pojedinih bogova, jer oni su znameniti ne samo u klasičnoj mythologiji starih Grka, nego i u svih književnostih i umjetnostih današnjega prosvietljenoga svieta europsko-američkoga tako, da se bez nje (grčke mythologije) rečene književnosti s umjetnostmi nedaju nikada pravo shvatiti ni proučiti; a to isto valja i za hrvatsku književnost i umjetnost.

I. Pojedini bogovi i to: olympski.

Zeus (Jupiter).

Zeus, sin Kronov i Rhejin (odatle Kronović ili Kronide i Kronion), bijaše vladar svieta. On je najveći, najsavršeniji i najmožniji medju bogovi; njegova volja, njegov zakon i njegove zapoviesti valjaju na zemlji i pod zemljom kroz sve vieke. Svi bogovi poštuju njega kao velikoga cara i vladara umrlih i neumrlih. Kada on dodje medju bogove, svi ustanu te ga sa svim poštovanjem pozdrave, a kada sjedne na svoj priestol, sav se Olymp potrese. Zeus je bog svega i svakoga proricanja, jer se samo ono proriče, što od njega dolazi (na primjer u Delphih po njegovu sinu bogu Apollonu). Kuća njegova zlatna nalazi se na vrhu Olympa; uza to stanuje još i u aetheru — zraku — i u oblacih, odakle šalje na zemlju blagoslov i strah, vihor, snieg, kišu, rosu, ugodne proljetne dane i blago povjetarce. Aegidu obuče, to jest vihar-kabanicu, kada hoće da zagrmi. Aegida znači i kozu u grčkom jeziku, zato nastade priča, da si je Zeus načinio onu vihar-kabanicu ili štit od kože koze Amaltheje, čijim se je mliekom hranio kao diete, i tako naoružan vojevao s Titani i Giganti. Zeus je pravi bog gromovnik, komu Kyklopi kuju i gotove grom. Od njega dolazi red u ljudskom životu kao i ćudorednost, nad kojom on bdije. Država nebi mogla postajati bez njegove volje i skrbi, nit bi bilo slobode. Uredbe i zakoni u državi dolaze od njega; kraljevi su njegovi namjestnici, da drže red i zakon i da pravdu kroje; oni su dapače i njegovi sinovi kao na primjer Minos, Aeak i drugi. Jao onomu, koji bi u narodnoj skupštini ili u vieću volio silu nego pravicu i pravo. On bdije nad skupštinami i svakim pravom sa svojimi prisjednicami Themidom i Dikom, a oso-

www.crohis.com

bito nad zakletvom kao temeljem svega pravoga života. S toga su Grci kod zakletva zazivali ime Zeusovo. Svako družtvo, bilo veliko ili malo, sve do obitelji i kuće, stajaše pod njegovom zaštitom. Nasred dvorišta imaše Zeus „herkeios“ svoj žrtvenik kao branitelj, čuvar kuće i kućišta. Na tom žrtveniku žrtvovaše po običaju kuće gospodar. Kao što Zeus ljubi i štiti pravo i pravicu, tako prezire i kazni svako zločesto i nepravedno djelo pa i strasti ljudske: oholost, opačinu i druge, ako i ne odmah zločinca ili krivca, a to svakako kasnije ili njega ili njegovu djecu ili čak unučad. Sudbinu ljudi drži on u svojoj ruci; svako dobro i svako zlo dolazi od njega. Na pragu njegove kuće nalaze se na jednoj strani dobri, a na drugoj zli darovi, koje on po volji dieli ljudem kao sudbinu njihovu. Komu udieli od obojega, toga stiže sad dobra, sad zla kob u životu. U Zeusovoj se vlasti nalazi život i smrt, što se vidjelo kod Troje i kod Hektora i Achilleja, kako kada prevagne na vagi njegovoj. Često uz Zeusa odlučuje Moira sudbinu ljudi, kojoj se moraju često i bogovi pokoriti (dapače i sâm Zeus) po nazorih Grkâ, jer su oni i najvećega boga svoga ljudskom mjerom mjerili. Jednom odluče tri božtva: Hera, Poseidon i Athena, da bace Zeusa s priestola i da mu otmu gospodstvo. No Zeus ih nadvlada pomoću storukoga gorostasa Briareja (Aegaeona). Svemogućnost Zeusa tim i opetovanimi lukavimi pokušaji Herinimi, da mu otme carstvo, gubi mnogo od svoje vriednosti, ali tim se ujedno potvrdjuje, kako su Grci pomišljali moć i silu najvećega narodnoga boga svoga. Zeusom vladaju ljudske slaboće i strasti kao i bludnje. Mnoga očevidna protuslovja u grčkoj mythologiji nesmiju se strogo rešetati; to treba u obće pred očima imati. Prije Delphâ štovahu Zeusa u gradu Dodoni, na jezeru Pambotidi, sada Janini na jugu. Tu mu bijaše posvećen hrast (dub), za koji vjerovahu, da Zeus na njem prebiva i da šuštanjem lišća i posvećenih mu golubova ljudem očituje svoju volju i nakanu. Svećenici bijahu tumači toga proročišta. Oni hodahu neopranih nogu, a spavahu na goloj zemlji. Proricahu i iz žuborenja vrela, koje se nalažaše na podnožju svetoga hrasta Zeusova. Po nekih viestih bila bi Dodona rodno mjesto Zeusovo; ali kasnije zavlada obće mnienje kod Grkâ, da mu je Kreta domovinom. U spilji kretskoga brda Dikte rodila ga je mati. Nymphe Adrasteja i Ida, kćeri Melissejeve (pčelara) njegovale su ga i hranile mliekom koze Amaltheje (hraniteljice). Pčele mu donašahu med, a Kureti, jaki i oružani mladići plesahu mu pred spiljom, e da mu nebi

www.crohis.com

okrutni njegov otac Krono čuo glasa i proždro ga. Kozu Amaltheju uvrsti kasnije medju zviezde zahvalni Zeus. Rog njezin naznačivaše obilnost i sreću, jer su ga nymphe napunile plodovi i obavile cviećem, pa Zeusu žrtvovale, koji ga je opet njim darovao kao znak obilata blagoslova. Zeus umire sa zimom, a s proljećem opet oživi i raste. Na otoku Kreti pokazivahu i njegov tobožnji grob. Kretskoga Zeusa supruga bijaša Europa, kći Phoenixova, koju je Zeus ugrabio po starom običaju Grkâ. S njom da je imao djecu i mythske kraljeve kretske: Minosa, Rhadamantha i Sarpedona. Phoenixa pretvoriše kasnije u Phoeničanina, a Europu u kćer kralja Agenora iz Sidona. Na taj grabež sklonu Zeusa ljepota Europina. Europa bıala je jednom po morskoj obali s drugaricami cviće. Zeus se pretvori u liepoga bika. Europa se odvaži da podje k njemu, ponudi mu cvieća i stane ga gladiti i cjelivati. Bik se lagano spusti pred njezine noge i legne, a Europa sjedne na njega. Na to ustane mirni do sada i krotki bik, stane bježati put mora i skoči s njom u nj. I tako ju odvede sa sobom uz pratnju nympha uzprkos jauku i leleku njezinih drugarica te ju uzme za ženu svoju.

I Arkadjani vjerovahu, da se je Zeus kod njih narodio na brdu Lykaeju. Sveto ono mjesto nebi smio nitko pohoditi, jer inače umre za godinu dana; kad bi pak tko hotomice onamo došao, bio bi kamenovan. U staro doba žrtvovahu i ljude Zeusu. Lykaon Pelasgov sin žrtvova Zeusu vlastito diete svoje. Po kasnijoj priči, jer su prestale žrtve ljudske, pretvori Zeus za taj čin Lykaona u vuka, jer lykos znači vuk.

Zeusa Ammona štovahu i u libyjskoj pustinji, dolnjemu Aegyptu na zapadu. Ali najvećma ga obožavahu u Olympiji u pokrajini Elidi na Peloponnesu, na obalah rieke Alpheja i na podnožju brda Olympa. Njemu na čast igrale su se znamenite olympijske igre svake pete godine. Ovamo je kasnije hrlio sav grčki sviet; tako postade obožavanje Zeusa općenito, a Zeusov hram u Olympiji znamenit i ukrašen svim bogatstvom i svimi mogućimi umjetninami majstora Phidije. Kip Zeusov od Phidije postade pravim čudom sbog idealnog shvaćanja umjetnikova. Od toga doba smatrahu Grci Zeusa prisutnim, vidjeti ga, ublažilo bi boli i nevolje (nepenthes), a nevidjeti ga prije smrti, smatralo se nesrećom, kao i umrieti, a nebiti posvećen u mysterije. Phidijin kip Zeusov ostane uzorom svim potonjim umjetnikom.

www.crohis.com

Hera (Junona).

Hera, kći Kronova i Rhejina, bijaše najstarija sestra i žena Zeusova; zato i zahtievaše i imaše ona najvišu čast medju svimi božicami olympskimi, jer je i po rodu ravna Zeusu. Odgojena bješe skrovno u kući djedovskoj (Okeana i Thedide). Iz zabitnosti ugrabi ju Zeus, uze ju za ženu te ju načini caricom neba. Svatbu proslaviše bogovi, Irida i Charite posluživahu mladu zaručnicu, a svi ju bogovi nadariše. Gaeja učini te joj izraste čudesno drvo sa zlatnimi jabukami, koje su Hesperide čuvale u Herinu vrtu i njegovale daleko na kraju Okeana. Kada na proljeće kukavica kuka, tada gospodar neba svetkuje „sveti pir“ svoj, a kišom nebeskom orošena zemlja radja bilje i cvieće. Grci svetkovahu taj pir; tom zgodom nošahu okolo sliku Herinu urešenu nakitom zaručničkim. Ona sjedi na zlatnoj stolici na Olympu uza supruga svoga i s njim gospoduje nad svietom, zapovieda s njim gromu i munji, vjetrom i oblakom; a da je uviek složna sa Zeusom, nijedan se bog nebi nikada usudio protiviti joj se. Kada dodje u skupštinu, dočekaju ju bogovi s onim poštovanjem, kojim i Zeusa. Hera je prava supruga, koja shvaća svoj položaj, bdije sa svom ozbiljnošću nad bračnom ćudorednošću i bračnimi pravi ženskimi. Zato ju Zeus veoma poštuje i odlikuje nada sve ostale; nju pita za savjet u velikih i važnih pitanjih. Ali jer joj nekaže uviek svih tajna, razljuti se carica neba te dodje često do razdora i nesloge, pa i zato, što je veoma ljubomorna. Iz ljubomornosti progoni ona strašno sve one boginje, za koje sumnja, da im je Zeus dobar. Iz ljubomornosti i osvete pretvorila je Hera svoju suparnicu u ljubavi, liepu kćer kralja Inacha, Ioju, u bielu kravu, a za stražara odredila joj Arga Panopta, koji je imao po tielu stotinu očiju. Ovaj ju je pasao kao kravu u svetom gaju Herinu u Mykeni, koji bješe prozvan hepim kravjim pašnjakom (Euboeja). Zeus naloži Hermu, da Arga ubije, a kravu otme i odvede. Herme uspava Arga svojom milozvučnom sviralom i čarobnim štapom te ga ubije, a zato dobi ime Argeiphonte (ubojica Arga). Hera metne Argove oči na rep paunu, svomu ljubimcu ptiću. Hera proganjaše i dalje nesretnu kravu obadom tako, da je u bjesnoći svojoj pretrčala mnoge zemlje u Europi i Asiji, dok joj nije Zeus povratio čovječji lik u Aegyptu, gdje kraj Nila porodi Epapha, a štovahu ju kao Isidu. Ioja bijaše božje biće. Ime joj znači putnicu, zato ju drže za božicu mjeseca. Lik joj je biela

www.crohis.com

krava s rogovi u slici polumjeseca. Žene štovahu Heru kao božicu braka, jer u bračnom životu daje sreću, mir i blagoslov u djeci. Osobito ju na pomoć dozivahu kod težkog poroda; zato ju štovahu na mnogih mjestih kao božicu porodja (Eileithyija, Ilithyija). Hera rodi Zeusu troje djece: bojevitoga Aresa, živu sliku nesloge izmedju svojih roditelja, hromoga i miroljubnoga umjetnika Hephaesta i Hebu, božicu vječne mladosti. Heru obožavahu po cieloj Grčkoj, osobito u Argosu i Mykeni, a i u Sparti, Korinthu, na otoku Euboeji i na brdu Kithaeronu. Posvećen joj bijaše šipak kao znak ljubavi i plodovitosti, zatim kukavica kao navjestnica proljeća u znak, kada se je Hera udala za Zeusa; i paun, kojega rep prikazuje nebo sa zviezdami, gdje stanuje Hera. U Rimu bijaše Junoni posvećena guska. Umjetnici prikazivahu Heru kao suprugu Zeusovu uviek dostojanstveno u plemenitom, uzvišenom kipu. Najljepši i najveći kip načini Heri Polyklit u Heraeju (Herinu hramu) izmedju Argosa i Mykene.

Pallada Athena (Minerva).

Athena (Pallada Athena, Pallada od najvećih božtva na Olympu) bijaše Zeusova kći, koji bojeći se, da mu žena Metida (uvidjavnost i mudrost) neporodi samu odviše mudru djecu, koja bi mu preotela gospodstvo neba i zemlje, uzme ju u se uz laskave rieči, to jest progutne ju te porodi onda iz svoje glave kćer si Athenu. Kada je bio došao čas porodu, razsieče mu na njegovu zapoviest Hephaest ili Promethej sjekirom glavu i odmah dodje na sviet djevica u podpunoj veličini i jakosti. Olymp se uzdrma, zemlja se potrese, more se uzburka, Helij zaustavi svoja kola, a Zeus bijaše pun radosti radi novorodjenice svoje. Athena je oličeni razbor Zeusov. Zeusu kao najvećemu medju bogovi nepristoji se, da se mieša neposredno u ljudske stvari; Atheni je mnogo laglje; zato ju svuda nalaziš kao božicu rata i ljudske prosvjete. Svojom razboritom hrabrošću održi svuda pobjedu, odatle joj ime Nika (božica pobjede). Ona pobudjuje narod na rat i daje mu pliena u neprijateljskoj zemlji, a kod kuće čuva grad, tvrdju, državu, zidine i vrata. S toga joj bijahu hramovi i kipovi na brdinah i po visinah, a u mnogoj tvrdjici čuvahu njezin Palladij, to jest stari rezani kip sa sulicom i štitom kao amanet obrane. Najznamenitiji takov kip ili Palladij bijaše u Troji, koji je s neba pao. Kasnije tvrdjahu ozbiljno mnogi gradovi, da imaju njezin Palladij; tako Athena, Argos i Rim. Athena (božica) imaše

www.crohis.com

strašan znak straha, da obori neprijatelje. To je Gorgonska ili Medusina glava, jer se svak okamenio, koji ju je pogledao. Athena metnula bi ju na grudi, s toga joj se nebi nitko usudio približiti se. Njoj se pripisuje, da je mnogo orudja i sredstvâ pronašla i ljudem dala, da unapriedi prosvjetu. Tako im je dala grablje (zublje), plug, kola i naučila ih je biku nametnuti jaram, da im bude na korist kod oranja. Ona je ukrotila divljega konja i pripitomila ljudem za porabu. Prvi po njoj pripitomljeni konj bijaše Pegas, kojim se služaše Bellerophont. U gradu Atheni naučila je konje opremati i uprezati ih Erichthonija, koji je uveo junačke igre Panathenaejske. Zato ga je uzeo Zeus za svoga kočijaša i uvrstio medju zviezde. Athenu su radi toga više štovali i cienili od Poseidona, koji je stvorio konja. Ona je uvela i ladju s vesli. Izumila je i ratnu trublju i sviralu; ali kasnije je bacila sviralu, kada je opazila, da joj puhanje u sviralu nagrdjuje lice. Sve vrsti obrta i umjetnosti imaju ljudi njoj zahvaliti. Presti, tkati, bojiti i druge stvari: sve to nauči ženski spol od Athene. Zato joj je pridjevak Ergana (umjetnica). Arachnu je pretvorila u pauka, jer se je umiešala u njezin posao; s toga mora pauk visjeti predući. Athena je njegovateljica i odgojiteljica mladeži, kojoj daje jakost i napredak; zato joj ime i Hygieja (božica zdravlja). U obće je prijateljica svim onim, koji što razborita i valjana poduzimlju. Od svih grčkih gradova najmilija joj je Athena, imenjaka njezina. S Poseidonom se boraše za posjed Attike, a pobiedivši postala je vladaricom i glavnim božtvom te pokrajine. Kada je Poseidon zabo svoj trozub u attičko tlo, otvori se vrelo morske vode, ili izadje konj iz zemlje, ali Athena baci svoju sulicu; pa gdjegod je pala na zemlju, uzrastla je liepa maslina, jedno od najglavnijih vrela dobrostanju Attike. Radi te pobjede dobi tvrdjicu, gdje je imala pod imenom Athena Poliada i Poliucha (braniteljica grada) najljepša svetišta Erechthej i Parthenon. Za perzijskih ratova spališe Perzijanci Atheninu maslinu, kada su bili zauzeli njezinu tvrdjicu, da iz koriena potjera odmah na novo. U Erechtheju čuvahu najstastariju s neba palu sliku Atheninu. Gradine Parthenona, kojega je sagradio Perikle i danas jošte, makar kao ostanci, probudjuju udivljenje svieta. U njem bijaše slika Athene Parthene (Athene djevice). Medju svetkovinami, koje su slavljene u Atheni na čast božici, bijahu najznamenitije tako zvane velike Panathenaeje (svih Athenjana). To se svetkovalo na uspomenu, kada se je ciela pokrajina ujedinila u jedinstvenu državu,

www.crohis.com

svake četvrte godine, a male Panathenaeje svetkovane su svake godine. Athena imaše i pridjevak Tritonida, Tritogeneja (u vodi rodjena), jer su kasnije promienili način njezina poroda. U Grčkoj bijaše više riečica s imenom Triton. Kao božicu vode nalazimo ju zato često uz Poseidona. Atheni bijaše posvećena maslina, pietao (kokot) sbog budnosti, hrabrosti i ratobornosti, onda zmija sbog mudrosti, a sova sbog oštrog vida po noći. Sličnu božicu nazivahu Rimljani Minervom.

Phoebo Apollon.

Apollon bijaše sin Zeusov i Letin (Latonin). On spada medju vrlo silne bogove. Mati mu morade proći mnoge zemlje, da ga porodi, jer su se svuda bojali njegove sile. Napokon nadje Leta na otoku Delu mjesto i priliku, da porodi Apollona. Na tom otoku prikazivahu na brdu Kynthu svetu paomu, pod kojom se je porodio „delski", „kynthski" bog na cvatućoj livadi. Kitharu i luk odabra si novorodjeni bog, a u proročištu hoće da navješćuje ljudem nevaravu volju Zeusovu. Apollon je bog svjetlosti i života, spasa i reda u prirodnom i ethičkom smislu. To mu pokazuje i ime Phoebo (Čisti) i Lykej (svietli) i Lykogene (porod svjetlosti). Ime njegove matere znači tamnu noć; s toga je Apollon sin noći, jer za svjetlost držahu stari, da dolazi od tmine. Apollon kao čisti i svietli bog ljubi sve, što je liepo, dobro i uredno, a prezire i mrzi nečisto i neprijatno u prirodi. Oružje mu je lûk i strielica, kojima se služi, kada je potrebno, na korist višega reda. Njega se i bogovi olympski boje, kada dodje na skupštinu medju njih, te ustanu pred njim. Njegova se oružja (luka) sve boji. Njim usmrti Apollon gorostasnoga sina zemlje Tityja i prpošne i obiestne Aloade (sinove Aloejeve) Ota i Ephialta. Oni bijahu odviše smjeli, ali i veliki i jaki, jer u 9. godini bijahu već 9 rifa široki, a dugački 9 hvati. Zato ustaše poput Titana na bogove i bili bi uspjeli, da ih nije Apollon ubio, da nedorastu do mladenačke dobe. Kada je pred Trojom Agamemnon obružio svećenika Apollonova, posla Apollon kugu u tabor grčki na svojih strielicah te su ljudi hrpimice pogibali. Zato je Apollon pošiljatelj kuge, upropastitelj, bog smrti i propasti. On upropasti djecu Niobinu, junake Patrokla i Achilleja. Svaka nagla smrt pripisivaše se strielici Apollonovoj; ali ta ubojita strielica može biti i blaga, koja brzo i bez muke uzme čovjeka s ovoga svieta, te mu se kraj života čini dobročinstvom. Kao

www.crohis.com

što upropašćuje i zlo donosi, tako i brani ljude oda zla i pomaže im, da ga se obrane; on lieči i daje život kao i smrt. Odatle mu pridjevak: Paean (Paeon, Paeeon), ljekar i spasitelj. Asklepij, bog ljekarijâ i ljekarstva, bijaše sin Apollonov. Asklepij je ne samo bolestnike umio podpuno izliečiti, nego ih i od mrtvih uzkrisiti. Kada je radi toga red u božjem sudjenju bio poremećen te se i Pluton Zeusu potužio, ubi ga ovaj munjom. Kasnije ga obožavahu kao boga. Zmija mu bijaše znak podmladne sile životne, a putnički štap neprekidne pomoći. U ruci ima obično zdjelicu s liekom. Pietla (kokota) žrtvovahu mu u znak, da je naviestio nov dan života. Kći mu bijaše Hygieja (zdravlje) kao božica.

Apollon je zaštitnik i žita i životinja i stada. On, bog pastira, proživi dulje vremena kao pastir medju ljudmi. Kada bi svirao na svirali i igrao na zlatnoj liri svojoj po livadi za stadom, životinje bi se približile, da ga slušaju, tako ih on pripitomi. Iz ljubavi k thessalskomu kralju Admetu dodje u njegovu kuću, koja mu se napuni sreće i blagoslova. Apollon je osobit prijatelj proljeća i cvieća, napose cvieta hyakintha, koji ostavi na uspomenu liepoga dječaka Hyakintha, ljubimca svoga. Najznamenitije je svojstvo Apollonovo proricanje. On nenavješćuje svietu svoju, nego Zeusovu volju; on je prorok, usta Zeusova. Sve, što naviesti, vječna je istina; ali slabi ljudi nemogu uviek shvatiti i razumjeti božjih namisli, zato mu pridjevak: Loxija (tamni, smeteni). Apollon se nalazi na mnogih mjestih; ali najviše u Pythi (Delphih), zato mu ime pythski bog. Delphi su dugo smatrani središtem zemlje, a u istinu bijahu središtem grčkoga svieta.

Grci nepoduzeše ništa znamenita i velikoga, a da nebi Apollona molili i pitali za savjet po delphskom proročištu. Po njegovu savjetu ratovahu, sklapahu saveze, utemeljivahu gradove, države i naselbine. Zato mu ime utemeljitelja gradova i država pak vodje naselbina. On bdije nad krvnom osvetom, jer ako tko čiju krv prolije, mora se i njegova proliti „pod njegovom zaštitom.“ Svi proroci imaju Apollonu zahvaliti svoj dar i uspjeh, jer su njegovim duhom nadahnuti i oduševljeni. On je i bog pjevača; Musam stoji na čelu, odatle „Musagete“ (vodja Musa); kao takav razveseljava s njimi bogove na Olympu uz Charite i Hore. Apollon se kasnije zvaše i bogom sunca uz Helija i mjesto njega. Apollon bijaše štovan po svoj Grčkoj, osobito pak na Delu i u Delphih. Del bijaše mu sav posvećen tako, da nijednoga mrtvaca nesmjedoše sahraniti ondje,

www.crohis.com

da se neoskvrne sveti otok. Neplodni, zanemareni i prezreni otok dodje po Apollonu do velike znamenitosti. Apollonu je vuk posvećen, kao znak krvne osvete i svjetlosti; zatim dupin (delphin, koji svojim imenom opominje na Delphi), kao prijatelj glasbe; labud, koji prije smrti izpjeva pjesmu žalostinku. Od drveća mu je lovor svet, zato mu se oko hramova sadiše i njegovahu lovori gajevi te je lovor-viencem odlikovan svaki, koji bi pobiedio u igrah. Lovor se u grčkom jeziku zove daphne. Liepa je doista priča, kako se je Apollon zaljubio u nymphu Daphnu, i kako je od nje postao lovor, koji on ljubi, kao što je i djevicu Daphnu ljubio. Umjetnici prikazuju Apollona kao najljepšega boga.

Najljepši do sada poznati kip Apollonov nalazi se u Belvederu u Vatikanu u Rimu. U Rimljana nebijaše slična boga.

Artemida (Diana).

Artemida (neokrnjena, neoskvrnjena) blizanica je Apollonova, kći Zeusova i Letina, rodjena na otoku Delu na briegu Kynthu, odakle joj i pridjevak Kynthska. Ona je neudata djevica, kao što joj je i brat Apollon neoženjen. Nerazdieliva ljubav spaja ih medju sobom i s materom, koja samo u djeci svojoj živi i uživa te s veseljem i ponosom na njih gleda. Blizanci Apollon i Artemida sačinjavaju jedno nutarnje biće u cielosti svojoj, kao što Zeus i Hera. Artemida je kao i Apollon božtvo svjetlosti i života, koje u prirodi i medju ljudmi kriepi mladi život te nježno na životinje kao i na djecu pazi; zato je ona i božica poroda. Ona je osobita njegovateljica i braniteljica gradova i država utemeljenih od brata joj Apollona. Delphi su pod zaštitom oboga. Ona kao i brat joj uzdržava, ali i uzimlje život, te je kao i on oružana lukom i strielicom; s toga se obično uzimlje, da su Tityj i Aloadi od nje ubijeni, a ne od brata njezina, a tako i pol djece Niobine. Od brata se razlikuje Artemida osobito u lovu kao lovica i božica lova. Lov lovi ona s nymphami, liepimi kćermi Zeusovimi, od kojih je najljepša. Došavši s lova kući brata svoga, odloži lûk i strielicu te u veselu kolu radostno pleše i pjeva s Charitami. U Arkadiji joj je ime „Hymnija“ (ljubiteljica pjevanja). Arkadjani si ju od starine pomišljahu pod obličjem medvjedice, te ju štovahu pod imenom Kallista (najljepše), a smatrahu ju i pramaterom svojom, jer su svoga pradjeda Arkada držali sinom Kallistinim i Zeusovim. Kasnije držahu Artemidu i Kal-

www.crohis.com

listu za dva posebna boštva; Kallistu pretvorenu od Here u medvjedicu ustrieli lovica Artemida, a Zeus ju uvrsti medju zviezde kao veliku medvjedicu.

Na mnogih joj mjestih žrtvovahu Grci ljude, da ublaže njezinu oštru strogost; tako u Sparti, gdje su ju zvali Artemida Orthija (jednaka, izpravna). Lykurg ublaži te žrtve, te su božici na čast godimice na mjesto ljudskih žrtava bičevani dječaci tako, da je bivao njihovom krvlju njezin žrtvenik poprskan. Njoj su imali Grci u Aulidi Agamemnonovu kćer Iphigeniju žrtvovati, ali božica ju sama spasi i odvede u Tauridu (Krim). Odkada je božičin brat smatran bogom sunca, smatrahu nju božicom mjeseca, pa kako se on zove Phoebo, tako se ona zvaše Phoeba. Artemida u Ephesu nebijaše prava grčka božica kao ni u Tauridi. Rimljani identifikovahu svoju Dianu s Artemidom. Artemidi bijaše posvećen jelen, vepar, medvjed i pas, pa i lovor u zajednici s bratom. Umjetnici ju kasnije predstavljahu obično kao lovicu s lukom i tulom.

Herme (Mercurij).

Herme, sin Zeusov i arkadijske nymphe Maje (matere), rodio se je u spilji arkadijskog briega Kyllene, odatle mu pridjevak „kyllenski“. On bijaše lukav, dosjetljiv i svakomu djelu vješt bog. Čim je na sviet došao, odmah se je takvim pokazao izvalivši se iz pelena, da ukrade blago Apollonu. Pred spiljom nadje kornjaču, iz koje odmah načini glasbeno orudje za strune. Od toga učini brzo lyru sa sedam žica te stane zvučno svirati i pjevati o ljubavi Zeusa i Maje. On je izumio syringu, pastirsku sviralu, pištalku. Vještijega i domišljatijega tata nema od Herma, koji je bogu Apollonu umio toli vješto odagnati i ukrasti stado. On je brz i vješt sluga Zeusa i ostalih bogova; zato mu je pridjevak „viestnik Zeusa“, „glasonoša bogova“. Na Zeusovu zapoviest izvadio je Argu oči sa svojom lukavošću. Na putu štiti Herme putnika; s toga podizahu uz ceste i puteve gomile kamenja, na koje su putnici bacali po kamen. Na gomilu bi postavljen stup i na njem Hermova glava. Poznati su Hermovi stupovi u Hermovoj ulici u Atheni, kojim je Alkibiade od obiesti glave poodkidao. I u podzemni sviet vodi Herme duše pokojnika, odakle se zove „Psychopompos“ (vodja duša), koji svojim zlatnim, čarobnim štapom goni stada u Had. U praktičnom životu ljudskom Herme je bog trgovine, saobraćaja, trgovaca i cesta. Komu je sklon,

www.crohis.com

udieli mu mudrost i lukavost, da ugrabi svoju korist drugim. Zato ga zvahu „dieliteljem bogatstva“, „donositeljem dobiti“. Njegovi su izumi: brojevi, mjera, vaga i pismo (slova). On je bog vješta, prijatna i osvjedočljiva govora, koji je potrebit uz trgovinu u općenju sa svietom; s toga mu žrtvovahu jezike životinjske. Na posljedku pripisivahu njegovoj naklonosti svaki i netrgovački dobitak ili sreću u igri, ili ako tko što na putu nadje, što se zove u grčkom: hermaion. Herme je viestnik i predstojnik žrtve, koju je on izumio. On je glavni bog borilaca u vježbaonici i učioni palaestri. Svi ga zvahu „donositeljem blagoslova“, bogom „punim blagoslova i dara“ (polydoros), što mu naznačivaše šibika ili štap u ruci. Rimljani zvahu boga trgovine i dobiti Mercurijem (mercari, trgovati; mercator, trgovac).

Hephaest (Vulcan).

Hephaest je bog vatre, sin Zeusov i Herin; ali jer se je slabašan i ružan porodio, bacila ga je mati s neba te je pao u more; ali Thetida, kći morskoga boga Nereja, i Eurynoma, kći Okeanova, uhvatiše diete božje i primiše u svoj naručaj, pa ga sakriše duboko pod valovi Okeana. Devet godina boravljaše ondje mladi božić, ali iz zahvalnosti nakuje svojim dobročinicam na dar mnogo liepih stvarih, kao: prstenja, igala, naušnica i drugih sličnih. Hephaest je prijatelj Dionysu, bogu vina, jer dobro vino u toplih i vulkanskih predielih raste. Priča se i to, da je Zeus u velikoj svadj i s Herom, kojoj je htio Hephaest pomoći, pograbio Hephaesta za nogu i bacio ga s neba; s toga je ohromio. Hephaest bijaše kovač, a najbolje kovačnice imadjaše na Olympu; pomoćnici su mu gorostasni, jaki Kyklopi. Žena mu bijaše Charita Aglaja (božice riedke miline); i Aphroditu mu daju za ženu. Hephaest pravi bogovom i odličnim ljudem mnoge stvari: tronoge, stolce itd. Hephaest nebijaše štovan od svih Grka. Najviše ga štovahu na otoku Lemnu i u Atheni. Rimljani identifikovahu Vulkana s Hephaestom kao boga ognja i ognjišta; za ženu mu dadoše Veneru, akoprem im je on ružan i hrom.

Ares (Mart).

Ares, sin Zeusov i Herin, bijaše bog rata, ratne buke i borbe. Krvoproliće i ubijanje ljudi bijaše mu osobitom radosti; gdje je boj najžešći, ondje je on sad na jednoj, sad na dru-

www.crohis.com

goj strani, neglededi na to, gdje je pravo i pravica. On je oružan te se bori čas pješice čas s bojnih kola. Strah i Trepet su njegovi sinovi, spremaju mu kola te su mu po boku. Njima se pridružuju Erida (početnica spora i prepirke) i Enyja (smrtna boginja rata). Odatle je Aresu pridjevak Enyalij. Uza sve to ipak je pobiedio Ares u borbi s umjerenom i razboritom božicom Athenom. Aphroditina ljepota i ljubav svlada takodjer Aresa. Djeca su im Harmonija (sloga, sklad), Eros i Anteros (ljubav i protuljubav). Aresa i Aphroditu štovahu u Thebi. On bijaše bog kuge, a kasnije i krvne osvete. Kadmu, koji je Aresova sina, zmaja i čuvara vrela njegova, ubio, osvetio se je sâm Ares, zadržavši ga u robstvu duže vremena („jednu veliku godinu"). Aresa neobožavahu po svoj Grčkoj. Osim Thebe i Athene štovahu ga jošte u ratobornoj Sparti. U Atheni bijaše na Aresovu brežuljku sudište za krvnu osvetu.

U Rimljana bijaše sličan bog rata Mart (Mavors, Mamers). Aresu bijaše posvećen krvoločni vuk, djetao i pietao, oba ratoborna ptića. Kod Grka nemarahu umjetnici mnogo za njega, ali tim više kod ratobornih Rimljana, kojim je bio on jedan od najvećih bogova.

Aphrodita (Venera).

Aphrodita, božica ljubavi i ljepote, bijaše po Homeru kći Zeusova i Dionina, pa se zato zvaše Dionaeja i Diona. Druga priča opet hoće, kada je Krono otca svoga Urana s priestola bacio i ružno osakatio, da je jedan odrezani dio tiela njegova bacio u more, pa je nakon dugog vremena iz pjene (oko onoga komada mesa) izašla božica, najljepša od svih drugarica. To se je dogodilo blizu otoka Kythere, kojoj je zato božica ostala uviek vrlo prijazna. Odatle odnese blago povjetarce novorodjenu božicu u nježnoj pjeni na drage joj žale otoka Cypra. Trava i cviećе rastijaše pod nježnima nogama, čim je došla onamo, a proljetne Hore pritrčaše te ju obukoše u haljine zlatom vezene, ovjenčaše joj glavu, ukrasiše ju cviećem, a vrat i grudi nakitiše dragocjenim uresom, pa ju onda odvedoše s Erosom i Himerom (ljubav i požuda) na Olymp k blaženim i sretnim bogovom. Sve bogove očara te bi ju svaki želio uzeti za ženu. Rieč Aphrodita sama znači: od pjene rodjena; uz to ima sličan pridjevak Aphrogenija, i Anadyomena (iz mora izašla). Obožavanje Aphrodite nastalo je radi štovanja syrsko-phoeničke ljubavne božice Astarte, koja se je takodjer rodila iz pjene

www.crohis.com

morske. Iz Syrije predje štovanje te božice na Kypar, gdje je u velike cvalo. Aphroditu poslužuju mladjahne Hore i Charite, kao što ju i oblače, a u družtvu se njezinu nalaze Peitha (latinski Suada, Suadela), božica sladkolaskavog nagovaranja, Potho i Himer (ljubavno čeznuće). Svojom ljubavju je ona sposobna svladati tvrdoga i mrkoga Aresa. Mnogo se priča o Aphroditinoj ljubavi k Adonisu, koji bijaše asijski bog, a ime mu znači „gospodar, gospodin“, ali u grčkoj je mythologiji samo polubog. Adonis bijaše kraljević kyparski, phoenički i assyrski, divne ljepote mladić. Čim ga je Aphrodita jednom vidjela, neode joj više s pameti. Od onda bježi ona od svojih milih te nepohadja ni Papha ni Knida, nit ikoje prije joj milo mjesto, a izbjegava dapače i nebo, jer svemu predpostavlja Adonisa. Božica iz ljubavi sve čini, da se mladomu Adonisu ništa nedogodi, osobito u lovu, koji on osobito ljubi. Jednom ga ipak u lovu smrtno rani u stegno divlji vepar. To učini iz ljubomornosti ili Ares ili Persephona. Aphrodita doznavši za smrt Adonisovu, poleti brže bolje u goru za njim; kod lešine obuze ju silna tuga i žalost. Na njegovu uspomenu dade, da iz njegove krvi izraste Anemona, a iz njezine krvi, koja joj je izašla iz nježne kože, kada se je tražeći Adonisa ozledila na trnju i grmlju, izrastla je mirisna ruža. Zeus medjutim odredi, da Adonis pol godine živi u podzemnom svietu kod Persephone, a pol godine u gornjem svietu s Aphroditom. U Asiji, a kasnije i u Grčkoj slavljahu se Adonije (svetkovine) Adonisu i Aphroditi na čast. I Anchise, mladi i liepi dardanski kralj u Troji, bijaše ljubimac Aphroditin, kao i trojski kraljević Paris, jer je predpostavio božicu ljubavi i ljepote, mudrosti Atheninoj i gospodstvu Herinu. Zato je za uzdarje dobio Helenu, zemaljsku sliku i priliku božice ljepote.

Hippolyta, sina Thesejeva, kazni Aphrodita smrću, što je volio Artemidi nego li njoj. Dvie se Aphrodite razlikovahu. Uranija (nebeska) i Pandema (pučka, to jest zemaljska). Svetišta joj se nalažahu najvećma u lukah i uz morske obale. Posvećena joj bijaše kao znak ljubavi mrča, ruža, jabuke, pod kojimi se razumievahu i dunje, šipak, citrone itd., mak kao znak plodnosti, vrabac, golub, kojih su gojili množinu u svetištih, osobito na Kypru i Eryxu; posvećen joj bijaše nadalje labud, lastavica, naviestnica proljeća, kornjača kao znak domaće zabitnosti i dupin kao božici mora. U Rimljana bijaše, osobito u kasnije doba, božica Venera, koja je bila skoro u svem nalik na Aphroditu.

www.crohis.com

Eros (Amor, Cupido).

Eros znači Homeru ljubav; a Hesiodu je jedan od najstarijih bogova. Kada se je Chaos razlučio u zemlju i Tartar, bijaše Eros treće spojno biće. U Thespiji u Boeotiji slavljahu se svake pete godine Erotidije (svetkovine). Erosa pomišljahu kao liepoga mladića. Nitko nije siguran i prost od njegova drzovita nasrtaja i oružja; zato ga zvahu općim pobjednikom. Zeusa je već porod njegov uznemirivao, s toga naloži Aphroditi, da ga umori; no ona ga sakri u šume, gdje ga hranjahu divlji lavovi. Nitko se ipak neljuti na drzovitoga toga mučitelja. Od Erosa dolažaše ne samo ljubav mužkoga i ženskoga spola, nego i prijateljstvo i ljubav izmedju muževa i mladićâ.

I thebska sveta četa bijaše posvećena Erosu, te je sastajala od samih ljubavnika i ljubljenika. Athenjani ga štovahu kao oslobodıtelja grada svoga, jer prijateljstvom mladića Harmodija i Aristogitona bi srušeno gospodstvo Pisistratovića. Dok je Eros malen bio, slabo je napredovao; zato mu Aphrodita dade za druga Anterosa. I onda je liepo rastao i napredovao. Erosova ljuba bijaše u kasnije doba Psycha (duša) u obličju leptira. Platonu je biće Erosa težnja za vječnim dobrom i liepim, po čem napokon dodje čovjek do blaženosti. Erosa slikahu i danas ga slikaju kao mladića liepa i draga sa zlatnimi krili, s lukom i strielom.

Hymenaej.

Hymen, ili Hymenaej, bog ženitbe, bijaše sin Muse Kalliope i Apollona. Jedni ga smatrahu aržkim mladićem, a drugi athenskim, treći mladićem, koji je na dan vjenčanja poginuo u porušenoj kući. S toga ga zazivahu kod svatbe.

Hestija (Vesta).

Hestija bijaše po Hesiodu najstarija kći Krona i Rheje, a inače ju držahu za najmladju. Kada su prosili za njezinu ruku Poseidon i Apollon, zakune se, da će do vieka ostati djevojkom. Zato joj Zeus dozvoli liepu čast, da ju štuju posred kuće i po svih hramovih. Ognjište je središte obitelji; oko njega se nalaze domaći ili kućni bogovi, a božica ova znači kućni i obiteljski mir, ljubav i slogu i zaštitu. Kao što je bila Hestija božica obitelji i kuće, tako bijaše i predstojnica svakoga većega družtva, osobito države, koja temeljeći se na obitelji, sačinjava samo veliku porodicu. Prytanej, vladina sgrada, bijaše sredi-

www.crohis.com

štem grada, pa se smatraše hramom gradske zaštitnice Hestije. Tamo imaše božica žrtvenik, na kojem su vječnu vatru božici palile neudate žene i gdje su joj žrtve prinosili prytani i drugi. Tu primahu strana poslanstva i gostiše ih kod ognjišta Hestijina. To ognjište s vječnim plamenom bijaše živa duša državi, te predočivaše neprestano gradjanom njihovo zajedinstvo, njihovu zadrugu. Hestija označivaše u Delphih religijozno središte ukupnoga naroda grčkoga. Grčkoj božici Hestiji odgovara rimska Vesta, kojoj Vestalke djevice služahu i vatru paljahu. — To su glavni bogovi Olympski. Bijaše još i drugih sa znamenitimi ulogami u ljudskom životu.

Moira (Parca).

Moira znači upravo dio; odatle čovjeku sudjeni dio života ili sudbina, pa i smrt. Od toga je pojma postala božica sudbine (bog Usud). Moire se zovu i Kataklothe (prelje), bića, koja predu nit života ljudskoga. Tri su Moire: Klotha (prelja), Lachesa (odrednica sudbine) i Atropa (neizbježiva). Ove su tu predstavnice ljudske sudbine, koje odlučuju o životu, sreći i nesreći, jednom riečju dobrim i zlim ljudskoga roda. Da im ugled bude velik i silan, predstavljahu ih kao kćeri Zeusove i Themidine. Zeus im je dao vlast i čast, da smrtnim ljudem dieli dobro i zlo. Zvahu ih i Heimarmene i Pepromene (sudjenice), ili latinski kasnije Fatum, to jest: tako je odlučeno već kod poroda ili prije njega svakomu čovjeku. Rimska Parca od pars (dio) odgovara grčkomu značenju Moire (dio).

Tycha (Fortuna).

Tycha je božica sudbine i sreće. Ona nosi rog Amalthejin, znak izobilja i sreće ili dječaka Pluta (bogatstvo). Ona upravlja ladjami po moru, koje nose dobra ljudska, a na kopnu ravna ratovi i skupštinami gradjana; s toga joj ime i osloboditeljice gradova. Kod Rimljana bijaše slična božica Fortuna.

Daemoni i geniji.

U Homera znači „theos“ bog, pa to bijaše obična rieč za boga i daemona. Obje rieči naznačivahu jedno te isto biće: boga, a theos i daemon razlikovahu se samo prema okolnostim. Tako bijaše theos bog za sebe u blaženosti svojoj i u daljini od ljudi, a bog u bližem odnošaju s ljudmi, kojim donosi i daje dobro ili zlo, zvaše se i bijaše daemon. Tek kasnije na-

www.crohis.com

stane osobita vrst božjih bića, koja održaše ime daemonâ. Zato se već u Hesioda nalazi misao, da su ljudi po Zeusovoj volji u zlatno doba nakon smrti postali dobra nadzemaljska bića ili daemoni, čuvari i stražari ljudi, koji nevidljivo obilaze po svoj zemlji dijeleći bogatstvo, bdijući nad pravdom, a progoneći krivdu. U srebrno doba postaše ljudi poslije smrti podzemnimi smrtnimi blaženici, mnogo manjimi od daemonâ zlatnoga doba. Tu nauku o daemonih unapriše osobito filosofi. Odkada su se počeli junaci smatrati višimi bići, stadoše i daemone metati u sredinu medju bogove i junake. Odkada ima daemonâ, nisu više bogovi kao prije blizu ljudi, već dobri daemoni, koji prošnje ljudi nose bogovom, koji posreduju izmedju neba i zemlje, pa donose zapoviesti od bogova (po Platonu); riečju položaj daemona bio je sličan kršćanskim angjelom. Grci vjerovahu, da su okruženi od dobrih i zlih daemona (angjela); s toga im pripisivahu sreću i nesreću. Dobri daemoni bijahu ne samo pojedincem čuvari, već i čitavim sborovom, družtvom, plemenom, gradovom i zemljam, a zato su opet bili najprikladniji dusi junakâ dotičnih pokrajina ili gradova. Na mnogih mjestih obožavahu Agathodaemona (dobroduha) kao čuvara, zagovornika i pokrovitelja grada, ili kao dielitelja blagoslova zemlji; zato ga se opominjahu s uzdarjem, kadagod bi vino pili. Sokrate filozof i platonska škola razširiše nauku, da ima svaki čovjek svoga daemona, koji ga ne samo brani, već i moralno vodi. Odatle nastade dalje vjera, da svaki čovjek, kada se porodi, dobije dobro- i zloduha; dobroduh ga čuva i vodi na dobro, a zloduh ga baca u nevolju i nesreću.

Židovi, a za njimi kršćani, prozvaše sve poganske bogove daemoni, i to zlimi daemoni ili vragovi, djavoli. Zato nam je danas daemon samo zloduh (vrag). Kod Grkâ se je vjera u daemonstvo tek kasnije razvila, ali dalje ju razširiše i razviše Makedonci i Rimljani, u kojih geniji istu ili još veću ulogu igrahu, nalik na naše svetce i kućne patrone ili zaštitnike. Genij bijaše obično i više dobroduh, ali bijaše i zlih genija. Daemone mjestne (genije mjesta) slikahu obično u obličju zmija, koje dane im plodove proždiru; a daemona pojedinca čovjeka predstavljahu kao mladića u togi sa zdjelicom i rogom obilja. Žene zvahu svoje genije Junone.

Nemesa.

U starije doba neimaše Nemesa znaćenja božice niti ikakova božjega bića. Homer zato nezna, a slabo i Hesiod, koji

www.crohis.com

ju navadja medju kćermi Noći. Rieč sama znači: jednaku razdiobu, jednak dio, što komu pripada po pravu i pravdi, ali i razjarenost nad nepravdom, nedostojnošću i nepristojnošću; zato se često nalazi kod pjesnikâ uz Nemesu i Aidos (stid). Nemesa kasnije kao božica pripadaše medju božice sudbine ljudske. Ona dieli ljudem pravo i pravicu, sreću i nesreću pravom mjerom, kako tko zaslužuje; ali najviše pazi i bdije nad tim, da se povriedjeno ili uzkraćeno pravo povrati, naknadi, izcieli, osobito ako je povreda potekla iz obiesti ili zlobe i zločestoće ljudske; to pravo vrši inače sam Zeus, zato ju zove Euripide kćerju Zeusovom. Nemesa nebdije samo nad zločinci i prestupnici, da ih stiže kazna, nego i nad tim, da nepredje sreća medje ljudske mjere, jer je ljudem dosudjena sreća sa nesrećom, a samo bogovi uživaju čistu i nepomućenu sreću. Ako li se pokaže u koga smrtnoga čovjeka izvanredna sreća, Nemesa pošalje nesreću, da čovjek uvidi, da je smrtan. Nemesa bijaše obožovana na više mjesta, osobito u Rhamnuntu u Attici, odatle joj pridjevak Rhamnuntska, ali i Adrasteja (kojoj se nemože izbjeći). Nemesa je porazila ohole Persijance kao božica osvete.

Themida.

Themida dolazi u Homera, a u Hesioda već i kao Titanka te bijaše kći Uranova i Gaejina. Rieč „Themis“ znači: ustanovu, pravilo, odredbu, zakon i red, koji je Zeus uveo i odredio u svietu. Themida nalazi se uza Zeusa, koji preko nje izdaje ustanove, odredbe i zakone. Kad je Hera uspavala supruga si Zeusa, da bi Poseidon dotle pomagao Trojce, Themida joj podje na susret i pruži čašu, da bi se sjetila na protuzakonitost. Kao božicu zakona i pravde predočivahu ju s vagom i rogom obilja poput Athenina ideala.

Dika.

Dika bijaše oličena pravica, koja kao Hora „zaštićivaše djela smrtnih ljudi“. — Ona bdije, da se nepovriedjuju ustanove Zeusove i Themidine, ona štiti pravo i sudove, a neprijateljica je prevari te ju progoni. Ona je „sigurni i čvrsti temelj državi“. Ona pribavlja mir, povraća zakonitost, zato joj e kćeri ime Hesychija (mir), a sestram Eunomija (red) i Eirena (mir). S mačem u ruci bdije nad pravom i pravdom.

www.crohis.com

Muse.

Muse su kćeri Zeusove i Mnemosynine. Mnemosyna je Titanka i svjetska sila poput Themide. Kasnije se uzimaše rieč Mnemosyna obično po značenju (pamet). Ona je sila u duhu Zeusovu, po kojoj on sve zna i koja kao duševna sila predočuje prošlost tako, da je ujedno ogledalom budućnosti. Na čelu Musam stoji Bog Apollon „usta Zeusova". Sve Muse sačinjavaju jedan sbor, svaka je po sebi i za sebe savršena i podpuna slika, ali ipak se nesmije i nemože nijedna odlučiti iz cielokupnoga sbora sestara ili cielosti. Hesiod navodi najprije njihova imena, kojih je devet na broju: Klija, Euterpa, Thalija, Melpomena, Terpsichora, Erata, Polyhymnija, Uranija i Kalliopa. Prvenka Mnemosynina Klija znači „viestnica slave"; Euterpa znači „vesela, veseljačica"; Thalija „cvatuća"; Melpomena „pjevačica"; Terpsichora „plesačica", koju raduje ples u kolu; Erata „ljubazna, mila"; Polyhymnia „puna pjesama;" Uranija „nebesna;" Kalliopa „ljepoglasna, miloglasna, ljepozvučna", ona bijaše najizvrstnija medju Musami. Stan i plesalište Musam nebijaše predaleko od Olympa. Do njih stanovahu Charite i Himer. Rado prebivahu Muse i na svom svetom brdu Helikonu; tu se kupaju u tamnom vrelu Hippokreni, igraju (plešu) kolo te idu po noći po dolinah i brdinah slaveći miloglasnim pjevanjem Zeusa i Heru sa svimi bogovi. Muse pjevaju prošlost, sadašnjost i budućnost. Na Olympu u kući otca svoga razveseljavaju i proslavljuju sve nebesnike. Sretan je onaj i blago njemu, komu vole Muse, jer mu se miloglasne pjesme od sebe ore iz ustiju, a tko ih žalostan čuje, zaboravi na žalost i bol svoj. Kada je Hesiod pasao ovce na podnožju Helikona, približiše mu se Muse i naložiše mu, da si za pjevački štap ulomi grančicu lovorovu. On to učini, a Muse mu udahnuše božje pjevanje. Pjesnici bijahu sinovi i ljubimci Musa. Thamyris pak trački pjevač, koji se je usudio s njimi natjecati se u pjevanju, bi lišen od njih pjevanja i očinjega vida. — Kralj makedonski Pier imaše devet kćeri, pa im dade imena Musa. Pieride odoše na podnožje Helikona te pozivahu na mejdan Muse svojim pjevanjem. Muse ih nadpjevaše i pretvoriše u svrake sa neugodnim glasom. Svaka od Musa bijaše nječemu zaštitnicom, kako im imena svjedoče. Klija postade izvan vesele i pjevačke uloge zaštitnicom historiji (poviesti). Kao takova ima zadaću, da slavu prijašnjega vremena i sve dogodjaje izpita te potomstvu ostavi zabilježene. Atributom su

www.crohis.com

joj voštane tablice. — Melpomena postade zaštitnicom tragoedije. U ruci uz buzdovan ili mač Heraklov nosi tragičnu obrazinu, na kojoj se poznaju potezi Heraklova lica. Vienac od bršljana ili loze spominje na Dionysa, komu su na čast kod svetkovina drame prikazivane. — Vesela Thalija zastupaše drugi dio drame: komoediju (veselu igru). Ona ima komičnu obrazinu u ruci, vienac od bršljana i pastirski štap, jer štiti i veselu bukolsku poësiju.

Muse su postale od nympha (vila), koje su ponajprije i ponajviše prastari Thračani obožavali kod vrelâ kao zaštitnice vrutaka. — Rimljani poprimiše i to obožavanje od Grkâ te ih nazvaše Camenami od cano (pjevam i proričem). Takova nympha Camena (Carmenta) bijaše Egerija, koja je kralja Numu upućivala.

Charite (Gracije).

Charite, od Rimljana nazvane Gracije, bijahu kćeri Zeurove i Eurynomine, („koja širom vlada"), koje s velikom darežljivošću darivaše ljude, a uz to budući vesele ćudi i dražestne razveseljavahu ih. Tri nerazdružive Gracije jesu: Euphrosina (vesela, veselasta), Thalija (cvatuće, svetčano veselje) i Aglaja (svetčani sjaj). Charitâ bijaše (po Homeru) čitavo pleme. One poljepšavaju, ukrasuju život čovjeku. Sve, što je milo, ugodno i liepo, dolazi od njih. Gdje je svečanost i igra, ples i gostba, eto i Charita te sve razveseljavaju. Bez njih neima pravoga višega užitka, nit u obće pravoga uživanja, tako da (Pindaru) ni bogovi neidu objedovat bez Charita. One stanuju na Olympu pokraj Musa, s kojimi rado borave i časove provode. Prijaznom ljubaznošću okružuju Aphroditu kao poslužna četa. One kupaju, mažu i kite Aphroditu, koja bez njih nebi imala prave sile nit djelovanja, jer ljepota bez ljubkosti, bez miline nemože dugo podržavati ljubavi. I umjetnost bude pravom tek dražešću, milinom, ljubkošću. Zato su Charite družice Musa; pa zato se i zove Charita ženom umjetnika Hephaesta. Najljepša su djela od Charita, ili su bila umočena u baru, studenac (bunar) njihov. One su često s Horami zajedno, koje su u prirodi ono, što Charite u družtvenom životu. U Atheni obožavahu Auxu (pomoćnicu rastenja) i Hegemonu (vodilju). Od starine bijahu Charite najvećma štovane u boeotskom Orchomenu kao prirodna božtva; slike im bijahu kamenje palo s neba. Charite se slikaju kao tri nerazdružive dražestne i mladjahne djevice sa ružami i mrčami, glasbali, kockami, ja-

www.crohis.com

bukami i ljekovitimi bočicami, često i klasjem i makovim strukom.

Hore.

Ljepokose i cvatuće Hore bijahu božice pogode i nepogode, promjene vremena, koje poput valova talasajući se svemu donosi punoću i zrelost. Homeru su one službenice Zeusove, čuvarice Olympa, koje oblakom vrata otvaraju i zatvaraju, ter promjenom vremena bilju podavaju rastenje, cvjetanje i plod. Najljepše se vidi njihovo upravljanje u jednakom izmjenjivanju dana s godišnjimi dobami. Rieč „Hora" znači svaki ograničeni odsjek vremena i u godini i danu kao i u čovječjoj dobi. Grčka ova rieč nesmije se pomiešati s latinskom horom, koja znači uru (sat). Proljeće i jesen su prave dobe Hora. Na proljeće uzbudjuju život u prirodi; zatim otvore svoje miomirisne odaje i ložnice, pa raztresaju po zemlji dražestne i mirisne ljubice i cviećе ruža. Na jesen izlievaju svoj blagoslov čovjeku u plodovih, kojim su one dale, da uspiju i dozru. Hore su mile i ugodne božice, na proljeće pjevaju, igraju i plešu rado s Musami i Charitami i s Aphroditom, prijateljicom proljeća. Ljudem su sklone te im dovrše svako započeto djelo. Kasno doduše dolaze, ali nakon duga i težka očekivanja donesu uviek nješto liepa i ljubazna. Napose ljube mladež, kao što vole i proljeću. One su hraniteljice i njegovateljice mladeži. Hore su kćeri Zeusove i Themidine. I one su tri: Eunomija (koja sjaje u redu zakona), Dika (pravda, pravica) i Eirena (mir, mirnoća). Broja tri držahu se u tom Grci već zato rado, što obično uzimahu samo tri godišnje dobe: proljeće, kasno ljeto ili jesen i zimu; kasnije bijahu i četiri Hore. Umjetnici ih predstavljahu kao dražestne, mladjahne djevice s cviećem i plodovi, a kasnije s atributi četiriju godišnjih doba. Hora proljeća kao božica cviećа. Chlorida (cvatuća) bijaše žena Zephyrova. Floru imahu Rimljani.

Helij (Sol, sunce).

Žarki bog sunca Helij, brat Selene i Eoje (Zore), bijaše sin Titana Hyperiona (koji visoko ide) i Titanke Theie (ili Euryphaëssе, daleko sjajuće), zato se napose zove i Titanom. Po otcu i svojstvu svojem zove se i Hyperion. On vozi sa četiri konja, kojim iz nozdrva vatra sipa, danju sunčana kola po nebu; strašna je pogleda, jer mu sjajna kruna resi glavu, kao što mu sjajno odielo prekriva tielo. Tako se danomice jutrom diže

www.crohis.com

na iztoku s obala Okeana, da bogovom i ljudem donese svim milu i radostnu svjetlost božju, a večerom silazi na zapadu na Helijeva vrata, na ulazu tmine, u Okean, da odpočinu trudni konji njegovi. — Po Homeru izlazilo bi sunce na iztoku Aethiopije (kod sunčanih naroda, od sunca upaljenih, pocrnjelih). Kašnje je bila Aeja ona zemlja, gdje življahu od sunca pocrnjeli Kolchci u današnjoj zakavkazkoj Ruskoj, odkuda izlažaše sunce. Čim se sunce stane radjati i pomaljati, što unapried Eoja (Danica) navješćuje, bježe sve zviezde pred njim u naručaj svete noći, a onda se pozlaćuju vrhunci bregova i gora dobivajući svjetlost novoga dana. Kako se sunce sa zapada opet na iztok povraća, o tom se misli starih razilažahu. U kasnije doba mišljahu, da od Hephaesta sgotovljeni zlatni čun preveze spavajuće sunce po Okeanu oko sjeverne polovine zemlje na iztok u „dubljine svete tamne noći k materi, ženi i dragoj djeci njegovoj.“ — Helij „visoko hodajući“ prodre svakamo svojom svietlošću, i u najzabitnija mjesta, stoga znade i vidi sve te odkrije i najveće zločine. Za Helija udadoše Okeanovu kćer Perseidu „Pogubnu“; iz toga se braka rodiše čarobnica Kirka i čarobnik Aeete (snovalac zla po Homeru).

Veliku sunčanu žegu predstavljahu si Grci u mythu (priči) o Phaëthontu „svietlom“ (pridievku sunca). Phaëthont bijaše sin Helijev i Klymenin. Kada je u materinoj kući narastao mladićem, ostavi ju pa ode tražit otca si, da bude siguran o dvojbenom božanskom porietlu svojem, jer da će to doznati od otca si. Došavši do otčevih sjajnih dvorova, udje u nje. Otac ga primi ljubazno i priznade ga za sina svoga te mu obeća zakletvom, da će mu dati i izpuniti, što od njega zaželi. Phaëtont zamoli otca, da mu dopusti na jedan dan upravljati sunčanimi koli. Otac se prestraši toli lude prošnje te ga nastojaše odvratiti od toga, ali uzalud, jer mu se je bio obvezao zakletvom. Neuki i neizkusni Phaëtont preuze u svoje ruke silna kola. Doskora opaze konji, da ih ravna nevješta ruka te brzo podje sve naopako. Vrhunci bregova stanu od sunčane žege gorjeti, gradovi dimiti se, i hitro se pretvore mnoge zemlje s narodi u pepeo. Pri tom pocrnješe Aethiopljani za uviek, a Libyja stvori se pustarom! Nymphe tužiše za presahlimi vreli i riekami, Nil se prestraši i pobježe te sakrije svoju glavu, da mu za nju nitko nedozna. Kroz pukotine zemlje dopre svjetlost u podzemni sviet do Tartara te prestraši gospodara tmine; more se suzi te je namjesto dubljine morske nastala silna poljana suhog pieska. Još su nastale mnoge

www.crohis.com

druge biede i nevolje po ljude i životinje, tako da je Helij bio prinuždeu opet u svoje šake pograbiti uzde, jer je sviet već jedan dan bio bez sunca; zato pohvata konje i upreže ih opet pod kola; Klymena ode tražit puna žalosti lešinu sina svoga; napokon mu nadje grob na tudjoj obali. Dugo tugovaše sa kćermi svojimi Helijadami (Phaëtontidami). Sestre su se pretvorile u bilje i drveće u topole; od onda kaplju suze sa drveća, koje se na drvenih grančicah od sunčanih zraka pretvaraju u jantar (elektron). Čista rieka prima suze te ih nosi do ušća svoga. Grci nazivahu tu rieku na zapadu Eridanom, a kašnje predje priča na poznatiju im rieku Pad (Po) u Italiji. Helij i Apollon bijahu pod jedno štovani na mnogih mjestih. — Kada je iz mora pomolila glavu svoju liepa nympha — otok Rhod, uze ju Helij za ženu, koja mu rodi sedam sinova, vrlo mudrih. Oni bijahu praotci Rhodjana. Na ulazu u pristanište nalažaše se 70 rifa dug kip Helijev, tako zvani kolos rodski, koj se brojaše medju sedam čudesa staroga svieta. Helija slikahu slično Apollonu sa nješto punijim licem.

Selena (Luna, mjesec).

Selena, inače i Mena, u Rimljana Luna, bijaše božica mjeseca („noćno oko"). U kasnije doba držahu ju za kćer Hyperionovu i Thejinu, sestru Helijevu. Selena je Zeusu porodila Pandiju, to jest svetkovinu Zeusovu, koja povraćajući se naznačivaše mjesece. Selena osobito ljubljaše elidskoga kralja Endimiona, komu je rodila 50 kćeri. Selenu zamjenjivahu kasnije često s Artemidom, Hekatom i Persephonom.

Eoja (Aurora, danica, zora) i Hemera.

Eoja božica zore, setra Helijeva i Selenina, bijaše veoma mila i liepa. Ona je predteča suncu, bratu svomu, s toga se ranije diže i leti pred njim u najljepšem odielu. — Hemera je božica dnevne svjetlosti.

Irida.

Irida bijaše božica duge na nebu, čudesnoga onoga mosta, koji nastane na kratko vrieme, pa opet izčezne. Veliki Thaumant, koji svojim imenom predstavlja i znači „velika čudesa" svieta i Okeanova Elektra bijahu joj roditelji. Irida bijaše glasonošom bogova. U tom se razlikuje ipak od Herma, koji ima

www.crohis.com

veći i samostalniji djelokrug. U ruci drži vrč, jer mišljahu, da oblakom donaša vodu. Kip je sličan Nikinu.

Zviezde.

Medju starije mythologijske zviezde broje se Hyade i Plejade. Oboje se smatrahu kao nymphe sestre, koje su s kakvagod uzroka uvrštene medju zviezde. Hyade znače „kišovite", jer za njihova izlaza nastane kišovito vrieme. Obično ih se broji sedam. — Plejade pozna jako dobro i narod hrvatski te ih zove Vlašići.

Orion, jedna od najljepših zviezda bijaše boeotski junak, sin Hyriejev. Prema položaju, u koji dolazi, zove se lovac ljeti, a zimi orijaš (gorostas), jer mu je svladati velike potežkoće u prirodi u zimsko doba.

Sirij, pas Orionov, najjasnija je zviezda na nebu. On donosi najvruće, pasje dane. Da bi se ublažila nesnosna vrućina i žega, žrtvovahu mu na mnogih mjestih žrtve i to pse. U Argosu na primjer uništiše sve pse, žrtvovaše janjce, uvedoše obhode žena i djevojaka, koje su žalile za liepim dječakom Linom, koga su bili psi razderali.

Medju zviezdami znamenita je jošte jutarnja i večernja zviezda (Heosphoros ili Phosphoros svjetlonoša; latinski Lucifer, danica, jutarnjica i večernica). Rano upamtiše grčki mornari i brodari zviezdu Arkta (medvjedicu, velikog medvjeda) u blizini sjevernoga stražara s Arktophylaxom (medvjedskim čuvarom). Držahu, da je u tu zviezdu pretvorena Kallista. Arktom zvahu kola, a Arktophylaxa Bootom ili govedarom. To su bile poznatije obožavane zviezde.

Vjetrovi.

Vjetrovi su već u Homera personifikovani bogovi. Achillej moli i žrtvuje vjetrovom kod lešine Patroklove, a prošnje mu brza Irida odnese vjetrovom. Grci štovahu vjetrove na više mjesta. Četiri glavna vjetra (po Homeru) zvahu se ovako: Euro (pogubni iztočnjak, Vulturnus); Noto (vlažni jug, Auster); Zephyr (tamni kišoviti, Favonius), i Boreja (pireći sjever Septentrio ili Aquilo). Eoja i Astraej su roditelji tih vjetrova. Najljući je Boreja, koji stanuje u Thrakiji. Kada se je Xerxe približavao, prinesoše Athenjani Boreji žrtvu s molbom, da im pomogne. On ih usliši i uništi dio persijske flote kod glavine Sepiade. S toga mu podigoše žrtvenik na rieci Ilisu u znak

www.crohis.com

zahvalnosti. Na zapadu, na otoku Aeoliji, bijaše vjetarski daemon Aeol (pokretljivi, brzi), sin Hippotov (konjikov). Njega je Zeus onamo postavio za upravitelja vjetrovom. Otok bijaše naokolo mjedenimi zidovi i visokimi klisuri nami okružen. Tu življaše Aeol sa ženom si Amfiethejom i s 12 djece (6 sinova i 6 kćeri; sinovi su jači, a kćeri blaži vjetrovi). Kako je Aeol bio Odysseju dao u mješini zatvorene protivne, zle vjetrove, pripovieda se u poeziji potanko.

II. Bogovi mora i manjih voda.

Poseidon (Neptun). Silni vladar mora Poseidon bijaše, sin Kronov i Rhejin, a brat Zeusov. Nakon borbe s Titani pripade Poseidonu carstvo u moru kao Zeusu što pripade carstvo na Olympu i u zemlji, a Hadu u dolnjem svietu. Znak njegove sile bijaše žezlo i trozub, silno oružje, kojim diže i utišava buru i vihrove, kako ga je volja. Sielo mu je u dubljini morskoj „zlatnoj valovnoj palači Aegaeje". Na zlatnih kolih sa zlatnimi konji vozi se po moru tako, da ni kaplja vode nedopre do osovine. Sve mu se more raduje, a životinje iz dubljine dolaze na površje, skačući od radosti oko cara, gospodara svoga. Poseidon priznaje, da je veći, silniji i pametniji od njega Zeus. Njemu pripisivahu svako gibanje i trzanje mora, a tako i potrese ili zemljotrese. On je u Thessaliji stvorio uzku dolinu Tempu posred pećina, kada je potresom Olymp s Ossom razstavio; ili, kako se inače misli, mjesto potresa svojim silnim trozubom razbio je klisurine; zato ga Thessalci slavljahu kao „razbijača pećina", jer je Penej tom dolinom dobio korito, po kojem se izlieva u more. Poseidon je potresom uništio maloazijski grad Heliku 373. god. prije Isukrsta, jer mu gradjani neizkazaše dostojnoga poštovanja. Kao što ruši gradove, tako može iz mora podići otoke i zemlje i nove gradove sagraditi. Poseidon je bog brodarstva, koji daje dobro ili zlo brodarom, kako je komu sklon. On zapovieda bogovom i vjetrovom, da prestanu priečiti brodarenje. Tako je pomogao Grkom nakon trojskoga rata proti volji božice Athene i Aeneji, komu je Hera bila podigla buru i pobunila more. I ribari moliše se Poseidonu, da im dade sreću kod ribarenja. (Ribarske su ostve slika Poseidonova trozuba). Budući da je Poseidon smatran bogom sve i svake vode i vlage, zato ga obožavahu i kao „hranitelja bilja". Zato Pindar i mnogi drugi dodjoše do zaključka: voda je najveće dobro na svietu. S toga razloga dadoše mu za ženu božicu plodova Demetru, a kasnije tek božicu mora Amphitritu. Konji se rado pasu uz rieke i

www.crohis.com

vrela i po dolinah; zato bijaše Poseidonu konj mio i on ga je stvorio. I ladja je konj, jer leti po moru poput konja po kopnu. Medju drvećem bijaše Poseidonu sveta omorika, ne samo radi zelene boje, slične moru, nego i radi toga, što se od nje grade brodovi. Poseidona štovahu po svoj Grčkoj. Crne i biele bikove žrtvovahu mu sbog mrke boje i veselosti. Poseidonov i Amphitritin sin bijaše Triton, ali imaše i mnogo druge djece, kao: Pelasga, Hellena, Aeola, Achaeja, Boeota, Minyju, Dora, Theseja, Nauplija, Taranta i Kalaurija, praotce gradova Tarenta i otoka Kalaurije. Osim toga imaše još i druge djece, koja se kao nemani prikazuju u pričah o Heraklu, Theseju i Odysseju. Ovamo spadaju osobito Kyklop Polyfem, Prokruste i drugi. Umjetnici ga raznoliko predstavljahu, ali najobičniji su mu atributi: trozub i dupin. Rimljani imahu takodjer svoga Poseidona, kojega zvahu Neptunom.

Amphitrita bijaše žena Poseidonova i carica mora, koju je on ugrabio, kada mu ju je odao dupin. Sin njihov bijaše Triton (šumeći i pjeneći se). Triton bijaše bog, a kasnije daemon Sredozemnoga mora ili bog jezera Tritona u Libyji.

Pont (more) bijaše personifikacija puste dubljine morske kao pramore. Mati mu bijaše Gaeja.

Nerej (morski starac ili starac zvan) bijaše najstariji sin Pontov i Gaejin. On predstavljaše ljudem prijaznu stranu mora. Ljubazne i liepe kćeri njegove Nereide stanuju na dnu moru u srebrnoj spilji. One zaigravaju valove, one ih utišavaju sve na radost i dobro ljudem i ladjam, koje dovode u pristanište. Dobit brodara njihov je dar, kao i uspievanje stada po obalah. Nereida bijaše obično 50, ali ih bijaše inače mnogo više. Imena im naznačivahu stanje i svojstva mora; tako Galena (tišina morska); Glauka (sjaj morski); Kymothoja (brza kao valovi); Speja (žiteljica spilje) i mnoge druge. Medju Nereidami bijahu najznamenitije: Amphitrita i Thetida. Osobita drugarica Nereida bijaše Ina Leukotheja, kći kralja thebskoga Kadma, a žena Athamanta, kralja orchomenskoga. Leukotheja znači onaj blaženi od božice poslani i mornarom mili mir, koji nastaje nakon bure i strašnih vjetrova.

Protej (prastari) bijaše kao i Nerej Poseidonu podredjeni morski starac, prorok. On je imao samo jednu kćer Eidotheju (božicu znalicu), koja je Menelaju bila na pomoć u nevolji. Kasnije si predstavljahu Proteja, kraljem aegypatskim sa ženom Psamathom (božicom pješčane obale). K tomu je kralju po priči došao Paris s otetom Helenom, koju mu je oteo Protej,

www.crohis.com

a dao mu samo sjenu na put, s kojom je otišao u Troju. Nakon razorenja Troje dobi Menelaj od Proteja natrag pravu Helenu, ženu svoju.

Glauko Pontij (sinji morski bog). Njemu pripisahu njeki, da je sagradio ladju Argu za Argoplavce (argonaute). I on proriče; kao takov živi na otoku Delu, gdje je bio učiteljem mladomu bogu Apollonu.

Homeru je Okean personifikacija velike rieke oko svieta, koja obtiče zemlju i more. Okean imadjaše 3000 sinova, morskih bogova, i 3000 kćeri Okeanida, božica vrelâ i potokâ. Po toj svojoj mnogobrojnoj djeci s obćom materom Thetidom svemu je on životu uzrok, iz koga izlaze i život dobivaju sve rieke i potoci poput žila u tielu. Uz Okeana spominje se najviše rieka Acheloj, inače i Acheloïj (sada Aspro-potamo, divlja rieka), koja izvire izpod Pinda, a teče medju Akarnanijom i Aetolijom, a izlieva se u ionsko more. Acheloj je kralj rieka i representant voda u obće, a radi sile i jakosti svoje spominje se uz Okeana. Zato bijaše Acheloj štovan po svoj Grčkoj i zazivan kod zakletva, molitava i žrtava. Echinadski otoci pred njegovim ušćem potiču od njega. Četiri nymphe žrtvovahu na njegovih obalah domaćim bogovom. Još se spominje peloponneska rieka Alphej u mythologiji, koja izvire u Arkadiji, često ponire, a onda tekući Elidom izlieva se u more. Alphej nebijaše osobito mio Arthemidi, koja se sakrivaše pred njim. Kod ušća, gdje se ta božica bila sakrila, sagradiše Letrini hram Artemidin; odatle joj ime Artemis Alpheja. Alphej znači „hranitelj“. Kada je bila Artemida štovana u Syrakusi, predje s tim i spominjanje rieke Alpheja na Siciliju.

III. Bogovi zemaljski i podzemni (dolnjega svieta).

Nymphe sačinjavaju prelaz od bogova mora i voda k bogovom zemlje, jer pripadaju amo i tamo. Nymphe su božice nižega ili manjega reda; ime im znači „djevojke“. One se nalaze svuda po zemlji i oko voda, gdje predstavljaju mio i tvoran život prirode. Grk bijaše u obće nježne ćudi i finoga čuvstva za prirodu, koju je sasma drugim okom motrio nego mi. U bilini, kod vrela, drveta, ili u dolini na brdu, u pećini, spilji i svuda vidjaše on veseli život božji: svuda su bogovi i božice ili nymphe. Nymphe žive skrovno i čedno u zabitnosti; ali na zapoviest Zeusovu dolaze na Olymp, idu s ostalimi božicami, kuda one idu; nebježe ni od ljudi, jer ljube hrabre

www.crohis.com

junake i liepe mladiće, te su u obće ljudem prijazne i na pomoć im pripravne. One pomažu lovcu, hrane djecu, unapredjuju rastenje drveća i bilja. Sa veselimi se vesele, a sa žalostnimi plaču, tako da je po argonautskoj priči od njihovih suza čitavo vrelo nastalo. Tko je nymphu vidio, morao je umrieti ili poludjeti. Nymphe se uzimlju u širem i užem smislu. U širem su smislu nymphe i Okeanide i Nereide, a u užem se samo Zeusove kćeri mogu smatrati nymphami. Zeus im daje silu, da oživljuju i razblažuju prirodu. One se zato diele na Naiade, Oreade i Dryade. Naiade su nymphe sladkih voda: rieka, vrelâ i stojećih voda. One čine plodnim i hrane bilje, cviće, životinje i ljude, te se često nalaze oko Zeusa i Dionysa; one imaju dar proročki, jer su boga proroka Apollona odgojile. Od raznih mjesta dobiše razna imena: nymphe dodonske i lemanske i tako dalje.

Oreade bijahu nymphe brdâ, bregova i gora. Medju njimi bijaše Echa ili nympha jeke, odziva, koju je Hera kaznila, da niti smije pravo govoriti niti može šutjeti, kada drugi tko govori, pa samo zadnje rieči opetuje od mnogoga govora. Echa bijaše ljubovca Pana, boga pastirskoga. Ona mu nikada odgovora dužna neostaje. Uzalud ju traži i hoda za njom, ona mu ljubavi neodvraća ljubavju. Dok nije liepi mladić Narkis Echine ljubavi odbio, bijaše vrlo liepa djevojka, ali kasnije se sva posuši od jada i žalosti. Narkis bijaše sin Kefisa, boga rieka, i Leiriope, a tako liep, da se svaki u nj zaljubio, tko ga je pogledao; ali uz to bijaše vrlo tvrda i ohola srdca, čim je mnoge ucvielio i razžalostio. Ali i njega snadje osveta i nevolja. Jednom se umoran od lova po Helikonu nadnio nad vrelo, da se napije vode; kad al na jedan put opazi u vodi prekasnu sliku mlada čovjeka, a nije znao, da je to on sâm. Nit je od onda mogao jesti, niti piti, niti spavati, dok neusahne na oči prezrene Eche. Dryade i Echa ga oplakivahu i ostaviše za uspomenu njegove ljepote i oholosti liep, ali ukočen cviet s bielimi listići. Sebičnost, dakle samoljublje, ubi Narkisa. Dugo su pokazivali u okolici thespijskoj vrelo na Helikonu, gdje si je smrt zadao liepi Narkis.

Dryade bijahu s početka nymphe šuma i drveća, kojim se pribrojiše Alseide, to jest nymphe gajeva. Kasnije se nazivahu te nymphe po drveću. Tako na primjer melijske ili jasenove nymphe; a na posljedku je svako drvo imalo svoju nymphu-dryadu. Nymphe se obožavahu po svoj Grčkoj, posvećene im bijahu spilje, žrtvenici, gajevi, vrela i druga svetišta; a žrtvo-

www.crohis.com

vahu im janjce, koze, ulje i mlieko. Predstavljane su kao vitke, tanka struka djevojke.

Gaeja ili Ge (Tellura, zemlja). Gaeja (zemlja) bijaše vrlo stara, slavna i daleko štovana božica. Po značenju svoga imena svemu je roditeljica, pramati, iz koje se sve radja i preporadja. Sav ljudski rod polazi od nje, ili barem glavni utemeljitelji, praotci pojedinih starih plemena; jer je zemlja mati čovjeku, kojoj duguje život i uzdržavanje. Ona hrani sve. Komu je sklona, onomu rodi polje i pun je svake sreće; a osobito mladeži je Gaeja prava hraniteljica i ljubazna odgojiteljica. Njezino biće je dvojako: svjetlosti i tmine, to jest: svemu daje život i procvat, ali i potamnjenje i uvenuće, smrt. Iz te tmine rodi ona strašna bića: Titane i Gigante (gorostase), Typhaona, zmaja Pythona i druge, koji se dižu na red i zakon. Gaeja ima i proročkoga dara. Njoj je najprije pripadalo delphsko proročište i olympijsko. I u Dodoni se je štovala. U ruci imaše ključeve u znak, da može najdublju tminu otvoriti i nov život stvoriti. Zeus šalje blagu kišu, a máti zemlja radja raznimi plodovi.

Rheja, Kybela (Cybela). Rheja, sestra i žena Kronova, bijaše mati Zeusova i ostalih Kronida. Kasnije ju identifikovahu s phrygijskom materom bogova Kybelom ili Kybebom, odakle joj i pridjevak. Pod tim imenom štovala se asijska mati bregova i bogova u mnogih pokrajinah Male Asije. Najglavnija su joj svetišta bila na vrhuncih bregova i gora: na Idi, trojskoj gori, na Tmolu u Lydiji itd. Sluge joj bijahu idski Daktyli, za koje se čini, da su prvi kovali željezo; zato se božica Rheja i tako slavila. Štovanje Rheje Kybele bijaše razšireno po svoj Grčkoj te dopre i u Rim. Njezino se ime izmieni s Gaejom, Demetrom, pa i s aegypatskom božicom, kasnije Isidom.

Dionys (Baccho, Liber) imadjaše s Rhejom malo ne isti djelokrug, jer vladahu oba životom; oba bijahu kulturna božtva. Ali Kybela predstavljaše samo asijski prirodni život, a Dionysa štovahu Grci kao više duševno biće, koje poput mlada vina buči i kipi, ali se izčisti i postane bolje i uzvišenije od prostote i strasti asijske. Dionys je ponajprije bog vina; ali prije imaše mnogo veće i šire značenje. On je krepki i silni duh, koji pokreće sile i zakone u prirodi, pobudjuje klice i na vidjelo iznosi iz utrobe zemlje, da rastu, cvatu i dozre na suncu božjem. Glavna mu je dakle briga, da zemlja plodi. Tu prepušta Dionys božici Demetri, da se napose brine za plodove, a sebi pridržava vino i voće, pa ga osobito veseli

www.crohis.com

groždje i sok njegov, zato ga i štovahu napose kao boga vina. Uz ovo poglavito svojstvo Dionysovo nije se zaboravilo na to, da je on osobiti bog rastenja i cvjetanja. Dionys bijaše Zeusov i Thebljanke Semele, kćeri Kadmove, sin. Semela zamoli Zeusa, da joj se pokaže u svoj sjajnosti svojoj onako, kako običaje to činiti Heri. Car nebeski približi se s gromom i sa strielom, ali kuća se zapali i Semela sama, te porodi prerano „u vatri" Dionysa, koji bi bio izgorio, da nije iz zemlje došao bršljan, pa mu obavio tielo i sačuvao od vatre. Zeus uze spašeno diete k sebi, ušije ga u svoje stegno, dok ne dozri te se po drugi put rodi. Tako ni zemlja nemože soka čokota (trsa) u utrobi svojoj dotjerati do podpune zrelosti, već se mora grozd snimiti te drugčije s njim postupati, dok bude pravo i čisto vino. Zeus preda dječaka Hermu, koji ga odnese u Orchomen, da ga kraljica i Semelina sestra Ina odgoji. Kada je Hera iz zlobe i mržnje na diete Inino muža kralja Athamanta bjesnoćom kaznila, a Ina pred biesnim si mužem skočila u more, odnese Herme diete nympham Nyskim, gdje je liepo rastlo u hladnoj spilji. Zato uvrsti zahvalni Zeus nymphe kao Hyade medju zviezde. Nysa znači gorsku dolinu, što se dobro pristoji Dionysu kao bogu vina. Kada je Dionys ponarastao, obilažaše sa svojimi dojkinjami s lovorom i bršljanom kao vienci na glavi šumovitimi dolinami i bregovi veselo pjevajući. Od tih nympha postale su Bacche ili Maenade (bučne i biesne). Od te bučne i vesele pratnje dobi bog Dionys ime: Baccho, Iaccho i Bromij. Ta pustopašna i razmažena vojska s poglavicom svojim u ženskom dugačkom odielu ide po svietu, da si ugled i pristaša pribavi. Oružje joj je oduševljenje i neodoljiva sila i štap od thyrsa, ovijen lastarom i bršljanom. Tako prodje Dionys kroz Malu Asiju, Syriju, Aegypat do Indije. Svuda uvodi pobjedonosni bog svoje štovanje, vinogradarstvo i postupanje s groždjem i vinom, gradi gradove, daje zakone i podiže spomenike po zarobljenih i usrećenih zemljah, koje radostno priznavaju njegovo božtvo. U Europi je Dionys naišao na mnoge zapreke. Medju inim napao je na njega i Bacche thrački kralj divljih Edona Lykurg, sin Dryantov (guštare) tako, da su mu drugarice bježati morale, a sâm bog morao u more skočiti, gdje ga je Thetida primila u naručaj svoj. Bogovi se razljutiše na zločinca; Zeus ga zato liši očinjega vida i skrati mu život. Slično se dogodi kralju Pentheju, rodjaku Dionysovu, sbog opiranja uvedenju štovanja Dionysova. U Argosu pobiesne žene te razkidahu i proždirahu djecu svoju za kaznu, što su se protivile te nisu priznale

www.crohis.com

i primile boga vina. Na mnogih mjestih primiše vinskoga boga veoma liepo i prijazno; tako u Aetoliji kralj Oenej i žena njegova Althaeja (hraniteljica). Zato dobi Oenej (vinski) za otca Phytija (saditelja), a za djeda Orestheja (čovjeka brdjanina). U Attici prizna Dionysa kao boga kralj Pandion i junak Ikarij, koji je bio u Attici prvi vinogradar. Od otokâ najvise štovaše Nax vinskoga boga. Na Naxu tvrdjahu, da je Dionys ondje rodjen i odgojen. Tamo obožavahu uza nj i Ariadnu (presvetu), Minosovu kćer, koju je Thesej oteo i odveo s otoka Krete, te ju ostavio, dok je spavala. Dionys si uzme raztuženu i neutješivu Ariadnu za ženu, bogovi radostno pozdraviše i blagosloviše tu ženitbu. Dionys odvede od Zeusa bezsmrtnom učinjenu Ariadnu na Olymp, gdje je s njim sretno živjela, kao što Heba s Heraklom. Dionysova i Ariadnina djeca bijahu Euanthe (ljepocvjetan), Staphyl (grozd) i Oinopion (vinopija).

Dionysovo štovanje i uživanje vina prouzroči u Grkâ ono riedko oduševljenje i oplemenjenje za sve uzvišeno i veliko, kojemu neima druga, te kojemu ima stara Grčka svoje najljepše cvjetanje zahvaliti. Dionys štovao se je s Apollonom, dapače i u Delphih kod proročišta imadjaše svoj dio, njeko vrieme bijaše i tronog njegov. Strogost i ukočenost Apollona dobi kultom Dionysovim posve drugo ljubazno lice. Kao što je vino dobrim i umjerenim ljudem dobro, a zlim i pokvarenim služi na propast, tako bi i Grkom, kada su se kašnje izrodili. Najsjajnije svetkovine bijahu velike Dionysije, ili tako zvane gradske Dionysije, mjeseca marta, kada je proljeće najljepše. Osim vinove loze (čokota, trsa) bijaše Dionysu bršljan svet, koji se odnosi prema čokotu kao majmun prema čovjeku. I lovor i mrča, za tim ruža, sladka smokva i zlaćena naranča: sve to bijaše Dionysu sveto; a od životinja: jarac, magarac, bik, jer su u slici bika često predstavljali boga Dionysa sbog velike plodovitosti; za tim zmija, srna, tigar, ris i još neke druge životinje. Dionys zvaše se kod Rimljana Baccho ili Liber te bijaše uz Cereru štovan kao bog zemaljskih plodova. To je došlo u Rim iz dolnje Italije od Grkâ.

S Dionysom su u savezu satyri kao njegovi pratioci. Satyri predstavljahu bujnost prirodnoga života po šumah i poljanah, ali u prostijoj slici. Nymphe su im sestre. S njimi se vesele po šumah i poljanah, ali bez vina nije moglo niti smjelo biti. Oni su Dionysu sasvim odani i nerazdruživi pratioci njegovi. Njegov duh ih je približio i upriličio čovječjemu liku; jer u njih bijaše pravi lik jarca. Od toga lika ostali su

*

www.crohis.com

im još znakovi u nosu, u kosi, u ušima i u kozjem repiću. Po Hesiodu ostaju satyri do vieka „nevaljala, prostačka i lahkoumna čeljad". Satyri su proždrljivi, podrugljivi, plašljivi, surovi, kukavice i lienčine, ali ipak se uviek junače, kao da su bog zna kakovi junaci i kao da je orijaško ono djelo, što ga imaju činiti. Igrati se i pijančevati, skitati se i bučiti, vikati, to im je najmiliji posao. Štap od thyrsa, svirala i syringa, vinska mješina i čaša najmilije im bijaše posudje, a najmiliji rat proganjati nymphe i Maenade.

Silen bijaše odličan Satyr. Otac mu bijaše Herme ili Pan, a mati nympha. Njemu je pala u dio sreća te je bio u Nysi odgojitelj i učitelj mladomu Dionysu, pa se i kasnije nalažaše uviek uz boga vina, koji ga je vrlo ljubio. Satyri ga štovahu kao ljubimca božjega i kao svoga starijega otčinskoga prijatelja i vodju. Starac taj satyr predstavljan je debeo i okrugao poput vinske mješine i nogu od vina tako slabih, da na njih ni stajati ni pravo hodati nemogaše, zato se posluživaše magarcem, ljubimcem svojim. Uz to je ipak bodra duha i pametan starina, koji prezire budalaštine ljudskoga života, a dionyskim oduševljenjem nadahnut kadar je pogledati u budućnost kao prorok.

Pana (pastira stada) štovahu Grci kao šumskoga i pastirskoga boga u arkadijskih gorah. On bijaše Hermov i Dryopove kćeri sin. Već se je porodio rogat, bradat s repićem i s kozjom nogom; zato ga se prestraši mati i pobježe, a otac, prijatelj arkadijske stoke, radovaše se tomu. Svi mu se bogovi radovahu, a osobito Dionys, te ga prozvaše Panom, jer razveseljava srdca sviju. Najradje prolazi Pan planinami, brdinami i dolinami. Medju nymphami najmilije su mu Echa (jeka) i Syringa (svirala od trstike). Pan bijaše neprestani stanovnik gora i dolina i bog svjetlosti, zato mu gorahu na čast vječne vatre u nekih svetištih kao i baklje kod svečanosti njegovih. On bijaše i bog proricanja, i kažu, da je i Apollona podučavao u tom umjeću. Kada su na marathonskoj poljani potučeni Persijanci od straha stali silno bježati, pripisivahu taj panski strah dobroti Panovoj, zato ga odonda Atenjani slavljahu svake godine i spomenike mu podizahu. Na Marathonu mu posvetiše brdo i spilju s pećinami nalik na koze, koje nazivahu Panovim krdom (stadom). Mladi Panovi sinovi zvahu se Paniski, kao što mladi satyri Satyriski. Pana predstavljahu umjetnici kao čovjeka s jarčjim obrazom, rožčići i kozjom bradom. Priap bijaše štovan kao bog vrtova i vinograda.

www.crohis.com

Medju dionyskimi stvorovi bijahu i Kentauri, strastveni ljubitelji vina, koji se odlikovahu surovim životom tiela svoga, koje bijaše na polak živinske naravi i prilike, i to polak konja, polak čovjeka. Najodličniji Kentaur bijaše Chiron, koji stanovaše u spilji pelijskoj i koji bijaše sin Kronov i Philyrin, dočim su ostali Kentauri bili sinovi zloglasnoga Ixiona i oblakâ. Chiron bijaše Grkom čovjekoljubiv ljekar, koji poznaje trave i biline te ih upotrebljava ljudem na dobro. Svojom mudrošću odgojio je i zadahnuo najslavnije junake: Peleja, Achilleja, Iasona, Kastora i Polydeuka, ljekara Machaona i druge mnoge. Heraklu bijaše prijatelj, a Achilleju rodjak; jer Aiantova žena Endeida bijaše Achillejeva baba, a Chironova kći.

Na daleko bijaše štovana božica Demetra, ili Cerera s Persephonom ili Proserpinom. Demetra bijaše kći Kronova i Rhejina, a sestra Zeusova. Ime joj znači mater zemlju kao i Gaejino; ali ipak se znatno razlikovaše Demetra od Gaeje, jer se kod Gaeje lahko i rado pomišljalo na samo značenje rieči zemlje, a kod Demetre ne, nego je smatrana božicom žita. Demetra daje najglavniju hranu — kruh. S tim stoji u savezu njezin upliv na obradjivanje polja, na državni red i stalne ženitbe i stalne stanove ili prebivališta. Za to se štovaše s osobitom pobožnošću kao osobita i milostiva prijateljica ljudskoga roda. Demetra bijaše mati svega prirodnoga života na zemlji, a ponajviše sjetve, cvieta i ploda. Svekoliko bilinsko carstvo njezino je diete, personificirano u Persephoni ili Kori (djevojci). Zeus kao otac dade Persephonu gospodaru podzemnoga svieta, s toga dodje Had i otme Persephonu, kako pripovieda Homerov hymnos. Mati Demetra ode tražit ugrabljenu kćer i dodje napokon u Attiku blizu Eleusine. Tu sjedne u slici stare žene kraj bunara u sjeni masline na kamen, koji se zvaše „kamen tuge“. Kćeri kralja Keleja iz Eleusine došavši po vodu nadju ju te ju pod imenom Deja (koja traži), tako joj bijaše ime u Eleusini, odvedoše kući, da bude njegovateljicom dječaku Demophoontu (spasu naroda). Demetra odgoji kraljice Metanire sina te joj podignu hram, u kom (Demetra) božica stanovaše i gdje joj se moljahu. Kada bi se božica razljutila, poslala bi nerodicu i glad. Zeus dopusti, da Persephona dva diela godine ostane kod matere na gornjem svietu, to jest: dok se sve zeleni i raste, a treći dio da proboravi kod Hada u podzemnom svietu, to jest: kroz zimu, dok je sve mrtvo u prirodi. Pluton (bogatstvo) bijaše smatran Demetrinim sinom. Sbog podizanja gradova i uredjenja država zvahu ju i Thesmophorom

www.crohis.com

ili zakonošom. U Eleusini štovala se najviše, jer je ondje naučila ljude žito sijati i njim se baviti, odakle se je to dobročinstvo razširilo po svoj Attici i Grčkoj velikim dielom. U Eleusini bi odabran junak Triptolem (trostruka žetva), da širi nauk i kult Demetrin. U proljeću, kada se je slavio dolazak Persephonin izpod zemlje, žrtvovahu Grci i dušam pokojnikâ, po čem vjerovahu u život ili bezsmrtnost duše čovječje nakon smrti. Ali ta bezsmrtnost bi tek po Demetrinih mysterijah osigurana smrtnim ljudem. Te mysterije bijahu u Eleusini, u kojih svetkovahu svetkovine, koje su se protezale na usjeve, plodove i žetvu, a kasnije i uspomenu na život ljudski poslije smrti. Prema tomu bijahu te mysterije pune tajna, što je lahko vodilo i dovelo do tajnoga i tajinstvenoga kulta, koji je kroz stoljeća trajao. Eleusinske mysterije bijahu dvoje: male u proljeću, a velike u jeseni u septembru-oktobru (mjeseca Boedromiona) kroz devet dana svetkovane mysterijosnimi obredi i običaji uz veliku viku i velike obhode. Oni, koji su svetkovali mysterije, zvahu se mysti ili posvećeni u tajne, kojih nisu smjeli pripoviedati, da se nepogrde svetinje. Posvećenim bijahu mysterije velikom utjehom za budući ili posmrtni život ili kako Sophokle veli: „Tri krat su blaženi oni mrtvi, koji su vidjeli, kako se ide u Had“ prigodom mysterijskih svečanosti. Eleusinske mysterije štovahu i svetkovahu Grci do vremena rimskih careva. U najvećem cvietu bijahu od persijskih vojna do peloponneskoga rata. Na čast Demetri svetkovahu i Thesmophorije po Grčkoj, osobito u Atheni. Božici su žrtvovane životinje: bikovi, krave, svinje u znak plodovitosti, a uz to plodovi i med. Umjetnici predstavljahu božicu Demetru s plodovi i klasjem u košari uz tajnovitu spravu, u kojoj bijahu zatvoreni znaci mysterija. Rimljani zvahu svoju božicu žita Cererom, odatle im svetkovine Cerealije.

Had (Aïde, Aïdonej) bijaše Kronov i Rhejin sin. On je dobio carstvo nad podzemnimi bogovi i pokojnici, kako je već kazano. Zeus znači svjetlost neba i vedar dan, a Had naznačuje „nevidljivoga“ gospodara tmine. Za to nije medju bogovi nijedan ljudem tako mrzak kao Had. On je tvrda srdca, a pograbi usred sreće čovjeka i odvede ga u carstvo tmine. Kako je oteo i odveo Persephonu, pripoviedalo se već. Ali on se s Demetrom brine za plodove zemlje i rod ljudski, komu pribavlja bogatstvo; zato dobi ime Pluton ili Plutej (bogati, davatelj bogatstva). O podzemnom svietu, o Kerberu i drugih važnijih pojavih bijaše već prije govor. Hadu bijaše posvećen čempres i narkis (sunovrat).

www.crohis.com

Osim Hada i Persephone bijahu još Smrt i San osobito uvažavani. Pripovieda se, da je Sisyph od Zeusa poslanu smrt bio uhvatio te nitko nije umro. Već kod Homera i Hesioda dolaze blizanci: smrt i san. Smrt prilikuje na san, ali se samo u tom razlikuje od njega, da se nitko više od smrti neprobudi. Smrt i san bijahu personifikacije, te kao takove i od umjetnika predstavljane: smrt kao strašan, mrk čovjek s crnimi krili, koji vreba na svoj plien, a san kao dobar dječak, mladić ili kao starac. San i Smrt su silni bogovi, koji svakoga, pa i bogove nadrvu i obore. Oružje im je uspavaoni rog i štap, uz to i mak. Štapom dodirne se bog sliepih očiju čovječjih, a to ga uspava. Bog sna daje snove, ili kako se veli u mythologiji: to su njegova djeca. Thanat znači smrt u obće, a naglu nasilnu, ili naprasnu smrt zvahu Kerom. Kerovi se zvahu psi Hadovi; strašne kuge, pošasti, pojedljive skrbi, dosadna starost, sve to nazivahu Kerami. I Erinyje se tako zvahu.

Erinyje (gnjevne) bijahu božice razjarene kletve i osvetljive kazne i služkinje Hadove. Kada se komu učini krivo pa od ljutine psuje i proklinje, tada se iz podze mnoga svieta dignu kao žive kletve na osvetu Erinyje ili Furije, da kazne zločinca. Ako djeca roditelje, ili mladji starijega vriedjaju, ako se gostu, prosjaku neda po pravu, što ga ide, Furije paze na to. Erinyje osvećuju umorstvo, krivu prisegu, te su ujedno i pogubne božice udesa, koje sa Zeusom i Moirami čovjeka zasljepljuju i u propast vode. S toga su u mnogom smislu ono, što i Nemesa. Zloglasnomu imenu Erinyja izbjegavahu često te ih nazivahu Eumenidami (dobrohotnimi) ili Poštovanimi. Erinyje zvahu i Manijami, to jest biesnimi. Kasnije dobiše posve zločesto ime i značenje kao strašne osvetnice, duhovi, koji u blizini Plutona i Persephone borave, njima služe, te samo kadkada dodju na gornji ovaj sviet, da udahnu ljudem grozne misli umorstva i ludosti.

Još nam preostaje napomenuti Hekatu (koja na daleko djeluje), koja s početka nebijaše grčko božtvo, već thračko. Ona bijaše najprije božice mjeseca, a kao takova bijaše Hekata silna božica u podzemnom svietu. Odatle joj ime Krataiida (silna), što ujedno naznačivaše noćno strašilo i grozno biće (Empusa). Kada izlazi iz podzemnoga svieta, sprovadjaju ju strašni stygski psi, a hoda po samotnih cestah i razkršćih, zato joj pridjevak Trivia (trocestna). Velike čarobnice i vještice staroga svieta Kirka i Medeja naučiše se od Hekate svojemu umjeću; u njezino ime dozivlju i tjeraju oblake, uzbunjuju more i prieče riekam, da neteku, gorami i pećinami drmaju,

www.crohis.com

a mjesec snimaju sa nebesa. Svojom čarobijom pobudjuju ljubav u srdcih ljudskih, pretvaraju ih u razne slike, starost pomladjuju, mrtve oživljuju i tako dalje. Riečju, sve i svako praznovjerje Grkâ i Rimljana u kasnije doba predstavljaše Hekata. Budući da je Hekata u trima carstvima carevala: na nebu, na zemlji i pod zemljom, slikahu ju sa trima glavama.

Predočivši u kratko bogove i pomisli o njih, preostaje nam još napomenuti hramove kao stanove bogova i njihove kipove, molitve, žrtve i žrtvenike, svećenike i pogrebe.

Grčki hramovi bijahu posve različiti od sadašnjih ili modernih naših crkava, hramova i bogomolja. Grčki hram neimadjaše svrhe, da se u njem sakupljaju pravovjerni i pobožni, nego okolo njega, gdje je služba božja i gdje se žrtvuje. Unutar hrama bijaše slika dotičnoga božtva, gdje je svećenik žrtvovao nekrvave žrtve. Hram je ljepota od stana božjega, liepo ga bijaše pogledati. Okolo hrama bijaše velika ograda, koja je obkoljavala sveto mjesto, i preko koje nesmjedoše preći oni, kojim bijaše zabranjeno. Hram je pravi stan dotičnoga božtva. Nutarnje prostorije nisu bile velike. Glavni prostor u hramu zauzimlje cella, iza nje stoji straga u posebnoj kapelici ili na uzvišenom mjestu slika božtva; a duž stiene nalaze se posvećeni darovi. Ulaz do celle vodi kroz otvoren pronaos, u kom se nalaze uz svetu kamenicu ili kotlinu ostala „agalmata“. Straga za cellom bijaše u većih hramovih riznica, opisthodomos i pronaosu odgovarajući posticum na stražnjoj strani hrama za čuvanje posvećenih darova. Prema kultu bijahu hramovi različito sagradjeni i uredjeni. Tako bijaše od kulta ovisno, da li je cella pokrivena, ili ne, ili samo jedan dio od nje nepokriven — kod hypaethralnih hramova. Kod takovih hramova bijahu u celli postavljeni stupovi.

Žrtvenici bijahu često jako veliki. U Olympiji na primjer vidio je Pausanija žrtvenik sto dvadeset i pet stopa u obodu, a dvadeset i dvie stope visok. Često su države i pojedinci polagali svoje zlato i bogatstvo u hramove na čuvanje. Najdragocjeniji predmeti, koji se čuvahu u hramovih, bijahu ostanci herojâ (junaka): u Olympiji rame Pelopovo, koga ako se bolestnik dodirne, ozdravi. U Tegeji čuvahu kosti Orestove, koje su Tegejcem davale pobjedu, dok su ih mogli i umjeli čuvati, a kada su ih prevarom izgubili, ostadoše im kose Medusine, koje pokazavši na gradskih zidinah, s mjesta natjeraše u bieg neprijateljsku vojsku. Nožni palac Pyrrhov tvoraše ta-

www.crohis.com

kodjer čudesa. Bogovom i herojem podizahu Grci liepe i skupocjene spomenike i kipove već i za to, jer im pripisivahu čudotvornu silu proti bolestim. Kip Heraklov u Eretriji povratio je vid sliepcu. Na otoku Andru pretvarala bi se voda u vino za svetkovine Bacchove.

Svećenici sa svećénicami su imali zadaću i zvanje, da govore s bogovi, da motre znakove, kojimi se bogovi očituju, da svetišta i žrtve drže u redu, ali za sve to dobivahu odasvud darove i nagrade. Delphi imahu veliko sveto zemljište. Diodor sicilski veli, da su oko jednoga hrama svećenici po livadah hranili po tri tisuće volova. Athenjanin Nikija darovao je delphskomu bogu dar od tuča, a svećenstvu za deset tisuća drahma zemlje, da svake godine svetkuju njegovu uspomenu. Osim toga pripadahu globe i desetina pliena bogovom, dotično svećenstvu uz mnoge razne darove razne ruke (žita) tako, da se je blago hrama silno umnožilo, te su mogli davati novce na kamate uz dobre postotke. No da ipak nisu svećenici tako obogatjeli, tomu bijaše razlog, što nesačinjavahu kaste, već su gradjani i činovnici često tu službu obavljali i opet ostavljali. Da umire i ublaže gnjev bogova, ili da si izprose sreću, milost i oproštenje ili ukinuće nesreće i kazne, moljahu se Grci bogovom jako često i vrlo pobožno. Obično se moljahu (bogovom) jutrom i večerom, prije i poslije jela. Sijač sijući žito moljaše se i žrtvovaše prvine bogovom. Bez molitve nebi pošli na vojnu niti u skupštinu na viećanje. Molitve su im mnogo nalik na židovske ili kršćanske. Kod uslišenja molitve ili polučenja buduće sreće odlučivahu mnoge slučajne i umišljene stvari: tako let ptica, crieva životinjska, pravac dima od paljene žrtve, od Zeusa poslani sni, nejasne i dvoumne rieči proročišta, kao i slično tumačenje raznih proročanstva po svećenicih.

Žrtvami još više nego molitvami mišljahu, da se mogu bogovi umiriti, skloniti i predobiti; za to treba paliti, kaditi žrtve bogovom. Žrtvovat se ima kod svakog važnog posla i ako se s puta povratiš, ili na put odlaziš; sedmi dan poslije porodjenja djeteta, poslije smrti, nakon ženitbe, poslije zime, za sjetve, kada plodine počnu rasti. Aristotelu bijaše najstarija žrtva: žrtvovanje plodova i klasja. Stari žrtvovahu bogovom više iz zahvalnosti, nego od misli, da su bogovi potrebni, jer mišljahu, da sve kao i život imaju od bogova. Žrtve smatrahu ne samo za pojedince i porodice potrebitimi, nego i za sav narod. U Atheni bi prije skupštine zaklali prase te bi njego-

www.crohis.com

vom krvlju sjedala poškropili žao žrtvom očistnicom, onda bi glasnik izgovorio molitve, pa onda se je tek moglo započeti skupštinsko viećanje. Ni za pedalj nebi prešli preko medje, nebi sklopili primirja ni mira, nit bi prešli preko kakove rieke prije, nego bi bogovom žrtvovali. Svaki dan je morao u Atheni koji činovnik bogu žrtvovati za grad, za njegove žitelje i njihovo dobro. Prema bogovom bijaše držanje kod žrtava i molitava različito. Nadzemnim bi bogovom ruke pružali put neba, podzemnim k zemlji, a Poseidonu prema moru. U hramu moleći se okrenuli bi se prema žrtveniku; ako ih je više bilo, postavili bi se oko žrtvenika; božjim kipovom cjelivahu usta, koljena, noge i ruke, a moljahu se s podignutima rukama, a proseći držahu u ruku zelene grančice. Različite bijahu žrtve, kako komu bogu žrtvovahu. Zeusu žrtvovahu bikove i ovnove, Heri krave, Poseidonu crne bike i konje, pa i ribe, podzemnim bogovom samo crne životinje, djevičanskoj božici Atheni mlade, još nikada ujarmljene krave ili telice; Apollonu bika i dvie biele koze. Nebeskim bogovom žrtvovahu po danu u bielom odielu s vienci na glavi i u ruku, a podzemnim kod zapada sunca u crnini. Sa žrtvami nebi nikada škrtarili, već bi često stostruku žrtvu prinieli. Pri tom bijaše sve svetčano: dječak bi lievao žrtvovateljem vodu po ruku u znak čistoće, bez koje se nesmije nitko približiti bezsmrtnim bogovom. Životinja, opredieljena za žrtvu, moraše biti ciela i neošakaćena. Lovor i maslinsku grančicu umočiše u vodu u znak očišćenja i mira. Tim su prisutne škropili uz molitve. Kada je zavladala tišina, pitao bi glasnik: tko je prisutan? a odgovoriše mu: mnogi pobožni. Tada započe molitva. Poslije molitve okusi svećenik vino iz posude i dade dalje piti prisutnim, a što je preostalo, razlije životinji medju rogove, kojoj na to odrezaše dlake sa čela, te ih kao prvine baciše u vatru. Odmah za tim zapališe tamnjan, stadoše svirati, pjevati i kolo plesati (igrati), a žrtvu (životinju) uz to zaklaše, krv pak razliše oko žrtvenika i po prisutnih, da bi se očistili od grieha. Glavu, noge, crieva životinje, osobito srdce kao znak života, stegna (znak jakosti) i pretilinu kao najbolji dio spališe, ulivši suha crvena vina u vatru. Preostalo meso jedjahu prisutni pjevajući uz to svete hymne. Bogovi bijahu gosti, a oni, koji žrtvovahu, osjećahu se u njihovoj prisutnosti te se zatim ponašahu u igri i natjecanju i borbi kao liepi, vješti i veseli ljudi. Najpodpunija žrtva bijaše „holokaust", to jest žrtva, koja se je sasvim spalila boštvu na čast; a najsvetčanija žrtva bijaše hekatomba. Tako

www.crohis.com

žrtvova u Delphih jedan bogataš thessalski sto volova sa pozlaćenimi rogovi; a siromah bi kipove od tiesta ili šaku brašna žrtvovao. Tko je želio žrtvovati, morao se je očistiti prije vodom, koju mu je svećenik polio po ruku i po glavi i tek onda se je smio približiti žrtveniku. Tko bi inače kriv i nečist pobjegao u hram i došao do žrtvenika, nitko, niti oblast, nebi smjela dirati u njega. Kazna bi mu se oprostila, tako i dugovi, a robu sloboda poklonila. Zato bijahu hramovi i žrtvenici pravo utočište.

Plutarch pripovieda, da je Lykurg Spartancem ostavio liep red i propis kod ukapanja ili sahranjivanja mrtvaca. Najprije je odredio, da umanji predsude, da se mrtvi imaju u gradu sahraniti, a tik do hrama da ručaju. Mladež neka se od malih nogu na to priučava, da neima straha od smrti i kao da bi se tko okaljao, ako bi se mrtvaca dodirnuo, ili preko grobova išao. Ništa nije dopustio da se mrtvomu dade, kako je običaj bio kod ostalih Grka, već se ima mrtvac u crvenom suknu položen na maslinsko lišće pokopati. Ime se nije smjelo pokojniku metnuti ili zabilježiti na grob, osim ako je pao na bojnom polju, ili ako je ženska umrla kao svećenica. Žalost ograničio je na jedanaest dana; dvanaesti dan imadu se Demetri žrtve prinieti, a tim prestaje žalost.

Ostali Grci imahu druge običaje kod pogreba. Mrtvacu bi metnuli medju zube obol (novčić), da može platiti Charonu prelaz u podzemni sviet. Mnogi bi pokojniku metnuli medeni kolač u ruke, da umiri Kerbera. Tielo bi dobro oprali i namazali, onda bi ga obukli u najljepše njegovo odielo, glavu bi mu cviećem uresili poput vienca, onda bi ga položili i izložili na posebnoj postelji. Pred otvorenimi vrati bijaše posuda s vodom, kojom bi se škropili, koji bi izlazili; taj je običaj prešao i ka kršćanom. Treći dan jutrom digli bi ga i odnieli najbliži rodjaci u grob. Pred mrtvacem svirahu svirači pjesme žalostinke na phrygijsku. Za njim idjahu prijatelji ili najmljeni, koji su ga žalili i oplakivali. Ukapanje bijaše običnije od spaljivanja mrtvaca, jer je ovo bilo skuplje (a po Lykurgu Spartancem zabranjeno). Sa groba odoše u kuću pokojnika ili njegova najbližega rodjaka, gdje su jeli (običaj trizne ili karmina i danas kod kršćana). Žalost trajaše u Atheni trideset dana. Trećega, devetoga i tridesetoga dana žrtvovahu žrtve i ljevanice (libationes) pokojniku, kao i na dan godišnjice. Kod pogreba znamenitih ljudi igrahu često pogrebne igre.

www.crohis.com

POGLAVJE IV.

Najstarija književnost i prosvjeta grčka.

Jezik; narječja; pismo; književnost; Homer, epopeje: Iliada i Odyssseja; rhapsodi, Kyklici, Hesiod. — Život Grkâ i prosvjeta u najstarije doba.

Grčki ili hellenski jezik stariji je dakako od pisma i pismenih spomenika svojih. U pradobi prošao je i proživio mnoge promjene. Jezik Hellena pripada medju indoeuropske jezike i to medju južno-europske, koji su se opet razgranili i razrasli u hellenski, italski i keltski.

Gotova sgrada hellenskoga jezika prvi je historijski čin Hellenâ. Hellenski se jezik odlikuje medju bratskimi jezici kao umotvor i to svojom skladnošću i savršenošću glasova, jasnoćom oblikâ i smislom za zakone i sklad. Da od Hellenâ ništa nemamo do slovnice njihova jezika, bilo bi nam već to dovoljno svjedočanstvo darovitosti toga naroda. Kao što svi jezici, koji se daleko protežu po pokrajinah i predjelih raznoga zemljopisnoga položaja i različnoga podnebja, imaše i hellenski jezik svoja narječja. Dorsko narječje imalo je najljepšu priliku, da se razširi ne samo u pravoj Grčkoj, nego i po Siciliji i Italiji. Dorsko narječje ima značaj gorskoga govora s punimi i širokimi glasovi. Kratkoća u obliku i izražaju značajna je crta dorskomu narječju u obće, koje je sačuvalo stare oblike u riečih, osobito tamni α- (*a*-) glas na mjesto η (*ē*) i ω (*ō*), čim se razlikuje od ostalih narječja. Dorsko narječje smatrahu pranarodnim, a bijaše pučkim govorom u srednjoj Grčkoj: u Doridi, a pomiešan s aeolskim i u Lakoniji, Argosu i u Messeniji, kao i na Kreti, Siciliji i u dolnjoj Italiji, a uz to i u dorskih naselbinah po obalah Male Asije. Književni spomenici u tom narječju jesu ode Pindarove, a uz to i ulomci komika Epicharma, pjesnika Sophronija, pythagorskih filosofa i matematičara Timaeja, Archyte i Archimeda. Uz to ima napisa, narodnih zaključaka i ugovora, koji su u govorih i povjestnih knjigah raztreseni. Jezik Theokritovih idylla, premda su pomiešanim narječjem pi-

www.crohis.com

sane, ima mnogo dorskoga u sebi. Attički pisci u tragičkih sborovih upotrebljavaju dorsko *a* mjesto *ē*.

Ionsko narječje može se nazvati protivnim dorskomu. Ionski se govor odlikuje mekanimi melodijskimi i milimi glasovi. Ionsko narječje postade mekanim zato, što ima mnogo samoglasnika i što nastojaše tvrde slovke umekšavati umetanjem ili usuvkom glasova. Slovo ili pisme *t* pretvara ionsko narječje u *s*, a stvara glasove više u grlu nego li duboko u ustima. Češće se nalaze *e*, *u*, nego *a*, *o* u ionštini, koja u obće ljubi udobnost i slobodu uz veliku promjenu glasova. Najstariji, najveći i najslavniji spomenik ionštine jesu Homerove pjesme, Herodotovi spisi u prosi sa spisi ljekara Hippokrata uz fragmente povjestnika Hekataeja i filosofa Demokrita; no najvažniji je ipak Homer, ta starohellenska biblija, sa svojim jezikom. Na razvoj tako zvanoga epskoga ili staroga ionskoga narječja djelovaše i uplivaše obći značaj ionstva i ritam epskoga versa heksametra. To epsko ili homersko narječje usvojiše ne samo epici poslije Homera, nego i elegici i didaktički pjesnici. Ponajglavniji zastupnici i predstavnici homerskoga narječja jesu: gnomski pjesnik Theognis, Apollonij Rhodski, Quinto Smyrnaej, Kallimach sa svojimi hymni i epigrami, Arat, Nikandar i Dionysij Periegete. Ionsko i dorsko narječje, svako na svoj način, predstavljaju hellenski jezik, dočim aeolski govor nije niti pravo narječje niti podnarječje, jer nema pravoga i čvrstoga značaja, već se ravna po raznih krajevih raznoliko. Prastaromu hellenskomu jeziku bijaše aeolština najbliža. Aeolski se govoraše: u Thessaliji, Akarnaniji, Phokidi, Aetoliji, Boeotiji i Lokridi, po velikom dielu Peloponnesa, na Lesbu i po gradovih naseljenih aeolskim pučanstvom u Maloj Asiji. Od književnih spomenika u aeolskom govoru imamo samo fragmente lirskoga pjesničtva od Alkaeja, Sapphe i Korinne i njekoliko napisa.

Attičko narječje stoji liepo u sredini izmedju tvrdoće dorske i mehkoće ionske. Kao što se je iz aeolskoga razvilo dorsko, tako se je podiglo attičko narječje na osnovi ionskoga. Attičko narječje odlikuje savršenost oblikâ, gibkost i spretnost sintaktičkoga spajanja. Kao što je upliv moći athenske daleko odlučivao i vladao, tako je i njihov govor bio i ostao uplivan i razširen na daleko, a što je najvažnije, književni spomenici toga narječja sačinjavaju temelj i podlogu naših hellenskih jezikoslovnih zanimanja. Najvažniji pisci jesu: Thukydide: poviest peloponneskoga rata; historički i filosofički spisi

www.crohis.com

Xenophontovi; filosofički spisi Platonovi, govori Demosthenovi; zatim govori Lysije, Isokrata i Aeschina; napokon tragici Aeshyl, Sophokle, Euripide i komik Aristophane. Kada je Grčka izgubila svoju samostalnost, prestaše i mnoge nuanse i tančine dialektičke. Pod makedonskim gospodstvom uvedeno je attičko narječje, kojim se služaše dvor i sva inteligencija makedonska. Tako je postao attički dialekt obćim iliti grčkim jezikom. Da je pri tom izgubio mnogo od svoje originalnosti, a usvojio mnogo stranoga, jest u naravi stvari i u tadanjih odnošajih. Tako se je razvilo novo attičko narječje, kojemu su glavni predstavnici: Aristotele, Theophrast, Pausanija, Apollodor, Polybij, Diodor, Plutarch, Strabon, Dionysij halikarnaski, Lukian, Themistij, Dion Chrysostom, Aristide, Libanij, Philostrat, Aelian i Arrian. Hellenski jezik izkvari se najvećma u Makedoniji u doticaju s mnogimi podložnimi barbari; s toga dobi to narječje ime makedonskoga dialekta. Kasnije nastojahu alexandrijski učenjaci pisati starim attičkim narječjem i uzpostaviti ga; no to im nepodje za rukom. S toga dobi taj način pisanja ime alexandrijskoga dialekta. Napokon ima i crkveni ili helenistički dialekt, kojim se poslužiše kod prevadjanja knjiga staroga i novoga zakona na grčki jezik.

Pismo ili najstariji alphabet dobiše Helleni od Phoeničanâ; poslije promieniše po vremenu s jezikom i oblik pisma. Helleni pisahu s početka dugo poput Židova iztočnjaka s desna na lievo; za tim pisahu prvi redak s lieva na desno, a drugi s desna na lievo. Tek za Herodota (oko 484. god. prije Is.) počeše skroz s lieva na desno pisati, kako i mi Europljani danas, ali uncialnimi pismeni, to jest velikimi slovi.

Upoznavši se tako s jezikom i pismeni starih Hellena, preći nam je na početke književnosti, to jest prvih ustmenih i pismenih spomenika hellenskih.

Dosta jasnu sliku hellenskih odnošaja daje nam Homer u junačkih pjesmah: Iliadi i Odysseji. Ta je slika tako vješto naslikana, da ju svi narodi svih viekova smatrahu zakonom umjetnosti i ukusa. Homerova djela nisu samo od najsjajnijih proizvoda ljudskoga duha, nego ujedno sačinjavaju glavni tip grčkoga života. Homer bijaše Hellenom ono, što je nam biblija, temelj svemu narodnomu uzgoju; s toga veli Platon, da je Homer svu Helladu odgojio.

Prije Homera bijaše mnogo pjevača, sve od mythskoga i božanstvenoga Orpheja. Ailine ili od Phoeničana uzete

www.crohis.com

pjesme tužaljke ili žalostinke pjevahu pjevači dugo prije Homera. Helleni ih kasnije pripisivahu pjevaču Linu. Prastari bijahu Paeani pjesme, u kojih se pjevaše o osamosvješćivanju, nadanju i o blagodarnosti. Veoma stare bijahu i davorije: embaterији. Pjesmami slavljahu bogove oko hramova, pjesmami provadjahu mladence, mrtvace. Pjesme nemanjkahu kod gostba, kod vladara, kojih slavu uzveličivahu. „Pjesme i ples ures su gostbe“, bijaše rieč. Vladari i otmeniji Helleni u obće njegovahu pjevanje i podupirahu pjevače i pjesnike. Achillej sam sebe tješi pjesmami i lirom. Pjevači pjevahu i svoje vlastite i tudje pjesme uz kitharu ili phormingu. Takove pjevače zvahu (ῥαψῳδοί) rhapsodi, pjevali svoje ili tudje pjesme. Heksametrom se služahu, a slušaoci držahu sadržine pjesama za istinite. Kod svih dvorova vladarskih bijaše rhapsoda. Pjesme pjevahu pojedinosti iz raznih sgoda i nesgoda. No Homer nije opjevao pojedine slučajeve, nego je stvorio dvie velike epopeje svojim veleumom. O Homeru i njegovu životu malo se znade; njegove su pjesme njegov život. Sedam se gradova prepiraše i otimaše za njega: Smyrna, Rhod, Kolophon, Salamina, Chios, Argos i Athena. Homer je Ionac, a misli se, da je za seljenja dorskoga iz Ephesa otišao u Smyrnu, pa kada su iz Smyrne protjerali Ionce, da je prešao na ostrvo Chios. Sve u svem uzevši imaju Smyrna i Chios najviše prava na Homera. Homer bijaše na čelu pjevačkoj školi, a spjevao je Iliadu i Odysseju. Aristotele i drugi drže Iliadu kao jednostavnu za nješto drugo, a Odysseju kao zamršenu opet za nješto drugo. S toga mnogi držahu i drže, da obadvie epopeje nije jedan te isti spjevao. Drugi opet mniju, da je Homer Iliadu spjevao u mladosti, a Odysseju u starosti, te pokazuju na I. i II. dio Goethejeva Fausta i mnogo drugih sličnih djela i pisaca. Mislilo se je i tvrdilo i to, da je Homer obći pojam, a ne ličnost, a pjesme, da je narod spjevao, pa ih Pisistrat u jednu cjelinu sastavio; no danas većinom priznaju najbolje glave, da je Homer ličnost, a ne obći pojam. Homer ima, sudilo se o njem kako mu drago, tolike zasluge na sve strane u svakom pogledu, da se pravo ni opisati nedadu. Pored jezika najveća mu je zasluga, što je pocjepane i nesložne Hellene sjedinio u cielost, uliv im za sve viekove narodno jedinstvo u mozag i srdce.

Za Homerom povadjahu se rhapsodi i oponašahu ga pjevajući, što je bilo prije i poslije dogodjaja po Homeru opisanih. Takovi se pjesnici pojedinih kykla ili niza zvahu, ky-

www.crohis.com

klici od „kyklos“ povorka, niz. Tako Arktin miletski oko 776. godine u „Aethiopidi“ pripoviedaše dogodjaje prije dolazka Amazonka do smrti Achillejeve, a u pjesmi „Ilíu pérsis“ razorenje Troje. Lesche iz Mytilene opjeva u „maloj Iliadi“ dogadjaje od pogreba Hektorova pa do pada Troje. „Nosti“ ili pričami svojimi o povratku kući htjede Agija iz Troezena popuniti Odysseju. I rat argivski na Thebu opjevan je sličnimi pjesmami, ili pjevanji. No junačka a i slična pjevanja oslabiše malo po malo te na njihovo mjesto stupi poviest (historija).

Hymni (34 na broju), koje su drugi pjesnici spjevali, koji su s toga Homeridi prozvani, pripisivahu se takodjer Homeru. Parodija na Iliadu, koju izvraća i izsmjehava, zove se batrachomyomachia (borba žaba i miševa) a sastavljena je po svoj prilici tek u 5. vieku prije Is. Slične parodije na Odysseju — Margites — nestalo je. Do Homera najvažniji je: Hesiod iz Askre na podnožju Helikona, koji življaše jednim sto godina poslije (950 g.) Homera, dakle do 850. godine, a drugim bijaše suvremenik Homerov. Otac mu se Dijo preseli iz aeolske Kume iz Male Asije u Askru u Boeotiji, gdje se dječaku, koji je noću pasao otčeva stada, prikazivaše sbor Musa, koje mu dadoše lovor i posvetiše ga za pjesnika. One ga naučiše liepomu pjevanju; ali njegovo pjevanje nije veselo kao ono u Homera, nego ozbiljno i žalostno, jer dolazi iz bolna i žalostna srdca. Hesiod bijaše kao i Homer predstojnikom pjevača. Otac je bio ostavio Hesiodu i njegovu mladjemu bratu Persu liep imetak. Perse razstepe doskora svoj dio te se stane prepirati sa starijim bratom, komu htjede njegov dio oteti. Hesiod mu na to posveti svoje djelo: Djelo i dani (ἔργα καὶ ἡμέραι), gdje ga nastojaše odvratiti od bludnje i kriva shvaćanja stvarî, pa ga uputiti, da je rad jedino vrelo blagostanja. Brat pokazuje bratu na polju kod poljodelstva i u porodivšemu životu, kako valja raditi. Hesiod je napisao pravi didaktični ili poučni epos u plemenitih slikah i liepih izrekah za život dobra seljanina i gradjanina. U djelu Theogonija nastojaše vjeru Hellena u bogove svesti u cielost, i zbilja je uza sve manjkavosti postalo to djelo knjiga za sve Hellene. Još pripisivahu Hesiodu „velike Eoeje“ (o junakinjah); no od toga su se sačuvali samo ulomci, a medju njimi: štit Heraklov (ἀσπὶς Ἡρακλέους).

Prodjimo sada od književnosti na život, ustav i običaje Hellenâ. U životu se Hellenâ izmedju prastare i herojske **dobe** pokazuje velika razlika, ali i velik napredak u prosvjeti. Sa-

www.crohis.com

držaj priča o Perseju, Heraklu i Theseju, kao i borbe Lapitha s Kentauri pokazuju, da su Helleni bili u prijašnje doba poludivlji narod, koji se je imao boriti sa divljom zvjeradi, razbojnici pa i s tirani. Gorostasi, strašne zmije i druge nakaze, kao i putovanja gorostasâ (orijašâ) u podzemni sviet: sve to dolazi u pričah, koje nam posvjedočuju, da se je hellenskomu narodu onda bilo boriti sa divljom prirodom i vlastitom surovošću. No sa svim nam se drugčije prikazuje hellenski narod u pripoviestih i pjesmah o trojskom ratu i ostalih dogodjajih herojskog doba. Sve se biće i ponašanje Hellenâ tu predučuje mirnije i uljudnije i mal ne bez čudesa iz prastarog doba. Iliada i Odysseja posvjedočuju to jasno i liepo. Trojski rat bijaše od silnoga upliva na Hellene, na njihov život i na sve ustanove njihove. Već to prouzroči velike promjene, što su maleni kraljevi bili deset godina izvan postojbine, a plemstvo, koje je ostalo kod kuće, uvidjelo je i naviklo se na to, da se može živjeti i biti bez kraljeva. Mnogi su od tih kraljeva na povratku poginuli. Odyssej dodje tek nakon deset godina lutanja u svoju zemlju, Menelaj — (kako Nosti ili priče o povratku kažu) — dodje tek nakon osam godina u Spartu, Agamemnona upropasti nevjerna mu žene Klitaemnestra i njezin ljubimac Aegisth. Promieniše se i imovni odnošaji. K tomu dodje seoba naroda dorskoga, čim je Grčka dobila drugo lice. Po državah nastane većinom pokret, kojim su ili sasvim dokinuti kraljevi ili im je sila skroz oslabljena i neznatna. Naprotiv sviest i sila narodna ojača tako, da je i plemstvo izgubilo svoj dojakošnji položaj i upliv, pa je nestalo aristokracije kao i kraljevstva. Uslied toga diže se demokracija (pučko vladanje), koja se kašnje izrodi u ochlokraciju, u vladavinu nekolicine. Napokon će se tako utrti put monarkiji (vladavini pojedinaca).

Od najstarijih vremena pa do dorske seobe bijaše u manjih državicah patriarkalno kraljevstvo sa plemenskimi starješinami. Kralj ili bolje vojvoda (basileus) stoji na čelu vojsci (kao strateg); on je najveći sudac (dikastes) i čuvar bogoštovja; on žrtvuje prije bitke itd. Kraljevi su bili, veli Aristotele, izabrani iz zahvalnosti za stečene zasluge s pravom nasljedstva. Zakletva se sastojaše u dizanju skeptra u vis. Kralj dobi za svoje uzdržavanje poseban dio zemlje (temenos), najbolje komade pliena u ratu i odliku (geras), a i poseban danak s darovi (dotinai, themistes, dôra). Hellenski kraljevi smatrahu sebe, kao da potiču od Zeusa; zato se zovu „sinovi Zeusovi, Zeusovi potomci“; s toga se i visokim stasom i junačtvom i mudrošću odlikovahu.

www.crohis.com

Oni su „pastiri naroda“. Samovolju im ograničivaše vieće starješina i skupština naroda (agora, dêmos), koji ili mrmljanjem ili povladjivanjem izražavaše svoju volju. Plemstvo sjedi oko kralja na kamenju, a puk stoji naokolo. Osim slobodnih bijahu jošte theti ili slobodnjaci bez posjeda, koji idu za težake. Uz to bijaše dobar dio robova ili sužnjeva. Plemići se bore sa bojnih kola, glavno oružje im je: luk, sulica i mač, no često i kamenje. Kraljevi stanovahu u visokih kulah, okokojih nastaše obzidani gradovi. Oni ljube šareno odielo, kupke i mirisne masti, ures i liepo oružje, konje i sada govedja. Poljodelstvo i stočarstvo bijaše najglavnije zanimanje. Kovanih novaca jošte nebijaše, no umjetnih predmeta od ztata i slonove kosti dosta. U prometu se zlato važe. Talent je malo mjerilo zlata. Ciene se ravnaju i opredjeljuju po stoki. Od Phoeničana dodjoše umjetnine, dragocieno odielo i zlato, srebro i cin. U Hellenâ ima već brodova do 50 vesala, a tako i zanatlija, dapače i ljekara. Helleni nepolaze jošter u strane zemlje. Italija im je nepoznata, no po svojem moru plove s pouzdanošću. Phoeničani imaju doduše jošter u svojih šakah trgovinu, ali posjeda nemaju više u aegejskom moru.

Oranice su omedjašene. Na njih se sije i sadi pšenica, ječam, pir, bob, grah (grašak), kapulu, mak i krma. Plug vuku volovi ili mazge. Žito se žanje srpovi, veže u snopove, vrše ga na gumnu volovi, a melje se na žrvnju. I vinova se loza već goji, a vino se čuva u velikih zemljanih vrčevih, u mješinah od kozje kože, pa se tako razašilje; no samo pomiešano s vodom se pije.

Ima smokava, masline, granata, jabuka i krušaka već u ovo doba. Ribe hvataju na udice i mreže. Pletenjem kotarica od vrbe rado se i boljari bave. Kod jela se sjedi, a neleži se još u ovo dobo. Jede pako drug s drugom sjedeći ili pojedince sam za malim stolom. Pjevanje i sviranje ures je gostbi.

Djelati, raditi nije sramota. Kraljevi i boljari nadziru poljodelstvo (ratarstvo), koje cvate, i paze na stado. Upravljati konji i koli, sam si meso pripraviti, speći, znati si zavezati i liečiti rane, nije sramota. I kraljice šivaju, predu i tku.

Muž ima samo jednu ženu. Jednu suprugu ljubiti, a ne dvie poput barbara, bijaše običaj u Hellena. „Ništa nije boljega na svietu, nego kada muž i žena jedne misli i složno upravljaju kućom, prijateljem na radost, a neprijateljem na žalost, sebi pak na najveće veselje.“ Penelopa reče, sastavši se

www.crohis.com

opet s Odyssejom: „Bogovi nam dadoše biedu, jerbo im se previše činilo, što smo se u slozi živući radovali mladosti i ostarjeli.“ Andromacha veli svomu suprugu: „Hektore! ti si mi sada otac i mila majka i jedini brat, o cvatući mužu moj! ali ostani ovdje na kuli, nečini sirotice od djeteta, niti zavijaj ženku svoju u odoru udovičinu. Meni bi najmilije bilo, ako te smrt snadje, da pod crnu zemljicu dodjem, jer meni onda nema više utjehe, već samo crna žalost, ta ja sam bez otca i mile majke kao sirotica!“ Muž joj odvrati: „Sramota bi bila, kad bih se pokazao plašljivicom i kukavicom, te nebih pošao u rat; žao mi je i Troje i Priama i svih ostalih, nu najviše žao mi je žene, ako je usud dosudio, da bude udovicom.“ Achillej veli: „svaki, u koga je dobro i pošteno srdce, ljubi svoju ženu i njeguje ju nježno.“ Roditelji biraju snahu i zeta, jerbo misle, da ih pri tom bogovi vode. Do čistoće i nevinosti djevojačke držahu veoma mnogo. Nausikaja ukori djevojke, što su se bez dozvole roditeljâ pomiešale medju mužkarce. Prosac dade za mladu njeku vrst odkupnine, što roditelji njezini odvrate mirazom. Ženitbe su obično medju jednakimi po staležu; no bogataš uzme često liepu i kriepostnu, a siromašnu; a siromah, ako je inače dobar ili odličan i junak, dobije bogatu baštinicu za ženu. Bližnji rodjaci počinili bi ženitbom zločin skvrni roda, a polubraća ne. Prije ženitbe se žrtvuje i gosti (časti), tada sprovedu mladići s bakljami mladence u kuću mladoženje pjevajući svatovsku pjesmu i svirajući. Snahi na veću čast služi, ako je muževim drugom kadra podati svetčano odielo. Žena prede, tke i zapovieda u kući služkinjam, a izvan kuće i u skupštinah muž. — Odgajanje djece posve je prirodno. Kraljice doje same svoju djecu. Dalji uzgoj prepušta običaj kući, dok neponaraste diete za vježbe u oružju. Mladić se poučava osim toga u liečenju, u koliko je to nuždno u ratu, u pjevanju, igranju u kitharu i harfu i u plesanju. Kada otac umre, baštine samo sinovi, a kćeri dobiju za miraz svoj dio, da se imetak neraztepe i da neosiromaši puk. Žena se nesmije dva puta udati.

www.crohis.com

Druga doba.

Od povratka Heraklovaca do medskih ratova

(1104—490).

POGLAVJE V.

Sparta do medskih ratova.

Sparta; Lykurg i njegovi zakoni; odgajanje djece. — Prvi i drugi messenski rat (743.—668.); Aristomen i Tyrtaej. — Ratovi s Tegejom i Argosom; moć Sparte 490. g.

Početak Sparte je taman kao i mnogih drugih država. Po priči bio bi Aristodem, praunuk Hylla, Heraklova sina, doveo Dorce u dolinu rieke Eurote. Malo prije smrti Aristodemove rodi žena njegova blizance. Neznajući Dorci, kojega od rodjena dva dječaka da smatraju starijim, odlučiše zapitati za savjet delphsko proročište. Pythija im odgovori, da imaju obadva dječaka smatrati kraljevi, samo moraju starijega više poštovati. Tako se tumačio postanak kraljevstva sa dva kralja. Jednoga kraljevića prozvaše Eurysthenom, a drugoga Proklom. Od njihove djece Euryponta i Agisa dobi kraljevski rod ime Eurypontida i Agida. Braća se svadjahu po priči sav viek svoj, pa za to i potomci njihovi življahu u prepirci i kavgi. Tako priča. Vjerojatnije se čini, da su Dorci pozvani od jedne stranke došli i nastanili se u dolini Eurote, onda u Messeniji i u Argolidi, odakle su protjerali prastanovnike. Oni naprotiv, koji su se naselili u Lakoniji, pustili su urodjenike na životu kao Lakonjane, ali si od njih načiniše podanike. Njekoji od narodjća ili plemena lakonskih, želeći sbaciti sa sebe nesnosan jaram, budu nadvladani te dodjoše u mnogo gori položaj tako zvanih Helota. U Lakoniji po tom življahu tri vrsti naroda: Dorci ili gospodari, Lakonjani ili podložnici i Heloti ili robovi. Maleni brojem, a okruženi od neprijateljâ Dorci usredotočiše se u glavnom gradu Lakedaemonu ili Sparti, odakle im ime Sparćani. Imajući razloga bojati se svačega od mržnje podanika

www.crohis.com

i robova svojih, moradoše dati si sustav vojnički te biti uviek s oružjem u ruci kao utaborena vojska posred neprijateljske zemlje. Odatle posebni zakoni Sparćanâ. *Lykurg* ih nije izumio, jer ih je on našao u porabi i u običajih naroda svoga. On se zadovolji tim, da ih je poredao i sastavio. O zakonoši Lykurgu imamo vrlo malo izvjestnih viesti. Plutarch veli: „Glede zakonoše Lykurga nemožemo ništa navesti, što nebi bilo oprovrgavano; razne su pripoviesti o njegovoj smrti i o njegovom političkom kao i zakonoškom postupku; no najmanje se mnienja slaže u vremenu, u kom je živio.“ Često su nijekali njegovu kao i Homerovu eksistenciju. Najvjerojatnije se čini, da je živio izmedju 850. i 775. god. prije Is. dakle sto godina poslije Homera, te je mogao biti Hesiodovim suvremenikom. Njegove se reforme mogu uvrstiti u godinu 810. pr. Is. Lykurg bijaše kraljevskoga roda Eurypontida, a sin kralja Eunoma i brat kralja Polydekta. Sparta bijaše tada nesložna sa svoga nutarnjega razdora. Lykurgov otac želeći razstaviti one, koji su se tukli, bude nožem ranjen i umre radi toga. Stariji mu brat Polydekte umre na isti način prerano, pa jer se nije znalo, da je ostavio sina, bude Lykurg kraljem. Jetrva mu, obudovjela kraljica, ponudi mu, da će svoje rodjeno diete pogubiti, ako joj Lykurg obeća, da će ju uzeti za ženu. On prevari njezine griešne želje i namjere i spasi sinovca svoga Charilaja. Velikaši uzbunjeni razboritim upravljanjem Lykurgovim za malodobnosti Charilajeve prisiliše ga na svojevoljni progon i put u inozemstvo. Putujući dugo po svietu vrati se i donese sa sobom kući iz Ionije Homerove pjesme. U inozemstvu obćaše s mudraci i proučavaše običaje stranih naroda. Na otoku Kreti učio ga je svim zakonom Minosovim pjesnik Thaleta. I svećenici aegypatski ubrajahu ga medju svoje učenike. Sparćani kasnijih vremena htjedoše sebe i ostali sviet uputiti, da je Lykurg išao čak u Indiju pitat Brahmane za mudrost. Nakon povratka i za osamnaestgodišnje odsutnosti nadje grad pun prevratnih smutnja, radi čega osjećaše narod sâm potrebu reforma. Čas bijaše dakle sgodan za to. Na jednoj strani kolebaše se slabo kraljevstvo, a na drugoj priećaše da će zavladati tiranstvo. Da si pribavi veći ugled, upita za savjet delphsko proročište, koje ga proglasi prijateljem Zeusovim. Dobivši tako odobrenje božje stane provadjati reforme. Sa trideset otmenih i oružanih Sparćana udje u pučku skupštinu. Nakon uzaludna odpora pokori mu se i sinovac kralj Charilaj te pristane uz reforme. Lykurku je stalo najviše do državnoga jedinstva;

www.crohis.com

s toga se pojedinci gube pred državom i njezinom svrhom. Spartska je država „kosmos“, to jest skladno jedinstvo od više njih. Za to reče kralj Archidam: „To je najljepše i najpostojanije, da se množina pokazuje kosmosu uslužnom. Dorska je država umjetni sglob, koji sav narod u svojem jedinstvu podjedno stvara i podržava“. Za uzdržavanje i čuvanje toga jedinstva glavnim bijaše sredstvom uzgoj gradjana. Ustav spartski s reformami Lykurgovimi bijaše poglavito ovakav:

Tri bijahu različita razreda pučanstva, i to: 9000 Sparćana gospodovaše nad 120,000 Perioeka i 224,000 Helota. *Sparćani* ili *Spartiate* (Σπαρτιᾶται) potomci dorskih osvojitelja, bijahu gospodujuće pleme. Riedko bi kada uzeli Nesparćanina medju Sparćane, to jest gospodu, osim ako je bio spartski odgojen. Medju sobom bijahu Sparćani ravnopravni, akoprem su se na tri plemenska razreda dielili: na Hyllce, Dymance i Pamphylce. Svaka phyla bijaše razdieljena na deset oba ili phratrija. Tih 30 oba sačinjavaše posebne korporacije sa zajedničkimi svetkovinami i žtvami. Njihovi odbori imahu njeku vrst sudačke vlasti nad članovi. Da nebi Sparćani bili prinuždeni živjeti od privrede ili zavisjeti o slučajnosti privatnoga posjeda, porazdieli Lykurg državna dobra na 4,500 imanja, koja je razdao pojedinim porodicam. Toga nesmjede nitko prodati, niti oporukom komu ostaviti ili inače razkomadati. Porodice su mogle dobro živjeti od dobivena zemljišta. Kada otac umre, stupi na njegovo mjesto najstariji sin uz obvezu, da braću uzdržava. Ako nije bilo sina, tada je kći baštinila otčinstvo, ali se je imala udati za onakova Sparćanina, koji bijaše bez posjeda i koji se je samo priženio pa širio porodicu žene svoje. Zemlje si Sparćani neobdjelavahu sami, nego Heloti. Drugi poluslobodni žitelji bijahu *Perioeki* ili Okoličani, jerbo se njihove zemlje nalažahu oko Spartskih i to po manje plodnih predjelih. Perioeci bijahu Achajci ili prvašnji žitelji. Oni bijahu izključeni od pučkih skupština i svih državnih službа. Nu ipak imahu obćinski ustav te zato služahu u ratu kao težko oružani; spartskim se činovnikom morahu pokoravati, državi porez plaćati i u rat ići. U ratu bijahu Sparćani njihovi častnici. Perioeki bijahu ratari i obrtnici. Strogomu spartskomu zaptu nebijahu podvrženi; jer imahu ličnu slobodu i pravo vlastničtva, s toga mnogi obogatiše i dodjoše do upliva. Iz svega toga sliedi, da im je položaj davao takove pogodnosti, da im je bilo mnogo stalo do države, dočim Heloti uviek vrebahu na sgodu, da bi se mogli poslužiti opas-

www.crohis.com

nošću ili nesrećom države. Perioeki i Sparćani zovu se ujedno Lakonci ili Lakedaemonci. Naprama ostalim Grkom zvahu Sparćani sami sebe tako (Λάκωνες).

Heloti (Εἵλωτες) zvahu se tako kao ratni zarobljenici ili od grada Helosa. Oni bijahu državni robovi bez gradjanskih prava. Gospodi Sparćanom obradjivahu polje, no gospodar nesmijaše preko propisa od njih ništa zahtievati, pa za to bijaše ono njihovo i njihovih porodica, što su preko toga stekli. Gospodar ih nemogaše kao u Asiji ni prodati, ni pokloniti, ni pogubiti, ali niti na slobodu pustiti bez državne dozvole. U ratu imaše svaki Sparćanin 7—10 Helota uza se, koji su mu prtljagu nosili, ranjenike s bojišta odnašali, a pale neprijatelje do kraja ubijali, ako su ih zarobili. Na brodovlju služahu Heloti kao veslači. Iznimice prema okolnostim mogahu doći do imetka i slobode. Njihovo nesnosno stanje primoravaše ih na urote i mržnju na gospodu. Kada bi god bili spartski mladići prvi put uvršćeni u vojsku, svaki put bi obišli zemlju kao njeka vrst redarstvenikâ proti Helotom. Sumnjive ili pohvataše ili odmah pogubiše. To se zvaše „krypteia". Heloti polučivši slobodu sbog ratnih zasluga bijahu odmah do Perioekâ, koji bijahu samo polugradjani.

Sparta imaše dva kralja s nasljednim pravom, jer poticahu tobože od Zeusa. No kraljevi se morahu svaki mjesec narodu zaklinjati, da će zakone obdržavati, tražiti, da se vrše, i po njih vladati. Kraljevska čast bijaše nasljedna u dvjema porodicama: u Eurypontidih i Agidih, ali samo u mužkoj lozi. Sin, koji se je narodio poslije, kada mu je otac počeo kraljevati, imaše prednost pred onimi, koji su se prije otcu kao nekralju rodili. Na prestol može samo onaj doći, koji je zakonit sin i od Sparćanke rodjen. Ženitba s inostranimi bijaše zabranjena. Spartski kraljevi imahu više časti, nego vlasti. Po Herodotu morahu kraljevi biti bez tjelesne mane, jer obavljaju najveću svećeničku čast. U ratu imahu stražu od sto izabranih Sparćana. Kada se ide u boj, kraljevi moraju biti prvi, a zadnji, kada se ostavlja bojište. Od žrtvovanih životinja pripada kraljevom hrbat s kožom. U ratu se kralju nitko nesmije nepokornim pokazati. Što kralj kao vojskovodja naloži, mora se učiniti bezuvjetno. Kasnije bijaše vlast i u ratu ograničena pridjeljivanjem viećnika ili savjetnika, a u istinu kontrolora i nadzornika. Uz to su bili kraljevi za sve odgovorni, što su u ratu naredili, poduzeli i izveli. Na moru bijaše samo jedan put kralj kao zapovjednik. Trećina plena pripadaše kralju. Kod javne gostbe prvi sjednu za stol kraljevi, njima

www.crohis.com

se najprije daje jelo i to dvostruko, koliko ostalim gostom. I prvi su darovi njihovi kao i kože od zaklanih ovaca. Osim toga dobiše svakoga mjeseca po jednu životinju za žrtvu, jačmena, brašna i vina po opredieljenoj mjeri. Kralji su jedini sudci u osobitih stvarih i slučajevih: n. pr. o jedinoj baštinici, koga da dobije za muža; tko smije i koga posiniti; glede javnih cesta; inače u drugih stvarih odlučuju zajedno s viećem dvadeset i osmorice. Kada kralj umre, izkazati mu se moraju časti kako i heroju. Konjanici trče po zemlji, a po gradu žene bijući kotlove navješćuju smrt kraljevu. Sviet se u velikoj množini sabere, i mužko i žensko tuče se u čelo, te u sav glas jauče do strašne vike. Deset dana vlada duboka žalost za kraljem uzdržavanjem od javnih poslova. Novi kralj pokloni dužnikom svote, koje su bili dužni pokojnomu kralju.

Vieće (senat, γερουσία) ima najviše državne vlasti. Starješina ima 28. Oni s kraljevima zaključuju o svem, što se ima predložiti narodu u skupštini. Vieće sudi o smrti i nepoštenih činih. Dapače i kraljeve sudi vieće. Priziva neima proti njegovoj osudi. Viećnici nisu odgovorni, jer se drži, da im je pravo na srdcu. Vieće bdije nad radom i ćudorednošću, a ima pravo ukoriti svakoga Sparćanina. Viećnička čast traje do smrti i nitko nemože viećnika skinuti. Svaki Sparćanin mogaše postati gerontom ili viećnikom (senatorom), ali prije 60. godine života nije mogao. Ta čast bijaše počastnom nagradom onim, koji su kriepostno i bezprikorno živjeli. Viećnici birahu se vikom sakupljenoga naroda. Njekoliko odabranih muževa zatvoriše u najbližu kuću, gdje nemogahu ništa vidjeti niti su ih drugi vidjeli, ondje su samo pazili na viku naroda i bilježili su. Izabrani obidje sve hramove s viencem na glavi. Narod ga sprovadjaše, osobito mladići i žene, te ga slavljahu, hvaljahu pjesmami i odlikovahu zajedničkom gostbom. Nu to je lahko utiralo put oligarchiji, to jest vladavini njekolicine.

Pučke skupštine sabirahu se svakoga mjeseca za uštapa pod vedrim nebom na opredieljenu mjestu kasnije u Skiadi, sgradi bez sjedala. Pravom i predmetom skupštine bijaše viećanje i zaključivanje o ratu i miru, o izboru oblasti, o zakonih, o promjeni ustava. Predsjedahu pak i predlagahu u skupštini kralji, ephori i geronti. Puk nerazpravljaše nego samo slušaše, a odlučilo bi se sa *da* ili *ne*. Svaki pred skupštinu narodu donešeni predlog moraše biti prije odobren od vieća (senata); o drugih se predlozih nemogaše glasovati. U skupštinu doći imaše pravo svaki neporočni Sparćanin, ako mu je bilo 30 godina.

www.crohis.com

Ephori bijahu s početka od kralja imenovani činovnici za pet kotara spartskih s redarstvenom i sudačkom vlašću. Za messenskih ratova i kasnije postaše malo po malo zamjenici kraljeva za rata, čuvari zakona i nadziratelji oblasti, dapače i kraljeva. Kraljevska se čast makar i uz slabu vlast drži jedino u Sparti, dočim ju je u ostalih državah dokinula i zamienila demokracija.

Da bijaše u Sparti država sve, a pojedinac skoro ništa, dokazuje jasno uzgoj i ženitba. Diete, ako je slabo, osudi državna vlast, čim se porodi, da se u jaruge gore Taygeta baci, da tamo pogine, jer bi bio slab vojnik od njega. Ako li je novorodjeni dječak zdrav i jak, peru ga vinom, a štit mu je kolievkom. Mati ga nesmije nježno odgajati, niti smije diete znati za strah i mehkoputan život. U sedmoj godini preuzme država odgajanje dječaka u zajedničkom zavodu. U toj — rekao bih kadetskoj — školi ostane dječak 23 godine. Dječaci su razredani na čete i odieljenja. Najbolji mladići predvode ih, nadziru i podučavaju u pjevanju, mišljenju i govorenju; no nada sve se pazi, da se priuče na svaku biedu i nezgodu; zato spavaju na slami ili sienu, kasnije na trski, koju si moraju sami sjeći i donašati iz eurotske doline. Zimi i ljeti hodaju bosi i lahko obučeni. Od dvanaeste godine nenose više vunene košulje, nego samo kabanicu. Svake godine nastaje veća strogost. Hrana je prosta, a često je nije dosta. Glad ima dječake siliti na varke i dosjetljivost, kako bi si kradjom pribavljali hranu; uhvati li ga tko, tada je bičevan, što se je dao nadmudriti. Tim se ima uvježbati i pripraviti za ratne varke. Toplo se kupati, pokrivati ili odabranom se mašću mazati, nije dopušteno. Uzgoj se proteže na tielo i duh. Gymnastika je za tielo, a glasba za duh. S toga se vježbahu mladići u trčanju, skakanju, rvanju i bacanju sulice i diska. Uz to se učahu plesati s oružjem boreći se zajedno. To su bile i vojničke vježbe, koje su svake godine bile pred Spartom na oči narodu. Da bi im tielo još većma otvrdnulo, bičevahu ih do krvi svake godine u hramu božice Artemide Orthije. Tko je najdulje uzdržao, a nije niti pisnuo, dobi kao „Bomonika“ (pobjednik kod žrtvenika) vienac za nagradu i odlikovanje. Njetko upita jednom njekoga Sparćanina: što bi se dječaci morali najvećma učiti? „Kako da budu prave ljudine“, bijaše odgovor. Uzgoj u glasbi smjeraše na to, da postanu mladići hrabri, ponosni, ozbiljni i pobožni ljudi. Čitati i pisati učahu se, koliko im bijaše nujnuždnije, osim toga uz kitaru pjevati i na pamet učiti mudre izreke; da se priuče

www.crohis.com

brzo shvaćati i kratko i jasno izražavati se. Predvježba tomu bijaše mučanje, u čem su se morali vježbati. Često je bilo dječakom dopušteno ići na syssitije, žajedničko blagovanje odraslih ljudi, da se uče kratku i težko razumljivu govoru. U starih pisaca ima sijaset primjera takovih lakonisama (kratkih izreka). Kada su sina njeke Sparćanke biedili sbog plašljivosti, poruči mu mati: „Zli se glasovi pronose o tebi, učini njim ili sebi kraj". Kada su poslanici Melski došli moliti za pomoć u nerodici dugačkim i tužnim govorom, odgovoriše im Sparćani: „Svršetka vašega govora nismo razumjeli, jerbo smo zaboravili početak." Na to pokažu Meljani brašnenu vreću neprogovorivši ni rieči, na što Sparćani zaključe, da će jedan dan postiti, a uštedjeno njim pokloniti. Kada se je u inozemstvu spartska straža zlo poniela, dobi zapoviesti: „Nemojte šetati!" Makedoncu, koji je molio za prelaz preko spartskoga zemljišta, odgovoriše: „Ne". Na pitanje: koja se znanost u Sparti najviše njeguje, odvrati Agis: „Umjetnost zapoviedati i poslušati." A kako bi rob mogao postati slobodan? Preziranjem smrti. Kada je Eudamida Menokrata već stara vidio, gdje sa svojimi učenici filosofira i traži istinu, uzklikne: kada će ju upotrebiti, ako tek sada traži istinu? Na pitanje: tko vlada u Sparti? bijaše odgovor Arhidamov: Zakoni i oblast po zakonih. Kada je kod panathenaejske svetkovine njeki starac tražio mjesto, gdje bi sio, a nitko mu ga nije dao, već su ga izsmievali, dodje napokon do spartskih poslanika, koji su ustali i dali mu mjesta, što narod veselo pozdravi. Na to će jedan od Sparćana: „Boga mi, Athenjani znadu, što je liepo, no toga činom nepokazuju." Kada se Ionka svojim liepim i dragocjenim odielom hvastala pred njekom Sparćankom, pokaže joj ova svoja četiri dobra sina, pa primjeti: „To je ono, čim se ponositi i hvaliti može prava i dobra žena". Kada se je sin materi tužio, da mu je mač prekratak za rat, odgovori mu ona: „Stupi za korak bliže neprijatelju." Njekoj materi, koja je stajala na gradskih vratih te izčekivala viest o bitci, dojavi njetko, da je palo svih pet njezinih sinova; ona mu odvrati: „Nisam te zato pitala, nego kako stoji s otačbinom", a kada joj je kazao, da su Sparćani pobiedili, reče mu: „No sada rado primam viest o smrti svojih sinova". U takovih i sličnih dosjetljivih i zagonetnih pitanjih, odgovorih i govorih vježbahu se lakedaemonski dječaci. S osamnaestom godinom stupahu dječaci u dobu mladića, a zvahu se do dvadesete godine „Melleirenes" (nastajući mladići). Onda su već smjeli puštati kao

www.crohis.com

veliki ljudi bradu i kosu. Najvještije upotrebljavahu za kryptiju, s kruhom u torbi i s mačem o boku trčahu okolo, da uvrebaju koga od Helotâ, koji bijaše sumnjiv. Tim se vježbahu i pripravljahu za obsedanje neprijatelja; a Helote držaše to na uzdi od prevrata i pobune. Od dvadesete od tridesete godine zvahu se „Eirenes“ ili mladići, koji su mogli imati ženu, ali pohadjati mogli su ju samo potajno, jer nisu smjeli vojarne ostavljati. Najvrstnije uzimahu u kraljevsku stražu u ratu, što bijaše odlikovanje. Dječaci i mladići stajahu pod osobitim nadzorom ephorâ. Ali i odrasle muževe nadzirahu ephori. Nauklidu njekomu zaprietiše, da će ga prognati, što je debeo i lien. Skiraphidu ukoriše, što je dugo trpljivo podnosio uvrede. Agesilaja kazniše, što je težio za popularnošću. Arhidama ukoriše, što si je odviše malu žensku uzeo za ženu, jer Sparćanom treba kralj, a ne kraljić.

Djevojke odgajahu takodjer prosto i strogo. I one bijahu razredane po dobi te ih nadzirahu Paedonomi i Bidye. Lykurg i za djevojke odredi rvanje i bacanje sulice. One se morahu prosto nositi i lahko obučene hodati, plesati i pjevati uz mladiće, koje bi kadkada kudile i tako popravile, a kadkada bi dobre slavile pjesmami, što ih pobudjivaše na dobro. Tim se nije zaptu ni ćudoredju škodilo, jer su se ženske tako priučale, da diele tegote i slavu s mužkim spolom. S toga su Sparćanke bile poznate po svoj Grčkoj sbog jakosti i vjernosti kao i sbog ljepote svoje.

Preljubstvo bijaše nepoznato, i upravo nemoguće. „A kada bi se ipak dogodilo?“ upita njeki inostranac. „Morao bi krivac dati tolikoga bika za kaznu, koji bi svojom glavom sizao preko gore Taygeta tako, da bi pio vodu iz rieke Eurote.“ „A kako bi mogao tolik bik postati?“ zapita stranac. „A kako bi mogao u Sparti biti tko preljubnikom?“ odgovori Sparćanin. Zemlja, u kojoj bijaše sav uzgoj na vojničku, imaše žitelje skroz ratoborne, kojim bijaše rat veselom svetkovinom i svetčanošću. Zato si Sparćani urediše i nakitiše kose i sve odielo prije bitke. Pošto kralj Erosu prinese žrtvu, (jer se borba i rat smatrahu natjecanjem medju srodnici i prijatelji, starijimi i mladjimi), zapjeva ratnu davoriju, a za njim sbor težko oružanih. Bojnu pjesmu praćahu trubljenjem u rog prije bitke, pa mirno i svetčano, a ne biesno, idjahu u boj. Strašnim i neprijateljskim silam smrti valja veselo gledati u lice. Liepo i grozno pasti u bitci, najljepši je konac života. Redovi bijahu veoma stisnuti: momak do momka, a svaki kret proračunan

www.crohis.com

i izmjeren. Strielimice raznese se zapoviest kraljeva na sve redove. Tada udari prvi red na neprijatelja. Ako bi se polamalo koplje, trgli bi mačeve, a neprestano stupali napried. Na pale neprijatelje skočiše za njimi Heloti, koji ih pogubiše, a ranjene Sparćane odvedoše u tabor. Heloti nošahu za gospodari svojimi sve, što je težko bilo na putu: šiit, kacigu i hrane za tri dana. Tako se dadu pojmiti brzi marši Sparćana, do 24 milje u tri dana. Konjaničtvo bijaše neznatno i samo za to, da pokrije krila. Svaki Sparćanin bijaše dužan ići na vojsku do 60. godine. Služba vojnička trajaše od 26. do 60. godine. Ephori opredjeljivahu, do koje godine imadjaše momčad polaziti na vojnu počam od dvadesete. Počastno mjesto u bitci bijaše na desnom krilu. Spartski način vojevanja bijaše dugo smatran najboljim, dok ga nepotamniše Epaminonda i Iphikrate. Kukavicu, plašljivca stiže kazna: gubitak prava i sramota (atimija), koja bijaše gora od smrti, jer bi lišen gradjanskih prava i časti, a do vieka ruglu izvržen. Nit je smio dolaziti u pučku skupštinu, niti učestvovati kod svetčanosti i gymnastičkih vježba ili igara. Nitko nesmjede njegovu kćer uzeti za ženu, nitko se s njim družiti, niti mu dati, da si na tudjem ognjištu užeže vatre. Po jednoj strani glave moraše si kratko strići kosu i nositi šarenu haljinu od krpa, a svakomu pa i mladjemu ići s puta. Toli visoko cienjaše poštenje i čast spartsko plemstvo. U boju, čim bi Sparćani opazili, da neprijatelj bježi, prestali bi odmah biti i progoniti ga, jer smatrahu nedostojnim vojevati s onimi, koji su priznali, da su pobiedjeni. Samo u borbi sjecijahu. To su često na svoju korist upotrebili neprijatelji Sparćana. Dok je god Sparćanin bio podvrgnut vojnoj službi, nesmijaše bez dozvole oblasti otići iz zemlje.

U miru se zabavljahu Sparćani lovom, gymnastikom, vojničkimi vježbanji, u narodnoj skupštini, kod žrtava ili kakovom službom kao činovnici. Slobodno vrieme probavljahu u Leschah ili na javnih mjestih ozbiljnim ili dosjetljivim razgovaranjem. Kod kuće nevečeraše, nego s bojnimi drugovi. Najviše 15 mužkaraca bijaše zajedno kod jela u syssitiji (ili jedaćoj sobi). Ručak ili obrok bijaše jednostavan. Glavno jelo bijaše crna juha od mesa, soli i sirćeta (octa), kuhana u svinjskoj krvi; s tim jedjahu ječmeni kruh i pijahu vino samo pomiešano s vodom. Osim toga jedjahu smokve, maslinke (olive), sir i divljač, ako je koji od sudrugova što ulovio; a ribe i pšenični kruh, ako je tko častio, ili morao dati za kaznu. Krugljicami od kruha odlučili bi, koga da prime u krug svoj. Ako je samo jedan jedini glas bio

www.crohis.com

protivan, neprimiše ga. Pripovieda se, da si je njeki kralj od Ponta (Crnoga mora) naručio ili kupio spartskoga kuhača, da mu kuha daleko poznatu juhu spartsku. Kuhač ju skuha, no kralju se ona nesvidi. Na to će kuhač kralju: „Spartska je juha tek onda tečna, kada se prije čovjek okupa u rieci Euroti.“ Xenophon veli, da je Lykurg opazio, da su oni ljudi jaki i zdrave boje, koji se napinju poslije jela, a koji se iza jela nenaprežu, slabi su i napuhnuti. S toga odredi, da se pazi na to, da se jelom neprenatrpaju, da nepostanu tromi i slabi. Njeki stranac, kažu, reče, da se ni malo nečudi, što Sparćani tako rado hrle u smrt, kada im nije život bolji od nje. Lykurg je zabranio imati zlatne, srebrne ili bakrene novce, nego im je samo željezne dopustio. Sparćanin oprostiv se vojne dužnosti, nebijaše prijatelj obrtnosti ni trgovini, svaki ručni posao preziraše onako, kao što filosofiju, liepe umjetnosti i književnost, akoprem su ga naučili njekoliko stihova i nješto glasbe. Bezposlen i razkošan život smatraše kao odpravninu slobodna čovjeka. Pripovieda se, da je njeki Sparćanin bivši u Atheni doznao, kako je njeki athenski gradjanin osudjen na novčanu globu sbog bezposlenosti. To bijaše Sparćaninu za veliko čudo pa htjede vidjeti onoga, koga je kaznilo za to, što se ponašao, kao čovjek prezirući mekanično umjeće i robski rad, „koji, reče, ako ti i dade bogatstvo, ponizuje te za to.“

Svakako se mora dopustiti, da ta bezposlenost i ta jednoličnost života nedavaše Sparćanom okretna, odvažna, oštroumna duha, koji bi si umio tražiti i naći pomoćna sredstva. To bijaše baština Athenjana. Sparćani bijahu veoma odani praznovjerstvu. Njih uzbuni svaka malenkost. Tako su kod Plataeje morali tobože čekati na Athenjane, jer nisu bili vikli načinu vojevanja i obsjedanju svojih protivnika. Obsjedavanja, koja bi poduzeli, duga su kao u Homerovo doba: kod Ire i Itome trajahu deset godina. Na taj način htjede Lykurg načiniti od Sparćana ono, što od njih iziskivaše njihov položaj, da budu vojnički, junački narod. Djelo ruku bi ostavljeno Helotom, državnim robovom, koji su orali i želi za svoje gospodare; njekoliko puti vojevahu pored njih, no nesmjedoše se pokazati ni previše hrabrimi ni previše vještimi od straha, da nepobude sumnje i da se neizvrgnu kakvoj krvnoj odluci vieća. Jednom bude za junačtvo slobodom nagradjeno 2000 Helota; no sliedeće jih noći nestade, Sparta jih žrtvova od straha. Tvrd i okrutan bijaše u obće značaj spartske aristokracije, kako se vidi iz ovoga i stotine drugih čina i primjera.

www.crohis.com

Dapače i naglas u jeziku i melodije (u Duru) pjesama pokazuju tvrdu gospodu, viklu samo zapoviedati. Lykurgu nije lahko pošlo za rukom uvesti ustav. Kada je htio uvesti umjerenost s obćim blagovanjem, spartski bogataši vikli razkošu i goščenju, pobuniše se i htjedoše ga kamenovati; progoniše ga do jednog hrama i raniše ga: izkopano mu bude jedno oko. Rodoljubje ipak i misao na pogibio, u koju će pasti grad poradi svoje razcjepkanosti, pobiediše: zakoni se ipak prihvatiše.

Pripovieda se, kada je Lykurg vidio, da su mu usvojili zakone, da je zaprisegnuo kralje, viećnike i sve gradjane, da neće ništa mienjati, dok se on nepovrati. Zatim udalivši se, ode pitat proročište Apollonovo za savjet. Bog mu odgovori, da će Sparta dotle potamnjivati slavu svakoga drugoga grada, dokle bude čuvala njegove zakone. Lykurg pošalje taj odgovor u Lakedaemon (Spartu), žrtvuje novu žrtvu, zagrli svoje prijatelje i svoga sina, a da neodrieši od zakletve svojih sugradjana, umori se gladom.

Gora Tayget dieli Lakoniju od mnogo bogatije zemlje Messenije. Sparćani i Messenjani bijahu istoga plemena dorskoga; no nasilja, počinjena s jedne i s druge strane duž medja, pretvoriše ih u nepomirljive neprijatelje. Pripoviest, koju su nam o tom stari ostavili, još je jako izprepletena pričami i legendami, punimi čudesa. Messenjanin Polychare, komu je lakedaemonski svećenik bio ukrao stado i umorio mu sina, ode u Spartu, da potraži pravo; kraljevi nedržahu dostojnim saslušati ga. Biesan postavi se na medju i ubi svakoga Lakedaemonca, koji bi onuda prošao. Sparta iskaše, da joj se izda Polychare, no odbiše ju. Ona stane prietiti, da će si sama pravdu naći oružjem; Messenjani ponudiše, da se priepor preda amphiktyonskoj skupštini u Argosu na riešenje ili areopagu athenskomu. Lakedaemonci nepristadoše na to, nego započeše rat, koji se zove *prvi messenski rat*, a trajao je punih 15 godina. dakako ne neprekidno, od 743. do 728 god. Oni učiniše potajne priprave, zavjeriše se zakletvom, da se neće povratiti u Spartu, dok neosvoje Messenije te se baciše po noći na Amphiju, grad pogranični, prikladan za oružane; nju zauzeše bez odpora, a stanovnike joj pomoriše (743). Prve tri godine prodju čarkanjem i pustošenjem; jer prije boja htjede messenski kralj Euphaje, da ratnimi vježbami pripravi narod na rat, koji se bio za duga mira razmazio. Četvrte godine dade se na bitku,

www.crohis.com

koja osta neodlučnom. Sparćani htjedoše se odreći toga težkoga rata; starci im se podsmievahu radi te slaboće i neprijateljstva se produže. Sliedeće godine imadjahu samo jednu bitku, kojoj je bio izlazak neizvjestan: ni jedna stranka nepodigne znakova dobića; poslaše si glasnike te zajedničkim sporazumkom sabraše i sahraniše mrtve.

Tako se duljaše neodlučan rat, no žalostan po Messenjane, koji su morali uzdržavati velikimi troškovi posade u svih gradovih; njihovi seljaci neusudiše se obradjivati zemlje, čije su plodove sve požinjali Sparćani, a robovi im hrpimice prebjegavahu. Još veće zlo počini im glad i s njim nastala kužna bolest. Messenci se odluče te ostave gradove u zemlji, pa se ukloniše u Ithomu, na brdo toga imena*). Ipak pošalju pitati proročište za savjet, koje im odgovori: „Izaberite kockom mladu čistu djevicu od krvi Epytove**) i žrtvujte ju po noći podzemaljskim bogovom. Ako kocka zlo padne, bit će dovoljna druga dragovoljna žrtva.“ Kocka pade na kćer Lysiskovu. Čim otac dozna strašnu sudbinu, koja joj priećaše, pobježe s njom u Spartu. Narod se prepane. Aristodem, jedan od Epytida, čovjek silan i slavan vojnik, ponudi dragovoljno svoju vlastitu kćer; no ona je bila zaručena s jednim Messencem. Da ju spasi, mlad čovjek tvrdjaše, da on sada jedini, a ne njezin otac, ima pravo njom razpolagati te da ona inače nebi mogla zadovoljiti proročištu, jer da je već supruga i mati. Aristodem biesan s te sramotne protimbe, ubije svoju vlastitu kćer, otvori joj crieva i pokaza, da su joj grudi još djevičanske.

Premda ovo umorstvo nije počinjeno po volji božjoj, pohitiše ipak proglasit, da je proročanstvo izpunjeno. Narod uvjeren, da će se strašnom tom žrtvom utaložiti srčba božja, proslavi svetčanimi igrami pomirbu s nebom. S te misli obuze strah Sparćane i rat bi odgodjen. Messenjani se okoristiše tim, da stupe u savez s narodi, koji se već prepali bili slavohlepja lakedaemonskoga, Arkadjani i Argivci.

Šest godina prodje prije, nego li se usudi spartski kralj Teopomp povesti novu vojnu protiv Ithome. Euphaje počini nesmotrenost započevši akciju prije dolazka pomoćnih mu četa; ipak se do noći boj bijaše, a bitka osta neodlučna. Vojvode se odlikovahu dvobojem, Euphaje udari na Teopompa, ali bude

* To je visina za sebe, koja gospoduje nad svom Messenijom kao tvrdja, kojoj strmi obronci olahkoćuju obranu (815 metara visine).

** Epyt bijaše drugi i najslavniji njihov kralj; njegovi se potomci zvahu Epytidi i kraljevska čast bijaše u njihovoj kući.

www.crohis.com

ranjen i umre nakon njekoliko dana bez odvietka. Uzalud odgovarahu gataoci narod, da se odvrati od čovjeka, koji bi na prestol donio krvavu ljagu: Aristodem bi izabran za kralja.

Blagost njegova vladanja pribavi mu ljubav naroda i velikaša, a Arkadjani pomogoše više puti poharati Lakoniju. Sikyonci i Argivci čekahu na zgodnu priliku, da se pridruže, što im se pruži tek na koncu pete godine. Oba naroda izmučena s tako duge borbe nastojahu, da ju svrše obćom akcijom. Pozvaše si na pomoć saveznike. Sparćanom pritekoše sami Korinćani. Aristodem upre jezgru svojih sila o goru Ithomu i ponamjesti ih u zasjede po zavojih te gore; lahke čete, koje se namah pomole, čim dodje do živa na bojištu, bace se na krila lakedaemonske phalange, te joj znatne dielove pogubiše.

Lakedaemonci poraženi tim krvavim porazom pokušaše se poslužiti izdajstvom. Stotinu njihovih sugradjana bude javno prognano, koji utekoše u Messeniju. Aristodem ih posla natrag veleći: „Zločini Lakedaemonaca su novi, no njihova lukavost je jako stara.“ Neuspješe ni u tom bolje, da razruše saveze, koje su Messenci bili sklopili. Proročište probudi u njih nove nade. Phythija je odgovorila Messencem, kada su ju pitali za savjet: „Bogovi će dati zemlju messensku onim, koji prvi postave stotinu tronoga okolo žrtvenika Zeusa ithomskoga.“ Hram Zeusa ithomskoga bijaše unutar zidina, s toga se činjaše nemogućim, da bi mogli Lakedaemonci izpuniti proročanstvo. No to priobći jedan Delphljanin Sparćanom. Jedan od ovih načini, kako je znao, ne najbolje, stotinu tronoga od zemlje, sakrije ih u vreću te uzev poput lovca mrežu od konca, pomieša se medju narod seoski, koj idjaše u Ithomu. Dodje noć, on žrtvuje svoje tronoge bogu i povrati se, da javi u Sparti, što je učinio.

Opazivši Messenci te tronoge, smutiše se u sebi; Aristodem se naprezaše, da jih ohrabri; no uvidi doskora, da je nadošlo naznačeno vrieme propasti njegova naroda. Kada je jednom htio žrtvovati Zeusu ithomskomu, sami od sebe poletješe ovnovi s rogovima proti žrtveniku tolikom silom, da su namah od toga polipsali. To znamenje, pa i to, što su mu i drugi prietili, prestraši ga, kada mu san oduzme svaku nadu. Vidio se naime obučena u svoje oružje i pripravna, da ide u boj; pred njim na jednom stolu bijahu crieva od žrtava, kada mu se pokaza kći njegova, obučena u crno odielo, pokazujući mu prstom svoje poluotvorene grudi. Ona sruši, što je bilo na stolu, pograbi oružje iz ruku otca svoga, pa mu za to dade

www.crohis.com

dugačko bielo odielo i zlatnu krunu, čim su Messenjani kitili slavne mrtvace na dan pogreba. Ta sanja bijaše znak smrti. Aristodem izpuni sâm tu slutnju, ubivši se na grobu kćeri svoje.

Messenjani, lišeni toga neprestrašivoga vodje, odolievahu jošte neprijatelju i gladu. Napokon im je bilo popustiti (723). Lakedaemonci porušiše Ithomu do temelja i zahtievahu od pobiedjenika, koji su ostali u zemlji, da se zakunu, da se neće nikada buniti; „sgureni kao magarci pod težkim bremenom bili su prisiljeni davati svojim gospodarom polovicu plodova, kojimi su rodila njihova polja". Sililo ih je mužko i žensko pod strogimi kaznami, da dolaze iz Messenije u Spartu u crnom odielu, da prisustvuju pogrebom kraljeva i velikaša. „Oni plakahu, mužko i žensko, kada je Parca prekinula nit života kojemu od njihovih gospodara."

Jedno je već pokolenje živjelo u žalosti i sramoti, kada se podigao mlad junak: Aristomen. On je povukao sav narod za sobom, a Sparćani su morali na novo osvajati Messeniju. Tako je započeo *drugi messenski rat*, koji je trajao od 685. do 668. god. Aristomen nečekaše, da oni na nj udare. Jednom ode i prodje sam preko gora, udje po noći u Lakedaemon (Spartu) te objesi u hram Athene Chalkioekske štit s napisom: „Aristomen Atheni od pliena lakedaemonskoga."

Sparta prestrašena upita za savjet delphsko proročište. Bog odgovori, neka traže vodju u Athenjana. Athena se nehtijaše natjecati s veličinom Sparte te se neusudi suprotiviti se zapoviedim Apollonovim. U znak poslušnosti posla u Lakedaemon Tyrtaeja, hroma učitelja, koga su smatrali budalom. No ta budala bijaše pjesnik; on stade pjevati i njegove junačke pjesme ohrabriše svako srdce.

„Liepo ti je junaku pasti medju prvimi u bitci i umrieti za domovinu. Ali žalostnije ti sudbine neima, nego je ostaviti svoj rodjeni grad, svoje plodne zemlje, pa ići prosjačit po svietu vozeći sa sobom svoju majku, svoga staroga otca i svoju malu dječicu."

„Vojujte dakle hrabro za ovu zemlju, mladi vojnici, i neostavite vaše starce, te stare vojnike, kojim noge nisu više lagane: jer je sramota vidjeti na zemlji pred mladimi ljudi pružena junaka, u koga je već glava sieda i koji izpušta svoju plemenitu dušu u prašini, a u ruci k sebi privlači krvava crieva; ali mladeži sve dobro pristaje: u tom plemenitom cvietu kao vojniku dive ti se, ljube te, i još je liepo, kada padneš u prvom redu u bitci."

www.crohis.com

Te vatrene rieči vriedile su više, nego hladno izkustvo vještoga vodje. Ipak u dolini steniklarskoj pribavi sjajna hrabrost Aristomenova pobjedu Messenjanom. Na povratku bacahu mu žene cvieće na put te pjevahu: „Preko poljana steniklarskih i čak na vrh gore proganjaše Aristomen Lakedaemonce.“ On je bio prijatelj pustolovja. Jednom padne u ruke sedmorici Krećana u službi spartskoj; zaustave se s njim na putu u jednoj kući, da prenoće. Tu stanovaše mlada djevojka, koja je prošle noći sanjala, da ju je oslobodio lav, koga su na lancu vodili vuci. Sbunjena tim njegovim sastankom uvidi, da je Aristomen lav njezine sanje, a vuci da su njegovi nedostojni ga čuvari. Ove ona opoji, a junaku skine lance; on pogubi Krećane, a mladu djevojku dade jednomu od svojih sinova za ženu.

Ipak izdajstvom kralja arkadskoga pobiedjen, bi Aristomen prisiljen ukloniti se na goru Idu. Odanle se branio jedanaest godina; često bi provalio sâm pustošeći i strah šireći do u sredinu Lakonije.

Na jednoj od tih smjelih ekspedicija bi obkoljen od Sparćana. Udaren kamenom u glavu pade onesviešćen na zemlju i dopade sužanjstva sa petdeset drugova. Strmoglaviše ih u Kaeadu, ponornicu jamu, kamo bacahu zločince. Ostali Messenjani iznemogavši poginuše. Ali kad je došao red na Aristomena, orao je, veli priča, koju pokraćenu ovdje priobćujemo, suzdržavao svojimi razkriljenimi krili padajućeg Aristomena tako, da je na dno pao bez ijedne rane. Tri dana ostade u spilji zamotan u svoju kabanicu, čekajući na smrt. Nakon toga vremena čuje malen šum; odkrije si glavu, a jer su mu se oči bile navikle na tamu, opazi lisicu, koja žderaše lešine. Domisli se u dobar čas, da je ta životinja morala unutra doći njekakvim tajnim ulazom, pusti ju, dok mu se približi, pograbi ju jednom i drugom rukom; svaki put, kada se lisica okrene, da ga ugrize, metne pred nju kabanicu, da ju grize, i tako idjaše za njom i dodje do jedne škulje, koja u spilju puštaše slabo svjetlucanje; tada ju pusti, razširi si svojima rukama prolaz, umakne i povrati se u Iru.

Aristomen započne opet brzo svoje navale, razbije više neprijateljskih četa i žrtvova po treći put Zeusu ithomskomu žrtvu nazvanu: hekatomphonija, koja je bila pridržana vojniku-junaku, koji vlastitom rukom ubije stotinu neprijateljskih bojnika. Unatoč tomu približio se označeni čas zauzeća Ire. Proročište izreče: „Kada bude jarac pio vodu iz

www.crohis.com

vijugaste Nede, neću ja više braniti Messenjanâ". Neda bijaše obližnji potočić kraj Ire. Da bi se prepriečilo izpunjenje proročanstva, odstranili bi brižno svakoga jarca. Nu u pokrajini im bijaše njeka vrst divlje smokve, koja se zvala tim imenom. I evo dogodi se, da se je jedna od te vrsti smokava horizontalno prignula ponad bregove potočića tako, da su se okrajci grančica kupali u njem. Proročanstvo se izpunilo: jarac je pio vodu iz Nede. Kasnije kada je u tamno doba noći kiša na potoke lievala, te na predzidnom braništu nije bilo zaštite, kamo bi se stražari bili mogli uteći, ukloniše se svi, dok neprestane oluja. Jedan rob, prebjeg lakedaemonski, opazi to i upotrebiv tu priliku, da opet udje u milost svojim gospodarom, odtrči u tabor Sparćana, da im to javi. Oni krenu odmah na put. Budući da je bio štropot njihovih nogu zaglušen grmljavinom i kišom, udjoše u grad, a da ih nitko opazio nije. Prvi, koji ih spaziše, bijahu Aristomen i gatalac Theoklo. Oni povikaše: na oružje! Messenci pritrče sa svih strana, žene se popnu na kuće, odakle su opeke bacale na Lakedaemonce. Tri dana se borahu korak po korak za svaki pedalj zemlje posred oluje, koja neprestano trajaše; no Sparćane ohrabri munja, koja je sievala njim s desne strane, sretan znak to; inače su imali prednost i radi većega broja. Kada više nije bilo nade, baci se Theoklo na sriedu neprijateljâ i pogine bijući se. Za Aristomena bje podan Lakedaemoncem znak, da kani uzmaći sa svojimi; tu šaku junakâ ne htjedoše tjerati u zdvojenje. Aristomen namjesti starce, žene i djecu po sredini vojske i tako ode iz Ire na sreću Messenije (668).

Taj neumorni muž neočajavaše ipak. Jedva što se uklonio u Arkadiju, predloži 500 Messenjana, da udaraju s njim živo na Lakoniju, da zauzmu Spartu, ili da barem tamo otmu dragocjene zaloge staoci. Svi s oduševljenjem prihvatiše taj smjeli predlog i 300 Arkadjana im se pridruži.

No Aristokrate izdajstvom po drugi put upozori Sparćane i tim upropasti ovu posljednju nadu. „Kada su Arkadjani doznali za tu nevjeru, kamenovaše Aristokrata i prisiliše i Messenjane na to; oni promatrahu Aristomena, koji je nikom poniknuo i stao plakati. Arkadjani kamenovavši Aristokrata baciše mu tielo preko medja svojih i ostaviše ga neukopana." Messenjani bijahu uvršteni medju Helote; ali stanovnici Pyla i Mothona udjoše u ladje i podjoše u Kyllenu k Elejcem. Odanle predložiše onim od svoga naroda, koji su bili u Arkadiji, da se ukrcaju s njimi, pa da potraže naselbine u tudjem svietu:

*

www.crohis.com

zamoliše i Aristomena, da im se stavi na čelo. Junak im odgovori, da će ratovati s Lakedaemonci, dok bude dihao, i da je siguran, da će im još zadati mnogo zla. Ali im dade za vojvode svoje sinove Gorga i Mantikla, pod kojimi odoše u Regij, kamo se već bilo uklonilo više Messenjana iza prvoga rata. Dva vieka kašnje Messenjan Anaxilaj, postav tiranom regijskim, dokopa se Zankla, gdje nastani prognanike, koji na spomen domovine svojih praotaca dadoše tomu gradu ime Messene: to slavno ime nalazi se još danas u imenu Messine. Malo za tim bijaše Aristomen u Delphih, kada je jedan kralj s Rhoda došao pitat za savjet o izboru žene. Pythija mu savjetova, da uzme za ženu kćer najhrabrijega Grka, a on pomisli, da u svoj Grčkoj neima nikoga, koga bi mogao poreditи glede hrabrosti s Aristomenom; za to zaprosi ruku njegove kćeri. Aristomen povede svoju kćer na otok Rhod. Onamo prenese mržnju na Spartu i tražaše još neprijatelje, koje bi mogao podići na nju, kada ga smrt osudi na vječni mir. Narod njegov bijaše kao i on vjeran uspomeni izgubljene domovine svoje i nikada se nepomiri s onimi, koji su mu nepravedno ugrabili domaće ognjište, grobove njegovih praotaca i slobodu. Svaki neprijatelj Sparte: Athena, Epaminonda nadjoše ih posvuda i uviek pripravne vojevati na vječnoga neprijatelja; a kada nije bilo više Sparte, kada nije bilo više Grčke, pjevahu još posljednji Messenjani devet viekova nakon pada Ire: „Preko poljana steniklarskih i čak na vrh gore proganjaše Aristomen Lakedaemonce.“

Posljedica ovih ratova nije manje sigurna od njekih priča, kojimi je ukrašena pripoviest ob istih. Sparta posjedovaše dvie trećine Peloponnesa. Sretni ratovi s Arkadjani tegejskimi i s Argivljani razširiše njezin upliv i na ostali dio Peloponnesa.

Predmet *ratu s Tegejci* pribavi jedna od predaja, koju je toliko ljubio Herodot i koju toli liepo pripovieda. Proročište, upitano za savjet, odgovori Sparćanom, da će pobiediti, kada donesu u svoj grad kosti Orestove, sahranjene tamo, gdje duvaju dva protivna vjetra, gdje slika bije priliku, gdje je zlo na zlu. Dogodi se, da je Lakaedemonac imenom Licha u Tegeji došao u kovačnicu njekoga kovača; ovaj mu slučajno pripovjedi, da je kopajući u svom dvorištu našao lies (grob) riedke veličine. Licha sjeti se odmah proročišta: protivni vjetrovi da su miehovi kovački; slika da je čekić (kladivo), prilika nakovanj, zlo na zlu da je željezo, koje se kuje na željezu: ono da je dakle lies Orestov. Licha vrati se u Spartu i prijavi oblastim,

www.crohis.com

što je našao: on bude prognan, da nebi nitko na nj posumnjao. Povrativši se u Tegeju iznajmi dvorište kovačevo, sabere kosti Orestove i donese ih odmah natrag. Od toga časa nadahu se Sparćani pobjedi: to je bilo najbolje sredstvo, da si ju osiguraju: oni pobiediše. Tegeja ipak održi svoje zemljište i svoje zakone, ali ona spade na stupanj onih naroda, koje je Sparta sa sobom povlačila u rat, a imala je samo tu pustu čast, da je zauzimala jedno krilo lakedaemonske vojske. Više kotara napučenih Arkadjani bude pripojeno zemlji Spartskoj, koji su odsad imali slobodan ulaz u Arkadiju.

Uzrok *ratu* medju *Argosom* i *Spartom* bijaše posjed Kynurije, gorovite zemlje, preko koje su Argivci obćili s ostalim svojim zemljištem: jerbo imahu u vlasti iztočnu obalu Lakonije do glavice malejske, i otoke, koji joj pripadaju sve do Kythere. Da se štedi krv, sporazumješe se oba naroda oko 547. god., te izabraše 300 bojnika; Kinurija je imala biti nagrada pobjede. Othryade jedini Sparćanin preživi ostale, ali težko ranjen i položen medju mrtve; od Argivljana bijahu dva borioca bez rane: Alkenor i Chromij. Nevideći više neprijatelja pred sobom, pohitiše, da jave tu viest svojim sugradjanom. Za njihove odsutnosti, napregnuv Othryade zadnje sile svoje, podigne tropaej od tudjega oružja, pa se onda probode svojim mačem, da nepreživi svojih sudrugova. Sutradan držala su se oba naroda pobjednici, te je trebalo riešiti pitanje odlučnom bitkom, koju su dobili Lakedaemonci. Argivci prepustiše preporne zemlje i svu iztočnu obalu Lakoniji.

God. 514. dovede druga bitka Sparćane čak pred vrata Argosa; kasnije provališe dva puta u Attiku, a Aegina, prednja straža njihova poluotoka prama Atheni, predade im g. 491. taoce. Zauzevši Kytheru dobiše izvrstno brodarsko pristanište, gdje su stajali brodovi dolazeći iz Aegypta i Afrike; držali su na njem i posadu i svake godine poslaše onamo upravnu oblast.

Kada su buknuli ratovi medski, Sparta bijaše tada po sebi gospodarica od dvie petine Peloponnesa, a ostale tri petine bijahu joj u strahu ili poslušnosti. Glas joj bijaše mnogo veći od moći. Dapače i u Asiji poznavahu njezino ime i Kroeso iskaše savez s njimi, koje je prozvao prvim narodom Grčke. Strogo držanje starih običaja, liepa vojnička svojstva i vruće rodoljublje podigoše ih na taj stupanj veličine.

www.crohis.com

POGLAVJE VII.

Manje države; naseobe; zajedničke ustanove.

Manje države na Peloponnesu. — Male države srednje Grčke. — Sjeverne i zapadne države. — Prvi vijek naseljavanja u dvanaestom i jedanaestom vieku. — Drugi vijek naseljavanja od osmoga do šestoga vieka. — Zajedničke ustanove naroda: vjerozakon. — Amfiktyonije i narodne igre.

Evo smo baš vidjeli poviest dviju najvećih država Grčke, i kakva im je bila moć prije medskih ratova. Pravo je da poznamo i ostale narode, koji će biti zabavljeni u toj velikoj borbi, ili u dogadjajih potonjega doba.

U središtu Peloponnesa bijaše *Arkadija*, u kojoj zatvaraše visok pojas gorski množinu trgovišta, koja su bila osamljena i neovisna po dolinah. Dva grada imahu više važnosti, *Mantineju* i *Tegeju*, suparnice i neprijateljice jedna drugoj, posljednja saveznica Sparte.

Na sjeverno-zapadnoj strani bijaše *Elida*, jedna od najplodnijih pokrajina peloponneskih. Znamenita bijaše radi igara i hrama olympijskoga; njezino se zemljište smatraše svetim, zato joj se rat nije smio približiti. Na obali prostiraše se otok Zakynth.

Na istoku i sjevero-iztoku Elide bijaše *Achaja*, koja je sadržavala dvanaest narodića slabo poznatih, od kojih imadjaše svaki svoj grad. Oni su se tudjili općim stvarim Grčke te su bili ponosni, što su se nalazili osamljeni, što su bili malo poznati.

Sikyon bijaše bogat, ali ipak manje od *Korintha*, susjeda svoga. Položaj ovoga na ulazu prevlake, koja ima po njem ime, njegova dva pristaništa na dva zaljeva: saronskom i korinthskom, rano su mu pribavili važnost. Korinth je utemeljio Syrakusu i Korkyru, te sagradio oko godine 700. prvu triremu (t. j. brod s tri reda vesala). I umjetnici korinthski bijahu na glasu, jer oni da su prvi ljevali kipove. No bogatstvo je razmazilo taj narod, koji bijaše silan pod Kypselovci u sedmom i šestom stoljeću, pa se dade zasjeniti od Sparte i Athene.

www.crohis.com

Zavist brodovlju athenskomu natjerala je Korinth u savez sa Spartom.

Više prema iztoku prostiraše se *Argolida*, gdje bijahu stari gradovi Mykena, Tirynth, Epidaur i Argos, koji je imao prevlast i ostao tvrdoglavim neprijateljem Sparćana.

Phliunt, na jugu od Sikyona, sačinjavaše malu državicu unutar tih zemalja.

Što je juga peloponneskoga, pripadaše sav Lakedaemoncem s otokom Kytherom; Gythij bijaše luka Lakoniji. Drugi jedan otok na obalah Argolide, *Aegina*, trgovaše mnogo i posjedovaše znatno brodovlje.

Što je bio Korinth na jugu prevlake, to je bila na sjeveru *Megara* sa svoja dva pristaništa na dva zaljeva, to jest ključ prolaza. Silna u šestom vieku, kako se sudi po mnogobrojnih naseobah, koje tada razašiljaše, bijaše manje silna u petom vieku. Ipak imadjaše u Plaeteji tri tisuće hoplitâ. Ona bijaše Atheni ono, što bijaše Argos Sparti, to jest nepomirljiv neprijatelj.

U *Boeotiji* bijaše toliko malih državica, koliko gradova, deset do dvanaest, od kojih su najvažniji bili: Orchomen, Plataeja, Thespija, Chaeroneja, napokon veliki grad Theba. Ti gradovi bijahu sdruženi savezom, kojemu se je na čelo postavila Theba. Kasnije nezadovoljna tom prednošću htijaše ju zamieniti gospodstvom. Plataeja stajaše tada na strani Athene, s kojom sklopi uzak savez, koji je zapečatila na poljanah marathonskih.

U srednjoj Grčkoj bijahu tri *Lokride*, jedna ozolska na zaljevu korinthskom, ostale dvie na jugu od Termopylâ; no sve tri neznatne. *Euboeja* imaše dva važna grada: Eretriju i Chalkidu. Athena zauzme poslije pobjede nad Boeoćani i Chalkidjani jedan dio toga velikoga otoka.

Phokida zapremaše dvadeset ili trideset malih zadružnih republika. *Delphi*, koji življahu od svoga hrama, ostaše izvan te zadruge; Kirrha bijaše im luka na zaljevu korinthskom. No Kirrhani globljahu hodočastnike i silom se služahu protiv njih, i zato je bilo ovim poslednjim stalo, da to zaprieče. Odatle nastade suparničtvo, koje je bilo uzrok prvomu svetomu ratu (595), koji su zaključili Amphyktyonci, i koji su Thessalci, Sikyonci i Athenjani dovršili, a posljedica mu bijaše razorenje Kirrhe. Poprimljene mjere delphskih svećenika pokazuju veliku vještinu. Plien Kirrhe služase s početka za priredjivanje pythskih igara, koje su se s početka natjecale s olympijskimi na veliku korist

www.crohis.com

hramu i njegovim službenikom. Zatim, da zaprieče, da nebi koji drugi grad došao na mjesto razorene Kirrhe, posvetiše njezino zemljište Apollonu: ono je dakle moralo pod kaznu svetogrdja ostati neobradjeno i pusto; no moglo se je upotrebljavati za pašnjake, jer je trebalo da imaju hodočastnici žrtava za žrtvenike, budući se proročište nije dalo prije žrtvovanja pitati.

Može se još samo *Dorida* navesti, malena i žalostna zemlja sa četiri sela ukrašena imenom gradova, ali su ju Lakedaemonci poštovali kao svoju metropolu.

Sjeverno od Phokide proteže se *Thessalija*, podieljena na četiri kotara (okruga): na Thessaliju, Pelasgiotidu, Phthiotidu i Histiaeotidu. Thessalci pokazuju se kao narod surov, silovit i možda stran plemenu hellenskomu, premda govorahu narječjem sličnim aeolskomu. Njihovo konjaničtvo bijaše na glasu, jer plemstvo služaše na konju; ali pješačtvo bijaše slabo: imali su naime samo lahke čete, zlo naoružane i slabo ratoborne, jer su se tukle za gospodare. Da se brane od njih, sazidaše Phočani zid u Thermopylah, koji je našao još Leonida. Da su Thessalci bili ujedinjeni, bili bi vrlo znameniti; no nemirno i oholo plemstvo slabilo je samo sebe radi neprestanih razdora. Nesamo, da su bili nezavisni veliki kotari, nego se je svaki kotar opet dielio na manje, koji su živjeli za sebe. Na taj način bila je razdieljena zemlja Oećanâ na četrnaest malih kotara, a žitelji jednoga mogli su odbiti žiteljem drugoga ponudu, da idu s njimi u rat. U njekih se gradovih podigoše gospodujuće porodice: u Larissi Aleuadi, koji za sebe govorahu, da su potomci Heraklovi, i koji su kao Hippija prosili pomoći od Persijanaca. Njekoliko se puti ujedinio sav narod pod tagom, u njeku ruku diktatorom kao i u Rimu.

Za sada je dosta navesti *Aetoljane*, narod poludivlji, čijega jezika Thukydide nije razumio, i *Akarnance*, kojih ni korinthske naseobe u Anaktoriju i Leukadi nisu mogle uljuditi. Thukydide kaže o ta dva naroda i o ozolskih Lokrih, da su sačuvali iz junačke dobe običaje, navadu, da hajdukuju, kao i onu, da su uviek naoružani. Dalje na sjever je *Epir*; ali tim već ostavismo grčki sviet te se nalazimo kod barbara.*

Što se vidi, iz ove slike? S početka dogodio se je taj osobiti dogodjaj, da se je civilisacija i znamenitost, izprvice jed-

* Thesproćane, čije zemljište zapremaše Dodonu i spilju, gdje su mrtve zaklinali, i Molossce smatrao je Herodot za Hellene; Tukydide i Strabon nazirahu u tih narodih samo barbare. Epir neima luka, s toga je malo poslužio naseljenju grčkomu.

www.crohis.com

nako razdieljena po svih pokrajinah Homerove Grčke, malo po malo nakupila i usredotočila na iztočnoj strani. Narodi sjeverni i zapadni padoše; njekoji bijahu čak sasvim udaljeni od zajedničkoga života. Drugi dogadjaj je taj, da nije bilo zemlje u sebi razdieljene i dosljedno više uznemirivane od Grčke. Ovaj je narod dugo živio, ali ponajpače on je mnogo živio. Tražite u pravoj Grčkoj samo jedan kut, koji bi bio ostao u miru i u nehajstvu: vi ga nenadjoste. Posvuda strasti, slavohlepje, borbe, prevrati. Ovakav život bijaše štetan uzgoju i duha i tiela. Zato, kada dodju Persijanci, ta silna ljubav za slobodu, to častohlepje, to natjecanje, koje buji na svih stranah, ta zdrava i krepka tiela ojačala u borbah i vježbanjih, imat će priliku, da se iztaknu pred onom množinom svieta, koja lieno vucari svoje dugačke haljine pod udarci bičeva svojih gospodara.

Ali Grčka nebijaše samo u Grčkoj. Ona je pokrila svojimi naseobami malo ne sve iztočne obale Sredozemnoga i Crnoga mora. Taj naseobeni pokret započe rano. Neobazirući se na izmišljene naseobe, koje da su zasnovali nakon trojskoga rata vodje obaju naroda bježeći ili bludeći, sigurno je mnogo ljudi iz iztočne Grčke otišlo za komešanja, koje je bilo prije i nakon prevrata, nazvana povratkom Heraklovaca, kada se je sve mienjalo.

Prva seoba prije zauzeća Peloponnesa po Dorcih bijaše aeolska (1124.), koja pošavši iz luke aulidske izkrca se na sjevero-zapadnoj obali Male Asije, te se malo po malo razširi po Mysiji i po susjednih otocih: Lesbu, Tenedu i po Hekatonnesih. Sav dio kopna, što ga zauze, od Hellesponta pa do rieke Herma, dobi ime Aeolide: Kyma joj bijaše glavni grad. Ionska se seoba pokrenu u mnogo znatnijem broju oko godine 1044. Ionci, pribjegli u Attiku, bili su nuždom protjerani odanle. Oni podjoše put Kyklada, gdje su zasnovali naseobe te su na kopnu južno od aeolskih naseoba zauzeli svu obalu od Herma pa do Meandra i još preko toga. Njihovih dvanaest gradova bijaše od juga na sjever: Sam i Chios na otocih toga imena; Milet, koji imaše tada četiri luke, zamuljene kasnije muljem rieke Meandra; Myunt, Priena, Ephes, Kolophon, Lebed, Teos, Erythra, Klazomena i Phokaeja; zatim Smyrna, koja je od aeolskoga postala ionskim gradom.

Po prilici godine 1049. počeli su se seliti Dorci. Otoci: Melos, Kreta, Kos, Rhod i sva jugozapadna obala Male Asije postade dorskom te dobije od Doraca ime Doride.

www.crohis.com

Kada je Lykija naseljena od Grkâ, nezna se. Priče o Bellerophontu pokazuju, da je postojao odnošaj ove zemlje s Argosom. Zato neznamo potanja o dva grada Pisidije: o Selgi i Sagalasu, za koje se držalo, no vjerojatno krivo, da su porietlom lakonski gradovi; a neznamo ni o Aspendu i Sidi u Pamphiliji; o Paphu, Salamini i Kitiju na Kypru, kojimi prodje najveći dio robe iz phoeničkih u grčke ruke. Ali ovi dokopavši se ote zemlje, poprimiše njekoliko razpuštenih i okrutnih obreda vjere punske.

Grčki gradovi na Kypru htjedoše posizati svojim porietlom čak do trojskoga rata, što su činili i mnogi gradovi u Italiji. Nu ovdje mogaše sama Kuma s njekom vjerojatnošću poticati iz onoga vieka, koji je sliedio za povratkom Heraklovaca. Mislila je, da je utemeljena u vrieme oko 1050. godine po stanovnicih iz Chalkide na Euboeji i iz Kume u Aeolidi. Njezino blagostanje bijaše veliko od osmoga do šestoga vieka.

Kada se prestao osjećati u Grčkoj prvi povod seljenju, koji je dala provala Doraca, i pošto je ova zemlja izvan granice poslala ono ljudi, što ih je bilo previše, nije se vidjelo više stoljećâ, da bi se još tko selio. U osmom vieku naraslo je pučanstvo radi mira i blagostanja državâ, pa zato započe seljenje na novo, koje se ovaj put stane širiti put sjevera i zapada.

Najznamenitiji su u tom drugom vieku seobe grčke gradovi: Eretrija, Chalkida na Euboeji, Megara i Korinth, najbogatiji gradovi europske Grčke u ovo doba, a svi podložni aristokraciji, koja drage volje podupiraše seobu siromašnih gradjana. Chalkidika bila je prekrita euboejskimi naseobami. No dva grada postadoše najslavniji u ovih pokrajinah: Potidaejo, utemeljeno od Korintha, i Olynth, od jednoga thračkoga plemena; kasnije vladaše upliv grčki u tom gradu, te nestade barbarskoga življa. Iztočno od Nesta počinjahu naseobe asijskih Grka, koji su se naselili po svih tih obalah čak do Bospora, a od Bospora do Dunava. Ipak si Megara prokrči put kroz te naseobe Asijskih Grka, te utemelji u polovini sedmoga vieka Byzantij na onom mjestu, gdje se imao podići jedan od onih gradova, koje je položaj učinio carevi, Carigrad. Dva otoka thračke obale: Samothraka i Thas, ovaj znamenit sa svojih zlatnih ruda, bila su uzeta, prvi Pelasgom od Ionaca, a drugi Phoeničanom Parskom naseobom. Korinth, koji je s ove strane već bio utemeljio Potidaeju, osnovao je u Ionskom i Jadranskom moru skup na-

www.crohis.com

seoba sasvim korinthskih: Korkyru na otoku toga imena; a na ulazu ili oko zaljeva ambračkoga: Leukadu, Anaktorij i Ambrakiju; sjevernije Apolloniju na ušću rieke Aoja i Epidamnos (Dyrrhachij, Drač) na zemljištu Taulantaca.

Godine po prilici 735. zasnovaše Chalkidjani pod vodstvom Athenjanina Theokla prvu naseobu grčku na otoku Siciliji: Nax, koji postade u svoje vrieme metropolom Leontiona i Katane. Tragom Chalkidjana brzo podjoše Dorci. Godine 734. sagradi Korinćanin Archija grad na otoku Ortygiji, komu bijaše u blizini jezero nazvano Syraka, od kojega dobi Syrakusa ime. Za kratko vrieme postane Syrakusa divnim svojim položajem najznatniji grad Sicilije, te osnuje u svoje vrieme naseobu Akru 664. godine; Kamarinu 599. godine. Pobude je dakle bilo. Sa svih strana hrlio je sviet u ovu novu stranu svieta. Megarci utemeljiše Megaru Hyblu, koja u svoje vrieme utemelji Selinunt (628.); Rhodjani i Krećani sagradiše Gelu (687.), koja je podigla na južnoj obali na pristaništu Akragi grad s imenom Agrigent (582.), suparnika Syrakusi.

Na sjeveru otoka bile su za vremena Thukydida samo dvie grčke naseobe: Zankla iliti Messana, utemeljena od žitelja Kume i Chalkide, i Himera, koju su sagradili Syrakušani pomie šani s naseljenici Zankle pokraj naseoba phoeničkih Solunta i Panorma.

Petdeset od prilike godina, odkad su se bili Grci naselili na Siciliji, osnovaše u južnoj Italiji naseobe te se razširiše tako, da im je naseoba dobila ime Velike Grčke. Achajci utemeljiše tamo Sybaris, metropolu Posidoniji, gdje vidjamo sad veličanstvene ruševine, Kauloniju, Kroton, koji još stoji, pak Metapont, kamo su po predaji došli Nestorovi drugovi nakon pada Troje. Lokri epizephyrijski dobili su zakone od pastira Zeleuka. Dorci utemeljiše Tarent. Messenci sjedinjeni s Chalkidjani utemeljiše Rhegij, koji je dobio svoje ustanove od zakonoše katanskoga Charonde. Ove naseobe u Italiji i na Siciliji otvoriše Grkom zapadnu kotlinu Sredozemnoga mora. Oko 629. jedan samski brod bačen burom preko stupova Heraklovih usidri se na ušću Baetisa u Tartesu, u zemlji bogatoj srebrnimi rudami, u jednom od velikih trgovišta phoeničkih u Španiji. Phočani došavši u svoje vrieme onamo, liepo su bili primljeni od kralja Arganthonija, koji ih stane nuditi bez dvojbe iz mržnje na Phoeničane, da ostave Ioniju, da se nastane na onom mjestu njegove zemlje, koje

www.crohis.com

im bude najmilije. Nije ih mogao skloniti nato; ipak im dade potrebita novca, da si obzidju grad jakimi zidovi.

Na jednoj od tih putovanja u zapadne zemlje dodjoše Phočani na obale Korsike, a odanle na žale Gallije, gdje su utemeljili Massiliju (Marseille) (oko g. 600.). Massilija utemelji naseobe na obalah Gallije i Spanije. U ovoj zadnjoj zemlji sagradi naseoba s otoka Zakyntha Sagunt, nu nezna se kad. Rhodjani poslaše naseljenikâ u Rhodu (Rosas u Kataloniji), a možda i na ušće Rhodana, odakle joj i ime. Parhenopa (Napulj), naseoba Kume, brojila je Rhodjane medju svoje utemeljitelje. Napokon imahu Grci u Africi još važnu naseobu, tako, da nijedna obala Sredozemnoga mora neuteče njihovu naseobnomu veleumu. Dorci zauzeše otok Theru; gradjanin toga ostrva s imenom Bat utemelji po savjetu proročišta u jednoj od najplodnijih i najdražestnijih pokrajina Libyje grad Kyrenu (632.). Četiri druga grada brzo se ondje podigoše: Apollonija, pristanište Kyrene, Barka, Taukira i Hesperida, koji su si podložili nomade, narode oko sebe na prostoru od tri stupnja duljine, od medja aegypatskih pa do Velike Syrte.

I Aegypat imadjaše svoju grčku naseobu. Od godine 650. dobili su pustolovi karski i ionski, pošto su služili kralju Psammetichu, naseobu u toj zemlji. Prijaznost, koju su taj vladar i njegovi nasljednici pokazivali trgovcem grčkim, privlačila ih je velik broj u Aegypat. Za trgovci došli su vojnici te su imali poslovnicu u Naukratidi na ogranku (ruci) kanobskom Nila, gdje su sastavili zadrugu nazvanu Hellenij, koja je imala vlastite častnike, koje si je birala, jedan hram s posvećenom ogradom, sagradjen na obće troškove od četiri ionska grada: Chija, Teja, Phokaeje i Klazomene; od četiri dorska: Rhoda, Knida, Halikarnasa i Phaselide; jednoga aeolskoga: Mytilene. Toj se poslovnici, koja sjeća na naše faktorije, pripisivaše monopol grčke trgovine. Svaki trgovac, koji se je izkrcao na drugom kojem ušću Nila, bješe prisiljen priseći, da je onuda samo zato ušao, da uteče nepogodi pa položiv tu zakletvu, morade natrag sa svojom ladjom na ušće kanobsko, ako nisu vjetrovi bili sasvim protivni; u tom slučaju moradoše si dati prenieti robu, dobro zapečaćenu, po kanalih delte u Naukratidu, na jedino mjesto, gdje im je bilo dopušteno izlagati ju i razprodavati.

Civilisacija hellenskoga plemena bila je dakle unesena čak u sredinu barbara. Njekoje od tih naseoba potamniše svoje

www.crohis.com

metropole. Sybaris digne do 300.000 bojnika na noge, a Milet utemelji 300 naseoba. Naselivši se Grci na taj način u Italiji, Spaniji, Africi, Asiji, u Thrakiji i europskoj Skythiji, nesamo da su se umnožili trgovački odnošaji, nego se i politički povećaše. Sparta, Athena, Korinth imadjahu na daleko za savezнike narode svoje krvi, koji su u njih često molili zaštitu te ih zapletali u svoje ratove. Tako zamoli Syrakusa pomoć od Korintha u vrieme Timoleona, a braneći Athenjani maloasijske Ionjane stekoše si zato mržnju persijskoga kralja. Napokon stara civilisacija neima manje zahvaliti naseobam nego li metropolam: Miletu, Smyrni, Rhodu, Syrakusi, Tarentu, Atheni i Korinthu.

Grci su bili jako podieljeni, no mnogo ih sveza vezaše. Imali su medju sobom jedinstvo jezika, vjere i povjestnih uspomena. Narodne su igre bile otvorene svim, koji su dokazali svoje porietlo hellensko, a amphiktyonije bijahu vjerozakonski savezi, koji su mogli postati političkimi zadrugami.

Grci su dobili, ili bolje: donieli sa iztoka jedan dio svoga vjerozakona. Predaleko bi nas zavelo, da se ovdje na novo razpravlja poviest o grčkom politheismu (štovanju više bogova). Dovoljno će biti primjetiti, da Helleni nemogavši si protumačiti znanošću pojave prirode, načiniše od njih bogove kako smo razložili napose gore u pogl. III. S toga obožavahu vjetar, zrak, sunce, okean, rieke, šume i t. d.

Znamenita zajednička ustanova bijaše u Delphih. Ovdje vodjahu svećenici ženu Pythiju prema jednoj jami, iz koje izlažahu pare. Nad ovom jamom posadjena na tronog primaše proročko udahnuće. Vidjelo se, da joj lice bliedi, udovi da joj se grčevito previjaju. S početka nije bilo od nje čuti do jaukanja i poduljih uzdisaja; doskora zatim bi joj se oči kriesile, usta pjenila se, kosa stršila u vis; nakon toga bi govorila posred jaukanja prekinute, nesuvisle rieči, koje su sabirane brižljivo od svećenika, pri čem se nastojalo oko toga, da im se nadje smisao i objavljenje budućnosti. Ipak nisu bili ti odgovori plod pomame; svećenici, koji su se radi tolikoga sučešća hodočastnikâ mogli obavješćivati o svih odnošajih država, dapače i o privatnih stvarih, davahu onim nerazgovietnim glasovom značenje, koje je primano sa strahom ili nadom, ali koje se je često obistinilo.

Grci su bili protivni misli, da od svih svojih gradova načine jedno veliko carstvo. Svaki grčki grad htijaše, da bude

www.crohis.com

neovisan i da sačinjava za se državu; ali svi ipak željahu uzdržati svezu srodnosti, koja ih ujedinjavaše. Odatle potekoše vjerske zadruge, nazvane amphiktyonije, od kojih je najpoznatiju ustrojilo dvanaest naroda, koji su slali svoje zastupnike u proljeću u Delphe, jeseni u Thermopyle. Tamo se svetkovahu vjerske svetkovine. Kadkada bi vieće amphiktyonsko zaključilo narodnu nagradu, spomenik, grob onim, koji su imali mnogo zasluga za domovinu; ili bi bili prokleti te izvan zakona proglašeni oni, koji su ju izdali, kao što Ephialte, koji je vodio Persijance preko Thermopyle, kao što Phočani, koji su bili povriedili narodnu vjeru.

To čuvstvo zajedničkoga porietla i bratinstva svih grčkih plemena porodi i postanak javnih igara, gdje se je sastajao sav sviet hellenski. Najglasovitije bijahu četvere velike igre: isthamske blizu Korintha na čast Poseidonu, nemejske u Argolidi na čast Heraklu, pythske u Delphih na čast Apollonu, pobjedniku zmije Pythona, i olympijske u Elidi na čast Zeusu.* Ove igre imahu pravo prekidati i odgadjati ratove za sve vrieme potrebito igram, i dok se učestnici nepovrate kućam svojim.

Glasnici ovjenčani cviećem i lišćem proglasiše unapried sveto primirje; a težkom globom bio bi kažnjen onaj narod, koji bi se usudio prekršiti ga. Više puta sjediniše se gradovi, ili sklopiše savez sred tih svetčanosti. Te su igre bile svake vrsti, trčanje, vožnja na kolih, jahanje na konjih, skakanje, borenje, šakanje, napokon „pankratij“, u kojem su nastojali kao u borenju baciti svoga protivnika na zemlju i kao u šakanju nadrvati ga silom šake. Akoprem bijaše pobjeditelju nagrada samo vienac od lovora ili divlje uljike, ipak bijaše to odlična čast po pobjeditelja, po njegovu porodicu i po njegov rodni grad; bilo je vidjeti, gdje gradovi izkazuju izvanredne časti pobjedonosnomu borcu. Junačka nagrada doznačivana je od Sparte.

Svakomu poštenomu i pravomu Hellenu bijaše prost pristup k olympijskim igram. Barbari i robovi smijahu samo gledati. Ženam nebijaše dopušteno ni gledati izuzev elidsku svećenicu Demetre Chamyne, koja imaše počastno mjesto. Nasuprot bijaše djevojkam slobodno gledati. Sudije kod igara bijahu samo muževi iz Elide, najprije Iphit i pet njegovih nasljednika iz plemena Oxyla, dakle samo po jedan sudija ili

* Olympijske igre svetkovahu se svake četvrte godine; odatle olympiade ili periode četverogodišnje, kojimi su se Grci služili za chronologiju; početak im bijaše 776. god. pr. Is.

www.crohis.com

Hellanodika. Poslije 20. olympiade birahu dvojicu iz svega gradjanstva elidskoga za presudjivanje igara i nagrada; a od 25. olympiade devetoricu, od kojih trojica nadzirahu trku konja, trojica borbu, a trojica ostale vrsti igara. U 103. olympiadi bijahu Elidjani podieljeni na 12 plemena, a iz svakoga odredjen po jedan sudac. U 104. olympiadi bijaše samo osam sudaca, jer su im Arkadjani bili umanjili zemljište; no u 108. olympiadi uvedoše deset sudaca i tako ostade. Najvišim sudcem igara bijaše smatran bog Zeus. S toga bi bila uvreda božjega veličanstva, ako bi igrao kakov zločinac ili drugi tko, koji je bio okaljan ili osramoćen čimgod. Tko je bio primljen i zabilježen kao borilac u leukomi (oglasu), morade doći. Igru okrnjiti ili protivnika podmititi, bijaše strogo zabranjeno i kažnjivano. Svakomu boriocu bješe žriebanjem odredjeno, što da igra i da se natječe. Tada ga uzeše strogo rešetati, te morade priseći, da se je deset mjeseci najmanje pripravljao vježbanjem; a u Elidi moraše se jošte trideset dana povrh toga dobro vježbati, a onda zakleti se Zeusu, da neće ništa nepoštena učiniti, niti poslužiti se čim nepošteno. Za dječake polagahu prisegu otci, starija braća i učitelji. Sve visine okolo borilišta bijahu pune gledalaca, s početka stojahu, a kasnije uvedoše amphiheatralna sjedala. Trubljom davaše se znak, da se igre počinju; svaki borilac ide na odredjeno mu žriebom mjesto i odieljenje. Svirala zasvira i počeše se boriti po četvorica, zatim se borahu pobjeditelji medju sobom, dok jedan nenadrve sve druge. Pobjeditelj sviju zvaše se „stadionikes". Dobivši pobjeditelj vienac prinese žrtvu zahvalnosti na Kronovoj visini bogu Zeusu. Zatim posjeti sa sprovoditelji žrtvenike ostalih bogova i junaka, a onda je svetčana gostba, kod koje su pjevane pjesme o pobjedi, epinikije, sastavljene od izvrstnih pjesnika. Medju timi bijaše često Pindar, koji nam je ostavio četrnaest olympijskih epinikija. K svečanosti olympijskih igara dolažahu pobožni, da se poklone božtvu, a slavohlepnici, da se domognu vienca pobjedom.

Odkada je Elidjanin Koroeb dobio vienac, godine 776. prije Isukr., počeše brojiti olympiade svaku po četiri godine. Olympijske igre imaju svoju poviest, kako su se razvijale. God. 776. za prve olympiade bijahu igre prosto natjecanje u trčanju. Tada je Koroeb bio pobjeditelj. U 14. olympiadi dolazi već dvojako trčanje; u 18. dolazi borba petorice; u 23. šakanje; u 25. uvedoše već utrkivanje s konji (četiri odrasla konja). Osam olympiada kasnije bude uvedeno, da se mužkarci bore u javnoj

www.crohis.com

borbi, te je bio dopušten samo po jedan konj. Nadbijanje dječaka dolazi u 37. olympiadi. Težki oružanici bijahu pripušteni tek u 56. olympiadi. Utrkivanje sa dva konja, synorida nazvano, dolazi u 93. olympiadi. U 99. olympiadi uvedoše natjecanje na kolih sa četvero ždriebadi. Kasnije uvedoše kola sa dvoje ždriebadi uz jahanje na jednom ždrebetu u 128. i 131. olympiadi.

Mi se čudimo važnosti, koju su Grci davali tim athletskim vježbam. No te su igre stvorile narod jak i okretan, koji je davao do onoga časa, dok neosvanuše rimske legije, najbolje vojnike na svietu. Gimnastika, koju danas previše zanemarujemo, pomogla je Grkom do pobjeda i da su spasili sa svojom neovisnošću civilisaciju, koju su bili utemeljili i koja je urodila tako krasnimi plodovi.

S timi igrami spajahu oni često natjecanja glasbena i pjesnička. Kod pythskih igara bio je Pindar, kako već napomenusmo, prisiljen od skupštine, da sjedne na poviše mjesto s viencem na glavi i s lyrom u ruci. Da je svojimi pjesmami izazvao najoduševljenije povladjivanje, svjedoči to, što mu je bio od oblasti pridržan jedan dio medju prvinami žrtvovanimi neumrlim, a po njegovoj smrti bi priestol, na kom je pjesnik sjedio, postavljen u hram medju kipe bogova. Archiloch, Simonide dobiše isto poštovanje.

Kadkada bi i slavan gledalac odvratio oči publike od rvališta te bi ga gledali. Themistokle, Pythagora, Herodot i Platon imadjahu tu čast; prvi priznade, da se je tu užio najsladjih ugodnosti i zabava u životu. Slikari, kipari došli bi kao i pjesnici i athlete te bi izložili na udivljavanje naroda svoja izvrstna djela.

To bijaše dakle kao obći natječaj svih umjeća Grčke u toj prijaznoj dolini olympijskoj, koju protiče Alphej i kojom gospoduje veličanstveni hram Zeusov. Na podnožju svetišta podizaše se slika boga, načinjena od Phidije od zlata i slonove kosti; akoprem je sjedila, ipak bijaše osamnaest metara visoka; tako da se pročeljem doticaše svoda hrama. U desnoj ruci držaše Pobjedu, u lievoj žezlo s orlom. Obuća na nogu i odielo bijaše od zlata. Prestol bijaše slonovom košću obložen, ebenovinom, zlatom i dragim kamenjem ukrašen, a sjajne slike pokrivahu balustradu, koja bijaše pred kipom.*

* Taj kip čini se da je propao u Carigradu za prve krstaške vojne. Obrazina Zeusa olympijskoga, koja nam je ostala, i koja je puna veličanstva, možda je snimljena s originala.

www.crohis.com

Amphiktyonije imahu velik upliv na duhove, a nikakov na koristi. Pripomenuti valja jošter, da je bilo u grčkom svietu moralnoga jedinsta, ali političkoga nikada. U Delphih, u Olympiji bijahu braća, bijahu Helleni štujući jedne te isti bogove, njegujući iste umjetnosti, povladjujući iste pjesme. Ali izvan svetišta postaše opet stari neprijatelji Sparćani i Athenjani, Boeoćani i Phočani: njekoliko koraka od rodnoga si grada naišao bi gradjanin na tudju zemlju, gdje nemogaše steći ništa nepokretna, niti sklopiti ženitbe, niti lično koga progoniti na sudu; a koliko li puta nije bilo uz to ratova i roblja! Odatle neprispodobljiv sjaj slave u umnom krugu toga svieta, svieta grčkoga toli sjedinjenoga, pa opet toli pocjepanoga, ali i slaboća njegova politička! Grci se sjediniše proti strašnoj vojsci Xerxovoj i pobjediše, a proti Makedoniji i Rimu ostaše pocjepani, nesložni, pa zato i pobiedjeni!

POGLAVJE VIII.

Grčka prosvjeta iza Homera do Perikla.

Književnost i duševni život poslije Homera i njegove dobe do medskih vojna ili bolje do Periklove dobe. — Filosofija od Thalesa pa do Demokrita i sophista. — Pjesničtvo: lyrika, elegija, himne.

Prije smo već pokazali, da se je svaka pa i grčka književnost počela razvijati s ustmenim predavanjem i pjevanjem pjesama, da je bilo prije Homera pjevačâ i njeke vrsti pjesnikâ; sami stari Helleni vjerovahu, da su takovi stari predhomerski pjevači bili poimence: Thamyris, Phemij i Demodok; zatim Lino, Amphion, Olen, Eumolp, Melamp, Pamphos, Philammon, Musaej i Orphej. Božanskomu Orpheju pripisivahu: himne, epsku pjesmu: Argonautika t. j. mistično-didaktičnu pjesmu o tajnoj sili kamenja, komad o značenju zemljotresa; no to su djela poznijega vremena, i kao ulomci, koji se pripisivahu Musaeju. Priče o ovih pjesnicih i prorocih mogu se uvrstiti u dobu pričanja o Daedalu i drugih mythskih ličnosti. Junačko vrieme hellenske poviesti svršilo se je trojskim ratom i prvimi posljedicami njegovimi te se je počela druga doba obće poviesti Hellenâ, pa i književnosti i duševnoga života Homerovimi epopejami i nasljednici njegovimi, koji su ga sliedili i oponašali. Homer i Hesiod stvoriše poseban sviet mislî i nazorâ, dok su bili Helleni priprosti; ali je moralo doći vrieme refleksijâ i razsudjivanja, t. j. vrieme kritike, kada su ozbiljniji duhovi tražili istinu, ostajući vjeri otaca samo izvana vjerni, jer zbilja govoraše i predočivaše nešto posve drugo i protivno. Velik se broj misaonih muževa pojavi, koji su prokrčili puteve filosofiji mjesto vjere, i stvorili grčku prosu namjesto poesije. Zato je od dvostruke važnosti upoznati se s timi zastupnici grčke prosvjete.* Poviest grčke filosofije počinju jedni od Orpheja, a

* Hellenski duh nije čovječanstvu ostavio samo ljepotu, nego i istinu. Obća poviest nesmije i nemože mimoići grčke filosofije, kao ni mythologije, jer su Helleni i onda, kada su već bili izgubili svu političku važnost, imali najveći upliv na obrazovanje ljudskoga roda.

mandrovu zemljovidu. Anaximandru postade sviet iz pratvari, prabožtva, te traje njeko vrieme, a onda se povrati opet u se, da iz nova nastane. I tako se filosofu rodi sijaset svjetova.

Pherekyde (oko 598.—512.) navodi se kao prvi pisac u prosi. I on bijaše Ionac s otoka Syra. Njemu je svemir postao od sedam dielova: prostora, zviezda stajačica i obhodnica, sunca i mjeseca, zemlje i podzemnoga svieta.

Xenophane (oko 570. do 471.) iz Kolophona u Maloj Asiji bijaše rhapsod u Italiji i na Siciliji u Syrakusi. S njim počinje logično-metafisično razvijanje pojmova u grčkoj filosofiji, koje su dalje razvili njegovi učenici u gradu Eleji, odatle im i ime Elejana. Iz absolutnoga izvadjaše Xenophane svojstva božja. „Ako je bog najmožnije biće, mora biti samo jedan; jer da su dva ili njih više, nebi mogli biti najmožnije i najsavršenije biće*. Manja i slabija bića nebi mogla biti božtva, jer nebi imala najveće sile i vlasti, a nebi ni jednaka mogla biti, jer medju jednakimi nemože biti nijedno najveće i najmožnije, jer su jednaka. Jedno biće izključuje jednakost, a jednakošću se izključuje jedinstvo."

Anaximene (oko 528.[24.]—500.?) Milećanin bijaše učenik Anaximandrov. Njemu je počelo zrak, od kojega izvodi sgušćivanjem i raztanjivanjem vatru, vjetar, oblake, vodu i zemlju. Zemlja nosi zrak. „Kao što je naša duša zrak, koji nas na okupu drži, tako je dahom i zrakom zaokružen svemir". Na sličan način smatraše zrak prabićem u petom stoljeću prije Is. filosof Diogene iz Apollonije na Kreti. Tako i Idaej iz Himere. Anaximenova je prosa bez nakita u ionskom narječju.

Heraklit oko 500. god. pr. Is. proglasio je najodlučnije vatru prabićem; stvari da se nalaze u vječnoj i neprestanoj tekućini. Vatra je sve znajući i svim upravljajući duh božji. Iz božje pravatre postaše sve stvari borbom i neprijateljstvom; k njoj se opet sve vraća slogom i mirom. Tu nauku razvio je Platonov učitelj kasnije u Atheni do skrajnosti. Heraklit bijaše iz otmene epheske porodice. Sbog dubokih misli i nerazvijena još tada jezika nazvaše ga tamnim. S toga veli Sokrate o njegovoj knjizi: da je izvrstno, što je razumio, ali misli, da je i ono takovo, čega nije shvatio. „Sve teče" i „Rat je svemu otac (početnik)" glavne su mu rečenice; on je podpun pantheist.

Pythagora Samljanin rodio se oko 582. ili oko 569. godine. Otac mu bijaše trgovac i kamenar; s njim putovao je da-

*) »Jedan je najveći bog medju bogovi i ljudi«.

leko po moru. Tada je na otoku Samu vladao tiran Polykrate, oko koga se sabirahu prvi tadanji pjesnici i umjetnici. U 18. godini otide Pythagora na otok Lesb, da sluša filosofa Pherekyda. Oko god. 549. otide on u Milet, da sluša Thalesa i Anaximandra. Za tim ostavi Milet, da posjeti Phoenikiju, gdje je usvojio mnogo od nauke o prirodi od Sidonca Mocha, koji je živio još za trojskoga rata, kao i od tamošnjih svećenika. Proučivši bogoslovno-mudroslovne nauke u Phoeniciji zaputi se po Thalesovu savjetu u Aegypat. Brzo nauči aegypatski jezik, ali mu nedadoše upoznati se s aegypatskimi znanostmi jer nije bio uškopljenik. Uzalud ga preporuči Polikrate kralju aegypatskomu Amasisu, a ovaj svećenstvu, dok se nedade uškopiti. Iz ljubavi i oduševljenja za znanost prinese i tu žrtvu. Na to ga zavolješe svećenici, osobito učitelj njegov, veliki svećenik Sonchis, koji ga upozna s književnosti i znanostmi misirskimi. Pythagora ostane pune dvadeset i dvie godine u Aegyptu. Kada je 526. godine perzijski car Kambyse osvojio Aegypat, bijaše medju svećenici odvedenimi u robstvo u Babylon i Pythagora. U svjetskom gradu Babylonu nadje Židova Indijanaca i zvjezdarstvu vještih Chaldaejaca. Tamo se nauči zvjezdarstvu, ljekarstvu i matematici. Vjerojatno je, da se je i sa Zoroastrovom naukom upoznao. U Babylonu proživio je kao zarobljenik 12 godina. Tarentinac Gyllo izposluje kod cara Darija, te bude pušten na slobodu. Povrativ se na Sam nadje još žive roditelje svoje. Zatim ode na Del, gdje je nesretnomu učitelju svomu Pherekidu oči zaklopio. S Dela krene na Kretu, gdje ga je Epimenide uveo u mysterije kretskoga Zeusa. S Krete zaputi se preko Sparte u Elidu k olympijskim igram, a odanle u Delphe. Svuda je posjećivao proročišta, te proučavao dobro vjerski život Hellenâ. On je tvrdo vjerovao u bogove; htio je grčku vjeru reformirati, ne porušiti, nego očistiti. Nitko se nije tako revno bavio žrtvovanjem i bogoslužjem. I u sjevernoj Grčkoj bijaše Pythagora, gdje upozna Orphejevo bogoslužje. Za boravljenja njegova u Phliuntu zapita ga vladar toga grada Leon, kojim se umjećem bavi? Pythagora odgovori: da upravo nijednim, jer se u nijedno pobliže nerazumije, nego da je ljubitelj mudrosti i znanosti, to jest filosof. Od toga kažu da potiče naziv filosofije (mudroljublje). Život mu se činjaše kao trg, na kojem jedni idu za dobitkom, a drugi za slavom. No život, koji promatra sve, vriedi nada sve, t. j. drugimi riečmi: znanost imajući stalnu vriednost najveće je blago u životu. Pythagora nastupi zatim javno na Samu kao učitelj, no bez

*

uspjeha. Njegov simbolski način podučavanja nebijaše poćudan učenikom i slušateljem njegovim, pa ga zato svi do jednoga ostaviše. I ovaj jedan ostade zato, jer mu je plaćao svaku izreku, koju je naučio.

To prisili Pythagoru te ostavi Sam, pa se zaputi put Italije u Veliku Grčku, gdje bijahu veći i bogatiji gradovi grčki, gdje se življaše u obilju i slasti bez primjera. U gradu Sybarisu nebijaše gostbam ni kraja ni konca, svaki je obrt bio zabranjen, dapače i pietli iz grada prognani, da mogu gradjani po noći mirno spavati; kuhači su se javno hvalili i odlikovali, ako su kakovo novo dobro jelo izmislili. Gradjani se hvalisahu, da ima godina i godina, odkada nisu vidjeli, kako se sunce radja. Pythagora se iskrca u Sybarisu sa svojom majkom, sa svojim učenikom i s dva roba. Budući da ovaj razkošni grad nije mario za ozbiljne nauke Pythagorine, ostavi ga i preseli se u Kroton, gdje bijaše njegov prijatelj Demokede, načelnik znamenite medicinske škole. Pythagori bilo je u Krotonu mnogo bolje; u skupštinah predobi mladiće, dječake, starce i žene svojim govorničtvom i oduševljenjem, ali i svojim stasom, liepim držanjem i glasom učenjačkim. Govoriti mu bijaše težko i veoma mučan posao, i napose da predobije krotonski poslovni sviet za sebe i za svoju nauku. Nu njegovom se je naukom Kroton ipak brzo ćudoredno popravio. „Prema prijateljem, govoraše on, treba se tako ponašati, da nam nebudu nikada neprijatelji, a proti neprijateljem tako, da nam do skoro postanu prijatelji". Mladež opominjaše na kriepost i ćudorednost; naglašivaše vriednost uljudbe i prosvjete, jer si može svatko znanje pribaviti i steći od drugoga, koji tim ništa negubi. Znanje daje premoć u svih javnih poslovih i odnošajih, prednost čovjeku pred životinjami, Hellenom pred inostranci. Kada su mu se žene potužile na nevjernost svojih muževa, koji da imaju više žena izvan kuće, opomene ih on liepimi riečmi, što su kao supruzi dužni ženam, koje imaju braniti i štovati, koje su si uzeli pred bogovi te prisegli molitvami i žrtvami vjernost. Vieće zaključi na to, da izvan supruge drugih žena nitko niti ljubiti niti držati nesmije. Žene pak opomene Pythagora, da imaju većma ljubiti svoje muževe nego otca i majku, da se moraju milo i nježno prema njim ponašati, da im se nesmiju nikada oporno protiviti, nego da neka se onda pobjednicami smatraju, kada im (muževom) popuste. Ti Pythagorini govori djelovahu tako na žene, da se više nijedna nije usudila nositi skupocjeno odielo, nego ga je svaka odniela u hram božice Here.

I mužkarci se sasvim popraviše tako, da su Pythagoru samo božanskim nazivali. Oduševljenje žena bijaše toliko, da se je liepa i duhovita Theana šestdesetgodišnjemu Pythagori ponudila za ženu. On je usrećio i grad i sebe. Nakon podjarmljenja Sybarisa darovaše mu imanje zahvalni Krotonci; tako je on mogao liepo nastavljati svoje podučavanje. Večernja predavanja njegova pohadjaše na Samu samo jedan, a u Krotonu često i 600 slušatelja, medju kojimi bijahu i žene. Po danu podučavaše on mladež, koja se je sasvim znanosti posvetila. Prema tomu bijaše dvojaka škola učenikâ i slušateljâ. Učenici se zvahu matematici, a slušatelji akusmatici. Ovim predavaše, jer nemogahu tankih i dubokih stvari shvaćati, samo o praktičnom i sretnom životu i o bezsmrtnosti duše. Nauk uže škole, tako zvanih Pythagorika, bijahu tajne, a nauk širega kruga, tako zvanih Pythagorovaca, bijaše obće dobro; ali jezgra nauka i sisteme dodje tek nakon propasti škole na svietlo.

Pythagora je poslije razorenja Sybarisa na svom imanju podigao školu po primjeru aegypatskih svećenikâ. On življaše poput aegypatskih svećenika umjereno i triezno, čisto i bielo se noseć. Liepo odgajaše tri sina i četiri kćeri svoje, koje mu je Theana rodila, tako da ga je sve štovalo

Oko škole bijaše mnogo sgrada i gostiona, u kojih po desetorica učenika zajedno življahu. Troškovi se podmirivahu prinosi u zajedničku blagajnu uplaćenimi kod primanja u školu. Pythagora neprimaše za podučavanje novaca. U tom se sastojaše tako zvana zajednica dobara kod Pythagorovaca. Red u kućanstvu smatraše Pythagora glavnim uvjetom i podlogom redu u državnom životu. Privatan imetak ostade učeniku netaknut, ostao on školi, ili se povratio medju gradjane; dapače povratila bi mu se i svota, koju je platio, kada je bio primljen u školu (primarina). Kod primanja učenika bijaše Pythagora veoma obziran i strog, jer nije primao mladića, za koje mu se je činilo, da imaju zla svojstva, da neimaju dovoljno sposobnosti niti nagnuća k redu i zaptu. S toga bijahu samo odabrani mladići članovi zadruge i učione. Ali i ti odabranici bijahu dugo na kušnji, obično pet godina: od dvanaeste do sedamnaeste godine, te se morahu naučiti slušati i šutjeti. Zapt i red bijaše u Pythagorinoj školi, kako kod nijednoga drugoga filosofa; s toga imaše tolik ugled, da je njegovim učenikom bila posljednja u dokazivanju: on je rekao αὐτὸς ἔφα. Prvih pet godina učenici nisu vidjali svoga učitelja za predavanja, jer bijaše zavjesa izmedju njih i njega s naprednijimi. Ti po-

četnici — novajlije — zvahu se exoterici, a naprednjaci esoterici. Tek onda, ako su petgodišnju kušnju dobro prošli, mogahu vidjati svoga učitelja u užem krugu s naprednjaci. Taj dan prvoga vidjenja svetkovao se je kao dan veselja. Onomu pak, koji je zlo prošao ili koji je bio iztjeran, postaviše grobni kamen u školi. Učenici u užem smislu, naprednjaci, smijahu govoriti s Pythagorom o znanostih i pitati ga za razjašnjenje.

Način učenja bijaše s početka prosto učenje na izust. Učenici se učahu na pamet pitanja i odgovore kao n. pr. u našem katekizmu. Takova pitanja i odgovori bijahu n. pr. Što su otoci blaženih? Sunce i mjesec. — Što je najpametnije? Mjera i broj. — Što je najbolje? Blaženstvo. — Što je najljepše? Sklad (harmonija). — Što je najmožnije? Razum. — Koja je najistinitija izreka? Da su ljudi biedni. — Takova bijahu pitanja i odgovori. Uz to se učahu učenici mnoge ćudoredne izreke n. pr. Početak je polovina cielosti. Bez svietla (uma) nemoj govoriti; vatre nebodi mačem (nerazdražuj strasti). Nejedi srdca (netuguj prekomjerno). — Medju religijosnimi izrekami bijaše: Nepristoji se dobra od drugud tražiti izvan od bogova; pošto je jedan bog i gospodar svega, samo po sebi sliedi, da se ima dobro od njega izmoliti. Učenici morahu se na glas moliti, jer da je slobodno samo ono prositi, što može svatko čuti. Kada bi ustali, morali su razmišljati, što im valja onaj dan činiti, a na večer davati si račun, što su pravo što krivo uradili. Medju propisi bijaše i to, da nesmije nitko mimo hrama idući unj ući, jer da svetinje nisu malice. Budući da je Pythagora bio jako pobožan, zato nastojaše vrlo revno oko toga, da si odgoji religijosne mladiće. Žrtvovati smijaše samo onaj, koji se je prije okupao i očistio, i u bielo se odielo obukao. Svakdanje žrtve bijahu: tamjan, med, proso i kolači. Molitve i hvalospjevi bijahu im propisani, kako i koje smiju moliti i pjevati. Prstena sa slikom božjom nesmijahu nositi, da se bog neobezčasti. Samo čista jela mogli su jesti, ali ništa od onoga, što je bogovom sveto. Lešine se nesmiju paliti, nego ih valja u čistom bielom odielu ukapati.

Uzgoju na čelo stavi Pythagora glasbu, da njom djeluje na ćud mladićâ. Uz to bijahu prema tomu udešene pjesme, koje se pjevahu na večer prije spavanja i u jutro nakon ustanka. Glasba bijaše malo ne samo za vjerske pjesme; od svjetske glasbe bijaše dozvoljena kithara i svirala. Medju učenimi predmeti bijaše matematika najglavnija; jer pripravljaše za više abstrakno mišljenje i promatranje. Pythagora je u tom

ne samo aegypatsku znanost presadio na grčko zemljište, nego ju je i samostalno dalje razvijao. Poznata je njegova zasada ili poučak, njegove zasluge oko brojeva, oko neopredieljene analitike drugoga stupnja, oko teorije jednačbe, oko temelja trigonometrije i oko nauke o prosjeku čunja. I početke stereometrije pripisuju Pythagori. Pripovieda se, da je sto bikova bogovom žrtvovao u znak blagodarnosti, što je sretno riešio pitanje o površini.

Kada je mladić kušnju sretno prošao te postao esoterik, posvetiše ga i uvedoše u orphiku (službu podzemnim bogovom). Po noći moraše tugovati radi smrti boga (Dionysa), a po danu veseliti se, što je uzkrsnuo.

Sva škola i sav ustav njezin bio je proniknut matematikom; dapače i glasba, koju je Pythagora u svačem usavršio. On je izumio monokord ili tako zvani glasbeni kanon i našao, da se oktava prema temeljnomu i glavnomu glasu odnosi kao 1 : 2; a kvarta kao 3 : 4. Osim toga učahu se učenici sferici, to je promatranju šuplje kruglje nebeske i zviezda. U gnomonici odredjivahu po sjeni kret sunca; u optici promatrahu nebeska tjelesa. Nebo si predstavljaše Pythagora kao šuplju kruglju, koja se vrti. Jedan dio kretanja samo je prividan. Odatle razvio je kasnije Aristarch nauku, da se zemlja okreće ne samo oko svoje osovine, nego i oko sunca, koje mirno stoji. Pythagora dade prvi svietu ime „kosmos“ (skladna sgrada). Njegova nauka o čovjeku puna je aegypatskih nazora. Tako i njemu duša dolazi s neba te je bezsmrtna; čista vraća se natrag u nebo, a nečista dobiva za pokoru i čišćenje novo tielo; a to je aegypatska seoba ili putovanje duše.

Pythagora djelovaše 20 godina kao učitelj, na daleko poštovan od učenikâ, državnikâ, gradova i država. No aristokratski i svećenički pravac njegove škole bijaše nepoćudan demokratskim Hellenom. Jedan, koji je bio iztjeran iz škole, digne bunu, koja je srušila aristokraciju u Krotonu. U njoj budu mnogi Pythagorovci pomoreni, a Pythagora prognan. On nadje s porodicom utočište u Tarentu, gdje je više godina držao školu; ali i tu bude srušena aristokracija; blizu devetdesetgodišnji Pythagora morao je opet bježati u Metapont na tarentskom zaljevu. Ali i u Metapontu dodje do ustanka, u kom su mu mnoge učenike smaknuli i kuću mu zapalili tako, da je jedva iznio živu glavu. To ga u 99. godini strovali u grob (oko 471. godine). Škola bude razpršena na sreću znanosti, jer su onda tajne njezine nauke prodrle u sviet. Pytha-

gorova nauka bijaše veoma uplivna i razširena od mnogobrojnih i umnih pristaša.

Drugo duševno središte grčke prosvjete sačinjavahu Elejani. Elejsku nauku o jedinstvu stvori Xenophane iz Kolophona (Smyrni na jugu) u bogoslovnom obliku; Parmenide iz Eleje razvi ju metafisički o biću; dialektički ju branjaše i širaše Zenon iz Eleje; a staroj prirodnoj filosofiji približi ju Melis Samljanin.

Parmenide Elejanin (oko 518.—510. rodjen), bijaše učenik Xenophanov. U 65. godini dodje u Athenu, gdje se je sastao s mladjahnim tada Sokratom, koji kod Platona o njem veli: „Za Homerom vriedan je mnogo štovanja strašni Parmenide". Platon zove ga velikim, jer je on najvažniji medju Elejani. On učaše: Što nije, nemože se pomisliti, što pomišljam, to obstoji. Drugoga mu bića neima osim mislî. Samo što jest, obstoji, a što neobstoji, nije. Samo ono, što obstoji, dade se pomisliti; a što se dade pomisliti, u istinu obstoji. Do istine vodi samo mišljenje.

Zenon Elejanin rodjen oko 490.—485. bijaše otac dialektike po Aristotelu. Njemu je oprečno: mnogo i promjenljivo ili što se mienja. Tako striela, koja leti, stoji na mjestu, jer je svaki hip samo na jednom mjestu. Ako hrpa žita padajući čini šum, moralo bi svako zrno i najmanji dio načiniti šum; ako to nestoji, nemože ni čitava hrpa činiti šuma, jer sačinjava samo sbroj manjih dielova. Tako njemu neobstoji ni prostor: jer da bi sve što obstoji bilo u prostoru, morao bi i prostor biti u prostoru, što nije, itd. zato neima prostora. Zenon bijaše Parmenidov učenik i prijatelj, kao i Melis.

Empedokle iz Agrigenta na Siciliji (oko 492.—432.) uze četiri počela: zemlju, vodu, zrak i vatru kao počela i osnove svih stvari. Ljubav i mržnja dvie su sile: spajanja i razstavljanja, koje odlučivahu u viekovih postajanja svieta. O njegovoj smrti kolahu priče. Tako n. pr. da se je bacio u Aetnu, ili da je kao bog uzišao na nebesa; ali njegova iz vulkana bačena cipela svjedoči, kako je umro.

Anaxagora iz Klazomene u Maloj Asiji (Smyrni na jugozapadu) umro je oko 425.—428. godine. Kao što u životu, tako i u prirodi vlada um (νοῦς) i ravna svietom. U prirodi neima ništa neumna ili neredna; ni sudbine ni slučaja. Iz chaosa je duh božji stvorio sviet. Sve postaje i propada miešanjem i odrješivanjem. Anaxagora dodje kasnije u Athenu, gdje bijaše dugo Periklov učitelj i prijatelj; no sbog bezbožnosti tužen

morao se je preseliti u Lampsak na Hellespont, gdje je umro. Anaxagori je zemlja u sredini svieta nošena i držana od zraka. Zviezde su mu tjelesa. Na mjesecu su ljudi kao i na zemlji; sunce je žarka gomila kamenja; a tako i zviezde. Najbolji učenik Anaxagorin bijaše Archelaj, koji je nazore svoga učitelja dalje razvijao.

Leukip i Demokrit jesu utemeljitelji atomistike. O *Leukipu* znamo malo; no tim više o njegovu drugu *Demokritu* iz Abdere rodjenu oko 460. pr. Is. Iz želje za znanjem proputovao je mnoge zemlje na iztoku uz Aegypat čak do Indije. On je najveći prirodoslovac do Aristotela i utemeljitelj sofistike i nauke o atomih, koji su najmanja početna tjelesa ili najmanje čestice. Jednako pokreće jednako, a srodno privlači srodno. Atomi se sbog tvrdoće nedaju ni promieniti ni okrnjiti. Objektivnoga svieta nema; objektivna istina neobstoji. Punoća i praznina su počela bića i nebića, nješto i ništa. I ništa obstoji. Punoća, što jest, sačinjava nerazdieljiva pratjelesa ili atome. Okrugli atomi čine dušu i vatru. Svrha je čovjeku u blaženstvu, koje se postizava pravednošću i obrazovanošću. Duša čovječja teži za veseljem, u kom tiho i mirno živi bez požuda, straha, sujevjerja ili drugih čuvstva. Vatreni atomi razšireni su po cielom tielu; no u osobitih organah imaju osobite službe. Mozag je mjesto mišljenju, srce srčbi, a jetra požudam. Duša je najplemenitiji dio u čovjeka; tko njezina dobra ljubi, ljubi božje, a tko ljubi tjelesna, ljubi čovječje. Najveće dobro je blaženstvo, koje se stiče izbjegavanjem skrajnosti i držanjem mjere. Spoljašnja dobra nedaju blaženstva, komu je mjesto duša. Otačbina mudra i dobra čovjeka je sav sviet (vasmir). Demokrit bijaše vesele ćudi, sklon na ironiju i satiru. Obično se rado smijaše svojim smiešnim i nespretnim sugradjanom, Abderićanom; zato dobi pridjevak: Gelasin (Smješko).

Lirika ima ime od lire t. j. od pjesme pjevane uz liru. Lirika se hellenska nemože pomišljati odvojena od glasbe, pa ako se i kod epa mora smatrati za glavnu stvar kazivanje uz glasbu, kod lirike nemožemo ništa drugo činiti, nego držati, da nije pisana za oči, nego da je pjevana, da je ugadjana za krug slušalački. I lirski ritam, koji je sada na papiru kao mrtav, dobiva sasvim drugo značenje; i samo onaj, koji za te strofe može da stvori glasbu, može dobiti pojam o sili i slasti starinskih lirskih pjesama. Priče o sviranju Amphiona i Orpheja svjedoče o neobičnom hellenskom smislu za glasbu, a i poznije

pripoviedke i priče pokazuju, u kolikoj su visokoj časti živjeli oni, koji su znali svirati ili pjevati, a to su bili lirici. Po tome si je lahko iztumačiti izvanredno cvjetanje, do kojega je dotjerala hellenska lirika, od koje nam se na žalost osim Pindarovih himna sačuvalo samo malo dragocjenih ostataka. Pjesma je kod starih Hellena tako stara kao i narod. Kod svetčanosti bogovom na čast, kod svatba i pogreba, svuda se u dobru i u zlu ozvanjaše pjesma. No velika je razlika izmedju proste pjesme staroga vieka bez oblika i nakita, i izmedju lirike kasnijega vieka. Lirika kao poezija uzvišenijega, čuvstvenoga života postala je nakon velikih seoba, poslije velikih borba iz potrebe čuvstva. Ako u epu pjesnik slika čudesa velike prošlosti, slika on u lirici čudesa vlastite prirode. Ako u epu izčezava pjesnik pred sjajem i veličinom oblika i slikâ, u lirici nam se pokazuje sav sa svojom nutarnjošću i dušom te nam odkriva svoja čuvstva, čim nas privlači. Ako je u epu govor na daleko razpreden, u lyrici je sbijen, koliko samo može biti, te hrli poput brzih gorskih voda bistrica. Epos je monarchijski, a lirika je republička.

I na tom polju prednjače Ionci ostalim Hellenom izumom novih oblika za sadržaj, i porabom glasbe. Ionac *Terpandar* usavršio je kitharu i izumio bilježenje nota (kajda). Pojedine vrsti lirike jesu: elegija, koja najbolje pokazuje, kako se je lirika razvila iz epike. Tu se je s uzvišenim hexametrom epskim sdružio blaži pentametar. O rieči: „elegija“ razilaze se misli, no većinom drže, da znači tužaljku ili žalostnu pjesmu. Kod starih bijaše elegija širega značenja, nego je danas, jer nije kazivala samo tugovanje, bol i sjetu. Kod starih Hellena bijaše najprije politička i vojnička. Tako kod *Kallina* iz Ephesa oko 678.—629. god.; *Tyrtaeja* oko 680., kojega su pjesme Sparćane oduševljavale u vojni s Messenjani; kod *Archilocha* oko 729.—680. neima više vojničkoga duha, nego se pjeva ljubav i vino. Drugo bijaše gnomska elegija, kojoj je *Solon* otvorio put, i koju su usavršili *Phileta* iz Kosa, *Kallimach* i pjesnikinja *Mera* (Myra). Onda bijaše trenodija, to jest elegija za žaljenje, koju je stvorio iambograf *Archiloch*, a do najvećeg razvića doveo ju je *Simonide* sa Keosa (oko 556.—469.). Napokon bijaše i elegija počastnica u slavu veselja i razveseljivanju uz vino. Ovu vrst digli su *Anakreont*, *Archiloch*, *Dionysij* i drugi. Kod elegije se upotrebljavaše svirala, a kod epa kithara.

Sbog stiha ide i epigram ovamo. Rieč znači napis na posvećenom daru ili na grobnom kamenu. Kratkoća i jezgro-

vitost mislî označuju epigram. Najveći pjesnik epigrama bijaše *Simonide* sa Keosa, koji je vrlo liepimi epigrami ukrasio grobove junakom palim u medskih ratovih.* Ovdje valja napomenuti iambske i trochaejske pjesme. U Sparti bijaše dopušteno oštro podrugivanje, osobito za svetkovina božice Demetre. Takove su ujedljive pjesme dobile ime iambi i trochaeji. Pripovieda se, da se je *Archiloch*, rodom s Para, poslužio oko 700 god. tako oštrimi epigrami na kćeri Lykambove, koji mu kćeri Neobule nije htio dati za ženu, da su se iz sdvojenja objesile. Archilocha držahu za najboljega pjesnika poslije Homera. Osim njega pjevahu tako jošter Simonide Amorga oko 660. god. i Hipponax iz Ephesa vrlo ujedljivo i prosto.

Pribrojiti valja ovamo jošter: basnu i parodiju. Basna je valjda iz Aegypta prenesena medju Hellene. *Aesop*, koji je oko god. 563. počeo sastavljati basne i širiti ih po Grčkoj, došao je iz Aegypta, gdje je u Naukratisu bio rob Iadmona i liepoga Rhodopisa. Dobivši slobodu življaše njeko vrieme kod kralja Kroesa u Sardesu u Maloj Asiji. Kasnije ode u Delphe, gdje su ga s pećine bacili i umorili, što je tobože bogove grdio, a u istinu, što im se je basnami rugao. Čini se, da se je Aesop sastao sa Solonom kod Kroesa. Helleni bijahu osobiti ljubitelji opreke medju velikimi i sićušnimi stvarmi. Tako je nastala parodija i već prije toga napomenuta podrugljiva pjesma „batrachomyomachia“ (rat žaba sa miševi, to jest podmsjeh trojskoga rata).

Prema subjektivnomu značaju lirike nemogaše joj dugo biti povoljan elegijski oblik, i što se većma širio melodijski obseg musike, nerazdvojne drugarice elegijine, tim su se većma morali umnožavati lirski ritmi i strofe. Postojbina lirike bila su naročito sjedišta i kolonija Aeolaca i Doraca, radi čega su u lirici i ostali za uviek kao jezik njezin oba narječja: aeloski i dorski. Aeolska se lirika razlikuje od dorske tim, da je obično za pojedinca i za liru odredjena, a dorska za kor u velikih kiticah.

Prava lirika (melika) odlikuje se tako zvanim kitharodsko-lesbskim slogom (aeolsko-melskim), koji potiče iz Boeotije, a udomio se je na otoku Lesbu, i to po *Terpandru* (oko 676. do 645. god.). Ovaj je lirsku umjetnost zajedno s glasbom i

* Vrlo je velik broj epigramâ. ali oni se tek kasnije razviše u klonulo doba; u njih se je pjevala šala i zbilja, pohvala i poruga, pouke, zagonetke i nepristojnosti.

po sadržaju i po obliku tako usavršio, da je o njem postala dosjetljiva priča, kako je on opet našao čuvenu liru Orphejevu. On je izumio kitharu sa sedam žica (heptachord) i različite načine glasbe. Njegove izume dotjerali su do savršenoga umjetničkoga oblika *Alkaej* iz Mytilene (oko 611. god.), neprijatelj tiranije, i *Sappha*, pjesnikinja ljubavi, njegova suvremenica i zemljakinja. On je stvorio alkaejsku, a ona sapphsku mjeru za pjesme. Oboje bijahu Pittakovi suvremenici, koji im dozvoli, da se povrate, da mogu proživjeti kod kuće zadnje dane života. Alkaej pjevaše ratne pjesme, o vinu i o ljubavi. Sapphu proglasiše stari za desetu Musu. Kada ju Solon jednom čuje, gdje pjesmu pjeva, reče, da nebi rado prije umrieti, dok je nenauči na pamet. Čini se, da je Sappha osnovala žensku pjesničku školu, iz koje izadjoše *Erinna* iz Tena, *Myrtida* iz Anthedona, *Korinna* iz Tanagre i druge pjesnikinje. Erinninu pjesmu: vreteno u 300 hexametara cienjahu stari kao i Homera. Pjesnikinja, koja je mlada umrla, u tom je djelu izrazila svoje misli, koje su ju obuzimale kod predenja, na koje ju je mati silila. I *Arion* (oko 628.—585.) pripada lesbskoj školi. On je strastvenu i punu oduševljenju pjesmu u slavu Baccha — ditiramb — razvio. Ali najslavniji pjesnik te škole jest *Anakreont* iz Teosa (559.—474.), proslavljač ruža, vina i ljubavi, pjesnik onoga ljubkoga lahkoumlja, koje mogaše uspievati samo pod vedrim nebom Ionije i grčkih otoka. Poznato je, da je ovaj prijatelj života našao bezbrojne oponašatelje i u staro i u novo doba, ali je i to poznato, da umiljatosti njegove nitko nije dostigao.

Oštru opreku anakreontskoj lahkoći čini skladna zbilja dorsko-korske lirike. Zastupnici toga sloga bili su: *Alkman* iz Sarda (oko 472.), ali pjesnik, koji pripada Sparti, kako sâm kaže. — *Stesichor*, inače Tisija, iz Metaura ili iz Himere na Siciliji. Ime mu kaže, da se je bavio korovi (sborovi). Od njega imamo epod, koji je on umetao izmedju strofe i antistrofe. On je prvi bukoličke pjesme obradjivao. — *Ibik* iz Rhegija bijaše putujući pjesnik. Dugo življaše u dvoru Polikratovu na Samu. On je odličan pjesnik ljubavi. O njegovoj smrti ima priča, da su ga razbojnici ubili, kada je išao na isthamske igre, pa da su ždrali doprinieli, te se za zločince doznalo, kako to pjeva njemački pjesnik Schiller. — *Simonide* iz Keosa bješe od suvremenika štovan, kako riedko koji pjesnik. Hieron syrakužki i Hipparch Pisistratov štovahu i podupirahu pjesnika; a tako i vladari Thessalije. Themistoklu i Pausaniji bijaše prijatelj. On je proslavio

junake pale u persijskih ratovih, osobito thermopylske. U epinikijih je on pravi majstor, kada pjeva slavu pobjeditelja u igrah.* Ljepših i ganutljivijih pjesama nespjeva nitko od Hellena. — *Pindar*, rodjen oko 521. (522.) u Kynoskephalah u Boeotiji, prvak je medju grčkimi lirici. U njegovih je pjesmah lirska umjetnost Hellena postigla najveću slavu svoju. Od mnogovrstnih pjesama njegovih sačuvalo se do danas samo četrdeset i pet pobjednih himna, pjevanih u slavu pobjednikâ u olympijskih, pythskih, nemejskih i isthamskih igrah. Te prigodne pjesme pripadaju najdragocjenijemu blagu, koje nam je ostalo od starih vremena. Divne ove pjesme, spjevane povodom najsjajnijih izjava hellenskoga narodnoga života, provode pred našima očima svu silu hellenskih junačkih priča u preobraženoj ljepoti s najvećim dostojanstvom, prosipljući zlatna zrna mislî uz najuzvišeniji polet oduševljenja. Ali tko točno nepozna sviet hellenskih priča, nemože sa slašću čitati Pindara, jer ga nerazumije, ta pjesnik je pjevao slušaocem, kojim je taj sviet u prirodnoj svojoj vjeri i svježini stajao pred očima. Prema sadržini udesio je pjesnik i način pjevanja i jezik. — Pjesnikov otac bijaše svirač na svirali, no sin ga daleko nadkrili. Vladari Thessalije i Makedonije, Hieron syrakužki i Theron agrigentski počašćivahu ga nalozi, da im proslavi, što su željeli. Athena ga izabra za javnoga gosta svoga. Pobjednici bijahu sretni i blaženi, ako je Pindar opjevao njih i njihove pobjede. Malo prije smrti pokaza se u snu osamdesetgodišnjemu starcu Persephona, koja mu se potuži, što nje jedine od bogova nije opjevao; na što joj pjesnik odvrati, da će to učiniti do skora kada k njoj dodje. Pindar bijaše čuven i kao pjesnik skolija. Te skolije (pjesme uz jelo ili za stolom) sačinjavahu osobitu vrst družtvene lirike, a bile su odredjene, da budu začin gostbam. Njih su pjevali *Archiloch*, *Alkaej*, *Sappha*, *Alkman*, *Kallistrat*, od koga je po svoj prilici slavna skolija u slavu Harmodija i Aristogitona; dalje *Bacchilide*, *Ariphron* iz Sikyona, *Timokreon* sa Rhoda, *Hybrija* s Krete i *Simonide*. Po svjedočanstvu starih pripada i u dithyrambu (upravo pridjev Bacchov s mimičkom igrom pjevan u slavu Bakchovu) Pindaru vienac.

Himna siže u orphejsko doba te se je istom kasnije jasno razvila kao posebna lirska vrst iz epskoga predpjeva po primjeru velikoga filosofa *Aristotela* (hymna vrlini), *Dionysija* i

* Natjecanjem pjesničkim na javnih svečanostih dobio je on kao pobjeditelj 56 bikova i tronoga.

Mesomeda. Stoik *Kleanth* dao je u himnah prevagu filosofiji, a *Kallimach* je u alexandrijsko doba sastavljao himne u učenom mythologijskom duhu.

Vrlo nizka vrsta lyrike obradjivana je u nepristojnih pjesmah, za koje kažu, da ih je počeo pjevati Simo iz Magnesije, a koje je podigao Sotade s Krete, po kojem su i dobile svoje grčko ime (σωτάδεια).

To su najglavniji pojavi i predstavnici u književnosti i duševnom životu Hellena u prvoj dobi. Drugo doba nastaje s persijskimi ili medskimi vojnami, s Periklom i umnici onoga vremena.

www.crohis.com

Treća doba.

Ratovi medski (492—479). Sjedinjenje i pobjede.

POGLAVJE IX.

Prvi rat medski 492.—490.

Ustanak ionski (501.—494.); polazak Mardonijev (492.). — Marathon. (490). — Smrt Miltiada; Aristide, Themistokle; pomorska sila Athene.

Herodot, otac poviesti, rodjen posred medskih ratova godine 484. našav se u čudu radi velikoga sukoba grčkoga svieta s barbarskim, posegne, da nadje tomu uzrok, čak preko trojskoga rata natrag u mythologijsko doba. Nije od potrebe, da idemo tako daleko, niti je potrebno opominjati na Ionu i Helenu, koje su Asijanci ugrabili, na Europu i Medeju, koje su oteli Grci, da protumačiš mržnju dvaju svjetova. Bieg liečnika Demokeda, koji prevari Darija, da vidi opet Kroton, svoju otačbinu, i želja Atosse, da ima medju svojimi robinjami žena Sparćanka i Athenjanka, djetinjski su tek dogadjaji. Prošnje Hippijeve, da bude uzpostavljen u Atheni, Aleuada thessalskih, da budu oslobodjeni od nesnosnih protivnika, imahu mnogo veću vriednost. No pravi uzrok bijaše tek sila Persije. To kraljevstvo bilo je tada postiglo svoje prirodne granice. Odasvud bijaše obkoljeno pustarami, morem, velikimi riekami, ili visokimi gorami. Nije se moglo više širiti do na jednu stranu, i to na sjeverozapadnu, a na toj strani bijaše zemlja na glasu: Grčka, koje samostalnost je dražila oholost velikoga kralja. Kyro bio je osvojio Asiju, Kambyse dio Afrike; *Darij*, da nezaostane za svojimi predšastnici, navali na Europu. On je stupio na prestol, uredio kraljevstvo i uzpostavio red, koji je bio u pokrajinah toli jako poremećen; no trebalo mu je zabaviti ratobornost, koju su bili Persijanci još uzčuvali: on pripravljaše s toga veliku vojnu *Skythe* su bili jednoč provalili u Asiju; uspomena na tu povredu i želja, da si podloži Thrakiju, koja se doticaše njegova kra-

www.crohis.com

ljevstvo prinukaše Darija, da podje za njimi. Predje dakle Bospor sa 7—800.000 ljudi, a medju njimi bijahu asijski Grci, vodjeni od tiranâ svojih gradova. Prodje Thrakijom, predje Dunav ili Istar po mostu od ladja sagradjenom i čuvanom od Grkâ, te udje duboko u Skythiju stazom nedohvatljiva dušmanina. Darij bio je naložio Grkom, da ga nakon 60 dana više nečekaju; to vrieme prodje i nikakove viesti nije bilo o njem, zato Athenjanin *Miltiad*, tiran Chersoneski, predloži, da se most poruši, da neostane podnipošto Thrakija otvorena Skytham bez dvojbe pobjedonosnim, ili da im se preda persijska vojska, ako je još imade. *Histiaej* miletski opiraše se tomu, predočivši vodjam, sve samim tiranom gradova grčkih, da će biti onaj dan srušeni, kada izgube tudju podporu. To mnienje spasi Darija, koji na povratku za potjeru ostavi 80.000 ljudi *Megabyzu*, da dovrši osvojenje Thrakije i Makedonije (508.?). Megabyz podloži si Perinth i Thračane, koji su se još opirali te zaište od kralja makedonskoga u znak podaničtva zemlje i vode. Amynta privoli na to. Megabyz mogaše sada kazati svomu gospodaru, da mu kraljevstvo dopire do Grčke u Europi. Ipak se prekine vojna ovdje. Usluge Histiaejeve budu nagradjene darom ogromna zemljišta na obalah Strymona. Položaj bio je dobro izabran; Mirkin, koji je Histiaej tamo osnovao, procvate brzo. To uzbuni Megabyza; zato obaviesti kralja si, kako je potrebno, da toga Grka makne od ogromnih poduzeća, koje je zasnovao, a Darij onda javi Histiaeju, da treba njegov savjet u važnom predmetu. Kada je došao u Sardes, veliki kralj mu očituje, da nemože biti bez njegova prijateljstva, ni bez njegovih misli. Morao je primiti te zlatne lance.

Njekoliko godina prodje u podpunom miru; onda mala stvar i neznatan čovjek sve prevrnuše (501). Nax, najveći od Kyklada, bijaše tada silan; zapoviedaše mnogim otokom, imaše znatno brodovlje, te mogaše na noge dići 8.000 hoplita. Po nesreći imadjaše Nax, kao i svaka državica grčka, dvie stranke: narodnu i bogatašku. Ovi posljedni, prognani s otoka, predložiše *Aristagori*, zetu Histiaejevu, a za njegova odsuća tiranu Miletskomu, da ih natrag dovede. On prihvati s oduševljenjem taj predlog držeći se već napolak gospodarom Kyklada i nadajući se, da će Euboeju podvrgnuti svomu gospodstvu. Ali pošto nije mogao sâm izvesti toga poduzeća, predobi za se satrapa sardskoga *Artapherna*, koji mu prepusti 200 ladja pod vodstvom Megabata. Ovoga vriedjaše, što je bio pod zapovjedničtvom Grka; nastane prepirka medju njima, a Megabat,

www.crohis.com

da se osveti za to poniženje, opomene potajno Nakšane. Uspjeh vojne visio je o tajni: čim se tajna sazna, osujećeno je sve. Aristagora držaše se tvrdokorno svoje namisli kroz četiri mjeseca, na to potroši sve svoje blago i ono, što mu je bio dao kralj za to poduzeće. Bojao se je, da će morati troškove namiriti. Uspjesi ustanka pričinjahu mu se boljimi, a potajna poticanja Histiaejeva prinukaše ga na odluku. Vojska, koju je bio poveo na Nax, bila je još zajedno, svi tirani gradova bili su prisutni; on ih pohvata i preda gradovom, kojimi su upravljali, a ovi ih prognaše ili ubiše te svuda uzkrisiše demokraciju.

No nakon toga čina trebalo je naći silnoga saveznika. Aristagora otide u Lakedaemon. Kralj ga Kleomen zapita, kolik je put od mora do glavnoga grada Persije. „Tri mjeseca hoda" odgovori mu Aristagora. Tada mu odvrati Sparćanin: „Ostavi sutra ovaj grad. Bezumno je predlagati Lakedaemoncem, da se udalje tri mjeseca hoda daleko od mora". Aristagora pokuša kupiti njegovo privoljenje. Taj put bijaše kriepost spartska nepodmitljiva, a Ionac ode u Athenu. Uveden u skupštinu govoraše o bogatstvu Persije, o moći, koju da imadu Grci pred svietom, koji nepozna ni koplja ni štita; napokon im dozove u pamet, da je Milet naseoba athenska. Athenjani imadjahu više nego jednu žalbu na Persijance. Tražili su nedavno zemlje i vode od njihovih poklisara, dali su utočište Hippiji, a kada su se njihovi zastupnici tužili na zapoviest, koju su dobili, da pozovu natrag tirana, bijaše duboko ranjen njihov ponos. Malo je muke stajalo Aristagoru, da ih osvjedoči, da će tim odstraniti od sebe rat, koji im prieti, ako ga prenesu k neprijatelju. Bez dvojbe mišljahu takodjer, da je to samo prepirka medju satrapom i Aristagorom. Zaključe dakle, da će poslati dvadeset ladja, kojim se je pridružilo pet trirema (brodova s tri reda vesala) Eretrije, koja, jednoč poduprta od Mileta u ratu s Chalkidom, dade mu pomoć, koju je bila primila.

Saveznici predobiše Ephes, a odanle krenuše pod Sardes, koji zauzeše i oplieniše. Krovovi kuća bijahu pokriveni trstikom; jedan vojnik baci slučajno vatru na krov i sav grad, osim tvrdjice, u koju se je bio povukao Artapherne, izgori sa hramom Kybele, štovane jednako od Persijanaca i Lydjana. Artapherne pozove ipak natrag vojsku, koja je obsjedala Milet, a čete se pokrajinske sakupljahu sa svih strana. Athenjani mišljahu na povratak. Poraz, kojim su bili poraženi na zemljištu epheskom, i možda po gdje koja izdaja, oduze im volju za taj rat. Udju dakle opet u svoje ladje i vrate se u Grčku

www.crohis.com

prepustivši svojim saveznikom, da se izvuku iz neprilike, kako mogu, u koju su bili došli.

Ionci produžiše svoju borbu i povukoše u svoj pokret sve gradove Hellesponta i Propontide s Chalkedonom i Byzantijem, Karce i otok Kypar. Persijanci sjediniše tri vojske; jednu poslaše s početka prema sjeveru na hellespontske gradove. Ona zauze tamo više mjesta, zatim se potuče na jugu s Karci, koji se podložiše izgubivši dvie bitke. Druga vojska navali na Kypar s phoeničkim brodovljem, koje su Ionci suzbili, no izdajstvo jednoga vodje kyparskoga preda otok neprijatelju. U središtu vojevahu Artapherne i Otane, koji na juriš uzeše Klazomenu, zatim Kymu te krenuše napried sa znatnimi silami na Milet, zadnje branište Ionije. Njim nebijaše više vodjom Aristagora; on je bio pobjegao kukavno, da se povuče u Mirkin, a malo zatim pogibe u navali na jedan grad Thrakije. Što se Histiaeja tiče, povrati mu Darij slobodu, no Milećani ga nehtjedoše više za tirana primiti, nego ga odbiše. On sretno sabere njekoliko Milećana, dade se s njimi na gusarstvo i pogibe kod jedne provale na obali Asije. Ionci sabrani u Panioniju savjetovahu se o sredstvih, da spase Milet. Odluče, da se kuša pomorska bitka; Chios dade 100 ladja, Lesb 70, Sam 60, a Milet sâm 80; mornarica naraste na 353 trirema. Persijanci ih imahu 600.

Na grčkom brodovlju bijaše jako vješt čovjek, koji bi bio Ioniju spasio, da je htjela. To bijaše Phočanin s imenom Dionysij; on razjasni saveznikom, da će im strogi zapt i velika vještina osigurati uspjeh; zato on sedam dana vježbaše mornare u svih kretanjih pomorske bitke, no nakon toga vremena dodijalo je to razmaženim Ioncem: oni sadjoše na kopno, podigoše šatore, a na neprijatelja zaboraviše. Uz takvu vladu zanemariše se i žitelji, i doskora uvuče se izdajstvo medju nje. Kada je došao dan bitci, Samljani u žestokom boju ostaviše bojište i odoše na svoj otok. Ionci budu potučeni uzprkos junačtvu mornara chijskih i Dionysija, koji je zarobio tri neprijateljske ladje. Kada je vidio, da je bitka izgubljena, zaputi se prama Tyru, potopi više ladja trgovačkih; a zatim podje sa svojim plienom na Siciliju; ostali svoj život provede progoneći po moru ladje phoeničke, karthažke i tyrrhenske.

Milet izgubivši svaku nadu bude zauzet, a stanovnici mu odvedeni u Ampeju na ušću Tigra (494.). Chios, Lesb, Tened stiže ista kob. Više hellespontskih gradova propade požarom. Žitelji Chalkedona i Byzantija ostaviše svoje gradove, da po-

www.crohis.com

traže utočišta na obalah sjeverozapadnih Ponta Euxina, u Mesembriji. Miltiade držaše za razborito, da ostavi Chersones; zato se vrati u Athenu, gdje će se doskora opet sastati s Perzijanci, pred kojimi je bježao. Propast Ionije odjekne žalostno u Grčkoj. Osobito plakaše Athena. Phrynich dade u kazalištu predstaviti: *zauzeće Mileta*; svi gledaoci jecahu, a pjesnik bijaše osudjen na globu od tisuću drahma, što je oživio žalostnu uspomenu na domaće nesreće. Ove suze operu mnogo pogrješaka.

Ipak nije Darij zaboravio, da se je zakleo nakon požara Sarda, da će se osvetiti Athenjanom. Na čelo novoj vojsci postavi svoga zeta Mardonija, koji je imao s njim provaliti u Europu preko Thrakije, dočim ga je brodovlje pratilo uz obale. Mardonij, da predobi Grke Asije, povrati im demokratsku vladavinu. Bez dvojbe se je takodjer sjećao, da su začetnici zadnjega prevrata bila dvojica onih tirana, koje je Persija uzdržavala, ali koji su ju bili izdali. Svi narodi izmedju Hellesponta i Makedonije bili su već podjarmljeni od Megabiza. Mardonij predje rieku Strymon te odredi sastanak sa svojim brodovljem na kraju zaljeva thermajskoga. Ovo se dokopa otoka Thasa te idjaše duž Chalkide, ali brodeći oko glavine Athosa (Svete gore), koja se diže kao gorostasna pećina 1950 metara nad morem, navali biesan vihor, koji ga baci na pećinu i razbije 300 ladja: 20,000 ljudi pogibe. U isto vrieme udari Mardonij na Thračane Brižane, izgubi mnogo vojske, a sâm dopadne rana. Vojne nenastavi, nego kada je podjarmio Brižane, bijaše tako slab, da se je morao vratiti u Asiju (492.).

Mnogo strašnije ratno oružavanje započne se odmah. Prije nego će Darij odpremiti vojsku u Grčku, posla onamo glasnike, da u njegovo ime traže zemlje i vode u znak podaničtva, i još više: od pomorskih gradova ladja. Većina otoka i više gradova na kopnu dadoše taj znak podaničtva. Aegina išla je takodjer u susret kraljevim zahtjevom. Ali Athena i Sparta bile su tako uvriedjene, da su zaboravile na medjunarodno pravo: „Vi tražite zemlje i vode? — rekoše Sparćani poklisarom — dobit ćete i jedno i drugo;“ — te ih baciše u bunar. Athenjani ih strmoglaviše u „barathron“, i ako se može vjerovati jednoj dvojbenoj priči, osudiše na smrt tumača, koji je oskvrnio grčki jezik, prevodeći nanj zapoviesti barbara.

Athena ratovaše uviek s Aeginjani. Nezino ponašanje upotrebi ona na svoju korist te ju obtuži u Lakedaemonu radi izdajstva zajedničke stvari. Taj priziv na Sparćane značio je

www.crohis.com

priznanje njihovih težnja za premoću, no težke prilike nedadoše, da bi se njihova oholost tim ponosila. Lakedaemonci bijahu tim odlučno priznani za vodje Hellade. Kleomen osjećaše isto, što i Athenjani, te predje u Aeginu s namjerom, da se pohvataju krivci. No njegov drug Demarat, koji ga je bio već izdao na jednoj vojni u Attici, upozori Aegince te poduzeće nepodje za rukom. Kleomen odluči stati na put toj zanovietalačkoj oposiciji svoga druga. Predobivši Pythiju, dade po proročištu izjaviti, da Demarat nije kraljevske krvi, te postigne, da bude skinut. Leotychide, najbliži baštinik prestola, koji je sudjelovao revno u svih tih pletkah s Kleomenom, zauzme mjesto sbačenoga kralja, kojega svojimi prostačkimi uvredami prisili te ostavi Spartu. Demarat sjedini se s Hippijem u progonstvu te je poput ovoga prosjačio gostoljubje od kraljevâ. Kleomen i Leotychide podjoše odmah na Aeginu te ju prisiliše, da dade deset talaca, koje su predali Athenjanom. To bijaše zadnji javni čin Kleomenov: taj je nemirni kralj poludio te poginuo biedno od svojih vlastitih ruku; i Leotychide, komu se je kasnije dokazalo, da je primio novaca od neprijatelja, s kojim je imao vojevati, umre u progonstvu. Tako kazniše, veli Herodot, bogovi obadva vladara radi vjerolomstva.

Aeginci zahtievahu natrag svoje taoce, ali Athenjani odbivši ih zarobiše svetu ladju, koja je brodila sa mnogo odličnih gradjana oko glavine Sunija. Rat bukne odmah. Jedan Aeginac se ponudi, da će srušiti oligaršku vladu, dokopa se tvrdje, no nemogavši dobiti pomoći u vrieme, ostavi u ruku neprijatelja 700 svojih, koji su hladnokrvno podavljeni. Jedan od tih nesretnika umakne pred hram Demetre. Vrata su bila zatvorena; on udaraše živo po njih maljem (batom); ali svi napori, da vrata popuste, ostaše bez uspjeha. Krvnici mu na to odsjekoše ruke, koje sgrčivši se od smrti ostaše onako na vratih, kako su ih bile spopale. Herodot, saučestnik u tih ratovih, nema ni žalne rieči za to grozno klanje 700 gradjana; on napominje samo svetogrdje počinjeno na jednom od njih. „Nikakva žrtva, veli on, nemogaše umiriti srčbe božičine, plemići bili su prognani s otoka prije, nego li su okajali svetogrdje". Taj se rat svrši tek 481. godine, devet godina nakon druge vojne s Persijanci.

Nova se provalna vojska kretaše pod zapovjedničtvom Medca *Datisa* i *Artapherna,* nećaka careva. Darij im je naložio, da osvoje Eretriju i Athenu, da im žitelje zarobe i da mu ih pošalju u roblje. Htio je vidjeti svojima očima te vrlo smjele i

www.crohis.com

prkosne ljude. Brodovlje, da ovaj put izbjegne Athosu (Svetoj gori), zaputi se preko Aegaejskoga mora. Uz put zauzme otok Nax, komu spali glavni grad sa svimi hramovi, ali poštedi svetište na Delu, koje pokazaše Persijancem kao posvećeno onim bogovom, kojim se oni sami klanjaju, Suncu i Mjesecu. Na Euboeji zauze Karyst te obsjede Eretriju, koja s početka mišljaše na svoju obranu; već su joj Athenjani bili ponudili 4,000 gradjana nastanjenih na otoku, ali velikaši su otvorili vrata neprijatelju, koji oplieni grad, popali sgrade, a žitelje, prijatelje ili neprijatelje, odvede u roblje.

Odatle podjoše Persijanci te se usidriše u zaljevu marathonskom. Poljana toga imena, prostrta duž mora, močvarna osim zadnjih brežuljaka Pentelika i Parnasa, imadjaše nješto više od 19 kilometara u duljinu, a 3 u širinu. To bijaše najprikladnije zemljište u svoj Attici za kretanje konjaničtva: Hippija, prognani tiran, odabra ju i suviše vješto. Athenjani podjoše na barbare. Svako pleme dade tisuću vojnika. Toj vojsci od 10,000 pridruži se 1,000 Plataejaca, koji su dragovoljno došli u pomoć onim, koji su bili jednoč njim pomogli, samo da odole opasnosti, koja strahotom napunjivaše ostalu Grčku. To je bila jedina pripomoć, koju je dobila Athena. Poslala je skoroteču Phidippida, da javi Sparti, da su se Persijanci izkrcali, i on u manje nego u dva dana prodje 240 kilometara daljine od Athene do Sparte. Sparćani, premda jednodušni glede tražene pomoći, bili su zapriečeni vjerskim zakonom, koji im zabranjivaše poći na put prije uštapa; a mjesec bijaše tek u devetom danu. Ali idući gorami Arkadije čuo je Phidippide boga Pana, gdje obećava svoju pomoć Athenjanom.

Vojska od 11.000 vojnika kretaše se dakle proti neprijatelju od 110.000*. Ona bijaše pod zapovjedničtvom desetorice zapovjednika, od kojih je svaki po redu morao voditi vojsku jedan dan. Jedan od ovih bijaše Miltiade, sin Kimonov. On je bio došao na glas kao tiran chersoneski, gdje je bio baštinio kneževinu od svoga strica; a Athenjani bili su mu dužni zahvalu za osvojenje otoka Lemna, gdje je osvetio stare uspomene na žiteljih**. On je za Darijeve vojne na Skythe predlagao, da se poruši most na rieci Dunavu. Kada su se nakon

* Herodot nenavodi nikakova broja. Neizvjestan je dakle broj.

** Pelasgi s Lemna bili su oteli žene Attici kod njeke svetkovine; poslije naslućujući izdajstvo, pogubiše žene i djecu, koju su sa sobom imali. Pozvani od Athene, da dadu zadovoljštinu, odgovoriše, da će joj se podložiti, kada brodovlje athensko jednom dodje,

www.crohis.com

osvojenja Mileta Persijanci razširili po obalah Hellesponta, ostavi on naglo Chersones te prolazeć u najvećoj opasnosti kroz brodovlje neprijateljsko doveze sa sobom otačbini svojoj četiri trireme pune bogatstva. Tu ga očekivaše tužba sbog tiranije; no to se je sve liepo izravnalo, a on bude malo zatim izabran za zapovjednika medju onom desetoricom.

Mnienja su bila jednako razpolovljena: pet zapovjednika htjede, da se počeka na pomoć, a petorica, da se odmah biju, jer su se bojali spletaka Hippijevih, a još više zlata persijanskoga nego li njihova broja. Zla kob Eretrije pokazivaše opasnost, ako se dade vremena izdajstvu, da se ušulja u tabor ili u grad: to bijaše mnienje Miltiadovo. Ali mu podje za rukom te predobi za svoje mnienje polemarcha Kallimacha, čiji je glas bio odlučan; tako bude zaključeno, da se potuku bez krzmanja i oklievanja. Aristide, jedan od zapovjednika, priznavajući, da ga Miltiade nadkriljuje, nagovori drugove, da prepuste Miltiadu zapovjedničtvo; on toga neprimi, nego čekaše, dok na njegov dan dodje na njega red. Kallimach zapoviedaše po običaju desnomu krilu; Plataejci činjahu lievo krilo. Athenjani, da nebudu uzbijeni, povuku svoje središte te razšire svoj red, dok nije stajao uzporedo s persijanskim; svoje glavne sile postaviše na krila, da ih jedna zasjeka drveća štiti od neprijateljskoga konjaničtva.

Čim je bio dan znak, silažahu brzo s visine, na kojoj su se bili smjestili, na veliko udivljenje Persijanaca, koji nisu razumjeli te bezumne navale s tako malenim brojem bez konjaničtva i bez strielaca. Bitka trajaše dugo; barbari pobiediše u središtu; Persijanci i Sačani, koji se ondje nalažahu, presieku red Grka te ih protjeraju: Athenjani naprotiv pobiediše na krilih te se opet spojiše dvie strane protiv onih, koji su obladali središtem, poraziše ih podpunoma te ih sliedom sliedjahu s mačem uza se, tako da su došli u isto vrieme na obalu kao i oni. Zatim udare na ladje zahtievajući vatre s velikom bukom, da će ih tobože upaliti. Polemarch bude pogubljen; isto tako jedan od desetorice zapovjednika: Stesilej; Kynegir, brat Aeschilov, baci se u more, da zaustavi jednu ladju u biegu, pograbi ju za krmu, no sjekira mu jednim ma-

tjerano sjevernim vjetrom, da se izkrca na njihovu otoku. Tih pogodba nije bilo moguće izpuniti; no sa Chersonesa, koji je postao vlastničtvo Athenjanina Miltiada, mogao je ovaj doći za njekoliko ura sjevernim vjetrom na Lemnos, a on bijaše dosta jak, da prisili žitelje na priznanje, da su uvjeti izpunjeni.

www.crohis.com

hom odsieče ruku. Sedam ladja zarobiše Grci, ostale se spasiše veslajući na vrat na nos tako, da si ni toliko vremena nisu uzeli, da ladje uprave po vjetru; nastojahu, da obplove glavinu Sunij, upozoreni, pripovieda se, štitom podignutim u vis, da je grad bez obrane. No pobjeditelji povratiše se brzim korakom; već su se bili utaborili u Kynosargu, kada su se ladje neprijatelja ukazale suproć Phalera. Sreća im neposluži, nego se brodovlje povrati u Asiju. U toj bitci, prvoj veli Herodot, u kojoj su se Grci usudili u lice gledati onim Medjanom, kojih je već samo ime bilo predmetom straha, izgubiše barbari okolo 6.400 ljudi, Athenjani samo 192. Hippija valja da je bio medju mrtvimi. Herodot negovori o onom vojniku, koji je bez oduška preletio daljinu od Marathona do Athene te izdahnuo javivši oblasti pobjedu. Mnogo se i drugih stvari nije vidjelo, za koje je puk znao, u toj čudnovatoj pobjedi: jedni su vidjeli Theseja, drugi junaka Echeta, gdje biju boj u redovih Athenjana.

U znak časti bio je Miltiade kao i Kallimach predstavljen na zidinah Poekile u družtvu polubogova i junaka. Koja li junačka jednostavnost! Po svem tom bijaše ipak narod athenski, koji se je želio potući i koji je pobiedio, a poviest odgovara na tužbe narodne ljubomornosti i zavisti kao onaj gradjanin athenski, koji reče Miltiadu: „Kada ti Miltiade sâm pobiediš barbare, imat ćeš sâm i slavu pobjede.“ Kasnije podigoše Miltiadu grobnicu na poljani marathonskoj, gdje su kosti ostalih palih počivale. Blizu nje bijaše deset stupova, svaki za jedno pleme, a na svakom bijahu uklesana imena 192 junaka. Persijanci su, pripovieda se, dali donieti na Marathon ploču od parskoga mramora, da uzveličaju svoju pobjedu. Phidija izradi od njega Nemesu božicu pravedne osvete. Plataejcem su izkazivane časti, kao da su sami od sebe išli u pogibio; oni su imali posebnu grobnicu za svoje mrtve, a kasnije svaki put, kada bi se god glasnik molio za Athenu bogovom, molio bi im se i za Plataejce. Tako se je svršio prvi veliki sukob Persijanaca i Grka.

Dva dana poslije bitke dodjoše Sparćani; tri su dana samo putovali. Čestitali su Athenjanom na pobjedi i pošli na bojište posuto još mrtvimi. Ali gledajući znakove pobjede i oduševljenje pobjediteljâ, moradoše razumjeti, da se je na onaj dan, kada je tako sramotno poraženo ogromno kraljevstvo Persijsko, rodio Grčkoj velik narod.

Neprijatelj bio je suzbijen od Attike; trebalo ga je još više udaljiti te načiniti okolo Grčke nasip, koji bi uzdržavao nove

www.crohis.com

navale. Da se može zatvoriti more aegaejsko Persijancem dokopav se Kyklada, ostao bi im tada samo dugačak i opasan put duž Thrakije. To bijaše nacrt Miltiadov. Od Athenjana zaište on 70 ladja obećav im, da će poći u zemlju, odakle će im bez muke donieti nečuvenu množinu zlata. Više im nekaza; na glas njegova imena pohrli množina siromahâ k njemu. On stane obsjedati Par, gdje je imao osvetiti ličnu uvredu. Parci opirahu se žilavo; Miltiade bude težko ranjen te dvadeset i šesti dan odustane od obsjedanja. Athenjani neimahu nikada podpuna povjerenja u njekadanjega tirana chersoneskoga; ta vojna, poduzeta na njegovu prošnju i bez naznačene svrhe, probudi opet sumnje. Otac Periklov Xantip, jedan od prvih ličnosti grada, spočitavaše mu, da je uništio javnu blagajnu i da je kriv smrti tolikih gradjana. Diodor, Cornelij Nepot i Plutarch navrstali su ovdje po Athenjane najnepovoljnije okolnosti. Herodot, koji je mogao razgovarati sa svjedoci toga dogadjaja, pripovieda jednostavnije: „Xantip, veli on, podigne tužbu protiv zapovjednika i spočitne mu, da je narod prevario. Miltiade nedodje na sud. Upala stegna držaše ga na postelji, no njegovi prijatelji ponudiše mu se na obranu, te opominjahu na slavu, koju je pribavio Atheni na Marathonu i zauzećem Lemna, a tim predobiše narod za Miltiada. Oslobodiše ga smrtne kazne, no odsudiše ga na globu od petdeset talenata (115.000 for.). Upala napredovaše, on umre za tim, a Kimon, sin njegov, plati petdeset talenata.“ Tu se neobazira na tamnicu, gdje stenjaše oslobodiitelj Athene, niti na tielo junaka izkupljeno po sinu njegovu od krvnika, koji ga čuvaše još kao lešinu svezana, niti na liepu Elpiniku, danu bogatomu Kalliji od njegova brata Kimona za petdeset talenata, koje je iskala neumoljiva državna blagajna. Tu gubi dramatska zanimivost, nu istina dobiva, a i narod athenski toliko osudjivan od govornikâ svih viekova. Pa ipak, da se je u ovoj parnici išlo strogo po zakonu, pravo bi po naših modernih idejah, koje hoće, da se zločin, a ne pogrješka, izdajstvo, a ne poraz kazne, bilo povriedjeno, i ovaj konac pobjeditelja na Marathonu ostao je sramotan po Athenu. Nu kada je usnuo, neuzmanjkaše njegovoj uspomeni ni pohvale ni časti. On je uvršten medju najzaslužnije sinove athenske.

Trojica su ga zamienili: *Xantip*, koji je slavan samo s pobjede mykalske i radi sina svoga Perikla; *Aristide* i *Themistokle*.

Themistokle se je rodio oko godine 535. Otac mu Neokle bijaše neznatan čovjek, ali bogat, a mati tudjinka. U trgo-

www.crohis.com

vačkoj Atheni nije se mnogo držalo do toga, kakva je tko roda; a Themistokle je te predsude još umanjio. Djeca pomiešana roda nemogahu se vježbati u gimnaziju, već u Kynosargu; Themistoklu podje za rukom te privuče onamo djecu Eupatrida; tako je dokinuo tu nepravednu razliku. Više je cienio rad od igre; ali je zanemario liepe nauke, na što su Grci polagali toliku važnost, da uzmognu slieditи predavanja onih ljudi, koje su zvali mudraci, a osobito onih, koji su se bavili naukom državničkim. Jednom su mu se rugali, što nije umio na liri igrati: „Pjesme se i igre meni nepristoje, odgovori on, no da mi se dade malen i slab grad, brzo bih ga načinio velikim i jakim“. Videći to slavohlepje i gorljivost u njega proreče jedan njegovih učitelja, da će učiniti ili mnogo dobra ili mnogo zla. Što je nastojao oko toga, da se proslavi na olympijskih igrah, to bijaše radi glasa, na kojem su bili pobjeditelji. On željaše, da Athena vjeruje, da je njegovo ime svakomu u ustima. Na isti način pozivaše strane umjetnike k sebi i odlične osobe, koje dolažahu u grad. Otac njegov nastojaše, da ga odvrati od javnih posala. Jednom mu otac pokaže razbijene stare ladje, koje ostaviše na pjeskovitoj obali, da propadnu: „Tako i narod, reče mu, postupa sa svojimi poglavicami i zaboravlja na njih.“ No ti savjeti sebičnoga izkustva na sreću slabo su našli odziva. Themistokle se učaše vještini govorničkoj znajući dobro, da je rječitost u republici najstrašnije oružje. Njegova divna pamet zapamti imena svih gradjana; a da zadobije njihovo povjerenje, zagovaraše njihove parnice kao branitelj te ih izmirivaše u razprah. Tako mu je polagano rastlo povjerenje kod naroda; ali na jedan put pomrsi mu sve račune medska vojna. Da se opre Persijancem, morade biti zapovjednik, a ne govornik. Miltiade imaše svu slavu prvoga rata. Themistokle upitan od svojih prijatelja, koje izbjegavaše, zašto je žalostan, nemiran i zamišljen, odgovori, da mu slava Miltiadova neda spavati. No brzo se na njega obratiše, jer u strašnom prekretu, u kojem bijaše Athena, trebaše joj muž, koji nepozna straha niti bezumne smjelosti; muž, koga nikada ništa neobična nepreseneti i koji sudi stvari zdravim razumom, gleda na posliedice te odmah nalazi lieka. Taj muž bit će Themistokle. Sudbina je odredila, da će se zvati spasiteljem svoje otačbine. On je već bio vojevao na Marathonu o boku onomu, koji mu je imao postati suparnik.

Aristide se rano odlikovaše strogom poštenošću, zato steče on radi velike čestitosti svoje upliv i netražeći ga, koji si je

www.crohis.com

Themistokle tolikim naporom pribavio tek po svojih zaslugah. Po smrti Miltiadovoj oni se prvi nadju u gradu; no njihovi se nazori razlikovahu kao i njihovi značaji. Themistokle iskaše radje podporu u narodu, a Aristide u višem i boljem razredu. Jedan bijaše svemoguć u općoj skupštini, drugi u sudnici. Nazore Themistoklove neusudi se nitko pobijati; no znalo se je, da je njega slabo briga, ima li se nepravdam doći do cilja. Naprotiv pravednost Aristidova postala je poslovicom. Prijatelj Klisthenu, a neobvezan strankam, bijaše on čovjek zakona i pravde. Ustav željaše on uzdržati nepromienjen, a oprieti se napredku demokracije, kojoj prijaše Themistokle. Odatle neprestane borbe, još veće radi različnih značaja, koje uznemirivahu grad bez prestanka. „Athena neće imati mira, govoraše Aristide, dok nas jednoga i drugoga nebace u „barathron". Themistoklu podje za rukom te se izpuni polovina tih rieči, nu na račun Aristida samoga. Potajno razglasi on, da si Aristide prisvaja njeku vrst kraljevske časti, preuzimajući sve parnice, da ih izravna, što sudove zasjenjuje. Te potvore imale su uspjeha. Aristida prognaše ostrakizmom (483. godine). Pripovieda se o tom slučaju, da se je neznatan njeki gradjanin, koji se u skupštini nalazio pokraj Aristida, obratio na njega, da mu napiše njegovo ime na glasovnicu: „Jeli te Aristide uvriedio?" zapita ga ovaj. „Ne, odgovori taj čovjek iz puka, ja ga dapače ni nepoznam, no već mi dosadjuje uviek slušati, da ga nazivaju pravednim". Ostavljajuć grad moljaše taj pravednik bogove, da se nebi ništa dogodilo njegovoj otačbini, radi čega bi žalili njegov izgon.

Nemojmo zaboraviti na viek, kada se je ovakovo suparničtvo odlučivalo oružjem te se je grad krvlju natopio, mjesto da se to rieši mirno glasovanjem. To je nepravedno bez dvojbe; no Athena Themistoklova bolja je od Pisistratove. Slobodoumne ustanove spasiše ju od gradjanskog rata. U ostalom je Themistokle to zlo djelo pokrio svojimi uslugami i zaslugami. Nakon Marathona mišljaše narod, da je rat svršen; on jedini uvidjaše, da se je tek započeo, da gospodar Asije, Thrakije i otoka neće ostaviti bez kazne sramotu, koju su mu nanieli žitelji toga maloga kuta zemlje. On je umio takodjer uvidjati, a to je njegova glavna zasluga, da Grkom neima spasa van u mornarici (brodovlju). Taj nacrt donese on pred narod, na sreću tada zabavljen pomorskim ratom s Aeginom, o čem smo već govorili, te ga predobi, da dozvoli, da se rude laurijske, kojih se dohodak do sada dielio medju gradjane, upotrebe na gradnju

www.crohis.com

stotine ladja. Nadajući se, da će njimi poslužiti spasu otadžbine, upotriebi ih, da osigura premoć Grčke na moru. Aeginci protivljahu se tomu gospodstvu Athenjana: Themistokle ponizi njihovu mornaricu, a videći odsada Athenu bez suparnice na moru, podupiraše svim kolikim svojim uplivom širenje njezine trgovine, koja je bila jednako silna kao i njezina pomorska sila. Kada se doznalo za vojnu Xerxovu, imadjaše Athena dvie stotine ladja spremnih i uvježbanih u pomorskom kretanju.

www.crohis.com

POGLAVJE X.

Salamina i Plataeja. (480—479).

Priprave Persijanaca i vojna Xerxova. — Nacrt odpora grčkoga. — Bojevi artemisijski i thermopylski. — Salaminska bitka (480.). — Bitke plataejska i mykalska (479.).

Dočuv za nesreću marathonsku mišljaše Darij, da mora već radi svoje slave i moći izaći slavodobitno iz te borbe. On kao vladar ogromnoga kraljevstva da bude potučen od malena narodića! Kad bi on takovu sramotu ostavio nekažnjenu, težko bi se to osvetilo na njegovu kraljevstvu, opasan je to znak podloženim mu narodom, da se dignu. Što su Skythe utekli njegovu oružju te umakli progonu, neimaju toliko zahvaliti svojoj hrabrosti, koliko svojim pustaram. U ostalom osvojenje Thrakije izbije mu iz glave uzaludan pohod na jug od Dunava. A uz to ti nestalni narodi neimadjahu stalne prestolnice niti podporne točke, odakle bi bili mogli podići dobro učvršćenu neprijateljsku silu. Grci naprotiv imadjahu zemljište, omedjašeno stanovitimi medjami, države pravilno i pomno uredjene, bogate i gradjani napunjene gradove. Napokon smjelost ovoga naroda, koji je nedavno išao dražiti silnoga kralja čak do Sarda te se rugao njegovoj sili, probudi na novo uspomene posvećene mržnjom slabo utrnutom izmedju Grčke i Asije, koju je opjevao Homer. Pjesme neumrloga pjesnika sačuvaše uspomene na svetčanu borbu, kojoj su bile pozorištem trojske poljane. Nakon dugačke stanke otvori se drugi čin drame. Dobro se shvaćala sveza, koja spajaše toli različne, toli udaljene ratove, kao što je bio ovaj jedan i drugi. Kada se je Xerxe spremao, da predje Hellespont, zaustavi se na obalah Skamandra, posjeti i pregleda gradinu Priamove palače, te prinese žrtve Atheni Ilijskoj i junakom. Alexandar, junak iztoka, činit će to isto na istih mjestih: to bijaše dakle doista borba jednoga svieta s drugim.

Tri godine dana poslije bitke marathonske sva se je Asija uzbunjivala sakupljanjem vojnika, opremljanjem brodova, sa-

www.crohis.com

kupljanjem konja i živeža. U četvrtoj se godini pobuni Aegypat te se Darij spremaše na njega, ali on umre 485. godine. Prva skrb njegova sina *Xerxa* bijaše, da uguši ustanak. To mu podje za rukom i on se stane baviti Grčkom.

Čovjek, koji je izišao na najveći glas radi toga rata, bijaše kraljev svak, naduti Mardonij, koji se je nadao, da će svakako dobiti zapovjedničtvo i slavu vojne. „Podjarmljenje Grčke donieti će sa sobom, govoraše on, podjarmljenje Europe, najbogatije zemlje na svietu, koja se neima drugomu pokoravati, nego jedino velikomu kralju.“ Njemu se pridružiše grčki knezovi, koje je prognao prevrat u Asiju. To bijahu s početka Pisistratovci, koji s Hippijem ujedno nisu izgubili nade, da će vladati nad Athenom te su neprestance silili na oružanu uzpostavu. Odveli su u Susu i pjesnika gataoca Onomakrita, velikog sakupljatelja proročanstva i stare poesije, koja je on u nuždi i izmjenjivao i Perzijancem prikazivao već davno proročenu pobjedu. Neznam, da li je i Demarat, onaj spartski kralj, koga je Kleomen izagnao i koji je prieteć ostavio otačbinu, nukao na vojnu, jer on dvoumljaše neprestano o uspjehu. Aleuadi, thessalski knezovi, koji su željeli učvrstiti i razšiti svoju vlast, ma bilo i na trošak svoga dostojanstva, obećaše Xerxu pomoć ciele Thessalije. Jedan jedini čovjek: Artaban brat Darijev, opre se u vieću poduzeću; no prikaza, koja je dva puta prestrašila kralja u snu, čemu je Artaban glavom bio svjedok, razprši sve pomisli; rat bude odlučen. Persijanci su se kasnije nakon poraza tim tješili, da su ih tobože sami bogovi silili na nesretnu vojnu.

Još su trebale četiri godine, da se dovrše pripreme. „Od svih vojna, kojim je uspomena doprla do nas, veli Herodot, ova bijaše bez protuslovja najveća; svaka druga poredjena s ovom nije ništa . . . . . Ima li i jedan narod Asije, koga Xerxe nije oružao i poveo proti Grčkoj? Ima li koja rieka, ako se izuzmu najveće, kojoj nebi bile vojske prolazeći izpile vode, da si ugase žedju? S jedne strane bijahu čete nebrojenih naroda na kopnu, a s druge na moru; jedni dadoše konjanika, drugi za prevoz konja, brodova i pomorskih vojnika. Jedan narod dade velikih brodova za gradnju mostova, drugi živeža i teretnih brodova.“

Za ovih priprava, koje su potresle Asijom i izcrpile ju, započne Xerxe dva velika djela: prokapati prevlaku kroz Athos (Svetu Goru) i graditi most preko tjesnaca morskog izmedju Sesta i Abyda, ili izmedju Asije i Europe. Nebi se pristojalo

www.crohis.com

tomu oholomu gospodaru iztoka, da predje onaj morski tjesnac kao jednostavan smrtan čovjek na ladji, a što je Athosa, htjede ga poniziti i kazniti za nesreću, koju je zadao brodovlju Mardonijevu.

Prokopaše na prevlaci, koja spaja Athos s kopnom, prokop 2400 metara dugačak, komu se još i danas vide tragovi, te dosta širok, da uzmognu dva trirema prolaziti uzporeda. Tisuće je naroda na tom radilo; jedini Phoeničani umjeli su vještim kopanjem izbjegavati rušenju stiena, što je drugim zadavalo dvostruki trud i bez dvojbe strašnih nesgoda. No despotu laskahu ti nadčovječni napori: taj prokop bijaše mu piramida memphiska. Most preko mora bijaše sagradjen od ladja svezanih čvrsto konopi, koje su dali Aegypćani i Phoeničani: nepogoda ga razruši; Xerxe zapovjedi, da se vodam hellespontskim odmjeri tri sta udaraca bičem, da se u more baci jedan par okova i da se žigosa usijanim željezom govoreći: „Gorki vale! tvoj te gospodar kažnjuje, što si ga uvriedio bez povoda. Kralj će Xerxe preko tebe ići, bilo tebi drago ili ne. Ti doista zaslužuješ, da ti nitko neprinese žrtve, jer si rieka bezkoristna i varava". To je bilo samo smiešno, nu tim ludim riečim dodao je još okrutnost; zapovjedi naime sve one pogubiti, koji su upravljali poslom; bili su krivi, što su se dali u poduzetoj borbi s elementi potući. Rad se opet započne: na dvostrukom redu brodova načiniše od jakih dasaka čvrst pod, koji su još pokrili steralji od zemlje čvrsto stučene i sa svake strane obtočili ga po jednom pregradom. Sada je bilo dobro; od oba mosta svaki je imao 1500 do 1600 metara duljine.

Vojska se kretaše napried podieljena na dva velika reda. Prostorom izmedju njih idjaše kralj s najboljimi persijskimi četami. Pred njim idjahu kola Zeusova, koja je vuklo osam konja bielaca Niskih; on sâm vozio se je na sjajnih kolih. Prestol od biela mramora čekaše ga u Abydu na obali; odanle gledaše on, kako mu se razvija ogromno brodovlje; ovdje si on priredi zabavu pomorskom bitkom, u kojoj su bili Phoeničani pobjeditelji. Promatrajući Hellespont sakriven pod njegove ladje i obale morske, poljane abydske pokrivene nebrojenim svietom, Xerxe smatraše sebe najsretnijim kao i najsilnijim čovjekom na svietu te si čestitaše; no do skoro mu se oči napune suzami te stane plakati. Artaban to opazi: „Kralju gospodaru, reče, koli malo si razmaka stavio medju dva tako različna čina! Ima časova, kada si čestitaš sa sreće svoje, a sada evo roniš suze!" „Ja plačem, odgovori Xerxe, od žalosti, što je ljudski život

www.crohis.com

tako kratak, razmišljajući, kako od ogromne ove množine neće biti za sto godina ni jedan jedini živ." Veliki si kralj laskaše. Što bi bio kazao, da je znao, da će to biti za godinu dana?

Sutra dan zorom pod oružjem izčekivahu čete onaj čas, kada će sunce ogranuti: dotle su čistili most mirisnom vodom, a cesta bijaše posuta grančicami od mrče. Čim ogranu sunce, Xerxe izlije žrtvu iz zlatne čaše u more, okrene se prema iztoku i moljaše boga, da nestane na put nikakova zapreka vojni, koja bi ga mogla sustaviti, da nedodje do zadnjih medja Europe. Zatim baci posudje u Hellespont, koje držaše u ruci, jednu čašu od zlata i jedan mač.

Vojska prelažaše sedam dana i sedam noći preko mosta. Kada je sva bila na europskom zemljištu, Xerxe ju htjede prebrojiti. U tom su tako postupali kao kad se mjeri žito. U ogromnoj dolini Doriska, na obali Hebra, zaokružiše prostor za 10,000 ljudi zidom, u koji su po redu nagonili dielove vojske, da se znade, koliko je ukupne vojske. Brojevi, koje je naznačio Herodot, ogromni su. U svem, što nije ipak sigurno, bijaše iz Asije 1.700,000 pješaka, 80,000 konjanika, 20,000 vojnika na ratnih kolih i na devah, 517,000 porazdieljeno na 3000 teretnih i 1207 ratnih ladja; dodati treba još 120 trirema i 324,000 vojnika uzetih iz Thrakije i susjednih pokrajina, što u svem iznosi 2.640,000 bojnika; on broji skoro isto toliko sluga i težaka, tako da izadje ukupni sbroj od preko pet miliona ljudi. Činjaše se, kao da neće biti ni od potrebe bitka, Grčka će potonuti pod timi valovi ljudi. „Misliš li ti, zapita Xerxe Demarata, hoće li se Grci usuditi boriti se s nami?" — „Grka se treba bojati, odgovori Sparćanin, jer su siromasi. Negledaj na njihov broj: Lakedaemonci, da negovorim o drugih, neka ih je samo 1,000 na broju, možda i manje, dočekat će vas, nemičući se ni s mjesta, jer imaju silnoga gospodara: zakon, koji im nalaže pobiediti ili umrieti". A gospodar onakovih vojnika, koji se samo pod udarci biča tuku, smijaše se, kada je čuo tu nemoguću stvar: da ljudi idu rado u smrt, ili u bitku, jer im to zakon nalaže!

A što je toj ogromnoj vrevi davalo još strašniji vid, bijaše to, da se je tih četrdeset i šest naroda kretalo pomiešano u posve nepoznatu odielu sa posve različnim oružjem. Persijanci, Medci, Hirkanci sa svojimi izšaranimi haljinami, sa svojimi oklopi nalik na kornjače od izgladjena ocala, sa lahkimi svojimi štitovi od vrbe, sa strielami od trstike, i sa svojim kratkim kopljem; Assyrci sa svojimi kitnjastimi kacigami i sa svojimi

www.crohis.com

gvozdenimi nadžaci; Sačani oružani sjekirami; Indci obučeni u vuneno odielo; Arapi noseći lepršajuću zéiru; Aethiopi pokriveni lavskimi i panterskimi kožami, koji su pokazivali svoje tielo namazano na polak bielo, a na polak crveno; Sargaćani oružani bodežem i konopom sa dva kraja na koncu; zatim svi narodi Male Asije, onda Thračani i još dvadeset drugih naroda. Mardonij imaše zapovjedničtvo nad pješačtvom sa dva druga zapovjednika.

Nije čudo, da su se rieke izcrpile uslied prolaza te strašne množine, te da nisu bile dovoljno ogromne zemlje, da ih hrane. Europljani, koji su vidjeli, da se kreće ta rieka, bili su izvan sebe i pitali su bogove, da li je nuždno, da se razseli jedan dio svieta, da pohara drugi. Pripovieda se, da su Abderićani, oštećeni prolazom vojske, bogovom hvalili, što se je Xerxe samo jedan dan ondje zaustavio; bili bi sebe i svoj grad morali prodati za drugi dan. Jedan njegov objed na Thasu stajao je 400 talenata; to bijaše danak Male Asije za jednu godinu i malo ne svota, koju je Athena tražila od svojih saveznika, da ih oslobodi od gospodstva persijskoga.

Na obalah Strymona žrtvovahu vrači bielce konje; pokraj Amphipola, na mjestu zvanom „Devet Puteva“, zakopaše devet živih momaka i devet djevojaka. Do tada nije još izašao Xerxe iz svoga kraljevstva. Jedan jedini čovjek osmjelio se zabaciti njegove zapoviesti, to bijaše kralj Bisalta izmedju Strymona i Axija, koji se pred Persijanci povukao na vrhove Rodope. Zapovjedio je šestorici svojih sinova, da ga sliede, no oni se spojiše sa Xerxom; a kada su se povratili, dade im izvaditi oči.

Grci su bili u istoj smetnji, u kojoj su brdjani, kada čuju, da im se ruše urvine nad stanom. Posred njih bijaše izdajicâ. A nije ni čudo: kolike ljubavi k otačbini i slobodi, koje srčanosti, koje neprestrašivosti nije trebalo, da dočekaju hladnokrvno i nepomično propast, koja se činjaše sirgurna!

Na prvi glas o carevoj vojsci poslaše uhode u Sardes, da saznadu za silu. Uhvatiše ih; Xerxe mjesto da ih dade pogubiti, naloži, da im se sve pokaže, te ih natrag pošalje izvan sebe od straha. Sam je slao viestnike na put, da prime znak podaničtva od onih, koje je prestrašilo njegovo oružavanje. Narodi se Thessalije i Doride podložiše, a tako i Lokri, Thebljani i sva Boeotija izuzev Thespijce i Plataejce. Argivci, oslabljeni zadnjim gubitkon od 6.000 gradjana, izadjoše na sriedu sa starimi tražbinami za izliku, da ostanu na strani. Achajci se povedoše za njimi.

www.crohis.com

Svi Grci, koji su još imali ljubavi k otačbini, sjediniše se na prevlaci korinthskoj te se ponajprije složiše u tom, da prestaje svako neprijateljstvo: Athena i Aegina se pomiriše. Za tim poslaše poklisare na Korkyru, Kretu i Siciliju k tiranu syrakuskomu Gelonu: slabo uspješe. Korkyra je odgovorila, da će oružati šestdeset ladja, no neposla ih; bile su zadržane, rekoše poslije pobjede, protivnimi vjetrovi. Kreta odbi svaku pomoć, a Gelon, koji je ponudio znatnu pripomoć, stavi pogodbu, da on zapovieda vojskom ili na kopnu ili na moru. Lakedaemonci nisu ni čuti htjeli o tom, da budu pod zapovjedničtvom Syrakužana: glede brodovlja izjaviše Athenjani, ako Sparta ostavi zapovjedničtvo, da će ga oni tražiti kao svoje pravo. „Čini se, reče Gelon, da vam nemanjka zapovjednika. Vratite se k onim, koji su vas poslali i kažite im, da je godina izgubila svoje proljeće.“ Tim htjede reći, da je Grčka bez njegova saveza izgubila kao godina najljepšu dobu. Još bolje razjašnjuje bezuspješnost poklisarstva, što je Gelon u isti čas bio vele zabavljen sa 300.000 Carthažana.

Na taj način mjesto da se Grci slože u oči velike pogibelji, bili su razdieljeni. Tko da ih dakle spasi? Athena, koja je odlučila ili pobiediti ili propasti. „Ova misao, veli Herodot, neće se moći mnogim militi; no ja je zašutjeti nemogu, jer ju držim istinitom. Da su Athenjani u istinu ili odstupili ili podložili se, nijedno brodovlje nebi bilo moglo obraniti obale Peloponnesa, koji bi bio poput grada obsjedan od ogromnoga brodovlja persijanskoga morao podleći uzprkos junačtvu Sparćanâ.“ Proročište upitano od Athenjana za savjet, dalo je samo nejasne i strašne odgovore: „O nesretnici! bježite na kraj svieta; ostavite stanove i visoke brdine grada sagradjena u okrugu; jer niti glava niti tielo, niti ruke niti noge, niti išta, što je u sredini, neće ostati; smrt dolazi. Vatra i strašni Ares vozeći se na syrskih kolih uništit će vaše kule; razbit će mnogo drugih tvrdja, zapalit će mnogo drugih svetišta, koja pripadaju bezsmrtnim. Hramovi će se kolebati, studenim će se znojem znojiti zidine njihove, sa vrha će im kapati crna krv. Nosite se izpred moga svetišta.“ — „O bože! govorahu poslanici, daj nam odgovor prijazniji, ili mi ti ostadosmo ovdje do smrti.“ Pythija prihvati: „Pallada se zaludu trudi, da skloni otca bogova; Zeus ipak dozvoljava, da vam stiena od drva bude nepredobivim nasipom. Bježite! Okrenite ledja konjikom i pješakom bezbrojnim! O božanska Salamino! kolikom biedom ćeš biti djeci žene!“

www.crohis.com

Spas tražiti u zidinah drvenih, činjaše se, da je zagonetka. Starci govorahu, da treba podići plot, kojimi je bila jednoč okružena akropola; drugi opet razumievahu pod drvenimi zidinami ladje. Medju timi bijaše Themistokle, koji je možda sâm prišaptnuo onaj odgovor Pythiji. Njegov nazor nadvlada. Kimon se prvi popne javno na akropolu, da objesi u hramu Athene uzdu konjsku u znak, da se treba odreći zemlje, a brinuti se samo za more. Najveću su radinost razvili s te strane. Opremili su 127 trirema; 53 su bila spremna, da podju za ovimi. Puk se sprijatelji s mišlju, da ostavi ognjište svoje.

Ipak su za kopnu vojsku prihvatili dva nacrta, jedan za drugim. Kada je Xerxe bio na putu preko Hellesponta, poslaše Grci 10.000 vojnika u klanac Tempski, da mu zatvore ulaz u Grčku. Kasnije po nazoru Alexandra, kralja makedonskoga, uvidješe, da ima u gorah Kambunskih prelaza, koji će ovo bojište učiniti bezkoristnim. U ostalom činjaše im se pametnije, da se nerazšire odviše sile, koje imadu, jer da bi ih to oslabilo; nego da se naprotiv stisnu oko srdca zemlje svoje. Povratiše se dakle u drugi klanac, kojim mora ići svatko, koji kani doći u Grčku s te strane kopna. Klanac, kojim je na izlazu Trachinije ulaz u Grčku, na uzkom je dielu samo petnaest metara širok; tu se nalaze malo sprieda i malo straga Thermopyla, pokraj Anthele i Alpenâ, dva klančića, koja imadu jedva toliko širine, koliko je trebaju jedna kola. Te dvie točke, jedna od druge udaljena od prilike 1600 metara, naliče na *dvoja vrata* toga klanca; izmedju njih je prostor, a ima više toplih slanih ili sumpornih vrela: odatle ime Thermopyle ili vrata toplih voda. Thermopyle se oslanjaju prema zapadu na nepristupnu goru, koja je opet svezana s Oetom; sa iztoka je put ograničen morem i neprohodnimi močvarami. Put je bio njekoč prekinut zidom, u kojem su bila vrata. Taj zid jako ruševan i na starinsku sagradjen dielomice već je bio propao poput ruševine; ali nadjoše za koristno, da ga opet podignu kao sredstvo veće obrane. U selu Alpene osnovaše skladišta za živež.

Takav je taj tiesni prelaz ili klanac, za koji su se bili odlučili Grci otimati se s Persijanci. Nedaleko odavle bijaše im brodovlje, nemanje sgodno bojište, kod Artemisija, rukava morskoga, skučena izmedju obale Magnesijske i Euboejske.

Kada je vojska i brodovlje zauzelo koncem junija mjesta naznačena im, bijaše Xerxe već u Pieriji. Prema tomu, kako su Xerxove čete napredovale širokim putem preko Kambunskih gora, kretaše se i popratno brodovlje duž obala. Jedna pred-

www.crohis.com

straža uhvati dvie grčke ladje. Najljepši od uhvaćenikâ bude zadavljen na kljunu ladje svoje. Barbari na taj način naznačiše svoj put ljudskom žrtvom. Kod Artemisija bijaše 271 grčka ladja; kada se je približio neprijatelj, uzmakoše do Euripa. Na viest, da je more prosto, persijsko se brodovlje približi zaljevu Malijskomu; no iznenadjeno na toj obali bez pristaništa nevremenom, koje trajaše tri dana, izgubi preko 400 ratnih brodova uz one, koji su bili na njih, i uz velik broj prevoznih ladja. Grci pripisivahu tu nesreću zaštiti Boreje ili Poseidona te se vratiše u Artemisij, gdje im je u šake palo 15 persijskih ladja; no za toliko bilo je još silnije persijsko brodovlje od grčkoga, da su zapovjednici Xerxovi samo jedan strah imali, da im naime neuteku Grci. I doista videći, da im Poseidon i protivni vjetrovi daju toliko posla, htjedoše Lakedaemonac Eurybiade, koji je zapoviedao saveznikom, i Adimant, zapovjednik Korinćana uzmaći. Themistokle dobio je bio novaca od Euboejaca, da zaustavi brodovlje u onih primorskih krajevih, dok otočani neprenesu svoj imetak na sigurno mjesto; on zaustavi Eurybiada i ostane s njim. Jedva što je bilo to zaključeno, dodje jedan prebjeg te javi, da je otišlo 200 ladja, da obidu Euboeju i obkole Grke. Ovi odluče prestići neprijatelja, polete na nj, u čas ga stignu te načine okrug s kljunovi (provom) na stran, da nebudu brojem nadvladani. Pod večer toga dana vucijahu 30 ladja zarobljenika sa sobom. Noć, koja je sliedila, bijaše još nesretnija po Persijance. Novo nevrieme stigne ih sa svom silom, a ladje, koje su obilazile Euboeju, zatečene na pučini morskoj budu porazbacane po grebenju i razbijene. „Govorilo se, da se je neki bog skrbio za to, da budu sile obaju protivnika jednake."

U isto doba dobiše Grci pomoć od 53 ladje athenske; oni ponudiše na novo bitku, no Persijanci je neprimiše. Ipak se je jedan dio kilikijskih ladja dao zateći te je bio uništen. Zapovjednici se persijski počeše bojati, da ih Xerxe nepozove na račun radi opetovanih poraza. Sve sile svoje čuvahu za glavnu akciju. Grci ostadoše još pobjeditelji, ali su imali znatne gubitke; zato pomišljahu na uzmak. Viest o zauzeću klanca thermopylskoga skloni ih na to.

Dok se vojska kretala dalje, projuri Themistokle na nekoliko ladja s vještimi veslači sve zakutke po obalah, kuda je morao silaziti neprijatelj, da dobije vode, te napiše po pećinah stvari, koje bi imale Ionce osumnjičiti kralju ili odlučiti njihov odpad: „Ionci, vi činite zlo, što se tučete protiv otaca svojih

www.crohis.com

s oružjem u ruci pomažući, da se Grčka zarobi. Stanite na našu stranu, ili, ako se to neusudjujete, uzmaknite barem iz bitke i gledajte da predobijete i Karce, da podju s vami. Ako vam je i to nemoguće, ponašajte se hladno u boju, nezaboravljajući, da smo vam mi roditelji, i da ste vi prvi uzrok ovomu ratu.“ Lukavost ova imala je uspjeha; posred bitke salaminske Phoeničani će tužiti Ionce s izdajstva.

Dok su trajale te borbe na moru, pogibe Leonida u Thermopylah.

Kad se je bilo zaključilo, da se imaju braniti Thermopyle, bile su igre olympijske i svečanosti Apollonu Karnejskomu, koje trajahu u Sparti devet dana. Makar je bila i te kako velika pogibelj, ipak Grci neostaviše svojih svečanosti; mala vojska, predstraža, bude poslana u Thermopyle: u njoj je bilo 300 Sparćana težko oružanih, 1000 Tegejaca i Mantinejaca, 120 Orchomenaca, 1000 iz ostale Arkadije, 400 iz Korintha, 200 iz Phliunta, 80 Mikenaca, 700 Thespijaca, 400 Thebljana, 1000 Phočana i sve sile Opuntske Lokride. Svaka od ovih malenih četa imadjaše svoga posebnoga vodju, no svi se pokoravahu kralju spartskomu.

Četiri puna dana mišljaše Xerxe, da će sâm pogled na njegovu vojsku skloniti Grke te će odmah uzmaknuti. Njekoliko Peloponnežana doista govoraše o uzmaku na prevlaku korinthsku, da se tamo brane; no Leonida ih zaustavi, Phočane i Lokre. Petoga dana, pošto se Grci neodaljiše, posla Xerxe na njih Medce i Kišane naloživ im, da mu ih dovedu žive. Sâm se posadi na povišen prestol, da gleda boj i da čeka na zarobljenike.

Medci hrabro provaljivahu, nego budu suzbijeni s velikim gubitkom svojih ljudi; drugi su za njimi navaljivali, no bez većega uspjeha, a Xerxe počinjaše shvaćati, da ima u svojoj vojsci mnogo ljudi, ali malo vojnika.

„Medci preveć izmučeni uzmakoše, a na njihovo mjesto stupi četa bezsmrtnih; no ni njim neprijaše bolje sreća. Na tom uzkom mjestu nemogaše im veći broj poslužiti; a imali su nevolju još i u oružju, jer su njihova koplja bila mnogo kraća od grčkih. Kadkada okretahu Lakedaemonci ledja te počinjahu bježati, a barbari ih proganjati ričući silno; ali Grci se brzo okretahu te ih s mjesta ubijahu velik broj. Taj dan zadade Sparćanom samo mali gubitak.“

„Barbari mišljahu, da nakon tako duga boja neima u grčkoj vojsci nego samo ranjenih, koji nisu više sposobni dizati svoga oružja; kušahu dakle sliedećega dana jurišati; nebijaše im ni

www.crohis.com

sada bolje sreće. Grci poredani po redu narodâ boriše se po redu u raznih bojevih s iznimkom Phočana, koji, postavljeni na bregove, čuvahu tamo puteve."

„Dok je bio Xerxe neodlučan, što da započme, potraži ga Meljanin s imenom Ephialte, i u nadi, da će mu biti velika nagrada, obaviesti ga, da ima u gori put, koji vodi za leđa bojištu grčkomu. Kralj zapovjedi odmah Hydarnu, da sliedi izdajicu s četom bezsmrtnih. Persijanci krenuvši iz tabora u čas, kada se loži vatra, idjahu svu noć imajući s desna goru Oetu, a s lieva bregove trachinske. Kada zora pucaše, stigoše već na najvišu točku prelaza. Na tom vršku bijaše namješteno 1000 Phočana kao čuvara puta. Dok su se Persijanci penjali uz goru, Phočani ih nisu mogli opaziti radi gustoga hrašća, koje ju pokriva i krije vidik. Ipak, pošto je bilo sve mirno u zraku, šum lišća, koje su nogami gazili, oda njihov dolazak Phočanom, koji pograbe oružje i odmah dotrče. U taj čas pokažu se barbari, ali videći pred sobom bojnike, obuze ih strah i trepet, jer su mislili, da neće nikoga naći na tih mjestih. Hydarne se bojaše, da ima posla s Lakedaemonci, no kada mu Ephialte razjasni, kojega je naroda ta četa, povede on svoje Persijance u boj. Phočani, obasuti strielami i strielicami, podjoše te se popeše na najviši vrh gore, gdje čekahu, da poginu. Persijanci, mjesto da podju za njimi, pohitješe na drugoj strani niz brdo."

„Taj čas izpitivaše gatalac Megistija crieva žrtvam te proreče Sparćanom, da će ih smrt čekati, kad se bude sunce radjalo. Doskora stigoše prebjezi, koji javiše, kuda valja da dolaze Persijanci. Straže sišle brzo s visina potvrdiše tu viest: tada osvane dan. Grci se savjetovahu, što da zaključe: jedni mnijahu, da im se treba braniti, drugi, da im je odmah uzmaknuti. Nemogahu se složiti. Jedni krenuše na put, da se povrate kući, drugi odlučiše, da ostanu s Leonidom. Tvrdi se ipak, da je Leonida sâm zapovjedio četam, koje su se bile povratile, da odu, da se spase od sigurne propasti, ali ujedno objavi, da se nepristoji ni njemu ni Sparćanom pobjeći ili pod kojom mu drago izlikom ostaviti mjesto, za koje imaju nalog, da ga brane . . . . . Thespijci i Thebljani jedini ostadoše: Thebljani proti svojoj volji, jer ih je Leonida zadržao za taoce, ali Thespijci ostadoše drage volje."

„Medjutim za izlaza sunca Xerxe, žrtvovav žrtve, čekaše na dogovorenu s Ephialtom uru, da udari s mjesta na obkope. Čim se približe Persijanci, skoče im Grci u susret, da se potuku

www.crohis.com

s njimi zadnji put na širem mjestu klanca, da uzimadu više neprijateljâ pred sobom, te da ih poubijaju prije, nego li poginu. Nebrojena množina barbara poginula je u toj bitci. Osim onih, koji su pali od ruke grčke, pošto su bili iza redova vodje, koji su držali bičeve u ruku i bez prestanka težkimi udarci gonili vojnike napried, popadaše mnogi od njih tjerani u more te se potopiše; ostali budu, i to u još većem broju, sgaženi živi nogami množine, koja se je gomilala bez prestanka."

„Kada su Lakedaemonci polomili svoja koplja strašnim ubijanjem, nastaviše bitku s mačevi. Napokon pade Leonida. Nad njegovim tielom razvije se strašan boj: četiri puta suzbiše Grci neprijatelja. Još su čuvali svoju slavnu diku, kada osvanu barbari pod vodstvom Ephialta. Čim ih opaze Grci, uzmaknu na tiesnu stranu puta. Podju pokraj zida i zaustave se, izuzevši Thebljane, na jednoj visini, koja je na ulazu u klanac, gdje je sada lav od mramora podignut na uspomenu Leonidi. Obkoljeni sa svih strana i braneći se oružjem oni, kojim je ostalo oružja, drugi svojimi rukami i zubi, padoše svi pod tučom kamenja i udaraca barbarskih."

Grčka se je rado dičila, a možda je i htjela poljepšati razne slučaje i dogadjaje te velike drame, koju je posvetila narodna mašta. Prije navale poslao je Xerxe jednoga odličnjaka persijskoga, da razgleda položaj Sparćana; ovaj ih nadje, gdje se vježbaju u borenju, ili gdje si češljaju dugačku kosu; nijedan ga neudostoji ni pogleda svoga. Xerxe sav u čudu sbog te mirnoće pisaše Leonidi: „Ako mi se hoćeš da podložiš, dat ću ti Grčku". Kralj odgovori: „Volim umrieti za svoju otačbinu, nego da ju učinim robinjom". Druga poslanica careva donese glas: „Predaj oružje svoje". Leonida napiše pod te rieči: „Dodji sâm po njega". Kada se je neprijatelj pokazao, dotrči jedan Grk vičući: „Persijanci su blizu nas"; a on odgovori: „Kaži, da smo mi blizu njih". Pred zadnjim bojem dade vojnikom svojim malen objed: „Večeras ćemo večerati kod Plutona".

Vojnici su bili vriedni vodje svoga. Jedan Trachinac reče jednomu od njih sav u strahu: „Vojska je persijska tako mnogobrojna, da bi od njezinih striela sunce pomrčalo." — „Tim bolje, barem ćemo se tući u sjeni." Jedan Lakedaemonac ostao je u mjestu Alpenu radi toga, što su mu oči suzile; i pošto mu rekoše, da se neprijatelj približava, on uzme svoje oružje, dade se odvesti od svoga helota u boj, gdje udari na neprijatelje i pade. Leonida htjede spasiti dva mlada Lakedaemonca; jed-

www.crohis.com

nomu dade pismo, a drugomu nalog za ephore. „Mi nismo ovdje zato, da raznosimo viesti, nego da se bijemo," rekoše mu.

Poginulo je oko 29.000 Persijanaca, a medju njimi dva sina Darijeva. S grčke strane neumakne nijedan Sparćanin ni Thespijac; njekoliko Thebanaca ostade živih. Xerxe dade na križ pribiti tielo Leonidino, ali Grčka s pobožnošću skupi kosti njegove. Na grobnici, kasnije načinjenoj Lakedaemoncem čitao se ovaj junački napis, što ga je dao uklesati Simonide: „Putniče! idi i kaži Sparćanom, da smo umrli ovdje pokoravajući se njihovim zakonom." Pjesnik pako kazao je jošter: „Koli je slavna sudbina onih, kojih su umrli u Thermopylah .... Njihov je grob žrtvenik. Mi ćemo im učiniti uspomenu neumrlu. Niti rdja, niti vrieme, koje sve razara, neće izbrisati ovim hrabrim toga nadgrobnoga napisa. Podzemno mjesto, gdje počivaju, sadržava slavu Grčke."

Grčka je sad bila otvorena i po kopnu i po moru. Xerxe udje vodjen od Thessalaca, koji su prihvatili priliku, da si iz stare mržnje izkale srdce na Phokidi. Tu su zemlju strašno poharali i poplienili. U Boeotiji razdieli vojsku u dva sbora; jedan je imao pograbiti blago u Delphih, drugi udariti na Athenu, za koju se je bio zakleo, da će ju uništiti. Većina žitelja ostavi Delphe. No bog je bio obećao, da će sâm braniti svoje svetište. Čim se neprijatelj pojavi sred tihih ulica, već tajnim strahom obuzet, navali naglo oluja, ratna vika čujaše se sa dna svetišta, sveto se oružje micaše, a sa vrhunaca Parnasa sruše se dvie klisurine te pošto sgnječe prve redove osvojitelja, ostali nagnu u bieg, a Delphci za njimi; mislili su, da vide oružane bogove te se nezaustaviše do medja Boeotije, ostavivši za sobom ceste posute mrtvimi. Tako, pripoviedaše predaja, se je sâm bog osvetio.

Manje učini Athena za svoj hram. Athenjani su gojili nadu, da će sve sile saveznikâ braniti Attiku; ali doznavši, da Sparćani neće da ostave svoj poluotok, i da samo na to pomišljaju, da zatvore prevlaku zidom, moljahu, da bi barem brodovlje ostalo pred Salaminom. Sve se grčke ladje usidriše kod toga otoka, izuzev athenske, koje su plovile duž obale attičke. Čim i one stigoše, proglasiše, da se svaki Athenjanin opominje, da si spasi ženu, djecu i robove, kako zna i može. Jedan dogodjaj oduze im unapried svako oklievanje: svete zmije, gojene u hramu Atheninu, nestade: znak, da je sama božica ostavila svoje svetište. Svaki pošalje namah svoju porodicu u Troezen, na Aeginu ili na Salaminu; oni, koji su mogli nositi sulicu ili veslati jednim veslom, odoše za brodovljem, da ga stignu.

www.crohis.com

Ovo se bilo jedva sjedinilo, kada dodje bjegunac iz Athene te javi vodjam u vieću, da su Persijanci spalili Thespiju i Plataeju; da su prodrli u Attiku i zauzeli grad. U njem su našli samo malen broj staraca i njekoje gradjane, koji zlo tumačeći prorokovanje odoše tražiti utočišta na akropolu za drveni plot, gdje su se branili do očajanja, ali su bili napokon zatečeni i pogubljeni; hram Erechthejev postade pepelom. Na tu viest nastane takova smetnja, da je više vodja nečekajući na odluku pošlo na ladje, dalo jedra razapeti i spremilo se na odlazak; oni, koji su ostali, da produže viećanje, odlučiše, da se valja tući samo pred prevlakom korinthskom. Noć je bila došla, te nakon viećanja svatko stigne svoju ladju.

„Themistokle se vraćaše na svoju. Athenjanin Mnesiphil zapita ga, što je vieće zaključilo, a doznav to, reče mu: „Ako ladje odu od Salamine, nemaš više izgleda za bitku, kojom bi se mogla spasiti domovina: svaki će ostaviti brodovlje, da se vrati kući, ni Eurybiade glavom nit itko na svietu neće moći prepriečiti, da se vojska nerazprši; tako je Grčka izgubljena sbog nestašice pametna savjeta. Vrati se dakle; ako ima kakovo sredstvo, kušaj razbiti ono, što je netom zaključeno; skloni Eurybiada, da ostane, gdje jesmo.“

Themistokle ode tražiti Eurybiada, kojega skloni prošnjami, da je na novo sabrao vieće. Tu se je on jako čuvao govoriti o uzrocih navedenih od Mnesiphila, što bi bilo uvriedilo ostale vodje, nego on im predoči, da su uzmakavši na prevlaku izvrženi bitci na pučini morskoj, što je veoma neprobitačno za brodovlje, koje je brojem manje i slabije; što više bez nužde je ostavljena Megara, Salamina, Aegina: napokon ćemo privući neprijatelja na Peloponnes; tako da je za slučaj poraza sva nada izgubljena. Na to se pokaza bjelodano sliepa i glupa zavist Peloponnežana. Korinćanin Adimant upade Themistoklu u rieč te ga htjede prisiliti, da samo onda govori, kada na njega red dodje: „Themistokle, reče, oni, koji idu prije znaka, bivaju nadvladani u igrah“. — „A oni, koji polaze prekasno, odvrati Athenjanin, nedobivaju vienca.“ I on nastavi dokazivati prednosti nacrta svoga. Eurybiade sâm razdražen smetnjom razprave, u kojoj je prvu rieč imao Athenjanin, podigne se na nj trstikom: „Udri, reče Themistokle, ali me posluhni.“ Nastane opet mir, i razprava se započne. Adimant bio je sav u čudu, što se Athenjanom za volju izlaže narod pogibelji, da nebude imao za slučaj, da izgubi bitku, drugoga utočišta do otoka Salamine. „Zar je u ostalom nuždno, doda on, još dulje slušati

www.crohis.com

čovjeka bez domovine?“ — „Naša otačbina? uzklikne Themistokle, ona je ovdje na 200 ladja, koje mi dajemo Grčkoj, mi, koji smo pristali za obći spas na razor naših hramova i na to, da su naše kuće žrtva vatri!“ Zatim obrativši se k Eurybiadu: „Ako ostaneš ovdje, radit ćeš kao hrabar čovjek; ako li ne, ti ćeš upropastiti Grčku; jer sreća rata je na tvojih ladjah. Ja te dakle zaklinjem, sliedi moj savjet, no znaj dobro, ako nećeš da popustiš, mi ćemo ukrcati svoje obitelji te ćemo odjedriti put Italije, gdje nam proročište obećaje u Sirisu trajno blagostanje. Kada izgubite takove saveznike, kakvi smo mi, sjećat ćete se Themistokla.“ Taj energični govor i ta prietnja odlučiše. Ostali su kod Salamine.

Sliedećega dana stiže nješto pomoći; tako je naraslo grčko brodovlje na 380 ladja: persijsko je brojilo još preko 1.000 ladja, koje su bile došle, da se poredaju po pristaništu phalerskom. U isto doba približivaše se njihova vojska Peloponnesu. To uzbuni one, koji su htjeli, da uzmaknu na prevlaku. Roptanje i vikanje se ponovi, vieće se opet sabere, a većina je bila za uzmak. To prinuka Themistokla na skrajnu odluku. On ostavi vieće te pošalje pouzdana čovjeka zapovjedniku Persijanaca s ovim nalogom: „Themistokle, zapovjednik athenski, potajno je odan kralju Persijskomu; on me šalje, da ti kažem, da se Grci neuzdaju u ništa, i da im možete zatvoriti oba izlaza tjesnaca; obkoljene na taj način, lahko će ih biti pobieditи.“ Xerxe povjerova tomu ter odmah naloži, da se Grci obkole. Themistokle povrati se u vieće, koje je produživalo razpru o osnovi. Aristide, prošuljav se kroz persijsko brodovlje, da vojuje sa svojimi sugradjani reče mu: „Budimo vazda suparnici, ali natječimo se u revnosti za spas otačbine. Dok vi gubite ovdje vrieme praznimi besjedami, barbari vas obkoljuju.“ „Ja znam to, reče Themistokle, to biva po mom naputku“. On dovede Aristida u vieće, da mu javi tu viest. Moralo se u bitku i na bojište, koje je Themistokle sa smjelošću veleuma odredio svojim sugradjanom. Čujmo pripoviest Aeschylovu:

„Čim razširi dan s bielci konji svoju sjajnu svjetlost po cieloj zemlji, u isti mah podigne se u redovih Grkâ ogromna vika poput svete pjesme; a jeka odzivaše se sa pećina otoka na taj krik jasnim glasom. Prevareni u svojoj nadi, barbari se prepadnu; jer pjesma, koju su pjevali Grci, nebijaše znak biega. Puni neprestrašive smjelosti srnu u boj s neprijateljem. Glas trublje još većma razpali njihova srdca. Znak bude dan; naglo udaraju vesla skladnimi udarci slane valove, koji šume: do-

www.crohis.com

skora pomoli se cielo njihovo brodovlje pred našima očima. Desno krilo idjaše prvo u liepom redu: ostatak brodovlja sliedjaše; a iz daleka odjekivahu ove rieči: „Idite, sinci Hellade, oslobodite otačbinu, izbavite djecu, žene i božje hramove otaca svojih i grobove djedova svojih: jedan jedini boj odlučit će o svem dobru vašem.“ Na te pozive i glasove odgovorimo ratnim klikom Persijanskim, da se više ni časak izgubiti neima. Već udaraju mjedeni kljunovi ladja o kljunove: jedna grčka ladja započela je navalu: ona razbije opremu jedne ladje phoeničke. Neprijatelj udari na neprijatelja, jedno brodovlje nasrne na drugo. Kod prvog napadaja neuzmakne paplava vojske Persijanske. Zatim sakupljeni na uzkom prostoru naši nebrojeni brodovi nebijahu jedan drugomu od nikakve pomoći. Jedan udaraše o drugi svojim mjedenim kljunom, jedan drugomu razbijahu redove jedara, dok ih brodovlje grčko svojim vještim kretanjem nezaokruži ter na sve strane nestane biti. Naši su brodovi razbacani, more se nevidi od gomile razbijenih brodova i mrtvaca: obale su i grebeni pokriti lešinami. Svi brodovi našega brodovlja žure se u neredu, da uteku; kao tune, kao ribe, koje su se netom uhvatile u mrežu, udarani su Persijanci od prelomljenih vesala i od razbijenih ladja. Napokon pokaže noć svoje mrko lice te nas otme pobjeditelju. Pojedinosti nepripoviedam; da se izbroje svi naši gubitci, trebalo bi preko deset dana. Znaj samo to, da nikada u jednom jedinom danu nije poginula tolika množina ljudi.“

„Artembare, vodja 10.000 konjika, bi ubijen na strmih pećinah silenijskih. Dadake, zapovjednik 1.000 ljudi, pogodjen sulicom pade sa svoje ladje. Tenagon, najhrabriji medju baktrijskimi borci, ostade na Ajantovu otoku bijenu od valova. Lilaej, Arsame, Argeste, sva trojica bačeni na obalu otoka mila golubom, razbiše si glave o pećine . . . . Onaj, koji zapoviedaše 30.000 konjika, koji su jahali na brzih vrancih, Chrysej Matal, umre; sa njegove guste plave brade, do zadnje dlake razčupane, kapaše krv; tielo mu se obojilo grimiznom bojom. Vrač Arab, Artabe Baktrijac neutekoše više iz goletne zemlje . . . Ah! grad Pallade neosvojiv je grad. Athena ima ljudi: to je nepredobiv obkop!“

Glasnik, koji javlja kraljici Atossi ove žalostne viesti, nije još svega kazao: „Druga je jedna nesreća snašla Persijance . . . Momčad persijska, toli slavna sa svoje srčanosti, toli odlična sa svoje plemenitosti, sa svoje vjernosti kralju, pogibe biednom smrću bez slave. Ima maleni otok pred Salaminom, težko

www.crohis.com

pristupan ladjam, gdje bog Pan često kolo vodi. Tamo posla Xerxe svoje bojnike. Kada bude neprijateljsko brodovlje propadalo, moradoše sasjeći sve Grke, koji su se bili utekli na otok, te primiti one od svojih, koji su bili morem bačeni onamo. Krivo je slutio budućnost. Bogovi dadoše pobjedu brodovlju grčkomu; na taj dan pobjeditelji, oružani svakovrstno, izkrcaše se na otok, obkoliše ga sasvim: Persijanci neznadu više, kuda bi bježali: ruka Grka ubija ih tučom kamenja; padaju od neprijateljskih striela. Zatim udare napadači svi jednim skokom: tuku, sieku, naši su svi do zadnjega podavljeni. Xerxe jecaše videći tu propast nesretnika, jer je sjedio na mjestu, odakle je imao pogled na čitavu vojsku: to bijaše poviše brdašce nedaleko od obale morske. Razdere si odielo, stane vikati od očajanja, i davši znak pobjegne sa svojom kopnenom vojskom bez glave u neredu."

Mi nehtjedosmo prekinuti pripoviest pjesnikovu, da navedemo njekoliko potankosti o boju, koje drugdje nalazimo. U jedno vrieme digne se vjetar u tjesnacu. Themistokle čekaše, da duhne za navalu. Posred dižućih se valova udarahu težki persijanski brodovi jedan o drugi i težko izbjegavahu brzim udarcem lagljih brodova grčkih. Tomu prvomu uzroku nereda pridruži se nepovjerenje, koje su Ionci zadavali Phoeničanom, težkoća sporazumljivati se sa toliko naroda i slediti iste odredbe, napokon položaj mjestâ vrlo neprikladnih za kretanje Persijanaca. U tom tjesnacu nemogahu u istinu razvijati ni razviti svih sila svojih te im je kretanje medjusobno priečeno.

Phoeničani poredani protiv Athenjana počeše napad. Njihov zapovjednik Ariabigne, brat Xerxov, baci se hrabro na ladju athensku, koja je netom bila navalila iznenada na njegovu ladju; zapovjednik bude proboden, a njegova smrt načini nered na desnom krilu, kojemu on zapoviedaše.

Jedna se je žena u toj bitci odlikovala, Artemisija, kraljica Karije. Kada joj je ladja bila u stiski natjerana od ladje athenske, okrene se proti brodu persijanskomu te ga potopi. Athenjanin misleći, da progoni prijatelja, potraži drugoga protivnika. Xerxe je vidio borbu Artemisijinu; mislio je, da je potopila ladju grčku, te uzkliknuo, da su se na taj dan žene tukle kao ljudi, a ljudi kao žene. Da ju počasti za njezinu srčanost, na povratku joj povjeri svoju djecu, koju dovede natrag u Ephes.

Persijanci su izgubili 200 ladja, Grci 40, brodovlje barbarsko imalo je dakle još premoć brojem. Xerxe pokazivaše jedan čas junačtvo i smjelost: on naloži, da se nasipom spoji

www.crohis.com

Salamina sa kopnom i da se spremi nov napad. Ali u istinu bio je izgubio svu nadu te se je već bojao, da nebi bio odciepljen od Asije, ako se nepožuri natrag. Mardonij, koji ga je bio na tu nesretnu vojnu nagovorio, vidio je svoju propast u tom porazu. Da ju odkloni, ponudi se, da će ostati u Grčkoj sa 300.000 ljudi, koji su mu dovoljni, da dovrši osvojenje. „Ta samo su Kyparci i Phoeničani, Kilićani i Aegypćani, govoraše on, potučeni, a ne Persijanci, koji se nisu mogli ni tući.“ Xerxe, prisiljen da bježi, s veseljem prihvati taj predlog; čim na naglom svojem povratku stigne u Thessaliju, opunovlasti Mardonija, da si u vojsci odabere vojnike, za koje ga je molio. Dok je car prolazio Makedonijom i Thrakijom, brodovlje njegovo pošavši od Phalera sred noći, žurilo se, da dospije k Hellespontu. Grci obaviešteni o tom prekasno, proganjahu mu brodovlje do Andra, no nedostigoše ga. Tu je bilo ratno vieće. Themistokle predloži, da se svom brzinom požure put Chersonesa, da zatvore Xerxu i njegovoj vojsci put u Asiju. Eurybiadovo protivno mnienje nadvlada, da mora naime Grčka proti tomu biti, da kod sebe zadrži barbare, nego valja, da ih sili na očajavanje, mora im dapače radje otvoriti sve izlaze. Themistokle popusti: ali potajno pošalje novoga glasonošu Xerxu, bilo da si upiše u zaslugu te odluke, bilo da još većma pospješi bieg kraljev. Xerxe trebao je ipak 45 dana do obala Bospora, ostavivši za sobom hrpe mrtvih, koji su pali od striela žitelja, ili umoreni gladom, žedjom ili bolestmi. Nevrieme porušilo je mostove; ali brodovlje ga čekaše te ga preveze u Abyd. Dok je kralj putovao u Sardes, dospije brodovlje do Kyme i Sama, da uguši prevratne misli, koje su uzrujavale Ionce po gradovih.

Grci nametnuše porez Kikladam za kaznu, što su bili izdajice zajedničke stvari. Oni stanu obsjedati Andros. „Dolazim k vam sa dva silna božtva, reče Themistokle stanovnikom, s Osvjedočenjem i s Nuždom.“ — „Mi imamo takodjer dva, odgovoriše mu, koji nikada neostaviše otoka, to su: Siromaštvo i Nezavisnost.“ Toli su silno odolievali, da su ih morali ostaviti. Ostali su se otoci odkupili davši potajno Themistoklu novaca. Na povratku na Salaminu porazdiele plien, a od prvina, opredieljenih Apollonu, načiniše gorostasan kip. Na prevlaci dosudjivahu si junačke nagrade. Svaki od vodja dosudi sebi prvu nagradu, no većina dosudi drugu Themistoklu. Sparta, kamo je on kasnije pošao za njeko vrieme, izrazi doista mnienje ciele Grčke neobičnimi častmi, koje mu je izkazala. Ona mu dade vience

www.crohis.com

od masline, ponudi mu najljepša kola, koja su se nalazila u gradu; a na povratku dade ga sprovesti do medja tegejskih sa 300 momaka iz prvih kuća.

Grčka slavljaše svoje slavlje, a polovica zemljišta bijaše još u ruku neprijatelja, no pravedna nada napunjivaše svako srdce. Dok je bio Xerxe u Thessaliji, dobiše Lakedaemonci proročanstvo iz Delphâ, koje im naloži, da traže zadovoljštinu od Xerxa za smrt Leonidinu, a da prime sve, što im dade za odštetu. Sparćani poslaše glasnika, koji doveden pred Xerxa, ovako mu reče: „Kralju Medâ, Lakedaemonci i Heraklovci spartski traže zadovoljštinu za smrt svoga kralja, koji je pao od vaše ruke, kada se je borio za obranu Grčke.“ Kralj sav u čudu s toga govora neodgovori njeko vrieme ništa. Napokon, budući da se je u taj čas uza nj nalazio Mardonij, pokaza ga glasniku rukom te mu reče: „Mardonij će evo dati Lakedaemoncem, što traže.“ Glasnik primi tu ponudjenu zadovoljštinu i udalji se. I doista bijaše Mardonij žrtva, koja je ostala za okajanje.

Smeten više nego li oslabljen kraljevim odlazkom i nemirnom ruljom za sobom, prezimova Mardonij u Thessaliji; na proljeće posla Athenjanom Alexandra makedonskoga, da im predloži mir; diveći se veliki kralj njihovoj hrabrosti, govovaše on, želi ih imati za saveznike; povratit će im njihovo zemljište, otvorit će im opet hramove njihove, a dat će im više druge zemlje, nego li bi si željeli. Sparta zabunjena timi ponudami, pošalje odmah zastupnike svoje, koji su dugo govorili, da ih odbiju. Athena im kratko i muževno odgovori: „Dok bude sunce išlo svojim običnim pravcem po nebesih, neće Athenjani sklapati saveza sa Xerxom; oni će vojevati s njim uzdajući se u bogove zaštitnike svoje i u one junake, kojih je kipove i hramove kralj spalio bez počitanja.“

Zaključkom nalože svećenikom, da žrtvuju bogovom podzemnim svakoga, koji bi s neprijateljem šurovao. Žalostno je, da se mora primjetiti, kako je jedan dio velikaša, koji su bili počeli veliki niz izdajstva protiv slobode, nalazio nerazboritom tu plemenitu privrženost. Jedan će od njih predložiti, da se podlože; drugi će u samoj Plataeji pomišljati na nevjeru. Sparta ponudi, da će hraniti obitelji Athenjana za ciele vojne: oni to odbiše; samo zahtievahu, da bude peloponneska vojska blizu u pravo vrieme, da nebude Attika po treći put žrtvovana.

Ona bi ipak žrtvovana. Lakedaemonci, zadovoljni s prekinućem ugovaranja, povratiše se na svoj poluotok te se za-

www.crohis.com

bavljahu jedinim dozidavanjem zida, koji bi zatvorio ulaz na nj. Mardonij mogaše dakle preći bez zapreke kroz Boeotiju i ući u Athenu. Narod pobježe još jednom na Salaminu; Mardonij mu pošalje one iste ponude. Jedan vićnik, koji ih se je usudio predložiti na pretresavanje, bude kamenovan; a Athenjani kazniše isto tako njegovu ženu i djecu. Da ovjekovječe sramotu, kao što su običavali slavu ovjekovječivati, podigoše kasnije stup od tuča na Akropoli, koji je sadržavao pripoviest izdajstva i kazne. Malo ne ista bijaše srčba na Spartu. Zastupnici odoše, da joj spočitnu njezin sramotan odstup. Sparćani zabavljeni tada svetkovinom Hyakinthija nedadoše se dalje smetati tužbami; poklisari bijahu već na odlazku, a nijedan vojnik nije još bio ostavio grada. No Tegejac jedan očitova ephorom: kada bi Athena ugovarala s Persijanci, da bi bilo tisuću vrata otvorenih neprijatelju na Peloponnes. Silom osvjedočeni, da im valja zadanu rieč držati, odaslaše iste noći 500 hoplita i sa svakim 7 helota. Kada athenski poklisari podju k ephorom, da im izjave, da ih njihova nedostojna neradinost razstavlja s Athenom, ovi se zaklinjahu, da je vojska njihova već na putu.

Obaviešten o tom komešanju od Argivljana, ostavi Mardonij Attiku, gdje je sve poharao, te potraži na poljanah Boeotije priličnije mjesto za konjaničtvo svoje; utabori se za obkopi na lievoj obali Asopa. Vojska lakedaemonska pod zapovjedničtvom Pausanije predje preko prevlake, uzev na putu sa sobom sve one Grke, koji su ostali vjerni otačbini svojoj. Došavši u Eleusinu sjedine se s Athenjani i oni, koji su sišli s brodovlja, te podju na obalu Asopa na broju 110.000 ljudi. Utaboriše se na brežuljcih pokraj Erithreje te se nadjoše protiv neprijatelju sa 300.000 bojnika i 50.000 četa-pomoćnica grčkih. Više dana prodje čarkanjem; Mardonij, da izmami Grke iz jakoga položaja njihova, gdje su tvrdokorno uztrajali, navali na njih svim konjaničtvom pod zapovjedničtvom Masistija. Megarci imali su sami uzdržati navalu. Nakon hrabra odpora moliše pomoć u Pausanije. Opasnost bijaše takova, da su svi oklievali. Athenjanin Olympiodor ponudi se, da će sa 300 bojnika otvoriti uzmak Megarcem. Krepkom navalom uzdrmaše neprijatelja; vodja njegov pade; biesan se boj zapodjene nad njegovim tielom, koje ostade Grkom. Dok je vojska persijska naricala u znak tuge, čim je odjekivala sva Boeotija, vožahu na kolih poprieko kroz redove Grčke tielo Masistijevo, a svaki je ostavio svoje mjesto, da vidi onoga, koji je iza Mardonija bio najviše cienjen i od Persijanaca i od kralja.

www.crohis.com

U položaju, što su ga bili zauzeli Grci, neimahu ipak vode. Pausanija sidje na poljanu plataejsku, kojom protiču mnogobrojni potočići, te se utabori sa svojimi Lakedaemonci pokraj vrela Gargaphije. Kada su se dielila ostala mjesta, porodi se žestoka razpra izmedju Athenjana i Tegejaca. Ovi zahtievahu zapovjedničtvo na lievom krilu, koje su tražili Athenjani. Sa obiju su se strana pozivali na junačtvo svojih djedova: Tegeja na heroja Echema, Athena na svoju pobjedu nad Amazonkami. Aristide najbolje prosbori: „Mi smo ovdje, ne da se prepiremo za mjesta, nego da vojujemo. Neka Lakedaemonci odluče; bili mi namješteni, gdje mu drago, naše će junačtvo načiniti ondje častno mjesto.“ Sparćani izjaviše se jednoglasno za Athenu.

I Mardonij krene svoju vojsku te su obje vojske stajale jedna protiv druge, odieljene koritom Asopa. No i u jednom i drugom taboru priećahu znamenja porazom onoj vojsci, koja će zapodjenuti boj. Grci imahu korist od primirja te vrsti, jer su neprestano dobivali pomoći i živeža, a u taboru persijskom nadali su se od njega, da će podmititi njekoje savezničke vodje i da će razpršiti savez. Mardonij izgubi prvi strpljivost uzprkos misli i bojazni onih, koji su bili oko njega; nakon deset dana objavi, da će sutra navaliti. „Ima nad proročišti, govoraše on, onaj stari zakon zemlje, koji nalaže, da se Persijanci povedu odmah u boj.“

Dodje noć, jedan konjanik dodje u tabor Grkâ i zatraži, da govori sa zapovjednici: „Budite oprezni, reče im on, Mardonij će uzprkos znamenjem udariti na vas ranom zorom. Uzmite drage volje ovu obaviest moju. Prisiljen sam proti volji svojoj ići s vojskom persijskom, donosim vam jasan dokaz moje privrženosti Grčkoj; nadam se, da me nećete odati, nego da ćete mi biti zahvalni, što sam vas izviestio o najvećoj pogibelji. Ja sam Alexandar, kralj Makedonije.“ Izustiv te rieči, zakrene uzdom te izčezne.

Sliedeće noći promieni Pausanija svoj red bitke. Athenjane postavi protiv Persijanaca, čiji su način vojevanja ovi poznavali, a Sparćane postavi protiv pomoćnih četa Grčkih. Neprijatelj obaviešten o tom, učini sličnu promjenu; tako su se obje vojske našle u svojem starom položaju; Mardonij držeći ta kretanja za priznanje straha od Sparćana, dade ih po glasniku uvriedljivo izazvati. Ponuda bijaše, da se sve svrši dvobojem izmedju njekoga broja Persijanaca i Sparćana. Pausanija neodgovori ništa. Mardonij zapoviedi za tim da čitavo konjaničtvo udari, te mu podje za rukom zasipati vrelo gargaphijsko. Grci su odanle

www.crohis.com

crpili svu svoju vodu, jer su neprijateljski konjici priečili, da se približe obali Asopa; a kako je i njihovo dovažanje živeža, koji im je dolazio preko klanaca Kitherona, bilo sada zapriečeno, zaključe napustiti dosadanje taborište po noći i utaboriti se blizu Plataeje. Kada dodje taj čas, velik se dio vojske dade na put, ali namjesto, da se zaustave na odredjenoj točki, podjoše čak do hrama Herina, koji pripadaše gradu Plataeji. Lakedaemonci i Athenjani zaputiše se tek pod konac noći. Pausanija nemogaše skloniti na uzmak jednoga hrabroga častnika, koji smatraše uzmicanje za sramotu. S toga zadocnenja je sliedilo, da se dvie čete nisu bile dosta udaljile, kada su opazili Persijanci za izlaza sunca, da neprijatelj uzmiče.

Pun veselja predje Mardonij Asop te dovede svoje barbare u nered sbog Lakedaemonaca, koji su išli pješke preko gore jedan za drugim. Athenjani udariše desno dolinom. Jedva što su stigli prva brdašca i prošli preko onih, koja se spuštaju k Plataeji, bili su brzim viestnikom obavieštеni od Pausanije o navali Persijanaca; zato odmah Lakedaemoncem pohrle na pomoć. Ali Grci, saveznici Mardonijevi, udjoše im u trag te započeše s tolikom silom boj, da su mogli pomišljati samo na svoju obranu. Lakedaemonci i Tegejci ostaše dakle sami sa svojimi lahkimi četami od 53.000 ljudi te počeše žrtvovati, da dobiju obaviesti o bitci. Prve žrtve nedadoše prijaznih znamenja, zato odgode navalu. To vrieme neradinosti bijaše nesretno po Lakedaemonce, koji su imali mnogo vojnika ubijenih ili ranjenih, jer Persijanci posadivši svoje gerrhe ili štitove na zemlju, bacahu striele štićeni tim zaklonom te su bez ikakove opasnosti njimi obsipavali Lakedaemonce. U tom težkom položaju sdvajajući Pausanija, što nije mogao dobiti povoljnih znamenja od žrtava kao odgovor, okrene svoj pogled prema hramu Here pa zamoli božicu, da nebi podnipošto dopustila, da bude Grčka prevarena u nadah svojih.

„On je još govorio, kada se nestrpljivi Tegejci dignu i podju na neprijatelja. Čas zatim dobiju Lakedaemonci napokon sretna znamenja te krenu takodjer napried. Lukovi Persijanaca bijahu slabo branilo od phalange lakedaemonske. S početka borahu se Persijanci gerrhi (štitovi), a kada je taj zaklon jurišem zauzet, razvije se drugi žešći boj pokraj hrama Demetre; dugo se borahu, već je vojnik do vojnika dopro; barbari pograbe koplja Grčka te ih izlomiše svojima rukama. Persijanci borahu se hrabro kao i njihovi protivnici, ali bijahu bez izkustva i slabo oružani, bijući se skoro goli s ljudmi

www.crohis.com

dobro naoružanimi. Nenavaljivahu zajednički, nego bi udarili sad pojedinci sad u četah po desetorica, manje ili više, uviek u neredu nasrćući na Sparćane, koji ih lahko razsiecahu".

„Točka, na kojoj su bili Grci, bijaše najbliže onoj, na kojoj se nalazio Mardonij sjedeći na bielcu konju, okružen od 1000 vojnika, izabranih izmedju najhrabrijih Persijanaca. Dok je bio živ, odolievale su njegove čete Lakedaemoncem; ali kada je on pao i kada je izabrana četa bila uništena, okrenuše ledja ostale čete."

Bježeći umakoše u tabor, koji je bio dao Mardonij načiniti; Lakedaemonci ih proganjahu do tamne noći, no kada su morali na juriš uzimati utvrde, pokaza se njihovo neizkustvo: suzbijeni morali su čekati na Athenjane, koji su imali odbijati navalu pomoćnih četa grčkih. S te strane tukli su se jedini Thebljani hrabro. Kada su bili u bieg natjerani, priskočiše im Athenjani u pomoć te porušiše nakon žestoka boja dio zida. Grci srtahu hrpimice na taj tjesnac, gdje su počinili tolik pokolj, da je od 300.000 vojske zadržane od Mardonija, po Herodotu jedva 3.000 ostalo živih, ako ih se izuzme 40.000, kojih Artabaz nije poveo u boj, nego su videći nesreću na vrat na nos pobjegli put Thrakije šireći putem viest, da je Mardonij pobiedio. Lakedaemonci izgubili su samo 91 vojnika, Tegejci 16, Athenjani pak 52. Ostali Grci nisu se tukli izuzev Megarce, koji su, zatečeni na polju od konjaničtva thebskoga, bili razbijeni izgubivši 600 ljudi.

Lakedaemonci i Athenjani prepirahu se živahno o nagradi za hrabrost; jedan im Megarac predloži, da je se odreknu, a svi se složiše u prilog Plataejaca, koji su po običaju vojevali s Athenjani. Aristide predloži ovu odluku: „Savezničke narodi sačinjavat će obranbeni savez protiv Persije, koji će opremiti 10.000 hoplita, 1.000 konjika i 100 trirema. Svake će godine šiljati zastupnike u Plataeju, da se ondje svečanimi žrtvami proslavi uspomena onih, koji su izgubili život u boju. Svakih pet godina priredjivat će se ondje igre, koje će se zvati svetkovina slobode, a Plataejci, koji će imati službu, da žrtvuju žrtve i čine zavjete za spas Grčke, smatrat će se nepovriedivim i svetim narodom." Žrtvenik podigoše na javnom trgu grada Zeusu osloboditelju, a da se žrtvuje na njem prva žrtva, odtrči Plataejac Euchida iz tabora u Delphe, da uzme vatre sa svetišta narodnoga, jedinoga hrama srednje Grčke, koga prisutnost barbarâ nije oskvrnula. Daljina je bila preko 96 kilometara; isti dan donese ju u tabor; no kao što se pripovieda

www.crohis.com

o marathonskom vojniku, i on pade mrtav dajući svećenikom svetu vatru.

Ogromno bogatstvo dodje u vlast pobjeditelja. Jednu desetinu posvetiše bogovom, drugu dadoše Pausaniji, a preostatak porazdieliše medju pobjednike. Posmrtni se spomenici podigoše Sparćanom, Helotom, Tegejcem, Athenjanom i Megarcem, koji su pali u boju. Onim Grkom, koji nisu sudjelovali, nastojahu ih postaviti za potomstvo; zato su pokraj pravih grobova načinili počastne grobove, kao da su imali i oni palih vojnika na taj veliki dan zajedničkoga oslobodjenja. Plataejci su bili izabrani za čuvare tim grobovom.

Thebljani borili su se žestoko za Persijance. Jedanaesti dan poslije bitke dodje vojska pred njihove zidine, da ih prisili na predaju začetnikâ odpada; Pausanija dade ih pogubiti u Korinthu.

Onaj dan, kada su Grci kod Plataeje izvojevali veliku pobjedu, vojska im se pomorska pod zapovjedničtvom Sparćanina Leotychide proslavi sjajnom pobjedom. Brodovlje usidrivši se kod Dela neusudi se više pustoloviti uzprkos prošnjam prognanika Ionaca, koji su silili, da se zaplovi k obalam Asije. Poslanici samski bijahu sretniji; Leotychide krene put toga otoka, pak videći, da bježe Persijanci, čim se je pokazao u njihovoj blizini, nagne ih progoniti do Mykale. Oni, koji su bili na brodovlju persijskom, stupiše na kopno, da se uklone pod zaštitu vojske od 60.000 ljudi, koje Xerxe budući još u Sardu držaše u Ioniji. I Grci se izkrcaše. Odmah nastade najveća smetnja medju Persijanci. Bojeći se izdajstva, razoružaše Samce i odstraniše Milećane iz tabora pod izlikom, da čuvaju prelaze gorske po gorah. U čas boja dodje glas, da je netom Mardonij potučen u Boeotiji. Ta viest poveća odvažnost i pouzdanje Grka: oni zauzmu tabor, zapovjednici persijski poginu, a s njimi malo ne svi vojnici. To je bila zadnja Xerxova vojska. Athenjani pod zapovjedničtvom Xantipa, otca Periklova, imadjahu najveći dio slave toga dana; jer su skoro sami pobjedili, pošto su Lakedaemonci bili zabludili hoteći vratiti neprijatelja.

Na taj način Grci nesamo da su odbili rat od svoje kuće, nego su ga prenieli k neprijatelju. Ova zadnja bitka bijaše jednake znamenitosti s osvojenjem aegaejskoga mora. Nije prošla ni godina, što su potukli Persijance kod Salamine, Plataeje, Mykale, a već oni, koji su bili napadnuti, postaše napadači i osvojitelji. Tko bi bio vjerovao prije njekoliko mjeseci, da će veličina Asije naći svoj grob u Grčkoj? Sva množina iztoka nemogaše nadvladati taj mali narod, koji imadjaše u svom taboru

www.crohis.com

genija civilisacije i genija slobode. To bijaše u istinu mladi sviet, koji je nadkrilio ostarjeli i iztrošeni sviet. To osjećahu i Grci sami. Božtvo, koje su zvali u pomoć kod Mykale, njihov klik sjedinjenja bijaše Heba, Mladost. Na dan bitke salaminske bijahu Grci sicilski pobjedonosni kao i Grci u materi zemlji: Gelon Syrakužanin potukao je blizu Himere 300.000 Carthažana. Čas budućnosti i slave prispio je narodu hellenskomu svuda!

Koje li takodjer dugo i opravdano oduševljenje! To veliko doba medskih ratova ima svoga bezprimjernoga povjestnika u Herodotu, a svoga pjesnika u Aeschylu: Herodota, koji je čitao odlomke poviesti svoje kod velikih igara zanesene i uzhićene Grčke; Aeschyla, vojnika marathonskoga i salaminskoga, čiji stihovi plamteći ratnom vatrom izazvaše i izazivahu u Atheni oduševljeno povladjivanje. Kakovo li nije oduševljenje morao probuditi u vatrenih srdcih pogled Atosse, te toli ponosne kraljice, koja zahtievaše od Darija, da joj dade za robkinje žene spartske, argivske i athenske, a koja sada, kada joj je sin išao po te robove, bez viesti od njega i puna nemira, pita sbor persijskih staraca:

Atossa: Prijatelji, gdje kažu, da je taj grad Athena?

Sbor: Jako daleko na zapadu, na mjestih, gdje izčezava sunce, naš silni gospodar.

Atossa: Je li to onaj grad, što ga je htio osvojiti moj sin?

Sbor: Jest, jer kad se ovaj grad osvoji, sva će Grčka biti podanicom velikoga kralja.

Atossa: Imadu li oni nebrojenih vojnika?

Sbor: Dosta velik broj, tako da su već mnogo jada zadali Persijancem.

Atossa: Imadu li silno bogatstvo?

Sbor: Imadu vrelo novaca, blago, koje im daje zemlja.

Atossa: Koje se oružje sjaje u njihovih ruku? Da li luk i strielice?

Sbor: Ne, oni se iz bliza biju kopljem, a pokrivaju se štitom.

Atossa: Koji vladar ih vodi i upravlja njihovom vojskom?

Sbor: Nikomu nisu robovi ni podanici.

Atossa: Kako su dakle odoljeli navali naših vojnika?

Sbor: Kao što su jednom učinili s onom ogromnom, s onom liepom vojskom Darijevom: uništiše ju.

Atossa: Koje li strahote kazuješ za majke onih, koji su odputovali!

www.crohis.com

Zatim se pomoli sjena Darijeva; starci ga zapitaju, kako će se odsele morati ponašati na sreću naroda persijskoga:

„Čuvajte se, odgovori Darij, da nikada nenavalite na zemlju Grčku, pa bila vaša vojska još veća od Xerxove, jer se sama zemlja bori i bije za njih . . . . Ona mori gladom našu premnogobrojnu vojsku". U ostalom potučena Asija „težko pada na koljena". Sbor kliče: „O mogući Zeuse! ti si evo potukao vojsku Persijanaca, vojsku ponosnu, vojsku nebrojenu; ti si strovalio u tmine žalosti gradove Susu i Ekbatanu. Koliko li žena nerazkide slabima rukama svojima koprene svoje i nenakvasi njedara svojih gorkimi suzami! . . . . Sva Asija danas stenje opustošena, razseljena! Xerxe povede sve sa sobom, jao! Xerxe izgubi sve, jao! Xerxe na lomnih ladjah žrtvova, bezumnik, sve valovom." A malo dalje: „Narodi Asije neće se više dugo pokoravati Persijancem; neće više plaćati danka, nametnuta im od osvojitelja; neće više nice padati, niti će im obraz biti u prašini pred gospodarskim veličanstvom, jer je sila kraljeva propala". I doista vladavina republikanska naroda grčkih bila je nadvladala kraljevstvo iztoka. „Jezici ljudski neće biti više svezani, narod oslobodjen slobodnom će mišlju odisati, jer je jaram sile slomljen." Bila je doista sloboda duha, koja je nadvladala sužanjstvo.

Napokon se prikaže na pozornici sâm Xerxe, ponižen, slomljen, od očajavanja vičući, zaodjenut krpami; pa kako je starim osveta bila sladka, Grci su uživali slušajuć ga gdje stenje:

Xerxe: Roni suze.

Sbor: Moje su oči u njih okupane.

Xerxe: Odgovori na moje vapaje svojimi vapaji.

Sbor: Jao! jao! jao!

Xerxe: Vrati se stenjući ognjištu svomu.

Sbor: Jao! jao! Persijanče, Persijanče, poviči malo od žalosti!

Xerxe: Dà, neka glas žalosti napunjuje grad!

Sbor: Hajdete, da jecamo malo, jecajmo još!

Xerxe: Jao! jao! naše brodovlje; jao! jao! nam su ladje potonule!

Sbor: Ja ću te sprovesti uz žalostno jadikovanje.

Sbor se povrati natrag derući se strašnom vikom, koju napokon zagluši pljeskanje i povladjivanje Grka, gledalaca punih veselja radi igre, koju su nedavno igrali nad zvučnimi valovi salaminskimi.

www.crohis.com

Četvrta doba.

Premoć Athene (479—431). Cvjetanje znanosti i umjetnosti.

POGLAVJE XI.

Od konca navale persijske do tridesetgodišnjega primirja (479—445).

Slava Athene; Themistokle; Piraeej. — Pausanija; savez Athene i Grka otočana (477). — Ustav Athene još većma demokratski. — Smrt Aristida, Pausanije i Themistokla. — Kimon; njegove pobjede kod Eurimedona (466); osvojenje Thasa. — Treći messenski rat; progon Kimona; Aeshyl; rat s Megarom; propast Aegine. — Nesreća Athenjana u Aegyptu; Kimon pozvan u otačbinu i njegova smrt (449). — Stranke u Grčkoj; Athena se odriče premoći na kopnu (445).

Ako je slava Grčke bila općenita, ipak bijaše jedan narod, koji je slavio slavlje više od ijednoga drugoga. Najveća čast, da je Grčka odbila navalu asijsku, pripada Atheni. Ona je sama pobiedila na Marathonu; kod Salamine podielila je pobjedu prisilivši saveznike proti volji njihovoj na bitku, u kojoj su pobiedili. Slava pobjede kod Mykale pripada malo ne sva njoj, a podielila je slavu pobjede plataejske, gdje su Athenjani razvili svoju običnu hrabrost može biti manje veličajno i manje vidno od svojih suparnika, ali vještije i sigurnije. Koji grčki narod mogaše spominjati koje ime uz Miltiada, Aristida, Themistokla, osobito uz posljednjega kao najvjernijega predstavnika grčkoga plemena po svojih dobrih i zlih svojstvih ili manah?

Mi već poznamo toga izvanrednoga muža, taj praktični, gibki, lukavi, smjeli veleum pun sredstva i sred pogibelji, inače slabo savjestan glede sredstva, kojimi da postigne svoju namjeru, koji upotrebi sve, dapače i mito, da uspije. U njega nebijahu uviek čiste ruke, vele Herodot i Plutarch. On se je dao mititi, ali je znao naći sredstva, da izmiri podkupljivost s rodoljubjem, a često je trošio novac mita za stvar slobode.

www.crohis.com

Potomstvo, koje ni malo neprija tako griešnim savezom, bijaše za nj, kao i stroga ali pravedna Athena; a uz njegovo ime postavila je ime onoga muža, koji bijaše kao dobar genij grada, Aristida, koga je narod sabran u kazalištu pozdravio imenom pravednika, i koji je obuzdavao svojom umjerenošću i Themistokla i Athenjane. Themistokle predloži nakon rata znamenit predlog, koji se je držao tajnim. Svi do jednoga glasa u skupštini povjeriše Aristidu, da se upozna s njim i da odluči mjesto nje. On izjavi, da je predlog veoma koristan, no jako nepravedan; narod ga zabaci, premda nije ništa više o njem znao: radilo se, vele, o tom, da se spale sve ladje savezničke tada sjedinjene u luci pagasaejskoj, što bi od Athene bilo učinilo jedinu pomorsku silu. Aristid vojevaše kod Salamine i kod Plataeje. Athenjane razdraživahu neprestane promjene, koje je činio Pausanija, da ih postavi proti Persijancem, Aristide ih umiri: „Svako je mjesto dobro, reče on, da izpuniš savjestno svoju dužnost i da umreš na svom mjestu.“ Poslije bitke bijaše opet čestiti Pravednik, koji je utišao suparničtvo obaju naroda.

Takovi su se dakle pokazali Athenjani pod svojimi slavnimi vodjami: srčani, umni, odlučni, uviek na službu spremni, na svakom mjestu i na svaku ruku za zajedničku stvar.

Sparta je naprotiv ostala zasjenjena, premda su ju stavljali svi na prvo mjesto. U jednom i drugom ratu njezina nedokučiva sporost ostavi Athenjane same i bez pomoći. Što se tiče velikih muževa, dala je slavnoga junaka thermopylskoga Leonidu i Eurybiada, koji je dobio nagradu za srčanost, ali nije za razboritost; napokon Pausaniju, pobjeditelja kod Plataeje, koji je malo učinio za pobjedu i koji je do skora oskvrnuo svoju slavu griešnim slavohlepljem.

Uza sve to ipak je rastao stari glas Lakedaemona, a Athena je pored svojih usluga i zasluga svuda nalazila samo hladnoću ili nenavist. Ona bijaše novka, čija slava vriedjaše druge. Themistokle nedade si oči zamazati častmi, kojimi ga je obasula Sparta i koje su mu možda pribavile nepovjerenje kod sumnjičave demokracije, radi kojega nije bio zapovjednik kod Mykale i kod Plataeje. On je vidio opasnost i našao joj liek. Athena je bila propala. Od grada Athenina neosta drugo do neosvojivi bedem: hrabre prsi, o kom govori pjesnik. Themistokle izmami narodu rodoljubivu izjavu. Zabranjeno bude svakomu, da iznova podigne kuću na vlastitu propast, dok se neobzida grad jakim zidom. Sav narod podje na djelo; za gradju

www.crohis.com

uzeše sve: kamenje grobova, stupove hramova, kipove junaka i bogova. Zid napredovaše jako brzo i činjaše se, da će biti jak. Nove nade osvajahu Athenjanom grudi.

Trebalo se je žuriti, jer su uhode aeginske već pošle u Spartu, da jave o tom poduzeću. Sparta posla poslanstvo u Athenu: „Nesmije se, govorahu oni, utvrditi nijedan grad poviše prevlake korinthske; to znači barbarom pripraviti tvrdjavu, spilju, iz koje nebi više izašli. Prava tvrdja Grčkoj jest Peloponnes, komu će Sparta biti neosvojiv ulaz . . . . .“ Kao da nebi bilo moguće barbarom izkrcati se na tisuću točaka poluotoka. Themistokle razumje dobro taj licumjerski savjet; no zid nebijaše još dosta visok, da odoli navali; trebalo je dobiti vremena; on učini te bude svečano poslan u Spartu s odgovorom Athene; uz to putovaše on lagano, a stignuv na mjesto nenastojaše, da posjeti ni gerusiju ni ephore. Ovi bijahu svi u čudu: „Čekam, odvrati on, na dolazak svojih drugova, koje je bez dvojbe zadržao kakav silan posao. A u Atheni radiše ljudi, žene, djeca i starci. Glas o tom dodje u Spartu sa svih strana. Themistokle zapitan nijekaše to još sveudilj, pak savjetova ephore, da pošalju njekoliko sugradjana svojih, da se vlastitima očima uvjere o istini. To su bili taoci za njegovu vlastitu sigurnost, koje je poslao u Athenu. Potajno poruči, da ih pridrže do njegova povratka; a kada je napokon saznao, da je zid dosta napredovao, da zaštiti novosagradjeni grad od navala, dodje i kaže ponosito u vieću lakedaemoskom: „Athenjani nisu čekali na vaše savjete, da ostave grad svoj, pa da se presele na ladje, zato im nije trebalo vas, da opet sagrade svoje zidove. Neka im se pošalju poslanici, da ugovaraju o ozbiljnih stvarih, oni će dokazati, da mogu shvatiti, što traži obća korist Grčke.“ Sparćani su umjeli pritajiti se. Pretvarali su se kao da ih ta viest neljuti, samo su žalili, da su se tako zlo shvatile njihove nakane.

Themistokle zadade im još drugom sgodom jada. Htjeli su izključiti iz amphiktyonskog vieća narode, koji nisu vojevali s Persijanci. To je bila tek slaba kazna za njihov kukavan izstup. Ali Atheni bijaše stalo do toga, da se osloni protiv premoći Sparte na kopnu na manje države: na Argos, Thebu i Thessalce. Themistokle im predoči, da bi značilo odobriti taj predlog isto, što i predati najviše sudište hellenskoga naroda dvama ili trima gradovima: predlog bude zabačen. No Sparta nezaboravi, tko joj je na taj način osujetio sve njezine nakane.

www.crohis.com

Učvrstiti Athenu nebijaše još sve, trebalo joj je dati luku, dostojnu njezine nove sile. Phaler bijaše premalen i slabo siguran. Zapadno od te morske luke i 40 stadija od grada imaše obala tri zareza dosta duboka, da čuvaju 400 ladja. Već je Themistokle odavna bio bacio pogled na tu primorsku točku. Znatne radnje bile su već blizu kraja, on ih poprimi te zaokruži Piraeej i Munychiju ogromnim zidom 40 lakata (18^{m}/, 50) visokim, 60 stadija (11 kilom.) dugim i dosta širokim, da mogu dvoja kola uzporedo po njem prolaziti. Sazidan bijaše od ogromnoga četverouglastoga kamenja željezom spojena. Ostalo je još, da se spoji Piraeej s gradom drugim zidom, koji bi osiguravao obćenje. Themistokle zamisli tu osnovu, Kimon ju i Perikle izvedoše. Da Athena uzdrži svoju pomorsku premoć, htjede on, da svake godine sagradi dvadeset novih trirema; a da poveća broj žiteljstva, predobi svoje sugradjane te obećaše sigurnost strancem, osobito radnikom, koji bi se nastanili u gradu. Ovaj posljednji savjet, vršen slobodoumno, imao je najsretnije posljedice. Sa svih strana vrvili su u gostoljubivi grad, a Athena dobi u većem broju pučanstva sredstava, da je mogla širiti mnogobrojne naseobe, koje su toliko priniele njezinoj sili i veličini.

Nakon mykalske bitke viećahu pobjeditelji, da odluče sudbinu Ionaca. Sparćani izjave, da se nebi mogli štititi gradovi na asijskom kopnu, zato hoće, da Ionci napuste svoje gradove, te se izsele na zemljišta onih Grka, koji nisu vojevali za slobodu. Razoriti Milet, Phokaeju, Smyrnu, Halikarnas, značilo bi Asiju opet predati barbarstvu. No Spartu je zato slabo boljela glava. Athena odgovori, da se nitko nema brinuti za stvari njezinih naseoba; za čas da je dopustila, da se Ionci pogadjaju s Persijanci, kako mogu, nadajući se, da je dosta jaka, da ih oslobodi. Chios, Lesb, Sam i otoci aegaejskoga mora proglašeni su članovi sbora hellenskoga.

Pobjeda mykalska pribavi Grkom more aegaejsko, no u ruku neprijatelja bijaše još Thrakija; velik broj Persijanaca, i to prvih dvorskih lica, naseli se onuda ili bijaše u njih kao posada. Ponajprije je trebalo od njih osloboditi kopno Europe i protjerati ih u Asiju neglededći na to, da će ih kasnije onamo slieditи. Brodovlje se dakle zaputi put Hellesponta, da razori mostove Xerxove, za koje mišljahu, da još postoje. Leotychide nadje, da je more samo izvelo to djelo, te odvede svoje ladje na obale Peloponnesa. Ali Xantip i Athenjani nehtjedoše samo tako otići, a da nekušaju ništa došavši tako daleko, da barem Chersones natrag nedobiju, koji im je pripadao prije rata. Per-

www.crohis.com

sijanac Artyakte bijaše ondje zapovjednik; njegova nasilja i njegovo globljenje učiniše ga mrzkim svemu pučanstvu grčkomu. Eleont mu neoprosti, što je oskvrnuo i oplienio hram heroja Protesile. Athenjani ga obsjednu u Sestu. Cielu jesen ostaše pred tim mjestom. Glad napokon protjera Artyakta, koji u biegu uhvaćen ponudi 300 talenata, da si spasi život. Predan Eleonćanom bude na križ razapet, pošto je prije vidio, kako su mu na njegove oči pogubili sina (478). Ostavivši te primorske kraje uzme pobjedosno brodovlje konope Xerxovih mostova i one lance, kojimi je tobože htio okovati okean, da ih posvete na akropoli.

Na taj način, prije nego se je Athena digla iz svojih ruševina, uzpostavi joj brodovlje pomorsko gospodstvo. Sliedeće godine smjeli mornari zaploviše opet morem. S trideset ladja athenskih pod zapovjedničtvom Aristida i Kimona, sina Miltiadova, spoji se dvadeset ladja peloponneskih, pak to brodovlje pod zapovjedničtvom Pausanije odplovi put Kypra, protjera Persijance s najveće česti otoka; zatim krene put Hellesponta i zauzme Byzantij, gdje Pausanija zarobi više otmenih Persijanaca.

Pausanija nemogaše podnositi svoje sreće i svoje slave. On nije pojmio, kako da pobjeditelj kod Plataeje ostane prost kralj Sparte, strogo nadgledan i sustezan od ephora. Njegovi zarobljenici ga upoznaše s običaji dvora suzkoga; oni mu pripoviedahu, kako živu persijski velikaši razkošno, ugodno, imajući vlast nad svim, što je pod njimi; i ova zavedljiva slika prispodobljena sa strogimi zakoni Sparte pomuti do kraja njegov slabi i tašti um. Medju njimi bijaše i njeki Eretrijac, koji je za kukavno izdajstvo bio dobio od Darija četiri znamenita grada Aeolide. Što li nebi dao veliki kralj onomu, koji bi mu izdao Grčku? Od toga je dana gojio Pausanija najogromnije nade. Pomoću zarobljenika svojih, kojim je dao da uteku, dodje on u tajni savez s Xerxom: zaprosi ga za ruku kćeri njegove obrekavši, da će donieti mjesto miraza podložen Lakedaemon. Pak kao da već jest zet velikoga kralja, zamieni grčko odielo persijskim, na vidik iznese razkoš asijsku, koje trošak namirivaše zlatno mito persijsko, i okruži se stražom Medaca i Aegypćana. Zaboravi dapače, da je zapovjednik slobodnim ljudem, te postupaše sa saveznici oholo i osorno kao kakav satrap. Ovi ga na to opomenu. Aeginjani se i Peloponnežani povratiše kući; drugi mu uzkratiše pokornost, pak se staviše pod zapovjedničtvo Aristida i Kimona. Umjerenost ove dvojice vodja bila je ovaj prevrat u toliko pripravila, u koliko i silovitost Pausanijina (g. 477.)

www.crohis.com

To bijaše u istinu prevrat. Sparta se je požurila te je odazvala Pausaniju, a na njegovo mjesto poslala drugoga zapovjednika, no saveznici ostaše kod svoga zaključka. Premoć pomorska predje sada od Sparte k Atheni, sbor se hellenski pociepa, narod je imao dvie glave. Sretna dioba, jer je nastala po prirodi stvarî. Ali neće li se jednom iz toga izleći strašan rat? Već se je u Sparti govorilo, da treba pograbiti za oružje, da se uzdrži premoć, koju je Athena sama priznala njekoliko puti Sparćanom. Al u isto doba se je i drugi kralj Leotychide, pobjeditelj kod Mykale, poslan u Thessaliju, da protjera Aleuade i druge saveznike Xerxove, dao podmititi novci. Starci se prestrašiše radi te pokvarenosti, koja je svimi putevi došla u grad Lykurgov, i jedan viećnik navadjajući primjer Pausanije pokazivaše na pogibelj za Spartu, što šalje svoje vojnike tako daleko medju barbare i napasti asijske. Sparta neće imati uviek te razboritosti.

Aristide bijaše veoma zauzet za zaključak saveznikâ. Prihvativši namjeru, koju je gojio neprestano već od Plataeje protiv zajedničkoga neprijatelja, predloži im ju sada te se prihvati. Jednoglasno mu povjeriše, da sastavi pogodbe savezu i da uredi dužnosti saveznikâ. Po njegovu predlogu imali bi Grci Asije i otokâ sačinjavati jedan savez, kojega bi se koristi razpravljale u općoj skupštini na Delu u hramu Apollonovu; Athena neka bi upravljala vojničkimi poduzeći, no svaki bi grad zadržao svoju podpunu nutarnju upravu; ona bi zajedničkoj stvari davala samo vojnike, ladje ili novce po popisu odobrenu od skupštine. Taj je nacrt zasnovao onaj muž, koji nije bio više samo Atheni, nego i cieloj Grčkoj pravednik. Da bi se pravedno odredio broj toga, prodje Aristide kopno i otoke, pobilježi plodove zemlje i prouči sile i vrela svakomu. Godišnja procjena u novcu sizaše na 460 talenata (1,080.000 for.), koje su polagali u Delu pod zaštitu boga Apollona. Aristida izabraše čuvarem tih novaca, a on je njimi tako pošteno upravljao, da se je kasnije saveznikom činilo, kao da se nebi moglo drugim rukam blago povjeriti, nego rukam kojega Athenjanina. Njegova je vrlina bila koristna otačbini i po smrti njegovoj.

Themistokle je postavio na Pnyx govornicu za javne govore, da bi mogli govornici bez prestanka pokazivati narodu more, koje mu siže do nogu kao njegovo vlastito dobro. S te strane je on pokrenuo njegovu pozornost i njegove sile. On je uspio: Athena imaše sada ratno brodovlje, brodove trgovačke i mnogobrojno pučanstvo; no on je dao i Pyraeeju takovu važnost, da

www.crohis.com

je po riečih Aristophanovih pomiešao i pomutio luku i grad. Ona gospodovaše nad ovim; množina mornara dotrčala bi na Pnyx te osigurala prevagu življu pučkomu. Aristide, više konservativan, obazirući se većma na stare porodice i koristi vlastnikâ zemlje, naginjaše ipak pod konac svoga života u istom smislu jednakosti svih javnih mjesta i službа, dapače i archontata, da budu pristupne svakomu. To bijaše nova povreda ustava Solonova. Ali taj ustav, koji je bio stariji od jednoga vieka, nemogaše ostati nepromjenit, kada se je oko njega sve izmienilo. Da je Solon živio u Aristidova doba, bio bi to isto učinio, što je evo nakanio taj mudrac. Čemu bi davala njekolika polja maslinska u Attici ili zemlje u Thessaliji pravo zapovjedničtva nad onih 20.000 gradjana, koji su sami zapoviedali jednomu dielu Grčke i otokâ? U ostalom odšteta se je morala dati ovoj slavnoj demokraciji; ona je doista zaslužila jednakost u političkih pravih, jer je bila jednaka u privrženosti i požrtvovna. Stare razlike medju raznimi razredi bile su zastarjele. Theti četvrtoga razreda mogli su ići za svimi mjesti, nu oni su bili takodjer prisiljeni na namet, od koga ih je bio oslobodio Solon.

Tada je imala Athena demokratsku upravu, kojoj se Herodot neprestano divi. „To je najljepše ime, veli on, jer znači *jednakost*. Razpravljati i zaključivati pripada svim i svakomu, vršenje njekojim oblastim, koje su odgovorne za svoje čine.“

Na taj su način medski ratovi načinili od Athene demokratsku republiku. No Athena imaše još eupatride; njezina trgovina doniet će joj novo bogatstvo; jedni i drugi sačinjavat će drugo plemstvo, koje će se prepirati za upliv s govornici naroda te će ih dugo zauzdavati na slavnih putevih, kuda će ih voditi Kimon i Perikle. U svakom družtvu, koje živi, to će reći: koje se razvija, potrebna je uzda, koja suzteže strmoglavo gibanje, kao što je potrebita čovjeku, da mu obuzdava naglost. Tu uzdu imadjaše Athena tečajem njekoliko pokoljenja, a Rim njekoliko viekova. Veličina jedne i druge republike nastala je na račun skladne borbe dviju stranaka: aristokratske i narodne, prva zauzdavajući drugu, no ni jedna ni druga dosta jaka, da uguši svoju suparnicu; zato će se upropastiti svojimi vlastitimi izgredi.

Odkada je Herodot svršio svoju poviest s obsjedanjem Sesta, mi smo bez vodje te nema činâ, da izpunimo zadnje dneve Aristida i Themistokla. Izviestno neznamo dapače ni vremena ni mjesta ni okolnosti njihove smrti. Naše je neznanje veliko, osobito u tom, što se tiče Aristida. Taj veliki gradjanin

www.crohis.com

bijaše tako siromašan, pošto je dugo upravljao najbogatijimi daćami, što ih je tada bilo, da ga je država morala pokopati na svoje troškove i kćerima njegovim dati miraz. Jedan spomenik bi mu javno posvećen, a njegovi potomci dobivahu mirovinu za više pokoljenja iz javne blagajne.

Themistokle bijaše manje sreće. Krivo je imao, što je prečesto u pamet dozivao svojim sugradjanom, da ih je on spasio. Hram, koji je sagradio božici Dobrog Savjeta, i u kojem je postavio svoj kip, činjaše se, da ima ovjekovječiti taj prikor. Njegovo pljačkanje pribavi mu takodjer neprijatelja. U službu je došao sa tri talenta; a samo jedan dio njegovih dobara, koji nisu mogli njegovi prijatelji obraniti od zapliene, i dati mu prenieti u Asiju, donese državnoj blagajni osamdeset, po drugih sto talenata. On pretrpi kaznu, kojom je bio Aristida kaznio; osudjen bi ostrakizmom na deset godina izgona.

„Kao što pod širokolistni makljen, govoraše on, pod kojim traže ljudi zaštitu za oluje, a granje mu odsiecaju, kada se povrati liepo vrieme, vidim ja Athenjane, gdje k meni trče, kada ih tjera pogibelj, a gone me od sebe, kada se mir povrati.“ On podje u Argos, koji liepo primi neprijatelja Sparte (471). Njegova tobožnja sukrivnja s Pausanijom prisili ga kasnije te je pobjegao k Persijancem.

Pozvan natrag, kako vidjesmo, u Lakedaemon, Pausanija uteče odanle nakon kratka vremena te se povrati u Byzantij, da ugovara iz bliza s poslanikom Xerxovim, sa satrapom bithynskim Artabazom. Još jednom bi pozvan natrag. Računajući na svoje blago i bogatstvo, usudi se poći. Stara je kriepost Sparte u istinu bila utrnula. Prodajnost, koje zlo su Persijanci u Grčku donieli i koje ju je ubilo, pokaza se tu jasno. Nakon povratka bace Pausaniju u tamnicu; dobivši s nestašice dokaza slobodu ili kupivši si ju, ponašao se je još drzovitije. Zatečen bi, da nastoji pobuniti helote, da sbaci ephore i da se dokopa neograničene vlasti. No zakon nedopuštaše robu, da svjedoči protiv Sparćaninu. On sâm dade dokaza. Jedan njegovih glasonoša k Artabazu opazi, da se nije povratio nijedan od onih, koji su na taj put pošli; on otvori pismo i čita u njem, kako se nalaže pogubiti onoga glasonošu kao i ostale. Ovaj predade pismo ephorom. Oni mu nalože, da si potraži utočište u kom hramu, kao da bi se bojao Pausanije, koji odmah upozoren dotrči k njemu i zatraži od njega, da izpuni svoje poslanstvo. Ephori sakriveni u hramu čuše sve; izdajstvo bijaše očito; zato bi odlučeno, da ga uhvate. Po znakovih jed-

www.crohis.com

noga od njih opazi, da mu se radi o glavi, te pobjegne u hram Athene Chalkioečke. Kako se nisu usudili, da ga silom izvuku iz toga svetoga mjesta, zazidaše vrata, da umre od gladi. Njegova mati donese prvi kamen. U čas, kada je imao izdahnuti, iznesoše ga iz hrama, da nebi svojom lešinom oskvrnuo sveto mjesto (467.).

Pausanija bio je njeke stvari odkrio Themistoklu. Athenjanin bijaše premudar, a da bi se išao spajati s takovim nerazumnikom. No tragova tomu odnošaju našlo se u papirih Pausanije; zato se Sparćani požuriše tužiti Themistokla s izdajstva u Atheni. On pobjegne iz Argosa na Korkyru, koja mu je bila zahvalna za posjed Leukade, a odanle u Epir k Admetu kralju Molossaca. Njekad je bio uvriedio ovoga vladara, zato se je bojao njegove srčbe. Admet bijaše odsutan. Na povratku nadje Themistokla, gdje sjedi kod njegova ognjišta. Prognanik držaše u naručju jedno od kraljeve djece, koje je molilo za njega. Admet zaboravi svoju mržnju i nije htio da izruči prebjega. On mu dade sredstva te je mogao otići u Asiju (466.). Temistokle usudio se je poći na dvor suski, gdje je netom bio umro Xerxe. Kad se Athenjanin pokaže pred njegovim nasljednikom, reče: „Ja sam Themistokle, onaj izmedju Grka, koj ti je počinio najviše zla, ali i onaj, koji ti je danas počinio najveće dobro.“ Pozove se na tobožnju uslugu, koju je izkazao Xerxu, da bježi nakon Salamine na vrat na nos, i zamoli jednu godinu, da se nauči jeziku Persijanaca, da uzmogne odkrivati svoje namjere bez pomoći tumača. Artaxerxe, diveći se njegovu veleumu i njegovoj smjelosti, primi ga milostivo te mu dade tri grada u Maloj Asiji: jedan za kruh, drugi za meso, a treći za vino. Razne priče kolahu o njegovoj smrti. Pripovieda se, da se je siljen, da izvrši svoja obećanja, otrovao, da nebi morao nositi oružja proti otačbini svojoj. Takav konac učinio bi, da bi se zaboravile njegove pogrješke, a takova svojevoljna pokora načinila bi njegovu slavu čišćom; ali valja Diodorovoj priči predpostaviti pripoviest Thukydidovu, po kom je on od bolesti umro. Njegove su kosti, priča se, potajno prenesene u Athenu. U Piraeeju pokazivahu njegov grob, koji možda nebijaše ino nego nadgrobni nadpis. Tako je bilo s mužem, koji je izvojevao svojoj otačbini najdičniju pobjedu.

Veliki je rat svršen. Ljudi junačke dobe izčeznuše. Druga su se vremena začela. Doskora se neće žacati sinovi pobjeditelja plataejskih i termopylskih u bratoubojskom ratu pograbiti oružje otaca svojih, toplo još od krvi barbarske.

www.crohis.com

Kimon bijaše sin Miltiadov. Niti je imao rječitosti niti ukusa umjetničkoga, niti ijedan od onih darova, koji su pribavljali u Atheni popularnost. Njegov život bijaše slabo uredan, ali su ga rado imali radi otvorena, odlučna i dobrohotna značaja. Živost, s kojom je podupirao Themistokla u vrieme persijske navale, i hrabrost, koju je pokazao kod Salamine učiniše ga znamenitim; kada ga je Aristide, da uzdrži ravnotežje medju strankami, poslao na političko pozorište i suprotstavio ga predemokratskomu uplivu Themistokla: primiše ga prijazno. Čini se, da je on mnogo prinio tomu, da je bio izagnan pobjeditelj salaminski; Plutarch ga krivi, da je dapače na smrt osudio onoga, koji je potajno doveo Themistoklu prognaniku ženu i djecu. Sramota dakle radi svih tih nezahvalnosti pada manje na narod athenski, nego li na njegove vodje, koji su mu redom predočivali s istih razloga osudu ili izgon svojih velikih sugradjana kao nuždno sredstvo za mir ili slobodu njegovu. Danas se političke stranke s vlasti gone u oposiciju; u Atheni su ih gonili u progonstvo.

Nestašica govorničtva uzkraćivaše Kimonu uspjeh na javnom mjestu. On ga dakle drugdje potraži: na ogromnu polju, otvorenu Athenjanom: na moru, te upotrebi priliku, da ujedno posluži narodnoj stvari svih Grka i posebnim probitkom svoje otačbine. Godine 476. poče djelovati u dvie jako obljubljene ekspedicije. U Thrakiji zauzme on Eion, u kojem zapovjednik persijski Boges, radje nego da se preda, zapali grad i pogine u njem sa ženom si, s djecom, s robovi i s blagom svojim. Zauzevši Eion dade Kimon otačbini svojoj zemlje, koja se je mogla porazdieliti medju siromašne gradjane te pribaviti domovini važna pomorska i vojnička mjesta na ušću Strymona. Osvojivši otok Skyr očisti more od gusara, koje je netom bilo vieće amphiktyonsko udarilo prokletstvom Grčke, a naseoba, koju je Athena osnovala, postade prva karika u dugom lancu naseoba na sjeveru aegaejskoga mora. Kimon je tvrdio, da je na Skyru našao kosti Thesejeve; Athenjani ih primiše sa svečanimi svetkovinami te ih položiše u hramu, koji bi posvećen kao nepovriedivo utočište spomenu junaka, za kojega govorahu, da mu je sav život bio posvećen obrani nesretnika. Tom prilikom bijaše natjecanje, u kojem je Sophokle, još mlad, nadkrilio staroga Aeschyla.

Na taj način nastavljaše Athena slavno svoju pobjedu nad Persijanci, dok nepribavi sigurnost moru. Sviestna si tih zasluga postane stroga sa saveznici, koji su prekasno plaćali daće

www.crohis.com

ili davali momčad za rat. Dva grada budu okrutno kažnjena; Karyst na Euboeji i bogati Nax; oba budu osvojena nakon duga obsjedanja te ostaše podložni Atheni (466.).

To bijaše važan događaj: on navješćivaše, da Athena služeći se zakonitim pravom nedopušta nijednomu saveznomu gradu, da izadje iz saveza, niti ikojemu članu saveza, da se ukloni zajedničkim dužnostim koristeći se stečenom sigurnošću na trošak svih. To bijaše pravedno. Saveznici su to sami dobro shvaćali, a Athena nečinjaše drugo u tomu ratu do ono, što je morala po nalogu sabora delskoga. Jedina molba saveznika tada bijaše ta, da im se dopusti, da zamiene povećanjem danka pomoć u ljudih i brodovih, koje su dosada davali. Kimon prihvati objeručke tu zamjenu, koja je s razoružanjem saveznikâ morala dati Atheni neograničenu pomorsku premoć i pretvoriti sigurno saveznike u podanike.

U ostalom to kraljevanje Athene nebijaše uzaludno. Iste godine, koje je osvojen Nax, kao da se izbriše spomen toga žalostnoga uspjeha, opremi Kimon 200 athenskih ladja; saveznici mu ih dadoše 100, i s tim brodovljem zaputi se put Karije i Lykije, pobuni sve grčke gradove, te iztjera Persijance iz onih, u kojih su bili za posade. Bilo je 200 neprijateljskih ladja na ušću Eurymedona, koje su očekivale još 80 phoeničkih trirema. Kimon preteče to spojenje njihovo te im uzme ili potopi sve brodovlje. Odmah se izkrca na susjednoj obali, gdje je bila mnogobrojna vojska, obuče njekolicinu vojnikâ u odielo svojih zarobljenika, iznenadi neprijatelja tom varkom, potuče ga ili razprši, te dobije još vremena, da podje na susret 80 phoeničkih ladja, koje uništi do jedne (466).

Veliki taj uspjeh obodri ga, da opet poprimi svoje osnove protiv Thrakije. Persijanci zauzimahu onuda još množinu mjesta, on ih protjera odasvud osim Doriska, koga nemogaše zauzeti. Važna njeka stvar obrati tad s druge strane na se pozornost njegovu. Athena uvidjela je veoma brzo važnost stečevina na ušću Strymona. Tamo bijaše plodne zemlje i ogromnih šuma, koje su davale drveće za gradnju brodova, katrana i stvari potrebitih mornarici. Po rieci dopiraše se do srdca Makedonije; mogahu se zametnuti važni odnošaji s barbari; napokon bijahu u susjedstvu znamenite zlatne rude gore Pangaeja. Onamo se preseliše mnogobrojne naseobe athenske. Na jedan se samo put preseli 10.000 ljudi na „Devet cesta“ nad Eionom. Athenjani bili bi najprije voljeli zahvatiti rude. One pripadahu žiteljem Thasa. Athena ih zaište za sebe kao sastavni dio zemljišta, koje je

www.crohis.com

otela Persijancem; pa kada su to Thašani odbili, udari Kimon na njihove otoke, a nakon pomorske bitke obsjedne im glavni grad. To obsjedanje trajaše tri godine. Kada su Thašani zamolili pomoći u Sparćana, koji sa sve većom nenavidnošću gledahu sjajan glas Athene i njezine sile, obrekoše im pomoć; no strašna ih nesreća zaprieči te neodržaše zadane rieči. Potres, koji je uzdrmao svu Lakoniju, uništi 20.000 ljudi; a Sparti neosta više od šest kuća.

Na viest o toj nesreći ustanu Heloti i Messenci te podju na Lakedaemon. Kralj je Archidam napried vidio to komešanje; on sakupi na brzu ruku gradjane u vojsku. Njegovo odriešito držanje spasi državu uzprkos ruševinam grada. Heloti drhćući, što su jedan dan gledali u lice svojim gospodarom, razprše se. Najhrabriji medju njimi odoše za Messenci na goru Ithomu, gdje se obkopaše; tako započe *treći rat messenski* (464). Deset godina trajaše on ne bez slave po ustaše, jer više no jedno mjesto, proslavljeno njekoč od Aristomena, proslavi se na novo. Jednoga dana unište na bojištu stenyklarskom četu Sparćana, koji ostaviše 300 mrtvih na polju, a medju njimi onoga Alimnesta, koji je kod Plataeje ubio Mardonija.

Thašani bijahu dakle prepušteni sebi samim; oni se moradoše predati i primiti težke pogodbe: porušiti zid oko grada, predati svoje ladje, svoje zlatne rude Skaptehylske, svoj posjed na kopnu, platiti veliku globu i plaćati godišnji danak (463). Za toga su rata naseljenici athenski na „Devet cesta“, zatečeni od Thračana na jednom pohodu u zemlji, bili uništeni. Kimon dobi zapovjed, da ih osveti; sredstva mu je bez dvojbe ponestalo, jer nije dao zadovoljštine narodnoj časti. Narod mu je zato pokazao tako otvoreno nezadovoljstvo, da je Kimon bio obtužen, da se je dao podkupiti od kralja makedonskoga. Po jednih bio je oprošten, po drugih osudjen na globu od 50 talenata.

Kimon nije počivao nakon svojih pobjeda od skrbi za popularnošću. Njegovo otčinstvo i njegovo ogromno bogatstvo, koje si je toli slavno pribavio osvajajući ga od neprijatelja, čini se, da je bilo manje za njega nego li za njegove sugradjane. On ga upotrebi, da drvećem ukrasi javna mjesta, da poljepša vrtove akademije, da sagradi jedan od bedema oko akropole i jedan dio *dugih zidova*, zasnovanih po Themistoklu. Dokinuo je zatvaranje svojih vrtova, da ih uživa občinstvo; svaki dan bio je njegov stol prostrt za gradjane svoga dema; nikada nije izašao bez pratnje kojega sluge, koji je sramežljivim siromahom

www.crohis.com

dielio novce i odielo, a bez dvojbe iz čovjekoljubja, ali i radi probitka stranke, kojoj bijaše glava, pa i iz pohlepe za popularnošću.

Ipak mu popularnost izbjegne. Siromasi uvidješe, da je velika darežljivost bila odkupninom za one časti, kojimi su ga darivali kod glasovanja. Sviet se sjećao Pisistrata, koji je takodjer dielio narodu plodove svojih vrtova, te je rado slušao novoga jednoga govornika, koji izjavi, da je država dosta bogata, pa da nemora prepuštati skrb pojedincu, da joj siromahe hrani. Taj novi došljak bijaše Perikle, osvetitelj Themistokla, izvršitelj njegovih ogromnih osnova, no veći od njega, jer je uviek sebe poštovao. Kimon, saveznik Sparćana u parnici Themistoklovoj, kojih se ratnim vrlinam i njihovu velikomu zaptu divio, htjede jednomu svomu djetetu dati ime Lakedaemonija, a zaboravio je, da je Athena onda bila prevelika, a da bi htjela slušati bez prestanka hvalospjeve svojoj suparnici. Svakomu prikoru, kojim bi korio Kimon svoje sugradjane, dodao bi: „Neponašaju se tako Sparćani.“ Kako on, tako bijaše i sva njegova stranka uzko svezana s gradom, koji bijaše u Grčkoj predstavnik aristokratskoga življa. A onda, kada Sparćani nisu bili kadri, da zauzmu Ithomu, nego su došli moljakati pomoć od Athenjana, reče Kimon: „Nesmije se Grčka ostaviti hroma, niti se smije Atheni uzeti koristna takmica.“

Bez dvojbe se slabo primila Athenjana potreba ove takmice. „Pustite ju, neka je zakopana, digne Ephialte svoj glas, pod svojimi ruševinami, te bacite pod noge oholost Lakedaemona.“ Osjećanje časti i velikodušje nadvlada ipak: Kimona poslaše sa mnogobrojnom vojskom pred Ithomu. Obsjedanje nehtjede nikako napredovati; Sparćani naslućivahu njekakvo izdajstvo, te zato pridržavši ostale saveznike odpustiše Athenjane sasvim pod izlikom, da im više nije od potrebe njihova uslužna pomoć. To bijaše poruga ujedljiva do živaca. Athena na to odgovori savezom s Argosom, koji se je sada okoristio neprilikami Sparte, da si izkali srdce radi vjekovite mržnje na Mykenu, koju je uništila. Thessalci pristanu uz isti savez, a malo zatim i Megara, koja iz mržnje na Korinth dopusti, da udje athenska posada u njezine zidine i u luku pegaejsku na zaljevu korinthskom. Athenjani zauzeše takodjer drugu luku Niseju na zaljevu saronskom te ju spojiše s Megarom kao Piraeej s Athenom, dvama zidovima u daljini od 1600 metara, nad kojima su oni imali stražu.

Ovi dogadjaji bijahu toliki porazi za onoga prijatelja Sparte, koji bijaše protiv razširenja athenske sile po kopnu grčkom.

www.crohis.com

Narodno nezadovoljstvo razdraži on svojom oposicijom do najskrajnje mjere.

Aristide je bio otvorio časti i mjesta siromašnijim gradjanom, pa i sam areopag; no aristokracija čvrsto sjedeći u najvišem vieću branila se jošter i opirala vladi. Periklov prijatelj Ephialte, čovjek, u kom se zrcali siromaštvo i vrlina Aristida, predloži, da se tomu posvećenomu sudištu oduzme najveći dio parnica, bez dvojbe onih, koje je presudjivao censorskom vlašću danom mu od Solona. Uzalud zagovaraše Aeschyl, koji bijaše eupatrida, areopag prikazujući svoju tragediju *Eumenide*, gdje se prikazuje Athena sama, kako je utemeljila to sudište: predlog bje primljen. „Kimon, veli Plutarch, nemogaše uzpregnuti svoga negodovanja videći dostojanstvo areopaga tako poniženo. On napregne sve sile, da mu opet pribavi sudstvo i da uzpostavi aristokratsku vladu.“ Dokle je išlo to njegovo naprezanje? Nezna se. Narod ga zaustavi u tom poslu ostrakismom, jer Kimon bi izagnan (461).

Aeschyl, koji ga je podupirao, progna se sâm svojevoljno sliedeće godine; on podje na Siciliju, kamo je bio došao možda već za kralja Hierona. U grobnom napisu, koji si je sâm sastavio taj muževni i ponosni veleum, siguran svoje bezsmrtnosti, govori samo o svojih junačkih činih. „Ovaj spomenik pokriva Aeschyla, rodjena Athenjanina, koji je umro na plodnih poljanah Gele. Glasovita šuma marathonska i dugokosi Medac kazat će, da li je bio hrabar; oni su ga doista vidjeli!“ Athena nepotvrdi toga svojevoljnoga progona svoga velikoga pjesnika. Sliedećega vieka načinit će mu govornik Lykurg kip od mjedi kao i Sophoklu i Euripidu; a jedna će naredba odrediti, da se prepis njihovih djela, na trošak države načinjen, preda na čuvanje pisaru republike, a glumci da se prisile držati ga se.

Progon Kimonov nezaprieči naprezanja Athene; naprotiv razvi ona veću radinost. Još imamo napis, u kojem slavi pleme Erechthejevo sa sjajnom prostotom onoga vremena svoje pale vojnike u jednoj te istoj godini na obalah Kypra, Phoenikije i Aegypta, kod Halieja u Argolidi, pred Aeginom i Megarom. Athena si preduze, da će iztjerati Persijance s otokâ i sa svih obala sredozemnoga mora: ona nezaboravi na posao, koji si je nametnula. Dvie stotine ladja bude odaslano put Kypra, da protjeraju ostatak persijskih četa. Aegypat, pobunjen pod Inarom, pozove Athenjane na pomoć; oni doletješe na obale Nila i pobiediše vojsku, a ostanke obsjedoše u Memphisu. Na taj način zlosretan primjer pobjedonosne Grčke obodri narode podložne

www.crohis.com

velikomu kralju, da se rieše okova. Marathon i Salamina nisu samo Grčku spasili, nego su potresli carstvom, koje se je treslo pod opetovanimi udarci drzke ruke athenske (460).

Za ove vojne bukne rat u samoj Grčkoj; Korinth, Aegina, Epidaur sjediniše se, da kazne odpadnuće Megare. Potisnuti natrag kod navale dokopaše se ipak Athenjani Troezena, poraziše savezničko brodovlje, koje je izgubilo 70 brodova te obsjednuše Aeginu. Da spase to mjesto, pohite Korinćani na Megaru. U Atheni neostade nitko osim djece i staraca; Myronide sastavi ipak od toga vojsku neoslabivši ni za jednoga vojnika sbor, koji obsjedaše Aeginu, potuče se dva puta s neprijateljem u tjesnacih prevlake, a napokon ga pobiedi (457).

Tako se razdiraše Grčka vlastitima rukama, tako se zače prvi peloponneski rat. Na koga mora pasti odgovornost zato? Bez dvojbe na sve one gradove, medju kojimi klijaše vjekovita mržnja, kao što su Aegina i Athena, Korinth i Megara, Argos i Mykena, a osobito Sparta, koja je dala znak toj svetogrdnoj borbi svojim sramotnim ponašanjem prama Athenjanom. U to vrieme primi ona od prestrašenoga Artaxerxa glasnika, koji se pogadjaše s njom za nagradu, da navale Peloponnežani na Attiku, kako su ju već Thašani bili dobili zato obećanje. Ali još trajaše messenski rat: zato se neusudiše odvažiti se na toliko poduzeće; svakako su sačuvali novce bez dvojbe za bolje vrieme. Perikle, obaviešten o tom, navaljivaše, da se dozidaju *dugi zidovi*.

U Atheni uznemire se velikaši. Vojska spartska s izlikom, da pomogne Dorcem protiv Phočana, provali u Boeotiju, te zaboravivši na ulogu Thebe u persijskoj vojni pomagaše tomu gradu kod učvršćivanja zidova te ga podupiraše, da bi Boeoćani opet priznali premoć njegovu, pa da bi se proti Atheni podigao u srednjoj Grčkoj moćan i neprijateljski grad. Potajno od athenskih plemića pozvana ova vojska, dodje čak do medje Attike u Tanagru te se utabori. Athenjani joj pohrle na susret. Kimon bijaše u susjedstvu te zaželi vojevati sa svojim plemenom. Bilo je na njegovu stranku, ako ne na njega samoga veoma opravdanih sumnja: odbiše ga. Odlazeći ostavi prijateljem svoju bojnu opravu, koji sjedinivši se oko toga plemenitoga znaka, dadoše se do poslednjega poubijati. Borba bijaše žestoka; Perikle odlikova se tu najsjajnijom hrabrošću: izdajstvo dade pobjedu Sparćanom (456), koji u ostalom samo to dobiše, da su im prelazi preko prevlake bili otvoreni. Aegina pade njekoliko mjeseci kasnije. Predade svoje ladje, poruši svoje tvrdje i obreće go-

www.crohis.com

dišnji danak. Athenjani su na posljedku „skinuli Piraeeju slamu s oka“ (455). Nu još prije toga znamenitoga uspjeha popravio se poraz kod Tanagre: Myronide uništi mnogobrojnu vojsku Boeoćana kod Oenophyte (456); a ova pobjeda, koja je pribavila u Boeotiji, Phokidi i Lokridi opuntskoj premoć stranci pučkoj, osigura athenski upliv po svoj srednjoj Grčkoj.

Sliedeće je godine brodovlje spalilo Gythij, luku spartsku, navalilo na Korinth do u njegov zaljev, potuklo Sikyonce i zauzelo Naupakt. Tada je bio kraj messenskomu ratu. Braniteljem Ithome bi slobodno ostaviti Peloponnes; Athena ih primi te im dade svoju novu stečevinu Naupakt. Odanle bijahu njihovi predji pošli za osvojenjem poluotoka; tamo su mogli snivati o istoj budućnosti (455).

Ovi uspjesi ublažiše žalostnu nesreću u Aegyptu, gdje je vojska odaslana na vojnu i 50 ladja poslanih joj na pomoć našlo svoj grob. No pokus, da se uzpostavi njeki poglavica thessalski i da se kazni izdajstvo kod Tanagre, nepodje za rukom; vojska povedena na Akarnaniju pod samim Periklom (453) neuspje. Tada se sjetiše vodje onoga, kojemu se nikada neiznevjeri pobjeda: Kimon bude pozvan u otačbinu na predlog samoga Perikla (453). Plemenito ponašanje Kimonovo i njegovih prijatelja kod Tanagre dokaza, da se nesmiju brojiti u strančicu, koja je plela s neprijateljem kao i kod Marathona i Plataeje, koja šurovaše s Persijanci i koja je netom ubila vrloga Ephialta bez sumnje za zločin, s koga ju kori Platon: što je okrnjio areopag i što je Athenjanom dao piti na velike potegljaje iz čaše slobode. Plutarch, inače neprijatelj demokratom, kaže nam bolje, koji je bio zločin toga prijatelja Periklova: „Postao je strašan velikašem sa svoje čvrste postojanosti u proganjanju krvopija i svih onih, koji su počinili kakvu nepravdu.“

Vremena, koja su sliedila, zla su. Rat idjaše s obiju strana na gore; dugo se dogovarahu o miru, a Kimonu podje samo za rukom da pribavi primirje na pet godina (452). Čim je to zaključeno, odplovi on sa 200 ladja prama Kypru te stane obsjedati Kitij nadajući se, da će odanle poći na Aegypat. Ali on umre pred tim mjestom od bolesti ili od rane (449). Drugovi mu prirediše sprovod, kako si ga je želio. Vozeći njegove ostanke u Athenu dospješe u sredinu velikoga brodovlja phoeničkoga i persijskoga, koje uništiše kod Kypra pred Salaminom; a izkrcav se isti dan razpršiše vojsku, koja ih je čekala na obali. Ova dvostruka pobjeda bijaše zadnji dogadjaj medskih ratova. Athena ju dovrši slavno s ugovorom, u kom se je ob-

www.crohis.com

vezala, da neće više smetati velikomu kralju u posjedu njegovu i da neće davati nikakve pomoći Aegypćanom. A kralj dade slobodu Grkom primorja asijskoga i priznade, da je aegaejsko more more grčko, izgubi pravo šiljati ratnu ladju dalje od chelidonskih otoka na obale Lykije i pećine kyanejske na ulazu u Bospor thrački.

Tako se odrekla Athena medskoga rata; a već su se oblaci nagomilavali nad Grčkom. Živahna djelatnost hellenskoga plemena nemogaše se dugo držati mira. Veoma brzo vratiše se k starim običajem i navadam gradjanskih razdora, koje je bila navala persijska odgodila na njeko vrieme. Vidjeli smo Argos, kako se je poslužio neprilikami Sparte, da razori Mykenu, koja mu je predbacivala odpadnuće u ratu za slobodu, i da Korinth prieti Megari. Mnogo prije konca drugoga messenskoga rata bodrila je Sparta Elejce, da iztjeraju žitelje iz Pisatide; a oni su se tomu tako odazvali, da Pausanija nije znao, gdje bi tražio ruševine Pise. Nebijaše to samo rat grada s gradom: prošli viekovi ostaviše svakomu gradu kao oporukom dvie stranke, medju kojima se nemogaše podići srednja stranka, da ih prisili na mir, stranka, koja raste i pada s obrtom i trgovinom. Izuzevši Athenu i Korinth bijahu sve grčke države poljodjelstvene, sve pune zazora od obrta, koji su prepuštali robovom. Odatle oni nutarnji razdori, toli često mienjanje ustavâ, a jedna polovina naroda progoneći iz domovine drugu. Svaki grad imadjaše svoje prognanike, koji su se skitali okolo zidina tako mnogobrojno, da će, kako ćemo vidjeti, sačinjavati vojske.

Delphci, saveznici Lakedaemona, imadjahu upravu hrama Apollonova; Phočani, saveznici Athene, oteše im ju. Spartska vojska vrati ju prvim; vojska athenska pod Periklom uze ju za druge (448). Ove vojničke šetnje dvaju gospodujućih naroda preko Boeotije oživiše mržnje stranačke. Prognani Boeoćani stranke aristokratske sjediniše se u četu vojske te napadoše više gradova. Athenjanin Tolmide preziruć njihovu slaboću dodje ovim u pomoć s malom četom, premda je bio Perikle proti tomu; on bude potučen i ubijen kod Koroneje (447). Taj poraz povrati stranci aristokratskoj upliv po svih gradovih; Boeotija bijaše za Athenu izgubljena. Pokret stigne i u Euboeju, gdje su Histiaejci, zarobivši jednu ladju athensku, poubijali svu njezinu momčad. Athena se ovaj put živo napregne. Perikle povede sâm 5.000 hoplita na otok. Sve se pokori; kazna bijaše oštra, no ovrha nebijaše ipak krvna: njekoliki bogataši iz Chalkide, Hippoboti, bijahu izagnani, a Histiaejci izgubiše posjed u svom

www.crohis.com

gradu i na svom zemljištu, koje su dobili siromasi Athenski. No i Megara je poubijala svoju posadu athensku; a vojska spartska koristeći se tim prevratom, koji joj otvori napokon prelaze preko prevlake, oplieni zemlju eleusinsku (445).

Bila je pod zapovjedničtvom mladoga kralja Plistonaxa, kojega su ephori dali pod ravnateljstvo Kleandrida. Perikle podkupi ovoga, a on odvede natrag čete, ni neupustivši se u borbu. Obtužen s izdajstva, morade pobjeći. Plistonax osudjen na težku globu potraži utočište u Arkadiji. Dajući narodu račune navede Perikle deset talenata pod naslovom: „potrebiti troškovi". Narod ga razumje i odobri to. Taj trošak ostade u godišnjem proračunu Athene. Sumnjičav narod prepusti zažmirivši porabu toga novca Periklu, koji ga pošalje u Spartu, da se tamo kupe glasovi. To bijahu izdatci tajne policije već onda obične u Atheni.

No ipak se je taj rat zlo svršio. Po ugovoru od god. 445., koji je ustanovio primirje na 30 godina medju Spartom i Athenom, ostavi ova dvie luke megarske, koje nije više mogla držati poslije pokreta u tom gradu, Troezen i luke, koje je zauzela u Achaji na korinthskom zaljevu.

Je li ovaj ugovor bio koncesija, iznudjena aristokratskom strankom? Čovjek bi to vjerovao videći joj vodju Thukydida prognana sliedeće godine ostrakismom, koji si potraži utočište u Sparti; ako se nebi u tom nalazio radje čin visoke mudrosti Periklove, koji je nakon propasti athenskoga upliva u Boeotiji uvidio, da nebi dobro bilo po Athenu, da ište povećanje na kopnu Grčke, gdje njezino brodovlje nebi bilo ničemu i gdje bi se našla sa Spartom. Ovaj nazor bijaše pravedan i pametan. U ostalom Athena zadrži Aeginu i Euboeju; ovu, koja ju je morala hraniti, onu, koja joj je imala služiti postajom proti Peloponnesu. Ove koncesije učinile su se ipak na račun njezina ponosa. Dugo se je zato i pravom ljutila na Megaru, prvi uzrok ovomu ratu, uzrok takodjer, radi mrzkoga izdajstva kojim je platila usluge Athene, ugovoru, koji je pokazivao stajaću točku, a možda početak propasti athenskoga gospodovanja.

www.crohis.com

POGLAVJE XII.

Sila Athene nakon medskih ratova; znanost i umjetnost u Periklovo doba.

Perikle. — Gospodovanje athensko; saveznici i naseobe. — Sjaj znanosti i umjetnosti.

Perikle se je rodio 494. godine prije Isukrsta; otac mu se zvaše Xantip, koji je pobiedio Persijance kod Mykale. Priroda mu je dala sve darove uma, a uz to je imao najglasovitije učitelje, koji su ga učili sa svim znanjem onoga vremena težkoj vještini vladati samim sobom. Nikada ga doista nije bilo vidjeti, da bi se prenaglio, nego je sve radio mirno i razborito. Njemu je bilo sve predmet razmatranja. „Nijedan put nepope se na govornicu, veli Plutarch, a da nebi zamolio bogove, da nedopuste, da bi mu ikakakva rieč utekla iz ustiju, koja nebi bila na korist pitanju, koje će razpravljati.“

Sebe nije izticao: „kao salaminska ladja, koja se je čuvala u Atheni za velike svečanosti“, pokazivaše se on javno samo kod velikih svetkovina. No tada bi razvijao govorničtvo, koje prispodabljahu munji i gromu, koji sievne i udari. S tom velikom umjetnošću govora spajaše on veliku vještinu i živost u razgovoru. „Kada sam ga bacio na tle i kada sam ga držao pod sobom, reče jedan od njegovih protivnika, vikao je on, da nije pobiedjen te nastojao o tom uvjeriti svakoga.“ Nježnost se je takodjer u muževnoj rječitosti njegovoj nalazila: „Naša je mladež poginula u boju, reče jednom, godina je izgubila svoje proljeće“.

Privatan njegov život bijaše jednostavan, čedan, umjeren; duša uviek jednaka, nepristupna ni prevelikomu oduševljenju radi uspjeha, kao ni ljutini radi uvrede. Jedan njegovih neprijatelja podao i nevaljao podje jednom za njim na javni trg psujući ga; pa i kada se je kući vratio, još onda je navaljivao na nj. Perikle se ni neobrati, nego kada stupi u svoju kuću, dozove roba i naloži mu, da uzme svjetiljku pa da izprati toga čovjeka. Za bučne zabave nije mario; svaki bi poziv na gostbe ili svetkovine odbio. Nikada ga nije nitko vidio izvan kuće nje-

www.crohis.com

gove, osim ako je išao u vieće ili na javni trg. Da se nebi odvraćao od javnih posala radi brige za svoje privatno gospodarstvo, a možda i radi poznate umjerenosti svoje, prodao bi svake godine, i to na jedan put sve plodine svojih zemalja, a svaki bi dan kupio na trgu, što je trebalo za uzdržavanje kuće, gdje je bila stroga štednja. Žalostne ćudi nije bio, a nije ni bježao ni zazirao od ljudi; kada je bio dokolan, primao je svoje njekoje prijatelje, a odmarajući se od svojih poslova provadjao bi vrieme u razgovoru s Phidijom o umjetnosti, Euripidom i Sophoklom o književnosti, s Protagorom, Anaxagorom ili Sokratom o mudrosti.

Narod je athenski dakle napokon bio našao glavara, koga je mogao štovati, a bojati se ga nije trebao. On mu dade takodjer neograničeno povjerenje. Nikada nijedan čovjek nije imao u Atheni tolike vlasti; a što je na čast i narodu i njegovom glavaru, nikada se nije stekla i čuvala vlast čistijim načinom. Perikle bez posebna naslova, bez posebnoga zapovjedničtva*, „jedino ugledom svoga veleuma i svojih vrlina“ postade gospodarom Athene, mnogo plemenitije od Augusta u Rimu.

U istinu treba si pomišljati Athenjane onoga doba ne kao prostačinu rimsku, koja je predala slobodu Caesarom, nego kao aristokraciju uzgojenu s ukusom, s ugladjenošću, s prosvjetom uma i s navikom na zapovjesti, iznad običnoga kova ostalih naroda**. Narod u Atheni bijahu robovi, stranci, metoeki, napokon ona množina od preko 100.000 ljudi, koji se nisu dali dalje od grada i Piraeeja; aristokracija na broju od 15.000 gradjana, koji su sami sudili, davali zakone, imenovanja i mjesta opredjeljivali, koja su opet sami oni popunjivali, i koji su odlučivali sudbinom polovice Grčke.

* Perikle bijaše istina biran svake godine za stratega, no to bijaše tek naslov, koji je morao uviek dieliti sa deset drugova. Archont nije bio nikada.

** »Kakovih li mi ljudi tih Athenjana u obće, kakovih li mi zakona, kakva li policija, kakva li hrabrost, kakav li zapt, kakvo li savršenstvo u svih znanostih i umjetnostih! No kakva li finoća u prostoj trgovini i u jeziku! Teophrast, onaj ugodni govornik, onaj muž, koji je božanski govorio, bi prepoznan kao stranac i tako nazvan od jednostavne žene, od koje je zelje kupovao na trgu, koja ga je prepoznala, neznam po čem, što mu je manjkalo što su kasnije Rimljani zvali uljudnošću, da nije Athenjanin; i Ciceron kaže, da se je ova velika ličnost snebivala videći, da je ostario u Atheni, poznavajući toli podpuno jezik attički i naučivši se naglasu njegovomu obćenjem od toliko godina, a nemogaše si dati ono, što imaše prosti puk od prirode i bez ikakva truda.« *La Bruyère.*

www.crohis.com

Ako hoćemo vjerovati komičkomu pjesniku Aristophanu, Athena je zapoviedala tisućam gradova. Ti gradovi bijahu trojaki: 1. gradovi podložni; 2. savezni gradovi; 3. naseobe.

Osvajanja Kimonova i Periklova pribaviše Atheni Aeginu i Euboeju, dva braništa Attike; Thas, koji bijaše gospodar obale Trakije; Nax na pol puta od Asije; Eion, ključ Makedonije; napokon množinu točaka sjeverno od aegaejskoga mora i na Chersonesu. Messenci zauzeše za nju Naupakt, koji bijaše gospodar ulazu u korinthski zaljev. Tri su pogodbe nametnute podložnikom: porušiti zidove svojih gradova ili barem utvrde u lukah, predati ratne ladje i plaćati danak.

Savez, komu je bio Aristide udario temelj, pretvorio se malo po malo za Athenu u vlast, a za saveznike u podaničtvo. Ta promjena bijaše sasvim pravedna. Neizbježivo bijaše, da se savez ili razmetne ili da se zamieni gospodstvom athenskim. Od onoga dana, kada su prihvatili ponudu Kimonovu, da će davati ladje i novce mjesto vojnika, saveznici su prepustili sve sile svoje, da se usredotočuju u Atheni, pak da postane sva vještina i ponos vojnički jedina svojina Athenjana. Dok su oni orali i trgovali, razvijaše Athena svoju pobjedonosnu zastavu po svih obalah. Uzalud bi bili htjeli, da razmetnu savez, koji im se činjaše ovaj čas bez svrhe; Athena imadjaše pravo dozvati im u pamet častno utemeljenje njegovo i zakletvu saveznika, žrtve i svečano u more bačene željezne krugle u znak, da savez ima trajati do vieka. Ona mogaše što više s prstom pokazivati na brodovlje phoeničko, spremno na izlaz iz svojih luka, ako bi ona pozvala natrag svoje ladje te prestala redarstveno bditi nad morem. Oni prihvatiše to nuždno gospodstvo, pod kojim je cvala barem njihova trgovina. U vrieme, o kojem je govor, osjećali su priznavanje, a ne mržnju prema slavnomu gradu. Lemnos joj pokloni kip Lemanske Athene od tuča, prvo djelo, na kojem je Phidija podpisao svoje ime, a po svjedočanstvu Pausanije i Lukiana najljepši od svih njegovih kipova božicam. Što više Sam, koji bijaše grad, koji je zauzimao drugo mjesto u savezu, pa je tražio, da se zajedničko blago s Dela prenese u Athenu, da bude izvan doticaja sa Sparćani (460.). Daća u novcu se poveća: od 460 talenata na 600 talenata. No to povećanje nastalo je za cielo radi toga, što su došli novi članovi u zajednički savez. Nevidi se nigdje, da bi se bila od ikud podigla tužba na tu točku.

Saveznici zadržaše svoje zakone i svoj nutarnji ustav. Tek za peloponneskoga rata postade načelom u Atheni, da udara

www.crohis.com

svuda na aristokraciju, koju je Lakedaemon svuda dizao. Oni si pridržaše takodjer pravo privatnoga rata: a Athena je nastavila smatrati ih kao prave države, tako da im je Perikle dao, slati poklisare. Athena je krivo uradila, što je dopustila, da je iz običaja došla zajednička skupština poslanika od svih saveznih država, koje su se sjedinile na Delu. Ona bi bila morala pridržati svojim zaveznikom ovo njoj samoj malo smetajuće razpravljanje zajedničkih posala saveza. Misao o gospodarih i o podanicih, koja je njekoje gonila na prevrat, a druge na silovitost, nebi se bila ukorienila u duhovih.

Prvi prosvjed proti athenskomu gospodstvu bijaše buna na Samu 440. godine. Athenjani imahu na tom otoku slabu posadu: Samci ju predaše Persijancem, a prije nego se je razširila viest o toj nenadanoj smjeloj buni, digoše svoje taoce sa Lemna. Byzantij pridruži se tomu pokretu; kušahu uplesti dapače i Peloponnes u obći rat s Athenom. Na viest o tom prevratu izabraše Athenjani, da ga uguše, deset zapovjednika, medju kojimi bijaše thragički pjesnik Sophokle i Perikle. Pod njihovim zapovjedničtvom bijaše 60 ladja; jedan dio ode stražiti phoeničko brodovlje, koje su boljari samski brzo pozvali na pomoć; ostale 42 ladje udariše na 70 brodova samskih, a vojska obsjedaše glavni grad. Samci su se branili punih devet mjeseci pored glada i novih strojeva, kojimi je Perikle udarao njihove zidine. Ovaj se je rat tako biesno vodio, da su bivali s jedne i s druge strane zarobljenici obilježeni vrućim željezom. Napokon su se morali predati, jer im od nikud pomoć nedodje, ni iz Asije ni s Peloponesa. Samljani moradoše na to porušiti utvrde, predati svoje ladje te platiti troškove obsadne. Byzantij bude skoro za tim pokoren.

Athenjani imali su tada osam do deset miliuna podanika; a vladalo je tom državom četrnaest ili petnaest najviše dvadeset tisuća gradjana. Perikle uvidjaše, da se to gospodstvo osniva na javnom mnienju o sili, on htijaše, da se vjeruje u silu Athene. Da se razširi ta vjera plovljahu njezina brodovlja morem s velikom spremom, pa kada bi imala osvetiti kakovu uvredu, udarila bi naglo s neodoljivom silom, kako se evo vidjelo u ratu sa Samom. Toj sili htjela se dati takodjer tvrda podpora osnivanjem mnogobrojnih naseoba, koje su postale Atheni trgovačkimi mjesti, otvorenimi pristaništi, da se u njih odmaraju njezine ladje, a osobito posadami, koje su čuvale zemlje, gdje je naseoba bilo.

Euboeja dobila je bila već 4000 naseljenika; 2000 gradjana utemelji grad Orej, koji je bio gospodar brodarenju u zaljevih

www.crohis.com

malijskom i pagasaejskom. Drugi su bili u Chalkidi, luci euboejskoj. Otok, koji je imao biti u nestašici žita tauridskoga žitnicom Attike, držali su na taj način s dva kraja. 500 ih je bilo poslano na Nax, a 250 na Andros, da drže Kyklade u vlasti. Drugi opet utemeljiše medju dva kraka rieke Strymona Amphipol, odredjen po svom položaju na sjajno blagostanje. Athena posjedovaše i Chersones thrački. Perikle pošlje onamo 1000 naseljenika, da zaštiti taj poluotočić od barbarskih napadaja, sagradi zid s tvrdjicami u razmjernoj medjusobnoj daljini, kakve bijaše sagradio stari Miltiade na prevlaci. Vidjeli smo već, da su posegli i za Byzantijem, pošto su pokorili Sam. Oni zasnovaše naseobe čak na Euxinu u Sinopi, Amisu i u Italiji, gdje su pomiešani Athenjani s ostalimi Grci utemeljili Thurije. Herodot i govornik Lysija bijahu medju utemeljitelji toga grada.

Uzprkos troškom Periklovim na poljepšavanje grada, koje su gdjekoji ludorijom okrstili, čuvaše on u pričuvi za neprevidjene slučaje oko 10.000 talenata* u blagajni, oružane pune oružja, a uz to imaše 300 ladja spremnih za rat, što je priečilo svaku bunu, ali i Persijance držalo na uzdi, da nepokušaju ništa protiv nezavisnosti grčkih gradova.

No sila toga naroda bijaše manje u njegovih ladjah, a više u veleumu velikih mu muževa, u vrstnih djelih ruku njegovih: u hramovih, pjesmah, kipovih, naucih, u stjecanju u Atheni svih velikih duhova, koji su bili onda na čast narodu hellenskomu. Sa svih se strana stjecahu u grad Athenin kao u prestolnicu prosvjete. Svatko htijaše biti kod svetkovina, gdje bijahu najuzvišenije zabave duha spojene s najveličajnijimi prizori vjerozakonske krasote, najsavršenije umjetnosti i najprijatnije prirode. Te svetkovine nebijahu podnipošto, kakve bijahu zabave puka rimskoga: krvave igre amphitheatarske, prizori smrti, krvi i lešina; nego bogumile himne i pjesme rodoljubne, a u kazalištu predstave dogadjajâ iz poviesti božje ili iz života starih junaka.

Ovo doba, pravom nazvano takodjer *viekom Periklovim*, vidjelo je u Atheni jedan od najsvjetlijih sievaka prosvjete, koji su ikada zasjali na svietu. U koje se doba, kako u ovo, mogahu sastajati u istom gradu uz Perikla dva najveća tragička pjesnika svih viekova: *Sophokle* i *Euripide***; silan govornik

* Jedan talenat vriedi 2350 for.

** Godine 469. dobi Sophokle prvi put nagradu za tragediju; prva Euripidova tragedija jest od g. 452. Obojica umrieše prema koncu

www.crohis.com

Lysija[1]; pripoviedalac koga nitko neumije oponašati: *Herodot*[2]; zvjezdar *Meton*[3]; *Hippokrate*[4], otac lječničtva; *Aristophan*, prvi komički pjesnik staroga vieka[5]; *Phidija*[6], najglasovitiji od umjetnika; *Appollodor*, *Zeuxis*, *Polygnot* i *Parrhasij*[7], najslavniji slikari; napokon dva neumrla filosofa: *Anaxagora*[8] i *Sokrate*. Pomisli li se na to, da je isti grad upravo već izgubio *Aeschyla*, a da će dobiti *Thukydida*, *Xenophonta*, *Platona* i *Aristotela*, neće se više u čudu naći, što je uz takove učitelje postala Athena ono, kako ju nazva Thukydide: „učiteljicom Grčke", a mi dodajemo: i svieta.

Da poljepša Athenu sjajnimi spomenici, nije se Perikle žacao, da upotriebi novce iz savezničke blagajne. Nije bio to

peloponneskoga rata. Od sto dvadeset i tri komada, koje su stari pripisivali Sophoklu, u cielosti nam je samo sedam ostalo. Athenjani ga nazvaše *attičkom pčelom*. Podpunih Euripidovih tragedija imamo osamnaest. Pred njima bijaše Aeschyl, jerbo je vojevao na Marathonu, a ostavio je Athenu god. 460.; on je napisao barem sedamdeset komada. Sačuvalo ih se je samo sedam, gdjegdje ga je težko shvatiti, ali se svuda osjeća velik duh i srdce pjesničko čovjeka i gradjanina.

[1] Lysija se je rodio 459. god. On je jedan izmedju najslavnijih govornika athenskih. Od njega imamo trideset govora.

[2] Herodot, rodjen g. 484. u Halikarnasu, u maloj kraljevini Artemisije, kraljice karske, izpripoviedao nam je najveći dio poviesti medskih ratova. Grci okrstiše njegovih devet knjiga poviesti imeni devet musa. Doista neima što bi se s većom zanimljivošću čitalo. On je pohodio Aegypat, Libyju, Phoenikiju, Babylon i možda Persiju učeći radoznalo zakone i običa'e onih naroda te propitkivajući za sve i svakoga, tko mu je mogao što razjasniti o vjerah i poviesti onih zemalja.

[3] Zvjezdar Meton, da dovede u sklad mjesečnu sa sunčanom godinom, našao je u Atheni oko 432. god. sunčani krug od 19 godina, što se zove *zlatnim brojem*.

[4] Ostalo nam je pod imenom Hippokrata sa Kosa (460—380) mnogo djela. Najizvorniji i najvriedniji su mu *aforismi* i njegova razprava o zraku, vodah i mjestih.

[5] Prva Aristophanova komedija predstavljala se je god. 427., zadnja godine 390.

[6] Phidija se je rodio god. 498.; a vjerojatno umro god. 441.

[7] Slikar Apollodor bijaše glasovit sbog čara svoga kolorita. On je bio učiteljem Zeuxisu (475.—400.), koji je bio suparnik Parrhasijev; Polygnot s Thasa življaše malo kasnije iza njih.

[8] Anaxagora rodio se je u Klazomeni oko god. 500., rano dodje u Athenu, gdje je on prvi u Grčkoj učio o ideji čistoga duha, jednoga boga različitoga od svieta: on bude prognan od Athenjana, što je napadao narodnu vjeru njihovu hoteći zamieniti sve bogove njihove jednim jedinim bogom, najvišim umom.

www.crohis.com

jako strog moral; no on veljaše: od onoga časa, odkada Athena izpunjuje dužnosti policije na moru te u istinu daje zaštitu, nema nitko pravo za to od nje račune tražiti.

Nadzor nad timi gradnjami povjerio je kiparu *Phidiji*, čija je vješta ruka izrazila u kipovih bogova najveću ljepotu i samostalno veličanstvo, koje mu je um zamislio. Jedan od onih, koji držahu, da je umjetnost robska kopija prirode, zapita ga jednoč, odakle je uzeo božju sliku svoga olympskoga Zeusa. „Iz Homera", odgovori mu on ter mu navede ova tri stiha: „Reče i crnimi obrvami migne Kronov sin, a ambrosijske kose spustiše se s bezsmrtne glave vladareve, pak potrese velikim Olympom". Njegovo glavno djelo osim napomenutoga već kipa Zeusa olympijskoga bijahu: više kipova Athene i jedan dio kipova, koji su resili vanjštinu Parthenona. Najljepši od onih, štono su nam preostali, jesu oni, koji predstavljaju rieku Ilis i Theseja. Poput Alexandra imadjaše Phidija pod sobom vriednih zamjenika, da zapoviedaju kao vodje: Iktin i Kallikrate, koji su sagradili Parthenon sasvim od mramora Penteličkoga; Milećanin Hippodam, koji dovrši Piraeej, prvi grad Grčke sagradjen po pravilnoj osnovi. *Odeon*, opredieljen za natjecanje glasbeno, bješe sagradjen na način Xerxova šatora. *Erechthej*, divno djelo ionskoga sloga, kao što je Parthenon divno djelo sloga dorskoga, bje iznovice dogradjen. Graditelju Mnesiklu ima se zahvaliti veličanstveno preddvorje akropole, poznato pod imenom *Propylaejâ*. Od mramora su, a stajahu 2.012 talenata, to jest više nego dohodak republike jedne godine: ipak su dogotovljene u pet godina. Ali Perikle je znao, da novac, potrošen na umjetnine nije izgubljen.

U samom Parthenonu divljahu se dugo znamenitomu kipu Athene od slonove kosti i zlata, djelu Phidije. Jednom je narod s njim razpravljao o nacrtu i gradivu: umjetnik bijaše za mramor, jer da sjaj mramora najdulje traje; ali je dodao, da bi i manje stajalo; na te njegove rieči povikaše, da bi štednja bila bogu mrzko djelo; zato da treba slonove kosti i zlata, i to čistoga zlata. Dadoše mu ga za nakite četrdeset talenata, to će reći više od miliuna forinti. Spomenimo još medju umjetnici toga sretnoga vremena *Kallimacha*, iznašatelja sloga korinthskoga i *Panaena* brata Phidijina.

Slikarstvo nepope se u Grčkoj nikada do tolikoga savršenstva kao kiparstvo, govorilo se što mu drago na temelju anekdote većega glasa nego istine; no razmjerno prema svojim silam cvatijaše i ono u ono doba u Atheni. Phidijin

www.crohis.com

brat Panaen uresi Poikilu* slikami, koje su opominjale Athenjane na velika djela otaca im.

Ipak su mnogi roptali, što su upotrebljavane znatne svote na ta djela. Velikaši su se osobito tužili na tu razsipnost, koja je, veljahu, upropastila blagajnu, a pozivali su se na prava saveznikâ, čiji je danak upotrebljen za „pozlaćenje i poljepšanje grada kao žene namiguše, koja se je nakitila dragocjenim kamenjem; za izradjivanje sjajnih kipova; za gradnju hramova, od kojih je jedan jedini stajao tisuću talenata.“ Perikle ih ušutka jednom riečju: „Athenjani, reče jednom u punoj skupštini, nalazite li vi, da sam previše potrošio?“ — „Jest“, odgovoriše sa svih strana. „E pa dobro, odvrati im Perikle, ja ću sâm troškove nositi; ali će i samo moje ime biti urezano na svih tih spomenicih.“ Čuvstvo prave slave uguši sićušnu srčbu. Narod poviče sav u jedan glas, da je Perikle dobro uradio, a on je morao nastaviti poljepšavanje grada neštedeći ničega.

* Poikila znači u grčkom šareni triem: to bijaše triem, gdje je bila sbirka najbogatijih umjetničkih djela.

www.crohis.com

Peto doba.

Borba medju Spartom i Athenom (431—404). Nestajanje smisla za javnost.

POGLAVJE XIII.

Peloponneski rat do vojne sicilske.

Peloponneski savez; upliv Persije. — Zapletaji Korkyre (436), Potidaeje i Megare (432). — Iznenadjena Potidaeja (331); sila obiju stranaka. — Prva navala Attička (431); nadgrobno slovo mrtvim. — Kuga athenska; osvojenje Potidaeje od Athenjana (430). — Obsjedanje Plataeje; pomorski uspjesi Athene (430—429). — Smrt Periklova (429). — Stvari mytilenske. — Zauzeće Plataeje (427). — Krvoproliće na Korkyri (427 do 425). — Zauzeće Pyla i Sphakterije (425); mir Nikijin (421). — Alkibiade. — Savez Athene i Argosa (420). — Bitka mantinejska (418). — Stvari melske (416).

Ukinuta kraljevska čast u svih državah Grčke osim Sparte bila je zamienjena oligarchijom; ova je od dana do dana morala sve to više popuštati demokratskomu duhu. No pokret nebijaše posvuda jednak; jedan podje napried, a drugi ostade straga. Dvie skrajnosti činjahu Athena i Sparta, te dvie predstavnice plemena i duha grčkoga, jedna podpuna demokracija, a druga tvrdokorna aristokracija. Izmedju tih dviju protivnih točaka bijaše mjesta za mnogo stupanja. No čim se više približio koji grad jednoj ili drugoj, tim više nastojaše ona oko sjedinjenja s onim od dva grada, kojega je duh više odgovarao njegovu ustavu. Odatle izmedju dvie suparnice borba za upliv, koja se svrši s oružanjem jedne polovine grčkoga svieta proti drugoj.

Dočim je Athena u svoj savez oko sebe prikupljala otočane i većinu pomorskih gradova, držaše Sparta u svom savezu narode na kopnu. Naprama gospodstvu athenskomu nalažaše se savez peloponneski. Više od trećine poluostrva pripadaše upravo Sparti; a kako su u ostalom bili samo maleni gradići, nemaše ona oko sebe suparnice; svi osim Argosa priznaše njezinu

www.crohis.com

premoć. Kod kuće bijaše nad Heloti i Messenci njezino gospodstvo nesmiljeno; njezin život nepružaše, kao što čudotvorna i plodna djelatnost Athenina, ništa do barbarske bezposlenosti, bezkoristne i svietu i njoj samoj. No priznajmo joj tu, da je vanjski njezin upliv u toj dobi bio zakonito gospodstvo naroda jaka i umjerena. Bez daća, bez tlačenja, bijaše Sparta glava dragovoljno stvorena saveza, a ne prestolnica kakove države. Ako li je koje poduzeće obće koristi iziskivalo silu svih, zastupnici sabraše se od svih gradova; razpravljaše se, glasovaše se; a svaki je davao za obću stvar i ljudi i novaca po potrebi. Ničija sloboda nije bila povriedjena, a savez svih bijaše bolje osiguran, nego u državi athenskoj, gdje se je gospodar imao bojati bune podložnika svojih.

U ostalom okolnosti i položaj obaju gradova unapredjivahu više, nego li promišljena nakana njihovih žitelja, dvie političke opreke. Slavohleplje Athene bijaše posljedica nužde, tako isto nesebičnost Lakedaemona. Peloponnežani, narod poljodjelski, živući od malo toga, te ostajući rado u svojem rodjenom seljačtvu, bez obrta, bez trgovine, bez umjetnosti, čovjek bi rekao, malone bez potreba, prilagodjivahu se uplivu, koga neosjećahu, a bili bi ga suzbili, da ih je htio tištiti. Što bi Lakedaemon bio dobio, da je s njimi postupao kao s podanici povećavajući onu široku brazgotinu helotstva, koju je nosio na strani, uviek krvavu? Zar nije imao više zemlje, nego mu je trebalo? a zar nisu dokazali ratovi tegejski i argoski, da Sparćani, upućeni od prirode na jug Peloponnesa, nemogu odanle izaći? Odanost saveznika bijaše dovoljna njihovu vojničkomu ponosu; a jer ih njihovi zakoni osudjivahu na siromaštvo i na preziranje umjetnosti, neimadjahu potrebe, da globe radi obogaćivanja svoga.

No ipak se nesmije doslovce uzimati ta nezavisnost saveznika spartskih. Thukydide nam doduše kaže za jednu obću saveznićku skupštinu u Lakedaemonu; no Sparćani razpravljahu sami svako pitanje, a njihov je zaključak odlučio u skupštini. Što više: oni zahtievahu taoce, koje su čuvali po utvrdjenih mjestih tako, da im je Perikle s razlogom kazao: „Povratite i vi slobodu gradovom, koje držite kao podanike svoje.“ No ti gradovi neplaćahu danka za mira, nebijahu prisiljeni, da im sude u parnicah Lakedaemonci; prividno im dopuštena sloboda govora zamazala im je oči glede prave njihove ovisnosti.

Sparćani su se mudro vladali za izdajstva Pausanijina; a ponieli su se pristojno i onda, kada su otočani htjeli, da se

www.crohis.com

dadu pod zapovjedničtvo Athene. No kada se je ova država podigla, čega nisu napried vidjeli, bukne stara zavist. Svaka pobjeda Kimonova ili Periklova odjeknu gorkim osjećajem u duši njihovoj; a doskora neće više podnositi dosadnu buku, koju diže ime njihove suparnice. Narodi, kojim bi išlo u prilog poniženje Athene, nedadoše, da se odstrani ova mržnja. Athena imadjaše dva neprijatelja: one, kojim je upropastila trgovinu svojim natjecanjem, kao što Dorcem aeginskim, megarskim i korinthskim, koji su bili pravi izazivači rata, i Persijance, koje je bila ponizila i koji nisu nikada prestali snovati osvetu.

Potučeni Persijanci na kopnu i na moru, a prietilo im je to čak i u njihovih pomorskih pokrajinah, odrekoše se otvorene borbe. Izdajstvo Pausanijino pokaza im, da mogu postići zlatom, što nisu mogli željezom; od onda bijaše uviek persijskoga zlata u Grčkoj. Vidjeli smo, kako je persijski poslanik kušao od godine 457. navrkati Spartu na Athenu. Kao i njeki mogućnici druge jedne dobe, imaše Artaxerxe zastupnikâ druge vrsti. Plutarch govori o liepoj Ionki Thargeliji, koja bijaše u savezu s najuplivnijimi gradjani svake države grčke. Njezina kobna ljepota i njezin duh pretvaraše joj u podanike sve one, koji su joj se približili, a podložene jednom dovadjaše velikomu kralju. Tako se, dodaje on, širilo po gradovih sjemenje medske stranke. To bijaše protustranka vladi Aspasijinoj u Atheni i njezinomu rodoljubivomu uplivu. Lahko se dade dokučiti, da nemožemo slediti napredovanje te dvostruke, toli dobro proračunane korupcije; no razgranjenost njezina dati će se prosuditi po činih, kojimi će djelovati. Bez dvojbe bijaše pokraj tako živih pritužba i ljutine Peloponnežana na Athenu i zavisti radi sile njezine: nu koliko li nije pri tom djelovao i persijski novac?

Trgovačko suparničtvo Megare, Aegine i Korintha, pak stoljetna mržnja Sparte, oživljena pletkami Persije; to bijahu, više nego li slavohleplje Athene, toli jako podržavano od Perikla, više nego li njezino gospodstvo, koje nebijaše, kako smo vidjeli, ni bezumno, ni okrutno, pravi uzroci peloponneskomu ratu. Samo dva ozbiljna prigovora mogu se prigovoriti Athenjanom: njihova gradska sebičnost, koja nedade metoekom naslov gradjanâ, što je bilo za njih same nerazborito; njihova sudstvena vlast, koja siljaše saveznike, da donose parnice pred sudove Athenske; što bijaše težko i razdražljivo. Ali kojimi li uslugami nisu odkupili oni te pogrješke!

www.crohis.com

Nemojmo tražiti drugoga uzroka toj bratoubojstvenoj borbi. Sparta, koja je imala premoć u Grčkoj prije medskih ratova, izgubi ju, nu neodreče je se; ta premoć bijaše uzrok vječnoj parnici izmedju dva grada, predstavnika dvaju plemena, dvaju različitih družtava, koja se imala riešiti oružjem bilo prije ili poslije. K tomu dodjoše i jedino javno priznani manji uzroci, kao i zaštita Sparte, koju je bila dužna primorskim gradovom dorskoga plemena; i to je bio zgodan povod ratu.

Rat započe sbog njekih privatnih razpra, koje, činjaše se, nemorahu voditi do obćega sukoba; no u stanju, u kojem se nalažahu duhovi, dovoljna bijaše jedna iskra, da plane sve. Grčka stade gorjeti brzo na tri mjesta: na zapadu, na iztoku i u sredini; na Korkyri, u Potidaeji i u Plataeji.

Na kraju zapadnih obala Grčke, na ulazu u zaljev ionski, bijaše otok Korkyra, na kojem je bila naseoba korinthska. Korinthova kći Korkyra, često buntovnica, postade metropola te osnuje na susjednoj obali naseobu u Epidamnu. Naseobe upravljahu se obično po istih uredbah kao i njihove metropole. Vlada u Epidamnu bijaše dakle aristokratska kao i korkyrska. Ipak se dogodi, da su Epidamnjani zahtievali pučku vladu uslied nepravda počinjenih od aristokratske vlade; tako dodje do prevrata. Bogataši prognani iz grada spoje se s Taulantci, plemenom barbarskim u blizini, te počinjahu toliko nepravda Epidamnjanom, da su zamolili svoju majku Korkyru za pomoć, a od nje odbijeni obratiše se Korinthu, djedu svomu. Oni ih sjetiše na to, da je Korinćanin predsjedao kod utemeljivanja njihova grada, pak dodaše, da im je naložilo delphsko proročište, da se obrate Korinthu. Korinćani „uzeše u zaštitu te nesretnike, ganuti čuvstvom pravde za njihovu stvar, a isto tako i mržnjom na Korkyrce, koji im nisu izkazali običajnih časti kod javnih svetkovina, neizabravši poput ostalih naseoba za svećenika Korinćanina, da im bude predsjednik kod žrtava. Ravni svojim bogatstvom najbogatijim državam Grčke, a još silniji uslied svojih vojničkih sila, prezreše svoju metropolu."

Korinth posla Epidamnjanom posadu, koju im je Korkyra zabranila primiti (436). Kako su bili neposlušni, napade ih sa 40 ladja, na kojih su se nalazili bogati prognanici. U isto doba predloži Korinthu, da stvar iznese pred bezpristran sud ili pred delphsko proročište. Korinćani zabace to, pak pozvavši sve one, koji bi se želili nastaniti u Epidamnu, naoružaju 2.500 hoplita i 70 ladja, kojih je mnogo pripadalo njihovim saveznikom. No ova sila neprodje mimo visine Aktija, gdje su ih

www.crohis.com

Korkyrci zaostavili pobjedom. Isti im dan Epidamnos otvori svoja vrata: strogo ga kazniše (435).

Priprave, na koje se Korinth spremaše dvie godine dana, da taj poraz osveti, prestraše Korkyrce. Ostavši do sada izvan zapletaja i izvan ugovora sa grčkimi narodi, osjetiše nuždu koristna saveznika. U savez peloponneski nemogahu, jer je uz Spartu u njem na prvom mjestu bio njihov neprijatelj; moradoše se dakle uteći Atheni. Njihovi izaslanici sastadoše se u tom gradu s poslanici korinthskimi. Dobivši dozvolu, da govore pred narodnom skupštinom, dozvaše joj Korkyrci u pamet neprijateljska čuvstva Sparte protiv Athene, a glede sebe nepravde Korintha: pokazivahu na vriednost saveza svoga za pomorsku silu i na važnost svoju sbog zemljopisnoga položaja na putu u Italiju i na Siciliju. „U Grčkoj imaju, naglasiše pod konac govora, tri pomorske sile, vriedne uvaženja: vaša, naša i korinthska. Ako dopustite, da budu dvie od ovih samo jedna, da budu Korinćani gospodari našega otoka, morat ćete u isti mah na moru vojevati s Korinćani i Peloponnežani; ali ako pristanete na naš savez, imat ćete naše brodovlje za borbu s Peloponnežani.“ Korinćani odgovoriše, da su Korkyrci puki razbojnici, koji su se do sada držali izvan općega prava Grkâ; da se s njimi nije drugčije postupalo nego s ostalimi naseobami korinthskimi, koje si mogu samo čestitati sbog ponašanja svoje metropole. „Athena, dodaše, nemože podupirati Korkyrce, a da nenaruši odnošaj s Korinćani, s kojimi je ona svezana ugovorom i velikimi obvezami. U istinu zar nije Korinth priznao u skupštini peloponneskoj, da ima Athena pravo kazniti pobunjeni Sam? Naše tadanje ponašanje mora nam danas osigurati i vaše priznanje, da imamo pravo kazniti pobunjene naše saveznike.“

Narod athenski razpravljaše dva dana o tom velikom pitanju: prvi dan bijaše sretan po Korinćane, no drugi dan nadvladaše Korkyrci. Čineći se rat sa Spartom neizbježivim, kako izrekoše Korkyrci, bijaše važno osigurati si podporu druge pomorske sile Grčke. Već su mnogi pred sobom vidjeli s Korkyre i ionskoga tjesnaca zavedljivu sliku Sicilije i Italije. Korist, razbor ušutkaše ono, što strogi duhovi nazivahu pravdom. No stupivši Athena u savez s narodom, koji se je dosele držao na strani izvan svakoga saveza, nepovriedi ničije pravo. U ostalom skrbljaše ona za to, da se sklopi samo obranbeni savez. Ona se neobveza, da će udariti na Korinth, nego da će zapriečiti propast Korkyre. To učiniti bijaše joj manje, nego

www.crohis.com

što učini za Potidaeju, drugu naseobu korinthsku i uviek svezanu s metropolom svezami, koje je Korkyra bila već odavna prekinula. Potidaeja je bila zauzela mjesto medju saveznici athenskimi, pa Korinthu nije palo na um, da taj savez uzme za povod ratu. Samo deset ladja odplovi iz Piraeeja u ionsko more. Zapovjednici imadjahu nalog, da se tek onda upuste u boj, kada bude napadnuta Korkyra.

Korinth porine u more 150, a Korkyra 110 ladja. Oboje se brodovlje sukobi kod otočića Sybote. To je bio po Thukydidu najžešći boj, koji se ikada bio izmedju Grka. Korkyrci vrlo zle sreće, izgubiše 70 ladja; athenske ladje, koje su motrile bitku s početka sa strane, zaštitile su povratak Korkyrcem na njihov otok. Bitka postajaše sve to krvavija; s obiju strana zaori već ratna pjesma; na jednom Korinćani se povuku natrag: oni opaziše na obzorju 20 athenskih ladja, poslanih na pomoć onih prijašnjih 10. S jedne i s druge strane podigoše znakove pobjede (432). Korinćani uzmičući zauzeše Anaktorij, koji su do sada imali zajednički s Korkyrci; zatim prodaše kao robove uhvaćenike u boju, osim 250 jako bogatih, koje su čuvali, da dobiju za njih veliku odkupninu.

Prije nego su se udaljili, zapitaše Athenjane, kane li im zapriečiti povratak. „Mi nismo narušili ugovora, rekoše im, mi smo zato ovdje, da štitimo naše saveznike; svaki vam je put otvoren osim puta na Korkyru.“ Mir nebijaše prekršen na taj način; al neposredno nakon sukoba s Korinthom desi se onaj na drugoj skrajnosti Grčke, kod Potidaeje.

Na pallenskoj prevlaci, na najjužnijoj od tri točke Chalkidike, bijaše Potidaeja, naseoba korinthska, no saveznica i podanica athenska. Potidaeja bijaše pod uplivom dvostruko neprijateljskim Athenjanom: korinthskim kao uplivom svoje metropole, koja kao takva onamo šiljaše svake godine oblasti pod imenom *epidemiurga*, i uplivom kralja makedonskoga Perdikke, koji s početka saveznik Athenjana, razstade se s njimi, odkada ih je vidio, gdje ugovaraju sa dva njegova neprijatelja, naime sa njegovim bratom Philipom i s Derdom, vladarom Elymskim. Korinth htjede od Athene predobiti jednu od svojih naseoba, kao jako važnu posiciju. Perdikka si od srdca željaše, da se rieši neugodnih susjeda. Korinth i Perdikka lahko se sporazumješe i savez sklopiše.

Na tu viest i na glas, da Perdikka potajno snuje ustanak u Chalkidici, naložiše Athenjani Potidaejcem, da poruše svoje zidove s pallenske strane, da dadu taoce i da protjeraju

www.crohis.com

iz Korintha poslane im epidemiurge. Potidaeja nastojaše u Atheni o dokinuću te odredbe, a u isto vrieme o pomoći peloponneskoj i u Korinthu i Sparti, ako bi Athena ostala kod izdanih odredaba svojih. Athena nepopusti. Odmah se digne Potidaeja, a po njezinu primjeru svi ostali gradovi na Chalkidici. Perdikka nagovaraše žitelje primorskih gradova, da poruše zidine gradske i da potraže utočište u Olynthu, ili na zemljištu, koje im je nudjao u Mygdoniji.

Sparta je obećala uhodam potidaejskim, da će provaliti u Attiku; na taj način prekrši ona prva tridesetgodišnje primirje. Na to osiguranje odoše Potidaejci i dadoše se na bunu, a Sparta ostade na miru. Korinth im posla najmanje 1.600 hoplita i 400 vojnika od lahkih četa. Athena imaše u ovom okolišu 30 ladja i 1.000 hoplita, da podupru protivnike Perdikkine; ona poveća tu vojsku za 40 ladja i 2.000 hoplita; 1.600 bude ih još malo za tim poslano pod zapovjedničtvom Phormiona. Rata s Makedonijom oslobodi se ugovorom s Perdikkom, koji je volio ostati gledalac borbe, u kojoj će možda dva naroda iztrošiti svoje sile na njegovu korist. Sav se rat usredotočio oko Potidaeje. Korinćani htjedoše to mjesto osloboditi, ali bjehu potučeni u jednom boju, u kojem je Sokrate spasio ranjenoga Alkibiada, koji je malo ne pao u neprijateljske ruke. Posljedica te pobjede bijaše podpuno obsjedanje Potidaeje; u njoj bijaše korinthska posada i mnogo Peloponnežana.

Potučeni na svih stranah tjerahu Korinćani mak na konac. Saveznike sazva'e u Lakedaemon, pa obtuživahu u toj skupštini Athenjane, da su prekršili mir i obružili Peloponnes. Aeginci od straha pred Athenom neposlaše otvoreno poslanika, nego se potajno pridružiše onim, koji željahu rat, tužeći se, da su lišeni slobode, koja im je ugovori zajamčena. Megarci dizahu svoj glas još više. Od njeko doba bijaše medju njimi i Athenjani težkih kavga. Ako se smije vjerovati Aristophanu i onim, koji rado traže ništetne uzroke velikim događajem, prva krivda i tegoba ovih dvaju naroda bijaše otimačina žena dvojbene krieposti od njekolicine nerazboritih mladića u Megari i u Atheni. Ozbiljnije je to, da su Megarci zabraždjivali na zemljište attičko, te primali sve Athenjanom pobjegle robove. Nije se zaboravilo ni na njihovo mrzko ponašanje godine 445. Perikle je izhodio te se je izdao proglas, koji im zatvori luke Athene i njezinih saveznika. Lakedaemonci prosvjedovahu proti tomu zakonu, koji izobći jedan narod

www.crohis.com

dorskoga plemena iz polovine Grčke. No Perikle im predbaci, da su izorali polje posvećeno Demetri na zemljištu eleusinskom. Grčka se je već više puta latila oružja iz sličnih razloga. Perikle zadovolji se poslanjem jednoga viestnika s pritužbami Athene „u umjerenih izrazih", veli Plutarch. Viestnik bi umoren na putu, a sav sviet krivljaše Megarce sbog toga svetogrdnoga umorstva. Narod priredi paloj žrtvi svečan pogreb, zaprietiv svakomu Megarcu smrtnom kaznom, koji bi stupio na zemlju Attike; a zapovjednici moradoše mu se zakleti, da će ići dva puta svake godine pustošit zemlju Megarca.

Taj nesretni slučaj, u kojem je najstrožije pravo bilo na strani Athene, odluči o ratu, na koji Korinćani možda nebi bili išli siliti radi Korkyre i Potidaeje. Oni se okoristiše tužbami Megare, da predoče Athenjane kao slavohlepne, novotarce, poduzetne, neumorne, pa da spočitnu Sparćanom politiku, koja da se odviše drži stare prostote: predbaciše im sporost, nehajstvo za nesreće, koje da su zasužnjile grčke narode ili im tim priete. I nebojahu se dodati jošter: „Te su nesreće vaše djelo, vi ste oni, koji ste im s početka nakon medskoga rata dopustili učvrstiti grad, a zatim sazidati duge zidove; vi ste oni, koji ste ne samo malo po malo uzeli slobodu onim gradovom, koje su oni podjarmili, nego koji ju još danas uzimljete svojim vlastitim saveznikom. Jer onaj nije tlačitelj, koji je pravi krivac, nego onaj, koji može učiniti, da ugnjetavanje prestane, a neće da ga vidi, pa ipak se gizda svojom vrlinom te se još izdaje za osloboditelja Grčke."

Poklisari athenski bijahu u Sparti i radi druge jedne stvari; oni dodjoše u skupštinu, napomenuše usluge Athene za zajedničku stvar, opravdaše njezino vladanje prema saveznikom njezinim, koji da su joj nudjali svoju odvisnost prije, nego im je nametnula svoje gospodstvo; primjetiše, da su prije više trpjeli pod Persijanci, a poslije da će više trpjeti pod Sparćani, koji m da nitko nehvali umjerenosti. Napokon pokazaše nevolje, koje da će sa sobom donieti obći rat, pak zaključiše s predlogom, da bi se tužba dala riešiti po presudnicih. To znači mudro završiti ponositimi riečmi.

Kada su stranci saslušani bili, podjoše Sparćani na stranu, da sami medju sobom viećaju. Stari kralj Archidam govoraše iz svoga dugoga izkustva pokazujući na opasnosti borbe, za koju nema Sparta ni brodovlja ni novaca, dočim ima Athena u izobilju jednoga i drugoga. On se je izjavio za odrješito, ali pomirljivo posredovanje na korist saveznika, koje, ako nebi

www.crohis.com

vodilo do obćega pomirenja, barem bi dalo vremena za sakupljanje novaca i brodova. Što se tiče one obzirnosti, radi koje su korili Sparćane, on ih zaklinjaše, da od nje neodustanu, jer da imaju njoj zahvaliti svu svoju silu. No ephor Stenelaida zanio je skupštinu žestokim govorom, i tako se zaključi rat, ako Athena nebi dala zadovoljštine (oktobra ili novembra mj. god. 432).

Za savjet upitaše proročište delphsko. Bog dorski se je požurio povoljno odgovoriti. Prije boja vodili su se suvišni pregovori; toli su nerado išli u borbu, u kojoj si je Grčka sama kopala grob. Lakedaemonci zahtievahu, da se iztjera porodica Alkmaeonovaca, jer da je kriva svetogrdju prije više od jednoga vieka počinjenu na drugovih Kylona. Perikle pripadaše toj porodici; pa upravo sbog njega izadjoše na sriedu s tim neobičnim zahtjevom. Htjeli su i to, da se vrati sloboda Aegincem i drugim saveznikom, pa da se dokine zaključak protiv Megare. Na taj način postaše s mjesta od tlačitelja helotskih i messenskih licumjerni branitelji prava i slobode, ištući bezrazložno, da se Athena odrekne gospodstva proslavljena dobročinstvi, koga nije oskvrnila još nijedna okrutnost i koje od tridesetgodišnjega primirja, to jest od 14 godina, nije nijedno osvojenje povećalo. Athenjani vratiše Sparćanom milo za drago: „Kajite se, odgovoriše im, kajite se za umorstvo helota, pomorenih pred hramom Poseidonovim i za umorstvo Pausanije, koji je od glada poginuo u hramu Athene Chalkioečke.“ — Što se tiče Aeginaca, da će im se vratiti sloboda, kada ju Sparta povrati svim gradovom, koje si je podložila. Megara da bi napokon mjesto podpore zaslužila, da joj se naviesti sveti rat.

Medjutim Korinćani nemirni, sve to više siliše. „Nekrzmajte, govorahu u drugoj skupštini saveznika spartskih, pomoći Potidaejcem. Imajte na umu, da su Dorci i da ih Ionci obsjedaju: to je protivno onomu, što se njekoč vidjalo.“

Narod se athenski sabra u glavnu skupštinu na poziv spartskih poslanika glede konačnoga odgovora, da li hoće ili neće da dadu traženu zadovoljštinu. Perikle uze govoriti, a s tolikom silom svoga ugleda govoraše za rat, da se nije nitko usudio protusloviti. Na početku dokaza, da su se Lakedaemonci odlučili za rat; a zahtjevi da im idu samo na to, da dobiju vremena; pa da i pristanu na njihove zahtjeve, bilo bi to kukavno popuštanje, koje ipak nebi bilo na korist miru. „Dajte im ovo malo, što od vas traže, pa ćete odmah vidjeti,

www.crohis.com

da će vam oni doći s novimi tražbinami. . . . Mi ili se moramo unapried podvrći svemu, prije nego izgubimo išta od svojih sila, ili moramo odlučno ratovati nenapustivši ni jedno od svojih prava.“ Zatim predje na prispodabljanje sila obiju država i nastojaše, da ulije Athenjanom vjeru u vlastita sredstva. Sparćani da nemaju drugih novaca do li blaga olympijskoga i delphskoga, koja vrela da će se brzo izcrpiti. Oni da nemaju ladja, a mornarica da se neda iznenaditi; oni da nemogu s mjesta pretvoriti svoje orače u izvrstne mornare, osobito kada ih bude priečilo brodovlje athensko te se neće moći pomoliti na moru, da se na njem vježbaju. „Ako nam otmu po koju tvrdju, moći će se njom služiti, da napadaju naše zemlje, da ih haraju, da daju utočište našim robovom ili prebjeglim našim plaćenikom; ali kakov zid mogu oni podići, da nas zatvore i da nam zaprieče, da nebismo mogli po moru poći na haranje njihovih zemalja? U ostalom njihovu savezu manjka jedinstvo; kako oni nemaju jedinstvenoga vieća, nemogu brzo učiniti ništa. Sve su to različite republike, od kojih ima svaka jednako pravo govora i glasa; pa kako nesačinjavaju jednoga naroda, svak misli na svoju korist te se obično nedodje do ničesa.“

„Koje li prednosti nema naprotiv Athena! Velika je to stvar: gospodovati morem. Da smo otočani, tko bi bio sigurniji od nas od navala? Približimo se dakle, što više moguće, tomu položaju: ostavimo svoje zemlje i svoje kuće na ladanju, a čuvajmo se ludo poduzeti borbu protiv Peloponnežana, kojim su čete brojem jače od naših. Mi bismo ih i kao pobjeditelji imali toliko pred sobom, koliko i prije pobjede; a kao pobiedjenici mi bismo izgubili pomoć svojih saveznika, koji su naša sila. Jer oni neće mirovati, ako ih mi nebudemo mogli držati s oružjem na uzdi. Nežalite pustošenja zemlje niti razaranja kuća; mislite na žitelje: stvari nisu posjednici ljudi, nego ljudi su posjednici stvari; i da imam nade, da ćete odobriti, predložio bih vam, da si sami poharate polja, da pokažete Lakedaemoncem, da u takovih stvarih niste voljni nje poslušati. . . . . Naši otci, uzkliknu na koncu Perikle, nisu bili ni s daleka tako silni, kada su se junački podigli na noge protiv Medaca; ali ostavivši, što su imali, s više pouzdanja u sreću svoju, s više smjelosti nego sile suzbiše barbare te do onolike visine podigoše slavu i sreću države. Nemojmo se iznevjeriti toj vrlini; gledajmo, da neostavimo djeci svojoj manje silnu državu, nego li smo ju dobili od otaca svojih.“

www.crohis.com

Athena odgovori Lakedaemoncem, da iz poslušnosti neće ništa učiniti; da neumije drugčije ugovarati, nego na temelju jednakosti. To je bilo dosta jasno rečeno, da je pripravna na rat.

Medju tim dodje red na Plataeju, koja je iza Korkyre i Potidaeje konačno dala povod ratu, a svojom okrutnošću udarila mu neobičan biljeg žestine.

Na proljeće godine 431. u tamnoj noći udje iznenada u Plataeju 300 Thebljana pod zapovjedničtvom dvaju Boeoćana. Žitelji su tvrdo spavali: glas viestnika ih probudi pozivajući ih, da se sjedine sa savezom boeotskim. S početka puni snebivanja upuste se u pregovore s Thebljani sabranimi na trgu; ali vidjevši njihov malen broj, ojunače se, i sdruže se, potajno rušeći nutarnje zidove svojih kuća, te malo po malo obkole neprijatelja utvrdami. Posuti strielami od nevidljivih ruku, kušahu uzalud Thebljani, da uteku. Malo ne svi budu pogubljeni ili pohvatani. Sbor vojske poslan im u pomoć bio je zaustavljen poplavom Asopa. Ova viest stiže strielimice u Athenu. Athenjani zatvoriše odmah sve Boeoćane, koji su se nalazili u Attici, poslaše Plataejcem vojske i živeža, a ženam njihovim dadoše utočište, kao i djeci i starcem (koncem marta 431). Zahtievahu takodjer, da nezaključe ništa glede zarobljenika prije, nego o tom se odluči u Atheni. No kada je ta poruka stigla, bijahu već pokojni. Plataejci uvriedjeni tom okrutnom povredom medjunarodnoga prava i tom navalom u najljepšem miru, sve ih podaviše na broju 180 duša.

Athena se je sbog toga velikodušnoga ponašanja smatrala kao začetnica neprijateljstva. A ipak nije drugo učinila, nego štitila vjernu saveznicu i izvršila zakletvu, kojom su se svi Grci zakleli poslije bitke plataejske, da će braniti Plataejce od svačijega nasrtaja kao sveti narod. Sparta je to sama kasnije priznala. Njezino oklievanje, da iznova započne rat za ekspedicije sicilske, dolažaše, veli Thukydide, od straha, u kojem bijaše, da je nebi bogovi kaznili sbog narušenja drugoga primirja, kako je već bila kažnjena nesrećom Sphakterijskom, što je narušila prvo. Od prvoga dana, kako su sve njezine sile bile spremne, mogla je Athena navaliti: ali je voljela prepustiti mrzkost navale svojim neprijateljem. Evo, veli Thukydide, saveznikâ, koje su imale obie stranke. Lakedaemonski saveznici bijahu svi narodi Peloponneski izuzevši s početka Achajce i za svega rata Argivce. Izvan Peloponnesa imahu Megarce, Lokre, Thebljane, koji su za sobom povukli svu Boeotiju i ušutkali pučku stranku; žitelje Doride, koji bi bili za Athenu,

www.crohis.com

da nisu bili okruženi od neprijatelja; Phočane, Ambračane, Leukadjane, narod anaktorijski, Aetoljane, neprijatelje Messenaca naupaktskih. Ladje su davali Korinth, Megara, Sikyon, Pellena, Elida, Ambrakija i Leukada; Boeoćani, Phočani, Lokri dadoše konjaničtvo, ostali gradovi pješačtvo. Savez neimadjaše zajedničkoga blaga. No Korinth predloži, da se uzajmi bogatstvo Delphâ i Olympije. Više mogućih gradova Italije i Sicilije obreče potajno novaca i brodova, koje predložiše da se poveća na 500 ladja. U ostalom računahu na zlato velikoga kralja Persije. Saveznici Athene bijahu: na medjah Attike, žitelji Plataeje i Oropa; dalje Messenci naupaktski, najveći dio Akarnanaca, Argos Amphilochski, Chios, Lesb, Korkyra, Zakynth, svi gradovi, koji su joj plaćali danak, i Karija, asijska Dorida, Grci po obalah hellespontskih, gradovi thrački, svi otoci na iztoku medju Peloponnesom i Kretom, svi Kykladi osim Mela i There. Chijani, Lesbljani, Korkyrci davahu ladje, ostali pješačtvo i novac. Thessalci dadoše konjaničtvo. Godišnji dohodak od preko 1000 talenata, 300 trirema, 92.000 vojnika ili mornara, medju njimi 29.000 hoplita; 6000 talenata u pričuvi u javnoj blagajni i zlato hramova, koje je Perikle procienio na 500 talenta, neračunajući ono, koje je resilo kipove junakâ i bogova, koji bi se u nuždi mogli upotrebiti: evo sredstava Athenjanom.

Kada je napokon Sparta pozvala na oružje svoje saveznike, obrekavši im za plien bogatu Attiku, sviet je vrvio sa svih strana; a njezin kralj Archidam stajaše na čelu od 60.000 vojnika. Prije prelaza preko medje nastojaše stari vodja još ugovarati. Athenjani mu odgovoriše na rimski način: „Ako Lakedaemon pozove natrag svoju vojsku, onda ćemo ugovarati.“ Vraćajući se poslanik Archidamov uzkliknu: „Evo dana, kojega počinju velike nesreće po Grčku.“ Potres, koj je potresao svetim otokom Delom, činjaše se, da navješćuje, da bogovi potvrdjuju zlokobnu slutnju. Čim je Perikle doznao za dolazak neprijatelja, stane izvadjati svoju osnovu. Svi seoski žitelji povukoše se u grad sa ženami, djecom i pokretninami svojimi: njekoji ponesoše sa sobom i tesarsko djelo svojih kuća. Stada i tegleću marvu poslaše na Euboeju. Većina u gradu neimadjaše ni stanova ni prijateljâ, koji bi ih mogli primiti. Ponamjestiše se po trgovih, okolo hramova i spomenika junaka u Pelagiku, što je bilo inače zabranjeno pod prokletstvom, napokon izmedju dugih zidova i Piraeeja. Nisu bez tuge i žalosti ostavili na taj način svoja polja i kuće svoje; no spas otačbine zahtievaše

www.crohis.com

te žrtve: da ju spase, nisu li njihovi otci neprijatelju ostavili ne samo polja svoja, nego i Athenu i akropolu? Perikle dade primjer požrtvovanja. Archidam i on bili su svezani svezami gostoljublja; on izjavi u pučkoj skupštini, ako bi spartski kralj s toga obzira poštedio njegove zemlje, onaj čas da ih on ustupa državi.

Archidam obsjedaše tvrdjicu Aenoju; uzbijen stane plieniti i harati po poljih Thracije i Eleusine, a dodje čak do grada Acharne, jedanaest kilometara od Athene, nadajući se, da Acharnjani, koji su dali do 3.000 hoplita u vojsku athensku, neće moći gledati mirne duše pustošenje svoga vlastničtva, nego da će se dati zamamiti u boj. I bilo je u istinu trenutaka, kada je malo falilo, da nisu, videći s visokih zidina grozno pustošenje, zaboravili na razboritost. Mladež htijaše se biti, u gradu se sastajahu u hrpe: prepirahu se o načinu postupanja; ali većina izjavi se odrješito za provalu iz zidina. No Perikle uzprkos vikanju i negodovanju oklievaše sazvati skupštinu, on je bučne sastanke dokinuo, a puk toli tvrdoglav, po opisivanju, pokori se zapoviesti razbora. Perikle posla izvan grada samo njekolika četa konjaničtva, da draže neprijatelja. Ova taktika bijaše uspješna; Lakedaemonci poharavši više demâ, povukoše se natrag kroz Orop i Boeotiju. U Attici su ostali preko trideset dana.

Athenjani nisu čekali na odlazak Peloponnežana, da se na moru potuku. Sto se ladja odputi iz Piraeeja; s petdeset ladja korkyrskih pustošahu obale Argolide, Lakonije i malo da nezauzeše Mothonu u Messeniji. Sparćanin Brasida, koji bijaše u susjedstvu, dodje brže na pomoć sa 100 hoplita, pak prešavši preko bojišta athenskoga, dodje u grad. Brodovlje krenu proti Elidi, koje obale opustoši, uze Korinćanom Sollij, Astak i otok Kephalleniju, zatim se vrati u pomoć vojsci, koju je Perikle sâm vodio proti Megaridi na čelu svih Athenjana ili metoeka preostalih u gradu. U isto doba protjera brodovlje od 30 ladja lokarske gusare iz tjesnaca chalkidskoga te se više puta izkrca u Lokridi. Tvrdjica sagradjena na otoku Atalanti stražaše tu obalu i more euboejsko. S druge strane Attike bude Aegina konačno zauzeta. Perikle razdieli njezinu zemlju medju athenske gradjane kockom. Iztjerao je sve stanovnike osim žena i djece, koje primi Lakedaemon u Thyreju i u susjedne pokrajine. Athena se izmiri s Perdikkom, kraljem makedonskim; k tomu sklopi savez s thračkim kraljem Sitalkom, a da uzmogne uzbiti svaku nesgodu, imaše u pričuvi 1.000 talenata

www.crohis.com

i 100 ponajboljih ladja. Smrću zaprietiše svakomu, koji bi predložio, da se upotriebe na drugo, nego na obranu grada onda, kada mu zaprieti neprijateljsko brodovlje.

Zima je ove godine vidjela divan obred, slavlje kod pogreba vojnika palih za otačbinu. Kosti zatvorene u liesu od čempresa bjehu izložene pod velikim šatorom, kamo je svaki gradjanin mogao doći oplakivat rodjaka, prijatelja i žrtvovati žrtvu ljevanicu. Iza trodnevnoga kućnoga žalovanja započe javno tugovanje. Liesovi položeni na kola, kojih broj bijaše jednak broju plemenâ, prolažahu lagano gradom do Keramika, gdje bijahu pogrebne igre. Za koli idjahu žene i djeca pokojnikâ. Za njimi idjaše gusta množina svieta gradjanskoga i stranoga. Kada su mrtvi, položeni u javni grob, bili zemljom pokriti, govornik od puka naznačen, reče grobni pohvalni govor.

To bijaše Perikle. On je već bio izkazao sličnu počast vojnikom palim pred Samom. Ovaj put manje slavljaše mrtve nego Athenu, te opominjaše žive onim, što govor može imati velika i krasna, da ljube otačbinu, da ljube one ustanove, koje bez razlike imetka ili roda, daju časti i mjesta po zasluzi; koje sasvim različne od tiranskoga ustava lakedaemonskoga daju svakomu najpodpuniju slobodu po volji i ponašanju njegovu, netražeći od nikoga ništa do štovanja zakona i oblasti, tumača njegovih. Zatim im crtaše, moleći ih, da ostanu tomu vjerni, narodni značaj njihov, izpremiešan smjelošću i obzirnošću, ozbiljnošću i veselošću, otvoren i gostoljubiv strancem; život njihov, zabavljen ozbiljnimi djeli i sjajnimi svetkovinami, grad njihov, koji je postao uzorom i učiteljem Grčke. „Preslavno je za otačbinu, doda on, što su naši vojnici, razjareni, da bi im mogla biti oteta, plemenito podnieli smrt; zanj smo mi svi, koji smo ostali u životu, pripravni trpjeti. . . . . Oni su bili, kakvi treba da budu. Ostali isto tako srčani neka se svečano zavjetuju, da im se sačuva sretniji život; neka negovore samo o onom, što je državi koristno. Raditi treba za domovinu, da joj ponaraste sila, i pokazati treba ljubav za nju. Razmatrajte njezinu veličinu, ali pomišljajte na to, da se srčanošću i oduševljenjem izpunjuju dužnosti, i da je sramota okaljati kukavštinom veličinu otačbine, koju su joj pribavili junaci. Kada im sreća nije služila, držahu oni, da nemaju prava oteti državi svoje vrline; a žrtve njihove činjahu im se kao danak dužan domovini. Dobili su takodjer bezsmrtnu slavu i najčastniju od svih grobnica, ne onu, u koju su položeni, nego uspomenu ljudi. Grob je junakom sav sviet, a nije pod stupovi s kiće-

www.crohis.com

nimi napisi. Uspomena na njihova junačtva utisne se u pameti čak i po stranih pokrajinah bolje, nego li je urezana na grobnih spomenicih. Evo oko toga morate nastojati! Vjerujte, da je sreća u slobodi, a sloboda u junačtvu; srnite dakle u opasnosti rata!"

„Otcem prisutnim ovdje, koji imaju nadu, da će biti utješeni drugimi sinovi, kažem: da su sretni oni, koji su postigli sjajan konac životu svomu; starcem, koji imaju nenadoknadiv gubitak, velim: da je u bolesti velike starosti prvo dobro polučiti štovanje izkazano od cieloga grada onim, kojih su djeca valjano mu služila; sinovom, braći onih, kojih više nema, kažem: da u njih vidim veliku borbu, suparničtvo časti podupiranja; ženam napokon, koje su postale tužne udovice, kažem: da najveća slava pripada onoj, koja je naricanjem najmanje vike digla medju svietom. Ja sam izpunio zakon: kazao sam, što držim za koristno: naši slavni pokojnici dobili su čast, koju smo im bili dužni. Od današnjega dana bit će njihova djeca odgajana na troškove države sve dotle, dok joj budu mogli služiti. To je vienac, koji daje domovina, i koji će se radostno zaslužiti; jer ona poštuje tim onoga, koji ga dobije i radi koga se daje. Gdje se najljepše nagrade nudjaju kriepostim, tamo ima najboljih gradjana. Platite suzami zadnji dug pokojnikom, koji su vam dragi, i vratite se kućam svojim!"

Tako je morala biti veličina države predmet zajedničkoga zanosa; a junačtvo, duh svakoga, medjusobno štovanje siromaha i bogataša, privrženost svih: bijahu jedina sredstva, da bude otačbina slavna i jaka. Timi plemenitimi riečmi odgovori Perikle ili Thukydide, koji ih spominje, pošto ih je sâm bez dvojbe čuo, prijateljem, koji su išli za mirom, koji ga htjedoše imati pod svaku cienu, pače i pod cienu časti, a kasnije i sigurnosti.

Medju timi bijaše Aristophane, no duhovitost i zanos njegov služaše samo neplemenitu moralu. Kakav je onaj njegov prijatelj mira u *Acharnjanih*, njegov *pravednik*, Dikaeopol, onaj gradjanin, koji se je sjedinio s neprijatelji svoje otačbine, i koj nam se prikazuje kao najsretniji čovjek, jerbo je zasnovao trgovinu na javnom mjestu na svoju korist, trgujući s Megarci i Boeoćani i hraneći se jeguljami iz jezera Kopaide, dočim se hrabri Lamach tuče i vraća kući sav izranjen? Nasmijavši se do sitosti tim živim dosjetkam pjesnika, upitajte se, da li ima tu išta drugo do najveća sebičnost, kojoj se zadovoljava na trošak plemenitih čuvstva i ljubavi k domovini? Po nesreći ima takovih *pravednika* svako doba.

www.crohis.com

Na proljeće sliedeće godine pojavi se opet Archidam u Attici. Ovaj put idjaše upravo na Athenu; no neusudivši se udariti na nju s čela, okrene se oko nje pustošeći sve duž jugo-zapadne obale do Laurija, zatim se digne put Marathona, koji poštedi kao i Dekeleju radi starih priča. Nakon četrdeset dana ode on naglo iz Attike. Nebježaše pred Athenjani, nego pred mnogo strašnijim neprijateljem, pred kugom, koja se je pojavila u Atheni. Opisali su ju: Thukydide i Lucrecij s neprispodobivom živošću. Ta nevolja proljeti Aethiopijom, Aegyptom i Persijom; bez dvojbe je došla s kojom trgovačkom ladjom. Najprije se pojavi u Piraeeju, i mislilo se je, da su Peloponnežani otrovali bunare. Doskora dodje u grad, gdje, jer nebijaše pomoći, strašno haraše. Sva liečnička znanost bijaše uzaludna, a bogovi moljeni za pomoć ostaše neumoljivi i bezsmiljeni. Mlado i staro, bogato i siromašno, jako i slabo, sve bijaše okuženo. Bolestnici morahu strahote trpjeti: nutarnja vatra izjedaše sve dielove tiela; nesretnike, koji su gorjeli od žedje, tjeraše na bunare i na vrela. Riedko bi biednik preživio sedam ili devet dana. Kada je došla bolest na najviši stupanj, veli Thukydide, nesta poštovanja bogova i ljudskih stvari. Ćudorednosti nesta pred tom strašnom borbom sa smrću. Kada vrline nepomažu, ćemu si nalagati žrtve? Svako si uzkraćivanje napustiše; i bolji se ljudi odaše naglomu uživanju, da umore čuvstvo u sebi, i da se brzo naužiju dobra života, za koji držahu, da ga nemaju dulje od jednoga dana. Zločesti se ljudi odaše zločinom u nadi, da im sudac neće imati kada suditi.

Posred tolikih nesreća sačuva Perikle svoju postojanost duha. On povede sâm po moru vojsku na Epidaur, opustoši obale Argolide i zauzme Prasiju u Lakoniji: no kuga, koja se je oborila na vojsku, prisili ga na povratak. Ona se uvuče takodjer u tabor athenski pred Potidaejom, koja je još podjedno prkosila. Narod ogorčen timi nevoljami pozove Perikla na sud narodni i osudi ga na globu od petnaest ili pače petdeset talenata. Medju najsilovitijimi protivnici njegovimi bijaše Kleon.

Perikle podnašaše zlo kao i sreću neklonuv duhom uzprkos udarcem, koji ga danomice stizahu na agori ili u kući njegovoj. Sestra mu i njekoji njegovi prijatelji pogiboše. Imadjaše sina Xantipa, koji je stupio u družtvo njegovih neprijatelja i širio protiv otcu svomu najuvredljivije glasove. On ga je ipak ljubio: kuga mu ga uze. Uze mu i drugoga sina Parala. Njegova roda nesta, nasljedni žrtvenici ostaše bez žrtava; prvi ga put slomi žalost. Kada je polagao pogrebni vienac na čelo zad-

www.crohis.com

njemu rodjenčetu svomu, briznu u plač roneći suze. Više neimaše zakonite djece; narod odustav brzo od svoje nezahvalnosti dozvoli prava gradjanska sinu, koga mu je porodila liepa i umna Aspasija, te ga opet postavi na čelo državi, podieliv mu kao i prije jedno mjesto medju desetoricom stratega, biranih svake godine.

Poslanstvo poslano u Lakedaemon, dok je on bio u nemilosti, da moli za mir, bude primljeno s prezirom. Rat se dakle započne s novom žestinom. Potidaeja svaki dan sve to većma stiskana preda se. Zapovjednici dozvole žiteljem, da ljudi, djeca i žene izadju s kabanicami i s nješto novaca. Narod, koji je potrošio 2.000 talenata na to obsjedanje, vikaše na tu blagost i malo što nije došlo do tužbe. Potidaeja se opet napuči s 4.000 porodica athenskih (430).

Sliedeće godine nedodje Archidam u Attiku, koju je kuga opustošila, nego podje obsjedati Plataeju, da otme Athenjanom tu podpornu točku izvan zemlje njihove. Plataejci se pozvaše na prisegu Grkâ nakon poraza Mardonijeva. „Jest, odgovori Archidam, mi smo se zakleli, da ćemo vas braniti, ali samo, ako se nesjedinjujete s tlačitelji Grčke. Odmetnite se od Athene, predajte nam do konca rata svoje stanove i svoja polja, da se uzmognemo u njih smjestiti na javnu korist. Vi možete slobodno otići, kamo vam je drago, a mi ćemo vam dati i nješto novaca u pomoć za življenje.“ Ti podrugljivi predlozi nebiše primljeni; odmah započe ono znamenito obsjedanje, jedna od najdramatičnijih episoda toga rata. S obiju se strana pokazivaše jednaka žestina, a upotrebiše sve, čemu ih je naučila obsadna vještina. Archidam podigne nasip visok kao i zid, da juriša s jednake visine. No Plataejci povise svoj zid, a podignu još drugi zid za ovim. Nasrtaji iz petnih sila, iznenadjivanja, sve uzalud; obsjedanje se morade zamieniti obkoljenjem. Saveznici obkole mjesto dvostrukim tvrdim zidom te ostave ondje polovinu svojih četa. U gradu bijaše samo 400 Plataejaca i 80 Athenjana.

U isto doba uzmu Sparćani, da protjeraju Athenjane s Ionskoga mora. Zla sreća posluži im u vojni s Zakynthom i Kephallenijom godine 430. Sliedeće godine navale silno na Akarnaniju. Korinth, Leukada, Anaktorij i Ambrakija dadoše ladje i vojnike; na plien pozvaše susjedne barbare Chaonce, Molossce, Oreste. Perdikka saveznik Athenin, dade pod rukom 1.000 Makedonaca, a te sile sjedinjene sa 1.000 Sparćana odu proti Stratu, glavnomu gradu Akarnanaca. Ova toli različita i zlo

www.crohis.com

vodjena vojska dodje u nered; jedna ju sretna provala razprši. Pomorska pobjeda Phormionova završi propast poduzeća. Taj vodja neimadjaše nego 20 ladja proti 47, koje su došle s Peloponnesa. Isto se tako valjano držaše pod Naupaktom; te u čas, kada prolažaše tjesnacem neprijateljsko brodovlje, poleti protiv njemu. Iznenadjeni Peloponnežani postave se u okrug. Phormion naloži svojim kapetanom, da oblete okrug i da ga sve više sužuju rušeći neprijateljske ladje, a da nedodju do šaka prije, nego im on glavom neda znaka. On čekaše na vjetar, koji se obično diže u tom tjesnacu, kada sviće dan, i koji neće dopustiti Peloponnežanom, da se drže svoga reda. Čim stane vjetar puhati, neprijateljske se ladje stisnute jedne protiv drugih medjusobno turahu smetajući jedna drugoj; neizkusni mornari još povećaše smetnju. Bitku je Phormion dobio, kada je stao jurišati. Više ladja bi potopljeno, a zarobljeno ih dvanaest.

Lakedaemonci svi u čudu s takova poraza pripisivahu ga neizkustvu svoga vodje. Poslaše mu tri Sparćanina, medju njima Brasidu, da mu svjetom pomažu i povećaše svoje brodovlje na 77 ladja. Phormion iskaše pomoći od Athene: poslaše mu 20 ladja, koje skrenuše na vojnu proti Kreti te mu stigoše prekasno. On se je dakle morao oprieti neprijatelju s istimi ladjami, koje su već bile u bitci. Peloponnežanom podje za rukom te odsjekoše od njih 9, koje prisiliše, da se izkrcaju na obali. Ali 11 ostalih, namamivši progonjenih 20 neprijateljskih ladja, okrene se desno, potuku ih, uzmu im 6 ladja te prime i one, koje su se bile izkrcale. Jedan se od zapovjednika ubije, da nepadne u robstvo, ali njegovu lešinu donesu valovi pred Athenjane. I tako ostanu uzprkos nejednakim silam Athenjani pobjedonosni, a od svojih saveznika na zapadu neizgube ni jednoga.

Da popravi te opetovane poraze, zasnuje Brasida smjelu osnovu. On zapovjedi mornarom, da predju po kopnu preko korinthske prevlake sa zapoviešću, da porinu u more 40 ladja, koje bijahu u brodarnici nisaejskoj, i da plove u Piraeej, koji bijaše bez obrane. Na mjesto da plove sa svom silom, zaustave se pred jednom tvrdjicom salaminskom, koja znakovi sa vatrom pobuni Athenu, te sve pučanstvo sidje pod oružjem u Piraeej. Tom se viešću okoriste Athenjani: od tada bijahu razapeti lanci na ulazu lukâ.

Periklu nije bilo sudjeno, da vidi ove zadnje uspjehe. Kuga, koja je danomice nestajala i kojoj je već riedko tko žrtvom padao, navali na njega. Neubije ga jednim mahom,

www.crohis.com

nego mu podkapaše život malo po malo. Pred smrt sjedeći oko njegove postelje prijatelji i ugledniji gradjani napominjahu njegove vrline, njegove darove uma i devet znakova pobjede, koje je bio podignuo za toliko pobjeda. Oni se tako razgovarahu misleći, da ih Perikle više nečuje; ali on umirući sabere zadnje sile svoje te im reče: „Vi me hvalite za ono, što je i toliko drugih učinilo, a zaboravljate, da ima većega u mom životu: da nisam bio nikada kriv, da bi i jedan gradjanin obukao crninu". Ova mu je umjerenost, premda je imao tako dugo vlast u ruku, najljepša pohvala; pa kako je to bila njegova poslednja misao, mora biti i zadnja rieč o njem. Čujmo ipak Thukydida, jednoga od njegovih političkih protivnika: „Silan dostojanstvom svoga značaja, svojom razboritošću i svojom nepodmitljivom poštenošću, vodjaše on narod nesvezanih ruku, ali nedavši se nikada voditi od njega. Nedošavši na vlast nedostojnimi sredstvi nežrtvova ništa, da bude povoljan narodu, a do nužde je i prkosio njegovu negodovanju. Ako li bi vidio Athenjane pune opasne preuzetnosti, utišao bi njihovu ljutinu; ako li bi bili prestrašeni, uznemireni, u sdvajanju, on bi ih opet ohrabrio. Ta vlada bijaše po imenu demokratska, a u istinu kraljevska, ali u ruku prvoga gradjanina republike". Grob su mu načinili u Keramiku medju onimi gradjani, koji su poginuli u bojevih. Pa zar nije on u istinu pao u borbi i kao na kakvom bojištu?

Već je četiri godine trajao rat (428), a uzprkos svakogodišnjemu pustošenju Archidama, koji je ove godine opet došao u Attiku, bijahu Athenjani u probitku, jer nisu ništa izgubili, a zauzeli su Potidaeju. Ali ovaj čas bukne buna, koja je mogla potresti cielim njihovim gospodstvom.

Mitylena, kao što svi grčki gradovi, imadjaše dvie stranke. Velikaši, koji su narod držali u velikoj ovisnosti, prihvatiše athensku premoć samo sa žalošću i od straha pred Persijanci. Akoprem je Athena glede Mitylene, kao što i glede Chija, ostala na osnovi prvobitnoga saveza, sjećahu se ipak sjajnih dana Pittakovih i onoga vremena, kada im je bio sav otok Lesb podložan. Oni su bili, kako se je vidjelo, još prije rata s Korkyrom potajna podpora Lakedaemonu. Od Boeoćana potaknuti, koji su bili njihova plemena, povećaše svoje zidove i broj ladja svojih, prisiliše žitelje malenih susjednih gradova, da se nastane u njihovu gradu, te plaćahu pomoćne čete. Methymna i Tened odaše Atheni te njihove priprave. Miroljubivo poslanstvo, odaslano u Mitylenu, izviesti samo o ratnih razgovorih;

www.crohis.com

ali u isto vrieme doznaše, da su Peloponnežani primili buntovnike u svoj savez. „Athena, govorahu ovi, oslabljena i skršena kugom i ratom neće odoljeti žestokoj navali“; a Sparćani su u silnoj mržnji već pozvali saveznike pod oružje. Jedva što su se povratili s treće provale u Attiku, podhvatiše se, da prevezu brodovlje preko prevlake, da obkole Athenjane sa svih strana.

Govori se samo o postojanosti rimskoj; ali treba kadšto govoriti o postojanosti i ovoga naroda, koji već četiri godine neposjedovaše od svoga zemljišta više od prostora pokrivena zidinami gradskimi. Jedno je već brodovlje poslao bio pred Mitylenu, drugo plovljaše put Akarnanije; činjaše se, da je Piraeej ostao prazan. Na viest o osnovi Lakedaemonskoj odašalju još 100 ladja, koje na očigled iznenadjenomu neprijatelju dodjoše pustošiti obale Peloponnesa. Kada budućega ljeta (427) po četvrti put provali saveznička vojska u Attiku, ni to neuzdrma srčanosti Athenske; ni jedne ladje, ni jednoga vojnika neodazvaše izpred Mitylene; premda ni Perikla nebijaše više. Sparćanin Saleth preuze upravljanje obrane toga grada. No jedva što je za glavnu provalu athenskih redova porazdielio oružje medju narod, ustade ova rulja svieta dugo tlačena na velikaše. Morali su ugovarati i grad predati Pachesu, vodji athenskomu.

Tu se je odigrala krvava tragedija. Sparćani davali su od početka ovoj borbi značaj surove okrutnosti, kako su ga narodi južne Evrope: Grci, Rimljani, Talijani srednjega vieka ili Španjolci prečesto utisnuli svojim ratovom. Svi saveznici Athene, svi trgovci, svi ribari, dapače i oni, koji nisu pripadali nijednoj stranci, svi, koji su im došli pod ruke, bjehu pogubljeni a lešine im ostaše bez pogreba i groba. Peloponnesko brodovlje pokaza još nedavna duž obala ionskih, nenaišavši na nikakvu pogibelj, kako se lahko ubijaju ljudi. Ali nezaostade ni Athena za njimi: poslanici lakedaemonski, poslani velikomu kralju, uhvaćeni od nje izgubiše glave; jedan od njih bijaše početnik bune potidaejske. Nisu ni Plataejci imali više milosrdja s Thebljani, koji su im pokušali zateći grad. Izdajstvo Mitylenaca, koje nije imalo povoda, jer su bili izmedju saveznika najvećma gledani, baci Athenu u najveću opasnost, jer je odvelo peloponnesko brodovlje čak na obale ionske. Po duhu onoga vremena i značaju toga rata nisu imali dakle ni Mitylenci očekivati milosti u većoj mjeri, nego Capua od Rima predavši se Hannibalu. Medju zarobljenici, poslanimi od Pachesa, bijaše Saleth. Njegova se parnica brzo svrši: uzprkos nastojanju iz svih sila, da si

www.crohis.com

spasi život, pogubiše ga, jedva što je došao. U razdraženosti, u kojoj se još nalažaše narod, prihvati na Kleonova zaklinjanja okrutnu odluku, da se imadu pogubiti svi žitelji mitylenski.

Kleon, nedostojni baštinik Periklov, bijaše na veliku radost Aristophanu, koji je odatle uzimao neizcrpive šale, po zanatu kožar, vanredni prijatelj nižemu svietu, a govordžija velik, silovit, žestok, ponašajuć se bez dostojanstva na govornici, na kojoj se nije izticao držanjem i ozbiljnim govorničtvom Periklovim, nego jezikom i ponašanjem Piraeejskim. Kleon, komu se je jednom dokazala podkupljivost, Kleon, zločest govornik, zločest strateg i laskavac pučki, imadjaše ipak energije. Jednom će mu ona dobro poslužiti, ali ovaj put bijaše razlog, da počini zlo djelo. Kada su razpravljali o sudbini Mitylenaca, bijaše on zato, da bi trebalo velika i strašna primjera; njegovo mnienje prodre. No narod bolji od njega vrati se drugi dan na misli dostojnije Athene. Ladja, kojoj je bila predana smrtna osuda, bila je već dvadeset četiri sata na putu. Lagano idjaše s tom viešću. Ladja noseći protuzapoviest idjaše najvećom brzinom; Paches dodje da pročita na trgu mitylenskom zlosretnu odluku i stane ju vršiti, kada dodje u pristanište druga ladja. Tisuću pristaša lakedaemonskih, poslanih u Athenu, bude zadavljeno. To bijaše već dosta krvav pokolj. Što se tiče Mitylene, zidove joj porušiše, ladje joj uzeše, a sav otok, izuzevši zemljište Methymne, podieliše na 3.000 dielova. Jednu desetinu posvetiše bogovom; preostalo bi kockom predano Athenjanom, koji svoja polja dadoše u zakup radnikom Lesbskim. Mitylena se ipak brzo oporavi te procvate veoma.

Drugi primjer na sreću druge vrsti dade u isto doba Athena svojim saveznikom. Osvojitelj Lesba, Paches, počini njeko nasilje u gradu. Povrativši se u Athenu bude pozvan pred sud, a napried videći osudu probode se mačem pred samim sudom. Athena se izjavi očito, da neće, da ima više ni nepravda ni buna.

Krv Mitylenjana pade na glave Plataejaca. Sparćani se razgnjeve na tu šaku ljudi, koji se već dvie godine junački opiru podižući i popravljajući svoje zidove, rušeći tvrdje neprijateljske, lomeći njihove strojeve, prkoseći vatri, sumporu i smoli, što je sve na nje padalo kao kiša, bacano od obsjedatelja, i prkoseći plamenu, koji im je uništio jedan dio grada. Napokon obkoljeni dvostruko obsadom neprijateljskom, lišeni živeža, htjedoše se već predati, kada se domisle smjelu poduzeću. O tom se je radilo, da prodju kroz dvostruki zid neprijateljski, te da neprijatelji zauzmu samo prazan grad bez bra-

www.crohis.com

nitelja njegovih. Pobrojivši opeke, podje im za rukom te saznaše za visinu zidova, i načiniše dosta dugačke ljestve, da dopru do vrha. Za izvadjanje te osnove imahu samo 220 ljudi, to će reći polovinu posade, koji su se odlučili da pokušaju izvesti ovaj vrlo opasan naum. U tamno doba noći, dok je vjetar duhao i lapavica padala, izadju iz grada tiho, podaleko jedan od drugoga, da nebi udaralo oružje o oružje, a svi jednom bosom nogom, da se nebi klizali. Postave ljestve te se stanu po njih uzpinjati. Prvi nisu imali drugo, nego oklop i mač; oni, koji su išli za njimi, imadjahu koplje i drugo oružje. Jedna pala opeka probudi pozornost obsjedateljâ. Oni potrče odmah sa svih strana te zapale znakove: Plataejci u gradu zapale druge, da ih prevare. S bakljami stanu iskati posvuda one, koji su načinili buku; no njihova vatra bijaše samo kažiput udarcem Plataejaca, koji nevidljivi, budući u sjeni, sigurno pogadjahu neprijatelje. Napokon podje 200 njih za rukom te predju preko utvrda i jarka pokrita ledom; oni udare na thebsku stranu, da zavaraju progonitelje; u istinu vidjahu po svjetlosti bakalja neprijatelje, koji ih traže prema Kitheronu. Prošavši tako tim pravcem šest ili sedam stadija vrate se po gori te prispiju živi i zdravi u Athenu.

Ali ostatak posade bijaše preslab, da produlji odpor, nego se morade predati. Sparćani osvetiše se okrutno za vrieme izgubljeno na obsjedanje te pokazaše hladnu okrutnost, tim odurniju, čim su spajali s njom tobožnju pravdu. Pet posebnih sudaca poslaše iz Sparte; zarobljenici dolažahu pred njih jedan po jedan; kakovoj tužbi nebijaše ni traga, već se ograničiše na pitanje: „da li su u tom ratu učinili kakovu uslugu Lakedaemoncem ili njihovim saveznikom.“ Na to smiešno pitanje nesretnici smeteni mučahu: zato ih oni zadaviše. 200 Plataejaca i 25 Athenjana bi tako pogubljeno; žene njihove postadoše robinje, grad razoren, a zemljište bi dano Thebljanom.

Na Korkyri, kako svuda, aristokracija i puk, bogataši i siromasi, oni podupirani od Lakedaemona, a ovi od Athene, prepirahu se žestoko za vlast. Ovi nutarnji razdori neurode dugo inim, nego progonstvom slabije stranke; ali sada, kada su pobiedjenici mogli zvati na pomoć stranca, dobiše ove nutarnje borbe značaj divlje okrutnosti i nevjere.

Bogati Korkyrci, koje su bili zarobili Korinćani u bitci sybotskoj, bili su pušteni na slobodu te se napinjahu svimi silami nakon povratka svoga, da izpune tajnu pogodbu, za

www.crohis.com

koju su dobili slobodu, nebi li privukli otok na stranu Peloponnežana. Pithija, glava pučke stranke, obtužen od njih sbog izdaje otačbine, obtuži petoricu njih sbog svetogrdja, koji se osvete ubiv ga u samom senatu. Oni se dokopaju grada, zadave 60 pristaša Pithijinih, obreku slobodu robovom, koji se njim pridruže te pozovu peloponnesko brodovlje. Narod, s početka sav u čudu, ohrabri se; 12 ladja dojuri od Naupakta te pribavi pretežnost stranci pučkoj. Ali dodju i 53 ladje peloponneske; Athenjani učine pobjedu neodlučnom uzprkos njihovu malenu broju, jer se spartski vodja nije umio okoristiti okolnostmi. Obaviešten vatrenimi znakovi, da se približava 60 ladja athenskih, pobjegne; tada započne strašno proljevanje krvi. Boljari i njihovi pristaše utekoše u hram. Da ih odanle izmame, obećaše im nepristran sud; 500 njih, koji su na to pristali, bi odsudjeno na smrt i pogubljeno. Ostali se sami poubijaše u hramu.

Sedam se je dana ubijalo na Korkyri, a razuzdane strasti okoristiše se tim strašnim neredom na svoje zadovoljstvo: dužnici poubijaše svoje vjerovnike; lična neprijateljstva poslužiše izlikom javnoj osveti. Tih nesretnika uteče 600; oni se utvrdiše na brdu Istoni, gdje se branjahu dvie godine. Prisiljeni od Athenjana na predaju, biše prevezeni na mali jedan otočić, da čekaju ondje na sud Athenjana. Dotle im bijaše život siguran, no pod pogodbom, da nijedan nekuša bježati. Glave demokratske stranke zasnovaše im mrzku zamku. Lažljivi prijatelji prinudiše ih na bieg i ponudiše im za to sredstva. Njekoji pristaše na to; ali odmah bi izrečena osuda. Dvadeset po dvadeset izvedoše ih iz tamnice te ih povedoše medju dva reda hoplita, koji su tukli i probadali one, koje smatrahu svojimi neprijatelji. Ljudi s bičevi u ruci tjerahu je na putu. Na taj način bi odvedeno i pogubljeno 60 njih, bez da su najmanje znali o tom oni, koje su bili straga ostavili; napokon obaviešteni o istini, nehtjedoše izaći. Korkyrci skinu krov sa sgrade, u koju su se utekli, te ih obaspu strielami svake ruke. Biedni se nesretnici sami ubijahu strielami, koje na njih bacahu, vješahu se o postelje tamnice svoje ili se zadavljahu vlastitima rukama.

Valja reći, da su samo nakon toga mrzkoga krvoprolića došli Korkyrci opet do svoga staroga mira. Da do toga dodju, nije malo trebalo, tolika je bila obostrana mržnja, da nije jedna stranka posve izkorienila drugu. No tko je dao znak za te prevare i za to nasilje? Oni, koji su htjeli bez uzroka da

www.crohis.com

odciepe Korkyru od Athene, i koji su Pithiju proboli u vieću: stranka velikaša.

„U ovom korkyrskom ratu, veli Thukydide, počinile su se sve strahote, koje se obično dogadjaju u takvih prilikah; dapače i nadkriljene su: jer otac njeki ubi sina svoga; one, koji su tražili utočišta, silom su iz svetih hramova vukli; druge podaviše na podnožju žrtvenikâ; toli okrutna bijaše ta buna! Još se je gorom pričinjala, jer je bila prva. Doista Grčka se je s vremenom malo ne sva uzdrmala; a kako svuda zavlada nesloga, prizivahu glave puka Athenjane, a stranke manjine Lakedaemonce na pomoć. Gradovi postaše plienom prevrata, a oni, koji su bili zadnji u tom, podučeni onim, što se drugud činilo, predaše se najvećim izgredom, idući za tim, da se odlikuju slavom iznašašća, bilo u vještini, da oštete neprijatelja, bilo u okrutnosti do tada nečuvenoj u njihovih osvetah. U miru jesu duhovi blaži; rat uči silovitosti te izjednačuje običaje gradjana sa strogošću vremena."

Na sreću možemo ovdje koriti Thukydida s pretjeranosti, jer nam ništa slična nepokazuje u svojoj poviesti.

Kao da bi se bila htjela priroda natjecati s ovim običm komešanjem, potresi uzdrmaše Attiku, Euboeju, svu Boeotiju, a osobito Orchomen. Kuge nebijaše nikada na Peloponnesu; ona poče opet daviti Athenjane čitavu godinu dana. Od prvoga pojava svoga ugrabi 4.300 hoplita, 300 konjika i nebrojene žrtve izmedju ostaloga pučanstva. To bijahu zadnji udarci te nevolje. Da umire boga, koji je poslao i protjerao kugu, očiste Athenjani Apollonov otok. Sve lešine na Delu ukopane budu izkopane; za buduće zabraniše ondje radjati se ili umirati. Bolestnike prenašahu na susjedni otok rhenejski. Odrediše igre i trku konja, što se je imalo držati svake pete godine.

Kušnja, koju je imao proći narod athenski u velikih stvarih, svršenih od Perikla, u četiri godine odkada je izgubio toga prosvietljenoga vodju, pokaza njegovu postojanost u dvostrukoj biedi: kugi i ratu, postojanost, koju mu je preporučio veliki govornik sa rieči: nikakovih smutnja u gradu, nikakva ograničena duha u biranju poglavica. Kleon mogaše stupiti na govornicu, no vojskam zapoviedahu izkušani vodje, koji bijahu plemeniti, bogati i prijatelji miru, kao Demosthene i Nikija.

Te iste godine steče Demosthene sjajne probitke u Akarnaniji i pobiedi Peloponnežane na kopnu. Toliko bijaše mrtvih u bitci olpskoj, da je vodju kao njegov dio pliena zapalo 300 oprava vojničkih, koje je posvetio hramovom athenskim. No

www.crohis.com

ovaj rat akarnanski nemogaše imati velikih uspjeha. Jedan se čas činjaše, da mora smjelo poduzeće Demosthenovo sve kraju privesti. Ploveći oko Peloponnesa, bje iznenadjen radi znamenita položaja mjesta Pyla, predbrežja na obali messenskoj, koje štiti danas pristanište navarinsko. Kad bi se moglo zauzeti i Messenjani naseliti, mišljaše on, bilo bi to kao da se goruća baklja priveže za bok Peloponnesu. Narod mu athenski dozvoli, da pokuša štogod; no kada dodje brodovlje, koje je plovilo put Korkyre i Italije pred Pyl, zapovjednici se njegovi preplaše njegove osnove te joj se opru. Na sreću zapuhnu vjetrovi s Demosthenove strane te potjeraju Athenjane k obali, gdje su se morali usidriti. Kada su bili na kopnu, vojnici sa okretnom radinošću i razboritošću, kojom se odlikovahu Athenjani, načine sami od sebe utvrde i sagrade zidove bez orudja, kojim se kamenje teše i bez posuda za donašanje zamazka. Nakon šest dana bijaše bedem malo ne gotov; Demosthen ostane tu sa pet ladja.

Sparta se upravo prestraši na tu viest, jer to bijaše izvrstna postaja za neprijateljsko brodovlje na zapadu Peloponnesa; a sa Pyla će Athenjani opet pobuniti Messence, pače možda i helote skloniti na kakav nemir. Zato pozove sa svom naglošću svoju vojsku iz Attike, kamo je došla tek pred petnaest dana, a brodovlje izpred Korkyre, da obkoli Pyl s kopna i s mora. Pristanište toga grada bijaše zagradjeno na ulazu otokom Sphakterijom u duljini od 15 stadija. Lakedaemonci poslaše onamo 420 hoplita te zatvoriše sa svake strane otoka ulaze, kojimi bijaše otvoren pristup u pristanište, ladjami s kljuni natrag okrenutimi. S morske strane neimadjaše Pyl druge obrane do potežkoća izkrcavanja. Ipak se s te strane započe nasrtaj; to trajaše dva dana bez prestanka. Brasida, koji se je odlikovao najvećom srčanošću, dopade rana te izgubi štit, koji su valovi odnieli pred Athenjane. No ipak nebijaše to sdvojno po Lakedaemon, dok je bio gospodar mora; ali 50 athenskih ladja dodje od Zakyntha, udari na neprijateljsko brodovlje te nakon biesna boja prisili neprijatelje, da se izkrcaju. Odmah obkole Sphakteriju i 420 Lakedaemonaca na njoj.

Sparta se na te viesti sva prepade. Broj Sparćana neprestano padaše od Lykurga. Za njega bijaše ih 9.000; za bitke plataejske 5.000, prije četvrt stoljeća neće ih biti preko 700. Gubitak onih, koje obsjedahu Athenjani, bijaše nenaknadiv. Ephori odoše sami u Pyl, da vide stanje stvarî; ali im ne

www.crohis.com

preosta drugo, nego da sklope primirje sa zapovjednici athenskimi, da se izbave iz škripca. Ugovori se, da idu lakedaemonski poslanici u Athenu, da će do njihova povratka Lakedaemon predati sve ladje, koje ima u pristaništu: 60 ladja na broju, napokon da će Athenjani i nadalje obsjedati Sphakteriju, no da će dopustiti dovažati četiri sto dvadesetorici po dva choenika attička (2·6 litra) brašna, po dva kotyla (0·54 litra) vina i po komad mesa; polovinu za sluge.

Poslanici lakedaemonski dodjoše u skupštinu athensku te proti običaju svomu govorahu dugo nudeći mir za zarobljenike svoje, dodavši, da bi svaki grad dotle oružje položio, dok bude trajalo ugovaranje. Što je dakle bilo od tužba na Athenu toli razvikanih na početku rata! Da spasi nekolicinu svojih sugradjana, ostavi Sparta svoje saveznike i stvar, koju je nedavno smatrala toli pravednom! A zar nisu prošle godine kukavno izdali Ambračane nakon poraza kod Olpe? Po nesreći nebijaše više Perikla, da narod skloni na koristnu nesebičnost. Kleon htjede silom da skloni skupštinu, da traži povratak ustupljenih mjesta za tridesetgodišnjega primirja. Poslanici nemogahu prihvatiti takovih pogodba; vratiše se kući neopravivši ništa.

S njihovim povratkom prestade primirje, ali Athenjani pod izlikom, da je povriedjena njekakova pogodba, odbiše predaju ladja. Tim su bezrazložno nanieli samim sebi krivicu s nestašice pravednosti, pošto one ladje nebi i onako bile mogle u ničem koristiti Sparćanom. Glad bijaše najveća opasnost, koje su se imali bojati obsjedanici; otok, pokrit drvećem, bijaše doista težko na silu uzeti. Svakomu helotu obećaše slobodu, ako mu podje za rukom, da donese živeža. Mnogi od njih kušahu to načiniti i uspješe. Četiri sto dvadesetorica mogahu se držati do približavanja zime.

Bijaše se bojati, da nebi Athenjani u Pylu u to godišnje doba sami imali najveće muke sbog hrane. Već je vojska patila; to se znalo u Atheni. Kleon, koji je nedavna zabacio pogodbe lakedaemonske, krivio je zapovjednike. Što se neprijateljstva produljuju, biva, reče, zato, jer im fali odlučnost; a imao je pravo, budući da su Athenjani imali u Pylu 10.000 momaka protiv 420. Nikija, nikada neimajući mira, držaše, da ni pokraj tolikih sila nije uspjeh moguć; a da utjera demagoga u rog, reče mu, da podje na Sphakteriju. Kleon s početka oklievaše; ali i narod ga u stisci uhvati za rieč, da on obavi taj posao. Kleon obeća, da će u dvadeset dana biti sve svršeno. Drugo mu nije trebalo ništa,

www.crohis.com

odkada je bilo zaključeno, da se kuša ozbiljna navala. Mudro zaište on, da mu se pridruži Demosthene kao sudrug; a bio je tako razborit, da nije ništa činio bez savjetovanja s tim vještim mužem. Malo dana prije njegova dolazka u Pyl, uhvati vatra, naložena za kuhanje hrane a slabo utrnuta, drva u šumi, a požar, piren silnim vjetrom, uništi šumu. Tim je slučajem odstranjena glavna opasnost navale. Demosthene ju pripravljaše te ju poduze s Kleonom. Jedne noći udare na otok sa svimi svojimi silami. Imali su mnogo lahkih četa. Hitro predobiju najviše točke; s njih uznemirivahu Lakedaemonce, koji nisu bili vikli takovim bukam, takovim napadajem neprijateljâ, da bježe kada potuku. Pepeo nedavna spaljene šume dizaše se u zrak, da nisu mogli gledati; smeteni nemogahu ništa razlikovati; nepomični na istom mjestu bijahu izvrženi na sve strane bacanim strielam, od čega ih čuvaše slabo pusteni oklop. Da bude boj manje nejednak, umakoše u hrpi u tvrdjicu na kraju otoka. Već bijahu sretniji na tom mjestu te počeše odbijati napadače, kada na jedan put opaze, da se pomaljaju na pećinah iznad njihovih glava Messenjani, koji su je bili obišli. Moradoše se predati. Dobiše dozvolu, da pitaju prije za savjet Sparćane, koji bijahu na susjednoj obali; ovi im odgovoriše: „Lakedaemonci vam dopuštaju slobodno raditi, kako znadete, pod pogodbom, da neučinite ništa sramotna". Oni se predaše s oružjem svojim. Očevidno je: što bijaše njekoč sramotno po Spartu, nebijaše više sada. 128 ih pogibe kod nasrtaja. Izmedju 292 živa bijaše 120 Sparćana većinom iz prvih obitelji. Jedan se hvastaše pred zarobljenikom junačtvom onih svojih sudrugova, koji su pali. „Strielicâ, odgovori on, čovjek nebi znao odviše cieniti, da umiju razlikovati hrabra od kukavice". To je pravi athenski odgovor Sparćaninu: drugčiji bijahu oni, koji bijahu s Leonidom (425).

Uspjeh sphakterijski poveća znatno Kleonu prijazan u narodu. Aristophan osveti se zato satirami. Kleon bijaše mu od sada samo *Paphlagonac* u njegovih komadih, bezstidan rob, koji se silom hoće da ulaska staromu demu (narodu); on je silu udaraca upravio na dobre robove Nikiju i Demosthena, i gospodara dvori kolačem pylskim, koji je Demosthene sâm pripravio. Ograničimo se samo na primjetbu, ako sva čast u ovoj stvari u istinu i pripada Demosthenu, to je opet Kleon razvio energiju, koja nije bila bezkoristna; i pripoviedanje u istoj Thukydidovoj poviesti nepokazuje, da se je zlo ponašao kao vojnik ili kapetan, a napokon, on je ipak izvršio, što je bio obećao.

www.crohis.com

Ravnotežje se poremeti; sreća se nagne na stranu Athenjana, koji su s riedkom silom rabili svoje uspjehe. Nikija izkrca se na čelu znatne oružane sile na prevlaci, potuče Korinćane, za tim zauzme Methanu u Argolidi, kojoj su zemlje bile neprestano pustošene od posade tamo ostavljene (425). Sliedeće godine zauze otok Kytheru, blizu južne obale Peloponnesa, koji je bio sgodan, da zaustavljaju ladje, koje dodju u blizinu, ili da poduzmu navale. U ostalom: odanle se vidi more kretsko i sicilsko, gdje je u ovaj mah Athena imala brodovlje, da podupire gradove u ratu sa Syrakusom. Znamenitost položaja otoka Kythere bijaše uzrok, da je njezino žiteljstvo dobilo blage pogodbe. Nikija joj dade posadu athensku, a danak nametnu im samo od četiri talenta.

Nakon sedmerodnevnoga nekažnjenoga pustošenja Lakonije dodje Nikija opet na Thyreju u Kynuriji, gdje su Sparćani namjestili Aegince. Grad uze jurišem na očigled vojske lakedaemonske, koja ga se neusudi braniti, a ubi svakoga, koga je uhvatio. Vjerojatno je, da je ovo ono mjesto, koje je Sparta okaljala krvavom tragedijom poubijavši 2.000 najhrabrijih helota, da preplaši one od njihovih drugova, koje bi uspjeh athenski mogao pobuniti.

U isto doba propusti Demosthene jako znamenito osvojenje. U Megari vladaše nesloga; jedna stranka progna napokon drugu, ali prognanici utekavši se u Pegu uznemirivahu odanle svu Megaridu, koju opet i Athenjani sa svoje strane dolažahu pustošit redovito svake godine. Jednomu dielu naroda dosadi taj položaj te se uroti, da će Athenjanom otvoriti vrata. Zavjera nepodje za rukom, no Demosthene se barem toliko okoristi, da se dokopa Nise i dugih zidova. Brasida dodje u Megaru i učini, da se povrate prognanici. Moradoše se zakleti, da će zaboraviti na prošlost: umoriše 100 od svojih protivnika; od onda ostade Megara pod najpouzdanijom oligarchijom.

Tako poprimi Athena posvuda ofensivu. Sparta je, činilo se, pobiedjena. Ona nije više radila, nije se znala na ništa više odlučiti; preplašilo ju je, što je izgubila toliko važnih mjesta, toliko najboljih vojnika svojih, i što joj je svaki dan prebjegavalo toliko helota. Mora se bojahu; a kopnene joj se vojske nečinjahu nikada dosta mnogobrojne. Ona se obrati velikomu kralju s najponiznijimi prošnjami za pomoć izpričavajući svoju prošlost, a izdavajući tako stvar ciele Grčke i svoju staru slavu thermopylsku. Athenjani uhvatiše u Thrakiji Per-

www.crohis.com

sijanca Artapherna. U pismu, koje je nosio, tužaše se kralj, da nemože razumjeti nakane Sparćana, niti ijednoga od njihovih poslanika, koji da mu nekažu isto, pa zato posla njim jednoga poslanika. Athena pokuša zapriečiti ta naprezanja lakedaemonska te možda iztisnuti Spartu iz kraljeve milosti. S počašću posla natrag Artapherna prateć ga svojim poslanstvom. Grčka vidjaše od onda sramotan prizor, koji joj kasnije neuzmanjka: sinovi pobjeditelja salaminskih i plataejskih idu ljubiti skute i koljena nasljedniku Xerxovu. Na sreću doznaše poslanici u Ephesu za smrt silnoga kralja te nepodjoše dalje.

Nije ni Athena manje izdala tom nesretnom mišlju svu svoju poviest i sve udese svoje. Ona okaja to doskora nesgodami.

Vješt nacrt Demosthenov imadjaše uspjeh; Peloponnes bješe opasan pasom neprijateljskih straža. Još im je preostalo, da zatvore prevlaku, pa da zarobe Sparćane na njihovu poluotoku. To se je moglo dogoditi osvojenjem Megare, a još bolje dobićem Boeotije u savez athenski. Pošto pokus s Megarom nepodje za rukom, Demosthene prihvati opet svoju osnovu glede Boeotije. Bijaše sporazuman s njekojimi Boeoćani, koji mu se obvezaše, da će mu predati Chaeroneju; sâm morade napasti Siphu na kriskom zaljevu, a s euboejske strane dobi zapovied strateg athenski Hippokrate, da se dokopa Delija. Ove tri navale imadjahu se izvesti u jedan dan. Po nesreći neostade ovaj nacrt tajnom, a i zlo se razumješe. Posljedica bijaše, da je poduzeće proti Siphi i Chaeroneji izostalo, a Hippokrate da je, zakasniv njekoliko dana, vidio, kako su proti njemu hrlile sve sile boeotske, koje su se po nacrtu Demosthenovu imale podieliti. Hippokrate imadjaše ipak kada zauzeti i utvrditi hram Apollonov u Deliju. Boeoćani vikahu na svetogrdje te udariše na Athenjane, koji izgubiše 1.000 hoplita. U toj bitci spasi Sokrate ranjenoga mladoga Xenophonta, kako je već spasio Alkibiada kod Potidaeje, te sa svojim prijateljem Lachesom i sa njekoliko drugih junaka uzmicaše korak za korakom izpred konjaničtva thebskoga. Dok se je on tako odlikovao mirnim junačtvom, pisaše Aristophane svoju komediju *Oblake*. Pobjeditelji uzmu odmah natrag Delij, a Athenjanom nepreostade ništa od te vojne.

Sparta imadjaše samo jednoga čovjeka Brasidu, ali ne samo razborita, nego i hrabra. Što je Athena učinila Sparti kod Pyla, Kythere, Methane, poduze on, da učini Atheni na Chalkidici i u Thrakiji. Na početku rata prisilila je Athena

www.crohis.com

kralja makedonskoga Perdikku na savez, a predobila je za prijateljstvo i Sitalka, mogućega kralja odryskoga, kojega se je zemlja protezala od aegaejskoga mora do Dunava, pa od Byzantija do vrela Strymona, trideset dana u duljini. Nukanjem Athene provali Sitalke godine 429. u Makedoniju na čelu 150.000 vojnika. No kasnije ohladni njegova revnost. Što se tiče Perdikke, on nije propustio nikakve prilike, da potajno škodi Athenjanom. Ovaj nukaše Spartu, da odašalje vojsku na obale Thrakije i na Chalkidiku, gdje je više gradova čekalo samo na priliku, da stresu sa sebe jaram athenski. Oteti Atheni te zemlje znači nanieti joj štetu na mornarici, na sili njezinoj, jer je imala tamo drva za gradju brodova. U ostalom rat prenesen na sjever udaljio se je od Peloponnesa, koji je od njeko doba trpio sve nesreće. Brasidi bi povjereno to nastojanje, toliko teže, što su mu dali u vojsku helotâ, oružanih kao hopliti, koje su Lakedaemonci odstranili od straha pred bunom. Osim toga moraše ta vojska ići po kopnu, to jest proći Thessalijom, zemljom saveznicom Athenjana. Brasida izvuče se iz svih potežkoća svojom vještinom i gibkošću duha, riedkom u Lakedaemonaca. On utiša nepovjerenje Thessalaca i prispije u zemlju Perdikkinu. Ovaj vladar htjede, da mu pomogne oboriti Aridaeja, kralja lynkestskoga; no Brasida se bojaše, da nebi bila Makedonija prejaka. Podržavati neslogu u tih pokrajinah, bijaše jedino sredstva, da ima uviek saveznika. On ga zato odbije, a Perdikka, nezadovoljan tim, umanji platu, koju je davao četam lakedaemonskim. Njihov se vodja požuri, da stigne na Chalkidiku. U prvom gradu, na koji naide, u Akanthu, bijahu mnienja podieljena. Brasida bijaše rječit, jer su nesgode vremena prisilile Sparćane, da njeguju vještinu, koju su njekoč prezirali; on zaište, da bude pušten sâm u grad; napomene nesebičnost Lakedaemona, koga su oblasti obećale najsvetijimi zakletvami, da će ostati netaknuti zakoni onih naroda, koji će stupiti s njimi u savez. Tim obećanjem slobode doda i prietnje: „Mi neidemo za gospodstvom, nu kada nastojimo, da zapriečimo one, koji to žele, bili bismo nepravedni prema vrlo velikoj množini, da, donesavši slobodu svim, pustimo vam na volju, da pravite zapreke našim nakanam.“ Akanćani ustručavahu se dugo razstati se s Athenom, na koju se nisu tužili. Napokon nadvlada stranka sklona Sparti te otvori vrata Brasidi.

Na isti se način dokopa Stagire; i Amphipol padne mu u ruke. U grad udje radi nenadane navale na predgradje; a pošto se

www.crohis.com

isti htjede oprieti, žitelje predobi blagimi pogodbami, koje im je predložio; svim dopusti bilo Amphipolcem bilo Athenjanom, da ostanu pridržavši svoja prava i svoj imetak; onim, koji su htjeli izići, dozvoli pet dana, da ponesu što je njihovo. Već davno nije se ratovalo s tolikom čovječnošću; pa Sparćanin bijaše onaj, koji je dao dobar primjer! Zabilježimo i slabo nastojanje saveznika athenskih, da sa sebe stresu jaram, koji se u istinu pokazuje manje oduran i manje tvrd, nego je predstavljan u rhetorskih deklamacijah.

Primicanje toli radina neprijatelja, kao što je bio Brasida, te od njega zadani udarci, bili bi morali skloniti vodje athenske, da u toj pokrajini usredotoče sve svoje sile na kopnu, i to ne daleko od Amphipola, glavne naseobe athenske na tamošnjoj obali. Jedan od njih bijaše tada na Thasu, gdje nije imao što stražiti; došavši prekasno mogaše samo Eion spasiti. Narod kazni na predlog Kleonov tu čudnu i griešnu nemarnost progonom, koji trajaše dvadeset godina. Potomstvo ima se toj osudi zahvaliti na krasnom dielu, jer je taj prognanik bio Thukydide, koji je upotriebio dokolicu svoju na pisanje poviesti rata peloponneskoga.

Ti dogadjaji prinukaše obje stranke na prekinuće neprijateljstva i boja. Na jednu godinu sklopiše primirje obje velike države za se i za svoje saveznike (marta 423). Sporazumješe se, da svaki zadrži, što ima. Savezni narodi peloponneski bjehu opunovlašteni ploviti po morih, koja sižu do njihove obale, ili po morih njihovih saveznika; no zabranjeno im bijaše služiti se dugimi ladjami. Podpisani ugovornici morahu zajamčiti svakomu slobodan pristup hramu i proročištu pythskoga Apollona, neprimati prebjega, slobodnjaka ili robova, štititi glasonoše i poslanike, koji bi putovali po kopnu ili po moru, da izmire razmirice; napokon olakšati svimi sredstvi zaključak konačnoga mira.

Dok se je ovaj ugovor zaključivao u Atheni, udje Brasida u Skionu na poluotoku pallenskom; stanovnici ga primiše s otvorenima rukama te mu pokloniše zlatnu krunu obavivši mu glavu vrpcami kao pobjedonosnomu junaku. Ovo osvojenje sliedjaše dva dana iza zaključena primirja: to bi se bilo moralo povratiti: Sparta odbije to, a rat se započne na novo. Nikija prispije sa znatnimi silami, uzme Skionu natrag, zatim Mendu, koju mu je predao narod, te dovede Perdikku natrag u savez s Athenom, dočim je Brasida zlo prošao navalivši na Potidaeju. Sliedeće godine imenuju Kleona vodjom. On htijaše, da se

www.crohis.com

Athena s ove strane čvrsto napregne, kao ono u Pylu, i imao je pravo; jer je na svaki način trebalo zapriečiti napredovanje Braside. On započne s vještim osvajanjem Torone i Galepsa; zatim krene put Amphipola. Njekoliko se vremena zadrži u Eionu, da dočeka pomoćne čete iz Trakije i Makedonije; no tjeran oduševljenjem svojih vojnika ode se utaboriti na jednoj visini prama Amphipolu. Brasida bijaše u gradu; Athenjane iznenadi on krivim kretanjem te izvojuje podpunu pobjedu, koju je životom svojim platio. I Kleon pade: po Thukididu stade on medju prvimi bježati; po Diodoru umre on kao pravi junak. Što se tiče Braside, toga pravoga junaka i čestitoga čovjeka, oplakivahu ga svi saveznici, koji su ga sproveli do groba. Njegov grob bijaše okružen posvećenim plotom; a igre i godišnje žrtve bijahu utemeljene njemu na čast (422).

Smrt tih dvaju junaka olahkoti mir. Brasida podržavaše rat svojom djelatnošću i svojimi uspjesi, Kleon svojimi govori. Athenjani, poraženi kod Delija i kod Amphipola, izgubiše pouzdanje u sebe; a Lakedaemonci vidješe, da traje rat deset godina, rat, koji su po svojoj velikoj predsudi poduzeli u nadi, da će lahko oboriti silu Athene; a možda da će im puknuti drugi kod kuće, jerbo je bilo primirje, sklopljeno na trideset godina s Argivljani, na kraju. Napokon se nadju dva miroljubiva muža, skloni na to: u Atheni Nikija, a u Sparti kralj Plistonax, prognan prije na devetnaest godina, što je ugovarao s Periklom, a sada natrag pozvan u otačbinu. Obojica viećahu o miru, koji se je zaključio na petdeset godina mjeseca marta godine 421.

Bila su dva ugovora. Prvi počinjaše po navadi priznavanjem svim Grkom, da mogu žrtvovati žrtve bogu delphskomu, pitati proročište za savjet te onamo šiljati poslanstva na igre. Za tim se sporazumješe, da svaki povrati, što je oteo u ratu, izuzevši, što su Thebljani htjeli zadržati Plataeju, i što su za tu zamjenu Athenjani pridržali Nisu, Anaktorij i Sollij. Svi saveznici osim Korintha, Megare i Eleje prihvatiše te pogodbe. Napokon bi odredjeno, da se ima mir potvrdjivati zakletvom svake godine te napisati na stupove u Olympiji, u Delphih, na prevlaci, na athenskoj akropoli, u Lakedaemonu u Amykli.

Jedan članak ugovora nalagaše, da se s jedne i s druge strane vrate zarobljenici. Kada su se povratili sphakterijski, oduzeše im prava gradjanska, da bi se opet digao glas spartskomu junačtvu, pokazujući, da Lakedaemon nije shvatio, da bi se to moglo spojiti s dužnošću, ni u oči smrti; no istina, malo za tim biše opet postavljeni u prvo svoje stanje.

www.crohis.com

Argivljani, videći nezadovoljstvo saveznika spartskih, držahu, da je vrieme, da traže Kynuriju natrag za sebe. Sparta, koja ih se nebojaše, dok su sami, odluči zapriečiti, da se spoje s Athenom, sklopivši s tim gradom drugi ugovor, ovaj put posebice izmedju dvie države, koje su ugovorile medju sobom na petdeset godina savez za navalu i obranu i za medjusobno podupiranje u slučaju navale ili bune robova. Ova zadnja točka protezaše se samo na Lakedaemonce te odkri njihov neprestani strah.

Prvi od ovih ugovora, koji je privremeno zaustavio zla, koja su trpjeli narodi deset godina, nošaše ime čestita muža, koji je mnogo doprineo, da se mir sklopi: zato ga nazvaše Nikijinim mirom. Nu komu je išla u prilog tolika prolivena krv? Sparta si nije povećala ni slave ni sile. Athena je zadržala svoje gospodstvo, a narodi su se samo na čas odrekli neprijateljskih strasti, koje su bile naoružale jedne protiv drugih. Nitko nije dobio, a civilisacija je izgubila, jer što bi bilo deset godina mira donielo sjaja vieku Periklovu?

Izmedju proricanja, koja su kolala na početku peloponneskoga rata, samo se je za jedno, veli Thukydide, držalo nakon Nikijina mira, da se je izpunilo; prorečeno je bilo, da će rat trajati tri puta devet godina. Ovaj rat imadjaše u istinu tri čina; prvi smo vidjeli; drugi bijaše primirje na *slabih nogu* od 421. do 412. godine; premda nije bilo obćega rata, ali bio je posvuda. Zadnji od 412. do 404. godine sadržava u sebi katastrofu i peripetije kao posljedicu.

Prva je perioda sva puna Perikla; njegova ga je politika preživjela, jer njegov duh vladaše Athenom uzprkos Kleonu; druga je i treća izpunjena Alkibiadom i njegovimi strastmi, njegovimi uslugami i njegovimi zločini.

Alkibiade poticaše po otcu od Ajanta, a po materi od Alkmaeonovaca. Budući da mu je otac Klinija pao kod Koroneje, dodje on pod skrbničtvo rodjaka svojih Perikla i Ariphrona. U 18. godini bijaše gospodar jednoga od najvećih imetka athenskih. Plemenitoj krvi, velikomu bogatstvu, pridruži ljepotu, koja bijaše u velikoj cieni u toga umjetničkoga naroda; a k tomu nadodje još sjaj talenta i krieposti, kada je resila čelo Sophokla i Perikla, što se vazda činjaše darom bogova, pa bilo i u potezih rvača. Čankolizi, laskavci, svi oni, koje je privlačio imetak, prijazan i smjelost, narivavahu se bogatomu i umnomu mladiću, koji je postao u Atheni ono, što je značilo vlast, kralj mode. Vikao uz pratnju, da mu se povladjuju naj-

www.crohis.com

budalastiji čini, usudjivaše se Alkibiade činiti sve, a sve bez kazne; on postade razmaženo diete Athene. Sila njegova temperamenta i okretnost njegova uma učiniše ga sposobnim prema uri, danu, mjestu za zlo ili dobro, za uzdržavanje ili uživanje. U gradu Lykurgovu nebijaše Sparćanina, koji bi bio tako jaka tiela; u Asiji nebijaše satrapa, u koga bi bilo više razkošja i mehkoputnosti. No njegova drzovita smjelost, njegova neukrotljiva goropadnost osujeti kadšto poradi kakove šale, sbog kakve razkalašenosti, dugo snovane osnove njegova slavohleplja. Množina silnih i različitih strasti okretaše ga sada na jednu, sada na drugu stranu, nikada bez izgreda; on nije našao u tom burnom gibanju svoga značaja kotvu, koja bi ga zaustavila, da osjeti, što je pravo i dužnost. Danas si ga vidio kod Sokrata, gdje s požudom sabira i prisvaja si plemenite misli toga mudraca, plačući od udivljavanja i oduševljenja; ali već sutra polazi preko agore, haljina vuče se za njim, lieno i razkalašeno sa svojimi prelahkoumnimi prijatelji na sramotne zabave. Ipak ga Mudrac njeko vrieme držaše daleko od družtva tih njegovih kvaritelja. Za prvih ratova imadjahu isti šator. Sokrate spasi Alkibiada kod Potidaeje, a Alkibiade štićaše kod Delija uzmak Sokratov. Ali blagotvorno djelovanje Sokratovo na Alkibiada netrajaše dugo.

Od djetinstva pokazivaše on narav svoga duha, na polak junačku, na polak ludkastu. On se kockaše na javnoj cesti, kada su se kola približavala; vozaču tad reče, da počeka; ovaj se na to neobazre, već podje dalje; Alkibiade se baci na sred puta i poviče: „idi sada, ako si junak“. Borio se s jednim od svojih drugova, ali nije bio najjači, zato ugrize u ruku svoga druga. „Ti grizeš, kao kakova žena.“ — „Ne, nego kao lav“, odgovori on. Na svom štitu dade načiniti ljubav, koja udara gromom.

Imao je krasnoga psa, koji ga je stajao preko 7000 drahma. Kada mu se je sav grad divio, odsieče mu rep, njegov najljepši ures, da bi se još više o njem govorilo. „Dok se budu Athenjani bavili mojim psom, govoraše on, neće ništa zla govoriti o meni.“ Jednom idjaše po javnom trgu; skupština bijaše burna, a on zapitav za uzrok dobi za odgovor, da se radi o razdieljenju novaca; on podje napried te počne bacati novce medju puk uz veliko povladjivanje; po modi finih ljudi nošaše onoga dana pitomu prepelicu pod kabanicom: ptica se prestraši te mu uteče, a sav narod potrči za njom uz veliku viku te mu ju donese natrag. Alkibiade i puk athenski bijahu stvo-

www.crohis.com

reni, da se razumiju. „Oni ga mrze, veli Aristophane, ali su ga željni te nemogu biti bez njega.“

Jednom se okladi, da će na ulici punoj svieta dati ćušku Hipponiku, jednomu od najuglednijih gradjana; on dobi okladu, no drugi dan ode k tomu čovjeku, koga je tako ružno uvriedio, svuče svoje haljine i ponudi mu se, da mu dade kaznu, koju je zaslužio. Za ženu si je uzeo Hyparetu, ženu jako čestitu, no on joj vraćaše vruću ljubav sramotnim ponašanjem. Nakon duge strpljivosti odluči ona zamoliti archonta, da se razstavi s mužem. Alkibiade dozna to, podje k oblasti te na oči hrpe svieta, koja mu je povladjivala, digne ženu svoju u naručaj i odnese ju preko javnoga trga, a ona se neusudi oprieti se; on ju odvede natrag u kuću svoju, a nije se ljutila na tu ljubaznu silu, nego se je veselila.

Alkibiade postupaše s Athenom kao i s Hipponikom i s Hyparetom, a Athena oprosti mu poput Hyparete i Hipponika često ta čudna svojstva i ljubazne mane, uza koje je imao uviek ono, što su Athenjani cienili nada sve: duhovitost i smjelost. Njegova se smjelost igraše i sa sudom i s vjerozakonom. Izpričaše ga, što je skoro izbio učitelja, u koga nije našao Iliade; kod Dionysovih svečanosti udari u kazalištu jednoga od svojih protivnika nebrinući se za to, što je bila upravo svečanost; a drugi put, kod veće svetkovine, uzme svetu ladju, koju je baš u onaj čas zahtievala javna i vjerozakonska služba. Jedan slikar nehtijaše mu kuću slikami uresiti, on ga zadrži kao zarobljenika, dok mu nije uresio kuću. No onda ga posla natrag obdarivši ga pošteno. Jedan pjesnik bude obtužen kod suda; on ugrabi tužbu iz javnoga arkiva.

Za republiku bijahu to doista republikanski čini. No po svoj Grčkoj pokazivahu toliko slaboće prama Alkibiadu! U Olympiji natjecaše se on na jedanput sa sedmerimi koli, zasjeniv tim veličajnost kraljeva Syrakuse i Kyrene; on dobi dvie nagrade na jedanput za jedno utrkivanje. Jedna njegova kola stignu na četvrtom mjestu. Euripide sâm proslavi njegovu pobjedu, a gradovi držahu mnogo do toga, da ju i oni proslave. Ephežani podigoše mu sjajan šator; Chijani hranjahu mu konje i dadoše mu velik broj žrtava; Lesbljani dadoše mu vina; a sva skupština olympijska sjedne za gostinski stol, za koji ih je pozvao on kao jednostavan zasebnik.

Potomstvo, manje popustljivo od suvremenikâ, priznavši izvrstna svojstva toga čovjeka, osudit će u njem zla političara, koji je bio povod sicilskoj vojni; zla gradjanina, koji je toliko

www.crohis.com

put na sablažnjiv primjer povriedio zakon, i koji se je usudio dići oružje na vlastitu domovinu, ruku na mater svoju. Alkibiade će ostati pojav veoma sjajan, nu odviše nemoralan i dosliedno odviše opasan gradjanin u republici.

Uzprkos svojoj plemenštini bijaše Alkibiade kao i Perikle na strani naroda te postade protivnik mužu sasvim ine vrsti, plašljivomu, sujevjernomu Nikiji. Nikija bijaše takodjer plemić, bogat i izkusan dugim službovanjem; no Alkibiade imadjaše pred njim prednost smjelosti, zavedljivosti i govorničtva u tolikom stupnju, da ga Demosthene smatra prvim govornikom svoga vremena, premda nije lahko i vješto govorio; baš protivno: izrazom nesjećaše se brzo, on opetovaše često zadnje rieči svojih rečenica; no sila i finoća njegova govora i njeko osobito mucanje, koje se upravo dopadalo, učini ga neodoljivim. Prvi politički čin Alkibiadov bijaše mrzak. On izhodi, da se poveća saveznikom danak od 600 na 1200 talenta: tako nerazborito nebi bio Perikle postupao. No Alkibiade imadjaše druge namjere i druga načela. On vjerovaše u pravo sile te se njom služaše; on vidjaše izdaleka orijaška poduzeća te unapried pripravljaše potrebita sredstva. Tištilo ga je, što nije još ništa učinio. Bijaše mu trideset i jedna godina, a nije još ništa bio izveo; mnogo se je takodjer trudio oko ugovora god. 421. On htjede potisnuti Nikiju pak sebi pribaviti čast toga mira. Njegovo laskanje zarobljenikom sphakterijskim nebijaše mu od koristi: Sparćani imadjahu više povjerenja u staroga vodju, a zato si je Alkibiade usadio u srdce neugasivu mržnju protiva njih.

Bilo je ljudi, koji nisu bili za onaj ugovor, podpisan uz povladjivanje staraca, bogataša i seljaka, jer da se je Athena dala nedostojno izigrati pogrješkom Nikije. Trgovci, koji su vidjeli za rata more zatvoreno svojim suparnikom; mornari, vojnici, sav narod piraeejski, koji življaše od pletke ili od pliena, sačinjavahu mnogobrojnu stranku. Alkibiade joj bijaše glavom. Ratoborni duh, koga nije više imalo nestati nego sa samom Grčkom, poda mu naskoro i vanjskih saveznika.

To, što su Sparta i Athena u istinu učinile u velike, učiniše drugi gradovi u malom. Jaki, slabi, nepoznati i glasoviti, svi imadjahu istu želju; svi si željahu podložnika. Elejci podvrgoše si Leprejce, Mantineja susjedna trgovišta; Theba poruši zidove Thespiju, da drži taj grad na svojoj uzdi; a Argos, nezadovoljan razorenjem Mykene, zauze četiri argolska grada, medju njimi stari Tirynth, a žitelje premjesti u svoje zidove

www.crohis.com

podielivši im gradska prava. Sparta gledaše s negodovanjem to usredotočivanje manjih gradova oko silnijih. Ona proglasi nezavisnost Leprejaca, potajno poticaše na odpadnuće podanike mantinejske i podržavaše mržnju Epidaura na Argos. No poslije Sphakterije izgubila je Sparta svoju pretežnost. U Korinthu, u Megari, u Boeotiji govorahu na sav glas, da je kukavno žrtvovala koristi saveznikâ, sve je bilo nezadovoljno, osobito sbog saveza s Athenom. Savez peloponneski bijaše u istinu razvrgnut; jedan narod nastojaše, da ga uzpostavi na svoju korist.

Mir i blagostanje, koje je uživao Argos posred obćega sukoba, poveća mu vrela; a darežljivost prama žiteljem osvojenih gradova umnoži mu sile. Ali novi došljaci silno ojačiše demokratsku stranku, koje upliv gonjaše Argos političkim pravcem proti Sparti. Taj grad mogaše dakle i htijaše da postane središte protulakedaemonskoga saveza. Mantineja takodjer demokratska bijaše proti aristokraciji Tegeje; Elejci, uvriedjeni od Lakedaemona; Korinth, koji po Nikijinom ugovoru izgubi u Akarnaniji dva važna grada: svi bijahu pripravni sjediniti svoju mržnju i svoje sile. Žitelji Argosa upotrebe vješto priliku: dvanaest poslanika bude poslano po svih grčkih gradovih, koji neka bi sklopili savez, iz kojega bi bila izključena dva grada jednako opasna zajedničkoj slobodi: Sparta i Athena; no nemogahu se sporazumjeti. Megarski i boeotski oligarchi držahu se na strani, a malo za tim približe se Sparćanom. Tegeja i jedan dio Arkadije ostade im vjeran. Ohrabreni novom srećom poslaše u Loprej od Braside oslobodjene helote te iztjeraše Mantinejce iz tvrdje, koju su bili zauzeli na medjah Lakonije. Po tom bijaše savez država na sjeveru preran, jer se nije ništa još moglo učiniti bez Sparte ili Athene.

No medju ta dva grada bijaše još mnogo uzroka nezadovoljstvu. Kocka odluči, da Sparta prva izvede, što je bilo odredjeno ugovorom od godine 421. da se uzpostavi i povrati. Medju tim bijaše Atheni najdraži Amphipol i gradovi Chalkidički. Sparta izvadi svoje posade, ali nepovrati gradova; pa ipak Nikija, zaveden ephori, dopusti narodu, da pogrieši nezadržavši zalogâ, koje imadjaše u ruku, dotle, dok nebi Lakedaemon prekinuo svoju nelojalnost. Sparta ugovaraše za sve svoje saveznike, ali najsilniji nehtjedoše izvršiti zadanu rieč. Boeoćani vratiše Panaktaej, ali s porušenim zidom, pridržaše athenske zarobljenike, te ugovoriše primirje samo na deset dana. Athena, koja je mislila, da je dobila mir, imadjaše još rat deset dana s Boeo-

www.crohis.com

ćani, a na Chalkidici bez prestanka. Tu je dala strašan primjer svoje razjarenosti. Sve mužkarce skionske dade zadaviti sbog nedavne nevjernosti, ne kod navale, nego po odluci naroda, koju su sa sobom ponieli vodje.

U svem tom bijaše Alkibiadu gradiva za rat. S početka zaprieči, da nisu Athenjani izpraznili Pyla. Odanle maknuše samo na prošnje lakedaemonske helote i Messenjane, koji su odpremljeni na Kephalleniju. Zatim upozoren od svojih prijatelja u Argosu, da Sparta nastoji dobiti taj grad u svoj savez, odgovori, da je Athena sasvim voljna spojiti se s Argivljani. Na to obećanje dodju njihovi poslanici u Athenu, a brzo za njimi i poslanici Sparte, koja se je prestrašila takova saveza. Lakedaemonci imadjahu punomoć, da sve razmirice rieše. Već je bio odobrio senat njihove predloge, kada Alkibiade, koji se bojaše, da nebi imali isti uspjeh i kod naroda, zaustavi sve bezstidnom prevarom. On ode potajno k poslanikom te im zakletvom obeća, da će ih podupirati, ali im savjetuje, da negovore o svojoj punomoći; jedino sredstvo, reče, da nepobudite osjetljivosti naroda, pa da postignete svrhe svoje. Oni dodju pred skupštinu; Alkibiade ih zapita, zašto su poslani: oni odgovore: da predlože pogodbe mira, ali da ipak nisu ovlašteni zaključiti ga. „A što, odvrati odmah Alkibiade, zar niste jučer kazali u senatu, da imate punomoć? Kakovo pouzdanje možemo imati u vaše rieči? Athenjani, vi vidite, da Sparćani hoće samo da se s nami igraju?“ Poslanici ostanu smeteni. Narod se razljuti i zahtievaše rat. Sutradan podje ipak Nikiji za rukom silom govora i razboritošću postupanja umiriti ponješto strasti te učiniti, da bude poslan u Spartu. Svi ti dogodjaji otrovaše odnošaje. Nikija, premda primljen s poštovanjem, nepoluči ništa; Athena podpiše odmah s Argivljani, Mantinejci, Elejci savez za navalu i obranu. U razjarenosti na Spartu ugovoriše, da će savez trajati sto godina: izraz jako pretjeran za takve duhove.

Neutralnost Argolide i središta Peloponnesa zaštićivaše do sada Lakedaemon od kopnene navale. Rat, okružujući dugo poluotok, usudi se zadnjih godina zahvatiti samo njeke točke na južnih, zapadnih i iztočnih obalah, što je sve jako daleko od Sparte, kao što jesu Pyl, Kythera, Methana. Ali evo Argivljani, Mantinejci i Elejci kane povesti vojnu u srdce Peloponnesa, dapače na oči helota! Sparta postade opet grad pun patnje i bačen tako duboko, da mora čak gutati krvave poruge. Elejci izključiše svečanim zaključkom Lakedaemonce od igara olympijskih kao prekršitelje svetoga mira. Odličan Sparćanin Licha

www.crohis.com

natjecao se je ipak sa svojimi koli istim pravcem, kojim je Alkibiade bio razvio toliko veličajnosti i dobio vience za nagradu. Licha dobi takodjer nagradu; no kada se doznalo za njegovo ime, sudci ga dadoše sramotno odpremiti na batinanje. Sparta se neosveti za tu sramotu; ona je izgubila pouzdanje u sebe samu. Druga joj uvreda dodje malo zatim od njezinih vlastitih saveznika, pak i tu pretrpi šuteći. U trećoj godini rata naselila je Herakleju na ulazu Thermopyla. Thessalci navale na to mjesto i bili bi ga zauzeli, da nisu došli Boeoćani i pod izlikom, da ju oslobode iz njihovih ruku, sami namjestili se tamo iztjeravši odanle upravitelja lakedaemonskoga.

Napokon ode Alkibiade sa njekoliko četa na Peloponnes. Athena imaše u svako doba prijateljâ u Achaji; ona odluči probuditi tu staru ljubav, a da se pokaže iskrenijom, pokuša sagraditi tvrdjicu u Rhionu achajskom, na najužoj točki korinthskoga zaljeva napram Naupaktu, koji bijaše već u vlasti Athenjana, što bi im predalo sve brodarenje po zaljevu. Sikyon se i Korinth uzprotiviše tomu; no oni nemogahu prepriečiti, da se nesagrade u Patri dugi zidovi nalik na piraeejske, da se taj grad spoji s morem i po tom s Athenom. „Athenjani će vas, govorahu oni žiteljem Patre, jednom proždrieti.“ „To može lahko biti, odvrati Alkibiade, no to će biti samo malo po malo počevši od nogu, ali Lakedaemonci će vas proždrieti na jedan mah, a početi će od glave“. U Argosu predobi on narod, da otmu jednu luku Epidaurcem na zaljevu saronskom; odanle da će Argivci laglje dobiti pomoći od Athene, koja ima Aeginu napram Epidauru. No Lakedaemonci poslaše po moru u taj grad 300 hoplita, koji odbiše svaku navalu. Na tu viest napišu Athenjani ozdo na stupu, na kojem je bio ugovor urezan, da je Sparta mir prekršila i rat započe (419).

Lakedaemonci vodjeni Agisom udju u Argolidu s vojskom iz Boeotije, onda iz Megare, Korintha, Phliunta, Pellene i Tegeje. Vodja argivski odsiečen od grada vještim kretanjem, predloži primirje, na koje pristane Agis. Toga nisu htjeli Athenjani, nadošavši malo zatim; Alkibiade govoraše narodu argivskomu i predobi ga: naruše primirje, podju na Orchomen i zauzmu ga. Krivica toga prekršaja pada na Agisa: Sparćani razjareni, što je dao neprijateljem vremena, da to osvoje, htjedoše mu s početka porušiti kuću, a njega prognati; na njegove prošnje oproste mu; no zaključiše, da od sada imaju kraljevi biti u ratu podupirani od vieća desetorice Sparćana.

www.crohis.com

Agis, da popravi svoju pogrješku, podje za saveznici i sretne ih kod Mantineje. Ljevica Lakedaemonaca bi potučena, no desnica, vodjena kraljem, uzpostavi boj i dobi bitku. Tu bitku, koja je stajala saveznike 1.100 ljudi, a Sparćane od prilike 300, smatra Thukydide najvažnijom, koju su već odavna bili Grci. Ona povrati opet glas Sparti, a u Argosu premoć bogatašem, koji ukinuše narodnu zajednicu, poubijaše joj glave te sklopiše savez sa Spartom.

Ovaj ugovor razkide savez nedavno sklopljen s Athenom, Elidom i Mantinejom. Mantineja poče se osjećati u opasnosti radi te nevjere, tako da opet pristade na savez sa Spartom. U Sikyonu, u Achaji digoše se opet oligarchi ili ojačaše. Sparta, činjaše se, postala je opet silna kao ikada. No zločin nalik na one, koji utemeljiše u Rimu slobodu narodnu, vodjaše u Argosu, ako se smije vjerovati Pausaniji, nakon osam mjeseci do propasti tirana. Protjerani bunom utekoše se velikaši u Spartu, dočim je narod pozvao Athenjane; a ljudi, žene i djeca radili su, da spoje dugimi zidovi Argos s morem. Alkibiade dodje im na pomoć sa zidari i tesari; no Lakedaemonci, vodjeni prognanici, raztjeraše radnike. Argos, oslabljen timi strašnimi bojevi, nepodiže se opet: a s njim pade misao na savez manjih država, koji bi možda bio prištedio Grčkoj mnogu nesreću nalažući mir i njeko osobito čuvanje obadvjema velikima državama (417).

Što Athena nije mogla živjeti na miru, tomu bijaše kriva vojna, koju je prije pet godina imala poduzeti, a toga nije učinila. Imala je naime preuzeti posjed Amphipola, naseobe od Periklova vremena vrlo važne po njezinu trgovinu i mornaricu. No njezini obični savjetnici Nikija i Alkibiade bijahu zaokupljeni više svojim suparničtvom, nego li velikimi koristmi otačbine svoje. Prvi se bojaše uviek te odbijaše svaki, pače i nuždan rat; drugi imaše bez prestanka pred očima svoje osnove, ali samo nove, da nenadje na svom putu nikakva slavna traga svojih predšastnika, te željaše i nadalje obmanjivati duhove. On je najvećma silio na vojnu, koja se je još imala svršiti krvavom tragedijom.

Athenjani, koji su radili lieno na Chalkidici, izgubiše nedavno dva grada te vidješe kralja makedonskoga, gdje je odstupio od njihova saveza; zato se odlučiše osvetiti Melu za sve neprilike, koje im je prouzročio. Taj otok dorski bijaše radi svoje samostalnosti na putu pomorskomu gospodstvu njihovu. Jedno se brodovlje od 38 ladja pomoli na njegovih obalah; a kada odbije grad zahtjev, da se preda, stane ga vojska ob-

www.crohis.com

sjedati, zauzme ga i poubija sve mužko odraslo pučanstvo. Žene i djecu prodaše. Prije juriša sastadoše se s Meljani. „Da damo najbolji pravac, koji je samo moguć, našemu ugovaranju, rekoše Athenjani, podjimo sa stanovišta, o kom smo istinito osvjedočeni jedni i drugi, sa stanovišta, koje dobro poznajemo, da ga upotriebimo sa ljudi, koji ga isto tako dobro poznaju, kao i mi: to jest da se urede stvari izmedju ljudi zakoni pravde, kada ih jednaka nužda sili, da im se podlože; ali oni, koji su jači silom, neka čine sve, što je u njihovoj vlasti, a popuštanje neka je stvar slabih.“ A malo dalje: „Mi se nebojimo ničega više, nego da nas neostavi zaštita božja. U svojih načelih i u svojih činih mi se neudaljujemo niti od ideje, koju su ljudi primili od božtva, niti od ponašanja, kojega se drže medju sobom. Vjerujemo, pošto smo tu vjeru baštinili, da bogovi, a znamo jasno, da ljudi silom prirode gospoduju posvuda, gdje imaju moć. Taj zakon nismo mi dali; mi se njim koristimo pa ga predajemo budućnosti: mi smo osvjedočeni, da biste se vi, da se to sbude, silom, koju mi imamo, isto tako služili.“

Načelo sile riedko se je kada izrazilo toli jasno. Dobromu je glasu Athenjana to škodilo. No opažamo ipak, koreći krvav čin izvršen u Melosu, da je upotrebljavanje, ako i nije teorija, prava jačega veoma stara; na tom načelu osniva se sav stari viek; samo po tom je postao glasoviti zakon: *salus populi suprema lex*: dobro naroda neka bude najveći zakon, na koji su se toliko puta pozivali, da bi opravdali zločin. Po nesreći Athena nije jedini krivac. Da koji glas dovikne modernim narodom, neka onaj, koji je bez grieha, pograbi prvi kamen, koji bi se usudio prvi dići ruku? Zar nebi vidjeli, da se dižu pred njimi strašila naroda, koje ugnjetavaju ili koje su podavili? Kolike li bi žrtve pokazale svoju krv ili suze svoje u samoj Europi: u Italiji, u Turskoj; na dnu Sibirije i Indije, na obalah Kitaja, ili u prairijah Amerike i po svih daljinah oceana, kojimi je brodila koja englezka ladja! Dapače neima li plemenit narod, koji je više od ikojega drugoga unapredjivao civilizaciju putem pravde, na svom maču koju krvnu ljagu, za koju bi se morao kajati? Sila je tako stara kao i sviet; a pravo krči si polagano put: ali će doći i njegovo carstvo.

www.crohis.com

POGLAVJE XIV.

Nastavak i konac peloponneskomu ratu.

Dogadjaji sicilski do athenske vojne (479—415). — Vojna zaključena; dogadjaj s hermi; Alkibiade natrag pozvan (415). — Sporost Nikije; dolazak Gylipa u Syrakusu (414). — Dolazak Demosthenov (413). — Poraz Athenjana na moru; uzmak; propast vojske (413). — Pogibelj i energija Athene (413—412). — Oligarchijski prevrat u Atheni (februara ili marta 411). — Uzpostava demokratske vlade. — Novi progon Alkibiada (407). — Lysandar, Kallikratide; bitka arginuska (406). — Bitka aegospotamska (405). — Zauzeće Athene (404).

Dorski naseljenici Melski računahu na podporu Sparte. „Ona će vas ostaviti“ odgovoriše im Athenjani; pak razboriti grad, koji gledaše u svem samo na korist, neposla im zbilja ni ladje ni vojnika. To nehajstvo napuni Athenu nadami; ona mišljaše, da je došao čas, da će spojiti sa svojom državom velik grad na zapadu, gdje si je više gradova željelo tudju zaštitu sbog domaćih razpra.

Gelon, slavni pobjeditelj Karthažana kod Himere, umre godinu dana nakon njihova poraza (479). Syrakusa, koju je on spasio i povećao, izkaza mu časti božanske, koje su se dozvoljavale inače herojem, te dopusti, da ga u vlasti nasliedi Hieron, brat njegov. To bijaše doba najveće moći Syrakuse. Uslied poruke Hieronove pusti Anaxilaj, tiran Zankle i Rhegija, Lokrane na miru; Rimljani, na koje su Karthažani i Etruščani udarili, spasiše se svojim brodovljem. Pindar je opjevao tu pobjedu, a sačuvala se do danas kao svjedočanstvo kaciga od tuča, dar Hieronov, nadjen u ruševinah olympijskih. Okrutan, no prijatelj sjaju, privabi Hieron k sebi u Syrakusu, grad tada najsjajniji medju grčkimi gradovi, Pindara, Simonida, Aeschyla, Epicharma i Bakchilida. Tiranstvo njegova brata i nasljednika Thrasybula prouzroči prevrat. Svi Grci na otoku poduprieše Syrakužane, da protjeraju tirana (465). Kraljevska čast bi ukinuta, a demokratska vlada uvedena po svih gradovih. No odpor protiv dinastije Gelonove nezaustavi se tu. Stari žitelji Syrakuse proglase, da svi oni, koji su dobili gradjansko pravo od tirana, nemogu imati nade na nikakvu službu. Tim započnu

www.crohis.com

nove smutnje i nove borbe, koje se ponoviše po svih gradovih. Nered je po cielom otoku tako zavladao, da se je sazvala obća skupština. Tu se sporazumješe, da oni, koji su prognani od pale dinastije, opet dobiju svoja imanja, a starim plaćenikom i prijateljem tirana prepustiše opustošen grad Kamarinu sa cielim njegovim zemljištem.

Syrakusa neoslobodi se još ovom odlukom svojih domaćih nemira, jer se pojavi više tirana, koje trebaše suzbiti. Ostrakisam uveden u grad pod imenom petalizma, ali možda bez razboritih garancija, koje mu je dao Klisthene u Atheni, nepovrati mira gradu. No ipak se malo po malo umire agitacije, vlada se republikanska učvrsti, a Syrakusa se opet podigne. Njezina brodovlja očistiše more tyrrhensko od gusara etrurskih; otok Elba bi zarobljen, Korsika napadnuta (453).

U sredini otoka bijaše po malenih selih razštrkan narod, koji bijaše pravi vlastnik zemlje. Sva obala Sicilije bijaše tada pohellenjena. Jedini Sikulci unutar zemlje branjahu još svoje običaje i svoj jezik od tudjega upliva. Za tri sto godina će ih nestati: Ciceron nadje samo Grke na otoku sa tri glavine. God. 452. poduze vodja njihov Duketij, da spasi taj narod i nezavisnost njegovu, koja bijaše na umoru. On predobi nagovaranjem Sikulce, da sastave savez i da sagrade grad, zaštićen jakimi zidovi po primjeru ostalih Grka. Osnova bi izvedena, a Duketij se postavi na čelo dosta znatnih sila te se usudi navaliti na Agrigent, koji zaište i dobi pomoć od Syrakuse. Pobjeditelj dvaju silnih gradova bi drugi put pobiedjen; a sumnjajući, da će izmaknuti ogorčenu progonu Grka, ode po noći u Syrakusu, udje sâm u grad te dodje neprepoznan na trg i sjedne na žrtvenik na trgu (451). Narod ga na prošnju njegovu poštedi i pošalje u Korinth. Malo za tim uteče te dodje opet na otok, no nije poduzeo ništa znatna. Syrakusa se okoristi njegovim porazom, da napreduje dalje po nutarnjoj Siciliji. Sretan rat s Agrigentom umnoži tajnu nadu, koju je gojila, da će podložiti svomu gospodstvu sav otok. Podvostruči konjaničtvo, sagradi 100 trirema te podigne na novo trgovinu svoju. Po svojih savezih s Karthagom i s obalom afričkom, koju obskrbljivaše vinom i uljem, Agrigent, njezin suparnik, obogati tako, da su njegovi spomenici potamnili syrakužke sjajem svojim. Ostali Grci sicilski bijahu dionici toga blagostanja prema sili svojoj. No svim dolažahu crni dani.

Na početku peloponneskoga rata zaište Sparta znatnu pomoć od mnogobrojnih dorskih gradova na Siciliji i u Italiji;

www.crohis.com

oni joj to obećaše; ali kasnije držahu za koristnije, da se okoriste slabićom, u koju su mislili, da je pala Athena; oni namjeravahu udariti na ionske gradove otoka: na Nax, Katanu i Leontine. Leontinci u velikoj stisci pošalju god. 427. Gorgiju, da izprosi pomoć u Athene. Perikle bi se bio opro tako dalekoj vojni, ali je već bio mrtav, kada je Gorgija došao; tako ode 20 athenskih ladja put Sicilije. Druge podjoše za njimi, nedavši ipak nikada velike obsežnosti ratu, koji utrne godine 424., kada je pametan syrakuski gradjanin Hermokrate dokazao svim sicilskim Grkom sabranim u skupštini, da Athena po osnovi ogorčuje njihove razpre, da se tim okoristi onda, kada bude uslied ugovora sa Spartom slobodno razpolagala svimi silami svojimi.

Po nesreći zaboraviše brzo na te mudre nazore. Smutnje leontinske upropastiše taj grad; jedan se dio žitelja odseli u Syrakusu. Godine 422. preinačila je Athena savez proti velikomu dorskomu gradu. No ipak nenadje vremena ozbiljnoj vojni sve do godine 415. U razpri izmedju Egeste i Selinunta dade Syrakusa pomoć Selinuntu. Egesta, zatraživši uzalud pomoć od Karthage, zaište ju od Athene, gdje su se sticali prognanici sicilski.

Alkibiade bijaše medju najžešćimi poticatelji naroda proti Melu; on nepropusti te prilike, da skloni Athenu na poduzeće, inače jako znamenito, u kojem se nadaše, da će dobiti zapovjedničtvo. No ipak ga je truda stajalo, da skloni skupštinu na odluku. S početka poslaše povjerenike, da prouče vrela i sredstva Egešćana; ali prevarami dadoše se prevariti: nevidješe drugo do zlato i srebro ondje, gdje je bila puka bieda i nemoć; a slika, koju su naslikali nabrajajući neizcrpiva bogatstva grada, razpali sve duhove. Doskora, veli Plutarch, nenadje se u Atheni u gymnasijih nego mladiće, u djelaonicah i u skupštinah starce izradjujuće osnove za vojnu sicilsku i razgovarajuće se o moru, koje Siciliju okružuje, o prikladnosti luka, o njezinu položaju prema Africi. Bit će im oružana, da podju odanle podjarmljivati Karthagu, da bi gospodovali do stupova Heraklovih. Bogataši neodobravahu te smjelosti, nego se bojahu, da ih nebi, ako se suprote, sumnjičili, kao da nebi pripravni bili na službu i na trošak za opremanje ladja. Nikija bješe smjeliji; dapače i onda, kada su ga Athenjani s Alkibiadom i Lamachom naimenovali vodjom, uze govoriti, da nije mudro tražiti novih podložnika, kada se stari bune, kao na Chalkidici, gdje samo na jednu athensku nesreću čekaju, da razkinu lanac, koji ih veže s Athenom. Govor za-

www.crohis.com

vrši koreći Alkibiada, koji kani zaplesti republiku, samo da zadovolji svomu slavohlepju, u prekomorski rat, koji će ju baciti u najveće opasnosti. On nabroji potrebite sile: najmanje da treba 100 ladja, 5.000 hoplita, ladja za teret, za ogromne nabave živeža i tako dalje. Mišljaše, da će narod zastrašiti. Jedan se demagog digne i reče, da će pobiti sve izprike Nikijine, i u isti čas predloži zaključak, koji se primi, da se daje vodjam punomoć, da upotriebe sva vrela grada za priprave vojne.

Nikija imadjaše sasvim pravo. Vojna sicilska bijaše nepolitička, nerazborita. Na aegaejskom je moru imalo ostati gospodstvo Athene u prirodnih granicah njezina područja, u njezinih ruku. Svaka stečevina dalje od Peloponnesa bijaše joj puko slabljenje. Syrakusa, i osvojena, neostade joj dugo podložnicom. Da se je na koji način zapriečila ova vojna, bilo bi kraj njezinim nesrećam. U ostalom: zar nije bilo na aegaejskom moru Amphipola, da se natrag dobije, pobunjene Chalkidike, da se podloži, neprijateljske Makedonije, da se drži u slaboći? Ali ovaj put bijaše narod kao i Alkibiade pijan od svoje sile i imućtva.

Kao što uviek, kada se približavaju veliki dogadjaji, množe se slutnje i proricanja vračâ za poduzeće ili proti njemu prema mišljenju stranaka: Dodona bijaše za poduzeće, a Del proti njemu. Alkibiade naruči proročanstvo čak iz hrama Ammonova, kojega je velika znamenitost radi daljine jako djelovala na narod. Zvjezdar Meton neproreče ništa dobra o vojni, a daemon Sokratov, bijaše rieč, naviestio je nesretan izlazak. Malo prije odlazka brodovlja dogodi se dogodjaj, koji se je takodjer smatrao nesretnim znamenjem; dogodi se, da su bili jednoga jutra okrnjeni hermi ili poprsja Herma postavljeni duž ulica u predvorjih privatnih kuća, ili na svetih mjestih. Ta uvreda bogova prouzroči skrajnje negodovanje; skupština se i vieće od pet stotina odmah saberu. Tražahu krivce, obrekoše nagradu onomu, tko bi odao krivca; jer je narod vjerovao, da prieti gradu najveća nesreća, ako nepodje za rukom utišati srčbu neba dovoljnom pokorom. Ako je Alkibiade imao mnogo pristaša, imao je i žestokih neprijatelja. Nedavno je malo falilo, da ga prezren čovjek Hyperbol nije prognao; a samo tako je izmakao, da je svoju stranku spojio s Nikijinom, da padne na demagoga ostrakisam, koji je bio već tako male vriednosti, da se narod nije htio njim ni služiti proti velikim sugradjanom. Dogadjaj s hermi bijaše dobra sgoda, da se opet započne pokušaj Hyperbolov.

www.crohis.com

Metoeki i robovi nemareć ništa za herme kazaše, da su kipovi prije okrunjeni bili od mladih ljudi obiestnih od veselja i razigranih vinom: tim je neposredno tužen Alkibiade. Drugi su ga tužili, da se je podrugivao kod jedne svečanosti eleusinskim mysterijam; oni upotriebiše sujevjerni strah puka, da pobude njegov strah politički. Opetovano bi naglašeno, da krnjenje hermâ i vriedjanje mysterija ide zatim, da se sruši demokracija; a da nijedno od tih svetogrdja nije počinjeno bez sučešća Alkibiadova. Za dokaz navadjahu sasvim aristokratsku razkalašenost njegovih običaja.

Očevidno bijaše, premda manjkahu pravi dokazi, da je to bila urota, kojoj bijaše dvojaka svrha, da se zaprieči odlazak vojne i da se sruši sila Alkibiadova. Uzprkos svojoj lahkoumnosti i preziranju puka i zakona osjećaše Alkibiade, da nesmije iza sebe ostaviti takovih tužba. On zaište, da ga sude prije odlazka njegova; ali dušmani njegovi se bojahu, da mu nebi narod prelahko priznao nedužnosti radi samoga poduzeća: jer je samo njegovim uplivom pratio vojsku sbor Argivaca i Mantinejaca. Ujedno bi odlučeno, da se Alkibiade ukrca, da se nebi odgodila vojna, a suditi da se ima tek nakon povratka svoga.

Već bijaše sredina ljeta. Na dan odredjen za odlazak malo ne sav grad, i gradjani i stranci sadju zorom u Piraeej. Svatko praćaše svoje prijatelje, svoje rodjake, svoje sinove. Puni nade idjahu, no ipak sa strahom u srdcu: jer ako i snivajuć ob onom, što će možda steći, pomišljahu takodjer na one, kojih možda neće više vidjeti. Sada osjećahu bolje, što ima to poduzeće strašna, i opasnosti i daljinu; no u isti čas razprši te misli broj i sila sprema; a ponos i pouzdanje osušiše suze.

Brodovlje imalo se poredati, kada se sjedini s ladjami, koje su odplovile u saveznićke luke korkyrske, a brojaše 134 trireme, nebrojeći silu tovarnih ladja. U tom broju bijaše 100 trirema republike; Chios, Rhod i ostali saveznici dadoše ostalo. Na tom brodovlju bijaše 5.100 hoplita, 480 strielaca, 700 rhodskih praćara i 120 prognanika Megaraca lahko oružanih. Nikada nije Athena nit ikoji grad Grčke vidio u svojoj luci toliko oružja i takove momčadi.

Kada su čete ušle u ladje, a ladje natovarene bile svim, što su imale ponieti sa sobom, dade trublja znak, da bude sve tiho. Običajne molitve nemoljahu se pred odlazkom na svakoj ladji posebno, nego na čitavom brodovlju za glasnikom jednim,

www.crohis.com

koji je na sav glas molio; množina svieta, koja je bila na obali sdruži svoje molitve s običom. Vino natočiše u posude; vodje i vojnici prinieše žrtve ljevanice u zlatnih ili srebernih čašah; zatim zapjeva sva vojska paean (hvalospjev). Nakon toga udariše vesla, jedra se naduše, a brodovlje izgubi se brzo u morskoj magli ploveći put Aegine. Athenjani vidješe zadnji put svoje ladje i svoje vojnike.

Smjelu poduzeću hoće se najprije smjela izvadjanja; ali vodje neponesoše ni malo jasnih naputaka sa sobom. Poslaše ih, da izvedu nešto velika na Siciliji, a nekazaše im točno, koja je to velika stvar, koju imaju izvesti. U ostalom Nikija mišljaše na sve. On je imao pravo opirati se vojni prije, nego li je bila zaključena, „no pošto je uzalud kušao odvratiti Athenjane od nje, a sebe izključiti od zapovjedničtva, nije imao više vremena strahu niti sporoj radnji, da gleda bez prestanka kao diete s ladje prema obali, da opetuje, da je bez obzira na njegove prošnje, proti njegovoj volji obterećen nerazboritim ratom, pa da tim oslabi prvi uzhit samopouzdanja, koje osigurava uspjeh svakomu poduzeću.“

Uzduž obale Italije primano je brodovlje posvuda sasvim hladno; gradovi zatvarahu svoja vrata i nehtijahu prodavati živeža; dapače Rhegij, saveznik Athenin u zadnjem ratu, nehtjede izaći iz svoje neutralnosti. Računahu na bogatstvo Egeste. Tri ladje poslane u taj grad donesoše obećanje od 30 talenta: to bijaše sve, što mogaše dati. Računahu na gradove ionske; nijedan nepozove Athenjana. Što bijaše dakle raditi, kada su nalazili nepovjerenje ili biedu ondje, odkuda se nadahu vrućemu prijateljstvu i pomoći svake ruke? Lamach mnijaše, da bi se imalo poći upravno na Syrakusu i potući se pod njezinimi zidovi. Alkibiade htijaše, da se počnu oslobadjati ostali gradovi i Sikulci pristaše syrakužki, pa da se onda podje protiv Syrakužana i Selinunta. Nikiji nebijaše po volji ni jedan ni drugi od ova dva nazora: on predloži, da se pozovu Egešćani, da izpune svoje obećanje; ako li odbiju, tada valja gledati od Selinunćana dobiti dobrih uvjeta; a zatim povratiti se obišavši mirno Siciliju duž obale, da vide oružje athensko i ogromnu momčad. Najpametnije bijaše najsmjelije mnienje Lamachovo, najgore Nikijino; oni prihvate plan Alkibiadov, koji bijaše u sredini medju ostala dva (u juliju 415).

Messina zatvori svoja vrata; Nax ih otvori; u Katani pustiše Alkibiada, ali sama samcata, u grad. Dok su na trgu slušali njegove razloge, njekoliki vojnici provale kroz jedna

www.crohis.com

slabo čuvana vrata. Katana stupi u savez s Athenom i postade pristanište brodovlja. Vojska dodje onamo s uzaludne vojne protiv Kamarine upravo onda, kada se je opazila salaminska ladja dolazeći iz Athene s nalogom, da dovede natrag Alkibiada. A da se nerazdraži vojska, pozivahu ga samo, da dodje opravdanja radi; no u istinu bijaše smrtna osuda, koja ga čekaše u Atheni.

Od dogadjaja s hermi vladaše u gradu neizreciv strah, sve bijaše predmet sumnje. Sramote učinjene bogovom zadavahu im strah; u tom nalažahu znak njeke otajstvene urote, koja prieti republici i ustavu. Strah uhvati i Argos, tada uzko spojen s Athenom. Kretanje vojske boeotske i spartske put medja attičkih činjaše im se dokaz popustljivosti domaćim izdajicam i vanjskomu neprijatelju. U Argosu pogubiše pristaše oligarchije, a u Atheni izgubi 18 gradjana, osudjenih radi svetogrdja, glave; njekoliko dana kasnije biše 42 druga osudjeni; napokon dodje red i na Alkibiada: pozovu ga natrag, da ga dovedu na sud sbog povrede eleusinskih mysterija; no on im uteče u Thurije, a odanle na Peloponnes u Argos. Prije, nego će ostaviti Siciliju, uništi nacrt, koji je bio sastavio s njekoliko messenskih Grka, da otvore vrata Athenjanom u taj grad. Već je započeo nedostojnu osvetu domovini svojoj. Čim doznaše u Atheni za bieg, osudiše ga na smrt; zaplieniše mu imanja, a svećenici ga prokleše u starom obliku: kada je naime tmina nastala, okrenuše se licem prema zapadu tresući grimizno odielo, kao da odvaljuju svetogrdje od grada i zaštite bogova. Svećenica Theana nehtjede se jedina pokoriti zaključku veleći: „Ja sam svećenica zato, da blagosivljem, a ne da proklinjem.“

Odlazak Alkibiadov uzme vojsci do kraja srčanost. Nikija se ograniči na plovljenje duž obala te potrati vrieme za rad: jesen dodje, a uredilo se nije još ništa. Syrakusa sumnjaše dugo o ozbiljnosti vojne. Hermokrate naviesti ju unapried, ali nevjerovahu njegovim riečim, dok se nepomoli brodovlje athensko na obalah sicilskih. Da je odmah navalilo, uspjeh bi bio mogući. Syrakusi dadoše vremena, da se oporavi od svoga straha i da se pripravi: pa kada je Nikija opet prihvatio predlog Lamachov, bijaše prekasno. Spor i neodlučan bijaše Nikija u vieću, ali mu nije manjkala odlučnost u djelovanju. Lukavom ratnom prevarom uspje on; neprijateljske sile izmami izvan zidova, poleti brzo pred grad, u kojem nebijaše vojske, izkrca svoju vojsku, koja se utabori, da se netreba bojati syrakužkoga konjaničtva, medju močvarom, gdje se je gubio Anap i

www.crohis.com

obronci brežuljka olympijskoga. Boj, koji se zametne, izpade sa svim na korist Athenjana; no kada dodje nenadano zima, morade Nikija uzmaći u Nax i odanle moliti Athenu za konjaničtvo i za novce. U isto vrieme odsječe Sikulce od saveza sa Syrakusom te nastojaše, da predobije za savez s Athenom Karthagu i Etruriju, obadvie neprijateljice italskim i sicilskim Grkom. Syrakusa obrati se na Spartu i Korinth. Alkibiade se nezastidi te sprovede njezine poslanike, pak ponuka Lakedaemonce, da pošlju Syrakusi vojsku na pomoć; a u Attici da utvrdjuju Dekeleju, da u jedan mah bace s dviju strana ratnu vatru na krov Atheni. Dočuv svoju smrtnu osudu reče: „Ja ću već moći i umjeti pokazati im, da sam živ“; i održao je svoju rieč.

Sparta odluči poslati od svoje strane Gylipa s ladjami korinthskimi; no sporost njezina dade Athenjanom vremena te sliedećega ljeta opet dodjoše pred Syrakusu (414). Na sreću su se Syrakužani okoristili uzmakom Nikijinim te sagradili preko zime zid na obranu grada, što je zbilja branilo ulaz na Achradinu i Ortygiju. Stanu uzimati i vrh Epipolu, kada Athenjani stigoše i prestigoše ih. Nikija sidje odmah s Epipole, načini oko nje ogroman obkop, a odanle podigne, da obkoli grad, dva zida vanjske utvrde, koji bi se imali protezati s jedne strane do luke trogilskè, a s druge strane do velike luke. Energično je pospješivao tu gradnju uzprkos potežkoći zemljišta i brežuljkastoga i močvarnoga. Syrakužani, da ga prieče, počnu graditi popriečni zid, koji bi imao presjeći radnje Athenjana; kada im ga uzmu, nastojahu oko drugoga do Anapa; Athenjani dokopaše se i ovoga. U jednom boju za tu stvar pade Lamach: on bijaše vješt vodja, pun srčanosti i oduševljenja. Aristophane, koji se ruga njegovoj ratobornoj žestini, zove ga inače junakom. Siromašan bijaše i pošten: „Kada je, veli Plutarch, nakon jedne vojne polagao narodu račun, uvrstio je medju troškove jednu haljinu i jedne cipele.“

Na čelu vojske ostade sâm Nikija. Zadnji mu uspjesi donieše mnogobrojne pomoći sa Sicilije, iz Italije, dapače od Eutruščana, koji su mu poslali tri ladje. To uzbudi u njem nadu, a Syrakusi uzme srčanost; već govorahu o predaji, budući spremni na nju, kada jedna korinthska ladja izmaknuvši sretno athenskim ladjam, koje stražahu, donese viest, da se brodovlje sakuplja kod Leukade, a Gylip da je već na Siciliji. On se je zbilja izkrcao bez opasnosti kod Himere. Pomoću toga grada sakupiše Selinunt, Gela i njekoji Sikulci vojsku od

www.crohis.com

3000 ljudi. Mjesto da mu Nikija podje u susret, pusti ga, da mirno udje u Syrakusu. Stvar dobi odmah drugo lice. „Gylip, veli Plutarch, pošalje s početka glasonošu k Athenjanom, te im ponudi svaku sigurnost za povratak, ako hoće, da idu sa Sicilije. Nikija neudostoji ga ni odgovora: a njekoji vojnici pitahu ga porugljivo, da li je dolazak jednoga štapa i jedne kabanice lakedaemonske odmah pribavio takovu premoć Syrakužanom, da samo s prezirom susretaju Athenjane, koji su nedavno pustili Sparćanom 300 zarobljenika iz okova, koji su svi bili mnogo jači i mnogo dulje kose od Gylipa.“

Ali Sparćanin povrati pouzdanje; uzpostavi zapt, uredi na vojničku čete te navali pokusa radi nenadano na posadu utvrde labdalske, koju poubija. Za tim sagradi treći zid, koji presječe liniju athensku, te ga protegne uzduž visina epipolskih, da sastavi trokut, ključ sve one posicije. Mjesto da Nikija sa svimi silami udari s te strane, priznav javno svoj strah i svoju slaboću, ode utvrdjivati predbrežje Plemmyrij na ulazu u veliku luku, gdje sagradi tri utvrde. To je značilo malo ne napustiti obsjedanje. Ako i jest lahko dolazila pomoć po moru, trebalo je daleko hoditi po vodu i po drva, a vojnici nisu mogli izlaziti, a da ih nebi neprijateljsko konjaničtvo dražilo, koje imaše sela u vlasti. Pobjeda izvojevana od Gylipa i dolazak korinthskoga brodovlja učini, da je vojska athenska bila većma obsjednuta, nego li je obsjedala.

Na to pošalje Nikija u Athenu poruku, u kojoj odkrije svu težkoću položaja i svu uzrujanost duše svoje. Naviesti im dolazak Gylipov, prodor zida vanjske utvrde, nered brodovlja i vojske, zlo stanje ladja, koje su ostale predugo na moru, prebjegavanje veslača i plaćenih četa, da su izcrpljeni saveznički gradovi Nax i Katana, da su vojnici i mornari klonuli duhom. „A najnepriličnije, reče je to, da ja, koji sam jedini zapovjednik, nemam vlasti, da zapriečim nerede, jer se vi, kakove ste glave, nedate ravnati . . . . Volio bih vam poručiti ugodnije stvari, reče na koncu, ali vam nebih mogao pisati o važnijih, jer treba, da budete dobro upućeni u stanje ove zemlje, da viećate o njoj. U ostalom ja vas poznam i znam, da biste rado čuli samo dobre viesti; vi napokon bacate krivnju na one, koji su vam ju javili, ako dogadjaji nisu povoljni: ja dakle smatram za najsigurnije, da vam kažem istinu. Budite uvjereni, da su se vodje i vojnici ponašali bez prikora. Ali sada, kada je sva Sicilija u savezu protiv nas i kada se očekuje nova vojska s Peloponnesa, znajte, da imate ovdje pre-

www.crohis.com

malo sila. Zato treba ili ove sile natrag pozvati ili poslati drugu novu vojsku kopnenu i pomorsku tako jaku, kako je bila prva s velikimi svotami novaca. Treba takodjer, da mi pošaljete nasljednika; jer mi bolest bubrega, koja me muči, nedopušta, da zadržim zapovjedničtvo. Da mi to dozvolite, zaslužio sam; dok sam bio zdrav, dobro sam vam služio. U ostalom ono, na što se budete odlučili, mora biti gotovo do početka proljeća. Samo nemojte sporo; naši se neprijatelji na Siciliji neće brinuti za to u svojih odredbah; Peloponnežani će i onako kasniti; ali ako nebudete na to pazili, jedni će vas zateći, kako su već učinili, a drugi će vas prestići."

Ova prešna poslanica niti je Athenjane porazila niti je pobudila razjarenost na nesposobnoga zapovjednika, nego ih je natjerala na najveće naprezanje. Odrediše novo oružanje momčadi pod zapovjedničtvom Demosthena i Eurimedonta, koje su dodali Nikiji za zapovjednike u Siciliji. Drugo zaključiše malo ne isti dan u Lakedaemonu, da se budućega proljeća pošalje Syrakusi na pomoć jedna vojska, a druga u Attiku, da zauzme Dekeleju. Obći se rat dakle kani na novo početi. Opirati se u isti mah tolikim opasnostim bijaše možda veoma junački, ali skroz nerazborito. Čekajući Gylip na obećanu pomoć, upotrebljavaše na što veću korist svoje prve uspjehe. On ode iz Syrakuse, obleti gradove do onda neodlučne, te predobi sve osim Agrigenta za stranku, koja je tad pobjedu slavila. Vrativ se k Syrakužanom skloni ih, da u jedan mah stanu jurišati i na kopnu i na moru. Dok je sva athenska vojska motrila s obale morsku bitku, navali Gylip na plemmyrijske tvrdjice. Athenjani izgubiše živež, prtljag, vojničku blagajnu i takvu posiciju, odakle im mogahu Syrakužani uloviti sve, što im dolazaše sa morske pučine. Dva pomorska boja, u kojih su Athenjani zlo prošli, povećaše još opasnosti njihove posicije.

No Demosthene dodje. „Na jednom se pomoli nad lukom prema neprijateljem sa spremom koli sjajnom toli strašnom. Brodovlje mu imadjaše 73 ladje, na njih 5.000 pješaka, po prilici 3.000 strjelaca i praćara. Sjaj oružja, žive boje na zastavah, velik broj častnika i oreći se zvuk trubalja, sve davaše neprijateljem u jedan mah prizor najsjajniji, ali i najstrašniji. Syrakužane obuze na novo grozan strah: oni nevidješe više kraja biedam svojim niti nade na bolji udes. Mi ćemo, govorahu, izgubiti plod svega rada svoga te poginuti sigurno; jer Athena, koju smo smatrali izcrpljenom, Athena uzprkos opasnostim, koje joj priete dapače i na vlastitom zemljištu, koje

www.crohis.com

je zauzeto od neprijateljske posade, šalje na Siciliju drugu strašniju vojsku od prve."

Demosthene bijaše pun odvažnosti. Pošto sve pregleda, izjavi svoje mnienje, da bi se moralo udariti na zid Syrakužana, da se uzmogne dovršiti vanjska utvrda. Ako uspije, da će ući u Syrakusu; ako neuspije, da će povesti natrag vojsku nežrtvujući uzalud ni ljudi ni novaca republike. Nikija, preplašen tom smjelošću njegovom, ostade u obkopih. Demosthene i Eurimedont navale sred noći na Epipolu, da obidju zid neprijateljski. Ova neočekivana navala načini nered medju Syrakužani; no Athenjani smatrahu se prerano pobjeditelji: oni se razidu, da progone neprijatelja; a on oporaviv se od velikoga straha popravljaše svoje redove. Boeoćani stadoše prvi; oni udare na napadače i dopuste im po redu da izmaknu. Budući da je bila mjesečina, opaziše dobro oblik vojske, ali nemogahu razlikovati, da li su prijatelji ili neprijatelji. Hoplite s obiju strana zabludiše, a zapovied, koju su Athenjani u sav glas davali, da se opet spoje, začuše neprijatelji te se tim okoristiše, da bude smetnja veća. Kada su Argivci, Korkyrci i svi, koji od Doraca bijahu u athenskoj vojsci, pjevali paean, Athenjani mišljahu, da su sred syrakužkih četa i stadoše se tući: prijatelj bijaše prijatelja, gradjanin gradjanina, a grozna se bludnja uvidi prekasno. Silaz s Epipole bijaše uzak; progonjeni niz strminu strovališe se mnogi i poubijaše se. Oni, koji su sretno došli u ravninu, spasiše se skoro svi u svoj tabor, osobito vojnici prve vojske, koji su poznavali bolje zemljište; no većina druge kasnije prispjele vojske prevari se u putu: tako bijahu, kada je dan svanuo, obkoljeni od konjaničtva syrakužkoga. Athenjani izgubiše u toj borbi 2.000 ljudi.

Nakon takve nesreće imahu samo jedan izbor: pokus Demosthenov neizpade dobro: trebalo je ostaviti Siciliju. No pravo pogoditi, to manjka uviek plašljivim i neodlučnim ljudem. Kada je Demosthene govorio o tom, da zaplove, Nikija se protivljaše tomu. On se neusudi na svoja ledja uzeti toliku odluku, nego zahtievaše, da ostanu, da Syrakužani nemaju novaca, da nisu u takovom blagostanju, kako se prikazuju. On se upravo bojaše doći pred lice i na oči Athenjanom, jerbo su njegovu neprestanomu oklievanju pripisivali neuspjehe ratne. Eurimedont podupiraše s početka nazor Demosthenov; no pošto se je znalo, da Nikija ima u gradu pristaša, koji su ga vidjeli, gdje se je toliko opirao proti odlazku, mišljahu, da ima nadu, koju mu razboritost zabranjuje odkriti: i ostaše.

www.crohis.com

Stiska Syrakužana nije bila izmišljena od Nikije. No uspjesi ih ohrabre i podvostruče im silu. Gylip obide po drugi put Siciliju i dovede nove pomoći. Syrakužani, kako su pobiedili na kopnu, tako hoćahu i na moru. Da zaprieče Athenjanom povratak, nastojahu, da im zatvore izlaz iz luke.

Kada se je zaključilo, da ostanu na Siciliji, Demosthene, videći svu opasnost položaja, predloži, da uzmaknu barem u Katanu ili u Nax, da tamo počekaju, dok prodje vrieme bolesti. Boravak pod vedrim nebom bijaše nezdrav; bolesti slabljahu vojsku. Nikija pristane napokon na taj predlog, ali kad se je hotio udaljiti, prestraši sujevjernoga zapovjednika pomrčanje mjeseca: on odbije na novo da bi mjesto ostavili, te se je samo žrtvovanjem zanimao, da bi tako smirili razdraženu božicu. To oklievanje upotrebiše Syrakužani na svoju korist te udariše na brodovlje athensko, uzeše mu 18 ladja i zatvoriše luku držeći u njoj usidrene trireme, ladje teretne i barke.

Na svaki je način trebalo prodrieti tu ogradu. Athenjani odlučiše se na to; imahu još 110 ladja; oni podju na njih. Svatko osjećaše važnost te velike borbe. Ladje Syrakužana bijahu razdieljene na dvoje: jedne čuvahu prolaz, druge, poredane oko izlaza lučkoga, bijahu pripravne napasti ladje athenske, koje su imale razbiti branu. Bitka se bijaše sdvojnom bjesnoćom. Ladje pomiešane, smetene, stisnute jedne proti drugim, turahu se i lomljahu; mornari se i vojnici natjecahu u žestini očajavanja; koplje, kamenje lećaše sa svih strana. Vojske kopnene bijahu na obali. Syrakužanom posluži na posljedku sreća; oni potisnuše k obali neprijateljske ladje te ih progonjahu. Athenska je vojska imala s kopna doći koje u pomoć momčadi, koja se je popela na obalu, koje na obranu obkopa. To bijaše učinjeno i sad je bila ciela vojska zarobljena. Položaj Athenjana bijaše po prilici isti kao i Sparćana kod Pyla. More bijaše im zatvoreno, a po kopnu mogahu se samo kakovim čudom spasiti.

Boj bijaše tako žestok, da je svaka strana imala velik gubitak. Pobjeditelji sabirahu svoje mrtve uz ruševine ladja te postaviše znak pobjede. Athenjani nepobrinuše se ni za to, da zatraže svoje mrtve od neprijatelja; oni mišljahu samo na to, kako bi pobjegli, čim nastane noć.

Demosthene, komu ništa neuze srčanosti, predloži, da udju čete u preostale ladje, pa da zorom kušaju izvojštiti izlaz. On im predočivaše, kako imaju još uviek više ladja od neprijatelja, da zadrže more u svojoj vlasti, jer im je ostalo 60, a

www.crohis.com

neprijatelju samo 50 ladja. Nikija bijaše istoga mnienja; no kada podju, da to izvedu, uzkrati im momčad posluh. Prestrašeni tim nesmatrahu se više sposobnimi, da pobiede; sve bijaše jedne misli, kako da pobjegnu po kopnu.

Treći dan poslije toga zlosretnoga dana, krene vojska na put. 40.000 vojske odputova ostavivši ranjenike, bolestnike, koji ih hvatahu za odielo moleć ih, da ih neostave, i za njimi idjahu, dok im dopuštahu iznemogle sile. Vojska idjaše podieljena u dva oddiela pod zapovjedničtvom Nikije i Demosthena, koji se naprezahu, da uliju svojim sviestnim držanjem i riečmi malo pouzdanja i junačtva u ove klonule duhove. Osam dana za toga nesretnoga uzmaka neprestano udarahu neprijatelji na njih sprieda, sa strane i straga. Demosthene bude napokon sa svojom stražnjom vojskom obkoljen kod Polyzelija te prisiljen položiti oružje pod jedinom pogodbom, da se njegovim vojnikom spasi život. Na tu viest pošalje Nikija pogodbe Gylipu. On iskaše, da se dopusti Athenjanom, da slobodno otidu sa Sicilije, te obreče, da će uz tu pogodbu Athena platiti troškove ratne. Ti se zahtjevi zabace s prezirom, a potjera se nastavi sa svom žestinom. Drugi dan stignu Athenjani k rieci Asinaru. Kušahu, da ju predju. Goruć od žedje bace se hrpimice u nju; mnogo ih se potopi; a Syrakužani, koji bijahu na obližnjih visinah, trebahu samo bacati strielice na sliepu sreću, da ih gadjaju i ubijaju: rieka bijaše brzo puna mrtvih i obojena krvlju. Taj zadnji udarac skloni Nikiju, da se preda Gylipu, koji obustavi krvoproliće (21. septembra godine 413.).

Jedva što su se pobjeditelji vratili u Syrakusu ovjenčani cviećem na sjajno urešenih konjih, predloži govornik Eurykle u skupštini sliedeći zaključak: „Dan, kojega je Nikija zarobljen, bit će do vieka svetkovan prikazivanjem žrtava i uzdržavanjem od svakoga javnoga posla; ta će se svetkovina zvati asinarskom po imenu rieke, koju su proslavili Syrakužani svojom pobjedom. Sluge i saveznici Athenjana prodat će se na dražbi: slobodni Athenjani i oni Sicilci, koji su uz njih pristajali, bit će prognani u kamenjake, izuzev zapovjednike, koji će izgubiti glave.“ Taj se zaključak prihvati. Dvojica podigoše proti tomu svoj glas: Hermokrate u ime umjerenosti i čovječnosti, Gylip u ime Sparte. Gylip zahtievaše za sebe obadva uhvaćena zapovjednika, da ih povede sa sobom u otačbinu svoju. On se opominjaše, da se je Nikija pokazivao uviek dobrohotnim zarobljenikom sphakterijskim i da se je opirao

www.crohis.com

ratu, koji je tako nesretno vodio; on znadijaše, koliko žele Sparćani da imadu u svojih šakah Demosthena, koji ih je toliko mučio u Pylu. No Syrakužani, već siti strogosti spartske pod njegovim zapovjedničtvom, predbaciše mu škrtost i globljenje te zabaciše njegov zahtjev vriedjajući ga svakojako. Obojicu zapovjednika pogubiše; njekoji Syrakužani, koji bijahu sporazumni s njima, zahtievahu, da se brzo ovrši osuda, bojeći se, da nebi Nikija odkrio njihova izdajstva. Po jednih biše Nikija i Demosthene kamenovani; a Timaej pripovieda, da su obavieštenì za vremena od Hermokrata, zadali si sami smrt.

Njih stiže još najmanja nesreća. Ostali zarobljenici bijahu strpani u duboke kamenjake pod vedrim nebom, gdje ih je sada gušila vrućina sunca, a sada su umirali od studeni jesenskih noći. Za hranu dobivahu polovicu robskoga diela, dvie kotyle ječma i jednu kotylu vode na glavu. Njihovi ranjenici, njihovi bolestnici poumiraše medju njimi, a oni ih nemogahu pokopati. Zrak im bijaše okužen. Tako življahu sedamdeset dana; nakon toga biše prodani u roblje oni, kojih nisu ubile te biede: najprije stranci, zatim za šest mjeseci Athenjani i Sicilci.

Ova nesretna vojna, koja je uzdrmala gospodstvo Athene i otela joj najbolje zapovjednike, donese nesreću i vodjam pobjediteljem. Sâm spasitelj Syrakuse umre kukavno. Kao što njegovu otcu Kleandridi, koji se je prodao Periklu, bi i Gylipu dokazano više sramotnih čina, radi kojih bi prognan iz Sparte. Hermokrate, koji je uz njega najviše doprinio uspjehu, bi obtužen s izdajstva i prognan iz otačbine; tri godine kasnije kušaše se s oružjem u ruci vratiti, ali bi ubiven na javnom trgu.

Jedina poesija pobiedi protivnu sreću i razoruža mržnju. Plutarch pripovieda, da više zarobljenika athenskih ima zahvaliti svoj spas Euripidu; jedni, jer su na slobodu pušteni, pošto su naučili svoje gospodare ulomke, koje su bili zapamtili od njegovih komada; drugi bludeći po zemlji nakon bitke, jer su ih hranili oni, kojim su pjevali njegove stihove. Povrativši se u Athenu pokazaše se zarobljenici blagodarni pjesniku, kojega je veleum platio za njih odkupninu.

Rat trajaše još na Siciliji, kada su Sparćani po savjetu nevjernoga Alkibiada provalili i utvrdili Dekeleju, samo 24 kilometra daleko od Athene. Kralj Agis dodje onamo te bez prestanka pustošaše zemlju.

„Do sada podnašaše Athena kratkotrajne navale, koje joj nesmetahu, da se ostalo vrieme neokoristi svojim zemljištem;

www.crohis.com

no sada, kada je neprijatelj zauzeo tu tvrdjicu, nemogahu više žeti po svojih poljih. 20.000 robova im pobježe; a to bijahu malo ne svi zanatlije; njihova stoka, njihove životinje pogiboše. Kako im konjaničtvo bijaše danomice na nogu, da suzbija plienitelje i da pazi na kretanje neprijatelja, svi im konji brzo ili dopadoše rana ili postaše hromi. Živež se dovažaše s Euboeje od Oropa po kopnu preko Dekelije; sada se moraše s velikim troškom dovažati po moru okolo Sunija. Grad sâm bijaše manje grad, nego tvrdja. Gradjani se izmjenjivahu po danu stražeći na obkopih, a po noći zimi i ljeti svi se osim konjanikâ mučahu na zidovih i na pojedinih stražah; napokon, kada im je najviše trebalo ljubavi saveznikâ, moradoše pomnožiti terete, koji su ih jako tištali. Mjesto običnoga poreza nametnuše dvadesetinu na svaku uvoznu ili izvoznu robu misleći, da će od toga imati koristi.“ (Thukydide).

Evo to bijaše plod ote pustolovne i nerazborite vojne. Athena je izgubila mnogobrojne branitelje, izcrpila svoja vrela, a nezadovoljnimi učinila svoje saveznike, pak navukla na svoje golo zemljište rat, koji je nedavno vodila na srdce Peloponnesa. Dodati treba svim tim nevoljam još neprijateljstvo Alkibiadovo.

No ipak to neuzdrma postojanosti Athene. Thukydide je prisiljen to priznati. „Na početku rata mišljahu jedni, ako Peloponnežani provale u Attiku, da će Athenjani moći uzdržati jednu, drugi da će dvie, njekoji da će tri godine, a nitko da će se držati više godina. Ali 17 godina nakon prve provale, već izcrpljeni tim ratom, počeše drugi na Siciliji jednako opasan kao i onaj na Peloponnesu.“ Nesreća sicilska bijaše velik udarac: s početka se to nehtjede vjerovati; zatim, kada nebijaše moguće o tom sumnjati, razgnjeviše se na one, koji su ih poticali na vojnu. No to nepotraja dugo: kad je prošla prva uzrujanost, Athena bude opet sebe dostojna; ona napusti bezkoristna okrivljivanja, da nemisli na drugo, nego kako da se osveti starim dušmanom i svim novim neprijateljem, koji se dizahu uslied njihove nesreće. Drva za gradnju bijahu nagomilana, brodove staviše na dilje, glavina Sunij bi utvrdjena, da štiti prolaz stranoga živeža, a vieće od desetorice gradjana sastavljeno, da bude brže i jače djelovanje vlasti; onako kako se Rim uticaše u neprilikah diktaturi.

Skrajnji čas, činjaše se, da je u istinu došao. Euboeja, žitnica Atheni, obreče Agisu, koji je bio svedjer u Dekeleji, da će se dići, ako joj pošlje kakovu pomoć. Lesb, Chios, Ery-

www.crohis.com

threja saobćiše mu isto. Tissapherne, satrap pomorskih pokrajina, i Pharnabaz, upravitelj pokrajina hellespontskih, obrekoše novčanu podporu za uzdržavanje brodovlja. Iza pobjeda Kimonovih dvor sužki nije pobirao nameta od asijskih podanika athenskih. No Darij na viest o nesreći Athene mišljaše, da ih nemora više šteditи. On nedopusti, da se odbije od danka, koji je imao davati Tissapherne za Ioniju i Kariju, ona svota, koje neplaćahu više grčki gradovi. To bijaše bez dvojbe svojski preporučeno i Pharnabazu; odatle revnost za Peloponnežane. Poslanici Pharnabazovi donieli su već bili 25 talenta; Lakedaemon ih nedobije; on naloži saveznikom, da priprave 100 ladja. Ali opreme samo 21; kada htjedoše izaći iz zaljeva saronskoga, da odplove put Chija po moru, na kom se nebi smjelo nalaziti više nijedno jedro athensko, sa strahom i trepetom naidoše na jedno brodovlje, koje ih baci natrag u luku te ih prisili, da se izkrcaju. No prije, nego je viest ob ovoj nenadanoj nesreći stigla na obale Asije, požuri se Alkibiade put Chija sa pet ladja lakedaemonskih kao s prednjim dielom, govoraše on, silne vojske. Velikaši chijski privolješe narod uzprkos protivnomu nagnuću na odpadnuće. Erythreja i Klazomena, zatim Theos, Lebed, Ereja, napokon Milet stupiše takodjer svi u savez peloponnežki.

Alkibiade bijaše puki izdajica svoje otačbine, a zapovjednik spartski, koji ga je sprovadjao, bijaše izdajica ciele Grčke, jer je podpisao ugovor s Tissaphernom, kojim bijahu predani velikomu kralju svi Grci u Asiji i na otocih tako, da je Sparta pristala na to, da mu prepusti i one gradove, kojih niti je on nit su ih ikada posjedovali predšastnici njegovi (412.).

Na taj će način borba, koja bijaše nedavno unutar granica zapadnoga svieta grčkoga, preći na iztok. Athena, za koju držahu, da je na kraju s vreli i s hrabrošću, posla onamo malo po malo 104 ladje, koje nadjoše pristanište i izvrstnu pomorsku postaju kod Sama. Narod ovoga otoka, upozoren izdajstvom velikaša chijskih, progna svoje, da nebude prisiljen prekidati svezu s gradom, komu se ima zahvaliti cvjetanje obće trgovine, te sjediniti se s onimi, koji su netom sramotno izdali slobodu asijskih Grka velikomu kralju. Athensko brodovlje branjaše Sam, zaštiti Lesb, Klazomenu i potuče blizu Mileta Peloponnežane (u septembru 412. godine), ali nemogaše zapriečiti odpad Knida i Rhoda. Ladje selinuntske, syrakužke i thurijske dodjoše, da se spoje s ladjami lakedaemonskimi, a Tissapherne obreče, da će doskora doći phoeničko brodovlje.

www.crohis.com

Athena bijaše sama proti svim; dugo nemogaše uzdržati toliku silu. Neočekivan dogadjaj pribavi joj nješto počinka; Alkibiade se na ime zavadi s Lakedaemonom. Taj čudni čovjek na čudo Sparćana prilagodi se s takvom gibkošću zakonom i običajem njihovim, da se je činilo, kao da mu je crni kruh s crnom juhom uviek bio jedinom hranom, a vježbe spartske njegov uzgoj od djetinjstva. Nu ipak nemogaše razuzdanik zapriečiti, da se opet nepokaže njegova ćud: pogrdno je uvriedio kralja Agisa, koji ga htjede smaknuti. Vlada sama, uznemirena njegovim sve većim ugledom kod asijskih Grka, dade nalog, da se ubije. To bijaše sud na način silnoga kralja. Athena držaše se barem redovitoga suda. Alkibiade upozoren na nakane onih, kojim je tako dobro služio, ostavi vojsku i pobježe k Tissaphernu. Tissapherne nemogaše se dosta nadiviti njegovoj mehkušnosti, a duhom njegovim bijaše sav uzhićen. No to nebijaše njemu dosta, da bude drug satrapu u razkošnosti: protjeran iz Sparte morao je predobiti Athenu svojimi uslugami. Zato predoči Tissaphernu pogibelj, ako se preda jednomu jedinomu narodu kopno i more; veće vriednosti da je po velikoga kralja, da se uzdrži ravnotežje izmedju Sparte i Athene te da se obje satru. Pošto imadjaše Sparta premoći svojom dobitak tada, trebalo joj je umanjiti s početka novčanu podporu, koju joj davaše satrapi, te nedati joj pomoći, koja joj imaše doći od Phoenikije.

Tissapherne pristane svom dušom na te misli, jer je to išlo zajedno u prilog i njegovoj politici i njegovoj škrtosti. Nješto novaca porazdieljeno medju vodje peloponneskoga brodovlja učini, da se je potratilo u neradu dragocjeno vrieme. Jedini Hermokrate Syrakužanin sačuva svoje ruke čiste od zlata velikoga kralja. Alkibiade okoristi se ovom promjenom kod athenske vojske, koja bijaše utaborena kod Sama. Njegovi tajni poslanici dokazivahu trierarchom i svim bogatim neprijateljem narodnih uredaba, da bi on jedini bio sposoban promieniti sreću, koja im je već četiri godine toli protivna. Oni ga predočivahu kao onoga, koji drži neodlučno vrh glave Athene savez i blago, ili srčbu i oružje velikoga kralja, pobjedu ili propast. Ako je obustavio novčanu podporu davanu Sparćanom, može im ju opet vratiti; on je doduše zadržao u njihovih lukah 150 ladja phoeničkih, ali on im može opet pomoći do vjetra, da zaplove morem te da se sjedine s brodovljem peloponneskim. No za njega neima sigurnosti u Atheni dotle, dok su na kormilu oni, koji su ga prognali.

Ovim riečim lahko i rado vjerovahu glavni častnici vojske. Od smrti Kimonove plemićka oposicija ograničila se je čedno na

www.crohis.com

sarkasme i šale Aristophanove. Javna nesreća uzbudi na novo nade njezine te ju potakne na odluku, da to u istinu svrši; čim dulje trajaše rat te bivaše nesretan, tim se više množahu tereti trierarchije. Kada je zastava athenska bila pobjedonosna, odštećivaše ih barem plien; sada je samo pogibelj sigurna, pliena nikakva, a troškovi se bez prestanka na novo množe. Siromah, koji neimaše ino do života svoga, često jadnoga, stavljaše ga s rodoljubivom bezbrižnošću u pogibelj; bogataš imadjaše povrh toga još i zlu sreću, on propadaše. Bez toga razjašnjenja nebi se dali razumjeti prizori, koji će slieditì, pa ni tiranija tridesetorice. Od strane imućnikâ nebijaše to samo sliepa mržnja na slobodu, nego silna mržnja na ustanove, koje od vremena nesreće učiniše stanje nesnosljivo onim, koji držahu, da žrtve prinesene časti i sili otačbine moraju imati kraj.

Da oposicija njihova bude silnija, osnivahu već dulje vremena plemići potajna družtva (*hetaerije*); radeći sporazumno mogahu u zgodan čas na svoju korist obaviti izbor na Pnyxu ili osujetiti tužbu pred helijasti, koja bi prietila komu od njihovih. Članovi tih družtva bijahu oni prijatelji Kimonovi, koji su se kod Tanagre dali svi poubijati, da svale sumnju sa svoga imena. No prošlo je vrieme liepomu požrtvovanju. Sadanje hetaerije idjahu samo za tim, da sruše vladu. Više vodja od vojske kod Sama bijaše u tih tajnih družtvih. Čovjek,koji se imao toliko tužiti na narod, činjaše im se koristnim orudjem.

Jedini Phrynich uvidi, da se Alkibiade nebrine više za oligarchiju, nego za demokraciju. On ostade kod toga, da je sramotno prognaniku pred noge baciti zakone otačbine njegove; on bijaše zato, da se u saveznih gradovih uzpostavi vlada oligarchijska, kojoj bi prva skrb bila ugovarati s Lakedaemonom. No neposluhnuše ga; poslanici odu u Athenu; na čelu im bijaše Pisandar. Primljen s početka s radostnimi uzklici zadovolji se malo po malo tim, da upita svakoga oposicionalca, na koja sredstva računaju, da spase domovinu; pa kako su bili prinuždeni priznati, da neimaju nikakovih: „E pa dobro, odgovori im na sav glas, mi ćemo ih samo onda naći, ako budemo u svoju politiku ulagali više čednosti, ako budemo ugled davali malenu broju sugradjana, da kralju ulijemo u dušu uvjerenje, da se manje bavimo u sadanjih prilikah oblikom svoje vlade, nego svojim spasom. Kasnije će nam lahko biti promieniti, ako nam se što nemili; ali pozovimo medjutim natrag Alkibiada, koji je sada jedini sposoban uzpostaviti našu državu.“

www.crohis.com

Pisandar nedobije ovaj čas, što je molio. Oklievahu dirati u demokraciju proslavljenu Aristidom i Periklom, s kojom bijahu skopčane sve velike stvari, koje su se dogodile u jednom vieku. Budući da je nagovaranje ostalo bezuspješno upotrebiše plemići strahovanje. Potajna se družtva, ravnana Antiphontom, razširivahu; malo po malo obkoli grad ogromna urota. Androkle, glavni govornik puka, pade od mača. Ostali vodje pučki bijahu potajno smaknuti, a krivce se nije tražilo; glavna skupština, vieće od pet stotina, viećaše u strahu, koji im se je zadavao drzovitošću ubojica. „Nitko, veli Thukydide, što je predočivalo najžalostniju sliku te tiranije oligarchijskih urotnika, nitko se neusudi dići svoga glasa; jer je najmanji znak oposicije donio sa sobom sigurnu smrt". Da se predusretne svakomu protivnomu gibanju, dovede Pisandar s Tena, Andra, Karysta, s Aegine i iz drugih gradova, gdje je bogatašem povratio upliv, 300 hoplita, koji bijahu straža njegovoj stranci. Kada je bio tako osujećen sav odpor, zaište Pisandar u pučkoj skupštini izvan grada, da odstrani oposicionalce, da se desetorici gradjana s absolutnom vlašću povjeri revisija zakona.

Novi ustav nečinjaše se na prvi pogled jako različit od staroga. Vieće od 400 članova dodje na mjesto 500; a mjesto glavnih skupština uvede se u buduće skupština od 5.000 gradjana, izabranih prema njihovu imetku i položaju. Mi znamo, da za demokracije su pučke skupštine riedko dostigle taj broj. No tada imadjahu pravo u njih dolaziti svi: od sada pak samo 5.000 izabranih, kojim saobćiti imena nije se nitko naglio; osim toga bijaše sazivanje skupštine ovisno o vieću od 400, koje imaše neograničenu moć, i koje kako bijaše sastavljeno, davaše svu sigurnost plemićem; napokon, da se odstrane siromasi od javnih služba, odlučiše, da će jedina vojnička služba biti plaćana.

Novi se ustav privede u život, ali sila nametnuta narodu, pade svakomu u oči. Straže s oružjem bijahu ponamještene po gradu, a straža od 120 mladih ljudi okruživaše novo vieće, kada god bi išlo na viećanje; svaki član bijaše naoružan mačem. Tako se ratoborni i puni prietnja pokazaše, kada su išli, da iztjeraju pet sto još sabranih viećnika: oposicije nenadjoše nikakove. No ipak se tiranija odmah pokaza. Više gradjana bi pogubljeno, drugi biše pobacani u tamnice ili prognani.

Nova vlast zaboravi na najnovije predloge Alkibiadove; ona se smatraše dosta jakom bez njega. Ostavi ga u progonu: to bijaše prva nesmotrenost. Učiniše i drugu: Athenu poniziše

www.crohis.com

bacivši ju pred noge Sparti. Ništa nije bilo kadro većma pobuniti narodnu stranku, prave prijatelje otačbini, a osobito vojsku kod Sama. „Rat, poručiše Agisu, produljivati nema više razloga, pošto Athena ima sada vladu Sparti prijaznu"; te poslaše Antiphonta, Phrynicha i više drugih u Spartu radi ugovaranja o miru; oni ga htjedoše imati pod svaku cienu, pa makar morala Athena predati svoje podaničke gradove, dapače i svoje brodovlje i svoje zidove. Da se osiguraju od demokratske reakcije, koja je počela glavu pomaljati, načiniše tvrdjicu na ulazu u Piraeej, koju su kanili, toga netajahu ni malo, predati Lakedaemoncem kod prve pogibelji.

Agis odgovori izdajnički na ove ponude. Misleći, da je grad pun nemira i smetnje, pozove novake s Peloponnesa; a iz Dekeleje udari na Athenu, te se nadaše tvrdo, da će mu otvoriti vrata, ili da će moći oteti duge zidove. Divni grad neoklievaše, da učini svoje. Narod uzprkos nevriednoj vladi izadje pred neprijatelja, a Agis se potučen sramotno vrati u Dekeleju.

Po osnovah Pisandrovih imaše oligarchijski prevrat, podupiran od njekoliko zapovjednika vojske, buknuti u Samu u isto doba kad i u Atheni. Počeše ubijati iz potaje kao i u Atheni: Hyperbol i njekoji drugi padoše od mača. No vojska, koja sačinjavaše najbolji dio naroda, izjavi se za stari i slavni ustav. Ona preprieči te neuspije pokušan ustanak oligarchije na Samu; a da ohrabri vladu, za koju držaše, da je još na kormilu, pošalje poslanike sa svojim pouzdanjem u Athenu. Oni dodjoše prekasno: vieće od 400 dade ih zatvoriti; jedan od njih pobjegne i dodje vojsci pripoviedati o usudu svojih drugova i položaju u Atheni, koji je opisao najcrnjimi bojami. Sva vojska protrne na te viesti. Thrasybul i Thrasyl, dvojica izmedju zapovjednika, zaprisegoše vojnike, da će rodoljubivo uzdržavati demokratsku vladu, da će produžiti rat s Peloponnežani i da će srušiti tirane. Samljani isto se tako zavjeriše. Argos ponudi svoju pomoć.

„Tada bijaše, veli Thukydide, velik razkol izmedju grada i vojske: vojska htjede prisiliti grad, da zadrži demokraciju; a grad htjede prinukati vojsku, da prihvati oligarchiju. Vojnici se sabraše u skupštinu, u kojoj skinuše zapovjednike s trierarchi, koji im bijahu sumnjivi. Medjusobno se hrabrahu govoreći, da se netreba plašiti, ako se grad razstane s njimi; da se je najmanji broj odciepio od najvećega i onoga, koji ima u svakom pogledu najjača sredstva. Budući gospodari brodovlja,

www.crohis.com

mogahu siliti gradove pod njihovom vlašću na davanje novaca posve tako, kao da su ih došli tražiti iz Athene. Imahu Sam, grad mogućan; . . . i njim bijaše mnogo laglje zapriečiti onim s grada porabu mora, nego ovim oteti im ga. Što dobivahu iz Athene? Niti dobrih savjeta; jer mjesto da bi dobivali novaca od nje, o čem nebijaše ni govora, šiljahu ih oni njoj. U gradu nagomilavahu zločine do povrede otačbenih zakona, koje nastojahu oni uzpostaviti. Moradoše natrag pozvati Alkibiada, koji će im pribaviti savez sa silnim kraljem; pa napokon: dogodilo se, što mu drago, oni imahu uviek dosta silno brodovlje te bijahu dosta mnogobrojni, da podju na koju mu drago stran, i da se dadu na osvajanje zemljišta."

Evo dakle vojske u buni protiv države, ili radje, kako govoraše Thrasybul, država se buni protiv vojske; jer Athene nebijaše više u Atheni, nego na brodovlju, kamo je tako dugačak rat dozvao najhrabrije gradjane. Grad bijaše od sada ovisan o vojsci; vojska pripadaše najvještijemu, a najvještiji bijaše Alkibiade. Velikaši računahu na njega, da stupe u savez s Persijom; no on bijaše više obećao, nego mogaše držati, zato mišljahu njegovi novi prijatelji, da su izigrani, pa ga ostaviše u progonstvu. No ipak težka mu je bila uloga prognanika, a smutnje, koje mu parahu otačbinu, pričinjahu mu se najboljom sgodom, koju si mogaše željeti njegov pletkarski veleum, da udje možda slavodobitno u Athenu. Protjeran s jedne strane baci se na drugu; dade razabrati mišljenje vojske kod Sama, a oni ga posluhnuše. Jednom govoraše on protiv pučke vladavine, sada ju odabrava i uzvisuje; a u isto doba zasliepi vojnikom oči krivimi obećavanji. Zajamči im prijateljstvo Tissaphernovo, novčanu podporu od njega i pomoć brodovlja phoeničkoga. Jednodušno ga proglasiše zapovjednikom medju zapovjednici. Moraše ih uvjeriti o prijateljstvu Tissaphernovu. On podje na dvor satrapov, okoristi se kod njega novim svojim dostojanstvom, da ga bolje primi. Igrajući izvrstno u toj dvojakoj ulozi, uspje, veli Thukydide, te gospodovaše nad Tissaphernom po Athenjanih, a nad Athenjani po Tissaphernu. Što htijaše, to barem poluči: on zavadi malo zatim satrapa s Lakedaemonom.

Vojska veoma oduševljena htjede ići ravno na Athenu, da sruši oligarchiju. To bijaše najpametnija odluka; Alkibiade utiša to oduševljenje te uztvrdi, kada bi ostavili Sam, da bi predali neprijatelju svu Ioniju i Hellespont. To oklievanje moraše upropastiti Athenu, kojoj neprestano priećaše izdajstvo vieća 400 i navale Peloponnežana. Nu Alkibiadu bijaše od koristi ići u grad

www.crohis.com

samo nakon kakove velike usluge, koja bi im nalagala priznavanje.

Medjutim i u krilu samoga vieća 400 govorahu Theramen i Aristarch proti novomu stanju stvari. Ne zato, kao da bi bili prijatelji demokraciji, nego jer im nedadoše dio u vlasti, za kojim su čeznuli, te su voljeli tražiti sreću u novom prevratu. S početka tražahu jednostavno, da se uredi skupština od 5.000, koja bijaše do sada puko slovo. Zatim potakoše narod na tvrdju u Piraeeju. Oni isti, koji su ju bili sagradili, porušiše ju. Jedva što je bila porušena, pomoli se 40 lakedaemonskih ladja pred lukom: oni povikaše, da su neprijatelji, koji dolaze da zauzmu tvrdjicu, koja bijaše za njih pripravljena. Hrpimice pohrle u Piraeej, naoružaju ladje, ukrcaju se i stanu progoniti Peloponnežane, koji uvidjevši, da im udarac nije uspjeo, zapute se put Eretrije. Athensko brodovlje od 36 ladja postavi se pred taj grad, da ga štiti; ali bude nenadano napadnuto od Lakedaemonaca, koji se dočepaju 22 ladja, udju u Eretriju, pobune svu Euboeju, pa, da osiguraju za svagda lahak prelaz četam savezničkim, bace preko Euripa most, na koji branjahu ulaze dva tornja.

Thukydide posvjedočuje, da ni sicilska nesreća neprouzroči tako duboka klonuća duha kao pobuna Euboeje. Attika izgubi na jedan mah i branište i hranište svoje: ona bijaše zatvorena Dekelejom i Euboejom te lišena živeža. Uz to bez ikakve nade od vojske kod Sama i svaki čas u strahu, da će doći pobjedonosno brodovlje neprijateljsko. Naum Syrakužana bijaše, da se zapute ravno put Piraeeja nakon ovoga uspjeha: Lakedaemonci oklievahu i propustiše liepu priliku.

Athenjani uzprkos zabuni, u koju ih baci nesreća, nepropustiše naoružati još 20 ladja. No ova nesreća pričinjaše se osudom oligarchije. Sazvana bi skupština: ona skide vieće od 500 te zaključi, da se vlada povjeri pet tisuća gradjana; da svi oni, koji nose oružje kao hoplite, imaju biti dielom toga sbora; da nitko nesmije plaće dobivati za nikakvu službu. „Bijaše jošter, dodaje Thukydide, drugih skupština, u kojih postaviše zakonoše (nomothete), i u kojih zaključiše razne koristne ustanove. Ovo je vrieme naših dana, u kojih se čini, da su se Athenjani najbolje ponieli u politici: oni se umljahu držati prave sredine izmedju sile bogataša i puka.“ Ovo pravedno ravnotežje nebijaše, kako se čini da Thukydide misli, u novom ustavu u smjesi aristokracije i demokracije. Jer bijahu sve stare ustanove opet uzpostavljene, a ograničenje broja gla-

www.crohis.com

sovalaca bi vrlo brzo dokinuto, to se isto nalažaše u umjerenosti i rodoljublju ponovljene demokracije.

Konac oligarchijske stranke bijaše dostojan sredstava, koje je bila poprimila, da prisvoji i da drži vlast u šakah svojih. Većina vieća 400 pobježe u Dekeleju k Lakedaemoncem. Jedan od njih Aristarch htjede još označiti svoj progon izdajstvom. Pobježe u Oenoju, tvrdju attičku, koju bijahu obsjeli Boeoćani i Korinćani. On osvjedoči zapovjednika, da je sklopljen mir s Peloponnesom, te uvede neprijatelja u mjesto. Padši četiri ili pet dana kasnije Athenjanom u ruke izgubi glavu. Antiphonta stiže isti udes. Taj čovjek, koji nalagaše ili dopustaše kao vodja stranke tolika ubojstva iz potaje, bi barem javno osudjen od onoga naroda, koga je išao izdavati Lakedaemonu. On mogaše braniti svoju stvar, napadati svoje sudce i govoriti govor, kojega vanredna rječitost je sačuvala uspomenu na strogi sud, zašto mu je i potomstvo zahvalno. Što se tiče Phrynicha, njega ubiše iz zasjede na povratku sa njegova poslanstva u Spartu, malo prije dogadjaja u Piraeeju. Tužitelji Antiphontovi bijahu dva stara člana vieća 400; ovaj čas govoraše se, da su žarki ljubitelji slobode, no dan prije bijahu usurpatori pa će opet brzo to biti po drugi put! Iste vrsti čovjek, koji će postati tiran, Kritija, izazva odluku, da se natrag pozove Alkibiade.

Dok Athena na taj način gubljaše i opet postizavaše slobodu, trajahu produžene vojničke operacije. Peloponnežani računahu na nered vojske kod Sama. Vojska im poremeti svojim zaptom i rodoljubljem taj račun, no nemogaše zapriečiti, da viesti došle iz Athene neodluče odpada Abyda, Lampsaka i Byzantija. Na sreću učini Tissapherne, da izgubiše saveznici 80 dana pred Rhodom; pa kada Sparćanin Mindar, neočekujući više ništa od Tissapherna, ču pogodbe Pharnabazove, koji ga bijaše pozvao put Hellesponta, 55 athenskih ladja progonjaše s te strane 67 neprijateljskih trirema te pobiediše sjajno kod Sesta. To bijaše prva utjeha Atheni poslije nesreće sicilske (411). Drugi boj kod Abyda trajaše čitav dan. Pod večer dodje Alkibiade sa 20 ladja, a ta neočekivana pomoć pomože Athenjanom do pobjede, koji zarobiše 30 ladja. No brodovlje neimadjaše novaca: Alkibiade nadajući se, da će ih dobiti od Tissapherna, ode k satrapu. Ovaj moraše sada biti iz nužde na strani Lakedaemonaca, kojim bijaše zviezda potamnjela; Alkibiada, toga staroga prijatelja svoga, dade zatvoriti. Alkibiade nadje sredstvo te uteče, a da zaplete Tissapherna, dade razglasiti, da je na njegovu zapoviest na slobodu pušten (410). Požuri se, da stigne opet k vojsci te se namjera-

www.crohis.com

vaše potući imajuć 45 ladja sa 60, koje bijahu preostale Peloponnežanom, kada mu stiže pomoć od 40 jedara. Sve brodovlje pelloponnesko bi zarobljeno: čete, koje su se tu izkrcale, biše takodjer uništene u boju na kopnu kod Kyzika, gdje zaglavi Mindar uzprkos jakoj podpori Pharnabazovoj. Hermokrate, koji ga zamieni, pisaše ephorom: „Sve je izgubljeno. Mindar mrtav; neima živeža; što da činimo?“ U čitavoj stvari nebijaše ništa spartskoga do lakonske viesti. Sparta izgubivši velike nade ponudi se na ugovaranje o miru pod pogodbom, da zadrži svaki grad ono, što posjeduje. No Athena videći, da joj se vraća dobra sreća, mišljaše, da će ju postići sasvim neuzkolebivom postojanošću svojom. Previše bijaše izgubila, Euboeju, Chios, Rhod, Milet i toliko drugih gradova, a da bi položila oružje. U ostalom stupiše sami od sebe njekoji gradovi opet s njom u savez. Thas, opustošen nakon svoga odpadnuća gradjanskim ratom, protjera spartskoga harmosta, koji njim upravljaše (410).

Alkibiade upotrebi vješto pobjedu Kyzičku. Ovaj grad bi nedavno zauzet i oplienjen: Perinth, Selymbrija otvoriše svoja vrata i dadoše novaca; naprotiv Byzantij utvrdi Chrysopol te ostavi ondje 30 ladja, da pobiraju desetinu od svake trgovačke ladje, koja izlazi iz Ponta Euxina.

Godina 409. bijaše manje sretna: Sparta uze opet Pyl, Megarci udjoše u Nysu, a zapovjednik athenski Thrasyl prodje zlo kod Ephesa. Njekoliko provala Alkibiadovih u zemlje Pharnabazove nebijahu odšteta za to. No godinu dana kasnije zauze Byzantij, a njegovi drugovi prisiliše Chalkedon, da stupi opet u vlast Athene. Uzaludan bijaše pokušaj Pharnabazov, da ga spasi. Ostavljen od Sparte i nalazeći se ozbiljno u opasnosti stade satrap ugovarati, obeća novčanu podporu i obveza se, da će sprovesti athensko poslanstvo do velikoga kralja.

Tako riedko nalazimo priliku hvaliti Spartu, da treba napomenuti ovdje jedan čin pravednosti. Byzantinac njeki otvori vrata Alkibiadu uzprkos posadi spartskoj. Tužen u Lakedaemonu s izdajstva, odgovori, da je on Byzantinac, a ne Sparćanin; da, videć u opasnosti ne Lakedaemon nego Byzantij, kamo Athenjani nisu dopuštali više ničemu unilaziti, a peloponeska je posada trošila i ono malo živeža, što joj bijaše preostalo, dočim žitelji, njihove žene i djeca umirahu od glada, nije podnipošto predao grad, nego ga je oslobodio strahota ratnih: a u tomu, da nije nego sliedio primjere najboljih gradjana lakedaemonskih, koji u prvi red stavljahu liepe i pra-

www.crohis.com

vedne stvari, da dobro čine otačbini svojoj. Lakedaemonci povladiše te rieči njegove te ga poslaše natrag riešena od obtužbe.

Nakon velikih uspjeha izvojevanih u Propontidi ostavi brodovlje athensko ove primorske strane, gdje svatko priznavaše pobjedu njezinu oružju. Na izlazu iz Hellesponta razdieli se: jedan dio pod Thrasybulom plovljaše duž obala thračkih, da pobunjene gradove opet vrati pod dužno podanstvo athensko; drugi pod Alkibiadom sidje pred Sam ter ode plieniti Kariju, koja plati 100 talenta. Moradoše stupiti u savez s Athenom, pošto su pokazali svim otokom Thrakije i Male Asije pobjedonosnu zastavu starih gospodara nad morem. U ovom povratku k sreći, neučini sve Alkibiade. Plutarch vidi samo njega; on ostaje u svojoj ulozi kao životopisac pripisujući sve svomu junaku. No po boku sjajnomu zapovjedniku pokazuje poviest njegove vješte drugove, osobito Thrasybula, pobjeditelja kod Sesta, a za njimi narod athenski, koji uzprkos tomu, što se bijaše izcrpio i što bijaše nesložan, dade im sredstva, da slave slavlje s pobjede nad svom Grčkom i Persijom, protusaveznicami svojimi. Sjajne usluge slavohlepnoga pojedinca nemogahu učiniti, da se neprizna postojanost junačkomu narodu. Medjutim učiniše već Athenjani Alkibiadu, što će mu kasnije učiniti povjestnik: oni mu zaboraviše izdajstva i pripisaše njemu svu slavu novih uspjeha. Proglasiše ga zapovjednikom, a prijatelji njegovi nukahu ga, da dodje uživati svoje slavodobiće.

On odplovi put Athene. Ladje mu bijahu pune štitova i pliena; uz njih plovljaše više neprijateljskih ladja s velikim brojem razderanih zastava: jednih i drugih nebijaše izpod dviju stotina. Jedva što stupi na kopno, izadje narod u hrpah predanj kličući od radosti i veselja. Pozdravljahu ga, sliedom sliedjahu njegove stope te se natjecahu kao za okladu u davanju vienaca. Oni, koji mu se nemogahu približiti, gledahu ga s daleka, starci ga pokazivahu mladjemu naraštaju.

Puk se sabere u skupštinu, Alkibiade se popne na govornicu, pa oplakavši svoju nesreću, potuživši se nježno i s čednošću na Athenjane, svali sve na svoju zlu sreću, na daemona, koji mu zavidi slavu. Za tim govoraše na široko o nadah neprijatelja te opomenu narod, da se opet ohrabri. Athenjani mu dosude zlatne vience, proglase ga vrhovnim zapovjednikom na kopnu i na moru, povrate mu sva njegova imanja te nalože Eumolpovcem i glasonošam, da opozovu prokletstva, koja su bili proglasili protiv njega na zapoviest naroda. Oni opozvaše svi izuzevši svećenicu Theodoru: „Što se mene tiče, reče, ja

www.crohis.com

ga nisam proklela, ako nije učinio ništa proti gradu" (u maju godine 407.).

Alkibiade nehtjede ostati bezposlen u Atheni. Već čekaše 100 gotovih ladja u Piraeeju sa 1.500 hoplita i 150 konja. No prije odlazka poduze jednu od onih sjajnih vojna, koje ljubljaše on, da se pokaže u ostalom i kao pobožan i revan branitelj bogova. Star običaj bijaše kod svetkovine velikih misterija nositi u Eleusinu u svečanom obhodu svetim putem kip Iakcha. No odkada bijahu Lakedaemonci zemljom zavladali, bijahu prisiljeni hoditi u hram preko mora; samo malen broj ih hodočašćaše, a njekoji sveti obredi nemogahu se vršiti. Alkibiade htijaše, da se s pratnjom ide opet po svetom putu i uz običajnu sjajnost. On ih sâm glavom sprovadjaše s vojskom, a Lakedaemonci se neusudiše iz Dekeleje na nj udariti od straha pred njegovim oružjem ili iz štovanja prema vjerozakonu. „Alkibiade dobi tim ponašanjem za sebe ljubav siromahâ i ljudi iz zadnjega razreda pučanstva, tako da ga vruće željahu imati za kralja, a njekoji mu dapače dodjoše kazati, da mu valja dokinuti zaključke i zakone, odstraniti sve tašte ljude, koji smućuju državu svojim brbljanjem; da neka sve uredi po svojoj volji, a hulitelji da mu neka nesmetaju. Nezna se, kako on mišljaše o tiraniji; no najmoćniji medju gradjani bojeći se posljedaka ove prijazni puka prema njemu, siljahu ga, da čim prije ide, dozvolivši mu sve, što željaše, i davši mu za drugove one, koje on tražaše."

Činilo se, da će ovaj put Alkibiade sve brzo svršiti; no ako je otvorene i slabo branjene gradove lahko podčinio u prošloj vojni, nemogaše biti tako s gradovi dobro učvršćenimi i mogućimi, kao što bijahu Rhod, Kos, Chios i Milet, koji se jošte opirahu. Jedan pokušaj Alkibiadov na Andros neuspje. Taj neuspjeh bijaše bez posljedica; no ono, što bijaše opazio kod svoga dolazka na asijske obale, bijaše važno i priečaše sva njegova kretanja. Darij bijaše povjerio svomu mladomu sinu Kyru upravu nad pomorskimi pokrajinami, koje dosele upravljao Tissapherne, koji je nastojao uzdržati ravnotežje medju dva suparnička naroda, da upropasti jednoga po drugom na korist gospodara svoga. Kyro imadjaše druge osnove; njemu bijaše na umu, da će se jednom otimati oko krune s bratom svojim; zato uvrsti medju vrela svoja, koja pripravljaše, pomoć naroda sbog junačtva na najvećem glasu u Grčkoj, a to bijahu Sparćani. On osujeti zato proračunana okolišanja Tissaphernova, podupirući bez iznimke stvar lakedaemonsku. Kao za prvi dokaz svoje prijazni zaustavi

www.crohis.com

athenske poklisare, koje sprovodjaše Pharnabaz do velikoga kralja, te ih zadrži u tamnici tri godine dana.

Peloponnežani imahu tada dostojna premca Alkibiadu, hrabra, no gibka, vješta, prijatna, koji imaše napokon ona politička svojstva koja uviek manjkahu spartskim zapovjednikom: to bijaše Lysandar. Po otcu svojem bijaše Heraklovac; no mati mu bijaše tudjinka tako, da nebijaše ni podpuna gradjanka. Ova mana poroda izključi ga od prvih časti te ga siljaše na veće naprezanje; da se popne visoko, moraše se učiti spajati mudrost s jakošću. Po nesreći držaše on previše do vještine, pa zato manje do poštenja. „Djeca se zabavljaju kostmi, a ljudi zakletvami". Lysandar nedade, da ohladni revnost Kyrova; on ode k njemu u Sardes, gdje stolovaše, te mu izmami novčanu podporu, kojom povisi mornarom platu na četiri obola: Athena plaćaše svojim samo tri; tim mišljaše, da će privabiti mnogobrojne prebjege; pa u istinu za kratko vrieme opremi on 90 ladja. Tu ponaraslu silu trebalo je smjelim udarcem smrviti. Alkibiade bijaše prevelik prijatelj pustolovju, jer pod izlikom, da plieni za Athenu, plienjaše za sebe; mjesto da ostane brodovlju na čelu, zabavljaše se sabiranjem novaca, pače i na trošak saveznikâ; tako kod Kyme, kojoj opustoši zemljište. Zamjenik, koga bijaše ostavio kod Notija s izričnom zabranom, da se neupušta u bitku, neposluhnu ga i pade, a izgubljeno bi 15 ladja.

U isto doba doznaše u Atheni za gubitak Teja, Delphinija, jedine tvrdjice, koju imahu Athenjani na otoku Chiju. Čim se više očekivaše od Alkibiada, tim veći bijaše gnjev i sumnje naroda na te viesti. Jedan njegov neprijatelj dodje od vojske u Athenu te ga obtuži, da je vojvodstvo predao svojim razkalašenim drugovom. Predbacivahu mu i njegovu razkoš i njegovo globljenje; obtužiše ga, da je u Thrakiji dao graditi tvrdjice, da onamo uzmakne, što se činjaše dokazom izdajstvu. Uzprkos povjerenju, nedavno izkazanom pobjeditelju kyzičkomu, imadjaše narod i suviše razloga, da sumnja o čovjeku, koji je poslao Gylipa u Syrakusu i koji je dao zauzeti Dekeleju Sparćanom, koji je pobunio Chios i Milet te počeo na novo strašan rat. Prebrzo se vjerovalo novomu izdajstvu; deset zapovjednika, medju kojimi bijaše Konon, bude imenovano, da ga zamiene. Alkibiade neimaše pače ni vojske više za sebe. On neimaše pouzdanja ni u nju ni u Athenu; no sakupiv nekoliko stranih četa ode vojevati u Thrakiju na svoj račun. Thrasybul bješe umiešan u njegovu nemilost i lišen zapovjedničtva, nu čestiti gradjanin ovaj nedržaše se ovlaštenim, da

www.crohis.com

kazni svoje sugradjane za pogrješku njihovu; on nastavi službu na brodovlju s čašću, koju im se svidjelo dati mu (407).

Ovaj čin bijaše na čast gradjaninu, a evo drugoga, koji je na čast gradu. Malo kasnije pade prognanik athenski i rhodski, smrtni neprijatelj narodne stvari, najdjelavniji posrednik izmedju Sparte i Persije, s imenom Doriej Athenjanom u šake. Zakon onoga vremena zahtievaše njegovu smrt; no Doriej bješe dobio tri vienca u Olympiji, sedam u Nemeji, osam kod isthamskih igara. Kada vidješe Athenjani u okovih slavodobitnika toliko puta slavljena od ciele Grčke, zaboraviše svoj gnjev te ga poslaše natrag ni nenapomenuvši odkupnine. Drugčije postupaše Sparta malo kasnije: g. 395. odruži se Rhod od njezina saveza. Doriej, koji boravljaše tada na Peloponnesu, bijaše stran tomu odpadnuću. Pa ipak ona ga dade uhvatiti, odvesti u Lakedaemon i pogubiti.

Godina izminuću zapovjedničtva Lysandrova se primicaše. Za nasljednika mu poslaše Kallikratida, pravoga Sparćanina bez umjeća, bez slavohljepja, nepodmitljiva, koji znadijaše samo upravno hoditi te ići svakamo, kamo mu zapovjeda njegova otačbina, pa bilo i na smrt. Prije njegova dolazka uništi Lysandar, da ostane potreban, sva vrela brodovlju te sastavi u ionskih gradovih stranku, koja snivaše o uzpostavi starih tiranija. On znadijaše dobro, da toj oligarchiji treba tudje pomoći, pak računaše, da će Sparta njemu povjeriti podupiranje toga ustanka.

Kallikratide nadje brodovlje od 140 jedara, ali nebijaše novaca. Zato ode u Sardes k mladomu Kyru, koga bijaše Lysandar razdražio na njega. Strpljivost Sparćaninova bješe težko i grubo kušana: čitav dan čekaše na pristup, koji mu bi odbijen. Ostavi Sardes sažaljujući žalostnu ovisnost, u kojoj se nalažahu Grci spram bezobraznosti persijskoj, pak se zakune, da će sve svoje sile upotriebiti na povratku u otačbinu svoju, da bi pomogao, da dodje do mira medju Spartom i Athenom. Pozvan od jedne stranke u Methymnu zauze to mjesto, dade ga oplieniti vojnikom, no odbi prodaju žiteljâ: „Dok budem ja zapoviedao, reče, neće nijedan Grk biti prodan u robstvo.“ Konon dodje prekasno, da spasi Methymnu; on bi sâm zatvoren u Mityleni, pošto izgubi 30 ladja. Ostade ih samo 40, a neprijatelj jih imaše 170. Ipak mogaše poslati viest u Athenu. Najvećim naprezanjem i upotriebivši zadnja vrela pusti narod za 30 dana 110 ladja u more. Svi oni, koji nebijahu neobhodno potrebni za čuvanje zidova, odoše na ladje.

Neprijateljska se brodovlja sukobiše kod Arginusa, kod tri mala otočića na obali aeolskoj (u juliju godine 406). Premoć

*

www.crohis.com

bijaše sada na strani Athenjana. Kallikratida svjetovahu, da podje natrag; slutnje, govorahu gataoci, javile su mu smrt; on odgovori: „Ako budemo potučeni, Sparta će opet lahko naći brodovlje; no ako ja pobjegnem, gdje ću opet naći svoje poštenje?“ On bi potučen i pogibe medju prvimi; zarobljeno ili potopljeno bi 70 ladja. Athenjani ih izgubiše 25, ali imadjahu malo mrtvih; a mnogo ljudi, koji bijahu na ladjah, moglo bi se bilo spasiti na njihovih ostancih, da se nije boj bio daleko od obale. Zapovjednici naložiše medjutim Theramenu i Thrasybulu, da se pokupe oni, kojim su se ladje razbile, i mrtvaci, a oni sami stadoše progoniti neprijatelja. Taj zaključak prihvatiše s oklievanjem; bura se digne, a preko tisuću nesretnika pogine strašnom smrću. Ni častna pogreba nemogahu imati. Kod Grka bijaše svetogrdje, ako bi mrtvi ostali nepokopani; zapovjednici bijahu sigurno krivi: pozvaše ih pred sud. Već skoro dobiše pravdu, kada se jedan čovjek približi: „Ja bijah, reče, u bitci; moja se ladja razbi, a ja se popeh na jarbol pa gledah moje drugove, gdje pogibaju jedan za drugim. Oni mi naložiše, ako se sretno izbavim, da odem javit u Athenu, da su oni kukavno ostavljeni od svojih zapovjednika.“ Na te rieči pričini se narodu, kao da sluša jauk onih, kojim bijahu ladje potonule i koji se sami potopiše; rodjaci stadoše tražiti osvetu, a skupština glasovaše za smrt. Protiv te osude podiže se uzalud glas pravednika Sokrata. Athena se pokaja, no prekasno; ona plati naskoro nesposobnošću svojih zapovjednika kod Aegos-Potama ovu nepravednu žestinu hvale vriedna čuvstva prama pobjediteljem arginuskim (406).

Nesreća Peloponnežana bijaše velika. Na molbu svih saveznika asijskih i Kyra bi povjereno Lysandru, da popravi nesreću (404). On bijaše samo zamjenik Araku, jerbo Sparćanin nemogaše biti dva puta zapovjednik brodovlja, ali on imaše punomoć. Kyro videći, da se približava smrt otca, dade Lysandru zlata, koliko tražaše; i tako mogaše on popraviti brodovlje, s kojim smjelo plovljaše po aegaejskom moru, te ode da provali u samu Attiku. Da osujeti, ako je moguće, zavadjanje persijskoga zlata, koje primamljivaše toliko prebjega, zaključi athenski narod, da će svakoga zarobljenika morskoga osakatiti. Philokle, jedan izmedju novih zapovjednika, učini u tom najviše. Dvie ladje iz Korintha i Andra padoše njemu u šake, a on pogubi momčad. Lysandar zaputi se put Hellesponta. On hćaše upravo da opustoši Lampsak, i još bijaše pred ovim gradom usidren, kad na jedan put prispje 180 sjedinjenih athenskih ladja, koje do-

www.crohis.com

djoše, da ga progone prama Aegos-Potamu. Athenjani mu drugo jutro ponude bitku: on ju neprihvati. Osvjedočeni, da to čini od straha, povrate se na svoje mjesto, a s daleka ih sliedjaše nekoliko lahkih ladja, koje motrahu njihova kretanja; ali na to se neobazirahu, nego se izkrcaše i razidoše za živežem. Četiri dana opetovaše se isti dogadjaj, zato se osmjeliše Athenjani sbog te nepomičnosti, koju pripisivahu strahu, pa se stadoše ponašati kao u najvećoj sigurnosti. Alkibiade nalazio se je u okolici; on vidi pogibelj, doleti na konju u tabor Athenjana te im dokaže, kako je nerazborito ostati na otvorenoj obali bez utočišta, bez osigurana živeža napram jakomu neprijatelju; opomene ih, da se opet približe Sestu. Neposlušaše ga; dapače mu reče jedan izmedju zapovjednika, da se neima pačati u zapovjedničtvo, koje mu nije povjereno. Alkibiade se na to povrati.

„Peti dan dodjoše po običaju Athenjani opet nudjati bitku; u večer, kada se opet vraćahu nemarno i s običnim prezirom, Lysandar naloži zapovjednikom ladja, poslanim na motrenje, da se svom hitrinom povrate, kada opaze, da se izkrcavaju Athenjani; a kad prispiju nasred tjesnaca, da dignu na kljunovih svojih ladja sulicu i mjedeni štit; to da je znak odlazku brodovlja. On sâm obilazeći sve redove ohrabrivaše krmilare i kapetane; opomenu ih, da drže svoju momčad u redu, a čim se dade znak, da veslaju iz svih sila proti neprijatelju.

Netom se je moglo vidjeti štit podignut na ladjah, poslanih na motrenje, poda trublja na ladji admiralovoj znak, i sve brodovlje stade ploviti u dobrom redu. Tjesnac, koji razstavlja oba kopna, širok je na onom mjestu samo 15 stadija; veslači se požure te ga brzo preplove. Konon bijaše prvi medju zapovjednici athenskimi, koji je vidio s kopna brodovlje gdje napreduje. Tuga ga obuze pomislivši na nesreću, koja prieti Athenjanom, a on zovi jedne, zaklinjaj druge, a sili svakoga, koji mu pred oči dodje, da ide na ladju; no bezkoristna mu bijaše sva revnost. Vojnici se bijahu razišli po obali; bijahu pošli, da si kupe živeža, ili se šetahu po selih; njekoji spavahu pod šatori svojimi, drugi si kuhahu večeru. Peloponnežani navalivši na neprijateljski red uzeše prazne ladje, a onim ladjam, koje se počeše puniti, polomiše vesla. Vojnici, koji hrpimice pritrčaše, da ih brane, ali bez oružja, biše pogubljeni kod svojih ladja; a one, koji bijahu pobjegli s ladja na kopno, poubijaše neprijatelji, koji se bijahu izkrcali i pošli za njimi u potjeru. Lysandar zarobi 3.000 ljudi, medju kojimi bijahu i zapovjednici. Uhvati sve brodovlje osim paralijske ladje i osam ladja, koje

www.crohis.com

mogaše Konon sa sobom povesti.“ (Septembra ili oktobra godine 405.)

Ovaj put pobiedi mudrost, a ne jakost; borbe ni nebijaše: Athena je bila zaslužila bolji konac. Jednu uru prije te propasti bijahu sve prilike još za nju. Persijsko zlato, vještа lukavost Lysandrova, nemarnost njezinih zapovjednika, učiniše na jedan mah, što nemogaše učiniti dvadeset i šest godina sva Grčka urotivši se proti njoj. Sve bijaše sada svršeno; ni jedne ladje nebijaše u Piraeeju, ni jednoga talenta u blagajni, nijednoga hoplita u gradu, nigdje ništa, što bi moglo poslužiti, da se sastavi nova vojska. Athena imala je propasti, ne s nestašice srčanosti nego s nestašice ljudi. Rim bijaše sretniji proti Hanibalu; on neimaše više ni postojanosti ni domoljubja.

Skratimo žalostnu pripoviest tih zadnjih časova. Borbe nebijaše, ali bijaše krvoprolića. Sparta htjede svršiti ovaj rat, kako ga je bila i započela: s 3000 zarobljenika postupaše kao i s Plataejci. Lysandar zapita Philokla, što zaslužuje onaj, koji je nedavno od Athene stvoreni zaključak glede zarobljenikâ izvršio. Philokle s ponosom uzkrati odgovor tužitelju, koji mu bijaše u jedno i sudcem i krvnikom. Lysandar obučen kao svećenik, kao da se smatra osvetnikom božjim, ubi sâm Philokla. To bijaše znak velikomu pokolju.

Nijedan grad nepokuša, da se opre. Byzantij, Chalkedon, svi gradovi, pred kojim se pomoli Lysandar, otvoriše mu vrata. Posvuda dokine on demokraciju te dade vlast jednomu harmostu lakedaemonskomu i desetorici archonta uzetih iz tajnih družtva, koja je on sastavio. U ostalom dade sada slobodu svim Athenjanom, koje uhvati, te ih posla u Athenu pod kaznom smrti, ako se nebi povratili u nju. Ona ih moraše hraniti; on joj dakle šiljaše glad. Doskora dodje on sâm u Piraeej sa 150 ladja, a Pausanija se utabori u vrtovih akademije sa svimi silami Peloponnesa.

Medjutim stiže Lysandru utekla paralijska ladja po noći do Attike. Nova nesreća se razglasi; uzdisanje dopre iz Piraeeja u grad, te idjaše od ustiju do ustiju, a za čas saznade za nju svatko. One noći nitko nespavaše: oni oplakivahu mrtve, sebe same, propalu moć, slobodu, koje eto nestade pred udarci Lakedaemona ili pod jarmom gadne stranke. Svanu dan, skupština se sabra: zaključiše, da će zatvoriti sva vrata osim jednih; da će popraviti prodore zidina, da će svuda dobro stražiti, a napokon da će se spremiti, da podnesu obsjedanje grada.

Ni pod udarcem najnesretnijega poraza neklonuše dakle Athenjani posve duhom. Oni se branjahu sred domaćih razpra,

www.crohis.com

zapodjenutih po oligarchiji, dok im glad neiztrgne oružja iz šaka. Sparta zahtievaše, da poruše duge zidove; oni to odbiše. Theramene se ponudi, da će on nastojati, da svojim uplivom, što ga tobože ima kod ephora, na bolje okrene stvar. Na taj put potroši on tri mjeseca, a Athenjani očekivahu s junačkom postojanošću sred glada, koji bijaše velik već za njegova odlazka, konac toga njegova nedokučiva zakašnjenja. Kada se povrati nedobivši ništa, bijaše bieda već na vršku. Poslaše ga natrag, da ugovara s neograničenom vlašću. U Sparti bijahu sabrani saveznici; većina, osobito Theba i Korinth, nebijahu za pomilovanje. Sparta se bojaše predati srednju Grčku Thebi, a more Korinthu; ona pristade na ove pogodbe: Athena ima porušiti utvrde Piraeeja i duge zidove, izprazniti osvojene gradove, smanjiti mornaricu na dvanaest ladja, sklopiti savez s Lakedaemonom, što će reći: izgubiti slobodu; napokon natrag pozvati prognanike. Već bijahu uzpostavljeni po Lysandru oni, koje bijaše prognala Athena s Mela i Aegine.

Više njih hoćaše se još opirati, akoprem glad svaki dan tražaše nove žrtve. Oligarchijska stranka, kojoj rastijaše upliv s obćom nesrećom, baci u tamnicu one pristaše časti athenske, koji sdvajahu, a skupština pristade na nesretnu odluku. „Lysandru predaše sve ladje, osim 12; a zidove preuze on šestnaestoga munychiona mjeseca, na dan, kada su Athenjani bili pobiedili barbare kod Salamine (aprila 404). Jedva što udje u grad, predloži promjenu vlade. Kada su Athenjani pokazivali tomu odlučnu protimbu, reče im, da nisu izvršili pogodbu, da su dani odredjeni za porušenje zidova prošli, a da taj članak ugovora nije izvršen; on sazva vieće, da mu predloži druge pogodbe puno okrutnije. Primjećuje se, da je u toj skupštini predloženo, da se u roblje prodadu svi Athenjani, a jedan Thebljanin da zahtievaše, da se poruši grad, da se od ciele zemlje načini pašnjak za stada. Nakon vieća bijaše gostba, na kojoj bijahu svi zapovjednici; dok čaše kolahu, pjevaše njeki svirač phočki stihove prvoga chora iz *Elektre* Euripidove: „O kćeri Agamemnonova, dodjoh u tvoj seljački stan . . . .“ Gosti dirnuti spomenom na dvie velike nesreće, tako blizu jedna drugoj, povikaše, da bi strahota bila porušiti tako slavan grad, koji je rodio toli velike muževe. No Athenjani se moradoše podvrći svemu. Lysandar sastavi velik broj svirača te dade razarati zidove i paliti ladje uz svirku i u nazočnosti saveznikâ, koji ovjenčani cviećem pjevahu na ovih razvalinah slobodu oslobodjene Grčke.

www.crohis.com

Šesta doba.

Premoć Sparte; borba s Thebom (404—359). Propadanje Grčke.

POGLAVJE XV.

Tiranstvo tridesetorice u Atheni; Sokrate (404—399).

Tridesetoriea. — Uzpostava Solonovih zakona. — Moralni prevrat. — Aristophane. — Sokrate.

Na dan, koji saveznici zvahu danom oslobodjenja, a Athena danom razspa i vječne žalosti, bijaše vidjeti Athenjana ovjenčanih cviećem kod svetkovine, a drugih, gdje idu pred pobjeditelji pokazujući radost nad poniženjem otačbine svoje! To bijahu prognanici u pratnji Lysandrovoj; to bijaše Theramene, koji je tri mjeseca ostao u njegovu taboru, vrieme dosta dugo, da ustanovi i zaključi njekoje članke o predaji; to bijaše napokon sva oligarchijska stranka, koja je od sicilske vojne toli često smućivala grad svojimi pletkami, a njekoliko puti i izdajstvi svojimi. Taj ugovaratelj, toli spor, da zapodjene ugovor, kojim je mogao spasiti svoj narod, bijaše sad spreman metnuti ruku na stari ustav, komu imaše zahvaliti Athena svoju slavu. On predloži, da se povjeri tridesetorici neograničena vlast, da poprave zakone. Lysandar bijaše ondje, vojska peloponneska nebijaše još ostavila Athene: zato bijahu poslušni. Theramene naznači deset lica, oblasti drugih deset, a ostale skupština. Lysandar pridrža si vjerojatno izbor desetorice častnika, koji biše smješteni u Piraeej.

Tridesetorica se slabo zanimahu zakonodavstvom, ali tim više, kako da utvrde svoju tiraniju. S mora dolažahu s trgovinom samo krive misli o slobodi, oni htjedoše narod od njih odvratiti. Govornica, *bema*, bješe skinuta sa staroga mjesta, da nebi govornici imali opasna pogleda na Piraeej, koji ih je toliko puti rodoljubivo nadahnjivao. Gradnja arsenala stajala

www.crohis.com

je 1.000 talenata, oni ga odlučiše porušiti, a gradivo procieniše sudbeno na tri talenta. Htjedoše i tvrdjice porušiti, sagradjene na medji, da bi Attika bila otvorena s kopna, kao što je s mora. Napokon, kada su njihovi prvi zločini povećali nezadovoljstvo, dobiše od Sparte sbor vojske, koju smjestiše na akropolu. Da smognu novaca za te plaćenike, oplieniše hramove i kovahu novce uz obće osudjivanje. Brat i sin Nikijin poginuše; svi oni, koji su se pokazali odanimi staromu ustavu, koji su si svojimi zaslugami stekli vjeru naroda, ili kojih plienjenje obećavaše bogat plien, budu smaknuti od tiranije. Svaki od tridesetorice imadjaše svoj gnjev, svoje osvete, da im zadovolji. Jednom htjede štapom izbiti spartski harmosta njekoga Athenjanina, ovaj ga preteče pa ga baci na tle; ali za to izgubi glavu. Sve formalnosti suda bijahu dokinute. Čini manje krvni pokazuju nepobitnu težnju despotisma, da potlači i ubije duh, kao što ubija tjelesa. Zatvoriše škole te zabraniše Sokratu, da nastavlja učenje propoviedanjem pod smrtnu kaznu. „Zar dakle misle, odvrati mudrac, da ja sebe držim bezsmrtnim?“

Narod podnašaše strpljivo za vrieme svoga gospodovanja gole sarkasme Aristophanove. Tirani se bojahu, da nebi koji pjesnik, prijatelj slobode, povukao njih i njihove zločine bez obrazine na pozorište, pa da nebi kazalište postalo mjestom osvete. Zabraniše dakle prikazivanje živih ljudi. Svaki gradjanin napadnut od komičkoga pisca imaše pravo zvati ga pred sud. Politička komedija izumre s mjesta.

Theramene, jedan od onih mudrih ljudi, koji umiju uviek za vremena skočiti iz kuće, koja se ruši, kao i iz stranke, koja propada, počne nalaziti, da se ide predaleko. Svojim drugovom dovikne, da bi obće strahovanje moglo postati osvetom. Ova se opomena pokaže dobrom; tirani sastave imenik od 3.000 gradjana te načine od njih stražu; a zatim razoružaju sve ostale. Ovim 3.000 dadoše povlast, da nitko izmedju njih nemože biti osudjen na smrt bez osude vieća; ostali pako narod bi prepušten samovolji tiranâ. Sigurni, da neće biti kažnjeni, nastavljahu proganjati i ubijati. Razred metoeka nebijaše im poćudan: zato zaključe jednom, da svaki izmedju njih pograbi jednoga metoeka, ako može najbogatijega, pa da ga pogubi, a imetak njegov da si prisvoji. Theramene odbije sudjelovanje kod toga novoga zločina. Trebalo im se je dakle riešiti čim brže toga nesnosnika, koji zahtievaše barem političku izliku, da si okalja ruke nevinom krvlju. Kritija preuzme taj posao. U punom vieću

www.crohis.com

obtuži Theramena radi nepostojanosti, radi izdajstva poštenih ljudi te zahtievaše njegovu smrt. Theramene se branjaše: on se pozivaše s početka na pravdu, na pravo, na svoje zasluge, zatim na ono, što kod takovih ljudi više vriedi, na pogibelji, koje si nagomilavaju na glave svoje počinjući smicati same sebe. Ako predadu Kritiji u šake njegov život, nitko se neće moći medju njimi smatrati sigurnim. Sad Kritija naredi, da se približe njegovi pratioci, naručeni i mačevi naoružani. „Viećnici, reče, oprezna vlast, koja vidi svoje prijatelje okrutno prevarene, mora predusresti svakomu zaskočenju. Ja ću dakle izpuniti tu dužnost. Gradjani evo izjavljuju, da neće trpjeti, da umakne onaj čovjek, koji podkapa otvoreno temelje oligarchiji. Novi zakoni nedopuštaju, da se bez vašega odobrenja pogubi čovjek izmedju triju tisuća u isto doba, kada oni prepuštaju tridesetorici sudbinu onih, koji nisu u tom broju: ja brišem Theramenovo ime iz imenika, pa ga po svojoj i svojih drugova vlasti osudjujem na smrt.“ Odvukoše Theramena i dadoše mu otrov od živoline. Kada ga progutne, baci u zrak, što mu je preostalo u čaši, pa povikne: „U zdravlje vrlomu, čestitomu Kritiji“.

Nakon Theramenove smrti proglase tridesetorica tirana, da u Atheni smiju stanovati samo one tri tisuće. Argos, Theba, Megara podaviše odmah athenske prognanike. Sparta se nestidjaše proglasiti zaključak, koji zabranjuje pod težkimi kaznami dati im utočišta, te ovlasti tridesetoricu, da ih pohvataju, nalazili se oni gdje mu drago u Grčkoj. Ovaj sramotni zaključak pogrdio je svu Grčku. Theba, razdražena timi gospodarskimi prisvajanji, odgovori na to odredbom, da se prognanikom athenskim ima dati utočište po svoj Boeotiji, podupirati ih, a nepriečiti im nijedne navale, koju bi mogli poduzeti proti Atheni. Theba mišljaše u istinu, da je dosta usluga učinila zajedničkoj stvari pa da joj se može štogod dopustiti. Njezine tražbine glede blaga otetoga po Lysandru nebijahu uslišane. U Argosu odgovoriše Lakedaemoncem, koji su se došli tužiti, što se nije izvršio zaključak, da će s njimi postupati kao s neprijatelji, ako neostave grada prije zapada sunca.

Medju onimi, koje su tirani bili prognali, bio je i Alkibiade i Thrasybul. Alkibiade, bojeći se u svojih tvrdjicah Thrakije već i životu svome, pobjegne k Pharnabazu u Asiju. Prodrievši oštrim svojim okom u zle namišljaje Kyrove, htio ih je kralju odkriti, kadno li mu jedne noći plane krov nad glavom, a on da, živ neizgori, srne na polje i do mala izdahne od

www.crohis.com

strielica barbarske njeke čete, koja ga je bila sa svih strana obkolila. Nebijaše li to osveta tridesetorice, Lakedaemona ili pak Kyrova? Nezna se; po svoj prilici Kyrova. Thrasybul pak bio je uskočio u Thebu; na onomadnji zaključak Thebljana povrati mu se njekadanja odvažnost te on, sakupivši šačicu od sedamdeset momaka, otme na silu athensku tvrdjicu Phylu, 19 do 20 kilometara od grada Athene. Za malo mu naraste četa: tridesetorica navale na njega, ali uzalud im trud; navali i lakedaemonska posada akropole, ali se i ona vrati krvavih glava.

Čovjek bi mislio, da će se tirani bar sada nješto raztriezniti; a oni upravo sada nahrupe sa svojimi ruljami u Eleusinu i Salaminu, ščepaju i odvuku 300 žitelja sa sobom u Athenu te ih dadu jednoga za drugim podaviti. To već nebijaše tiranstvo nego bezumstvo. Svaki ovakvi čin, a Thrasybulu četa sve veća. Okupivši tako oko sebe do 1.000 ljudi, krene na Piraeej i otme čvrstu posiciju Munychije. Tridesetorica podju, da ga maknu odanle. Njeki gatalac iz njegove pratnje savjetuje mu, neka se nepobije, dok nebi koji od njegovih ljudi pao. A da proročtvo sam na sebi izvrši, gatalac, kao ono njekad Kodro, nasrne prvi i dade se tako ubiti. Vojska tirana bude na lahku ruku u nered i bieg bačena; dobitnici poštede bjegaoce, ali poznavajući slabu svoju snagu ni neizadju iz Piraeeja. „Zašto li, stane Thrasybulov telal dovikivati neprijateljem, zašto li nas protjeraste iz naših domova, zašto li pograbiste na nas oružje, da budete robovi bjesnilu onakvih ljudi, koji u osam mjeseci više athenske krvi prosuše nego li Peloponnežani u deset godina težka rata?“ Kritija, poglavica tridesetorice, bio je izgubio glavu u boju. Njegova smrt utre put na bolje. Tridesetorica budu sbačeni i uzmaknu u Eleusinu. Vidjesmo malo prije, kako li su si bili pripravili ovaj uzmak. Na njihovo mjesto sastavi vieće od tri tisuće, smierajući svoje povlastice uzdržati, vladu od desetorice gradjana; ovim se valjalo održati u isti mah proti prognanikom, gospodarom Piraeeja, i proti tridesetorici, kojim bijaše Eleusina u šakah. Ali pritiskivani po Thrasybulu zaištu pomoć od Sparte, nebi li spasili Athenu tobože od Boeoćana. Lysandar, komu je bilo zazor i sramota gledati, gdje mu djelo propada, pribavi im 100 talenata te izradi da bude on glavom poslan u Athenu za harmosta. Bez ikakve težkoće digne vojsku i obsjedne Piraeej s kopna, dok ga u isti mah brat njegov zatvori s mora. Ali jedva se je bio dobitnik od Aegos-Potama odmakao od Sparte, stanu kraljevi i ephori, već odavna zavidni, razmišljati, da Peloponnesu

www.crohis.com

u čitavom onom komešanju za pravo nema biti do ničega do li do konačnoga mira, zatim da Lysandar ondje zalazi samo za svojom korišću, a napokon da nije s dobre da jedan gradjanin toliku moć zadobije. Kralj se Pausanija domogne, da su ga poslali s vojskom u Attiku. Zaludu bilo desetorici nudjati, neka razpolaže Athenom, kako ga volja, samo ako im žrtvuje prognanika: Pausanija zapovjedi mir. Proglašena bude obća amnestija. Samo tridesetorica i pogdjekoji najkrivlji im pristaša budu izuzeti. Dozvoljeno im bude uzmaći u Eleusinu. Svršivši pregovore Pausanija razpusti vojsku. Thrasybul i njegovi drugovi uzadju s oružjem u ruci na akropolu i prinesu žrtvu Atheni iz puna zahvalna srdca s nenadanoga ovoga mira. Od čitave vlade oligarchije neosta ništa do li ponajkrvavije uspomene u ljetopisih poviesti.

„Za malo, pripovieda Xenophont, pročuje se nenadani glas, da oni u Eleusini prikupljaju plaćeničkih četa: narod savkolik skoči na oružje i poleti na njih; poglavice im budu u okršaju poubijane; s drugimi bude njekako nagodba sklopljena, kad su ih stali rodjaci i prijatelji zagovarati; poslije toga prisegnu svi gradjani, da će s uma smetnuti sve dosadanje svadje: prisega bi držana. I dan danas jošte svi živu pod okriljem istih zajedničkih zakona." I zbilja narod se je athenski u ovoj strahovitoj kušnji divno održao kao malo koji narod, koliko ih god poviest zna. Amnestija bude savjestno držana; nikoga nestigne ni najmanje zlo, a u običajnu zakletvu heliasta umetnuše ovo: „Zaklinjem se, da mi nije ni na kraj pameti ono, što je prošlo, te da neću ni dati, da itko drugi na to pomisli". Dapače, kad je Sparta, nehtijući demokraciji ništa darovati, zatražila, da joj se povrati onih 100 talenata, uzajmljenih tridesetorici, narod, mjesto da dug svali na one, koji su ga bili načinili, izjavi, da će ga platiti cieli grad. Samo na Poikili, gdje su tirani bili 1.400 gradjana dali po krvniku poubijati, osta više od cieloga vieka prokletinja narodna, dok ju nije s nje skinuo Zenon, izabravši ovaj triem, da pod njim podučava svoju strogu nauku (403.).

Athena bijaše dakle slobodna; ali joj je trgovina bila uništena, žiteljstvo proriedjeno, zemljište na ugaru, brodovlje spalo na gore, nego li bijaše za Solona, a blagajna iztrošena toliko, da nije bilo odkuda naplatiti troškova bogoslužnih ni povratiti Thebljanom, takodjer nestrpljivim vjerovnikom, onih 200 talenata, Thrasybulu u zajam danih. Utvrdjenja piraeejska bijahu već prije razvaljena, arsenal porušen, duge zidine sa zemljom

www.crohis.com

sastavljene, a i sami bedemi gradski ovdje ondje pukli; a ni dotaći se nije smjelo ovih ruševina, jer je zavidno jedno oko budno na njih pazilo. Narod se lati najprečega: ustava. Oligarchijska vladavina bila je osudjena po plodovih njenih, izdaji i zločinu; sve je kao jedna duša htjelo, da se vrate k onoj umjerenoj demokraciji, kojoj je bio Solon temelj udario. Izabran bude zakonodavni odbor, da potraži i predloži promjene, koje bi trebalo unieti u postojeće zakone, nebi li tim u ove udahnuo duh staroga solonskoga ustava. Odobrivši narodna skupština izradbu revisije, napisani budu zakoni na zidove njekoga triema, a uzpostavljeni na davna svoja prava areopag imao je bditi na njihovu izvršbu. Zabranjeno bude svakom poglavaru riešavati po ikakvoj do li po pisanoj odluci, a ovako stvoreni zakon bude postavljen nada sve odluke vieća i skupštine; u njekih slučajevih trebala je za valjan zaključak većina od 6.000 tajnih glasova. Na posljedku, da se za uviek zaprieči povratak tiranije, bude uklesan u jedan stup viećnice zaključak, koji je dozvoljavao svakomu ubiti svakoga onoga, koji bi se rotio na demokraciju ili pak izdavao državu. Svi se gradjani zakleše, da će vršiti ovo strašno pravo, dano im po onom zaključku. Vidimo dakle, da je Athenjanom, postavši na novo svoji, bila prva briga povratiti se k svojem starom demokratskom ustavu; on im bijaše slavu podigao njekada, on će im i povratiti još po koji liep dan.

Valjalo bi sada, da kažemo, kako li se je Sparta poslužila moću svojom, ali nas upravo zatječe veliki njeki moralni prevrat i veliki jedan čovjek — valja da ih oboje posmotrimo.

Athena bila je izgubila veliku svoju državu, a nada nju još i više toga, svoje stare običaje i stari svoj duh i vjeru. Ovom se nutarnjem prevratu nije dalo izmaknuti. Vladarica polovine hellenskoga svieta gledala je Athena, kako u njezin krasni grad sa svih strana pritječe bogatstvo, pritječu nove misli i novi ljudi. Obrt i trgovina bila je na široko pustila krila svoja. Uza svaki se uzkolebljaj države obično uzkolebaju i srdca i misli. Novi se vidici bili raztvorili pogledu mislioca, kao što su se bila i nova mora raztvorila brodu trgovca. Aeschyl, Sophokle, Herodot, Thukidide, Aristophane bili su susreli na neutrtih stazah, kojimi su se razkrilili, najljepše zamisli genija svoga; Phidija bio je ugledao Zeusa, Anaxagora, prvi od naroda svoga, Boga našao. Pa tako su se drevni Homer i svi od njega nadahnuti pjesnici pričinili, pošto se je

www.crohis.com

pleme grčko ujedinilo, kao plodna naplava, razlita po obalah asijskih, i pomiešana po trgovini i oružju s iztočnim svietom.

Vjerska su poimanja stala bivati sve čišća i čišća, barem za njekoje glave. Božanstvo stadoše uzvišenije shvaćati, a veliko pitanje o drugom životu, ma da još uviek vrlo tamno, smjeralo je na riešenje manje sirovo od onoga, koje mu je bio dao Hesiod i Homer. Elysij se bio približio nebu, a nagrada dobrih ljudi (χρηστοί) bivaše sve više nalik na onu, koja im je dan danas obećana. „Duše dobrih ljudi, vele Pindar i Aeschyl, prebivaju na nebesih i opjevaju u himnah veliko božanstvo". Duše blaženih (μάκαρες), kojim je mjesto usred zviezda, uživaju blaženstvo samoga božanstva te se nasladjuju vječnim pogledom u čistu božansku luč, baš kao oni izabranici Dantovi.

Ali pokraj plemenitih predsuda ovih velikih umova koliko li neplodne uzrujanosti! Koliko ih nije bilo, koji su rušili, nemogući ništa stvarati; koji su nijekali prošlost, a neuztvrdjivali ništa u budućnost; koji su ruglu izvrgavali zakone, običaje, vjerovanja starih vremena, a ništa nemetali na prazno njihovo mjesto. Narod se sgražao slušajući ljude, gdje se smiju svemu, što je još uviek sačinjalo ćudoredan i vjerski mu život, gdje dvoumljuju o njegovih bogovih, gdje ruže njegove misterije a niječu, da ima ikakva vjerovanja.

Dugo razasuti oko oboda grčkoga svieta, po Asiji, po Thrakiji, po Velikoj Grčkoj i Siciliji, svi su se filosofi bili stekli u središte, Ionci, Elejani, Pythagorci, atomisti. Od vremena Periklovih bude Athena njihovim bojištem: ondje se sukobiše razne sisteme, ondje započne onaj prevrat, koji je poganstvu vrata otvorio u moralno njegovo propadanje za narod, a u spiritualističnu njegovu pretvorbu za naobraženije ljude. I sbilja je staro poganstvo vidjelo, da se duh s njim dvojakim putem razstaje. Misterije, najpače Eleusinske, bile su se malo po malo spona riešile, okupile i razvile spiritualističke elemente iz staroga bogoslužja te smjerale, nehtijući ipak polytheisma razbiti, nadmašje podati židovskoj ideji o jednom jedinom bogu. Smjelije i slobodnije uzpinjali su se filosofi uza goli razum k prvom uzroku svega na svietu. Ali razpravljajući na vječnu slavu uma ljudskoga velike probleme, koje je narodna vjera tvrdila, da ih je riešila već, ovo njihovo razpravljanje samo je sebi bilo nevjerstvo, nepokornost i pobuna. Oni su ju natjerali dotle, da nije već ništa bila do li prazan oblik i mrtvačka koprena na državu, a ipak je se još nisu raztrgati usudjivali, što od razboritosti, što od prinudjena štovanja slaboća narodnih.

www.crohis.com

Pantheisam Ionaca dopuštaše dakako Thalesu da reče: „sviet je pun puncat bogova," ali je Hippokrate podvrgavao njihovu djelatnost postojanim zakonom i uvjetom materije; Anaxagora bijaše proglasio jedan jedini uzrok svega. Xenophane, odrešitiji jošte, bio je zabacio cielu običajnu theologiju i prikorom navalio na pjesnike, jer da su od onih prijatnih i neprijatnih sila, koje bez odmjene djeluju na ljude, stvorili bogove „Ako si konji ili volovi, usudjuje se kazati, stvaraju slike o Bogu, oni si ga predočuju u obliku konja ili vola." Ni Hesiodu, ni samom Homeru nije se znao smilovati; jer da su oni ponizili ideju o božanstvu pridavajući svojim bogovom čina i osjećaja i misli, nevriednih absolutnoga božanskoga bića. Uzprkos tomu nije Xenophane nikako uspio da stvori konačnu pomirbu medju Bogom i svietom, uzrokom i učinkom, premda ih je razlučivao jedno od drugoga. Nebi li se kako izvio iz ove nerazlučne mješavine theisma i pantheisma, nije bilo strašnomu Parmenidu, kako ga Platon zove, na ino, nego da zaniječe sviet. On ga proglasi pustim prividom, a naša osjećala, koja nam ga prikazuju, da su samo orudjem bludnja. Ove nauke bijahu očit rat na život i smrt sa narodnom vjerom.

Ali zlokobnom njekom nuždom u zarodjaju je novih ideja uviek i moralni raztvor, kao predhodnik njihova dolazka i pratilac njihov sve do konačne im pobjede. Dočim su stari zakoni u podpunom prezoru, a novi još bez života, njeko su vrieme ljudi kao bačeni u prazninu bez ikakva drugoga pravila do li njihove savjesti, koja se koleba, i strasti, koje ih povlače sa sobom: „Mi imamo, reče njetko jednom pred sudištem, zabavnica za naše naslade, prilježnica, da s nama krevet podiele, supruga, da nam podadu zakonite djece i pripaze na kuću." Govori li to Alkibiade? Ne, to govori najveći možda govornik Athene i svieta.

Uza sve to bi ova borba medju starim i novim, medju vjerom i filosofijom bila na dugo ostala bez osobita zamašaja po državu, da ju nisu njeki ljudi, izkrivivši ju, iznieli na puni dan javnoga mnienja. Ti ljudi bjehu sophiste. S njimi nam se valja ovdje upoznati.

Već smo češće spominjali o priklonosti Athenjana na umjetnosti, ali nismo spomenuli o umjeću demokratskom u punom smislu ove rieči, o rhetorici. U njoj se rodiše dva staleža ljudi, koja se oba često sliše u jedan jedini: rhetori, koji su razčlanjivali jezik, i sophiste, koji su moralne i državne ideje razglabali.

www.crohis.com

U maloj demokratskoj državi, gdje se sve obavlja riečju, rječitost je u isti mah i mač i štit; njom i nasrćeš i odbijaš nasrtaje; njom se domogneš koje časti ili dobiješ parnicu, ljubav naroda ili priklonost sudaca. Ona je najutrveniji put do sreće i znamenovanja, po njoj možeš na glas izaći više nego li vojničkimi djeli. Ovo umjeće, valjano reći, ma i nemislio valjano, zaodjeti krivu misao plaštom istine i zasliepiti prosti narod blještavilom rieči, ovaj odvjetnički talenat, koji vodi i gradjansku i političku parnicu, bio je visoko u cieni mladih Athenjana, manje željnih, da prodru u filosofijske istine, nego da si steku ono, što Gorgija, kako nam Platon pripovieda, zove dobrom najvećim, naime osvjedočenje, da možeš, kadgod hoćeš, svojim govorom predobiti sudce u sudnici, senatore na vieću, narod na skupštini. S toga su i grnuli na gomile k ovim pretržcem rječitosti i dokaza, te plaćali im poduke zlatom. Njekad, davno to bilo, vidjelo se mudrace, gdje na sve strane siju rieči mudrosti, ali ne na prodaju; Sokrate su se i Platon prezirno gnjevili na tu trgovinu, na koju ipak bez gnjeva i prezira gleda naše moderno družtvo, koje je dašto osnovano na drugojakih osnova.

Sophiste nisu sačinjavali, kako njeki rekoše, školu sa svojim osebitim sustavom, premda je istina, da u cielosti prikazuju veliku jednu stranu grčke filosofije, skepticisam. Većina ih bila ljudi, koji su u onoj zemlji, gdje je svaki gradjanin trebao, da svoju stvar zastupa, u pomoć pritjecali svojim perom, kao što nose i naši odvjetnici rieč na prodaju; ili su pak prodavali svoje znanje pohlepnoj omladini, kao što ga svakojaki naši učitelji daju na preuzim utanačene plaće. Kazao nam se i dan, kada su sophiste prispjeli sa Sicilije u Athenu. To vriedi o Gorgiji, ali sophiste i rhetori nisu umjetna biljka ni tudji uvoz; oni se zametnuše u utrobi same Athene, u njezinom ustavu i javnih ustanovah. Ako su oni i krivi, to nisu ni ovi bez krivde.

Sophiste, ova nužda vremena, ovaj učinak više no uzrok, nisu raztrovali ni Athene ni vieka svojega; ali njeki su dakako bili predstavnici nauka, koje su rovale pod ustanovljeni poredak, a razprostirući ih u vidu filosofijskih misli razprostirahu dvoumbu, ubitačnu stvar, ako dvoumba nije u isti mah izhodištem mudrosti. One četiri filosofijske škole, koje su poslije Thalesa pošle bile istini u trag izvan vjerskih nauka, nisu mogle po samom golom razumu doprieti do istih resultata, pa dakle ni prikazati jedan jedini naučni sustav. Na pogled ovim opreč-

www.crohis.com

nim rješitbam njeki mislioci stroge elejske škole prihvate njihovo oružje, dialektiku, te proglase nedoraslost ljudskoga uma, da išto uztvrdi, ili — što je napokon isto — priznadu mu, da može uztvrditi sve. Protagora na priliku tvrdi, da je svaka misao istinita za onoga, koji ju misli, ali samo u onaj čas, kad se u njegovom umu radja, tako da o istom predmetu u različito doba istu vriednost ima i uztvrdnja i poricanje. Što li se je moglo po ovom doumiti, ako ne to, da nitko nema prava da postavi ikoji obćeniti zakon? Ipak je on dopuštao, da ima mnienja, ako ne istinitih, a ono barem boljih od drugih kojih, pa da je posao pravoga mudraca, da ih postavi namjesto gorih.

Svatko uvidja, u kakovu je pogibelj bogove dovadjalo ovakovo naučanje. I sbilja, evo kako Protagora govori u jednom svojem djelu: „Pitaš li za bogove, ja doista nemogu znati, ima li ih ili nema li ih, jer mi brani kazati više stvari: tama samoga pitanja i kratkoća našega života.“ Drugčije nego Protagora tvrdio je Gorgija, da ništa nepostoji; pak ma da i što postoji, mi da ga ipak nemožemo upoznati; a na posljedku, ma da i uspijemo upoznati ga, ipak nebi tu našu upoznaju mogli drugomu kazati. Dakle i Gorgija za pravo dolazi do istoga, premda drugim putem, do čega je dopro Protagora, t. j. do poricanja svake sigurnosti ljudske upoznaje.

Ništa nije dakle istina, ali je sve vjerojatno, barem toliko, da možemo njekom vještinom svakoj stvari dati prividnost istine. Nema dakle postavka, kojega nebismo mogli tvrditi, nema stvari, koje nebismo mogli braniti. Premda je ovakovo naučanje, rušeći razum ljudski, ubijalo kriepost, domoljublje i vjeru, ipak je bilo vrlo zamamljivo u okretnih ustih onih ljudi, koji su ga iznosili na sviet. I neimajući nikakve zasluge, ipak je godilo onakvim glavam, koje su čeznule za duhovitimi hitrinami, a uza to je jošte i koristilo onim, koji bi branili kakovu nevaljalu stvar. S toga je i imalo vrlo mnogo pristaša, koji su u ovom zanatu nalazili i bogatstva i sjaja: htijaše li tko koga nadbiti novinom svojih postavaka, tančinom dokaza, gibkošću i bljeskom svoje rieči, okretnošću u isti mah i zasebice tvrditi i nijekati, razlog za i razlog proti kojoj stvari. Po školah, kod svetkovina, kod olympijskih igara, svagdje gdje je god bilo mnogo ljudi na okupu, odmah ti eno sophiste, koji bi si dao dati kojegod pitanje, pa ga razpravljao uza burni pljesak slušateljâ, ma koliko i paradoksno bilo to pitanje. Athena se dostala zle sreće, da je postala ognjištem ovakova duha, kojemu tra-

www.crohis.com

gova nalazimo u javnom životu gdjekojih njezinih gradjana i čak u liepoj književnosti.

Evo tomu dva primjera, Alkibiade i Euripide. Alkibiade nije bio drugo do li politički sophista, sjajan rhetor u činu, kao što su drugi bili u riečih, uviek pripravan, da uztvrdi i zaniječe, danas pristajući uz Athenu, sutra uza Spartu ili Argos ili pak uz Tissapherna, jednom riečju nemareći za ona pitanja o domovini i krieposti, koja su tolikom jačinom vladala i srdcem i umom Miltiadovih suvremenika, upravo kao što je to rekao pjesnik u „Oblacih", gdje je crtajući nekoga Phidippida po svoj prilici htio da nam oriše nevriedno gojenče velikoga Perikla. A u Euripidovih se čak i najznatnijih umjetničkih djelih može vidjeti duh, koji je tada vladao. On odgaljiva hladnimi izrekami i najpatetičnije dialoge, najpotresnije situacije, pak njegove se osobe prepiru o koju thesu (postavku) baš onda, kad nebi smjeli odavati ništa do li poklika strasti i čuvstva. Ova hitrina mislî koristi istinitosti duševnoga pogleda, ali kvari umjetnost, koja tim čistote i veličine gubi. „Ja sam risao ljude, kakvi bi imali biti" kazivao bi Sophokle, „a Euripide ih riše kakovi jesu." Približimo li Euripida Aeschylu, razlika još više udara u oči. Cielo pozorište, i bogovi i ljudi, sišlo je za stupanj niže. Mjesto da vladaju, božanska bića služe ondje samo kao strojevi, bilo za uvod u čin, bilo za razvoj njegov; čovjek čisto osjeća, da je vjera u njih uzmakla od njih. Ljudi se ondje prikazuju u dronjah, potisnuti nesrećom, bolešću i biedom, poniženi u svom dostojanstvu, ma bili i kraljevi. Upravo tim zna Euripide duboko ganuti grozu i smiljenje u naših srdcih, a Aristotele ga i zove najtragičnijim od svih pjesnika, ali, možemo dodati, on zna i najviše razmekotiti gledaoca. On je slikar slaboće ljudske, kao što su prije njega bili Sophokle i Aeschyl slikari junačtva.

Na ovaj novi duh, koji radjaše u sophistih najgorim plodom i koji čudnu sjenu bacaše na djela tako liepa genija, kao što je to bio Euripide, diže se odpor. Medju njimi su bila dva glasovita čovjeka, jedan u ime prošlosti, drugi u ime budućnosti. Velim Aristophane i Sokrate.

Aristophane je udario na Euripida i Kleona, na sophiste i Sokrata, jednom riečju na novi duh, bez razlike, bio on dobar ili zao. Vidjesmo već, da Periklova Athena i ratoborna njezina politika nije bila satiričkomu pjesniku ni malo po ćudi. U „Žabah", kojim je svrha pokazati, koliko je niži od Aeschyla Euripide dostojanstvom osoba i ukusom stila, koji da je uviek

www.crohis.com

jednak u ustih svih osoba, bili oni kraljevi ili robovi, ovo veli sam Euripide: „Tako mi Apollona! učinivši, da tako govore, htjedoh ih zaodjeti demokratskim duhom.“

Nu najžešće je udarao na sophiste u osobi Sokratovoj, nerazabirajući nimalo u njem razborita čovjeka, sakrivena možda preveć plaštem vješte rieči. „Oblaci“ su pamflet, bljestav duhovitošću i ugrižljiv do dna duše, koji nas prenosi upravo u središte sophistike, samo bi valjalo ime kojegagod od tih rječitih prevrtljivaca, o kojih sam nješto napomenuo, metnuti namjesto imena Sokrata, kojega nam pjesnik prikazuje, gdje visi nad zemljom i zazivlje bogove zaštitnike sophistâ, „Oblake“, za čije mu se glasove čini, da ih usred magle čuje. Stari Strepsiade, pošto je osiromašio rastrošnošću sina svoga, htio bi, da nadje način, kako da neplati dugova, koje je onaj raztrošnik bio načinio; sbog toga gleda, da ga pošalje u školu sophistâ, jer misli da će na taj način naći sredstvo, da postigne, što hoće. „Što li ću ondje naučiti?“ upita sin.

Strepsiade: Govore ljudi, da oni ondje naučaju dva načina dokazivanja: pravedni i nepravedni. Nepravednim mogu se dobiti i najgore parnice. Naučiš li dakle ovo nepravedno dokazivanje, neću trebati da platim ni obola od svih onih dugova, koje sam poradi tebe načinio.“ Nehtijući sin pristati na to, starac podje sam k Sokratu i ondje naskoro nauči, da nevjeruje više u bogove. Na to sastane sina i čuje ga, gdje se kune Olympskim Zeusom. „Gle, gle, Olympski Zeus! kolike ludosti! Pa ti vjeruješ u Zeusa, u tih godinah?“

Phidippide: Zašto se tako smiješ?

— Zato, što te vidim, da si takovo diete, a tako opojen staračkom bedastoćom. Dodji der bliže, ja ću te naučiti; kazat ću ti, što je, pak ćeš mi onda biti ljudina, ali nemoj toga kazivati nikomu.

— Pa dobro, što je?

— Ti si se kleo Zeusom?

— Da.

— Vidiš, kako je dobro učiti se: nema ti Zeusa, dragi moj Phidippide.

— A što dakle?

— Vijavica vlada sada; ona je protjerala Zeusa.

Ovo je isto, što i Molière-ova komedija „Izvrnusmo sve to mi,“ a ova dobričina Strepsiade sjeća nas gradjanina Plemića, dakako u dobrano drugojakom smjeru. Nevalja zaboraviti ni to, da je Strepsiade izgubio kod Sokrata i kabanicu i

*

www.crohis.com

cipele: što je potvora na Sokrata, da krade, a po tom dakako potvora i na sophiste.

Zatim dovodi pjesnik na pozorište Pravdu i Krivdu; začne čitava bitka dokazâ; Pravda stane narodu slikati njekadašnji drevni način života, koji je prolazio usred vježba u hrvaonicah i vršenja krieposti, praćen stidom, umjerenošću i poštivanjem staraca. Krivda stane razvijati sve svoje vabke, a baš nju ostavlja Aristophane dobitnicom na bojištu, kao da očajava, da bi Athenjane ikad mogao povratiti na put pravde, s kojega su tako daleko zašli.

„Krivda: Pa dobro, reci mi! Kakovi su to ljudi rhetori?

Pravda: Hulje.

— Vjerujem; a pisci tragedija?

— Hulje.

— Dobro; a demagogi?

— Hulje.

— . . . Promotri gledaoce; pogledaj, kakova im je većina.

— Dobro, vidim.

— E, pa što vidiš?

— Hulje imadu većinu. Eno gle! poznam onoga; poznam onoga; poznam i onoga tamo, poznam i ovoga onamo dugačkih kosa. A što mi imaš sada kazati?

— Nadbila si me. Oj vi hulje, primite moju kabanicu, molim vas; evo me u vaš tabor.“

Phidippide odluči na koncu poći Sokratu u školu. Ali dobra duša Strepsiade naskoro se pokaje; za malo, i eno gdje iztrči na pozorište, bijen od svoga rodjenog sina: „Oh! joj! joj! komšije, rodjaci, gradjani, u pomoć mi svi, svi! Evo me mrtva! Jao! moja glava! Jao, moje čeljusti! Prokletniče, ti biješ otca svoga!

Phidippide: Dakako, otca.

— Čujete li, priznaje, da me bije.

— Bez dvojbe.

— Prokletniče! Tate! Krvniče!

— Reci još jednom; daj me potvori jošte; znaš li, da je to meni slast?

— Huljo! biješ otca svoga!

— Ja ću ti dokazati, da imam pravo biti.

— Gle bezbožnika! može li itko imati ikad pravo, da otca bije?

— Ja ću ti dokazati, a ti ćeš se osvjedočiti.

— Ja se osvjedočiti?

www.crohis.com

— Ništa lakše. Samo mi reci, koji da od dvojakih dokaza hoćeš da upotriebim.“

Njegdje dalje govoreći o zakonu, koji dopušta otcu, da djecu bije, i braneći i protivni postupak veli Phidippide ovo: „Zar nebi to čovjek kao i mi, onaj koji je prvi ovaj zakon dao te prinudio ljude svoje dobe, da ga prime? Pak zašto nebih ja isto tako stvorio nov zakon, koji bi pak dopuštao sinu, da otca bije? Mi vam zahvaljujemo za sve udarce, koje smo primili, od kada je dan ovaj zakon; dobro, mi smo bivali bijeni za badava. Ali pogledajte na kokote i druge životinje: i oni se brane od otaca, a ipak koja li je razlika medju njimi i nami osim te, što one neizdavaju zakona“.

Takovo je sbilja i bilo obično dokazivanje sophista glede na druge stvari. Napokon uvidi starac svoju njekadanju ludost i upoznavši, da su sophiste varalice, potrči s jednim robom držeći u jednoj ruci baklju, a u drugoj sjekiru, i udari jurišem na kuću Sokratovu, da ju sruši i spali sa svimi ukućari.

Vidjesmo u ustanku otoka Mela, kojim li je putem udarilo ovo mišljenje, jer je ondje urodilo sasvim prirodnim svojim plodom, teorijom o pravu jačega. Aristophane je bezobzirno napadao na zlo te ga obilježavao neobičnom jačinom. Ali koji je liek savjetovao? da se zatvore filosofijske škole i da se vrati za tri koljena unatražke na marathonsku dobu. Zar se mogu narodi uz viekove u nazad uzpinjati, zar može voda uz brdo teći? A zar nema sam Aristophane sve mane vremena svoga, nemoralnost i bezvjerstvo? a koja li se smjelost može mjeriti s njegovom u komediji „Ptice“. Pravi liek nije bio neukost davnih dana, nego muževna znanost, koja evo nalazi čovjeka svoga, baš onoga, na kojega se je pjesnik najjače oborio.

Sokrate se rodi godine 469. od matere primalje i otca kipara, Sophroniska. S početka se je bavio zanatom otca svoga; još Pausanija je vidio na akropoli athenskoj od njega grupu Charita, s koprenom na licu. Ali se naskoro okani svoje umjetnosti, premda je bio siromašan, i stane proučavati djela prijašnjih i suvremenih filosofa. Spekulativne njegove nauke nezapriečiše, da nebi vršio sve svoje gradjanske dužnosti; on se se je junački borio kod Potidaeje, kod Amphipola i Delija, kod Potidaeje sačuva život Alkibiadu, a kod Delija bio je zadnji na bojištu, i malo da nebi zarobljen. Vojvode u tom boju znali bi često kazivati, da nebi bili bitke izgubili, da je svatko poput njega vršio svoju dušnost. Za mira bio je izvržen onoj pogibelji, koja prieti svakomu čovjeku, koji više drži do glasa svoje

www.crohis.com

savjesti, nego li do odobravanja svjetine. On se sam samcat opro jarosti naroda, kad nije kao sudac slavodobitnih vojvoda bitke kod Arginusa htio da sudi po strasti svjetine. Kad se je sve sagibalo pred tridesetoricom tirana, on se usudi radje neslušati, nego li učiniti kakovu krivicu. Živio je siromašno nehtijući nikakva bogatstva; Alkibiade mu nudjao zemljišta, Charmide robova, makedonski kralj Archelaj svoju milost — on nehtjede ničega. Hodao je uviek bosonog, a i ljeti i zimi nosio isto odielo. Njegova ga umjerenost rješavala svih onih potreba, koje dušu tielu zarobljuju.

A što li pak učini taj vriedni čovjek i junački gradjanin, da je na se navukao toliko zlobnosti od svojih suvremenika, a toliko štovanje potomstva? Evo ovo. Sokrate si je bio sam postavio svetu dužnost, da se bez prestanka bije za istinu; htio je osloboditi osjećanje ćudoredja, oko kojega su sophiste bili nabrali toliko gustih oblačina. Pod kukavnim i raztvornim dahom njihovih nauka sve se je već kolebalo. Um je obožavao samoga sebe u svojih najpogubnijih tančinah i morem praznih rieči gušio glas nutrnjeg sudca, kojega je u nas Bog stavio. Sokrate nadje izgubljenu pećinu, na koju je valjalo graditi, savjest, čovječje dostojanstvo i čovječje srdce, te stvori od njega pravo svetište Božanstva. On je bio pročitao na pročelju Delphskoga hrama: „Upoznaj samoga sebe“. To je za njega bila znanost nad znanosti. On se odbije od čisto spekulativnih nauka, od traženja prvotnih uzroka, o postanku i zakonih svemira, o prirodi elemenata itd., i stane razmišljati samo o naših dužnostih. On držaše, da nam je priroda na dohvat primakla upoznaju životnih potreba, i da nam netreba do li otvoriti našu dušu, pa da ondje čitamo nezatarivimi pismeni napisane nepromienljive zakone o dobroti, o istini, čak i o ljepoti, one zakone, koje je on toli sgodno nazivao zakoni nepisanimi, νόμοι ἄγραφοι, kojim je Bog svoju posvetu dao tim, što nesreća za nesrećom pritiskuje, čim ih čovjek povriedi. Čineći tako, suprotno od svojih predhodnika, čovjeka središtem svakoga filosofijskoga razmišljanja, stvarao je pravu filosofiju, onu filosofiju, koja će malo po malo na bieli dan iznieti sve blago, koje obasiže u sebi savjest čovječja; nalazio je napokon i nad bludnje, predrazsude i krivine vremena i mjesta dizao zakon prirodni, tu jedinu luč čovječju, koja može razsvietliti put, kojim stupaju ljudska družtva. Vrlo sgodno veli Montaigne po Ciceronu: „Sokrate je skinuo s neba, gdje je vrieme uzalud gubila, mudrost ljudsku, da ju podade čovjeku, gdje joj i jest radnja najsgodnija i najizdašnija.“

www.crohis.com

Shvativši neku obćenitu pravdu, koja nadvisuje osebne zakone pojedinih država, nadbacio se je Sokrate nad svoje suvremenike te se vriednim pokazao Solona i Athene tim, što je proglasio svetinju porodice i radnje. Pojam matere i supruge označio je riečmi, koje nas sjećaju junačke žene svetoga pisma, te je imao smjela srdca, da posjednikom robova reče: „Pošto smo slobodni, zar nemamo drugoga posla do li jela i spavanja?“

Stvoritelj filosofije zdrava razuma nije ga doista mogao utamničiti u kakov sustav. Sokratovo dakle naučanje nije imalo ništa teoretična i navijana. Naučao je od dana u dan, na svakom mjestu i polag mana, koje bi se ukazale. Marljivo polazeći javna mjesta, ne da sudjeluje u državnih poslovih, jer se nije u nje miešao, nego koliko bi mu nalagao zakon, nego da vreba na svaku krivu nauku, da ju susretne, zakvači i svim pokaže ništavilo, u njoj sakriveno. Svedjer si vidjao, da gradom obilazi ovaj čovjek, koga je priroda maćuhinski obdarila, plosnata nosa, gustih obrva, debela a malena vrata, izbukla trbuha kao u kojega Silena, izvaljenih očiju, ali s razsvietljenim veleumljem. Hodao je sad ovamo, sad onamo, kadkada raztresen i dubokim razmišljanjem sav zaokupljen toliko, da je jednom ostao na istom mjestu čitava dvadeset i četiri sata; češće bi se zadjenuo o ovoga ili onoga, koji bi prolazio mimo njega ili bi pak pošao u radionicu kojega zanatlije i sa svakim zapodievao razgovor o onom, što bi ovomu bilo najbliže. Uviek se je razgovarao. Od kojegod vrlo obične istine, koju bi dakako odmah priznali oni, s kojimi bi se razgovarao, prisilio bi ih, da izvedu nepredvidjene zaključke, te bi ih tako neodoljivo dovadjao, sve kao da on kod toga ni malo nesudjeluje, do misli, o kojih nisu nikada ni sanjali. Njegova metoda bila je u staro doba glasovita pod imenom sokratske ironije. On bi se zvao sjećajući se zanimanja svoje matere, primaljom duhova. I zbilja, znao je dovesti kakvagod zanatliju, da začne i shvati sam od sebe najnadvisitije i najumnije misli o svom umieću, političara o državnih poslovih, sophistu o pitanjih, koje je razpravljao. Zrnce zadirljive šale uviek bi začinjalo njegove razgovore. Sokrate se je prikazivao uviek čovjekom, koji hvata trag istine, iztražiteljem, kako bi često rekao; s početka bi se prečinjao, kao da u velike vjeruje znanju svoga protivnika te kao da hoće od njega se čemu naučiti; malo po malo izmienili bi si uloge te bi ga Sokrate malo ne uviek doveo do bezumlja i začepio mu usta za uviek. Pa gle čuda nevidjena! njegovi tužitelji, narod sam i odličnici athenski, pomiešaše ga sa sophisti, dakle

www.crohis.com

sa širitelji krive ili pogibeljne nauke pomiešaše njega, njihova najvećega protivnika. Vrlo bi mu godilo, kad bi ih godj mogao smesti pred množinom slušatelja; ta on nebijaše nigda sam. Čim bi se gdje ukazao, odmah bi se oko njega našli ljudi, željni da vide, kako Sokrate, razpravljajući sa sophisti savija ove nesrećnike, i ruši im zahtjeve i sustave. Jedna gomila uviek bi ga pratila: većina mladih ljudi, koje bi začaravala velika njegova duša i njegova lahka i ujedljiva rieč: Sokrate je stvarao svoju školu.

U Xenophontu valja proučavati Sokrata. Plato, sam filosof i to veleumni filosof, mnogo je toga dodao, zaoštrio i raztumačio. Manje je sumnjiv Xenophont, čovjek srednjega uma. Njegove „Uspomene" jesu kao sokratsko evangjelje: vidimo u njih mudraca u njegovom svagdanjem bitisanju, u ovom životu viestnika zdrava razuma i krieposti, gdje svakomu čovjeku podaje svietla o ljepoti, dobroti, pravdi i koristi, gdje ne samo odvraća od državnih posala mlade neznalice, koji su tamo srtali mahnitom slavičnošću, nego i gdje nasuprot goni na to vrstne ljude, koji su se skanjivali sbog prevelika nepovjerenja u same sebe; a nada sve, gdje na najuzvišeniji način izpunja dužnosti dobra čovjeka, postavljena u sredini družtva: radeći oko sloge čovjeka s čovjekom, mireći prijatelje, sbližujući zavadjenu braću, udahnjujući svomu rodjenomu sinu čuvstvo dužnosti naprama onoj Xanthippi, koja nebijaše za njega do li neprestana prilika, da se vježba u strpljivosti i blagosti. Ovaj aktivni i borilački dio života Sokratova nepričinja se manje divan od diela, posvećena razmišljanju.

Kako je ovaj pravednik mogao biti osudjen na kaznu izdajica i razbojnika? Bila su nabrojena za ovu osudu dva povoda: Sokrate da nije ljubio demokracije, Sokrate da je rušio državnu vjeru i kvario omladinu. Što se tiče prve tužbe, pripisivala se njegovom naučanju nećudorednost i zločini njekojih njegovih učenika, onoga Kritije, najokrutnijega od svih tirana, koji je tvrdio, da je vjera izmišljotina zakonodavaca, da uzdrže red u državi, Charmida, Kritijina druga, Theramena, drugoga od tridesetorice, i Alkibiada, koji je dvaput domovinu izdao. Prigovaralo mu se je, da je često kazao, „da je ludost, da bob odlučuje o izboru glava republike, dok nebi nitko živ htio, da srećkom izabere krmilara ili graditelja". On je češće kazivao i drugu rieč, liepu takodjer u filosofijskom smislu, ali uvredljivu u gradu, gdje je bilo domoljublje prejarilo žestokom nedavnom borbom: „ja nepripadam Atheni, nego svietu". Premda se So-

www.crohis.com

krate u dvie prilike nije pokorio tridesetorici, ipak je valjda sudjelovao u vieću od tri tisuće. Petdeset i četiri godine poslije toga pripisivao je govornik Aeschine njegovu smrt njegovom političkom mišljenju, a njegovi najrevniji moderni borioci priznavaju, da je u svojih riečih imao puno opreznosti i obzira za temeljne zakone države. Ali druga točka tužbe bila je i koliko više težka i s njeke strane i opravdana.

Često se i najrazličitija gibanja u isti čas radjaju u jednom te istom družtvu ljudskom. Nevjerstvo vlada u viših slojevih, ali u nižih vjera, upravo s toga tim plamnija i sljepija; u isti mah dopire se do skrajnih medja skepticisma i sujevjerja. Tako se dogodilo i u Rimu, gdje na pogled Lucrecija, koji baš u taj mah za mlado plemstvo piše svoju smjelu pjesmu, raztvorna asijska i aegypatska bogoslužja preobladavaju malo po malo sve niže slojeve države. U Atheni, u isti mah dok Alkibiade ruglu izvrgava misterije i osakaćuje kipove bogova, narod uvadja tudja božanstva, jednu božicu Thrakije, Kotyttu, jednoga phrygijskoga boga, Sabarija, zatim Kybelu, Adonisa. U državu prodire nova vjera, koja ima mjesto drevnih athenskih svečanosti za obred bezmjernu razuzdanost orgijskih iztočnih bogoslužja. Pod javnimi nesrećami uskrisava sujevjerje, ali s njim i intolerancija. Prije rata pade udarac jedino na Anaxagoru, poslije kuge umnožiše se osude. Diagora Melski bude proskribiran, što je misterije na javnost pronio, te država obećava jedan talenat onomu, koji ga ubije, a dva onomu, koji ga predade sudu. Protagora, na smrt odsudjen kao bezbožac, uteče, ali pogine od brodolomlja. Svatko se sjeća dogadjaja sa hermi i duboke bojazni s njih po cielom gradu i velike parnice, koja je poslije toga bila. Pa gle, Sokrate udari baš u čelo ovoj intoleranciji. Bez sumnje nije on svojim vladanjem nikada se ogriešio o narodnu vjeru; on je žrtvovao na javnih žrtvenicih, vjerovao je dapače i proročištem i slutnji, barem donjekle, pa se baš on, koji je izazivao razpravljanje o svakoj stvari, uklanjao ovoj. Jednom, kad ga zapitaše, što li misli o svetoj priči o Boreji i Orithyji, odgovori, da nema vremena, da u sklad dovede i raztumači sve ove pripoviesti, budući da mu je glavni posao proučavati samoga sebe.

Ova pravedna skromnost i mudra uzdržaljivost od svakoga vjerskoga prjepora ipak ga nije priečila, da stupa stazom Anaxagorinom i da svojim prijateljem odkriva svoje misli o božanstvu. Iztok, a s njim i Grčka obožavali su u tisuću likova ipak samo prirodu. Anaxagori i zbilja pripada slava, da je raz-

www.crohis.com

liku postavio medju duhom i materijom, bogom i svietom. Ali Sokrate priznavaše boga Zapada i civilisacije, najviše ono biće, koje uredjuje i uzdržava svemir te upravlja s dobrotom i pravdom. Prvi pokretnik budne dakle otčinskom providnošću, koja bez prestanka djeluje usred života ljudi ne više prema hirovom zemaljskih strasti, kao što to radi sin Kronov, nego za veliku dobrobit svojega stvora, čovjeka. „Dok je vaš duh", reče jednom, „spojen s vašim tielom, on ga ravna po volji, valja dakle vjerovati, da i mudrost, koja žive u svem, što postoji, ravna ovo veliko sve, kako je nju volja. Što! vaš se vidik može prostrieti do na više stadija, a božje oko nebi moglo sve obuhvatiti! Vaš se duh može u isti čas zanimati dogodjaji, koji se sbivaju u Atheni, u Aegyptu i u Siciliji, a duh božji nebi mogao na sve u isti mah! . . . . Upoznajte, da je veličina božanstva tolika, da sve vidi jednim pogledom, da ona sve čuje, da je svagdje i da se u isti čas brine o sve dielove svemira."

U ovih riečih odiše osjećanje o svemožnosti, posvudašnjosti i bezkrajnom umu božjem. Rekao Sokrate, što ga volja, govoreći o vrhovnoj moći, rekao sad Bog, sad bogovi, sad božanstvo, dopuštao on iskreno dapače i niže bogove, narodni se nagon ipak nije dao prevariti: u takovom sustavu nije bilo ni malo mjesta običnoj bogosloviji, ni onim slabućam, borbam i manam gospodarâ Olympa, koji su tim uzakonjivali slaboće i griehe svojih obožavatelja. Nije dakle bilo bez prava, što su Sokrata biedili, da udara na politeisam; nu zar je u tom bio kakav zločin? Za nas dakako ne; za njegove suvremenike da.

Anyt, čovjek možan po svom bogatstvu, gorljivi pristaša demokracije i njegda progonjen po tridesetorici, bio je glavni tužitelj. Sokrate ga je bio uvriedio odvraćajući mu sina, umna mladića, od otčeva zanimanja. Nevaljali njeki pjesnik, Melet, i govornik Lykon pomagaše Anyta u parnici. Sud je bio heliastički, 559 članova bilo je pritomnih. Lysija, najveći govornik one dobe, ponudi Sokratu obranbeni govor; on ga odbija i branio se je sam sa uzvišenosti čovjeka, kojemu nije bilo stalo da trguje sa svojim životom i da se sa tužitelji i sa nevoljami starosti otimlje o svojih sedamdeset godina. Na prvu točku tužbe: „Sokrate je kriv, jer nevjeruje u bogove, koje država štuje, i jer uvadja novih božanstva", odgovori mudrac, da nije nikada prestao štovati bogove svoje domovine i prinositi im žrtava pred svojim domom i na javnih žrtvenicih, te da su ga ljudi toliko puta čuli, gdje svojim prijateljem savjetuje, da

www.crohis.com

podju pitati proročišta ili gataoce za savjet. Ali kad je počeo govoriti o svom geniju (daimonion), u čitavoj se skupštini digne bučni žamor. Ovaj nutarnji genij, kojega je Sokrate prizivao, bijaše samo objava duha i zdrava razbora, razvijena najstalnijom vježbom; objave toga genija razvijale se u Sokratu, a da nije ni sam osjećao onaj energični i trenutni rad, koji je i razvio ove objave. On je bio uzeo ovaj glas svoje savjesti i razbora svoga za glas njekoga genija, koji bi u svakoj težkoći posredovao, da ga vodi. Doduše to je bilo novo božanstvo. Sokrate nije otezao, da ga izpovjedi: „Zaisto će vam se pričiniti krivo, reče, ako vas sjetim, da me je Pythija proglasila najpravednijim i najmudrijim čovjekom.“ I kao da se baš od srdca raduje negodovanju sudaca te ga hoće, da poveća hvaleći Spartanca, dodade, da je postavio Lykurga mnogo više. Što se tiče druge tužbe, njegov ćudoredni život, već ga je prije branio, te on pozove otceve onih, o kojih da se govori, da ih je on pokvario, neka posvjedoče proti njemu; zatim predje na lahku ruku preko svega, što se ticalo politike i završi zaklinjući, da se neće pokoravati, ako ga rieše obtužbe pod uvjet, neka odbaci zadaću, koju je primio na veliku, reče, korist Athenjana: zadaću, da sebi i drugim traži mudrost. Očito je Sokrate uvidjao, kako veli Xenophont, da će završujuć ovako, baš u vrieme umrieti. Dvie sto osamdeset i jedan glas proti dvie sto sedamdeset i osam proglasi ga krivcem. Za dva glasa, i on bi bio oslobodjen. Al to nebi dolikovalo onomu, koji je toli visoko bio podigao moralno dostojanstvo čovječje, da bi se snizio do onih sredstava, koje su obični krivci uporavljali, da sudce predobiju. Htio je, da mu smrt bude potvrda njegovih nauka, a u svom obranbenom govoru govorio je manje za svoje sudce nego li potomstvu.

Preostade još, da se odredi vrst kazne; Melet predloži smrt; Sokrate reče: „Athenjani! zato što sam se sav savcat posvetio službi svoje domovine, radeći bez oduška, da učinim svoje sugradjane kriepostnimi, te zato što sam gledeć na to zanemario svoje domaće brige, sve službe i sva dostojanstva, ja se sam evo odsudjujem, da me preostale još dane moje na državni trošak hranite u Prytaneju.“ Osamdeset sudaca, koje je uvriedio toliki prkos, združi se k dvie sto osamdeset i jednomu, i glasovaše za smrt.

On ostade još trideset dana u tamnici čekajući na theoriju, poslanu na Delos, jer dok bi trajalo ovo hodočašće, branio je zakon voditi ikoga na smrt. Provadjao je ovo vrieme

www.crohis.com

razgovarajući se sa svojimi prijatelji o najviših filosofijskih mislih, o neumrlosti duše, o budućem životu, koji je bolji od ovoga. U oči dana, kad se je posvećeni brod vraćao u Athenu, ponudi mu jedan od njegovih učenika, Kriton, da će mu pomoći, da pobjegne u Thessaliju. On to odbije, pozivljući se na zakone domovine i na moralnu dužnost, koja se namiće na svakoga zakonito osudjenoga gradjanina, da se podvrgne kazni, izrečenoj po sudcih. Napokon dodje i zadnji dan. Sokrate ga ciela posveti uzvišenomu razgovoru, koji nam je Platon sačuvao u Phaedonu. Kad je sunce sjedalo, tamničar mu donese otrov; on ga čvrst i vedar izpije u kolu svojih razplakanih prijatelja; i sam je tamničar plakao. Kad se smrtni led zahvatio nogu i počeo se širiti i po gornjih dielovih tiela, reče Sokrate na pol se smijući i odavajući tim svoje nevjerovanje, ali ne svoj prezir: „Kritone, dužan sam kokota Asklepiju; nemoj zaboraviti na ovaj dug.“ Njekoliko časaka poslije toga lahko njeko trzanje tiela javi, da ga je duša ostavila (399).

Učenici se Sokratovi, prestrašeni udarcem, kojim je vjerska nesnosljivost stigla njihova učitelja, razbježe u Megaru i druge gradove. Tamo ponesu njegove nauke, koje stanu sipati svoje zrake na sve krajeve, gdje je živio grčki narod; one pokrenu, kako nam jedan od učenika svjedoči, čak i trome glave Boeoćana. Mnogolike, kao što je i čovjek, proučavanje kojega jest njihovo zajedničko izhodište, porodiše te nauke mnogo sustava. Sve škole, čitav pokret filosofije svieta do kršćanstva potječe od Sokrata.

www.crohis.com

POGLAVJE XVI.

Od zauzeća Athene do Antalkidina ugovora (404—387).

Vojna vojske od 10.000 Grka (401—400). — Sila Sparte; unutarnje stanje ove republike; Lysandar. — Neprijateljstvo Sparte u Grčkoj; rat s Persijom (399). — Vojna Agesilajeva (396). — Savez u Grčkoj proti Sparti (395); mir Antalkidin (387).

Nauci, kada se rode, nemaju u onaj čas ni političkih ni družtvenih posljedica. Idejam treba viekova, dok si utru put i dok izkoriene predsude, koje ih pobijaju. Filosofija morala je jednoč uništiti poganstvo te prelievajući se u zakone promieniti stare temelje družtvu; no u doba, kojim se mi bavimo, nebijaše ona drugo do osobina izabranih duhova. U političkoj poviesti Grčke ostala je ona tragedija, koju smo evo baš izpričali, osamljen čin; narodi se nisu krenuli sa svoga puta, a Xenophont, koji crta njihovu poviest, nedrži sâm, da bi trebalo miešati ime Sokratovo u dogadjaje, koje pripovieda.

Medju čini, koji bijahu najvećma na glasu, bijaše vojna vojske od deset tisuća momaka.

Kada se dugotrajan rat naglo svrši, ima znatan broj vojničkih sila bez posla. Hrpe ljudi, koji su u ratovih postali veliki, i koji osim oružja ništa drugo i nepoznavaju, osjećaju se nesposobnimi, da započnu živjeti novim životom, da zamiene običaje vojničke gradjanskimi. Bilo koje poduzeće još tako vratolomno, oni idu za njim. Na koncu peloponneskoga rata bijaše mnogo bezposlenih ljudi, a medju njimi velik broj plaćenika spartskih i athenskih; dodajmo prognanike, kojih je uviek veliki broj, pa ćemo vidjeti, da je bila jedna od najžalostnijih posljedica toga rata, što je porodio nepostojanu silu, vojsku bez otačbine, koja imadjaše samo jednu želju, želju za ratom, jer joj bijaše nuždan za život. Ta se vojska predade onomu, koji joj dade najviše, to jest mladomu Kyru.

Odkada je Persijancem pošlo za rukom strovaliti Grčku u vatru, bijahu oni prosti motritelji dogadjaja, nedirajući inače u ništa, osim ako je trebalo podpiriti vatru. Nemogući sami ponoviti velikoga boja, što su ga bili na početku vieka, ima-

www.crohis.com

djâhu samo jedno sredstvo, da slabe Grčku izkvarenošću i razdorom. Nesreća marathonska, salaminska, plataejska, mykalska, eurimedonska, nagomilavane pol vieka, pak uslied toga sramotan ugovor, sve je to nanielo u istinu strašan udarac božanskomu sjaju, koji je njekoč okružavao gospodara Asije. Velikim vladarom bijahu nasljednici nesposobni vladaoci. Iztok je strašan sbog prevrata dvoranskih i sbog nagloga propadanja dinastija. Xerxa ubije iz potaje Artaban, njegov kapetan straža; Artaxerxe dočepa se prestola otevši ga starijemu bratu svomu, zakonitomu baštiniku njegovu, te se preda uplivu matere i žene svoje; napokon Darij II. kopilan dodje pod skrbničtvo druge jedne žene i triju uškopljenika.

Ohrabrene timi neredi pobune se pokrajine. Aegypat bijaše u neprestanoj buni ovoga vieka. Njekoji narodi, koji nisu bili nikada posve podjarmljeni, stresoše malo po malo sa sebe jaram. U drugih zemljah nastojahu satrapi, da se učine samostalnimi. Tissapherne, upravitelj jugozapada Male Asije, dobro je poslužio gospodaru uzdržavši svojom vještinom ravnotežje izmedju Sparte i Athene. Godine 407. zamieni ga u namjestničtvu Kyro u jednom dielu onih pokrajina, i on donese u nje drugu politiku, jerbo je imao druge nakane. Čim je vidio, da je u Grčkoj borba svršena, pozva k sebi pustolove. Klearchu, prognanomu iz Sparte, dade 10.000 darika, da mu nabavi četu po Thrakiji; Thessalac Aristip, Boeoćanin Proxen, Sophenete Stymphalac, Sokrate Achajac i više drugih dobiju slične naloge. Podje mu dapače za rukom te dobije i iz Sparte pomoćni sbor, koja mu pošalje 700 hoplita i preda mu svoje brodovlje od 25 ladja, koje kolahu po aegaejskom moru. On sjedini na taj način 14.000 Grka, koji blizu polovice bijahu Arkadjani i Achajci; a on sâm imadjaše 100.000 barbara.

S početka neodkrije svojih nakana ni zapovjednikom; on je izticao izliku, kao da kani ratovati s Tissaphernom, koji si je pridržao jedan dio njegova namjestničtva; za tim, da kani vojevati s Pisidjani, koji su uznemirivali pustošenjem njegove medje. Iz Sarda ode na proljeće godine 401. pa krene put jugo-iztoka preko Phrygije, Lykaonije i Kilikije. Nasljedni se satrap ove pokrajine Syennesis izjavi za njega, ali pošalje ipak svoga sina k caru, da ga uvjeri o vjernosti svojoj. O namjeri Kyrovoj jošter sumnjahu. No kad izadje iz Tarsa, gdje je vojska počivala dvadeset dana, dobiju sumnje pravo lice. To prouzroči bunu medju plaćenici, koje nije poplašila misao, da će vojevati s carem Persije, nego da će provaliti duboko u

www.crohis.com

Asiju. Klearch, napadnut kamenjem, dodje u opasnost; obtuživahu ga, da Grke vara. Kyro im povisi platu za poldrugi darik mjesečno te im objavi, da ide na upravitelja syrskoga. Kod Tapsaka napokon izjavi, da ide na Babylon. Novo mrmljanje utiša novim povećanjem plate. Podjoše preko Euphrata, onda preko pustara mesopotamskih te prispješe na ravnicu kod Kunaxe, gdje prvi put vidješe neprijatelja.

Mjesto, na kom hoćahu smjestiti tabor, nebijaše daleko, kada vidješe, da trči na konju, koji je sav u potu i komu su uzde popuštene, jedan od pouzdanika Kyrovih. On vikaše u jeziku barbarskom i grčkom svakomu, koga bi sreo, da je kralj posve blizu s nebrojenom vojskom. Kyro skoči odmah s kola svojih, obuče oklop, uzjaše na konja pa uzev koplje naredi, da se svatko naoruža i postavi u svoj red. Grci se poredaše sa svom naglošću: Klearch na desnom krilu kraj Euphrata poduprt od 1.000 paphlagonskih konjika; u središtu Proxen i ostali vodje; Menon na lievom krilu s Arijem i vojskom barbarskom. Kyro se namjesti u sredini svoga reda sa 600 konjanika na konjih u željeznih oklopih, s nogavicami i kacigami. Kyro hoćaše ići u boj gologlav.

„Bijaše podne, a neprijatelja još nebijaše: no već počimaše sunce zapadati, kada se je opazila prašina slična bielu oblaku, koji brzo dobi crniju boju te pokri ravnicu. Kada su bili bliže, vidjaše se, kako se sjaje mjed; mogahu se razlikovati redovi, iz kojih strše sulice. Sprieda bijahu dosta daleko kola s kosami, od kojih bijahu jedne prikopčane na osovinu te se koso prostirahu i desno i lievo; druge bijahu namještene pod sjedalom vozačevim nagibajući se prema zemlji tako, da sasieku sve što im u susret dodje. Namjera im bijaše, da se sruše na grčke čete pa da prodru kroz njih na tih kolih s kosami.

„Izmedju čela obiju vojska bijahu samo 3 ili 4 stadija, kada su Grci zapjevali paean krećući se. Svi u jedan glas zazivahu u pomoć uz veliku viku Aresa Enyalija te stadoše trčati udarajući kopljem po štitovih, da preplaše neprijateljske konje. Na neprijatelja bace se silnom žestinom svoje razjarenosti. Prije nego su bili strielam na dohvatu, okrene uzdami konje barbarsko konjaničtvo; Grci ih proganjahu dovikujući jedan drugomu, da neprekinu redova. Barbarska kola, ostavljena od vozača svojih, jedna budu odvučena kroz neprijateljske čete, druga proti redu Grkâ. No ovi ih pustiše, da prodju. Samo se jedan vojnik sav u strašnom čudu, kao da je na

www.crohis.com

hippodromu, nepostavi u red, nego ga bace kola, a inače mu se nedogodi ništa zla. Jedan jedini Grk bude ranjen strielicom.

„Kyro bijaše pun radosti videći taj uspjeh Grkâ i oni, koji ga okružavahu, klanjahu mu se već kao kralju. Medjutim bijaše samo jedno krilo raztreseno, a kraljeva vojska bijaše tako mnogobrojna, da joj je središte nadilazilo lievo krilo Kyrovo. Ovaj čuvaše takodjer svoju posiciju te držaše 600 konja stisnutih oko sebe motreći svaki kret kraljev. Artaxerxe bijaše u sredini svojih četa okružen od 6.000 konjanika; nenašav neprijatelja pred sobom, okrene se, kao da bi htio obkoliti Grke. Kyro bojeći se, da ih nebi uhvatio s traga i da ih nebi razkomadao, udari na njega sa svojih 600 konja, sgrne sve, što je bilo pred kraljem, natjera u bieg 6.000 konjanika, te im ubije, kažu, svojom vlastitom rukom zapovjednika. No 600 Kyrovih konja razprši se tjerajući bjegunce; a oko njega ostade samo malo ljudi; u taj čas opazi on kralja i njegovu zlatnu četu: „Vidim ga“ uzklikne; skoči na njega, udari ga u prsa te ga rani kroz oklop, no u isti čas pogodi ga nepoznat njeki vojnik baciv silno koplje izpod oka njegova. Kyro pade mrtav, a na tielo mu se baci osam glavnih prijatelja njegovih. Tako svrši Kyro. Svi, koji su ga bliže poznavali, slažu se u tom, da je on bio nakon starijega Kyra onaj Persijanac, koji se je najdostojnijim pokazao kraljevanja i koji je imao najbolje sposobnosti za kralja . . .

„Njegova smrt promieni izlazak bitke. Njegove se čete bez vodje i bez razloga, da se dalje tuku, razprše. Kralj ih stane progoniti i prodre u njihov tabor. Ariaej neopre se ni malo uzmakav u tabor natrag, odakle se bilo pošlo s jutra, koji je od prvoga udaljen četiri parasange. Sve bi zarobljeno.“

Kada su Grci doznali, da Persijanci pliene prtljag, povrate se, ali kralj im podje na susret. Odmah se postave u red, zapjevaju paean te navale s tolikom žestinom, da su Persijanci pobjegli još brže nego prvi put. Kada je sunce zapadalo, vrate se pod svoje šatore, čudeći se, što neima viesti o Kyru, ni nepomišljajući, da bi bio poginuo. Tek sutra u jutro doznaše to i dočuše, da je Ariaej već pobjegao dan hoda natrag sa svimi pomoćnimi četami barbarskimi. Na taj je način malena četa Grkâ, izgubivši jedva jednoga ili dva vojnika, ostala pobjediteljica na bojištu izmedju dvie vojske, jedne savezne, a druge neprijateljske, bježeći na protivnu stranu.

Tada započne znamenit povratak iz daljine od 2.400 kilometara preko zemalja, većinom nepoznatih i samim Persijancem,

www.crohis.com

uzprkos pustaram, goram, riekam, sniegu, nevoljam i divljim narodom. Povratak taj nazvan je povratkom deset tisuća, jer je broj vojnika bio od prilike tolik.

S početka su se Grci približili k Ariaeju te su se obje vojske zaklele na nepovriediv savez. U isto doba pozove ih kralj, da polože oružje; pa kada mu ponosito odgovore, da pobjediteljem nije polagati oružja, promieni on svoj glas te ih nastojaše predobiti, obećav im novčane podpore, koje su trebali. Oni prihvate te ponude te se okoriste njimi, ali nenastave puta svoga. Doskora dodje Tissapherne idući, reče, na svoje namjestničtvo; on sdruži svoje čete s Ariaejevimi; svi se Asijci izmire i sporazume, no to porodi nesporazumljenje izmedju njih i Grkâ. Klearch htjede, da to prestane, te ode k Tissaphernu uz još četiri druge vodje; uzprkos zadanoj vjeri dade ih satrap u svom šatoru uhvatiti te ih preda kralju, koji ih dade pogubiti.

Vojska lišena svih svojih zapovjednika klone s početka duhom. Od Grčke bijahu 10.000 stadija daleko, oda svuda bijahu obkoljeni neprijateljskimi narodi; bez živeža, bez konjaničtva, da do kraja pobiede ili da si zaštite povratak. Nijedan nije stisnuo oka u žalostnoj noći nesreće.

U vojsci bijaše Athenjanin s imenom Xenophont, koji nije s njom išao ni kao zapovjednik, ni kao častnik, ni kao vojnik. Proxen, s kojim je bio davno sdružen svezami gostoljublja, sklonio ga je, da ostavi svoju zemlju, obećavši mu, da će mu pribaviti prijazan Kyra, od koga se je nadao sâm po njegovih riečih većemu probitku, nego li u otačbini. Xenophont pročitav pismo Proxenovo upita za savjet Sokrata Athenjanina. Sokrate se bojaše, da nebi Xenophont postao sumnjivim u Atheni stupajući u savez s Kyrom, saveznikom Lakedaemona, zato ga uputi, da ode u Delphe pitat boga za savjet o tom putu. Dvoumno proročtvo dopusti Xenophontu, da učini, što hoće; a on ode u Asiju. U ostalom njemu nebijaše poznato, da je vojna poduzeta proti Artaxerxu.

On bijaše, koji spasi vojsku od sdvojnosti. Poučen snom, pripovieda on, sabere častnike u vieće, dade protjerati izdajicu, koji ga je nagovarao, da se preda kralju, te ih savjetuje, da si izaberu nove vojvode, što se odmah i učini. On sam dobije mjesto Proxenovo. Njegovom skrblju bude sastavljen jedan sbor od 50 konjanika, a drugi od 200 praćara ili strielaca; tako su mogli daleko na strani držati čete Tissaphernove.

Mi nećemo slieditи vojsku od deset tisuća na njezinom slavnom povratku. Došavši do Karducha prestade ih Tissa-

www.crohis.com

pherne progoniti te ode u loniju. No oni neutekoše njegovim zasjedam; natjera ih na zasjede brdjana, koji im dodijavahu dugimi strielicami, kojim neodolievaše nijedan štit. Satrap armenski Tiribaz primi ih dobro; no snieg ih zateče u onih gorah, gdje zapade u tolikom izobilju, da su vojnici umirali od studeni; drugi su osliepili od blistanja sniega; najveći dio teretnih životinja im pogine. Trebalo im je preći rieke Phasis i Harped, suzbijati ratoboran narod Chalyba. Napokon došavši na goru Theches opaze na obzorju ogromnu pučinu Ponta Euxina (crnoga mora). „Prvi, koji su se popeli na vrhunac i opazili more, podignu veliku viku. Xenophont čuvši mišljaše, da su napali neprijatelji na prednji dio vojske .... Vika se povećavaše, čim su se više približavali; novi se vojnici priskočivši k prvim sdruže s njimi. Xenophont, svaki čas nemirniji, zajaše konja, uzme sa sobom konjaničtvo te podje duž boka vojske, da im pomogne; no doskora začuje, da vojnici viču: m o r e! m o r e! čestitajući si medjusobno. Tada stane stražnji dio vojske, momčad, konjaničtvo, sve stane trčati na vrh gore; a stigavši na vršak svi se stanu grliti sa suznima očima te se bace u naručaj svojim vojvodam i častnikom svojim. Odmah, što se nije nikada saznalo, tko im je naložio, stanu vojnici nositi kamenje te podignu na vrhu piramidu, koju poljepšaju pokrivši ju oružjem, što su ga bili oteli neprijatelju.“ To bijaše znak pobjede, što su ga postavili, i najslavniji, što ga je podigla ruka čovječja, jer su pobiedili persijsko kraljevstvo i samu prirodu.

Nakon njekoliko novih bojeva s ratobornimi plemeni na obali prispješe u grčki grad Trapezunt, naseobu sinopsku. Tu proslaviše svoje oslobodjenje svečanimi igrami i žrtvami. Bilo ih je još 8.600 hoplita i 1.400 strielaca ili praćara. Samo su jednu želju imali, da nadju ladje, koje bi ih prevezle u otačbinu njihovu. „Ja sam trudan, reče jedan izmedju njih u skupštini, da smatam prtljagu, da idem, da trčim, da nosim svoje oružje, da čuvam svoju čast i da se tučem; no budući da je evo more tu, hoću da se ukrcam te da dodjem u Grčku kao Odyssej pruživši se po palubi i spavajući“. Admiral spartski bijaše u Byzantiju. Chirisopha poslaše k njemu, da im dade ladja; no jerbo ih nisu dobili, idjahu kopnom duž obale sada bijući se sada u miru te se zaustavljahu zasebice u dvie druge naseobe sinopske, u Kerazontu i u Kotyori. Ovaj posljednji grad dade im ladja do Sinope, a odavle do Herakleje i Kalpe. Idući Bithynijom bijahu napadani bez prestanka od konjaničtva

www.crohis.com

Pharnabazova, no nedadoše se zaplesti u boj; zatim dodjoše u Chrysopol naprama Byzantiju (mjeseca oktobra ili novembra godine 400). Pharnabaz zabrinut, da oslobodi satrapiju od takova susjedstva, plati prevozninu lakedaemonskomu admiralu Anaxibiju, koji ih preveze na drugu obalu Hellesponta, gdje stupiše u službu vladara odryskoga Seutha, komu pomogoše do baštine njegove.

Tu se svrši povratak vojske od deset tisuća. Za 15 mjeseci i u 215 daništa prevališe tamo i natrag 5.800 kilometara. Ovaj slavodobitni put kroz cielo kraljevstvo dokaza neizlječivu slaboću u Persijanaca: opasno izkustvo, koje neće biti izgubljeno za Agesilaja, Philipa i Alexandra.

Peloponneski rat imadjaše posljedica nesretnih po javnu ćudorednost. Njegova dugotrajnost, njegovi krvavi prekreti posijaše svuda nepovjerenje, uzvitlaše strasti, sili podaše božansko štovanje, te promieniše tako jako značaj grčki, da se od toga nije izliečio nikada više. Divlji bijahu Helleni na bojištih, divlji i surovi u stranačkih borbah. „Evo, veli Aristotele, zakletve, koju nalaže oligarchija u više gradova: Ja ću biti neprijateljem narodu i učinit ću mu toliko zla, koliko budem mogao.“ Istina je, da možemo proti toj zakletvi navesti zakletvu heliasta athenskih nakon pada tiranâ: „Ja ću zaboraviti sve krivice prošlosti te neću dopustiti, da se ih itko spomene ili da ih spominje.“ No Athena bijaše i u propadanju svom uviek Athena, slobodoumna i plemenita, kao što su osakaćeni kipovi njezini liepi i kad su oštećeni.

Sustav rata se je promienio. Već smo naveli prevrat u vojničkoj umjetnosti: demokratska vojska petoga i šestoga stoljeća sliedila je za aristokratskom vojskom herojske dobe: sada je evo doba plaćenikâ, svi grčki gradovi miešaju plaćenike medju gradjanske vojnike. No za plaćanje vojnikâ treba im zlata. Persija ga ima jedina, Grčka ga moli u nje: po tom su Grci kao prosjaci prama velikomu kralju, zato posižu neprestano nasljednici Xerxovi u odnošaje hellenske. Već smo vidjeli prostotu u običajih, ovisnost o svem, što je tudje, u poslednjih godinah rata; toga ima i u prvoj godini mira, godini anarchije, kako su Grci nazvali početak gospodstva spartskoga.

Sparti se je htjelo imati sukrivaca svoje mržnje, zato se je trideset godina tužila na despotisam svoje suparnice te obećavala, da će skinuti okove, kojimi je okovana Grčka: to je stara taktika, koju su sliedili i u Rimu, a ponavlja se često i u naše doba s uspjehom. Kada je bila Athena oborena, sva Grčka postade

*

www.crohis.com

podložnica Lakedaemonu. Pa što da učini? Da se Grčka uredi, koja je trebala jedinstva, da bude jaka, tko je to u onaj čas osjećao, a tko bi bio i na to pristao bez velikoga sažaljivanja? Ni ona sama nije za to marila, već se je bavila natražnjačkom osvetom i slavohlepnimi pletkami. Svuda se je prolievala krv, jer je Sparta svuda uzpostavljala oligarchijsku vladavinu. Desetorica ljudi u svakom gradu sa spartskim *harmostom* kao predsjednikom na čelu, poduprti lakedaemonskom posadom, imali su punomoć. Prva skrb bijaše im, kao i tridesetorici tirana, da se okrutno osvete protivnoj stranci. Na Thasu bijaše krvoproliće: u Miletu izadje 800 gradjana narodne stranke, prevarenih zakletvami Lysandra, iz svoga zakloništa te izgubiše glave; 500 u Herakleji; slični prizori bijahu u Byzantiju, kod Oetaejaca i u većini gradova Male Asije. „Prebrojiti nebi bilo moguće, veli Plutarch, one, koji su poginuli". Iz Sama protjeraše sve žitelje, kojim dopustiše, da samo jednu haljinu ponesu sa sobom. U Thessaliji načini se Pheranin Lykophron absolutnim gospodarom te pokrajine nakon krvavih borba. „Onda, veli Xenophont, kada bi Lakedaemonac zapovjedio, bijahu svi narodi poslušni; dapače i prosti zasebnik mogaše urediti sve po svojoj volji". To strahovanje je Xenophont podupirao. Na povratku vojske od deset tisuća neprimi on naslova vrhovnoga zapovjednika, koji su mu bili ponudili njegovi sudrugovi, jer se je bojao, da nebi Sparta priekim okom gledala zapovjedničtvo u ruku Athenjanina; 400 slavnih njegovih vojnika bi prodano u roblje od lakedaemonskoga admirala, jerbo se nisu pokorili zapoviedi njegovoj. Brodovlje, koje je bdilo nad cielim aegejskim morem od Kypra do Byzantija; dohodci, kojih Sparta nije upotrebila poput Athene na slavne tobože nepotrebštine; vojska, koju je bilo lahko naći kod siromašnih i lakomih naroda na Peloponnesu, od kojih su dvojica prodali Kyru polovinu plaćenika svojih; napokon budan i energičan nadzor u Sparti samoj po ephorih, a u svih gradovih po harmostih: takvi bijahu uz neizmjeran ugled Lakedaemona stupovi spartskoga gospodstva.

Athena je bila njekoć vještije i plemenitije uredila svoje gospodstvo bez sile, bez globljenja i okrutnosti, pa zar ga je i ona mogla dugo uzdržati, a da negleda premnogobrojnoga odpadanja? Sparta nije toliko razumjela o uredjivanju država. Ona poznavaše samo silu, koju i upotrebljavaše. Njezino gospodstvo neimadjaše druge sveze: to je bilo takodjer ono sredstvo, kojim se je služila i njezina suparnica; no ova spajaše s tim

www.crohis.com

vješto pravdu i plemenitost. Ona se je bila stvorila političkim, vojničkim i sudačkim središtem svoga gospodstva; još više: ona je postala metropolom znanosti i umjetnosti. Naprotiv od gospodstva lakedaemonskoga nije poteklo ništa velika ili slavna, ništa plodna ili koristna. Jedva što se podiglo, već mu priećaše propast. Tisuću raznih razloga razpada pripravljaše to naglo propadanje: jedni razlozi bijahu u Sparti samoj, drugi u Grčkoj; treći izvan Sparte i izvan Grčke. Da se upoznamo pobliže timi razlozi!

Posljedice Lygurkovih ustanova razvijahu se u Lakedaemonu dalje. Spartski grad bivaše manji od dana do dana, kao da se troši u igri svojih željeznih ustanova. Taj tiesni okvir, kojim bijaše obuhvaćen i koji se nije nikada otvarao, nego uviek suzivao, učinio je, da je napokon obuhvaćao samo malen broj Sparćana. Mnogo ih je poginulo u ratovih; drugi su bili potisnuti u niži razred radi svoga siromaštva, koje im nije dopuštalo, da sjede za javnimi stolovi. Aristotele spominje to izriekom: „Onaj, koji nije imao sredstva, da namiruje stolne troškove, bijaše tim lišen svojih političkih prava.“ Sparćani osjećahu ljuto, da im prieti propast sbog pomanjkanja gradjana: treba se sjetiti, kakovu su viku podigli od žalosti, što im je bilo uhvaćeno kod Sphakterije 420 vojnika. „Zemljište Sparte, veli Aristotele, mogaše uzdržavati 1.500 konjanika i 30.000 hoplita, a danas hrani jedva 1.000 vojnika.“ U skupštinah od 4.000 članova bijaše jedva 40 Sparćana zajedno sa kraljevi, senatom i ephori. Osim toga u onom razmjerju, u kojem padaše broj Sparćana, rastijaše nejednakost. Oni, koji su se vratili sa zapovjedničtva iz Asije, harmosti, zapovjednici, donesoše odanle velike svote novaca i mnogo drugih stvari kao: ljubav za razkoš i mehkoputnost, podkupljivost za sve one zločine, od kojih je htio sačuvati Lykurg svoj grad. Ephori, senatori davahu sami primjer tih opasnih novosti. Vladavina postajaše sve više i više oligarchijska. Sve se obavljaše medju ephori i senatom; glavnu su skupštinu riedko pitali za savjet; a čim je bilo manje onih, koji su vladali, tim su bili ljubomorniji na svoje povlasti, tim većma su se bojali, da im ih nebi tko silom oteo. Dopustiti, da dodju do svoje časti oni, koji su ju siromaštvom izgubili, značilo bi: izložiti same sebe opasnosti, predati većinu u njihove ruke uz njeku zemljištnu reformu, uz novu diobu ogromnih imanja, do sada usredotočenih u ruku njekolicine; pa ako je bila obća korist očevidno za to, privatna korist bila je proti tomu, pa je i pobiedila.

www.crohis.com

Posljedica toga bijaše grozna mržnja izmedju povlaštenih i nižega razreda, koji se povećavaše Sparćani propalimi sbog siromaštva, oslobodjenimi heloti, onimi Lakedaemonci, kojim bijahu priznana njeka prava djecom rodjenom od Sparćana prvoga razreda i žena tudjinka. Politika onih, koji su vladali, brižno je razstavila sve te razrede s posebnimi imeni, a bez dvojbe i s različnimi službami. Izpod jednakih bilo je nižih, ὑπομείονες ili Sparćana izključenih od javnih stolova, a bilo je i neodamoda ili helota oslobodjenih sbog usluga učinjenih državi; napokon perioeka. Ovaj niži razred, izključen od vladavine, neimadjaše manje živa osjećanja svoje vriednosti i svojih usluga. Znamenitih je muževa izašlo iz kruga toga razreda, kao što Lysandar, Gylip i Kallikratide.

Kada je Lysandar postao prvim gradjaninom spartskim, snivaše o promjeni političkoga stanja grada. „On nemogaše bez tuge gledati, veli Plutarch, da gradom, kojemu je on umnožio slavu, vladaju kraljevi, koji nisu vriedniji od njega. S toga pomišljaše na to, kako da bi uzeo krunu objema vladalačkima kućama, da budu imali pravo na nju svi Heraklovci. Drugi govorahu, da je htio prenieti pravo ne samo na Heraklovce, nego na sve Sparćane, da bi mogla kruna doći na svakoga, koji bi se je pokazao dostojnim svojom vrlinom. Kako se je on svojimi zaslugami popeo na najviši stupanj javnoga štovanja u svoj Grčkoj, tvrdo se nadaše, da mu neće biti predpostavljen nijedan Sparćanin, ako se odredi, da će biti kraljevska čast nagrada umnim darovom.“ Oduševljenje bijaše u istinu s početka tako veliko, da mu je više gradova postavilo žrtvenike i prinosilo žrtve: to je prvi primjer svetogrdne podlosti, koja je kasnije tako obćenito zavladala po Grčkoj i u Rimu. No njegov gizdavi sjaj i njegova obiest pribavi mu mnogobrojnih neprijatelja, osobito medju vladajućim gradjanstvom. Akoprem nisu shvatili njegove tajne osnove, ipak su mu zavidjeli moć i slavu. Za prostoga gradjanina, veljahu, ima previše i jedne i druge.

Na čelu toj oposiciji protiv pobjeditelja aegospotamskoga bijaše kralj Pausanija, koga smo već vidjeli, gdje ruši u Atheni godine 403. njegovo djelo. Četiri godine kasnije učini Derkyllide ili dade učiniti istu stvar u naseobah. One se oslobodiše oligarchija, koje im je bio narinuo Lysandar, te se povratiše svojim starim zakonom. No kada umrie Agis te iste godine 399., imadjaše Lysandar još dosta povjerenja, da dade proglasiti kraljem Agesilaja, brata Agisova, na štetu njegova sina Leotychida, kojega je tužio, da je sin Alkibiadov.

www.crohis.com

Lysandar računaše na to, da će on kraljevati pod imenom štićenika svoga; no pokaza se, da je Agesilaj dorasao čovjek, koji je prvom sgodom bacio jako daleko ovo skrbničtvo. Lysandar bi prisiljen vratiti se svojim kovarstvom. „Izvanredno vješt govor dade si sastaviti, veli Plutarch, od Kleona Halikarnašanina, nadajući se, da će nagovoriti Sparćane, a u isto doba nastojaše podmitljivošću predobiti sklonost proročišta.“

Za tih potajnih pletaka bješe sastavljena posve inako radikalna urota po njekom Kinadonu, koji nepripadaše razredu jednakih. Onaj, koji ga je odao ephorom, pripoviedaše, da ga je jednom Kinadon vodio na kraj trga te mu naložio, da prebroji, koliko ima tu Sparćana. „Nabrojiv ih do četrdeset s kraljem, ephori i senatori, zapitah ga, čemu to? „„Ove ljude, odvrati mi, smatraj kao svoje neprijatelje; ostali, na broju preko 4.000, jesu naši.““ „Kinadon, doda, dade zabilježiti ovdje jednoga, ondje dva od svojih neprijatelja, koje bi sreo na ulicah; ostale smatraše za svoje prijatelje. Što se tiče selâ, ako i imamo u svakom po jednoga neprijatelja, koji je gospodar, imamo i mnogo pristaša“.

Ephori ga zapitaše, koliko može biti sukrivaca? „Ne mnogo, reče mi Kinadon, ali vodje su sigurni za njih, kao i za helote, neodamode, za ljude nižega razreda i za perioeke. Kako tko govori o Sparćaninu ljudem tih raznih razreda, nemogu sakriti želje, da bi ga pojeli živa“. Još su ga zapitali, odakle računaju da će dobiti oružje. Kinadon ga uvjeri, da ga imaju svi urotnici; on ga odvede u stan kovača, gdje mu pokaže, koliko ima bodeža, mačeva, ražnjeva, sjekira, bradava i kosa za svjetinu.

Kinadon bi zatvoren sa svojimi sukrivci. Kada su ga zapitali, zašto je zasnovao takove osnove: „Gospodara u Lakedaemonu nebih rado imao podnipošto“ reče. Okrutnu kaznu je morao pretrpjeti. Ova urota odkri ponor mržnje, izkopan pod družtvom spartskim, a u isto vrieme strašno suglasje svih nižih razreda, slobodnjaka i robova. Odatle mogaše izaći družtveni rat. Sparta je još umjela osujetiti kovarstva onom djelatnošću i budnošću, na koju potiče skrajno i neprestano nepovjerenje svaku aristokratičku oligarchiju.

Uzprkos neprijateljstvu medju razredi pučanstva, uzprkos jako mnogo drugih trvenja, uzprkos borbi kraljeva sa senatom i ephori, koji su ih bili potisnuli u red podanikâ, uzprkos suparničtvu kraljeva medju sobom itd., spartska vlada nebijaše ipak slabija za vanjske bojeve radi toga, što je bila sila usre-

www.crohis.com

dotočena u malo ruku: kod kuće ephori, vani harmosti, ti tobožnji *posrednici*, izvršivahu neprestanu diktaturu. No ta toli razširena vlast bijaše samo umišljena sila, jer Sparta sama po sebi imadjaše malo sredstva, imajući malo gradjana; pa i ta ju sila već ostavljaše.

Njezini zahtjevi vriedjahu u istinu sve one, koji su još ljubili slobodu te koji nisu imali ništa, čim bi se tješili za gubitak onoga, što je Athena davala svojim podanikom, naime odštetu ogromnom trgovinom, sjajnimi svetkovinami, umjetnostmi i pjesničtvom. Sparta takodjer sebična, no veća tlačiteljica, uzimaše sve, a nedavaše ništa. Svake bi godine pobrala danak od 1.000 talenta, koji bi se zakopali u Lakedaemonu, odakle nebi došli više u sviet.

Doskora osjetiše, kako težko ih tišti taj težki genij dorski, pa mnogi požališe za athenskom premoći, koja bijaše ljubazna i u samoj obiesti svojoj. Da su Grci na obalah Thrakije ili Asije, narodi, „koji nisu nikada znali kazati: Ne", drhtali pred batinom ili kabanicom spartskom, nije bilo čudo; oni su se bili navikli na poslušnost. No ipak bijaše i njim previše dvostruko robovati, naime oligarchiji prijatelja Lysandrovih, podvostručenoj oligarchijom harmosta lakedaemonskih. No u materi otačbini nesmijaše Sparta računati na toliku poslušnost. Ali ona ni tamo neumijaše biti pravedna. Dva Sparćanina ubiše nakon mrzkih nasilja dvie mlade djevojke u Boeotiji; njekoga mladića iz Oreja stiže ista sudbina: otcevi dodjoše tražiti pravdu, ali ih ni nesaslušaše. Sparta nebojaše se punovlastno govoriti o prognanicih athenskih i stvarati odluke za cielu Grčku. Zna se, što je Theba na to odgovorila.

Theba kao kopnena sila zahtievaše odavna, da igra onu ulogu u srednjoj Grčkoj, koju igraše Sparta na Peloponnesu. Medju njom i Athenom mogaše biti zavisti, no nebijaše ozbiljna suparničtva niti protivštine koristî, kao što bijaše medju njom i Spartom uzprkos analogiji vladavine. Sparta opojena pobjedom mišljaše, da nemora imati nikakvih obzira; ona se nadje uvriedjenom, što su si Thebljani bili prisvojili kod Dekeleje desetinu Apollonovu, te je prezirno zabacila njihove zahtjeve glede blaga, koje je donio Lysandar, 1470 talenata, ostatak predujma, što ga je dao Kyro, i ratni plien. Korinćani, koji nisu bolje prošli, bijahu složni s Thebljani; ali drugu tegobu predbacivala je ovim Sparta. Argivljani u razpri za medjašnicu tvrdjahu, da su naveli bolje razloge, nego njihovi protivnici. „Ovo je najjači razlog, reče Lysandar pokazujući na

www.crohis.com

svoj mač, koji odlučuje bolje, nego svi ostali, o medjašnicah.“ Njeki Megaranin podigne u sjednici svoj glas: „Moj prijatelju, reče mu isti, vašim riečim trebalo bi kakav grad.“

S Elejci je Sparta manje okolišala: ona im naloži, da vrate nezavisnost svojim podanikom (402. godine). Kada su oni to odbili, krene Agis s vojskom na njih. Zaustavljen potresom, dodje sliedeće godine opet s vojskami svih saveznika, pače i Athene; jedini Korinth i Theba odbiše, da podupru to nasilje. Njekolicina dobrovoljaca iz Thaje i Arkadije dodje iz pohlepe za dobitkom i grabežem. Xenophont uvjerava, da je plien te bogate pokrajine, koja je od viekova bila malo ne uviek poštedjena ratom, razširio izobilje po ostalom Peloponnesu. Elida morade priznati nezavisnost gradovom Triphyliji i Pisatidi, nakon čega ih htjede Sparta primiti u broj svojih saveznikah, to jest podanika. Arkadjani i Achajci služahu joj samo iz straha, jer je ona, veljahu, namještena njim po boku kao tvrdja, koja drži pod svojom stražom sav poluotok. U Lakedaemonu se nisu varali o njihovom mišljenju. Na povratku s njeke vojne u kojoj je bio uništen spartski sbor, u ratu korinthskom, o kom će biti doskora govora, Agesilaj ulažaše u gradove samo po noći, a izlažaše iz njih zorom, da nebi opazili vojnici njegovi tajnu radost na žiteljih, kojoj bijaše uzrok nesreća njegova.

Napokon izvan Grčke prestala je Persija biti saveznica Lakedaemonu, odkada je Sparta uzela sama u svoje ruke narodne razpre. Prije i poslije Aegespotama dobro je pazarila s nezavisnošću asijskih Grka. Za njih se je samo o tom radilo, da se znade, hoćeli slušati Kyra ili Tissapherna. Svi se izjaviše za Kyra osim Mileta, koji je obsjedao taj mladi kraljević, kada je započeo vojnu. Tissapherne htjede ih podložiti nakon povratka s proganjanja vojske od 10.000; oni se obrate na Spartu, koja im pošalje Thimbrona sa 2.000 neodamoda, 4.000 Peloponnežana i 300 konjanika athenskih, kojim su se pridružili ostanci Xenophontove vojske od 10.000 i 3.000 Ionaca (398. godine). Thimbron zauze Pergam i njekoliko drugih gradova, no budući da su mu čete bile bez zapta i plienile, potužiše se saveznici te bi natrag pozvan, osudjen na globu, koje nemogaše platiti, pa zato prognan. Njegov nasljednik Derkyllide, koji je pravom dobio pridjevak Sisyph, okoristi se kao dostojan suparnik Lysandrov, suparničtvom Pharnabaza i Tissapherna te sklopi primirje s jednim, da je mogao ratovati s drugim. Pod njim bijaše zapt izvrstan i uspjesi brzi; bogat

www.crohis.com

kotar u okolici gore Ide, nazvan od Pharnabaza Aeolidom i jedan dio Bithynije biše osvojeni ili opustošeni. Za primirja predje na Chersones thrački, koji su susjedna plemena bez prestanka harala te zaštiti tu plodnu zemlju sa jedanaest gradova, koji bijahu na njoj, od sličnih navala podignuv na novo stari zid Periklov trudom vojske svoje. Taj se zid protezaše preko sve prevlake 37 stadija daleko. Nakon povratka ratovaše u Kariji, gdje je Thissapherne imao svoja lična imanja. Sve je bilo već tako došlo, da je samo jošte trebalo, da se započne bitka. Tissapherne imadjaše Grkâ plaćenikâ, kojih je bilo onda svuda, i barbara tolik broj, da su ih se Derkyllidini asijski Grci plašili, što je vodju uznemirilo. Zato dodje do sastanka: Derkyllide zahtievaše, da Persijanci dopuste hellenskim gradovom, da se upravljaju po svojih zakonih; Pharnabaz i Tissapherne zahtievahu, da ostave spartske čete zemljište velikoga kralja, a lakedaemonski harmosti mjesta, u kojih su se bili smjestili. Obje stranke sklopiše primirje, da imaju kada izviestiti svoje vlade (397).

U ovaj čas preda Lysandar zapovjedničtvo nad asijskom vojskom Agesilaju. Kao da bi htio uzbuditi uspomene na trojski rat, ukrca se kralj u Agamemnovoj luci, u Aulidi, s 2.000 neodamoda i 6.000 saveznika. Ovaj put uzkratiše jošte Korinth i Theba svoju vojsku; Athena se izpričavala svojom slabućom. I s Boeućani dodje do kavge, jer su odstranili žrtvenik i porazbacali meso žrtve, koju je prinio Agesilaj, jer su bili čuli, da se je proti običaju poslužio kod žrtve stranim gataocem. On ode, neosvetiv se za taj napadaj, u Ephes: Lysandar ga sprovadjaše s viećem od trideset Sparćana, koji su pratili zapovjednika.

Stanje grčkih gradova u Asiji bijaše tada poremećeno; nijedna stranka u njih nebijaše u istinu na vladi: ni demokratska, inače podupirana Athenom, ni aristokratska, ustrojena od Lysandra. Ovaj je bio došao, da povrati upliv svojim pristašam; a nadao se je, da će predobiti za sebe kralja, kojemu nije poznavao velikih svojstva. Nije se pače ni pretvarati htio; sastavio si je mnogobrojan dvor od svih onih, koji su ga došli molit za zaštitu, te življaše u kraljevskoj razkošnoj sjajnosti. „Moglo bi se kazati: Jednostavni zasebnik Agesilaj i kralj Lysandar.“ Napokon stane Agesilaj sumnjati o njem te mu pokaže svoju zlu volju. Lysandar se morade udaljiti. Da neopaze njegove nemoći oni, koji su držali, da može sve, zamoli, da se pošalje s kakovim nalogom daleko.

www.crohis.com

Tissapherne sakupi za primirja mnogobrojnu vojsku, koja posjedne Kariju. Sparćanin pusti tamo na sebe dugo čekati, krene najednom u Phrygiju, ostavljenu bez obrane, gdje zaplieni ogroman plien. Nestadak konjaničtva prisili ga na povratak, te ga sastavi izmedju Grka asijskih i smjesti svoj glavni stan u Ephesu, gdje je načinio pravu ratnu djelaonicu. On sâm bijaše na čelu svim radnjam, svim vježbam te pobudjivaše u vojnikâ oduševljenje i povjerenje. „Da im podvostruči preziranje barbarâ, dade prodati na trgu njekoliko Persijanaca posve golih. Vojnici, koji su vidjeli njihova gola tjelesa, jerbo se nisu nikada svlačili, liena i slabašna, budući da su se uviek vozili, osvjedočiše se, da će se imati samo sa ženami tući.“ Kada je bio spreman, prevari opet Tissapherna, koji ga je očekivao prema Kariji, i navali na zemlju sardsku. Tri dana idjaše napried, a neprijatelja nebijaše nigdje; četvrti se dan pokaže persijsko konjaničtvo, koje bijaše odieljeno od svoga pješačtva. Agesilaj napadne na nj žestoko, raztepe ga podpuno ter zaplieni preko 70 talenata. Taj poraz upropasti Tissapherna pred Artaxerxom; zato dobi Tithrauste nalog, da mu uzme namjestničtvo i glavu.

Nakon toga umorstva činjaše se, da neima više razloga ratu izmedju Sparte i velikoga kralja; on sâm ponudi, da će priznati nezavisnost asijskih Grka pod pogodbom, da plaćaju stari danak; napokon dade Agesilaju 30 talenata, da ide iz njegova namjestničtva očekujući odgovor iz Sparte na svoje predloge. Agesilaj uzme novce te navali na drugu satrapiju, i to na Pharnabazovu. Tithrauste ga očekivaše mirno; samo kad se je rat udaljio od njegovih pokrajina, slabo ga je uznemirivalo, što je buknuo na drugom kojem mjestu kraljevstva. Satrapi zavidni jedan drugomu, na veliku radost dvora suskoga, koji se je bojao njihova sporazumljenja, stegnuše svu svoju upravu na pobiranje danka, a svu svoju politiku na uzdržanje mira u svojih pokrajinah: veliki kralj i nezahtievaše više od njih. No Tithrauste se ipak zauzimaše za to, da oslobodi Asiju od neprilika Agesilajevih. Najbolje sredstvo tomu je bilo, kad bi se opet podpalio rat u Grčkoj; onamo dakle pošalje pouzdana zastupnika, kojega oboruža sa 50 talenata.

Medjutim napredovaše Agesilaj u Asiji. Za saveznika dobi Otysa, paphlagonskoga kraljevića, te prodre čak u blizinu Daskylija, prestolnice Pharnabazove, koji moljaše za sastanak. „Agesilaj čekaše satrapa s tridesetoricom ležeći na tratini. Pharnabaz dodje gizdavo obučen; robovi mu prostrieše na tlih jastuke, da mu načine ugodno sjedalo; no videći Agesilaja pri-

www.crohis.com

prosta, zastidi se svoje razkošnosti ter sjedne poput njega na golu zemlju u bogatom odielu.“ Agesilaj ga nukaše, da strese sa sebe vrhovnu vlast kraljevu. On toga nehtjede; ali Sparćanin je mogao zaključiti iz njegovih rieči, da bi lahko bilo odkinuti zapadne pokrajine od kraljevstva te stvoriti mnogo malih država izmedju velikoga kralja i Grčke. Tako se povećavahu svaki dan njegovi naumi, a i njegove sile bijahu sve veće. Lakedaemonci staviše svoje brodovlje pod njegovo zapovjedničtvo. Za kratko naraste ono na 120 ladja. Athena, uviek u strahu za svoju slobodu, razdieli zapovjedničtvo; Sparta, u koje je bilo više vojničkoga duha, usredotoči ga drage volje u ruku jednoga zapovjednika. To bijaše uzrok premoći.

Posred tih priprava i nada dobi iznenada Agesilaj nalog, da se povrati u Grčku, gdje je buknuo rat, za koji je potrebna njegova prisutnost. „Ta ga novost veoma raztuži, jer je vidio, da ga je minula velika slava; no on sazove saveznike i pokaže im zapoviest republike rekavši im, da treba poći otačbini u pomoć: „„Ako se stvari urede, znajte prijatelji moji, da vas neću zaboraviti; povratit ću se k vam, da se odazovem željam vašim.““ Na te rieči stanu oni suze roniti te zaključe, da će ići s njim Lakedaemonu u pomoć. Jednoga imenuje harmostom Asije, kojemu ostavi 4.000 momaka. Nakon toga predje u Chersones te ode putem, kojim je nekada Xerxe išao na Grčku (394).

„30.000 strielaca kraljevih goni me iz Asije“ reče Agesilaj nišaneć na oblik kova na 30.000 komada persijskoga zlata, koje su dobili govornici thebski, korinthski i argivski, da pobude rat. Tithrauste je dobro računao; njegov poslanik nadje Thebljane jako ogorčene na Lakedaemon. Kavga medju Phočani i Lokrani, koje Theba podupiraše, podpiri rat. Lysandar bude poslan prvim u pomoć. Kralj Pausanija imaše se s njim spojiti pod zidinami Haliarta. Na urečeni dan nadje se Lysandar sâm. U njegovoj naravi nebijaše: udaljiti se ili čekati; on udari na mjesto, ali bi potučen i ubijen. Pausanija, koji možda neimaše velikoga pouzdanja u privrženost saveznikâ, neusudi se upustiti se u bitku, nego zatraži primirje, da zakopa svoje mrtve. Thebljani pristanu na to. „No ponosni tim uspjehom, ako su vidjeli kojega Pausanijina vojnika, gdje se malo udaljuje, da dodje za zaselak, oni ga dovedoše na veliku cestu bijući ga. Pausaniju osudiše nakon povratka njegova u Spartu na smrt; no on uteče u Tegeju i tamo umre od bolesti (395).“ Ova osuda bijaše zadovoljština dana taštini narodnoj. Spartska

www.crohis.com

oligarchija neimadjaše glede političke nepravde što predbacivati demokraciji athenskoj.

Prije bitke je bilo došlo thebsko poslaničtvo u Attiku moliti za pomoć. Athena, još posve osakaćena, bijaše bez ladja, bez bedema. No viećanje bijaše ipak kratko. Mjesto svakoga odgovora thebskomu poslaniku pročita Thrasybul odluku saveza. „Zaključak toli mudar koli junački, reče kasnije Demosthene dozivljući to u pamet, jer se čovjek od srdca mora uviek dati, bila opasnost kakva mu drago, na velika poduzeća, koja nalaže čast.“

Vojska athenska prispije tek sutra dan poslije bitke haliartske, no ona bijaše u redu Thebljana, kada dodje Pausanija; a to posredovanje Athene prinuka Euboejce, Akarnance, Lokrane, Korinćane i Argivce, te stupiše u nov savez. U Korinthu bijaše skupština. „Lakedaemonci su, reče Korinćanin Timolaj, kao i rieke, koje su neznatne kod svoga vrela, ali sve više rastu, čim se više od njega udaljuju, ili kao i roj pčela, koje je lahko pohvatati u košnici, ali te strašno ubodu, ako na njih navališ izvan košnice. Hajdemo dakle na Lakedaemon, udarimo na neprijatelja u gradu samom ili čim bliže grada.“ Taj naum bijaše dobar, ali je zlo vršen, jer bijaše sav savez osudjen na nesretnu sporost. Kada je bila spremna saveznička vojska, bijahu već Sparćani u Sikyonu; u boj su se morali upustiti pokraj Nemeje. Saveznici imahu 24.000 hoplita i 1.550 konja, Sparćani samo 13.500 ljudi. Oklievanje Thebljana i nestašica sloge u zapovjedničtvu bijaše uzrok porazu saveznikâ; oni izgubiše 2.800 ljudi. Pobjeditelji imadjahu 1.100 mrtvih; ali Sparćana palo je samo 8 (u juliju g. 394.).

No ta pobjeda nebijaše odlučna, jer su se saveznici vratili mirno u svoj tabor. Agesilaj zateče još stražnje čete bojnoga reda. On je prošao Thrakiju, Makedoniju krčeći si put šiljci od sulica. Thessalci, koji su ga htjeli zaustaviti, biše potučeni; tako prodre on do Koroneje. Saveznici ga tamo dočekaše. Tu se biesno sukobiše vojske. Thebljani pokazaše vojničkih vrlina, koje su bile kobne Sparti. Agesilaj dopade sâm rana, ali se održa na bojištu. Ova je pobjeda tako malo odlučila, kao i ona kod Korintha, ali su dva puta saveznici pokazali, da su dorasli onim, kojim se nedavno neusudjivahu ni u oči pogledati (u augustu 394. godine).

Dan prije dobi Agesilaj viest o velikoj nesreći, koju je tajio četam svojim. Athenjanin Konon, utekav na Kypar nakon bitke aegospotamske, praćaše ondje budnim okom doga-

www.crohis.com

djaje. Za tajne njegove pletke neznadijahu, akoprem se govorilo, da je otišao kraljevskomu dvoru. No najedanput se opazi, da se iz nova budi velika djelatnost u lukah phoeničkih, da izlaze opremljene ladje, koje stizava Pharnabaz, a Konon preuzima zapovjedničtvo nad kraljevskim brodovljem. Na Rhodu je digao bunu, koja je sbacila oligarchijsku vladu; uhvatio je ogroman dovoz žita, koje je Sparćanom slao Aegypćanin Nepherite. Spojen s Pharnabazovom eskadrom razbije brodovlje lakedaemonsko kod Knida; od 85 neprijateljskih trirema zarobi ih 50. Zapovjednik, svojak Agesilajev, nehtjede ostaviti svoje ladje bačene na obalu, nego se dade ubiti (u juliju 394. g.).

Lakedaemonci izgubiše evo premoć na moru. Dulje ju sačuvaše na kopnu. Rat, koji je prije bio u Boeotiji, usredotočio se je sliedećih šest godina oko Korintha, koji su branili saveznici sa svimi svojimi silami zatvorivši dva prelaza preko prevlake, da budu zatvoreni Sparćani na Peloponnesu. No Korinth malo ne obnovi okrutne prizore korkyrske. Jedna stranka nahrupi na svečani dan na svoje protivnike, koji su davljeni čak u hramu i na podnožju kipova božjih. Ove silovitosti okrenuše stvari na zlo; prognanici pozovu Lakedaemonce, provale kroz duge zidove te se dočepaju Lechaeja, odakle su držali Korinth kao obsjednut. Jedan od puteva preko prevlake bude opet otvoren; Athena se i Theba prestraše te ponudiše mir. Sparta privoli na to, da si Athena opet podigne zidove i mornaricu; ona joj prizna dapače posjed Lemna, Imbra i Skyra, ali joj neprepusti Chersonesa. Narod neodobri, što su ugovorili zastupnici njegovi. I Theba se vrati na predjašnje svoje zahtjeve; rat se nastavi.

Medju vojvodami bijaše Athenjanin Iphikrate, koji zapoviedaše jednomu sboru plaćenika. Plaćenike vidjesmo već u vojskah asijskih; sada ih nalazimo u Grčkoj u njeku ruku uredjene. Njekoč su gradjani vježbani od mladosti u ratnih igrah, u otačbeničkih gimnasijah, davali najveći dio pješačtva, oko koga se sabirahu vojnici lahkoga oružja, koje davahu saveznici i robovi. Dužnosti vojnika sačinjavahu tada dio dužnosti gradjanskih: baviti se oružjem nebijaše poseban posao. Što je um zamislio ili primio u vieću ili u skupštini, izvršivaše mišica na bojištu; i to s kojom li silom! To se je promienilo u vrieme, u kojem smo sada. No ti plaćeni ljudi, ti vojnici u službi onoga, koji im više dade, nedonošahu više sobom u rat ni oduševljenja ni rodoljubive ljubavi, kao što su donosili prije gradjani. Znanstven rat, pun kretanjâ i taktike,

www.crohis.com

zauze mjesto staroga više neukoga, ali i više junačkoga rata, kao što se je rodila novija strategija medju talijanskimi *condottieri*. Iphikrate sudjelovaše kod ovoga prevrata. On promieni takodjer oružje jednomu dielu athenske vojske, davajući veliku važnost peltastam, koji oboružani malimi štitovi i lahkimi oklopi, dugimi sulicami i dugimi mačevi, spajahu u sebi prednosti težkoga pješačtva i lahkih četa. Ovaj ustroj dopuštaše vojnikom mnogo brža kretanja. Iphikrate je malo ne prorekao taktiku, koja je kasnije s druge strane ionskoga mora pribavila Rimljanom toliko slavodobića; on zabavljaše bez prestanka svoje čete, netaborovaše nikada ni u prijateljskoj zemlji, a da se nebi obkopavao, on uvede običaj oblaza, iz jedne načini dvoju zapovied, prvu, koju je davao častnik, drugu, koju je davala straža.

Sgoda, u kojoj su Iphikratovi peltasti prkosili strašnim Lakedaemoncem i ubili im 250 ljudi, utvrdi njim i njihovu zapovjedniku glas (392). Od tada mogahu plieniti do srdca Arkadije, a saveznici Sparte neusudiše im se izići na susret.

Godine 390. radila je Sparta iz petnih žila, jer Achajci nastojahu oko toga, da se razšire po sjevernoj obali njihova zaljeva; na njihovu molbu provali Agesilaj u zemlju Akarnanaca, koji budu prisiljeni stupiti u njihov savez, tako i Agesipol, kojega Argivljani kušahu zaustaviti pod izlikom, da je blizu svetkovanje isthamskih igara i sveto primirje. No Agesipol je bio učinio bogovom svoje. Prije nego će započeti vojnu, upita za savjet svećenike Zeusa olympijskoga, koji neoklievahu odgovoriti po njegovoj želji; za tim Pythiju delphsku, upitavši ju: „da li je Apollon istoga mnienja kao i otac njegov.“ Apollon se pokaza dobrim sinom, zato Sparćanin odgovori poslanikom argivskim tim, da im pročita odgovor bogova. Argolida bješe poharana (g. 390).

Medjutim Persijanci, ohrabreni pobjedom knidskom, poduzmu smjelo navalu. Konon i Pharnabaz protjeraše harmoste s otokâ i iz asijskih gradova grčkih, kojim dopustiše mudro, da si biraju po volji vladavinu; onda povedoše brodovlje u messenski zaljev, gdje su harali bogatu dolinu pamisku. Zauzeše i Kytheru, gdje Konon namjesti posadu athensku. Odanle ode Pharnabaz na prevlaku, da vieća s viećem savezničkim, opomene ih, da žestoko ratuju te im dade nješto novaca (393). Kada se je spremao na povratak u Asiju, ponudi mu se Konon, ako mu ostavi brodovlje, da će ga uzdržavati bez ikakve tražbine iz persijske blagajne, i da će na novo podignuti duge zidove athenske, što će biti najosvetljiviji udarac Lakedae-

www.crohis.com

monu. Satrap prihvati s tolikim veseljem njegove namjere, da mu dade i one novce, koji su mu bili preostali, da gradjevine brže dogradi. Konon dodje u Piraeej sa 80 ladja. Njegova momčad, radnici, koje plaćaše, oni, koje je poslala Theba i drugi gradovi, pomagahu puku, da uzpostavi djelo Themistoklovo, Kimonovo i Periklovo. Po nesreći plaćaše radnike ovaj put veliki kralj (393.).

Uz novo gradjenje zidova zabavljaše se Athena još više uzpostavom svoga gospodstva, koje je bilo s njimi palo. Njezino naglo napredovanje pobuni Sparćane, koji se odluče na ugovaranje s Persijom žrtvujući joj asijske Grke. Njihove ponude budu s početka zabačene; no udes Kononov, kojega je privabio Tiribaz, bacio ga u tamnicu, a možda iz potaje i ubio pod izlikom, da je izdao korist kraljevu, pokaza prave nakane dvora suskoga (392.) Athena, u istinu uzpostavljena po savezu s Persijom, počinjaše već prkositi tomu kraljevstvu. S plemenitom nerazboritošću podupiraše kralja kyparskoga Evagoru, koji se je pobunio proti njemu (390.); Thrasybula, obnovitelja slobode, postavi na čelo 40 ladja, s kojim stupiše u savez dva vladara Thrakije, Byzantij, Chalkedon, pak jedan dio Lesba, koji uzpostaviše na svoju korist carinu euxinsku te pobirahu porez od svih gradova na asijskoj obali do Pamphylije. Thrasybul pogine po nesreći u Aspendi za svadje izmedju gradjana i vojnika (389.); no Iphikrate poslan poslije njega na Hellespont sa svojimi peltasti uzdrži tamo njegovo uspješno djelo.

Ova sila, koja se je tako brzo vratila narodu, nedavno potučenu i razoružanu, preplaši i velikoga kralja i Lakedaemon. Antalkida, poslan po drugi put u Susu, bude posve liepo primljen; Sparta i Persija zaključiše pogodbe mira, koje će se naložiti Grkom. Neprestani napadaji Aeginaca, koji su jedne noći navalili na Piraeej, uspjesi Sparćana na Hellespontu, gdje su imali već 80 ladja sakupljenih, kojimi prekidahu svu trgovinu Atheni, prisiliše i taj grad, da prihvati ugovor, koji nosi ime Antalkide. Tiribaz sazove zastupnike svih ratujućih gradova te im pročita naloge svoga gospodara. „Kralj, reče, nalazi za pravedno, da asijski gradovi i otoci Kypar i Klazamena ostanu zavisni, a ostali gradovi grčki, mali i veliki, da budu slobodni osim Lemna, Imbra i Skyra, koji će, kao i prije, pripadati Athenjanom. One, koji bi odbili taj mir, kaznit ću složno s onimi, koji ga budu primili; ratovat ću s njimi i na kopnu i na moru sa svojimi ladjami i sa svojim blagom!“

www.crohis.com

Evo sramotne i bogumrzke stvari, koju su prihvatili sinovi pobjeditelja salaminskih i plataejskih, onih, koji su odbili dva puta bez kazne to gospodstvo, sada toli ponosito. Evo, što se je moralo urezati u kamen i mjed pa izložiti u hramovih bogova. Napose pada tu sramota na Spartu: bitkom kod Leuktre, veli Plutarch, izgubila je ona premoć, ali mirom Antalkidinim izgubila je poštenje; pošto je u istinu izazvala to obiestno posredovanje barbarâ, ona je bila, koja je sad izvela njihovu osudu. Asijski Grci bjehu prepušteni velikomu kralju, a savez i sve zajedničtvo gradova bješe razrušeno u Grčkoj. Thebljani odbiše ovu pogodbu, koja im je uzimala gradove Boeotske, već odavna ovisne o njih; Agesilaj sabere vojsku, da ih na to prisili: oni se podvrgoše. Argos bi dapače prisiljen, da natrag pozove posadu, koju je držao u Korinthu, kamo se odmah opet povrati oligarchijska stranka, odana Sparti, dočim su poglavice protivne stranke morali u progonstvo. Ali Sparta se čuvaše dobro, da neprotegne ugovora na sebe samu i da nevrati Messenije Messencem. Ona hćaše sve oslabiti, sve podieliti i razciepiti oko sebe, samo da sama ostane ujedinjena i jaka. Njetko reče Agesilaju, da se je Sparta *popersila.* „Ne, odvrati on, nego se je Persija *polakonila.*“ Po nesreći bijaše jedno i drugo jednako istinito.

---

www.crohis.com

POGLAVJE XVII.

Prosvjeta Periklova vieka.

Književnost i duševni život. — Kakovo bijaše kazalište. — Drama, tragedija i komedija. — Aeschyl, Sophokle i Euripide. — Aristophane. — Umjetnost. — Pisanje poviesti; logographi i povjestnici: Herodot, Thukydide i Xenophont.

Nakon tolikoga raznovrstnoga stradanja za dugotrajnih gradjanskih ratova i mnogih strastvenih razmirica dolazimo kao preko velike pustare opet na jednu oazu, na polje duševnoga života, gdje nam se može srdce nasladiti i okriepiti. Akoprem je već napomenuto mnogo toga iz života i djela Periklovih, pa i o onih, koji su od njega duševno i materialno podupirani i koji su onda opet na nj djelovali i uplivali, ipak ćemo se još baviti i tim slavnim mužem i njegovim vremenom, koje podnipošto neprestaje s njegovom smrću 429. godine. Kao što je Perikle želio, da bi mogao svatko, dakle i siromah, sudjelovati u skupštinah i u državnom i pravnom životu, odrediv za to poseban prinos (obolos, ekklesiastikon), tako je i za kazalište opredielio prinos (theorikon), da uzmogne svaki polaziti kazališne predstave. Tim je djelovao na obrazovanje i ukus naroda, a i na razvoj i procvat književnosti i kazališta, kao i duševnoga života u obće.

S mnogo je razloga vriedno opisati hellensko kazalište. U ono doba pa i dugo kasnije bijahu kazališta (sve do Rimljana) odkrivena, te su se drame predstavljale pod vedrim nebom. Kasnije su Rimljani zaklanjali gledaoce od sunca razapetim pokrivalom, a u Hellena jedva da je ikada dotle došlo. Ako bi se digla oluja ili bi navalila kiša, predstava bi se prekinula, a gledaoci bi se uklonili u triemove, koji su se nalazili izpod njihovih sjedišta. U ostalom radje su trpjeli, da im se kakova slučajna neprilika dogodi, nego da se skuče u kakvu zagušljivu kuću, čim bi prestala sva veselost narodne vjerozakonske svečanosti, u koje su se i kazališne predstave brojile. Još bi im nesnosnije bilo zatvoriti pozorište, pa bo-

www.crohis.com

gove i heroje stisnuti u mračne jedva razsvietljene sobe. Radnja, koja tako sjajno zasvjedočavaše, da je u savezu s nebom, morala se je vršiti pod vedrim nebom, rekao bih pred očima bogova, za koje je, kako Seneka veli, dostojan prizor pogled hrabroga čovjeka, koji se sa stradanjem bori. A što je najglavnije, javnost je po republikanskom mišljenju Hellena pripadala sama sobom bitnosti osbiljne i znamenite radnje. To je dokazivao kor. Stara kazališta uzporedjena s našimi, bila su odveć ogromna; jedno, da bi se u njih smjestio sav narod, koji je pješke dolazio, a drugo, da bi dolikovalo veličanstvu komada, u njih predstavljanih, koje je valjalo gledati samo iz dostojne daljine. Sjedišta su gledalačka bila u redovih, koji su se u polukrugu oko orkestre, koju mi sada zovemo parterom, nazad na više dizali tako, da su svi sasvim liepo vidjeti mogli. Da bi se sve moglo vidjeti i čuti, što nije bilo lahko radi velike daljine pozorišta od gledalaca, upotrebljavali su različna pomagala, imenito obrazine, spremu, koju su držali glumci u ustiju, da bi im bio glas jači, cipele s debelimi podplati itd. Najniži red sjedišta bio je zidom odvojen od orkestre i prilično uzdignut nad njom. Pozorište bilo je u istoj visini kao i najniži red sjedišta. Polukrug orkestre bijaše prazan, jer imaše drugi zadatak. Pozorište (skena) išlo je uzporedo s priečnikom orkestre i pružalo se s jednoga kraja njegova do drugoga. Prama toj dužini bijaše usred pozorišta prilično malen prostor, koji se zvaše logeion, s kojega su predstavljači govorili. Za tom sredinom pružaše se pozorište unutar u četverokutnom obliku, ali uže, nego mu bijaše dužina. Taj se prostor zvaše proskenion. Prednji kraj logeiona bijaše izkićen malimi stupovi sa slikami medju njimi i na njih. Cielo pozorište bijaše sagradjeno od greda i dasaka na temelju zidanom od kamena. Dekoracije bijahu tako udešene, da je glavni predmet zauzimao začelje, a pogledi u daljinu bijahu s obje strane nezaklonjeni, što u nas posve obratno biva. Sve to imaše i svoja posebna pravila: lievo bijaše naslikan grad s palačom, hramom ili čim god drugim u sredini, desno stajaše otvoreno polje, predio, planina ili obala morska, i t. d. Pobočne dekoracije bijahu sastavljene od uzpravljenih trobridih prisma, koje su se okretale na osovinah utvrdjenih dolje. Kretanjem te prisme mienjala bi se dekoracija. U dekoracijah na začelju predstavljalo se je štošta, što se u nas samo slika. Ako je na začelju trebao hram, na proskenionu nalažaše se oltar, koji se je i u predstavi komada za štogodj upotrebljavao. Na zad-

www.crohis.com

njih krajevih pozorišta bijaše veliki glavni ulaz sa dva sporedna. Osim tri ulaza, koji su bili upravo naprama gledaocem te su po arhitektonskih nakitih bili nalik na prava vrata, bila su još četiri ulaza sa strane, koji se već nebi mogli nazvati vratima. Izpod sjedišta gledalačkih bijahu stube, nazvane charonske, po kojih su nevidjene od gledalaca sjenke pokojnikâ u orkestru ulazile, penjući se odatle na pozorište. Prednji kraj logeiona moraše kadkad predstavljati morsku obalu. Stroj, kojim se je činilo, kao da bogovi u zraku lebde ili da se ljudi sa zemlje uzdižu, bijaše s obje strane pozorišta zaklonjen od gledalaca. Na pozorištu bilo je moguće i utonuti, tu bijaše i sprava za grom i munju, za prividni požar ili za padanje kuće itd. Iza velikoga ulaza u sredini mogaše se namjestiti exostra, sprava, koja je iznutra bila kao polukrug, ali pokrivena, te je ono, što je bilo u njoj, gledaocima izgledalo kao da je u kući. To se je upotrebljavalo za velike predstave. Zavjesa se nije, kao što biva u nas, spuštala, nego se je dizala: a kada se je komad počeo, nje je nestajalo kao u rupi medju logejem i proskenijem. Napried u orkestri bijaše thymela kao oltar sličan pozorištu i visok kao i ovo. Oko nje se skupljao kor, kada nije pjevao, nego kad je samo gledao, što se radi. Po tom se je korovodja namještao na thymeli, da vidi, što se radi na pozorištu i da govori s onimi, koji su tamo. Korska pjesma bijaše istina zajednička, no kada je kor zahvatao u dialog, vodio je rieč jedan mjesto svih ostalih: odatle dolazi čas ti, a čas vi. Thymela bila je upravo u sredini čitave sgrade: odatle se je sve mjerilo, i polukrug sjedišta gledalačkih crtan je s te točke. Veoma je dakle znamenito, što je kor, idealan zastupnik gledalaca, upravo ondje imao svoje mjesto, gdje su se sve crte njihovih sjedišta sastajale.

Kazalište se bez drame neda pomisliti u pravom i višem značenju, a drama dade se opet najljepše predočiti i ocieniti u kazalištu. Jedno stoji s drugim u tiesnom savezu*.

Kada se je epika s lirikom najljepše razlistala, pojavi se treći i najviši oblik pjesničtva kao cviet njegov i kruna njegova — u drami, u kojoj se sljubljuje epski i lirski elemenat. Kada su Helleni stvorili dramu, bili su prispjeli na naj-

* Athensko se je kazalište počelo zidati oko 500. pr. Is., a dovršilo se je 344—332. godine. Nalažaše se na južnoj strani briega, na kom bijaše akropola. Gledalaca se mogaše u njem smjestiti do 3.000. S gornjih sjedišta bijaše krasan pogled na goru Hymet i na more. Za Perikla postalo je pravim narodnim zavodom.

www.crohis.com

viši vršak umnoga razvitka svoga nakon medskih ratova. Hellenska je drama uzko vezana za Athenu, gdje je postala i došla do najvećega savršenstva; ta athenska je demokracija od vremena uzvišene uloge u persijskih ratovih predstavljala političko pa i duševno hellenstvo.

Imena tragedija i komedija naznačivahu s početka lirske korske pjesme kod Dionysovih svečanosti. U Solonovo doba uvede Thespis uz kor (sbor) jednoga predstavljača; Aeschyl uvede dva, a Sophokle tri predstavljača uz kor. Hellenska se je drama iz Athene brzo razširila po ostalih gradovih. Za peloponneskoga rata bijaše posvuda po većih gradovih kazališnih predstava. U tragediji, koja je postala od nadpjevavanja u dithyrambih na čast bogu Bakchu, pri čem je jarac bio nagrada (odatle *tragos* i *ode* (pjesma) ime *tragodija* (tragoedija). U tragediji su se podigli kao najveći majstori Aeschyl, Sophokle i Euripide. Za bitke salaminske, u kojoj je vojevao 45 godišnji Aeschyl, a 16 godišnji Sophokle poradi mladjahne ljepote svoje vodio sbor pjevača kod žrtve poslije pobjede, rodio se je Euripide.

Aeschyl (525—456.), bijaše sin Eleusinca Euphoriona. U trideset i petoj godini vojevaše na Marathonu, a u četrdeset i petoj kod Salamine; proživio je dakle u najboljoj dobi svojoj najveću dobu hellenske poviesti. On bijaše chorodidaskalos (učitelj sbora pjevačâ). U 25. godini stupi prvi put u javnost kao pjesnik te je pjevao do smrti. Bez satirskih igara broji se 70 tragedija njegovih; 13 je puta dobio nagradu. U izgubljenom komadu „Phineju“ opjevao je razmiricu izmedju Europe i Asije te opisao Argoplovce. Druga drama njegove trilogije predočuje nam Persijance nakon poraza Xerxova. Treća drama slavi pobjede Hellena kod Himere i Plataeje. On je stvorio trilogiju ili tetrologiju, jer je k tri tragedije dodao satirsku igru, u kojoj su se slušaoci opet razveselili nakon žalostnih prizora tragedijskih. Od tolikih njegovih drama sačuvalo ih se je samo sedam: Agamemnon, Choephore, Eumenide, Persijanci, Sedmorica u ratu s Thebom, Hiketide, Prikovani Promethej. Prve tri sačinjavaju podpunu trilogiju. Orestejskom trilogijom nastojaše obraniti areopag, pa kada mu to nepodje za rukom, razljuti se, ostavi Athenu te provede zadnje dneve na Siciliji, gdje i umre 456. godine. U njegovih se dramah očituje svuda pobožan duh i ponosito osjećanje slobode. Prava veličina duha nadilazi svaku silu, prava sloboda nepropada nikada, a nad tirani vlada viši udes; — to mu bijahu uz uzvišeni jezik

www.crohis.com

glavne misli u Prometheju. Više je o tom pjesniku već prije napomenuto.

Sophokle (496—406) se je rodio na Kolonu, malenom mjestu u Attici. Otac mu bijaše oružar. U dvadeset i sedmoj godini pobjedi Aeschyla svojom dramom Triptolemom pred narodom. Budući da se je bio upravo Kimon povratio sa svojimi častnici kući i donio Thesejeve kosti, prepusti njemu narod, da prosudi obadva pjesnika. On presudi na korist Sophoklovu. Kada je 440. god. s Antigonom stupio pred narod, očara ga tako, da su ga imenovali zapovjednikom u vojni s otokom Samom. Na tom otoku sastade se s Herodotom povjestnikom i s pjesnikom Ionom. — Sophokle bijaše jako plodan pisac; no od njegovih preko 100—113 djela imamo ih samo sedam, kao i od Aeschyla, i to: Antigonu, Elektru, Trachnike, kralja Oedipa, Ajanta, Philokteta, Oedipa na Kolonu. U svih ovih djelih motivi su veliki i plemeniti, s toga su ova djela stalne vriednosti. Jezik mu je fin i smjel, ali u lirskih dielovih izvanredno mio i ljubak. Kroz Sophokla je postalo kazalište škola naobrazbe, u kojoj neočaravaše samo čar pjesničtva i liepoga govora, nego i uspomene iz prošlosti sa svetom i pobožnom osbiljnošću i s uzvišenim čuvstvom. To treba pred očima imati, da se shvati Periklov zakon, po kojem se ima svakomu siromahu davati iz državne blagajne ulaznina za kazalište. Athenjani štovahu Sophokla kao onoga, koji obći s bogovi poradi velikih svojstva i sposobnosti njegovih. Sophokla neostavi dar pjevanja do smrti (u 89. godini). Kada ga je sin Iophon tužio bratstvu, kako se priča, jer se je bojao, da nebi otac dao više imetka djeci druge žene, pa tražio od suda, da se starcu otcu oduzme upravljanje imetka sbog slaboće njegove, pročita Sophokle iz Oedipa na Kolonu jednu korsku pjesmu pred sudci tako živahno i oduševljeno, da su očarani sudci odbili i ukorili sina tužitelja. Sophokle umre 406. god. Athenjani mu postaviše spomenik kao svetište te mu svake godine prinošahu žrtve. Sophokle predstavlja u svojih dramah visinu Periklova vieka. Sin mu Iophon bijaše takodjer dramatski pjesnik, kojemu se oko 50 komada pripisuje.

Euripide (480—407.) nestoji više na visini Sophoklova duha i ljepote te pokazuje padanje dramatske umjetnosti uz razpad pravoga hellenskoga života. Otac hćaše, da bude athleta, no on se brzo okani athletike te se učaše od Prodika i Anaxagore. Kasnije obćaše sa Sokratom, uz kojega filosofiju je sasvim pristao. Euripide bijaše osbiljan i rado se zadublji-

www.crohis.com

vaše u ljudske i božje stvari. Priče on neštuje onako, niti ih drži za objavu bogova, kako su to činili Aeschyl i Sophokle. Filosofija je Euripidu uzela to pobožno shvaćanje i klanjanje. Euripide je majstor u risanju čovječjih strasti i u zanosnom govoru; on je osobito velik u rječitosti. Svaku sgodu upotrebi, da metne svomu junaku ili junakinji kakov zanosni govor u usta. Onomu liepomu skladu, koji uzvisuje i odlikuje Sophokla, nemože se dovinuti, nego mora često iz nenada razriešiti uzao, a prolog razjasniti, što bi po sebi slieditи i jasno biti moralo. Euripidove su osobe sve strastne. Zato reče Aristophane, da je Euripide pjesnik parničkih osoba. Kada je makedonski kralj Archelaj, kod kojega je pjesnik, došavši k njemu na poziv, probavio zadnje svoje dane, tražio od njega, da načini o njem tragediju: „Bog te sačuvaj, da nebudeš nikada predmet tragedije", reče mu Euripide dobro shvaćajući dužnost pjesnika. Kada je išao po noći s gostbe od kralja Archelaja kući, veli se, da su ga razderali psi (407. godine.). — Od 75 do 92 tragedija, koje se pripisuju Euripidu, imamo samo 18 podpunih; medju timi jesu: Medeja, Hekuba, ovjenčani Hippolyt, Oreste, Alkestida, Andromacha, Iphigenija u Tauridi, Elektra, Iphigenija u Aulidi, Helena, Heraklovci, Phoeničanke i Bakche. Od njega imamo i satyrsku dramu Kyklopa.

Na predlog Lykurgov spraviše u arkiv rukopise ove trojice pjesnika; a čitahu ih više, nego li se predstavljahu u kazalištu.

Uz ove glavne pjesnike bijaše i množina manjih, neznatnih, koje prispodobiše cvrkutajućim lastavicam. Politiku i religiju u drame miešati bilo je već ušlo u običaj. Tako imaše drama Sisyph predstaviti, kako je religija puki izum politike.

Onaj narod, koji je podigao i usavršio tragediju, doveo je i komediju do najvišega stupnja savršenstva. Kao što su Athenjani bili zauzeti za liepo i uzvišeno, tako su imali i dara i nagnuća za dosjetljivost i satiru, da šibaju zlo i nevaljalštinu. Komedija se je razvila kao i drama iz vjerozakonskih svečanosti, i to iz tako zvanih malenih Dionysija, koje svetkovahu iza berbe, na kojih se je veselje i razkalašenost tjerala tako daleko kao i za naših poklada. Na koncu bijaše pijanka komos zvana; onda su išli okolo i obilazeći pjevali vesele pjesme na čast bogu Bakchu. Pjevači imahu prema tomu i odielo udešeno uz obrazine, te susretahu svakoga šalami i dosjetkami. Iz toga se razvila komedija, a prvi joj pjesnik bijaše Susarion oko 570. god. Rieč je komedija sastavljena od: kōmos i ōdē

www.crohis.com

te se obično tumači, da znači pjesmu kod vesele gostbe. Tek iza medskih ratova pokaza se i razvi pravo komedija. Zadaća joj bijaše, da sve smiešne i protuslovne stvari stavlja na ruglo i podsmjeh. Nijedan vojskovodja ni vodja naroda ni državnik nebijaše poštedjen. Perikle bijaše na vrhu svoje sile i slave napadnut u komediji od Kratina. No godine 404. bude već zabranjeno u komediju povlačiti službene osobe, kao što bude u obće stara sloboda u kazališnih predstavah ograničena. Tim prestade stara te započe nova komedija, koja je izopačivala i rešetala moralne slike, n. pr. škrtice. Glavni pjesnik nove komedije bijaše *Menandar* (342—291.).

Komedija je procvala u Atheni. Prvi pravi predstavnik stare komedije bijaše Athenjanin *Aristophane* (452—389.). Vrlo je mlad počeo pjevati te je morao pod tudjim imenom širiti svoje plodove. U „Acharnjanih" (425.), u prvom svom komadu, riše vješto želju i čeznuće za mirom krasnimi slikami i izvrstnimi dosjetkami. Godine 424. izšiba u „Vitezih" Kleona, koji je bio tada na vrhuncu sile tako, da nije nitko htio igrati uloge Kleonove, već ju je morao preuzeti sâm pjesnik. Kleon ga obtuži, no pravi vitezi dadoše kao i sudci pravo pjesniku. Godine 423. izvrgao je u „Oblacih" ruglu sophiste te je krivo učinio Sokratu, kojega je proglasio za glavu sophistâ. U „Osah" predočio je (423.) pravdaštvo Athenjana. U „Miru" podsmieva se tadanjemu svietu athenskomu te šalje govnovalja k bogu Zeusu po mir. U „Pticah" (414. god.) ruga se vrlo umno snovanju i izmišljanju osnova po Athenjanih. Ptice su Athenjani sami; a državno je pravo s ustavom tako domišljato spojeno u tom carstvu ptica, da neznaš, da li si medju pticami ili u Atheni. Euripide bijaše neprijatelj žena, zato u „Thesmophoriazusah" (411. god.) i Euripidu i ženam podsmieva. U „Žabah" (g. 405.) šiba propadanje tragičke umjetnosti, a ujedno i vjeru i bogove bez milosrdja rešeta; tako i Aeschyla i Euripida u „Hadu". U „Ekklesiazusah" (g. 392.) stavlja na ruglo žene, koje teže za emancipacijom te bi rado vladale mjesto muževa; isto tako Athenjane, koji da žele zajednicu dobara i žena kao pravi komuniste. U „Plutu" predočuje, kako je bog bogatstva osliepio te najgoremu čovjeku pao u šake; zato da je toliko zlo s bogatstvom na svietu. U svakom se dakle komadu podruguje kojoj mani svojih sugradjana u neizcrpivih šalah.

Aristophane bijaše za Periklova načela, za ideale Aristidove i za marathonske junake zauzet. Njega se nemožeš načitati niti mu se dosta nadiviti.

www.crohis.com

Da je umjetnost k Hellenom došla s iztoka, kao i mnoge druge grane prosvjete, kako je dokazano i u ovoj knjizi opetovano pokazano, svjedoče i dorski stupovi, koji su došli iz Aegypta, gdje ih već u osamnaestom stoljeću pr. Is. nalazimo u kraljevskih grobnicah; a ionski i korinthski stupovi potiču iz Assyrije. No Grci bijahu pravi majstori u obradjivanju i usavršivanju tudjega. Tako ih u skulpturi nenadkrili nitko. Kršćansko je zamišljanje veće, ali vanjski izradak oblika nije; s toga nam ostaju u tom Helleni uzorom do vieka. Mnogo je umjetnosti koristio Homer, što je predočio bogove idealno u čovječjem liku. Mnogo je pomogla i vjera, po kojoj se bogovom može služiti onim, što je liepo, jer da ih to veseli. Umjetnost bijaše zato javnom obukom; a umjetnike pobudjivahu mnogostrano i olympijske i druge javne igre, koje sačinjavahu dio bogoštovja. Medju najstarije umjetnike broje se Daedal u vrieme razorenja Troje i njegovi učenici Smilis s Aegine i Endoej iz Athene. Zatim dolaze umjetnički predmeti u Delphih za Kypsela, a na Samu od Rhoeka i Theodora lievani kipovi od tuča. Kanach bijaše predstojnik umjetničke škole u Sikyonu i majstor u lievanju kipova od mjedi; a tako i Agelade u Argosu, Kalamis u Atheni, koji je pravio kipove ljudi i životinja od tuča i mramora. Medski ratovi i bogatstvo podigoše i umjetnosti te vrsti: zato Kimon naloži Polygnotu s otoka Thasa, da naslika djela Athenjana.

Kao što je Athena bila u drugih duševnih pojavih Hellada u Helladi, tako bijaše i u liepih umjetnostih. Ona je usavršila i tu granu (gledaj u XII. pogl.). Perikle bijaše i u tom sretan, što je uz veliko štovanje umjetnosti imao uza se i velikih umjetnika, te se je po njem i kroz njih Athena podigla kao umjetnički i svjetski grad na tolik stupanj iz siromašnoga i čednoga položaja svoga. Phidijin suvremenik bijaše Polyklit iz Sikyona. Od njega je Hera u Argosu i dr. Slikar prirode Myron bijaše iz Attike.

Predjimo sada k drugomu slikaru, koji je naslikao toliko naroda i država u istinitih, ljubkih i naivnih slikah; a to je *Herodot*, otac poviesti, komu imamo toliko zahvaliti.

Hellensku poviest počeli su pisati logographi, koji su se razvili iz poesije kyklijske. Logoi zvahu se pripoviesti, a logioi poznavaoci tih pripoviesti; logographi pak bijahu oni, koji su takove viesti bilježili. Oni su sabrali rodoslovja i viesti o utemeljivanju gradova i država, ali to sve bez kritike i umjetnosti. Poviest ili „historia“ razlikuje se od logographije,

www.crohis.com

jer luči istinu od neistine, pravo od nepravoga, te je udešena po zakonih umjetnosti.

Prvoga logographa kažu Kadma iz Mileta, a najvažnijim se smatra Milećanin Hekataej oko god. 500. On je mnogo putovao te je napisao poviest i zemljopis, kojemu je dodao i zemljovid. „Pripoviesti ima u Hellena, veli, mnogo i smiešnih, ali ja pišem, što držim za istinito.“

Herodot (484—408) iz Halikarnasa u Maloj Asiji stoji visoko nad timi logographi, kao i nad Akusilajem iz Argosa, Charonom iz Lampsaka, Xanthom iz Lydije i Hellanikom. Po rodnom mjestu pripadao je Herodot Persiji kao njezin podanik. Bilo mu je tek četrnaest godina, kada se je bio boj kod Thermopyla i kod Salamine. Obitelj Herodotova bješe ionskoga porietla te se je sred Doraca služila svojim narječjem. Halikarnas bijaše važan pomorski trgovački grad, u kom je mogao Herodot vidjeti i učiti mnogo toga, što mu je povećavalo obzorje i pobudjivalo ga na razmišljanje. Herodot se u mladosti učaše pjesmam Homerovim, a uz to se je upoznao s djeli i spisi Hesioda, Musaeja, Archilocha, Alkaeja, Sapphe, Solona, Aesopa, Simonida iz Keosa, Pindara, Aeschyla i Anakreonta. Ujak ga Panyasis pobudjivaše na duševno pregnuće; on bijaše kao teratoskop dobro upućen u stvari proročišta; opjevao je Herkula; a to je sve djelovalo na mladoga Herodota. Za persijske reakcije morade s ujakom pobjeći na otok Sam, no poslije Kimonovih pobjedonosnih čina povrati se natrag u Halikarnas. Od kuće bijaše imućan te je mogao udobno živjeti, da ga nije želja za znanjem i novinom vukla u daleki sviet. Od 24. do 40. godine putovaše učeći i promatrajući strane narode, njihove odnošaje i običaje. Najprije je Herodot proputovao Ioniju. U europskoj Grčkoj bijaše malo koje mjesto, gdje njega nebi bilo, osobito prouči bojišta i vjerozakonska mjesta. Herodot proputova Persiju; on bijaše u Susi i u Babylonu, pak u Ekbatani i u Phoenikiji. Prevezao se je i preko Crnoga mora te je na obali u Olbiji doznao propitkivanjem mnogo toga o narodih (današnje Rusije) skythskih. Proputovao je i Aegypat, posjetio gradove: Sais, Memphis, Thebu, a došao je do Elephantine. Bijaše u Barki i Kyreni, a možda i u Karthagi, kako se naslućuje. O nutarnjoj Africi piše samo ono, što je čuo, kao i o mnogih drugih stranah i o raznih stvarih o kojih je što čuo ili koje je vidio.

U Atheni boravljaše dugo. Tamo čitaše pojedine dielove svoje poviesti, radi čega je gradjanin Anyt predložio, da mu

www.crohis.com

se daruje deset talenata (oko 24.000 forinti), što je narod u skupštini odobrio. Athenjani utemeljiše u južnoj Italiji naseobu Thurii na mjestu staroga Sybarisa. Tamo je Herodot dovršio svoje djelo; a čini se, da su mu Athenjani poklonili tamo njeko imanje. O smrti mu se nezna za pravo ništa; samo se zna, da je 408. godine još živio.

Herodot piše istinu o prijatelju i neprijatelju. Jezik mu je ugodan. Često piše kao putnik i kao prirodoslovac. Cielo mu djelo odiše vjerozakonskim duhom. Osveta bogova kao i sudbina stiže svakoga zlobnika i grješnika po njegovu shvaćanju. Glede sastava prigrli Herodot kao velik oponašalac Homera formu epsku predočujući kraljevstvo Kroesovo svojim čitateljem te spajajući djela Hellenâ s glavnim činom borbe hellenske proti barbarom, medju kojimi je poraz Xerxov katastrofa. Zemljopis, ćudorednost, običaji, vjerozakoni, poviest poznatih naroda: sve se je to liepo složilo u djelu toga sretnoga čovjeka. On je razkinuo koprenu, koja je pokrivala sviet u očiju Grkâ, odviše preuzetnih, a da bi se učili poznavati ine narode. S ljepotom spoji Herodot red, nenasljedivu čarobnost pripoviedanja i crtanja. Njegove su slike duhovite i pune onoga milinja, koje ga toli krasno odlikuje; no ima kadkad štogod melankolična, što dolazi od pripoviedanja ljudske nesreće. Njegovi su umetci uviek raznoliki, više ili manje spojeni s glavnim predmetom, no nikad mu nisu strani. Kakve li neima naivnosti, kakve dražesti, jasnoće, kakve rječitosti, dapače i same zanesenosti u toga nenasljedivoga pisca. Herodot napokon više pjeva, nego li pripovieda, jer mu je slog sličan poesiji. Uz Herodota podiže se još više kao poviestnik

Thukydide (471—395), sin Olorov, koji se je rodio u Atheni, a bijaše iz otmene i bogate porodice, koja bijaše u rodu s Miltiadom. Pripovieda se, da je kao dječak slušao jednom predavanje Herodotovo u Atheni te da je pun začudjenja i oduševljenja suze ronio, a Herodot da je otcu Thukydidovu čestitao, što sinu njegovu duša tako gori za znanjem. Učitelji mu bijahu Anaxagora i govornik Antiphon. Po ženi, koja bijaše Thračanka iz thračkih naseoba, dobio je velika dobra u Thrakiji. Od političkoga djelovanja Thukydidova znamo samo za njegovu nesreću kod Amphipola (424 god.); no mora da je već prije dokazao svoju vrstnoću, jer inače nebi bio postao vojvodom. Za dvadesetgodišnjega progonstva svoga (423—403) življaše on u Thrakiji u Skaptehyli; no uz to je i mnogo putovao po Grčkoj i Siciliji. U Sparti, čini se, da se je sastao

www.crohis.com

s Herodotom. O primirju, miru i o savezih čitao je sâm povelje, a mnogo je viesti za skupe novce kupio, jer nije htio ništa napisati, što nebi bilo istinito. „Većina sudi, veli on, radje po tamnih željah, nego li po istinitom svaćanju; a želje svoje običavaju udešavati prema nadam svojim.“ Zato bijaše Thukydide kod starih jako štovan kao iskren povjestnik. On je skroz athensko diete, i to diete Periklova vieka; on odiše duhom, kojimi odišu i djela Phidijina i Sophoklova. On i protivniku priznaje i daje, što je pravo i njegovo. Tako opisuje Brasidu tako liepo, da ga nebi ljepše opisao nijedan Sparćanin. U njegovoj poviesti neznaš, što bi više hvalio i čemu bi se više divio: da li dramatskomu risanju ili pragmatismu ili oštroumnomu opažanju ili kritici ili etičkoj sbilji ili jezgrovitoj kratkoći mislî i izrazâ. Thukydide je svojom poviešću o peloponneskom ratu došao samo do 21. to jest do 410. godine; a od toga je dovršeno samo prvih sedam knjiga; osma sadržava tek predradnje, kojim fali ona savršenost u slogu i obliku, kojom se odlikuju ostale knjige. On bi umoren u Thrakiji, a nezna se od koga, ni zašto, ni kada; samo se naslućuje, da je to bilo oko 396. godine.

Thukydide je najveći hellenski i starovječni povjestnik. Pravedna pohvala, kojom su Helleni odlikovali Herodota, pobudi osobitu vrst oduševljenja u njega. Prognan iz otačbine svoje sakupljaše gradivo za svoju poviest. „Ja nisam, veli on sam, pisao, da omilim svojim suvremenikom i da stečem nagradu za pobjedu nad suparnici svojimi, nego da ostavim potomstvu uspomenu.“ Tim je dovoljno naznačio osnovu, kojom se udaljuje od svoga predšastnika uzev si mnogo manji predmet — peloponneski rat — pa i u tom dosta malenom predmetu ograničivši se. On nije odabrao epske forme, koja mu se bez dvojbe nije milila, nego se je povratio načinu i redu kronologijskomu, koji je tako podpuno prihvatio, da često dolazi u nepriliku i smetnju u svom pripoviedanju. Punani mu slog spaja oštrinu s pravednošću te je svuda osbiljan. Akoprem je žudio više poučavati, nego li dopadati se, opet je ukrasio svoje djelo slikami dostojnimi velikoga slikara; slike političkoga stanja Grčke kao i kuge prava su remek-djela. Više njegovih svečanih besjeda može služiti za uzor. Divno li je i krepko sve to! Srčana mu duša, jer je oduševljena, odbija posvuda laž, a istini žrtvuje svoje vlastito čuvstvo. Slog Herodotov bijaše pravilo ionskomu, a Thukydidov postade pravilo attičkomu narječju. Herodot se preporuča svojom jasnoćom, a Thukydide svojom oštrinom. He-

www.crohis.com

rodot se odlikuje slikanjem običaja, a Thukydide crtanjem strasti. Obadva su jednako fina i veličanstvena. U Thukydida ima više sile i živosti; njegove su boje jače i različnije, a u Herodota je slog pun dražesti i naivne jednostavnosti; onaj ti se više mili, jer te većma osvjedočuje. S različitimi svojstvi zaslužuju obojica povjestnika prvo mjesto, svaki na svoj način, te su veće ciene i vriednosti od svih ostalih: nu posebna slava, koja se nemože uzeti Thukydidu, jest ta, da je, rekao bih, stvorio attičko govorničtvo odgojivši najvećega izmedju grčkih govornika — naime Demosthena, koji je Thukydida učio na izust i osam puti ga prepisao.

Uz Herodota i Thukydida pristaje svakako *Xenophont*, koji se je rodio god. 444. od otca Grylla iz ugledne vitežke porodice. Pripovieda se, da ga je sreo jednom u uzkoj ulici Sokrate te metnuv štap preda nj zaustavio ga, a onda zapitao: gdje se može kupiti svakojaki živež? Xenophont mu je to kazao. Na to ga upita Sokrate: a gdje se mogu odgojiti pošteni ljudi? Xenophont bijaše zabunjen, na što ga Sokrate pozove k sebi, i on postane njegovim učenikom. Kada je taj učenik pao s konja u bitci kod Delija, uze ga učitelj kao hoplita na svoje rame te ga iznese iz boja. Kasnije dopade Xenophont sužanjstva u Thebi, gdje je slušao sophistu Prodika i sprijateljio se s Proxenom, učenikom Leontinca Gorgije i prijateljem Kyrovim. Proxen pozove kasnije Xenophonta u Sardes ka Kyru. Xenophont upita Sokrata za savjet, a ovaj ga uputi proročištu u Delphih; no Xenophont odluči se i bez toga te ode kraljeviću Kyru, komu postade prijateljem te u bratskom ratu pomagačem na čelu 10.000 kod Kunaxe g. 401., gdje je Kyro pao. Kako je Xenophont natrag vodio svoju vojsku, opisao je u sedam knjiga Anabase, o čem je govor na drugom mjestu. Kasnije vojevaše on s Agelajem kod Koroneje 394. god. proti demokraciji athenskoj, koja mu je pravednika učitelja Sokrata krivično odsudila na smrt. Athenjani ga prognaše zato, što je bio na spartskoj strani, ali Sparćani ga nadariše dobrom u Skilluntu blizu Olympije. Tamo se je zabavljao sastavljenjem svojih spisa, lovom i gošćenjem prijatelja svojih. Žena mu je Philesija porodila dva sina: Grylla i Diodora. Obadva bijahu medju konjaničtvom athenskim. Gryllo je pao prije bitke mantinejske. Kada su Sparćani bili protjerani iz Elide, preseli se Xenophont u Korinth, a u Athenu nepovrati se više ni onda, kada su Athenjani dokinuli odluku o njegovu progonstvu. Xenophont je umro poslije 355. godine.

www.crohis.com

Diogene Laerćanin veli, da je Xenophont bio pošten čovjek, koji je štovao bogove, rado žrtvovao i pravo znao suditi o žrtvah. To pokazuje i njegov slog u pisanju. Njegova je duša čisto ogledalo dogadjajâ, srdce mu je otvoreno i puno ljubavi za sve, što je plemenito i liepo. Jezik mu je mio i sladak poput meda, kazali su stari, no manjka mu sila i oštrina uma Thukydidova pak daleki pogled Herodotov. Herodota prispodabljaju proljeću u pisanju hellenske poviesti, Thukydida ljetu, a Xenophonta jeseni. U djelu „Hellenika“ (poviest Hellenâ) hoćaše nastaviti i nastavio je povjestno djelo Thukydidovo opisav dogadjaje od 410. do 362. godine (do mantinejske bitke), ali slabije od uzornoga Thukydida. „Kyru paideia“ je historijski roman, u kome predstavlja starijega Kyra kao ideal vladara u ratu i u miru, a uz to upućuje o ratu i politici po spartskih, Sokratovih i iztočnih nazorih. Jako štovaše Sokrata, koji je bio usmrćen, dok je Xenophont bio u Asiji. Kada je sophista Polykrate napisao tužbu na Sokrata, sastavio je Xenophont „Apomnemoneumata“ (memorabilia, uspomene), u kojih riše Sokrata i brani ga kao ideal učitelja i čovjeka. Osim toga napisao je Xenophont pohvalan spis o Agesilaju; „Hierona“, razgovor o sredstvih, kojimi i kako vladar može usrećiti zemlju i podanike; „Apologiju Sokrata“; „Symposion“ (gostba), u kojem krasno slika Sokrata i druge. U „Oekonomiku“ su liepi razgovori o gospodarstvu. — Xenophontu se još pripisuje pet pisama, koja potiču iz jedne poznije rhetorske škole.

Xenophont i njegovi sinovi sjećaju nas rata i ratnih sgoda na sve strane; zato nam je preći sa književnoga na bojno polje.

www.crohis.com

POGLAVJE XVIII.

Pad sile spartske; kratkotrajna veličina Thebe (387—361).

Izgred Sparte; zauzeće Kadmeje (382). — Pelopida i Epaminonda; Theba oslobodjena (379). Obnovljenje athenskoga saveza (378). — Bitka kod Leuktre (371). — Utemeljenje Megalopola (371); — obsjedanje Sparte (369); Messenija. — Dogadjaji u Thessaliji (368—364). — Umiešanje Persije (367). — Bitka mantinejska (362).

„Mir Antalkidin, veli Xenophont, pribavi Sparćanom mnogo slave“. Poviest nije ni malo odobrila ovaj sud stranačkoga prijatelja lakedaemonskoga. Pod premoćju Athene došla je Grčka na viši stupanj slave i sile; pod gospodarstvom Sparte padala je barem sedamnaest godina na koljena pred Persijom. Sparta je umjela iz svoje pobjede vaditi samo tlačenje, ali tlačenje bez veličine despotstva. Njezino ponašanje u Atheni bijaše u isti čas i obiestno i slabo. Na taj se način nepotvrdiše niti uzdržaše gospodstva. I pad će njezin biti gotova stvar. Antalkidin mir zaustavio je na njeko vrieme padanje Lakedaemona: no to padanje, kad je jednom započelo, nesustaviše. Istina, da ako su mu Grci bili neprijatelji, su bili podieljeni, pa zato i slabi; kad bi Argos ponižen, Korinth povraćen aristokraciji, predade mu se u ruke Peloponnes. Da je bio Lakedaemon barem pametan, kao što je bio u vrieme Pausanije, bio bi mogao u paloj Grčkoj još dugo ostati na prvom mjestu.

Mir je bio proglašen, svatko se je vratio svomu poslu: seljak na svoje polje, trgovac na svoju ladju, umjetnik u hram, jer je bila umjetnost od jako mnogo godina popustila, kada su zastupnici spartski tražili od Mantinejaca, da poruše svoje zidove. Mantineja je bila kriva, što je imala demokratski ustav. Za rata je bila dala nješto žita Argivljanom, davajući svoje vojnike pokazala se je mlitavom, a nije se, kako bi joj se pristojalo, žalostila radi poraza Lakedaemona. Toga radi dodje Agesipol pustošit zemlju Mantinejcem te obsjedat njihov grad; on ga zauzme pošto ga potopi vodom rieke jedne, koju je napustio duž zidova: opeka, pečena na suncu, od koje bijahu temelji zidovom, razpadne se a zidovi se poruše. Mantineja se poruši;

www.crohis.com

žitelji joj se razprše u četiri sela, s kojima Sparta prividno liepo postupaše kao s odličnimi državami, ali ih stavi pod upravu velikaša, koje je onamo dovela. „Oni življahu tamo, veli Xenophont, sretnije nego prije“; a učenik Sokratov, da svrši pripoviedanje o toj silovitosti, opaža samo ovo: „Tako se svrši obsjedanje Mantineje, koja neka se uči, da neda prolaziti rieci kroz grad“ (385.).

I Phliunt je protjerao oligarchijsku stranku: prognanici dodjoše u Spartu, da joj kažu, kako je njihov grad bio poslušan i podložan, dok su oni bili u njem gospodari. Ephori zaištu od Phliunćana, da dopuste, da se prognanici povrate i da im se vrate njihova imanja; a oni od straha pristanu na to (383.). Sparta, koja je porušila Mantineju, podigne opet Plataeju. Ona dopusti onim Plataejcem, koji su još živi ostali, da na novo sagrade zidove svoje. To bijaše jedna te ista politika u dva različita oblika: porušiti svaki veliki grad, svaku sjedinjenu silu na Peloponnesu, da se nema ničega bojati; a naprotiv dizati ih na zemlji svojih suparnika, da ih oslabe. Harmosti, poslani u gradove boeotske, pod izlikom, da ih brane od Thebe, stavljahu ih pod upliv Sparte.

Sliedeće godine dodju u Spartu poslanici akanthski i apollonijski, iz gradova chalkidičkih. Oni iskahu pomoć proti Olynthu, koji da prieti njihovoj samostalnosti. Gradovi chalkidički, svezani medju sobom zajednicom porietla i koristi, sklopiše, da se u isti mah brane i od Athene i od Makedonije, savez, komu bijaše Olynth na čelu. Načelo savezu bijaše jako slobodoumno. Svaki grad zadrži svoj ustav; no svi saveznici uživaju jedan kod drugoga prava gradjanska i pravo, da si mogu steći vlastničtvo i ženiti se. Kralj makedonski Amynta, prinukan od Illyraca, prepusti Olynthu obalu zaljeva thermajskoga, što tim većma učvrsti savez. Veliki gradovi makedonski Pella, Potidaeja, koja gospodovaše prevlakom pallenskom, pristupiše savezu. Ovaj savez imadjaše 8.000 hoplita, mnogo više peltasta i 1.000 konja; u liepoj slozi bijaše s Thračani, a ovaj čas sjedini se prijateljski s Thebom i Athenom. Koristni savezi, bogate blagajne, mnogobrojno pučanstvo, drva za gradnju, a u susjedstvu rude gore pangaejske, sve to bijahu Olynthu vrela, kojimi je mogao postati silom prvoga reda. No dva susjedna grada, Akanth i Apollonija, smatrahu se prevelikimi da pristanu, da se izgube u savezu. Oni zabace ponude grada Olyntha, ali iz straha pred njim stanu tražiti iz vana pomoći. Nije bilo težko Lakedaemonu odlučiti se na ono na Chalkidici, što je radio po svuda,

www.crohis.com

da sve zavadi, a tim i sve oslabi pa da sâm vlada. On im obeća vojsku i pošalje sa svom brzinom Eudamidu s hopliti, koje je mogao na brzu ruku sabrati. Brat njegov Phoebida podje za njim na čelu drugoga sbora. Došavši blizu Thebe dogovori se Phoebida s polemarchom Leontiadom, poglavicom aristokratske stranke u tom gradu. Na dan svetkovine Demetrine, kada su sve žene bile u Kadmeji radi žrtvovanja, što je priečilo, da se nije moglo tamo viećati, i kad je vrućina (bijaše ljeto i oko podne) izpraznila ulice, uvede Leontiade Phoebidu na akropolu, za tim ode u vieće, gdje je sjedio Ismenija, glava protivne stranke, te ga obtuži, da začinje nov rat; na to ga dade uhvatiti i odvesti u Kadmeju.

Ovaj dogadjaj izazove svuda negodovanje, kojemu su se prividno pridružili i Sparćani. Oni osude Phoebidu na globu od 10.000 drahma te ga liše zapovjedničtva, ali zadrže akropolu. Agesilaj je branio okrivljenika zabacivši pitanje pravde pak postavivši načelo: da se nemože odsuditi gradjanin za čin otačbini koristan. Aristide i Athenjani bijahu pravedniji prema Themistoklu, koji je predložio stvar koristnu, ali nepravednu. Povjerenstvo izabrano izmedju Lakedaemonaca i saveznikâ bude poslano u Thebu te osudi Ismeniju na smrt, jer da je primio zlato od Persijanaca. To bijaše hrabar čovjek i pošten gradjanin. Sparta mu se je kukavno osvetila za strah, što joj ga je zadao zadnji rat. Oko 400 njegovih pristaša bijaše ostavilo grad i potražilo utočište u Atheni.

Ovo zauzeće Kadmeje, ovo ubojstvo Ismenije bijaše novo zločinstvo u poviesti Sparte; ali je bilo takodjer sad mnogo laglje ratovati s Olynćani. Rat trajaše tri godine i stajaše Spartu dva zapovjednika i jednoga kralja: Eudamida je poginuo bijući se; taj isti udes stigao je njegova nasljednika Telentiju nakon njekoliko sjajnih uspjeha, do kojih su im pomogli Makedonci; kralj Agesipol, došavši sa znatnimi silami, jedva mogaše nješto zemlje opustošiti i dočepati se Torone. Groznica ga umori za sedam dana; tielo njegovo, namazano medom, poslaše u Spartu.

Harmost Polybiade stekao si je napokon slavu, da je podjarmio Olynćane. Obkoljeni s kopna i s mora zamoliše za mir, koji dobiše pod pogodbom, da će držati za prijatelje ili neprijatelje one, koji su prijatelji ili neprijatelji Lakedaemonu i da će se kao vjerni saveznici boriti pod zastavami te države (379). Ova propast saveza olynthskoga je za bližu ili daljnju budućnost, nu za sigurno predala chalkidičke i thračke Grke Makedoniji, kao što je propast gospodstva athenskoga predala Persijancem Grke

www.crohis.com

asijske. Tko je počinio to dvostruko izdajstvo sveobćih probitaka grčkih?

U isto doba potužiše se prognanici koji su se bili u Phliunt povratili, da su tamo zlostavljeni; Agesilaj ode obsjedat taj grad te ga zauzme nakon dvadesetmjesečnoga odpora. U njem ostavi on posadu (379). Nov je to zločin i drugi teret, koji si je Sparta naprtila. Dok se je na taj način svuda širila te joj je na oko moć rastla, izcrpila se je i omrazila na sve strane.

Diodor Sicilski misli, da mora početi svoju petnaestu knjigu zovući pred sud poviesti Lakedaemonce, „koji su krivi, da su svojimi pogrješkami izgubili gospodstvo, koje su imali nad Grčkom 500 godina.“ Xenophont vidi u ovom dogadjaju ruku božju: „Moglo bi se mnogo čina navesti iz one dobe, koji bi dokazali, da bogovi bdiju otvorenim okom nad bezbožnimi i zlobnimi. Tim su načinom Lakedaemonci, koji su se zakleli, da će ostaviti gradovom samoupravu, a ipak su zadržali u svojih ruku tvrdju thebsku, kažnjeni od onih istih, koje su tlačili.“

Već su Lakedaemonci tri godine držali u svojoj vlasti Kadmeju. Uzdajući se poglavice aristokracije thebske, Leontiade i Archija, u tu podporu, nisu znali za mjeru. Napunili su tamnice, a pogubljanja su učestala kao ono pod tridesetoricom tirana u Atheni. Ipak dodje tiranom sred njihovih izgreda do ušiju, da 400 prognanika, pribjeglih u Athenu, s težkom mukom podnose progonstvo, pa da su se možda urotili, da se vrate u domovinu. Oni odluče, da se te neprilike izbave, da će ih dati iz potaje ubiti. Leontiade posla zato uhode u Athenu. To im nepodje za rukom; jedini poglavica prognanika izgubi glavu: ostali su bili obaviešteni. Budući da im život ni u progonstvu nebijaše više siguran, zato bijaše najbolje pokušati, da se vrate u Thebu: tamo ako mogu poginuti, mogu i pobiediti. Vidi se dakle, da je upliv lakedaemonski djelovao u Thebi kao i u Atheni; on je imao mnogo opasnih prijatelja.

Medju prognanici thebskimi bijaše Pelopida, čovjek junačkoga srdca, plemenit i bogat, a neprijatelj tiranom; on bijaše u prijateljskoj svezi s Epaminondom, koji se je već bio proslavio na bojištih. Primjer Thrasybulov, koji je iz Thebe otišao, da oslobodi Athenu, udahne im osnovu, da idu iz Athene oslobadjati Thebu. Athenjani zahvalni za utočište, koje su našli u Boeotiji za tridesetorice tirana, odbiše zahtjeve Sparte, da protjeraju prognanike. Pelopida pripravljaše urotu u Atheni, a Epamimonda, kojega njegovo siromaštvo i čedna neznatnost

www.crohis.com

spasi od progonstva, opominjaše mladež thebansku u gimnasijih na boj sa Sparćani i na naviku, da pobiede. Urotnici imadjahu druga čak u kući polemarchâ, jer se je Phyllida, jedan od njih, dao imenovati njihovim tajnikom. Dan bijaše opredieljen. Da spase jednoga odličnoga gradjanina, koji bi bio pogubljen, odoše prije na put. Dvanaestorica podjoše napried obučeni u jednostavne kabanice i vodeći pse na uzicah, pak noseći kolce, da razapnu na njih mreže, neka bi ih sviet držao za lovce. Oni udju u grad na razna vrata svaki za sebe te se sastanu kod bogatoga Thebljanina Charona, kamo je došlo njekoliko njihovih pristaša, da im se pridruže. Phyllida bio je pozvao na gostbu dvojicu od polemarcha, obećav im, da će prve žene grada biti s njimi. Već su bili pijani, kada je prodrla do njih vika, da su prognanici sakriveni u gradu. Oni zamole Charona, da kaže, što je u stvari; no njegova nepokolebiva mirnoća raztjera sve sumnje njihove. Dodje druga viest: jedan je prijatelj iz Athene pisao Archiji, neka nevjeruje, te mu naznačio sve potankosti; ali on ni neotvori pisma, već ga baci pod svoj jastuk rekavši: „Sutra je vrieme za takve poslove". Malo zatim dodju urotnici. Imali su žensko odielo povrh oklopa, a nosili su široke vience od omorike i topole, kojimi su si pokrivali obraze. Čim prepoznaše Archiju i Philipa, potegoše mačeve, skočiše preko stolova te pogubiše bez velike borbe ljude, koji su bili pijani. Phyllida poleti odmah k tamnici te joj otvori vrata. U isti mah navale Pelopida i drugi na Leontiada i Hypata, dok su spavali, te ih takodjer usmrtiše.

Na prvu viku pograbi Epaminonda oružje te doleti sa njekoliko mladih ljudi k Pelopidi. Da se poveća ta mala četa, razposlaše urotnici na sve strane glasnike, koji trubljami naviestiše narodu oslobodjenje. No ipak bijaše nemira i straha u gradu: ljudi razsvietliše kuće; ulice se napuniše svieta, koji se strčao sa svih strana neznajući ništa pravo, nego očekujući, da im odkrije dan, što im je još sakrivala noć. 1.500 Lakedaemonaca smještenih u akropoli bilo bi dobro prošlo, da su odmah na urotnike navalili. No vika i buka naroda, vatra, kojom su bile kuće razsvietljene i nagla strka ljudi prestraši ih te ostaše nepomični na svom mjestu čuvajući Kadmeju. Drugi dan, kad je dan svanuo, dodjoše ostali prognanici s mnogo Athenjana, koji su im se bili pridružili; a narod se sakupi u skupštinu. Epaminonda predstavi skupštini Pelopidu s njegovom četom, okružene svećenici, koji u ruku nošahu posvećene vrpce te pozivahu gradjane na pomoć otačbini i bogovom. Čim ih

www.crohis.com

narod opazi, poviče u sav glas pokazujući zahvalno priznanje te pozdravi prognanike kao oslobodiltelje grada.

Pelopida, Charon i Mellon, trojica najdjelatnijih vodja urote, budu imenovani boeotarchi, koji naslov naznačivaše, da Theba oslobodjena hoće da zauzme opet staro mjesto medju gradovi boeotskimi. Navalu na Kadmeju započeše odmah. Pomoć poslana sa svom brzinom od Plataeje, gdje je Sparta takodjer imala svoju četu, bi suzbijena od Thebljana ; budući da je posadi manjkalo živeža, saveznici, koji su sačinjavali najveći dio njezin, nehtjedoše se dalje braniti, nego ostaviše tvrdju. Sparta osudi na smrt dvojicu harmosta, a trećega, koji nije bio prisutan za navale, osudiše na ogromnu globu, koje nije mogao platiti, što ga prisili na progon (379).

Oslobodjenje Thebe donese sa sobom povorku dogadjaja, koji su, kako veli Plutarch, razkinuli lance, u koje je bila Sparta okovala Grčku. Nu koji su uzroci mogli odmah podići ovaj grad, o kom se nije još ništa ino znalo do izdajstva u medskih ratovih, na stupanj one moći, na kojem ćemo ga vidjeti? Boeotska tromost duha, a uz tromost i putenost bijaše poslovična. Od zastupnikâ liepih umjetnosti imadjaše Theba u mythologijsko doba Amphiona, a mnogo kasnije Pindara; no ta je slava pripadala prošlosti. Bila je doduše javnom odredbom naložila umjetnikom, da prave liepe umjetničke stvari, a osudjen bivaše na globu onaj, koji bi si model naružio; ali umjetnosti ipak neprocvaše. Od početka bijaše thebski običaj priredjivati zajedničke sastanke i javne gostbe, što je bilo Grkom u krv prešlo. No premda su se te vrsti udruživanja oplemenjivale, a pratila ih je obično glasba, ples, pjesme, dapače i filosofija, uza sve te liepe zabave, koje su uzvišivale duh nad tielo, postaše ipak gostbe kod Thebljana prilikom, kojom su pred sviet iznosili sva svoja vrela proste putenosti i razkošnosti bez ukusa. Pilo se i jelo preko svake mjere, kao što su se dali polemarchi, kako smo vidjeli, odmah zateći od prijatelja Pelopidinih. Zemlja bijaše jako plodna, a lahko se je obradjivala, zrak bijaše gust, more, koje uzbudjuje ljude, daleko, malo obrtnosti, nikakve trgovine, jerbo je zemlja davala sve, što im je trebalo; niti ih je poticala bieda, kao što je Atičane, nit opasnosti, kao što su Lakedaemonce; evo razloga, zašto su Theba i Boeotija ostale zasjenjene. Dobro se živjelo i bez muke; a čemu bi se mučili? Tim uzrokom treba dodati još njihovu političku nemoć radi pociepanosti njihove, prezir, u koji su pali nakon medskih ratova, napokon privlačivost

www.crohis.com

Athene na svakoga, koji je bio zaslužan, što je naravno moralo štetno djelovati na ostale gradove, a osobito na bližnje. Kada je Athena pala, kada se je Sparta omrazila, Theba, koja nije svojih sila trošila u toj borbi, okoristi se propašću jedne i bahatošću druge. Nedvojbeno su prognanici athenski, prognani od tridesetorice, i više prognanih italskih Grka, koji su po svjedočanstvu Plutarchovu donieli u Boeotiju Pythagorin nauk (i Epaminonda bijaše Pythagorovac), prinieli, da su se probudili duhovi thebski. Dapače i učenici Sokratovi dodjoše u Thebu podučavat. Ti razni uplivi i političke okolnosti zametnuše njeko gibanje u naravi boeotskoj, a to dobro zemljište bilo bi bogatim plodom urodilo, da se je ta jaka zemlja mogla obradjivati kako valja, da se je ralo dosta duboko u nju utjeralo. U Boeotiji bilo je poslušnosti, pravednosti i osbiljnosti; al u istinu nebijaše ni osobite finoće, ni oštroumlja, ni prijazne žestine i nježnosti attičkoga duha.

Govoreći tako pomišlja se osobito na Epaminondu, koji bijaše najpodpuniji predstavnik onoga, što mogaše učiniti duh thebski. On bijaše iz odlične porodice, iz onoga plemena Sparćana, za koje govorahu, da su nikli iz zmajevih zuba; on se je rodio siromašan i ostao siromašan cieli život držeći se sretnim, što je tako lišen mnogih neprilika i skrbi. Obrazovanjem nadilažaše svoje zemljake. I najosbiljniji Grci spajahu s obrazovanjem duha obrazovanje tiela, s filosofijom umjetnosti. Sokrate bijaše kipar, a Polybij pripisuje silne političke uspjehe obćoj obuci u glasbi. Epaminonda nezanemari ni jedne nauke, koja čini čovjeka savršenim. On se je učio svirati na harpi i na fruli, pjevati uz pratnju glasbe, dapače i plesati. S oduševljenjem se posveti vježbam gimnastičkim i vježbam u hvatanju oružja, manje gledeći na silu, koli na okretnost; ona mu se pričinjaše svojstvom athlete, ova svojstvom vojnika. S tielom, koje si je načinio okretnim i krepkim, spoji narav najrjedja svojstva duha; on ih razvije još više razmišljanjem. Učitelj filosofije bijaše mu Pythagorac Lysis iz Tarenta. Vidjeti ga je bilo, gdje se skoro još kao diete drži toga tužnoga i osbiljnoga starca, kako dapače više cieni to družtvo od družtva mladića svoje dobi. Nehtjede se s njim razstaviti, dok se nenauči dužnosti gradjanina i čovjeka. Bijaše skroman, razborit, osbiljan, vješt, da se okoristi okolnostmi. Nezaboravi na ništa, što bi mu moglo pomoći, da mu sazri izkustvo. U njega bijaše velik duh i neobuzdana srčanost; on umljaše zapoviedati, ali i slušati, što po sudu Aristotelovu odlikuje dobre gradjane. Danas pobjednik

www.crohis.com

Sparte kod Leuktre, sutra prost hoplit ili činovnik, kojemu su na skrbi ulice. Njegovo štovanje istine bijaše toliko, da nije ni od šale lagao. Dobrote, umjerenosti, uztrpljivosti bijaše divne; podnašaše bez tužakanja nepravdu naroda ili svojih prijatelja. Tajnu je umio čuvati, malo bi govorio, a mnogo slušao; ipak bijaše on vješt i silan govornik, koji je više puta poslužio Thebi svojom besjedom kao i svojom mišicom. Takav bijaše uzgoj odličnjaka Grčke, tako mila i ozbiljna bijahu svojstva thebskoga junaka. Što se tiče moralnoga značaja, Grčka neimadjaše ništa čistijega i uzvišenijega. Kada je Pelopida snovao urotu, odbio je on, da sudjeluje kod urote, sigurno ne iz plašljivosti, nego jer nebijaše prijatelj tajnim pletkam, nego je volio boj na otvorenom polju. Dok su prognanici pletke snovali, odgajaše on od mladića thebskih muževe za dan borbe: ali ga je bilo vidjeti onaj dan, gdje dieli opasnosti s vojnici. Sve ga vrline ove ipak nisu priečile u velikom slavohleplju, ne sebe radi, nego otačbine radi. On bijaše onaj, koji je želio slomiti premoć Sparte na korist Thebi, i onaj, koji je, pošto ju je srušio, pokušao oboriti i premoć Atheninu. Bilo ga je dapače vidjeti kod Tegeje, gdje u jednoj prilici kao zapovjednik čini stvar, koja bi ga doista sramotila kao privatna čovjeka.

Pelopida bijaše izključivo čovjek rada. Gimnastika i lov bijahu mu ugodnijom zabavom, nego knjige i filosofijske nauke. U ostalom bijaše on plemenit i velikodušan, slavohlepan, častoljubiv, ne toliko sbog otačbine, koliko sbog sebe samoga. Budući iz plemenite i bogate porodice udjeljivaše od svoga bogatstva siromahom, a sâm življaše priprosto. Od njega postade divan vodja, spreman na zamisao kao i na izvedenje; ali veleum mu bijaše mnogo manji, kako se čini, od Epaminondina.

Veličina Thebe trajala je dok su živjela ova dvojica. S njihovom smrću propala je i njihovo domovina.

Prva im skrb bijaše, da si učine otačbinu sposobnom, da uzdrži strašnu borbu, koju su predvidjali. Sparta je bila odlučila poslati vojsku na Thebu. No Agesilaj nehtjede primiti zapovjedničtvo izpričavajući se svojom starošću. Njega zamjeni drug mu Kleombrot, koji naglo provali u Boeotiju. U Atheni se jako prestraše videći Sparćane tako blizu. Bogataši obratiše na svoju korist obće klonuće duha te odsudiše na smrt dvojicu zapovjednika, koji su velikodušno podupirali urotnike bez naloga skupštine te tim učinili, da bi se Athena mogla zaratiti s Lakedaemonom. Jednoga pogubiše, drugoga prognaše. To bijaše kažnjivo popuštanje iz straha.

www.crohis.com

Nevjera vrati Athenu u savez s Thebom. Kleombrot ostavi u Thespiji Sphodriju sa sborom vojske; primjer Phoebidin ga zavede te odluči pokušati, da zaskokom zauzme Piraeej, da odšteti Lakedaemon za gubitak Thebe. Jedne večeri ode dakle on sa znatnimi silami, ali ga dan zateče, a on nije bio još preko Eleusine: osnova mu propade. Sphodrija bi obtužen u Sparti, da je prevarom navalio na savezнički grad; Agesilaj, tada još branitelj zle stvari, izbavi ga zato, što mu je bilo ponašanje prije uviek bezprikorno. Athena se ozlovoljena razstane sa Spartom i spremaše se na rat. Dozidaju se piraeejski zidovi, a na dilje se postavi brodovlje od 100 ladja. (378).

Sparta nekazni Sphodriju; bila bi ga nagradila, da je uspio; jer ju je uznemirivala sila athenska probudjena iza sna. Konon i Thrasybul bili su predobili svojoj otačbini dio gradova, koji su joj njekoč danak plaćali; mir Antalkidin oteo joj ih je iz nova. No od tada nije nitko stražio na moru, gusari stanu odmah plieniti, a otočani, kojim je bila potrebita trgovina athenska radi žita, koje je ona vozila iz Tauride, približiše se tomu jedinomu gradu, koji im mogaše osigurati trgovinu s njihovimi proizvodi i sigurnost, koja im bijaše nuždna.

Athena si je bila pridržala upravu hrama delskoga, svetišta Kyklada i plemena ionskoga. Zamieniti svezu vjerozakonsku političkom nebijaše težak posao, tim manje, što su i okolnosti to pomagale. Dovedeni k Atheni svojimi probitci pa i ohološću i silovitošću lakedaemonskih harmosta, Chios, Byzantij, Rhod, Mitylena, Euboeja malo ne sva, napokon 70 otočkih ili primorskih gradova dodjoše ju sami molit, da obnovi savez, koji im je bio za preko 60 godina pribavio mir, sigurnost i bogatstvo. U ostalom Athena bijaše razborita te se vrati na osnovu Aristidovu. Svi članovi saveza ostaju neovisni što se tiče domaćega ustava, ali šalju zastupnike na skupštinu u Athenu, u kojoj ima najmanja državica glas, a veće, osobito Athena, više glasova. Ova skupština dozvoljuje obći prinos te odredjuje svotu svakomu gradu. Da pokaže gradovom umjerenost, odreče se Athena zahtjeva zemalja, koje je bila prije dala svojim naseljenikom, bilo na kopnu ili na otocih, a bila ih je izgubila koncem peloponneskoga rata; dapače zakon zabrani svakomu athenskomu gradjaninu steći si imanja izvan Attike. Kada je primljena Theba u taj savez, promieni mu se značaj, koji je do tada bio izključivo primorski; sada je morao davati znamenite kopnene sile, 20.000 hoplita i 500 konjanika. Brodovlje moralo je imati 200 ladja.

www.crohis.com

S obzirom na ovaj novi savez bijaše prisiljena Sparta blaže postupati sa svojimi saveznici te pravednije urediti danak, koji im je nametnula. Savez njezin bijaše razdieljen na deset razdjela: 1. pravi Lakedaemonci; 2. i 3. Arkadjani; 4. Elejci; 5. Achajci; 6. Korinćani i Megarci; 7. Sikyonci, Phliunt i žitelji Aktija; 8. Akarnanci; 9. Phočani i Lokrani; 10. Olynćani i saveznici spartski u Thrakiji. Dio svakoga razdjela bijaše opredieljen; a da se izbjegne samovolji kod sabiranja momčadi, bješe odredjeno, da jedan hoplita vriedi, koliko dva lahko oružana vojnika, a jedan konjanik, koliko četiri hoplita. Za svakoga hoplita moraju se platiti tri obola aeginska.

Rat se započne godine 378. Agesilaj provali u Boeotiju te nakon kratkoga pustošenja ponudi bitku savezničkoj vojsci. Hrabro držanje Chabrijinih Athenjana, koji očekivahu sukob bez smetnje sa štitom naslonjenim na koljeno i sa sulicom, koju čvrsto držahu napetu objema rukama, prestraši ga, akoprem bijaše brojem jači, te ga prisili na uzmak. Athena je podigla kip svomu zapovjedniku, koji ga je predstavljao u njegovom bojnom držanju. Ovo je prvo laskanje, kojega će otudjena Athena toliko prosipati. U doba herojsko davahu slavnim vodjam samo posebne grobove. Istina, tada bijaše narod više, a zapovjednik manje.

Sliedeće godine dodje opet Agesilaj u Boeotiju, kamo su ga bogataši thespijski pozvali. Oni su bili iz toga grada protjerali mnogo demokrata, pa da bude kraj toj stranci, zaključiše obćeniti pokolj. Agesilaj obustavi tu osvetu, umireni se grad stane zanimati ratom. On ratovaše vješto, akoprem bez ine koristi, van što je žetvu uništio. Thebljani počeše trpjeti nuždu; no oni se u nevolji i na vojevanje navikoše; jer nemajući poput Periklovih Athenjana mora, da ih odšteti za kopno, neostaše za svojimi zidovi, gdje bi ih neprijatelj brzo opasao i gladom umorio. Oni se držahu bojišta sliedeći Peloponnežane podaleko, to je istina, ali po visinah, kao što je Fabij sliedio Hannibala; a navikoše se u čestih čarkanjih Sparćanom gledati u lice. Jednom dopadne Agesilaj rane u sukobu s njimi: „Evo, reče njeki Sparćanin, ploda naukâ, koje si im ti dao.“ Lykurg je mudro preporučio, da neratuju dugo s istimi neprijatelji.

Na proljeće 376. godine moraše Kleombrot voditi Lakedaemonce u Boeotiju. On nebijaše tako razborit kao Agesilaj, da bi si bio unapried osigurao klance kitheronske; zato bi suzbijen, kada je htio silom proći. Ovaj rat, malo sretan na kopnu, dovede Sparćane na misao, da vojuju na moru. Poslaše 60 ladja,

www.crohis.com

da križaju sred Kyklada s nalogom, da uhvate privoz žita upravljen put Piraeeja. Athena naoruža 80 ladja pod zapovjedničtvom Chabrije. Do bitke dodje kod Naxa. Lakedaemonci izgubiše 49 ladja. Poraz bi im bio još veći i nesretniji, da se je Chabrija sjetio bitke arginuske pa mjesto da ih progoni, da je ostao te sabirao mrtve i momčad od 18 svojih ladja, koje su bile razbijene (u septembru 376.).

Iza peloponneskoga rata bijaše ovo prva pomorska pobjeda Athenjana. To ih podigne u očima drugih, a što je još više, u vlastitoj cieni. Mnogo gradova stupi odmah u njihov savez. Sliedeće godine, dok su se Lakedaemonci spremali, da obnove svoje redovito provaljivanje u Boeotiju, poprimi Athena smjelu osnovu, predloženu njekoč i izvedenu od Perikla. Timothej obidje Peloponnes sa 60 ladja, primi u savez athenski Korkyru, Kephalleniju, Akarnance, Alketu, kralja moloskoga i potuče lakedaemonskoga zapovjednika, koji mu je htio prepriečiti uspjehe. Ta vojna imadjaše drugu posljedicu: Lakedaemonci uznemireni radi svojih obala neusudiše se izaći s Peloponnesa. Theba bijaše dakle slobodna i mogaše udariti na boeotske gradove, koji su bili od Antalkidina mira podpora tudjincu: Thespija, Plataeja i Orchomen. Pelopida, kojega su svake godine izabrali za boeotarcha, idjaše sa svetom četom na Orchomen, koji je lakedaemonska posada upravo ostavila bila, da krene u Lokridu. No druga ju vojska zamieni u gradu, zato i nebi uspjeha. Na povratku se sukobi Pelopida nenadano s Lakedaemonci kod Tegyre: „Mi smo predani neprijateljem“, reče jedan od njegovih. „„A zašto, odvrati on, zar nisu neprijatelji predani našoj četi?““ Pelopida imadjaše samo 300 momaka, Sparćana bijaše mnogo više; ali biše sasvim potučeni. Sveta četa bi na taj dan krštena slavom. Ova četa bijaše sastavljena od odličnih ljudi, vezanih medju sobom prijateljstvom. Ona obstojaše već dugo, no obično bi joj porazdielili članove medju prve redove vojske. Pelopida sastavi od njih sbor, a oni postadoše hrabrošću i zaptom sami u zajednici kao sbor neodoljivi. „Ovaj boj, veli Plutarch, nauči prvi put Grke, da se neradjaju samo na bregovih Eurothe neprestrašivi vojnici, nego posvuda, gdje se znadu zacrveniti mladi ljudi od onoga, što ih obezčašćuje, gdje se znadu s oduševljenjem dati na sve, što je slavno; posvuda, gdje se boje prikora više, nego pogibelji, ima ljudi, kojih se treba bojati.“

Jedna stranka ponudi Lakedaemoncem, da će im predati Korkyru; oni pošlju silnu vojsku na otok. Korkyra pozove odmah Athenu na pomoć. No brodovlje athensko nemaše no-

www.crohis.com

vaca; Timothej dobi nalog, da prodje saveznimi gradovi, da ih nakupi. Blagost značaja nedopusti mu, da upotrebi silu, kada mu nisu dali drage volje; zato izgubi tim mnogo vremena. Medjutim je Korkyra bila na umoru. Athena izcrpi svoja zadnja vrela te opremi drugo brodovlje; a svoga presporoga zapovjednika kazni tim, da mu oduzme zapovjedničtvo, jer je bila nestrpljiva. Timotheja pozovu pred sud. Dva mogućna posredovatelja, Alketa, kralj epirski, i tiran pherski Iason spasiše ga; obojica dodjoše u Athenu te se nastaniše u čednom stanu Timothejevom, koji bi prinuždden uzajmiti novaca i stolno posudje, da ih je mogao primiti. On bijaše jedan izmedju onih čistih i poštenih ljudi porodice Aristidove, kakovih mogaše Athena nekoliko pokazati. Neprijatelji njegovi, niječući mu zasluge, govorahu samo o njegovoj sreći. Predstavili su ga, kako je pod šatorom zaspao, dok je sreća mjesto njega sabrala gradove i nanizala mu ih na nit. „Pa što bi bio dakle ja učinio, da sam bio budan," reče. Iphikrate i Kallistrat ga zamieniše. Umne darove prvoga poznamo; on ih upotrebi na mornaricu. Dobio je samo novajlije za mornare; on ih vježbaše na putu u svakojakom kretanju. Došavši pod Korkyru, uhodi deset ladja Dionysija syrakuskoga, koje je on poslao Sparćanom, te ih zarobi devet. Korkyrci se sami spasiše pobjedom.

Odkada je rat postao pomorskim, Athenjani su nosili sve terete, a Theba je ubirala svu korist. Godine 374. dočepa se Plataeje, kojoj je još Athena sakupila žitelje, te ju s temelja poruši. Na isti način postupalā je i s Thespijom. Phokidi zaprieti. Athena tim nezadovoljna i zavidna ponudi Sparti godine 374. pogodbe mira, koje osujeti jedan dogadjaj, ali se ponove godine 371. Kallistrat, obljubljen govornik Athenjana u to doba, zahtievaše kraj ratu, koji daje upliva zapovjednikom; Iphikrate i Chabrija željahu to takodjer radi sjajnih ponuda, kojimi ih kralj persijski vabljaše u svoju službu. Po Diodoru se sâm Artaxerxe zanimaše uzpostavom mira medju Grci, da bi mogao uzeti u svoju vojsku puštene čete, da uguši bune po pobunjenih pokrajinah svojih. Govorahu, da je i Antalkida bio kod njega, te da se je Athena morala žuriti s ugovaranjem od straha pred novim savezom Lakedaemona i Persije. Kallija bude poslan kao poslanik u Spartu sa šest drugova; Kallistrat ga praćaše, da dupre ugovaranje svojom rječitošću. Xenophont spominje njegov mudri govor i ove rieči, iz kojih proviruje zavist, koju Theba zadavaše dvjema starima gospodaricama Grčke: „Svi su gradovi podieljeni izmedju vas i

www.crohis.com

nas; u svakom gradu jedni su pristaše Lakedaemona, drugi Athene: ako mi postanemo prijatelji, kojega se protivnika, razumno sudeći, možemo bojati? Budući mi jaki vašim prijateljstvom, tko će se usuditi udariti na nas na kopnu? Budući vi jaki našim, tko bi vas išao uznemirivat po moru?" To bijaše prvi put, veli Diodor, da su se Sparta i Athena, čini se, otvoreno sporazumljivale o podieljenju gospodstva. Mir bi zaključen pod pogodbom, da Lakedaemonci pozovu natrag svoje harmoste iz gradova, da odpuste vojske s obiju strana na kopnu i na moru, da svaki grad bude neovisan, pa ako bi jedan od ugovarateljâ prekršio u čem ugovor, da se drugi mogu složiti proti njemu. Ovaj dodatak bijaše naperen proti Thebi. Lakedaemon potvrdi zakletvom mir za sebe i svoje saveznike; Athenjani i njihovi saveznici polože istu zakletvu, svaki za svoj grad. Thebljani bjehu upisani medju saveznici Athene; drugi dan zahtievahu, da se rieč *Thebljani* zamieni riečju *Boeoćani*. Ta bi promjena bila opravdala želje Thebe za gospodstvom nad Boeotijom. Agesilaj se tomu uzprotivi te zapita Epaminondu, koji je baš govorio za Thebu, da li nedrži za pravedno, da budu boeotski gradovi slobodni. „Ne, odgovori Epaminonda, kada vi nenalazite pravednim, da budu lakonski gradovi slobodni." Agesilaj izbriše ime Thebljana iz ugovora (u juniju 371).

Jedva je bilo prošlo dvadeset dana, kada je stigao Kleombrot, koji je prije ugovora došao u Boeotiju s 10.000 hoplita i 1.000 konjanika, na ravninu leuktarsku napram vojsci thebskoj. Na ovoj se ravnini dizaše grob njekoliko mladih djevojaka, koje su se ubile, pošto su ih oskvrnuli Lakedaemonci. Taj spomenik zločina neprijatelja svojih smatrahu Thebljani sretnim znamenjem. Oni neimadjahu više od 6.000 vojnika, no njihovo konjaništvo bijaše pretežnije od spartskoga. Epaminonda zapoviedaše imajući po boku šest drugih boeotarcha. Pelopida bijaše na čelu svete čete. U vieću nije se s početka odlučilo pobiti se: Epaminonda željaše bitku; njegovi drugovi oklievahu; medjutim se pridruže njegovu glasu tri druga i tako bude zaključeno pobiti se. Epaminonda razredi svoje čete novim po njem izumljenim redom. Na lievo krilo metne po izbor junake svojih četa, a bojni red poreda koso zabavljajući živo lievo krilo, petdeset momaka duboko, u borbi, a zaustavljajući desno. Kako je tim načinom svu silu postavio na ono mjesto bitke, gdje su bili njegovi najbolji vojnici, prodrieše ovi red spartski; Kleombrot se pokuša okrenuti i obkoliti ovaj strašni bojni kut, koji je bio duboko u njegov red provalio; Pelopida

www.crohis.com

ga spopadne žestoko sa svojom svetom četom, a kralj padne od smrtne rane. Njegovi ga prijatelji mogahu još živa donieti u tabor, kamo se je utekla vojska za jarak, koji ju zaštićivaše. Na bojištu ostavi spartska vojska 1.000 Lakedaemonaca i 400 Sparćana od 700 njih. Kada čestitahu Epaminondi, reče: „Najsretnijim me čini to, što mi još živi otac, kojega će radovati ta slava.“

U Sparti su tada slavili javnu svetkovinu te bijaše grad pun stranaca. Sborovi mladića i djevojaka igrahu u kazalištu, kada dodjoše glasonoše, koji donesoše žalostnu viest o bitci kod Leuktre. Ephori osjećahu dobro, da je izgubljeno gospodstvo nad Grčkom. No oni ipak nedadoše sborovom izaći iz kazališta, niti da grad snimi svečane nakite. Drugi dan, kada se je znalo sigurno, koji su mrtvi, koji li su se spasili, rodjaci pokojnikâ pokazaše se na javi urešeni i veseli. Naprotiv rodjaci onih, koji su utekli smrti, zatvoriše se u svoje kuće kao u doba žalosti, ili, ako su morali izlaziti, idjahu žalostni i s glavom oborenom k zemlji. Koli krivo je to prikazivanje veličine! Radost jednih, i žalost drugih, bijaše li to iskreno? Nije li bila doista ovo uloga, na koju su se silili Sparćani? Istina je, da je bilo otaca, sinova, braće, koji, otvrdnuvši od zakona, bez krinke nisu plakali; ali bijaše i gradjana, koji su morali uvidjeti, da je na ovaj dan pao jedan mrtvac više, nego ih se je napomenulo, koga su morali oplakivati: a to je bio sâm Lakedaemon.

Sparćani pobjegoše; zakon ih osudi na sramotu te ih proglasi nesposobnimi, da obavljaju ikakovo zvanje. Agesilaj predloži, neka se dopusti zakonu spavati jedan dan, da nemora Sparta prezirati prevelik broj svojih sugradjana.

Kada je kakov veliki dogodjaj poremetio u Grčkoj ravnotežje sila, nebijaše to nikada bez obćega trzanja, koje bi od najvećih država na kojigod način dopiralo do najmanjih. To se vidjelo nakon pada Athene, to se vidi još većma nakon leuktarske bitke, jer je ovaj put pala najstarija sila, kojoj se je premoć najmanje poricala. Temelji se gospodstvu spartskomu na Peloponnesu do dna razklimaše; možda nebijaše ni jednoga mjesta na cielom poluotoku, koje nebi bilo tim uznemireno, jer je posvuda bilo stranaka aristokratskih i demokratskih, pa čim je koja od ovih zastava iz velike kakove bitke izašla slavodobitna, odmah se okoristi njezina stranka promienjenim položajem za gospodstvo u svom mjestu.

Sparćani nisu bili još nikada na kopnu tako potučeni: Sphakterija nebijaše ništa prema Leuktri. Athena mišljaše, da je došao čas, da nastupi baštinu. Kako je uvriedljivo primila

www.crohis.com

thebskoga glasonošu, koji joj je javio pobjedu, jasno dokazuje njezinu zavist, što nije ona zadala taj nesretni udarac staroj svojoj suparnici, prama kojoj ona nezasvjedoči ovom sgodom nikakova sažaljenja. Prva joj skrb bijaše, da ju protjera s Peloponnesa, načinivši sebe izvršiteljicom Antalkidina mira. Ona sazove skupštinu, u kojoj se zastupnici od više gradova, medju njimi i korinthski, zakleše, da će se držati toga ugovora sami i da će gledati, da ga se svatko drži, pa bilo i silom. To nebijaše ino, nego nov savez ne samo pomorskih gradova, nego i gradova na kopnu, kojemu se je na jedan put na čelo stavila Athena protiv Sparte i protiv Thebe.

Mantinejci su mu bez oklievanja pristupili, jer su odmah ostavili ona četiri sela, u koja ih je bila razselila Sparta, te stali obnavljati svoj grad. Agesilaj zaište od njih, da prekinu svoj posao, javivši im potajno, da je Sparta preslaba, da upotrebi silu, ali da će ih jednoč sama podupirati u uzpostavljenju njihovih zidova, ako pristanu na to, da Grčkoj nepokažu, da su bezkažnjivo prkosili Lakedaemonu. Oni neposlušaše, a siliti ih na posluh neusudi se: radnikâ im je poslalo više gradova. Elidjani im dadoše tri talenta.

U Phigaliji proliše krv prognanici oligarchijske stranke, ali bez uspjeha. Demokratski prognanici grada Korintha pokušaše nješto slična u Korinthu, no nepodje ni njim za rukom, zato poubijaše jedan drugoga, da nepadnu u ruke osvetljivim neprijateljem svojim, koji su proti njihovim pristašam zaveli krvavu iztragu. Sličnih prizora bijaše u Sikyonu i u Megari. U Phliunt htjedoše unići demokratski vodje s plaćenici; oni ubiše 300 aristokratskih ljudi, ali ih izgubiše sami 600 te pobjegoše u Argos.

Argos bijaše još nesretniji. On bijaše u njeku ruku utočište svih peloponneskih prognanika, koji su bili prognani radi narodne stvari, ognjište nesložne i strastvene demokracije, koju su neprestano bunili demagogi. Urota aristokratske stranke, prava ili izmišljena, bi odkrivena te dade povoda najokrutnijoj osveti. Njekoliki se obtuženici s početka sami ubiše. Zatim ih zatvoriše tridesetoricu, koji se nadahu, ako odadu sukrivce, da će sebi spasiti život: ali sasvim tim izgubiše i oni glave. Još ih bijaše 1.200 zatvorenih, pa kako bijahu sudačke forme prespore, pograbi puk batine te ih na smrt izbatina: taj se strašni pokolj zove *skytalismom*, od grčke rieči, koja znači: batina (štap, σκυτάλη). No brzo postanu demagogi žrtvom strastî, koje su podpirili te budu poubijani. Argos, natopljen krvlju, dodje

www.crohis.com

napokon do mira. Nikada se nije okaljala sličnimi krvavimi čini athenska demokracija, „pa to označuje osobito, veli Niebuhr, pretežnost toga povlaštenoga naroda.“ Drugi dokaz tomu nalazimo u dogadjaju, koji je nastao u Atheni na viest o tih nepodobštinah i gnjusobah. Već samo zato, što se je to pripoviedalo u skupštini, smatrahu Athenjani sebe pripoviedanjem okaljanim narodom, te činjahu zato pokoru po svojih obredih.

Sve te strašne i bezuspješne agitacije izpričale bi Spartu i Athenu, da su nastojale dovinuti se gospodstvu, koje bi Grčkoj povratilo barem mir, da se nisu obje oružale jedna protiv druge. Već sâm prevrat, koji bijaše tada od velikoga zamašaja, promieni političko stanje Arkadije. Arkadija s većim zemljištem, no ikoja druga pokrajina peloponneska, s jedrim i ratobornim narodom, neimadjaše nikada upliva na dogadjaje Grčke. Ta zemlja bijaše samo prelaz za lakedaemonske vojske te šiljaše svuda djecu svoju kao plaćenike, da prodaju svoju bezbrižnu srčanost. Na taj način izgubi najbolju svoju krv bez koristi za svoju silu, pa dok suArkadjani stranim vladarom pomagali, da izvojuju pobjede i da se dokapaju vlasti, visijaše Arkadija o volji Sparte. Mnogo rodoljuba hoćaše promieniti taj položaj. Bitka leuktarska oživi te do tada nejasne ideje. Mantinejac s imenom Lykomede, čovjek bogat i plemenit, predloži godine 371., da se sjedini narod arkadski u jedno tielo, kao što su Sparćani i Athenjani, da se utemelji metropola, da se ustroji narodno vieće, komu bi pripadala najviša vlast u vanjskih poslovih, napose u pitanjih o miru i ratu, napokon da se uredi vojnička sila za sigurnost države.

Sparta se prepadne od toga poduzeća, koje bi postavilo na njezinu sjevernu medju strašnu i neprijateljsku joj silu. No Theba pozdravi to radostno; te ako i nije bio Epaminonda, kako se govoraše, začetnik toj osnovi, barem ju on svimi svojimi silami podupiraše; pa kada se započelo osnivanje novoga grada, posla 1.000 po izbor vojnika, da štite radnike. Njekoliko samo mjeseci nakon bitke leuktarske sabrali su se Arkadjani u skupštinu, a brzo zatim počeo se dizati Megalopol (*Veliki grad*) u ogromnoj ravnini na jugo-zapadu Arkadije, na obalah pritoka rieke Alpheja, nedaleko od medja Messenije i klanca, koji vodi u dolinu Eurote. Grad bijaše sagradjen na širokoj osnovi; kazalište mu bijaše najveće u Grčkoj za preko 40.000 gledalaca. Po Pausaniji napučilo je četrdeset gradova taj grad. Samo nehtjedoše toga učiniti četiri kotara, najstarija u Arkadiji. Tri izmedju njih budu silom prisiljena te popustiše; četvrti Lykosura, koji se je

www.crohis.com

hvastao, da je najstariji grad, što ga ima pod suncem, bi poštedjen radi toga. Što se tiče novoga ustava arkadijskoga, za nj nema positivnih dokaza. Preporno je samo pitanje o velikom vieću, nazvanom vieće od deset tisuća, koje se je sabralo u Megalopolu. Tko je sačinjavao onih deset tisuća? bez dvojbe hopliti sastavljajući vojsku nove države, a u isto doba i njezino zakonodavno tielo. Nezna se više, kakva bijaše izvršujuća vlast: samo se zna, da je Lykomede dobio ime zapovjednika.

Jedini se gradovi Orchomen i Tegeja energično opirahu novomu stanju stvarî u Arkadiji. Orchomen dobi lakedaemonsku posadu. Tegeja bijaše pozorište krvavih borba izmedju obiju stranaka. Demokrati, s početka potučeni, osvetiše se, te 800 pristaša oligarchijske stranke pobježe u Spartu. Tomu se gradu činjaše, da mu poštenje nalaže, da podupre svoje prijatelje; Agesilaj dodje tri dana harati zemljište mantinejsko; ali se približi thebska vojska, zato ode on natrag, da pripravi Spartu za obranu.

Vojska koja je napredovala bijaše znatna. Izuzev Attiku sačinjavahu ju malo ne svi narodi sjeverne Grčke, tolik je ugled pribavila pobjeda Thebi. Gradovi euboejski, obje Lokride, Malijci, dapače i Phokida, akoprem bijaše neprijateljica Thebi, poslaše svoje vojske; Thessalija dade konjaničtva i lahkih četa. Elidjani, Argivljani i Arkadjani dovedoše svoje sile. Bijaše ih 50.000 ljudi po Diodoru; po Plutarchu 70.000, medju njimi 40.000 hoplita. Epaminonda bijaše im zapovjednik. On oklievaše prodrieti u Lakoniju, jerbo imaše drugu svrhu, a znadjaše, kako je lahko braniti tu zemlju. Ipak se odluči na to, kada dozna, da nitko nečuva klance i kada iz same Lakonije dobi tajnih poziva, da navali. Vojska razdieljena u četiri čete prodre na četiri razna mjesta, te se sjedini u Sellasiji. Odanle podje duž Eurote do blizu Sparte, koja, odkada je u ruku dorskih, nije vidjela, da gore oko nje neprijateljske vatre. Strah bijaše skrajnji; najveći dio pučanstva, slobodnjak i rob, odkaza poslušnost. Na svu sreću imadjaše Sparta jednoga staroga vojnika, koji se je navikao biti hladnokrvan sred pogibelji. Onim helotom obećaše slobodu, koji bi htjeli pod oružje: 6.000 ih se nadje. Malo ne toliko ih dodje od savezníkâ po moru, iz Korintha, Sikyona, Pellene, Epidaura, Troezena, Hermione i od Halijevaca.

Opustošiv sve, što je Lakedaemonu na iztoku predje neprijatelj preko Eurote; Epaminonda se nadaše da će za tri ili četiri dana zaplesti protivnika svoga u bitku harajući mu na njegove oči ravninu. Kralj se ni s mjesta nemaknu. Jedna ko-

www.crohis.com

njanička navala neobavi ništa, akoprem su Thebanci provalili čak do u grad. Možda su zato pošli tako daleko napried, da podupiru izdajice, 200 Sparćana, koji su bili osvojili visinu u Issorijskom predielu. Konjanici thebski, koji su nabasali na zasjedu, pobjegoše natrag u neredu. Što se tiče izdajica, oko Agesilaja se govoraše, da treba na njih navaliti. Ovaj gradjanski rat, pred očima neprijateljâ, učinio je, da su izašla na vidjelo druga izdajstva te je upropastio grad. Agesilaj se pretvaraše, da nepozna njihove zle nakane; te podje bez oružja samo s jednim čovjekom k njim i povika, da su zlo razumjeli njegove naloge, jer da ih on nije onamo poslao. U isto vrieme pokaže im rukom razne prediele, po kojih da se imaju razići. Oni misleći tvrdo, da nije ništa odkriveno, sidju i posluhnu ga; Agesilaj zauzme odmah Issorij; sliedeće noći pogine petnaest krivaca. Još ostali urotnici budu pohvatani i pogubljeni. Na taj način bijaše Agesilaju bditi tako nad svojimi, kako nad neprijateljem.

Sredstva za zauzimanje utvrdjenih mjesta bila su kod starih tako manjkava, da se Epaminonda nije usudjivao pokušati navalu na brežuljke, preko ulica, duž gradjevina, u kojih su se mogle sakrivati zasjede; on se spusti dolinom plieneći gradove i sela te napadne zaludu na Gythij, luku Sparte. No nakon tolikih pustošenja nemogaše ga više hraniti izcrpljena zemlja. Savezници, obterećeni plienom, htjedoše, da im bude plien u sigurnosti, zato se malo po malo odšuljaše. Godišnje doba postade nepogodno, zato se moradoše udaljiti; Epaminonda ostavi barem Sparti strašan trag svoga puta: to bijaše sagradjenje Messene na zapadnom obronku gore Ithome. Najbolji graditelji sastaviše joj osnovu, a najbolji radnici sazidaše joj zidove, koji još i danas pobudjuju udivljavanje. Ovamo pozove on sve Messence, koji su još živi bili, a s njimi sdruži uz ista gradska prava strance, koji su se prijavili. Vjerojatno je, da su heloti messenski rado podupirali to poduzeće i da se je od njih sastavio najznatniji dio novoga pučanstva.

Pošto je Sparti u bok zabô taj bodež, pošto ju je obkolio Messenom na zapadu, a na sjeveru Megalopolom, Tegejom, kamo je postavio posadu, mogaše Epaminonda sa zadovoljstvom ostaviti Peloponnes, kojemu je lice sada za uviek promienjeno. Ali na prevlaci susretne neprijatelja, kojemu se nije nadao, Athenjane. Sparta, sasvim nadvladana, pozvala je kao i u vrieme Tyrtaejevo svoju staru suparnicu na pomoć; nakon njekoliko burnih viećanja zaključi skupština athenska, doista manje iz ljubavi k Sparti, koli iz zavisti prama Thebi, da joj se po-

www.crohis.com

šalje pomoć. Ta zavist bijaše tolika, da se je na jedan dan prijavilo 12.000 momaka pod zastavu Iphikratovu. Oni se postaviše na prevlaci; no Iphikrate se neusudi upustiti se u bitku, zato udje Epaminonda u Boeotiju.

Po Plutarchu, koji je prijatelj tragici, mjesto da je Theba s oduševljenjem proslavila njegov povratak, primila ga je sa smrtnom obtužbom. On bijaše naime pridržao vlast četiri mjeseca preko zakonitoga roka. Pelopida, obtužen kao i on, nastojaše ganuti sudce, a kasnije se osveti govorniku, koji ga je obtužio. Epaminonda se nehtjede braniti, on izjavi, da je pripravan umrieti; jedino zahtievaše, da mu se na grob napišu imena Leuktre, Sparte i Messene. Obojica budu riešeni obtužbe (369). Po Pausaniji sud ovaj bijaše puka formalnost; a Epaminonda je bez dvojbe na svoju korist tražio, da se ovrši. Sudci nehtjedoše dapače ni dopustiti, da dodje do glasovanja.

Theba upotriebi zlo svoje sile sliedeće godine. Pod izlikom, da obstoji aristokratska urota, dade poubijati sve mužke žitelje u Orchomenu, prodade žene i djecu, a grad poruši. Po Diodorovu svjedočanstvu čini se, da je i s Koronejom tako postupala. U Thespiji i Plataeji imalo je pučanstvo još toliko vremena, da je uteklo. Ove su okrutnosti počinjene za odsutnosti Epaminondine, koji je bio to jedan predjašnji put prepriečio. On umanji po mogućnosti nevolje rata. Jednim zaključkom zaključiše Thebljani, da se pogube svi boeotski prognanici, koje bi uhvatili. Jednom ih on nadje čitav sbor u njekom malom gradu, ali on učini, kao da bi pripadali drugim gradovom, te ih pusti za odkupninu na slobodu. Theba imadjaše na duši i zločin plataejski, napadnuvši sred mira na taj grad, a zatim razorivši ga. Pokolj orchomenski bijaše mnogo gori od smaknuća mitylenskih zarobljenika u Atheni.

Prva skrb oslobodjene Sparte bijaše, da pošalje poslanike u Athenu, da se utvrdi savez izmedju obiju država: ugovoreno bi, da će svaka po redu zapoviedati pet dana na kopnu i na moru. Dionysij Syrakuski obeća joj 20 ladja sa 2.000 hispanskih i galskih plaćenika; no Arkadjani pozovu po drugi put Thebljane na Peloponnes. Spartska i athenska vojska, koja im htjede zatvoriti prelaz preko prevlake, nemogaše uspjeti, a Epaminonda prisili Sikyon i Pellenu, da stupe s njim u savez. Pokušanu navalu na Korinth osujeti Chabrija, a obećana pomoć Dionysija Syrakužanina prisili Thebljane na uzmak (369). Dok se je to sbivalo na sjeveru Peloponnesa, provališe Arkadjani sami u Lakoniju te opustošiše bez kazne njekolike kotare.

www.crohis.com

Sliedeće godine htjedoše to ponoviti: no Archidam ih predusretne. Na viest, da je prešao preko njihove medje, poletješe mu na susret, prisiliše ga na povratak u Lakoniju, te udariše na nj kod Mideje. *Pobjeda bez suza*, govorahu, nije Sparćane stajala ni jednoga čovjeka. Xenophont pripoviedajući o ovoj bitci hvali junačtvo galskih plaćenika, koje je Lakedaemonu na pomoć poslao Dionysij Syrakuski.

Dogadjaji thessalski, u koje se je miešala Theba, dadoše nješto oduška Lakedaemonu. Iason je umro, pošto je podigao Thessaliju na najviši stupanj moći. Ta zemlja već dugo pociepana nutarnjimi razdori, imadjaše tri glavna grada: Larissu, Pharsal i Pheru, koji se prepirahu za premoć. U Pheri prisvojio si je vlast bez dvojbe u borbi s aristokracijom Lykophron, koji je one godine, kada je bila Athena zauzeta, izvojevao znamenitu pobjedu nad Thessalci, koji su se bili urotili proti njemu, da ga sbace. Larissa mu se je medjutim dobro opirala. U njoj vladaše Medij, poglavica Aleuada, koji poduprt četom Boeoćana i Argivljana zauze Pharsal. Agesilaj, vraćajući se iz Asije, povrati slobodu tomu gradu, kojim je Polydama uz privolu žitelja njeko vrieme upravljao razborito i čestito. Suparničtvo gradova i slaboća pociepane Thessalije trajaše jednako. Iason, nasljednik a možda i sin Lykophronov, hoćaše joj dati drugu zadaću. On uze u službu 6.000 plaćenika, koje vježbaše s najvećom brižljivošću, a njihovu vjernost osigurao si je darežljivošću svojom; više gradova prisili, da stupe s njim u savez, to jest, da priznadu njegovu premoć; sklopi s Alketom, kraljem epirskim, ugovor, kojim ugovorom postade Epirac vasalom thessalskomu vladaru; pa kako se Pharsal oslanjaše na Spartu, stupi on u savez s Thebom, a zabaci prijateljstvo Athene, da nebude tim savezom smetan u svojih pomorskih osnovah. Pharsal bijaše mu velika zapreka. Sastavši se s Polydamom, pokaza mu svoje sile, svoje osnove, te obeća, da će otvoriti svoje luke, ako ga Sparta nebude činom podupirala. Sparta mu uzkrati svaku pomoć. Polydama i Iason ostaše vjerni svojoj besjedi: jedan preda grad, a drugi stupi s njim u savez.

Iason, tada gospodar svoj Thessaliji, dade se imenovati tagom, to jest vrhovnom i zakonitom glavom zemlje. Sile svoje povisi na 28.000 hoplita i 8.000 konjanika, nebrojeći bezbrojne lahke čete. Prohtjede mu se imati i pomorsku silu, ali tajne mu nade nadilažahu njegove sile. Nakon bitke kod Leuktre pozvaše ga Thebljani, da im pomogne do kraja upropastiti

www.crohis.com

Spartu, no on vješto sklopi primirje, kojim se spasiše ostanci Kleombrotove vojske. Njegovim osnovam idjaše u prilog, što nije nijedan od dva grada nadvladao, jer mu je njihovo suparničtvo laglje otvaralo put do gospodstva nad Grčkom. Jednom javi nakanu svoju, da želi žrtve prinieti u Delphih i predsjedati pythskim igram. U tu svrhu zaište od svojih podanika 1.000 volova i 10.000 glava drobne marhe. Čudnovata i izvanredna ponuda ova morala je zapanjiti Grčku i pobuditi u njoj strašnu pomisao o silah Thessalije. No kad je prije svoga odlazka javno saslušavao ljude, približi mu se sedam mladića s izlikom, da im presudi u njekoj prepirci, a ovi ga ubiju. Njekoliko vremena prije, pobojavši se za povlast svoju, zapitaše Delphci proročište za savjet, kako da bi odbili Iasona. „Bog će se već znati braniti", odgovoriše im svećenici. I bog se je obranio. Oni od ubojica Iasonovih, koji su utekli njegovim stražam, biše primljeni sa svimi častmi u grčkih gradovih, kojim je po njihovu mnienju prietila pogibelj od slavohlepnoga Thessalca; njegove velike osnove propadoše s njim (370).

Toga ubojstva držahu krivim i Iasonova brata Polydora, koji ga je nasljedio. Drugi brat Polyphron ubije ubojicu, a njega pogubi njegov sinovac, koji posta znamenit medju okrutnimi tirani, a zvaše se Alexandar Pherski. Bogovom posveti sulicu, kojom je ubio Polyphroma, ubije mudroga Polydama, te dade pogubiti sve žitelje dvaju gradova, koji su ga uvriedili. Aleuadi lariski pozovu na pomoć makedonskoga kralja, pak budući da je ovaj bio previše zabavljen kod kuće, obrate se na Thebu. Ova im pošalje Pelopidu, koji odlučnim govorom tirana tako prestraši, da je na vrat na nos pobjegao sa svojimi četami (368). Odanle krene Pelopida u Makedoniju, gdje je bio već godine 369. po smrti Amyntinoj; ovaj se je put zato onamo svratio, da sruši upliv Athene, koji je ondje prevladao; on prisili vladaoca Ptolemaeja, da sklopi prijateljstvo s Thebom. Da ga priveže za taj savez, odvede sa sobom za taoca Philipa, brata kraljeva, i 30 mladića iz odličnijih kuća makedonskih. „Grčka je mogla tada vidjeti, veli Plutarch, na koji stupanj veličine su se popeli Thebljani; koje mnienje vlada o njihovoj sili; i koje pouzdanje udahnjuje njihova pravednost." Posljednja je točka dvojbena, no ostale dvie nisu.

Medjutim bavljahu se, kao i za mira Antalkidina, stranci izmirenjem Grkâ. Ariobarzane, satrap hellespontski, koji je imao posebne razloge, da izvuče Spartu iz neprilika, predloži, da se sastanu zastupnici raznih država u Delphih. Onamo po-

*

www.crohis.com

šalje on Philiska iz Abyda sa mnoga novaca; no budući da Theba nije pristala, da ostavi Messenu, nemogaše ništa zaključiti; a Philisk stade kupiti čete za Lakedaemonce. Taj je savez trebalo razbiti. Zato pošalju Pelopidu velikomu kralju. Ostali zastupnici: iz Sparte, Athene, Arkadije, Elide, Argosa dodjoše; a dvor suski imadjaše još veseo prizor, da je Grčka pred nogama onih, koje je pobiedila (367). Artaxerxe obaziraše se samo na onoga muža, koji je zadao strah i trepet Lakedaemonu, ali se osvjedoči, da je on isto tako nepodkupljiv, riedka krepost u Grčkoj, kao što je hrabar. Dočim se je jedan izmedju zastupnika athenskih prodao za nješto novaca, odbio je Pelopida svaki dar kraljev; no za domovinu svoju stekao je priznanje nezavisnosti Messene, pak nalog, dan Athenjanom, da razoružaju svoje brodovlje, i prietnju svim gradovom, da će odmah napasti na njih, koji nebi htio stupiti u savez s Thebom i Persijom.

Lahko je bilo kralju davati naloge, no teže ih je bilo izvoditi. Athena odsudi na smrt zastupnika svoga, koji je izdao njezin probitak; pa kada su saveznici bili pozvani u Thebu, da polože zakletvu pred persijskim poslanikom, da će se držati nametnutih im pogodba, odbiše svi; Arkadjani izadjoše dapače odmah iz grada. Jedan izmedju njih reče, kad se je poslanstvo vraćalo, podrugljivo: „Vidio sam doista množinu paštetara, kuhača, peharnika i vratara, ali nisam vidio čovjeka. Sjajnost kraljeva nije nego parada; njegov toli hvaljeni makljen od zlata nebi mogao dati sjene ni jednomu krišu.“ Te rieči bijahu zla slutnja za Persiju. Već od mnogo vremena nisu njezine vojske zadavale straha Grkom; pa evo sbilja sav sjaj dvora u Susi nepobudjuje drugo, nego šale u tih podrugljivih duhovih. Ugovor dakle bijaše, kao da ga ni bilo nije. „Na taj način, veli Xenophont, nestade umišljena kraljevstva thebskoga.“

Za tih bezkoristnih i sramotnih ugovaranja prodre Epaminonda po treći put u Peloponnes, da prikrati Sparti radost radi najnovije pobjede nad Arkadjani, pa da ih drži na uzdi otevši im podpornu točku u Achaji i u Elidi (366.). Za rukom mu podje skloniti Achajce na savez s Thebom, koji nepotraja dugo, jer su Arkadjani ostali i nadalje na strani. To je bio jedan udarac za Thebu; a drugi ju stigne na sjeveru. Godine 366. pošalje ona Pelopidu k Alexandru Pherskomu, da ga skloni na savez, koji je naložila Persija. Tiran videći, da je Pelopidina pratnja slaba, baci ga u tamnicu. „Iz početka, veli Plutarch, dopusti žiteljem Pherskim, da ga vide, no Pelopida

www.crohis.com

ih zanese svojimi riečmi, pa mu poruči, da bi bilo bezumlje, da pogubi toliko ljudi, koji mu nisu ništa zla učinili, a da poštedi njega, koji, ako mu jednom uteče, neće propustiti kazniti ga.“ Tiran ga zapita, zašto toliko želi, da umre? „Da ti postaneš veći neprijatelj bogovom i ljudem, pa da tim prije poginеš.“ Od onda se nemogaše nitko približiti Pelopidi. Alexandrova žena Theba dodje ipak potajno, da vidi toga junaka. Sramotno joj se činjaše, da se ostavi na životu takva neman, te odluči nješto, što kasnije i izvede.

Ovamo idu dva zla čina Athene: njezina zavist prema Thebi natjera ju u savez s tiranom; ona mu podigne kip, pošalje mu trideset ladja i 1.000 vojnika, držeći ovaj put poput Sparte, da vriedi korist više od poštenja, pokuša napasti na Korinth, grad tada u savezu s njom, da si osigura obćenje s Arkadijom. Tu bijaše Athena zle sreće, ali zato uspje drugdje. Vojska, koju je poslala Theba, da oslobodi Pelopidu, bi potučena; i ona bi bila uništena, da ju nije spasio Epaminonda, koji služaše u njoj kao prosti vojnik. Sliedeće godine povjeri narod njemu zapovjedničtvo, a on dodje u Thessaliju te tako prestraši tirana, da je zarobljenika vratio za primirje od trideset dana.

Theba dobi natrag svoga velikoga sugradjanina, ali izgubi upliv na Thessaliju, pa po tom i na Makedoniju. Naprotiv Athena uzpostavi uz malo buke svoje gospodstvo. Timothej joj podloži Sam, nesiguran posjed velikoga kralja (365), a godinu dana zatim prepusti joj buntovnički satrap dio Chersonesa. U isto vrieme oni primiše u svoj savez gradove chalkidičke ili učiniše, da stupe u nj. Korinth, prestrašen veličinom toga preporoda i nakanami Athene, koje je nedavno pokazala, htjede se izvući iz cieloga sukoba. On pošalje pitati Sparćane, misle li, da bi im njegova pripomoć mogla osigurati mir; u protivnom slučaju zahtievaše dozvolu, da ugovara. Sparta dopusti, što nije mogla pripriečiti. Epidaur, Phliunt i još njekoji drugi gradovi povedoše se za Korinthom.

Thebe nebijaše kod toga. Ona nastojaše iz petnih žila, da sačuva mjesto, koje je zauzela. Nikada nije imala na moru ladje, Epaminonda ju nagovori, da dade načiniti 100 trirema, s kojimi preplovi Aegaejsko more i Hellespont bez znatnih uspjeha, ali i bez poraza. Thessalija se je izmakla njezinu uplivu; Theba pošalje onamo Pelopidu s vojskom. Alexandra sretne on kod Kynoskephala na ravnini, punoj visina; biesno udari na nj te ga pobiedi; no on bude ubijen, kada je htio

www.crohis.com

doći do neprijatelja svoga, koji je bio sakriven sred straža svojih (363).

Thessalski gradovi, koji su ga pozvali, sažaljivahu ga kao i Thebljani sami, te mu dadoše pogreb, kakova nije jošte nikada bilo, ako se dopusti, da najljepši ures nije ni zlato ni slonova kost, nego prave suze, duboko i iskreno sažaljivanje svega naroda. 7.000 Thebljana, poslanih na Alexandra, prisili ga, da povrati slobodu gradovom, koje je zauzeo i da se zakle, da će se vjerno pokoriti svim nalogom Thebljana.

Pošto je Thessalija došla i opet pod upliv Thebe, htjede ova tako načiniti i s Peloponnesom. Epaminonda povede onamo po četvrti put vojsku godine 362.

Nered bijaše tamo skrajan. Elidjani i Arkadjani ratovahu; prvi neuspievahu uzprkos navali, koju je učinila Sparta bezuspješno njim u prilog, da protivnikovu pozornost drugamo obrati. Arkadjani se dočepaše Olympije, gdje su im saveznici Pižani priredili igre na čast. To ohrabri Elidjane. Oni dodju s oružjem za svečanosti te udare na Arkadjane, koje podupiraše 1.000 hoplita argivskih i 400 konjanika athenskih. Boj se zametne žestoko i slavno po Elidjane, akoprem bijahu do onda smatrani za najgore vojnike Grčke. No Olympija ostade u ruku Arkadjana (364). Oni upotriebe blago hrama na plaćanje plaćenika. Mantinejci prosvjedovahu proti toj bezbožnosti; pozvani pred skupštinu od deset tisuća, nehtjedoše doći; a kada su im se zagrozili navalom, zatvoriše si vrata. Vieće od 10.000 zabrani im upotriebiti svete novce za svjetske svrhe. Plaćenici se odmah razidju, a vodje, bojeći se tužba radi svetogrdja, pozovu Thebljane na pomoć. Medjutim sklope rodoljubi arkadski mir s Elidom pod pogodbom, da se zlato odneseno iz Olympije povrati. Kad slavljahu ovaj mir u Tegeji, uhvati boeotski harmosta, koji imadjaše u gradu pod sobom četu od 300 momaka i koji nazrievaše u tom miru propast thebskoga upliva, sve članove skupštine te ih pobaca u tamnicu pretvarajući se, da je mislio, da obstoji urota, koja namjerava grad predati Lakedaemoncem. Obće negodovanje prisili ga te pusti uhvaćenike na slobodu; ali to bijaše prekasno. Jedan se dio Arkadije naoruža te pošalje po pomoć u Spartu i Athenu.

Da zaustavi to odpadanje na Peloponnesu, pošalje Theba onamo Epaminondu. On se utabori u Tegeji, da bolje sakrije svoja kretanja; a doznav ondje, da je Agesilaj, pozvan od Mantinejaca, ostavio Spartu sa svimi svojimi silami, provali nakon noćnoga puta u Lakoniju. „Da njeki bjegunac Krećanin nije

www.crohis.com

to javio Agesilaju, Sparta bi bila, budući bez obrane, uzeta kao ptičje gniezdo". Stari se kralj vrati u vrieme; on se pobrine za sve, a Epaminonda bi kao i prvi put zaustavljen pred tim otvorenim gradom. On je mislio, da će ga zateći; nade nije imao, da će ga osvojiti obsjedanjem; u ostalom nije se smio dati zatvoriti u onoj uzkoj dolini izmedju grada i spartske vojske, koja dolažaše. S toga se povrati brzo u Arkadiju s konjanici, koji su pokušali drugu navalu na Mantineju; no u taj grad je upravo bilo ušlo konjaničtvo athensko: ono skoči odmah hrabro pred neprijatelja, kojega se je bilo medjutim naučilo bojati, te ga suzbije. U ovom boju pade Gryllo, sin Xenophontov. Kada je Athena stupila u savez sa Spartom, bi dokinut zakon o progonu druga i prijatelja Agesilajeva.

Rok, odredjen za konac vojne približavaše se. Epaminonda nehtjede se nipošto vratiti, a da neuskrisi ponješto već potamnjelu slavu oružja thebskoga. On podje za neprijateljem put Mantineje, a držaše se iste taktike kao i kod Leuktre. Protivnike zateče, jer nisu očekivali bitke; u boj uzme samo bolje čete; napokon sakupi na jednom jedinom mjestu veliku hrpu vojnika, koja obori sve pred sobom. On sam bijaše u prvom redu; jer u ovih republikah, u kojih se je sve priekim okom gledalo, morahu i vojvode obavljati službe vojničke i odlikovati se hrabrošću, a ujedno i vještinom. Epaminonda poleti predaleko izpred svojih četa, neprijatelji ga obkole; on se boraše dugo uzprkos mnogim ranam, dok ga nepogodi koplje u prsi tako silno, da se je drvo na njem prelomilo, a željezo ostalo u rani. Thebljani jedva oteše njegovo tielo neprijatelju te ga donesoše u tabor još živa. Liečnici izjaviše, da će umrieti, kada mu se izvadi željezo iz rane. Tada pozove on svoga štitonošu, da dozna, da li mu je štit spašen; štitonoša mu ga pokaže. Zatim zapita, na čijoj je strani pobjeda; kažu mu, da je na strani Boeoćana. „Dakle ja mogu umrieti" reče i naloži, da mu se izvadi željezo. U taj čas stanu prijatelji, koji su bili oko njega, stenjati; jedan od njih povikne: „Epaminonda, zašto moraš umrieti bez djece?" „„Ne, nipošto ne, kunem ti se velikim Zeusom! jer ostavljam dvie kćeri: pobjede kod Leuktre i kod Mantineje"" (362.).

Prije, nego će umrieti, htjede Epaminonda još vidjeti Illidu i Daiphanta, dva svoja zamjenika, koje smatraše dostojnimi svoga mjesta. „Nema ih, pali su", rekoše mu. „Tada načinite mir". Theba je u istinu izgubila sve svoje vojvode, ali nije dobila odlučne bitke kod Mantineje. Athensko konjaničtvo nad-

www.crohis.com

vlada donjekle thebsko lahko pješačtvo; s jedne i druge strane ostane lievo krilo gospodarom zaposjednuta zemljišta, tako, da su jedni i drugi zahtievali mrtvace i da su se dva znaka pobjede podigla na bojištu. „Ovaj boj, veli Xenophont, ostavi za sobom toliko smetnje po Grčkoj, koliko je bijaše i prije.“ Istina, to bijaše posljednji udarac, zadan gospodstvu spartskomu, ali se tim neutvrdi gospodstvo thebsko. Svi se složiše u tom, da će sliedeće godine 361. podpisati mir, u kom će biti priznana neovisnost Messeniji, a ostalim državam na Peloponnesu osigurana. Sparta prosvjedovaše. No pošto bijaše sama, sada nemogaše ništa.

Xenophontovo se djelo svršuje bitkom mantinejskom. Izgubili smo Herodota kod Plataeje, Thukydida godine 411., a Xenophont prekida s Epaminondom. Veliki su ljudi i veliki povjestnici izumrli: Grčka propada.

www.crohis.com

POGLAVJE XIX.

Obće stanje Grčke prije gospodstva makedonskoga.

Veličina vladajuće sile; bolje stanje država. — Cvjetanje umjetnosti; sjaj govorničtva; veličina filosofije; Platon i Aristotele. — Duboko padanje pjesničtva i političkoga pouzdanja; razpad naroda athenskoga. — Plaćenici. — Osvrt.

Hoće li se Grčka, bez velikih ljudi i bez velikih stvari, barem umiriti nakon mira od g. 361.? Razborito bi se moglo to očekivati.

Grčka se kidaše vlastitima rukama već poldrugo stoljeće. Jedni bijahu naoružani, da steku premoć, drugi da skrše nepravedno prisvajanje. Sparta, Athena, i opet Sparta, zatim Theba izcrpiše se uživajuć preveliku sreću. Svaka od njih vidjaše redom, kako se saveznici poslije pobjede obraćaju proti njoj. Duh neovisnosti gradske nadvladao je duh saveza. Izkustvo je gotovo. Grčka, sliedeći neskršivi nagon, nije htjela postati državom.

Od svih srušenih gospodstva jedno je jedino sažaljivanja vriedno, Athenino i Periklovo. Dok je ovo trajalo, bilo je manje okrutnosti i nepravde, a više sjaja i blagostanja, nego li ga je Grčka ikada poznavala. Spartin surovi jaram dotežča svim. Ponašanje Thebe prema Thespiji, Plataeji, Orchomenu, dapače i Tegeji, pa običaj, po kome je i ona počela šiljati harmoste k saveznikom svojim, nepokaza blaže vlasti. U ostalom ona neimadjaše nikakve osnove niti uzvišene svrhe; kao što Sparta, tako željaše i ona imati vlast radi same vlasti. Pokorivši se njoj Grčka nedobi ništa. To gospodstvo neimaše u sebi više razloga, da postoji, od lakedaemonskoga. Obje uzimahu mnogo, a nedavahu ništa. U istinu to nebijaše više vrieme, u kom bi bili od potrebe savezi. Nakon provale persijske bilo se je bojati, da će opet provaliti neprijatelj, kao što je bio učinio Xerxe poslije Darija; i to je opravdalo gospodstvo Athene; a nemanje i razlog, što je to gospodstvo prirodno poteklo iz činâ, i to je bilo tako dugo nepobitno. No u vrieme, do kojega smo došli, kakove bi pogibelji bilo moglo odkriti i najbistrije oko? Na iztoku otimaše se Persija u dugoj borbi sa smrću iztočnih država

www.crohis.com

koje toli slabo živu, pa ipak toli lagano umiru same od sebe. Na zapadu bijaše Rimljanom na novo sagraditi grad, koji su im spalili nedavno Galli. A koga bi se bilo bojati na sjeveru? Iason bijaše mrtav, a s njim i velike njegove osnove. Što se tiče Makedonije, toli uznemirivane i od toliko viekova slabe, podsmievali bi se bili svakomu proroku, koji bi bio prorekao njezinu bližnju sreću.

Prijatelj Grčke gledao je dakle taj čas bez straha svršetak krvavomu pokušaju, koji je trajao pet ili šest naraštaja. Grci, nemogavši se sjediniti, činjaše se, da su došli barem do pravednijega i boljega općega stanja života. Nebijaše više naroda, koji bi gospodovao nad drugim; dakle nebijaše više gospodstva; ali bijaše i manje razciepanosti. Mnogo je malih državica nestalo u savezih, koji sada obuhvaćahu ciele pokrajine; to je sredstvo sigurnije i manje protivno vladoželjnoj težnji duha grčkoga, da se možda danas sutra svezom pokrajinskih saveza dodje do saveza cieloga tiela hellenskoga. Uz to bijahu ti savezi sklopljeni uz veoma pravedne pogodbe. Svi saveznici Athene, i najslabiji i najjači, imadjahu glas u glavnoj skupštini. U novom savezu Lakedaemona s više naroda peloponneskih bješe uglavljeno, da će svaka država zapoviedati na svom zemljištu. Jedna od velikih nepravda Lakedaemona, messensko helotstvo, bijaše izpravljena; Messenija bijaše nezavisna, a Sparta zatvorena u svoju dolinu Eurote. Arkadija, odrekavši se svoga staroga razdieljenja, načini od četrdeset svojih sela, sjedinjenih u Velikom gradu *Megalopolu*, državu sposobnu, da drži na uzdi slavohlepje spartsko i da brani od njega ostali Peloponnes. Korinth, sit rata, željaše si samo mira, trgovine i zabava. Argos, nedavno okaljan krvlju, vidjaše, da se barem umiruju stranke i da mu daju njeki odmor. Achajci obnoviše svoj stari savez na temelju jednakosti i pravednosti, čega radi će imati čast, da će posljednji preživjeti Grčku. Savez boeotski pokoravaše se Thebi, no sada bez velike sile. Athena napokon podiže opet malo po malo svoju mornaricu, svoju trgovinu te će k sebi natrag privesti stare svoje saveznike mudrim svojim vladanjem. Tko je priečio ove države, kad su se vratile u svoje medje, da živu u miru, pošto su se medjusobno osvjedočile o nemoći, čim su uzhtjele više se uzpeti? Zašto nebi opet bile, što su bile tri četvrti vieka prije, svaka ognjište svjetlosti? Uzprkos tolikim bojevom i tolikomu ubijanju imadjahu grčki gradovi jošte mnogobrojno pučanstvo, radino i umno. Njihovi vojnici bijahu uviek najbolji na svietu, jer ni rimska legija ni

www.crohis.com

makedonska phalanga nisu dale takovih dokaza. Njihovi učenjaci, njihovi umjetnici bijahu mnogobrojni. U umjetnosti, filosofiji i govorničtvu nastavit će se ono, što je prozvano viekom Periklovim.

Phidija, Polyklit, Zeuxis, Parrhasij poumiraše, a za njihovih nasljednika padaše umjetnost; ukus bijaše manje čist, slog manje strog. Previše se nastojalo oko dražesti; slike bijahu više za oko, nego za um; pa kako nebijaše više velikoga naroda, izumrla je već i velika arhitektura. No Praxitele rodi se možda te iste godine. Pamphyl, Nikija, Euphranor, ovaj ujedno i slikar i kipar, cvatijahu; Apelle uzdiže slikarstvo na najviši stupanj savršenstva u starom vieku, a Alexandar dopustio je samo Lysipu, da predoči kraljevsko obličje njegovo u mramoru ili tuču.

Umjetnost dakle prema tomu jedva pokazuje kakovo propadanje, prije za budućnost, nego li u sadašnjosti. Govorničtvo i filosofija još manje. Govornica athenska odjekivaše strastvenimi i muževnimi izrazi Demosthena, Lykurga, Hyperida i Hegesipa. Aeschine pribavi govorničtvu okretnost i sjaj svojimi besjedami; Phokion vrlinu. No ostavimo vrućinu na Pnyxu pa sidjimo u vrtove Akademove, da vidimo ljude, koji su došli onamo iz svih zemalja, da slušaju učenika i prijatelja Sokratova; čujte, to je Homer filosofije, to je navješćivalac čovječnosti, to je Platon. Grci pripoviedahu, da mu je pravi otac bio Apollon, da su mu u kolievci pčele hymetske metnule meda na ustne, a onaj dan, kada bi doveden k Sokratu, da je taj mudrac vidio mlada labuda, koji je poletjev sa žertvenika Erosova sio na njegove prsi, pa onda odletio put neba uz miloglasno pjevanje, koje je očaravalo bogove i ljude.

Po smrti Sokratovoj razidoše se njegovi učenici i utemeljiše razne škole: Euklid megarsku, koja se je vratila metafisici, prezrenoj od učitelja, pa utrla put Pyrrhovcem; Aristip, predteča Epikurov, utemelji kyrensku školu, koja uze sreću čovjeku za svrhu, ali vodeći ga do nje zabavom mjesto krieposti, kako je Sokrate činio; Antisthene utemelji napokon kyničku školu, drugo krivo pretjerivanje, koja, vraćajući se tobože k prirodi, ubijaše družtvo. Platon podje višim i širim putem. I on je proučavao dušu čovječju, no to znanje bijaše samo izhodište njegovu sustavu, koji polazeći s tvrdoga zemljišta sviesti htjede se dići do poznanja svih bića i boga, njihova zajedničkoga početnika. On se je dakle prihvatio opet teoretičkih spekulacija, osudjenih po Sokratu; on je povratio mašti prava,

www.crohis.com

koja joj je bio zanijekao njegov učitelj te ublažio tu nerazboritost, k jednu i smjelu i sretnu, pomiešav čisto zlato s ružnim olovom u sgradi, koju je podigao. Bezsmrtan je on sanjar u istinu, kada se uznosi nad ovaj sviet, da traži istoga boga u jednom vječnom bogu, koji spaja sva savršenstva, načela družtva i osobne čudorednosti; ali on silazi niže od najprostijega zakonoše, kada hoće da ostvari velikanske misli svoje. Učenik ujedno i Sokratov i Lykurgov, diže on uzvišenom moću dušu pred vječnu pravdu; no da dobije od nje više, nego li mu može dati priroda, spušta ju opet nasred kala onoga života, gdje su svi uvjeti družtvenomu redu porušeni. On daje svjesti mjesto nad svimi promjenami, a duši bezsmrtnost; sreću nalazi u vrlini, ma bila ova izružena i pribita na krst; nesreću nalazi u zločinu, pa bio ovaj sretan i poštovan; on je kršćanin u svom moralu, da nerekneš u svojoj dogmi, prije kršćanstva; a grad, koji je utemeljio u svojoj „Republici", nije drugo nego strašan spoj bićâ i zakonâ proti prirodi: zajedničtvo dobara, djece i žena, usmrćivanje nagrdjene ili nepromjenljivi broj gradjana prekoračujuće novorodjenčadi, robstvo je posvećeno, sustav kasta je uredjen, sloboda je uništena, djeca se vode u rat, „da im se dade na njeki način kušati krv, kako to biva s mladimi lovskimi psi", grad je napokon zatvoren strancem, dramatskim pjesnikom, Sophoklu, Aeschylu, Hesiodu, dapače i Homeru. On zove božanstvenoga sliepca pred sudce svoje Republike, tuži ga, odsudjuje ga; pa razstajući se bez povratka, ali sa žalošću s obljubljenim pjesnikom, obsiplje ga mirisom, resi mu glavu vrpcami, i vodi ga izvan grada kao kvaritelja države. Proglašuje boga, njegovu providnost, bezkrajnu dobrotu; no tu dobrotu vriedja on, a kao učenik Sokratov opravdava smrt svoga učitelja, kada na čelu svojih zakona piše, da se ima prognati onaj, koji o bogu nebi bio onoga mnienja, kojega je on.

Idealisovan komunisam, zakonit i pošten despotisam, akoprem se te rieči neslažu jedna uz drugu, i najčudnovatije zablude: to je evo u socijalnoj politici zadnja rieč Platona, čovjeka, koji je ipak utemeljio spiritualističnu filosofiju, bogoslovca, koji je zaslužio udivljavanje crkvenih otaca.

Godine 360. bijaše Platonu sedamdeset godina; ali bijaše još sačuvao podpunu krepčinu svoga sjajnoga veleuma, svu svoju božansku finoću i milozvučan govor. Aristotele bijaše u dvadeset četvrtoj godini. Medju ova dva velikana mislî nema mjesta Xenophontu, koji se je plašljivo borio s Platonom, tužeći, „da su ovi slavni muževi postali ljubitelji aegypatskih

www.crohis.com

misterija", i napisao svoj *Symposion* (gostbu) proti *Symposiju* Platonovu, svoju *Kyrupaideju* proti Republici njegovoj.

Aristotele se je rodio godine 384. u Stagiri na Chalkidici od Asklepiada, liečnika makedonskoga kralja Amynte II. U sedamnaestoj godini dodje u Athenu, gdje je dvadeset godina slušao Platona, gdje je trinaest drugih godina, od 335—323, sâm učio druge. Kada je Philip nastupio vladu, nije bio Aristotele još ništa napisao, nikoga podučio, jer je tek u petdesetoj godini života svoga otvorio školu u Lykeju. No on je već pokazivao onu divnu djelatnost, koju je razvijao do zadnjega časa, i koja je sklonila njegova učitelja na izreku, da njemu treba uzda, a ne ostruga. Još nije bio sastavio onu sbirku od 158 ili, kako drugi misle, 255 ustava, to grčkih to barbarskih, koji su se izgubili, ali je on odatle izvadio svoju *Politiku*; niti je bio sastavio svoju divnu poviest životinjstva. Za takova djela bijaše mu potrebito, što je imao kasnije, prijateljstvo dvaju kraljeva i pomoć Alexandra, koji mu je dao 800 talenata za biblioteku, a upotriebio tisuće ljudi, da mu traže po Asiji biline i životinje. Godine 359. nebijaše još gotov velikanski spomenik znanosti, koji je Aristotele imao podići, no umjetnik bijaše već na djelu u dubljinah svoga mišljenja. Kad je došao nakon dva vieka divnoga pregnuća duh grčki do toga, da pronikne u tajne svieta, sabrao je Aristotele sve u sebi, da sve oplodi. On sastavi imenik ljudskih znanosti izpunjujući praznine, stvarajući nove znanosti, i podižući jednim mahom nekoje do savršenstva. Ima li čovjek do njega jedinoga, o kom je njeki znameniti filosof mogao reći: „Od Aristotela nije znanost mišljenja načinila ni koraka ni napried ni natrag." Aristotele obuhvati kao i Platon u sustavnoj teoriji cielost stvarî, ali žrtvujući manje od njega realnost idealnosti. On je shvatio dobro sviet slučajnih čina te zaslužio radi visokoga uma kao i radi enciklopedijskoga značaja svojih djela ime, koje mu nadjenuše Arapi, ime učitelja duha ljudskoga. On utemelji metodu opažanja, veliku pomoćnicu izumievanja; no on ju podvrže mišljenju, koje raztvara i prispodablja, koje nalazi načela i proglašuje zakone života: ovdje jednostavne, ondje zapletene, po kojih se razvija organisam: kobne, na zadnjem stupnju reda bićâ, slobodne i ćudoredne u čovjeku, no podložene još na tom višem stupnju prvomu uzroku, koji daje svemiru kretanje i život. Taj je Aristotelov bog, istina, samo prvi pokretnik, ravnodušan za čovjeka, kojemu neosigurava budućega života ni nagradjena ni kažnjena. Ove široke vidike, otvorene

www.crohis.com

duši čovječjoj po Platonu, Aristotele zatvara i zastire. Ipak bi se, ako je pismo Alexandru od njega, u njem našla jeka biblijskih rieči: nebesa pripoviedaju slavu božju (Coeli enarrant gloriam Dei): „Bog je jedan, akoprem ima više imena po raznih djelih svojih. Njegova je moć bezkonačna, njegova ljepota bez primjera, njegova volja nepromjenljiva, njegov život bezsmrtan. On sudi na visini višoj od nebesa, na nepomičnom mjestu, s kojega on po volji svojoj pokreće sfere nebeske . . . . Sviet je velik grad, komu je bog najviši zakon. Uz gdjekakvo ime, kojim ga zovu, kao što: Zeus, Nužda, Udes, ostaje on uviek isti te prolazi svietom poduprt pravdom, koja ga prati, da kažnjuje one, koji krše zakon njegov."

Ljudski um sliedi jošter, nakon dvadeset i dva vieka, dva puta otvorena po Platonu i Aristotelu: religijosan, moralan i poetski s jednim: učen, strog i osbiljan s drugim. On sluša moćan poticaj Aristotelov te želi kao i on prodrieti u sve tajne svieta prirodnoga i duše čovječje; no on sluša i glas milozvučnoga labuda te sliedi plemenita nadahnuća platonskoga spiritualisma.

Vrieme, u koje je čovječnost sticala takve stečevine, nije bilo vrieme moralnoga obezumljenja. Gdje je dakle bilo propadanje? U dvie stvari, koje se obje doticahu jedna druge, i od kojih je bez dvojbe jedna rodila drugu. Pjesničtvo iztiskivano od dviju svojih sestara: govorničtva i filosofije, gubljaše se; rodoljubiva vjera izčezavaše, podkopana nesrećom i strahom.

Kao što hrabra vojska, koja neprestano napredujući ostavlja na svakom bojištu, gdje je pobiedila, njekoliko svojih najboljih vojnika, tako i Grčka nije gledala više uza se, nego daleko za sobom one, koji su pjesmami uzhićivali njezinu muževnu mladež. Za svih ovih ratova nebo je mutno; uzhita, oduševljenja je nestalo, a pjesnika još više! Lira Pindarova se je razbila kao i Homerova. Sviet je ostario, musa nenalazi više novih prizora, te bi rado rekla, da nema pod suncem više šta gledati. Mjesto pjesnikâ došli su sada učenjaci, filosofi, koji će pod tom izlikom analisirati i razpravljati, što nadju. Oni će pograbiti i razderati prevjes Isidin, koji je musa izvezla toli sjajnimi bojami. Tu dobiva bez dvojbe znanost, duh jača i diže se; muževnije pomisli i više u istinu religijosne zauzet će mjesto starih legenda; ali s bogom za uviek obljubljene pjesme, pjesme, koje su uspavljivale dušu tako sladko, kada su izlazile iz ustiju Homerovih; koje su ju razpaljivale pa joj ulievale rodoljubje i požrtvovnost, kada su izlazile iz gromkih ustiju Tyrtaeja ili Simonida, Pindara ili junačkoga vojnika marathonskoga.

www.crohis.com

U tom padu grčkoga pjesničtva nalazi se donjekle pobjedonosna demokracija. Govornica, prepuna vreve, ubija kazalište. Tkogod osjeća u sebi dar ili veleum, postaje govornikom, a neodoljiva privlačivost govorničkoga uspjeha prieči tražiti razne uspjehe. Jedan viek prije bio bi filosofiju prepustio musam Platon sigurno, a možda i Aristotele; govorničtvo bi im takodjer prepustilo njekoliko svojih stečevina.

U ovom barem nije ništa drugo, nego izmjena devet sestara; što izgubi jedna, dobije druga. Zato nepada grčki duh, akoprem je jedna jaka i mila žica prestala trepetati. No što je propalo za uviek, to je vjera u politiku. Athena, Sparta izgubile su prvu kriepost naroda: povjerenje u sebe same. Nemaju više, jedna od Aegospotama, druga od Leuktre i Mantineje, ono pouzdanje, onu mladenačku smjelost, koja je ublažena razborom, osobito kada se taj razbor zove Periklom, izvadjala velike stvari. Njekoč nebijaše veća razlika izmedju puka athenskoga i njegovih poglavica, nego je razlika izmedju dva vojnika, jednoga na prvom a drugoga na drugom mjestu; imenom Miltiada, Kimona, Aristida nedadoše ni mjesta na znakovih pobjedâ. U doba pako, o kom ovdje govorimo, imadjahu Athenjani tako slabo mnienje o sebi samih, da su se povratili k štovanju heroja. Za učinjenu dužnost, za malo junačtvo u ratu izkazivahu časti, koje su njekoč samo bogovom izkazivali, podižući im kipove od mramora ili mjedi, a doskora će ih dići do časti bogova. To stoji, da će Grčka možda još imati velikih muževa, no velikih naroda više nikada.

Imamo izreku Isokratovu, koja je proti njegovoj navadi pravedna i duboka: u Atheni neima više Athenjana. „U Aegyptu smo izgubili 200 ladja s momčadi; 150 kod Kypra; u Thrakiji 10.000 pješačkih hoplita; na Siciliji 40.000 vojnika, 240 ladja; napokon još u Hellespontu 200 ladja. Tko bi mogao potanko nabrojiti, što smo još izgubili, to ljudi, to ladja? Dosta je reći, da su nas stizale godimice nove nesgode i da smo slavili svake godine nove javne pogrebe. Naši susjedi i drugi Grci dolažahu hrpimice k tim svečanim pogrebnim svečanostim, manje da diele s nami žalost, a više da se raduju našoj opetovanoj nesreći. Napokon su Athenjani vidjali, da se javni grobovi pune njihovimi gradjani i da se njihova imena zamienjuju u imenicih tudjimi imeni. To dokazuje množina Athenjana, koji su tada poginuli; naše su najslavnije porodice i najveće kuće, koje su utekle okrutnostim tiranstva i persijskim ratovom, uništene i žrtvovane pomorskomu gospodstvu, pred-

www.crohis.com

metu naših vrućih želja. A da se hoće suditi po porodicah, o kojih govorasmo, vidjelo bi se, da se je narod athenski malo ne posve obnovio i promienio.“

Ovi novi gradjani donesoše nove običaje. Bezvjerje se umnoži. Ako bogovi umirahu, moglo je štovanje otačbine i duboko osjećanje dužnosti čovječjih i gradjanskih liepo nadoknaditi staru prezrenu vjeru. No kakovu je rodoljubivu gorljivost moglo imati strano pučanstvo, djeca, kojih Athena nije nosila niti hranila, niti svojim jezikom niti svojom poviešću? Kakovi gradjani postaše pustolovci, obogatjeli metoeki? Demosthene se tuži, da nije našao potrebite ozbiljnosti za velike stvari u nemirnoj i podrugljivoj skupštini. Posvuda bijaše frivolna lahkoumnost prama ozbiljnim dužnostim, koje znaše tako dobro suvremenik Periklov izpunjavati. Izuzmi nježan ukus za umjetnost, ali za razbludnu umjetnost, koja te začarava i raztresa, za umjetnost Isokratovu, a ne za muževnu umjetnost, koja te uzdiže i razplamćuje, za Polyklitovu i Sophoklovu umjetnost, Athena je postala Karthaga; dobitak i zabava bijahu u njoj glavna stvar. Drugi zao i ubitačan upliv u svih bogatih gradovih bijaše upliv robstva. Rob, odan po svom položaju putenosti, kradji, lukavosti, prostačkim i neplemenitim strastim, osvećivaše se na slobodnom čovjeku kvareći ga, da se okoristi njegovimi zločini, a iz razuzdanika nebiva nikad dobrih gradjana.

Mora se reći, da filosofija, u neprijateljstvu s družtvenim redom, nebijaše škola rodoljubja, već jedno sredstvo raztvaranja više, bačeno u grad. Veličina, spas države, bijaše neprestana predsuda suvremenika Miltiadovih i Periklovih; učenici Sokratovi držahu se poput njega za gradjane svieta te učahu s Platonom preziranje narodnih ustanova, sa Zenonom skrajne nehajstvo prema slobodi i robstvu, ili dapače, kako Xenophont kod Koroneje, potegoše mač na vlastite sugradjane svoje.

Ovo nehajstvo političko, ova razbludnost boeotska, koja zavlada gradom Solonovim, slavila se je u punom kazalištu neimajući ovaj put pjesnik izprike, koju je imao Aristophane, kada je prikazivao svoje *Acharnjane*. „Kakove su to priče, koje nam tu prikazuješ prvi put? veli Alexis. Lykej, Akademija i Odeon, ludorije sophista, gdje nevidim ništa valjana. Pijmo dragi Sikone, pijmo, dok se opijemo, i budimo dobre volje, dok možemo. Živila sablazan! Pokojnici! ništa nije milijega od trbuha! Trbuh ti je otac; trbuh ti je mati. Krieposti, poslaničtva, zapovjedničtva u vojsci, prazna su slava i tašt glas

www.crohis.com

zemlje sanja! Smrt će te pokositi na dan opredieljen od bogova; a što će ti ostati? Ono, što popiješ i pojedeš i ništa više. Ostalo je prah i pepeo, kakav je prah Perikla, Kodra i Kimona.“

Uz ovo zlo, slaboću gradjanskih krieposti, porodi se drugo, koje treba prozvati posebnim imenom, jer je to obći pojav, koji nalazimo u više razdobja u poviesti, u Italiji, kad se je odrodila, i u umirućoj Grčkoj, u Aegyptu, kada se je preživio, i na iztrošenu iztoku, u Karthagi i u kaosu, u kom je tridesetgodišnji rat prestao; hoću da kažem: običaj prodavati svoju krv, svoju srčanost, da se umiešaš u svadje, na što te nezove nikakva viša korist. Ako je pravo ubijati strahovito pravo u opravdanih ratovih, u kojih vojnik brani otačbinu svoju i svoje bogove, što će biti ono, kada se tučeš, da živiš od zanata i da dobiješ nješto novaca? Nećudoredan čin mora imati samo nećudoredne posljedice: plaćenici će svršiti propast Grčke. Već dugo poznavahu Grci dobro puteve do Suse i novce velikoga kralja. On imadjaše uviek mnogobrojnih četa za platu, a od vremena mladjega Kyra neimaše njegovo miešanje u poslove grčke druge svrhe, nego da joj se povrati mir, pa da on dobije vojnike za platu. On uzimaše i plaćaše zapovjednike, on uze u službu Chabriju i Iphikrata. Opasnost nebijaše samo u podmitnom zlatu, koje donošahu plaćenici, niti u zaboravljanju na otačbinu i na svoje stroge dužnosti, u navici na silovitosti i grabež, što donošaše ratni život sa sobom, u zločinih, od mehkoputnoga im iztoka ucielpljenih; jer ako se još i vraćaju mnogi u svoje gradove, da se tu zlim načinom stečenim bogatstvom ponose, jako će ih se malo u njekoliko godina na povratak odlučivati. Oni će umirati tamo, gdje budu živjeli; a tada će biti zlo po Grčku radi neprestane te seobe, koja će joj otimati najbolju krv. Svaki djelatan, svaki srčan, svaki slavohlepan čovjek, sav jaki dio grčkoga naroda trčat će u Asiju, ostavljajuć za sobom razseljenu mati domovinu. Kod Issa će imati Darij 40.000 grčkih plaćenika. Pod Alexandrom i njegovimi nasljednici će se zlo podeseterostručiti, i Grčka će propasti, rabeć jaki izraz Polybijev, s nestašice ljudi.

Već se ova zlosretna navada „plaćeničtva“ prima Grčke same. Gradovi, da rieše najmanju razpru, neutiču se više srčanosti svojih gradjana, nego plaćaju i drže plaćenike. Orchomen kupi si ih godine 371., da potuče njeki malen i neznatan gradić arkadijski; Athena nemože biti više bez njih; thessalski tirani, kao i sicilski, nemaju drugih vojnika; dapače i Sparta ih drži za novce.

www.crohis.com

Grčka nije više drugo, nego velik trg, gdje se prodaje srčanost pod svaku cienu: rdjava je to roba, jer je ta srčanost uviek pomiešana s nevjerom i izdajstvom. Čim je njom izvjestnija pobjeda, tim je sigurnije ugovaranje. Jednom dobi Iphikrate taoce od Amphipola, koji su napokon Atheni predali taj veliki grad. Jedan ga plaćenik nasliedi; on vrati taoce i stupi u službu kralja thračkoga: Amphipol je izgubljen. Ovaj primjer kao i više drugih neopameti Athenjane. Svetkovine, borbe govornikâ i kazalište, što bijaše jednoč samo zabava, da se raztresu od muževnih poslova trgovine i rata, postadoše glavnom stvarju. Zašto nebi imao ovaj fini narod i liepi duh, ovaj kralj, komu je laskalo toliko laskavaca, kao kakav mogućnik takodjer vojsku za plaću? „S mnogobrojnim narodom, veli Isokrate, s izcrpljenimi novčanimi vreli hoćemo da se služimo plaćenimi četami poput velikoga kralja . . . . Kada bi se njekoč opremalo brodovlje, uzeli bi za mornare tudjince i robove; gradjani bijahu vojnici. Danas opremamo strance za boj, a gradjane silimo na veslanje. Na taj način, kada dodjemo u neprijateljsku zemlju, vide se ponositi gradjani athenski, koji su za sebe tražili zapovjedničtvo nad Grci, kako izlaze s brodova s vesli u ruci, a plaćenici idu u boj s našim oružjem.“ — „Čim se rat naviesti, veli Demosthene, narod jednoglasno zaključi: „Neka se sakupi gradjana deset tisuća, a stranaca dvadeset tisuća:“ Život vojnički postade zanatom, a razkoš se ušulja u tabore, vojsku smetaše prtljaga, i tako postade njezino uzdržavanje skuplje: drugi predmet jadikovanju Demosthenovu.

Tako propadoše vojnički običaji i sve vrline skopčane s oružjem. Kada su vojske prestale biti narodnimi, prestali su zapovjednici biti gradjani. Oni su postali glave pustovnih rulja, koje su išle za što većom korišću, stupajuć u službu stranaca, kadkada dapače i neprijateljâ svoje otačbine. Tako primi Chabrija zapovjedničtvo nad četami buntovnika aegypatskih onda, kada je Athena opet tražila savez u velikoga kralja; a s te službe povrati se s tolikom razpuštenošću, da joj nije mogla biti dovoljna ni ista sloboda athenska. Iphikrate, koji je poveo 20.000 grčkih plaćenika u službu Artaxerxovu, postade zet Thračanina Kotysa, te mu pomagaše očito u vojnah poduzetih protiv Athene. Svi ovi zapovjednici, veli Theopomp, dapače i Kononov sin Timothej, od svih najrodoljubniji i najnesebičniji, cienjahu više razkošan život u stranih pokrajinah, nego li boravljenje u Atheni. Chares, jedan od ljubimaca naroda, življaše obično u Sigeju na obali asijskoj. Agesilaj podje služiti kralju aegypat-

www.crohis.com

skomu, kad mu je bilo osamdeset godina, i svrši tamo kao pustolov život, koji nije bio bez slave.

Odatle su sliedile dvie druge zle posliedice: prva je, da je narod lahko sumnjao o svojih zapovjednicih, koji su imali u tudjinstvu previše prijateljâ, nego da bi služili s onom odanošću, koja neide za drugim obirom, nego za uspjehom ili za smrću; druga je zla posljedica razdor, gotovo zlo u maloj državici, koji je nastao medju glavom, koja snuje i rukom, koja vrši. Veliki muževi athenski predjašnje dobe bijahu svi po redu govornici i zapovjednici. Phokion bio je po izreci Plutarchovoj zadnji, koji je vladao tako odrješito na govornici kao i na bojištu. Odatle dolazi upliv ljudi, koji nebuduć pobliže posvećeni u poslove, često su ih kompromitovali porad jedne skladne izreke i povladjivanja naroda na Pnyxu. Iphikrate, kad je bio obtužen, nije se umio inače braniti nego pokazujući na svoj mač i na bodeže mladih ljudi, koje je bio porazmjestio medju slušatelje.

Ima jedna sila, kojom se mogu popravljati pogrješke, a to je ljubav k otačbini. Grci imadjahu dvie otačbine: s početka svaki svoj grad, a onda Helladu; po gradovih izgibaše rodoljubje, a u narodu samom nije se dizalo čuvstvo za hellensku narodnost. Bratski savez grčkih plemena bijaše uviek jako slab, dapače i u najljepših dnevih; tada bijaše barem jaka mržnja na stranca, te se združivahu proti njemu. Kada je Mardonij nudjao Athenjanom bogate darove gospodara svoga, odbiše oni prijateljstvo barbara isto tako junački kao i njegovo oružje. Jedan viek prodje, i sve se promieni. Sparta, Theba, dapače i Athena laskaju velikomu kralju, primaju od njega zlato, pokoravaju se njegovim nalogom. Uslied zavisti, mržnje i ratovanja jednih s drugimi došli su grčki gradovi tako daleko, da više ciene stranca od vlastitoga zemljaka. Danas zove takav narod Persijance; sutra će tražiti svoje saveznike drugdje; no uviek će imati tudjinac svoje prste u poslovih Grčke. Uz te običaje, te razpre i to ćudoredno propadanje naći će im se sigurno gospodar.

Kada se u kratko uzme sve u obzir, može se reći, da se kod smrti Epaminonde još neopaža bližnja propast svieta grčkoga, jer ako su malaksale i propadale njeke struke književnosti, zato su se dizale druge; ako su politički pale velike države, digle su se male; ako su napokon previše pomiešani, razmaženi i pokvareni narodi izgubili svoje gradjanske krieposti, zato bijaše još gradjana, kakovi su Lykurg i Demosthene; ali je uzprkos svemu tomu ipak počeo u istinu padati narod

*

www.crohis.com

grčki. No to propadanje može dugo trajati, a da nedodje do katostrofe, jerbo nije utrnula srčanost ni u Thebi, ni u Lakedaemonu; i Athenjani će se još češće sjetiti svoga imena. Sveza svih pod jednim, tako poželjna za spas i veličinu Grčke, bijaše razkinuta: narodno rodoljubje bješe oslabilo; pa budući da nije još od nikud prietila vanjska pogibelj, nesmatrahu za sada nuždnim zajednički savez, niti im se činjaše ozbiljno opasno pozivati po običaju barbare sebi u pomoć.

Činilo se dakle, da ima Grčka još dug život pred sobom; pa bi i bilo tomu tako, da nisu dva izvanredna muža, pojav jedini u poviesti, sjedila jedan za drugim na prestolu susjedne Makedonije. Makedonija je uništila samostalnost Grčke: Philip si ju podloži, a Alexandar učini od nje još veće zlo, on ju povuče za sobom i razprši po svoj tadanjoj Asiji. Grčka bijaše nakon Alexandra u Alexandriji, u Seleukiji, u Antiochiji, u Pergamu, na obalah Nila, Tigra i Inda, riečju posvuda izuzam u Grčkoj.

www.crohis.com

Sedma doba.

Premoć makedonska (359—272). Prvo podjarmljenje Grčke.

POGLAVJE XX.

Philip.

Predjašnja poviest Makedonije. — Makedonija umirena i uzpostavljena po Philipu (359). — Makedonija razširena do mora; osvojenje Amphipola i Pydne (358); Krenyde (356). — Nov savez athenski; savezнički rat (357—355). — Isokrate i Demosthene. — Dogadjaji thessalski i početak svetoga rata (357—352). — Prvi govor proti Philipu (352). — Olynćani; zauzeće Olyntha po Philipu (349—348). — Provala Philipova Thermopylami i konac svetoga rata (346). — Nastojanje Athenjana, da osujete osnove Philipove glede Peloponnesa i Ambrakije (346—343). — Vojevanja Philipova u Thrakiji, pred Perinthom i Byzantijem (342—339). — Bitka chaeronejska (338).

Vidjeli smo, kako se je naglo podigla sila Thebe; ali sa smrću Epaminondinom bila je pokopana pod lovori mantinejskimi. Nikada nebijaše pad bliže slavodobića. Posljedica divnih uspjeha ovoga grada bijaše, da je Sparti otela njezine stečevine, da je potamnila sjaj njezina imena, da joj je uništila premoć, koju je bila toli lahko stekla i za koju se činjaše, da je tako jako utvrdjena. Lakedaemon stiže sudbina, koju bijaše on pripravio Atheni. Obje velike i stare sile, obje glave Grčke bijahu razkrunjene; sveza savezâ, koje su bile sklopile oko sebe, bješe prekinuta. A na čiju korist? Na korist Arkadije ne, koju je nekrvava bitka brzo nakon toga osvjedočila, da je za navaljivanje preslaba; a niti na korist Argosa, niti Korintha, ostarjelih i iztrošenih gradova; dapače niti na korist Thebe, koja je sinula, ali i izčezla poput munje. Tim načinom bijaše Grčka, premda nije izgubila mnogo svoga pučanstva, premda nije izgubila ništa od djelatnosti svoje ni duševne ni tjelesne, ipak bez središta, koje bi moglo podticati na zajednički rad tako razbacana uda. To središte bijaše s početka u Lakedaemonu,

www.crohis.com

zatim u Atheni, pa onda opet po drugi put u Lakedaemonu. Isto se je još premaknulo; osovina se Grčke naklanjaše prema sjevernim pokrajinam. Red je bio došao jednom i na Thebu. Dalje prema sjeveru bijaše jedna gospodujuća sila oslabljena, al mogaše se dići još u Thessaliji. Kada je Iason odlučio, da primi naslov *taga*, bačena bi tim sjena na neovisnost Grčke. No ne odatle, nego s mnogo daljega je imala doći pogibelj.

Kosa, odakle se spušta Pind prema jugu, produžuje se na iztok do crnoga mora pod imenom briegova: Orbela, Skomija i Haema (Balkana), idući crtom malone istosmjernom sa sjevernom obalom aegaejskoga mora. Ogroman prostor, okružen gorami i obalami netom naznačenimi, od gore Olympa na jugu, bijaše sjedište thračkih naroda i onih plemena, koja su sačinjavala narod makedonski. Makedonci zauzimahu zapadni dio, te bijahu odruženi od Thračana gorom Rhodopom, koja se proteže od Haema do aegaejskoga mora. Rhodopa i Olymp dvie su krajnje medje Makedonije, barem one, koje su joj htjeli da dadu vladari Makedonije. Ova je zemlja gorami, koje se protežu od gornje kose do mora, razdieljena na više kotlina. Posred svake od ovih kotlina teče jedna rieka: Haliakmon, Erigon, Axij i Strymon. Izmedju thermajskoga zaljeva, u koji se izlieva Axij, i zaljeva strymonskoga, gdje nestaje Strymona, prodire kopno u aegaejsko more čineći malen poluotočić poput ruke, koji se zove Chalkidika. Onkraj Pinda, u Epiru i Illyriji nema širokih i plodnih kotlina, već uzke doline i neplodno zemljište. Makedonija bi bila sgodna zemlja za velik narod, pa to će i biti.

O Makedoncih nema nikakvih točnih podataka. Čini se, da su bili narod pomiešan od grčkoga i barbarskoga plemena, koje je napučivalo Illyriju i Epir, akoprem se za vrieme Polybija Illyrci i Makedonci nemogahu razumjeti bez tumača. Kada su Helleni provalili sa sjevera u Grčku, jedna se grana toga naroda zaustavi bez dvojbe u južno-zapadnoj Makedoniji, na gornjem toku Haliakmona i Erigona, dočim pripadaše sjever od Axija do Strymona velikomu illyrskomu plemenu Paeonjaca, koji se smatrahu za potomke Trojanaca; jug pripadaše napokon Thračanom, Mygdoncem, Krestoncem, Edoncem, Bisaltom i Sithoncem. Pierijski Thračani stanovahu na jugu izmedju gore Bermija i mora; Boćani, koji se zvahu Krećani, no koji su po svoj prilici bili Thračani, kao i susjedi njihovi, stanovahu izmedju ušća Haliakmona i Axija. Uslied doticaja s timi barbari promieni se grčko pleme te postade pomiešan

www.crohis.com

narod, kojemu odriče Herodot hellensko ime, no koji se lahko mogaše naučiti jeziku Hellena. Njekojih grčkih slova nije mogao Makedonac nikada pravo izgovarati.

Narod ovaj imadjaše više plemena, od kojih imaše svako svoga poglavicu. Takova plemena bijahu: Elimljani, Orešćani, Lynkešćani, Eordaejci i Pelagonci. Medju njimi bijahu najsilniji oni, koji su oko Aege ili Edesse stanovali pod imenom Makedonaca. Kod njekojih od tih hrabrih plemena bijaše običaj onoga koji nije ubio nijednoga neprijatelja, označiti žigom sramote.

O najstarijoj poviesti te zemlje neimamo ni epopejâ ni narodnih pjesama ni mnogobrojnih legenda, kakovih bijaše toliko u Grčkoj. Thukydide pripovieda samo to, da se je oko devetoga stoljeća, to jest kada su republike zamienile kraljevsku čast, stavio Karan Heraklovac iz Argosa po nalogu proročišta na čelo četi Grkâ u zemlji Orešćana. Kralj te pokrajine da ga je primio u službu u ratu s Eordaejci, a za nagradu da mu je dao Emathiju, pokrajinu sjeverno od thermajskoga zaljeva. Pripoviedalo se je, da je Karana dovela koza u Edessu, a on da je na uspomenu toga čudnoga dogadjaja dao gradu ime Aega, to jest koza. Aega bijaše glavni grad sve do vremena Philipova, koji prenese ovaj naslov prestolnice gradu Pelli, koji je bio bliže moru.

Pravi pripoviedalac Herodot zna više. Tri brata roda Temenova (četvrti potomak Heraklov): Gauane, Aerop i Perdikka, prognani iz Argosa podju u Illyriju, a odanle u gornju Makedoniju, gdje stupe u službu kralja lebaejskoga. Tamo čuvahu njegova stada. „Kada je god kraljica pekla kruh, čim je hranila sluge svoje, hljeb opredieljen Perdikki bio je svaki put dva puta teži; ona pripovjedi tu čudnu stvar kralju, koji u tom nadje prieteću mu pogibelj. Zato dade preda se dovesti trojicu te braće te im zapovjedi, da se udalje iz njegovih zemalja. Oni izjaviše, da će ga odmah posluhnuti, samo neka im izplati, što im duguje za njihovu službu. Na taj zahtjev kralj, koji bijaše kraj ognjišta, na koje kroz otvoren krov padahu sunčane zrake, kao nadahnut od boga, reče pokazujući na te zrake: „Evo, nate vam to; to vam je plata, koju zaslužujete.“ Na te rieči ostaše zapanjena dva starija brata Gauane i Aerop; no mladji, u kojega bijaše nož, poviče: „E pa dobro, mi to primamo.“ Pak načiniv svojim nožem okrug na podu oko sunčane svjetlosti, pokloni se tri puta, čineći svaki put, kao da hoće da uhvati te sunčane zrake u nabore svoje haljine i da ih podieli s braćom svojom; nakon toga se udaljiše. Jedan

www.crohis.com

od onih, koji sjedjahu kraj kralja, upozori ga na ono, što bijaše uradio mladji brat, i na način, kojim primi ono, što mu bješe ponudjeno. Kralj se s početka uznemiri, zatim se razdraži te pošalje u potjeru za njimi konjanike, da ih pogube. U onoj zemlji ima rieka, kod koje potomci onih Argivljana žrtvuju bogu spasitelju. Kada su preko te rieke prešli Temenovci, narasla je tako, da konjanici nisu mogli preko nje preći. Pobjegla braća, dobivši drugu zemlju u Makedoniji, nastaniše se blizu vrtova Midinih, gdje ruže same rastu, svaka sa šestdeset listova, koje mirisom nadkriljuju sve ostale. Tamo je takodjer uhvaćen Silen po priči Makedonskoj. A nad timi vrtovi se diže gora Bermij, nepristupna radi zime. Temenovci podloživši si tu pokrajinu, podju osvajati ostali dio Makedonije.

Herodot pripisuje dakle utemeljenje dinastije, koja nam je poznata u Makedoniji, Heraklovcu Perdikki, koji je došao onamo onda, kada je još obstojalo herojsko kraljevstvo u staroj svojoj jednostavnosti. Thukydide je istoga mnienja, pa i Grčka je to priznala, dopustivši Alexandru, sinu Amyntinu, da se nadtječe na olympijskih igrah.

Herodot spominje kao Perdikkine nasljednike: Argaeja, Philipa, Aeropa, Alketu i Amyntu, koji su baštinstvom nasliedili jedan drugoga. O tih se kraljevih gotovo ništa nezna. Za malodobnosti Argaejeve vojevahu Makedonci sretno s Illyrci. Za medskih se ratova samo na polak razsvietli poviest Makedonije. Tada bijaše makedonska kraljevina prilično velika, akoprem nevojevaše jako na daleko. Goru je bermijsku prekoračila i prognala Pierijce s obale čak na iztok na Strymon. Boćani bjehu suzbijeni prema Chalkidici, ali držahu Pellu. Vlast si Makedonci razširiše i preko Axija te protjeraše Edonce iz jednoga diela Mygdonije; zauzeše i Antemunt na ulazu na poluostrvo chalkidičko. U nutrini, Edessi na zapadu, izgubiše posjed Eordaejci i malen nepoznat narodić Almopljani. Jednom riečju kraljevi makedonski gospodovahu do Axija, pa i onkraj te rieke imahu već jakih posicija; oni bijahu kao gospodari manjih vladara, koji vladahu nad susjednimi barbari. Prema moru posjedovahu pierijsku obalu do ušća Haliakmonova; no dalje im stajahu na putu naseobe Grčke. Od desete olympiade bijaše chalkidički poluotok naseljen Grci; dapače i Methona bijaše se podigla na obali Pierije.

Takav bijaše položaj Makedonije, kada su Persijanci osvojili Thrakiju. Amynta, prijatelj Pisistratovaca, vladaše tamo.

www.crohis.com

On se povede za primjerom susjednih naroda, koji se bijahu podložili Persiji pa i on pošalje satrapu thračkomu Megabazu zemlje i vode u znak podaničtva. Jednom kod objeda ponieše se nepristojno poslanici persijski prema ženam dvora makedonskoga. Kraljević Alexandar nemogaše podnieti te uvriede, za to obuče mladiće u haljine uvriedjenih žena i dade potajno smaknuti po njih poslanike. Kada je satrap zahtievao zadovoljštinu, predobi Alexandar poslanika persijskoga davši mu svoju sestru za ženu, a ubojstvo ostade nekažnjeno.

Taj Alexandar I. postade kralj godine 500. prije Isukrsta. Za njegova kraljevanja bijaše prva vojna persijska. Makedonija moraše ići s Persijom na Grčku, no Alexandar dokaza češće, da nevojuje drage volje, te tražaše svaku priliku, da pomogne svojoj braći grčkoj. On je naputio Grke, da ostave Thessaliju; njega je poslao Mardonij u Athenu u prijateljskom poslu; u oči plataejske bitke dojahao je on po noći u tabor grčki i odkrio im osnove persijske. Ali mu zato nije bio manje sklon Mardonij, koji mu dade Thrakiju do gore Haema (Balkana). No kada medska vojna neuspje, izgubi Makedonija onu zemlju radi pobune domaćih plemena. Ali možda se mora pripisati pokroviteljstvu Persijanaca podjarmljenje Bryžana, Thračana bisaltskih, Pelasga Krestonskih i gradova Therme i Pydne.

Odatle se vidi, koliko je trebalo vještine i okretnosti kralju makedonskomu, da se izvuče sretno iz tako pogibeljnih neprilika, i da nadje priliku u obćem komešanju, da zaokruži svoju kraljevinu. Politička vještina, potrebna kraljevstvu makedonskomu, postade glavna oznaka te vladavine. To bijaše kao škola, iz koje je napokon izašao kao posljedica Philip, najvještiji državnik u cielom starom vieku.

Makedonija bijaše se povećala prijateljstvom Persije, ali se poveća i njezinimi porazi. Uslied pobjeda athenskih povećaše svoju zemlju Alexandar I. i Perdikka II. Sva zemlja izmedju Axija i Strymona postade makedonskom. No Perdikka imaše brata Philipa, komu pripadahu njekoji kotari unutar zemlje. Ova dva brata življahu u neslogi. Athena sklopi savez sa slabijim, a Perdikka postade od onoga dana jedan od najdjelatnijih neprijatelja njezinih. On se spoji s Korinthom, podupiraše pobunjenu Potidaeju, nagovaraše Spartu, da navali na Attiku, pobuni Chalkidiku proti Atheni, te sdruži u Olynthu više manjih pomorskih gradova uzprkos athenskomu brodovlju.

No nezaostade ni Athena za njim. Na iztoku od Makedonije stanovahu Odryžani pod vlašću kralja Sitalka, koji pri-

www.crohis.com

sili više hrabrih naroda u Thrakiji, da priznadu njegovu vlast. On je samo čekao na sgodu, da može provaliti u susjednu zemlju. Athenjani ga podticahu na to. Došav u Makedoniju s velikom vojskom nametnu joj težke pogodbe mira: Perdikka ih povriedi; Sitalke provali opet pun srčbe u Makedoniju čak do Axija uzprkos junačkomu odporu Perdikke i manjih vladara na sjeveru, sve harajući putem. Tim postade on tako strašan, da se je i sama Athena prepala i prestala mu davati živež (429.). Perdikka upotriebi tu sgodu, predobi opet kralja odryskoga, koji uzmače, možda tim izdajući Philipa bratu njegovu.

Perdikka bijaše se približio na njeko vrieme Atheni, da suzbije svoga silnoga protivnika. Čim prestade pogibelj, postade opet njezin neprijatelj, pobuni proti njoj chalkidičke gradove, sdruži se s Lakedaemonom te izposlova, da Sparta pošalje onamo Brasidu (424.). On imaše drugu osnovu. On je htio, da bi ga Sparta podupirala u podjarmljivanju manjih vladara i poglavica u gornjoj Makedoniji, koji su nastojali, da se rieše njegove vlasti. Derda, kralj Orešćana, bijaše se zato nedavno pobunio, a sada se je digao Arrhibaej, kralj Lynkešćana. Brasida ga odbije s početka; kasnije zauzev chalkidičke gradove i Amphipol, pristane na to, da se spoje obje vojske. No pred neprijateljem odmetnuše se illyrski plaćenici kralja makedonskoga. Makedonci pobjegoše prestrašeni, a Brasida i njegovi Grci biše prisiljeni uzmaći uz nevolje (423.).

Ovaj dogadjaj pomrsi prijateljstvo izmedju kralja i Sparćana. Ovi su bili i onako postali previše silni, zato se razstade s njimi, te se vrati k Athenjanom, a Thessalce prinuka, da zatvore prelaze Lakedaemoncem. Tako ostaše stvari do njegove smrti (godine 418.). On se držaše pravila: nevezati se stalnimi savezi, te upotrebljavati sad Athenu, sad Spartu, da služe njegovoj moći. Ova je politika doduše manje plemenita, ali vješta i smjela, koja ili upropašćuje države ili ih dovodi do velike sreće.

Sicilska vojna, poraz Athene, rat na obalah Asije, sve to dade oduška Makedoniji. Na Chalkidici zavlada Sparta mjesto Athene. Nje se je bilo manje bojati, jer je bila slabija na moru. Novi se kralj Archelaj I. zabavljaše drugom osnovom. On nastojaše manje oko toga, da poveća, nego da utvrdi svoju kraljevinu, koja je živjela u tradicijah herojske dobe. Da dodje na prestol, zadavi si brata, ujaka i sinovca, koji su imali veće pravo od njega. Takav čovjek, koji je došao toli skupo do vlasti, nebijaše voljan prepustiti ju velikašem. Ovo plemstvo

www.crohis.com

imadjaše aristokratski ponos Doraca uz polubarbarski. Archelaj se boraše sa svom tvrdokornošću s njim. On uspje te mogaše dati svojoj kraljevini onu organisaciju, onu silu, onaj sjaj, kako to često biva u dobah i u državah, gdje postane kraljevska vlast absolutna. Vojničko stanje znatno poboljša. Vidjesmo illyrske čete u vojsci Perdikke II.; Archelaj uvede redovitu vojsku. On utvrdi velik broj gradova; on otvori puteve, oko čega se tada netrudjaše još nijedna vlada. On podupiraše poljodjelstvo i umjetnosti. U Aegi uvede igre na čast Zeusu, kao što ih slavljahu Grci u Olympiji. Dvor mu bijaše sjajan i krasan; na nj pozivaše on grčke umjetnike. Zeuxisu plati sedam talenata za slike u palači svojoj. Uzalud mu bijaše trud, da privabi Sokrata; ali zato uspje kod Agathona, tada slavnoga dramatskoga pjesnika, i kod Timotheja, znamenitoga glasbenika. Ovoj zemlji napokon, polugrčkoj i polubarbarskoj, gdje nebijaše pravilnoga gradjanskoga života, ni trgovine, ni obrtnosti, ni umjetnosti, ni književnosti, pribavi on početke svih tih stvari, naprežući se iz petnih žila, da mu za kratko vrieme narod njegov dostigne Grke. Archelaj bijaše Petar Veliki ovoj Rusiji grčkoga svieta. Godine 399. bi smaknut, možda od ogorčenoga plemstva.

Prispodoba s Rusijom dala bi se razširiti, dodavši, da ova nagla prosvjeta neprodre u narod, i da samo ugladi i pokvari možda plemstvo i dvor. Vladanje ovoga vladara obrazovatelja nasliedište zločini, otimanja, ubojstva i gradjanski ratovi, koji su trajali četrdeset godina. Oreste, sin Archelajev, bijaše četiri godine pod skrbničtvom Aeropa, koji ga dade smaknuti te vladaše sâm dvie godine. Aerop ostavi prestolje svomu sinu Pausaniji, koga nakon godine dana sbaci potomak Alexandra I., od druge loze nego li bijaše ona, koja vladaše do tada (393.). Amyntu II. protjera brzo Bardyllis, vodja hajdučki, koji je postao kralj Illyrije, te dade prestolje Argaeju, bratu Pausanije. No Amynta se povrati pomoću Thessalaca i Olynćana. Ovi bijahu opasni Makedoniji. Sparta skrši njihovu moć, te ih prisili, da predadu Makedoncu sva mjesta, koja im bijaše ustupio u stisci. Amynta življaše onda mirno u Pelli, u svojo novoj prestolnici, u savezu ujedno i s Athenom i sa Spartom.

On ostavi tri sina: Alexandra, Perdikku i Philipa (370. godine). Alexandra smakne nakon vlade od dvie godine Ptolemaej Aloranin, koji pripadaše možda kraljevskoj kući, ali nezakonita roda. Tvrdi se, da je njegova mati Euridika zapletena bila u to umorstvo iz ljubavi k Ptolemaeju, koji je bio skrbnik mladoga Perdikke III. Kraljević kraljevske krvi, Pausanija, po-

www.crohis.com

duprt od jedne stranke makedonske i od Thračana pokuša, da sruši njih obojicu. Iphikrate, stari prijatelj Amyntin, bijaše tada s vojskom kod Amphipola, koji je on htio opet osvojiti Atheni. Euridika se sastane s njim i pokazujući mu svoja dva sina, Perdikku i Philipa, učini te mu obuhvate koljena moleći ga za pomoć. Iphikrate se zauzme za njih; on protjera Pausaniju iz Makedonije, a mladi Perdikka ostade pod skrbničtvom Ptolemaeja i u savezu s Athenom. Theba gledaše priekim okom taj upliv te ga skrši. Da drži kralja na uzdi, odvede Pelopida Philipa, najmladjega sina Amyntina, u Thebu (godine 368. prije Isukrsta). Čim odraste Perdikka, osveti na krvi Ptelemaejevoj i umorstvo svoga starijega brata i sramotu matere svoje i pogibelji, koje je sam pretrpio (365.). On vladaše još pet godina i činjaše se, da sliedi stope Archelajeve, jerbo življaše u prijateljstvu s Platonom, i jerbo se okoristi stiskom Amphipoljana, u koju bijahu natjerani od Athene, te pošalje svoju posadu u taj nevoljni grad; no godine 360. navale na nj Illyrci te on pogine u boju s njimi.

Bratu Perdikke III. Philipu, trećemu i zadnjemu sinu Amynte II., bijahu tada dvadeset i tri godine; vjerojatno je bio već ostavio Thebu, kada je dobio zapovjedničtvo nad jednom pokrajinom, koju mu je prepustio Perdikka na Platonovo nukanje. Boravak njegov u Thebi dovršio je ono, što bijaše priroda za nj učinila. On je vidio Grčku na najvišem stupnju civilisacije, a Thebu na vrhuncu sile njezine. Osobite sreće bijaše napokon u tom, što je živio uz muža, za kojega se činjaše, da sjedinjuje u sebi sva svojstva svoga plemena kao velik vodja, govornik i filosof, to bijaše Epaminonda. A koliko je koristna mogao opaziti tako oštar um sred slavohlepnih borba, vodjenih sa najvećom političkom prevejanosti; na svih bojištih, gdje je novu i pretežniju taktiku od spartske Epaminonda zasnovao! On je vidio napokon igru s ustanovami grčkimi; vatrenu žestinu i slaboću narodnih skupština; da strast gospoduje u vieću gradova češće, nego li mudrost; da se izdavaju osnove; da se sve sporo vrši; da su vodje podkupljivi. Ovo poznavanje ljudi i stvari postati će strašno sredstvo djelatnosti u ruku okretna i smjela čovjeka, poduzetna i lukava, koji je željan slave i traži ju posvuda, dapače i u pogibelji, gdje se najskuplje prodaje, čovjeka neslomive djelatnosti, zdrava kao željezo, koji nema ništa tiranskoga; prijazna, milosrdna, plemenita, ako to pomaže njegovim osnovam; a nada sve čovjeka, koji gine za slavom, koji u nuždi

www.crohis.com

gazi pravicu, da dodje do uspjeha. Jednom riečju: Philip bijaše ideal političara, ako je posliednja rieč politike: uspjeh.

Baštinik prestolja bijaše još diete, Amynta. Skrbničtvo zapade dakako strica mu Philipa, koji si ga prisvoji. Ogromne težkoće dizahu se sa svih strana te priećahu, da će kraljevinu opet strovaliti u bezvladje, u koje bijaše od četrdeset godina toliko puta bačena. Čitava povorka neprijateljâ okružavaše Makedoniju: straga i sa strane barbarski narodi, sprieda Grci, koji su nastojali zauzeti obale aegaejskoga mora. Illyrci, koji su nedavno ubili Makedoncem kralja i 4.000 ljudî, priećahu zapadnim pokrajinam. Ovaj poraz ohrabri na sjeveru Paeonce, koji pustošahu zemlju, a na iztoku Thračane, koji se na provalu spremahu. Na jugu napokon vrebahu Athenjani na svaku sgodu, da natrag dobiju Amphipol, tu vječnu tražbinu svoju. Domaće razpre otvarahu vrata tudjincem. Bijaše novih razpra; ostala su dva takmaca prestolja: jedan Pausanija, potomak kraljevske krvi, kojega je protjerao Iphikrate, tražio je pomoći u kralja thračkoga; drugi Argaej, stari protivnik Amynte, ili jedan njegovih sinova, dobi od Athenjana brodovlje i 3.000 hoplita pod zapovjedničtvom Mantije. Da odoli tolikim opasnostim, imao je Philip narod, koji je klonuo duhom radi velike nesreće, koja ga stiže, plemstvo i čete bez zapta i opore, kako to biva uviek u gradjanskih ratovih, slabo vjerne pored takmaca priestolja, koji su mogli dovesti u dvojbu, gdje je pravo i gdje će biti uspjeh. Trebalo je dakle uzbuditi u Makedonaca vjeru u same sebe, predobiti ih za sebe te sjediniti jakim zaptom tako, da uzmognu uspješno potući one, koji su ih smatrali lahkim plienom svojim. Evo takvo bijaše nutarnje stanje. Iz vana trebalo je osloboditi granice, s desna suzbiti Illyrce, s lieva Thračane, a na more potisnuti Grke, koji su zatvarali Makedoniji put do mora. Ovo bijaše prva osnova, osnova oslobadjanja. Iz te Makedonije, umirene i razširene do prirodnih medja, iz te tvrdje, koja se diže nad Grčkom, provalit će Philip na zapad, da podjarmi Illyrce, a na iztok, da si podloži Thrakiju. On će zatim htjeti poseći za Byzantijem, ključem Ponta Euxina jednom rukom, a drugom za Thermopylami, ključem Grčke. Učinivši to, osvojenje kraljevstva persijskoga bit će samo igra. Premda pripisuju gdjekoji novi povjestničari te ogromne osnove Philipu, on ih s početka ipak nije zasnovao. Svaki bo novi uspjeh uzbudi u njem nove nade. Osnova naraste sa srećom; najprije u čednih granicah, a kasnije se podigne do orijaške visine. To je po Philipa jako dično

www.crohis.com

te netreba nastojati dokazivati, da je vidio dvadeset godina unapried, da može to doći. Malo po malo tako napredujući utre Philip put sinu si Alexandru.

S početka proglasi Amphipol neovisnim, da razstavi Athenjane sa strankom Argaejevom. Vješto porazdieli obilne darove te skloni Illyrce na povratak, a Thračane na mirovanje. Prije nego se Athenjani posve razkrstiše s Argaejem, provali on u Makedoniju; on bi potučen i po svoj prilici ubijen, a četa mu sva obkoljena na njekoj visini, te prisiljena predati se. U njoj bijaše njekoliko Athenjana. Philip ih pošalje kući s obilnimi darovi, a za njimi poslanike s pismom kraljevim narodu athenskomu. Tim načinom poluči on svoju svrhu. Mir bude sklopljen. Slobodan na toj strani, obrati se odmah na one, koji su ga bili prisilili na pogodbe, koje su ga ponizivale. On potuče Paeonce te oni priznadu njegovu vlast, pa i Illyrce, koji mu odstupe svu zemlju iztočno od jezera Lychnitisa sa gorskimi prelazi, koje će im on sada moći zatvarati.

Ovi uspjesi morahu biti nagradjeni. Pa i nagradiše onoga, koji je u tako kratko vrieme opet podigao Makedoniju na tolik stupanj. Philip čuvaše svoga nećaka u svom dvoru, a kasnije mu dade jednu od svojih kćeri za ženu. Drugi bi ga bio pogubio; no Philip jak uslied svojih zasluga i popularnosti svoje mogaše tako postupati s pouzdanjem. Nijedan absolutni vladar nije upotriebio inače toliko sredstava, koja se rabe u slobodnih državah, da predobi narod za sebe. Bez prestanka sakupljaše on svoje čete te ih sâm nagovaraše. U toj popularnosti tražaše on podporu svojoj usurpaciji, a tim i svojim reformam, koje imadjaše na umu.

Što je Makedonija bila dugo slaba, tomu bijaše uzrok zla organisacija vojske i anarhijski zahtjevi plemstva. Philip okoristiti se pogibelji, da podloži zemlju strogomu zaptu. Čete priuči na hod od 300 stadija danomice s oružjem i prtljagom, to jest 55 kilometara. Vojnikom, dapače i častnikom, zabrani služiti se kolima, a konjanikom dozvoli samo po jednoga slugu svakomu; pješakom pak tek desetorici jednoga. Pripovieda se, da je jednoga odličnoga stranca odpustio, što je upotriebio toplice, a dvojicu svojih zapovjednika odtjerao, što su u tabor doveli pjevačicu. Njeki se mlad plemić udalji, da si na putu žedju ugasi. Kralj ga dade zato izbatinati. Drugi opet izidje iz reda protiv zapoviedi, ali bi odsudjen na smrt. Puk gledaše bez ljutosti, kako vladar kažnjuje mehkoputno i razkalašeno plemstvo. Boljare razjari to, no Philip im uzimaše djecu k sebi na dvor

www.crohis.com

pa tako razoružavaše razdraženost njihovu. Velika bijaše čast biti u straži kraljevoj; jer bijaše taj sbor kao i konjaničtvo sastavljeno od mladića najviših razreda. To bijahu njekim načinom taoci, koje imaše on od plemstva na dvoru. Philipu to nebijaše dosta. On nastojaše o tom, da se izuče u naucih, da bi mu služili u raznih škakljivih poslanstvih kao diplomati, pa da bi se natjecali s Grci obrazovanjem i govorničtvom.

Jezgra vojsci bijaše phalanga, kojoj udari temelj Epaminonda. Phalanga bijaše sastavljena od velike množine ljudi, koji stajahu jedan prama drugomu u 16 redova, dobro naoružani. Nošahu mač i *sarissu*, to jest: koplje dugačko sedam metara, kojega oštar šiljak štićaše momka prvoga reda šest metara od prsiju tako, da je momak u drugom redu držao sulicu pet metara pred momkom u prvom redu; momak u trećem redu četiri i tako dalje do momka šestoga reda, kojega je sulica još dopirala do jednoga metra pred prvim redom. To je dakle ona strahota od živine, o kojoj govori Plutarch. Na ravnini im nemogaše ništa odoljeti. S početka bijaše u vojsci samo 10.000 momaka. Philip ju podiže na 30.000. Ta prema prostoru zemlje i tadanjim okolnostim znatna sila vojnička, izvježbana u ratovih, zadobi takovu važnost, da je vladavinu Makedonije promienila u njeku vrst vojničkoga despotisma. Povlasti, koje je do onda uživao narod, predjoše na vojsku, osobito za Philipova sina Alexandra. Jedna od tih povlasti bijaše, da je državne zločince sudio puk. Alexandar pak pitaše vojnike, kako da se odsudi izdajica.

Još nisu bile prošle dvie godine od smrti njegova brata, a već je Philip umirio i uzpostavio Makedoniju. Vlast bijaše jedinstvena i jaka; znatna vojska uredjena; narod bijaše opet izmiren; bezrazložni zahtjevi strogo obuzdani. Uspjesi već izvojevani obećavahu druge; jer ako bijaše Philip jak i ugledan, zemlja nebijaše nezahvalna. U naroda makedonskoga bijaše krepčine, podržavane susjedstvom barbarâ, koju je trebalo samo ravnati. Gradjanski ratovi neoslabiše ni iz daleka te živosti, ako je nisu možda još oživili; u istinu se često dogadja, da učvrste državu, ako je neuniš̌te.

Potiskivana do tada Makedonija prema barbarskim zemljam nemogaše zauzeti mjesta u grčkom svietu, dok nepostade pomorskom silom, kao što ni Rusija nije bila europskom silom, dok nije zauzela baltičkoga primorja s Peterburgom. No proti Makedoniji se dizahu mnogobrojne tvrdje athenske i njezinih saveznika izmedju Makedonije i mora „poput nagrada za hrabrost ponamještenih po areni.“ Philip ih htjede zauzeti. Prvi pogled

www.crohis.com

obrati na Amphipol, koji svojim položajem na ušću velike rieke otvaraše ili zatvaraše more Makedoniji, a dolinu Athenjanom. Nedavno bi prisiljen kralj, još slab i okružen opasnostmi, odreći se toga grada; sada se već smatraše dosto jakim, da ga zauzme. No imaše se bojati Athene i Olyntha. Razpre, koje su se porodile, pružiše mu priliku i izliku, da udari na grad. Olynth, ponižen od Sparte, bješe se pridigao nakon pada Sparte, no nebješe ponovio saveza, komu stajaše na čelu godine 382. Da su se ova dva grada sjedinila, Philip bi bio izgubio. S divnom vještinom i lukavošću, koju će još češće dokazati, kupi odpadnuće grada Olyntha odstupivši mu grad Anthemunt; Athenjane uvjeravaše, da je to za njih osvojio, ako mu dopuste posjesti Pydnu, koja se je pod Amyntom odciepila od Makedonije, te stupila u njihov savez. Kada su kasnije Amphipolci, stisnuti u zidine, ponudili Athenjanom, da će im se predati, pisa im on pismo, ponovivši svoja obećanja. Athenjani bijahu tada drugdje jako zabavljeni te povjerovaše kralju, a ponude Amphipola zabaciše. Grad bi osvojen 358. godine; ali se čini, da nije Philip onako okrutno s njim postupao, kako veli Demosthene. Philip se ograniči po svjedočanstvu Diodorovu na izgon glavnih gradjana protivne mu stranke. Po ugovoru neimaše on predati Athenjanom Amphipola, dok nezauzme Pydne. On ju neposredno obsjedne i zauzme izdajstvom, a Amphipol pridrži. Athena bješe izigrana. Njezina razdraženost činjaše savez s Olynćani opet moguć. Ovaj put predobi ih Philip obećavajući, da će im predati grad Potidaeju, koji bijaše tada posjednut athenskom posadom. Potidaeja bude zauzeta po svoj prilici izdajstvom, kao i Pydna, a kralj ostane s dobrih razloga vjeran svojoj rieči te preda grad Olynćanom (357); no s posadom athenskom postupaše sa svom uljudnošću te ju posla kući uvjeravajući, da želi ostati u miru s Athenjani. Što je on učinio? prividno ništa krivo; on nije navalio, nego je primio natrag, kako je rekao jedan car ruski kušajući posegnuti za Carigradom, on je primio natrag ključeve od svoje kuće. S vremenom će Olynćani i Athenjani znati prosudjivati to njegovo postupanje.

Zauzevši Amphipol dodje Philip u doticaj s Thrakijom; uz drva za gradju u dolini strymonskoj bijahu mu rude gore pangaejske veoma potrebite. On se dočepa Krenide, kojoj umnoži pučanstvo naseobom, te joj nadjene svoje ime. Zlatne rude u blizini nošahu do tada malo dohodka, no pod Philipovom upravom nošahu godimice 1.000 talenata, koji mu poslužiše, da kupuje svagdje vojnika i izdajnika.

www.crohis.com

Kako su mu Athenjani dopustili, da se razširi tako daleko duž obale aegaejskoga mora? Razlog tomu bijaše nutarnje stanje republike i neprilike, koje ju snadjoše. Vani se nije Athena sasvim oporavila nikada više od udarca, koji ju je snašao koncem predjašnjega vieka, akoprem joj je savez Thebe proti Sparti, a Sparte proti Thebi pribavio znamenitu ulogu i dopustio, da obnovi njekoliko sveza staroga saveza svoga, kako smo gore vidjeli. Poučena izkustvom uredi bolje svoje odnošaje sa saveznici te razdieli medju vlastitimi gradjani pravednije terete načinivši nov popis vlastničtva u Attici. No brzo ju opet obuzmu misli na osvajanja. Timothej osvoji otok Sam s jednim dielom thračkoga Chersonesa i 24 grada na Chalkidici. Zastava athenska razvila se je opet nad Hellespontom i duž obale thračke; opet su dobili siromasi zemlje u tih posjedih republike, a na politiku glavnoga grada uplivali su prijateljski ili neprijateljski odnošaji, koji su nastali tada tako daleko od nje. Thebu uznemirivaše nakon pobjede kod Leuktre ovaj novi procvat. Ona opremi s toga brodovlje, koje povede Epaminonda, te prisili Athenjanina Lachesa na uzmak. Kad bi se smjelo vjerovati Diodoru, prisiljeni su tada na savez s Thebom Chios, Rhod i Byzantij (363. godine). Smrt Epaminondina zaustavi ovaj napredak te povrati Atheni premoć nad morem.

Godine 362. sklopi savez s pobunjenimi satrapi Male Asije. Tada se nadaše, da će dobiti natrag sav thrački Chersones po uspjesih Timothejevih nad Kotysom, a kad je smaknut ovaj vladar, po ugovoru s odryškimi poglavicami, koji se otimahu za njegovo kraljevstvo. Živim nastojanjem predobi tu pokrajinu 358. godine; ista Euboeja stupi s njom u savez po zaključku dostojnom najljepših vremena republike. Jedna boeotska četa izkrca se tamo. Ta viest uzbuni Timotheja: „Thebljani su na otoku, poviče, a vi razpravljate! i vi neidete u Piraeej, niti imate brodova na moru!“

Odmah bijaše odluka gotova; ali svi trierarchi, kojim bijaše služiti one godine, izpuniše svoje dužnosti, i nikoga nebijaše, koga bi bili mogli zakonito prisiliti, da opremi svoju ladju. Kao i u Rimu, rodoljublje privatnika pribavi državi ono, čega joj nemogaše dati državna blagajna; gradjani ponudiše se drage volje, i za pet dana podje athenska vojska na Euboeju i protjera neprijatelja. Medju timi rodoljubi bijaše i Demosthene. Po nesreći ovi čini, koji bijahu jednoč običan život naroda athenskoga, nebijahu sada više nego pojav prolazne požrtvovnosti. Trierarchi, koji su od države dobivali njeku svotu novaca za opre-

www.crohis.com

manje brodova, prodavahu uz popust poduzeće kukavnim pustolovom. Ovi se naplaćivahu onda grabežem i globljenjem, pa ni isti zapovjednici nisu kod toga manjkali. Chares ukrade dio novaca, koje je morao poslati u blagajnu, te kupi nekažnjenost podmitiv glavne govornike.

Tako morahu Athenjani, uz najbolje nakane, više nego li njegda kušati strpljivost saveznikâ, nemogući ih štititi uspješno. U prvoj polovici peloponneskoga rata imaše athenska mornarica toliku premoć, da su mornari i zapovjednici bili zaneseni samosvješću, koja im je podvostručavala sile. Nijedan neprijatelj, pa bio i veći brojem, neusudjivaše se ogledati se s njimi. Danas, hvala plaćeničtvu, zavede i otudji jedan protivnik vojnike, graditelje i mornare. Theba se može nekažnjeno šetati po aegaejskom moru s prvim brodovljem, koje su opremili njezini gradjani; a kao za pokus potuče Alexandar Pherski brodovlje athensko i udje u Piraeej. On oplieni Ten, kojemu sve žitelje prodade, opustoši Kyklade i obsjedne Pepareth (362. godine). U ovoj se smetnji pojave opet gusari; a kada se obogate, da prekinu gusarenje osvoje koji grad i načine se iz pustaija tirani. Tako se dočepa Charidem, stari gusar, na asijskoj obali: Skepsisa, Kebrena, Ilija, te zavlada onuda.

Budući da nije bilo više sigurnosti, čemu bi uzdržavali skupocjen i bezkoristan savez? „Novce, koji su ostali od prinosa savezničkih, veli Isokrate, dielili su za svake igre na Dionysovih svetkovinah na oči saveznika, svjedoka tih darova, koje su davali puku od pravoga imetka njihova plaćeni govornici.“ Godine 357. prekinuše saveznici očito savez s Athenom te započe *savezнički rat.*

Chios, Kos, Rhod i Byzantij bijahu na čelu pobunjenim saveznikom. Savez imaše 100 ladja. Athena ih imaše s početka 60 pod zapovjedničtvom Charesa i Chabrije, koji dodjoše obsjedati Chios. U smjeloj navali na luku nadje se Chabrija sâm sred neprijateljâ; on se dade radje ubiti, nego da ostavi svoju ladju. Ovaj poraz ponuka Athenjane te dadoše drugih 60 ladja Iphikratu i Timotheju. Sjedinivši se s Charesom odjedriše put Byzantija, da odvrate od te strane neprijatelje, koji su harali vjerne otoke Lemnos, Imbar i Sam. Brodovlja se sastadoše u Hellespontu. Boj bijaše neizbježiv; no silan ga vjetar priečaše. Uzprkos oluji htjede Chares, da se zametne boj, Iphikrate i Timothej bijahu proti tomu te ga nesliedjahu, kada je navalio. On jih tuži radi izdajstva, a narod ih pozove natrag. Chares ostade sâm, proda svoju službu pobunjenomu satrapu

www.crohis.com

Artabazu, i tako imadjaše odakle plaćati svoje čete. Narod odobravaše s početka to ponašanje; no prietnja velikoga kralja, da će saveznikom poslati 300 ladja na pomoć, prisili ga, da ugovori s njimi mir nakon trogodišnjega rata, o kojem znamo jako malo pojedinosti, i koji bijaše s druge strane kriv odpadnuću Korkyre. Athena priznade nezavisnost saveznikâ. Ona izgubi najznamenitije svoje saveznike s prinosi, koje joj plaćahu. Njezino bogatstvo i trgovina bijaše upropašćena, vjera u sebe samu oslabljena, a narod još većma klonuo duhom (356. godine). Narod, mjesto da sam sebe krivi, tužaše se na vodje. Timothej, koji sbog svoga značaja izgubi popularnost, koju bijaše stekao zaslugami, bi odsudjen na globu od 100 talenata; pa budući da nije mogao platiti, umakne u Chalkidu, gdje umre. Iphikrate se spasi strahovanjem sudaca, no od onoga dana odreče se službovanja. Jedna kriva osuda uzela je Atheni u jedan mah dvojicu najboljih njezinih zapovjednika (354. godine).

U ovo vrieme izadje znamenit spis Isokratov, koji ga sastavi u obliku govora *o miru* po svoj prilici prije, nego bi mir sklopljen, ako nije malenkostna sporost piščeva u njem načinila jednu od onih posmrtnih obrana, koje dolaze, kada im nije više vrieme. Isokrate, učenik istoga učitelja kao i Platon, hoćaše upotriebiti ona velika načela o jednakosti, koja je učio Sokrate, na politiku. U govoru o miru nalazi se viši moralni smisao. Glavna je misao u njem, da jedino pravda može osnivati trajne sile, i da su sve nesreće Athenine potekle odatle, što nije poštovala pravde. On misli, da je pritisak, koji su nosili saveznici, pobunio ih proti Atheni. On pripisuje taj pritisak pokvarenosti naroda, vojske, zapovjednika, a tu pokvarenost gospodstvu nad morem, koje je već pogubilo Lakedaemon. Odatle zaključuje, da bi se Athena morala odreći pomorskoga gospodstva i onda, kada bi joj se nudjalo.

Isokratu se činjaše, da može države kao i pojedince usrećiti jedina razborita umjerenost i bojažljiva mudrost. Njemu bijaše zlatno doba Athenino za Aristida i Themistokla; ali zaboravljaše, da je Themistokle udario temelje pomorskoj sili, a Aristide da ju je uredio, i da bi Athena bez te sile bila propala od udaraca Xerxovih i Spartinih. Ako nebude više rata, ako se narod razoruža, bogati će gradjani, koje tište prinosi, napokon odahnuti. Athenjani se neće više poniziti, da povjere svoje oružje plaćenikom; trgovina će se opet dići; Athena, ostavljena od tudjinaca, vidjet će ih opet, gdje se povraćaju u njezino krilo. Saveznici, videći njezinu nesebičnost, obraćat će

*

www.crohis.com

opet na nju svoje poglede i svoje želje. Oni će se sami od sebe podložiti onomu gospodstvu, koje im je do sada nalagala silom, i carstvo pravde će doći. Pošto je Isokrate okrivio sa svega zla pomorsko gospodstvo, dolazi evo sâm do njega. Zabavljen sav zaokruživanjem svojih izreka, zaboravio je kod zaključka na svoje prednjake (premise). On hoćaše ono, što bijaše manje moguće u Grčkoj nego igdje drugdje, jaku državu pored sasvim nezavisnih gradova, dokazav jedan put više, da utvaranje nije uviek odieljeno od plašljive umjerenosti.

Mi se zadržasmo kod ovoga spisa i kod ovoga čovjeka zato, jer bijaše oboje izraz stranke, koja je od dana do dana mnogobrojnija bivala. Ovo će biti ona slaba škola, koja će nastojati oko druge utvare, oko izmirenja Philipa s Grčkom. Pravda neka bude dakako svagdje i uviek, uviek i umjerenost, ali uz uvjet, da neuzmiču pred svakom pogibelju, da se neponizuju pred svakom nepravdom, da se neuztežu pred svakim izazivanjem: moral države nije moral samotna filosofa.

Pored ove škole i pored plašljivoga starca, koji se neusudjivaše javno govoriti, pripravljaše se druga stranka, drugi muž i druga rječitost. Isokratovi prigovori, toliko pomiešani s obziri govorničkimi, prolazili su, a da nisu ulazili u duh Athenjana. Ako bi bili mogli djelovati i uzbuditi koju staru kriepost, to je moglo biti jedino pod rukom Demosthenovom, s onim glasom, oduševljenim od strasti i puštenim poput groma, malo ne bez obzira, čini se, i bez umjetnosti; tako su tekle njegove krepke i sjajne rieči. Prispodobite, da vidite razliku izmedju govornika i državnika, govor Isokratov o miru s govorom Demosthenovim o ratu s Persijom. Oba su malo ne istodobna, te imadu malo ne isti cilj.

Demosthene dobi kao diete pridjevak Argos, što je izražavalo oštrinu njegova značaja. Otac mu bijaše oružar, koji imaše veliku djelaonicu i mnogo robova; no Demosthene postade rano sirota. Njegovi mu skrbnici oteše jedan dio imetka, a na njegovo odgajanje nepotrošiše ništa. Demosthene se pridruži Isaeju „žestokomu“, kojega je muževna rječitost dolikovala njegovu veleumu, a Thukydida prouči s takvom uztrajnošću, da je znao na pamet osam knjiga njegove poviesti. Čim je bio punoljetan, branio se je sâm proti svojim skrbnikom, koji budu osudjeni na naknadu (366. godine). Na javnoj govornici bili su mu prvi pokusi nesretni. Njegove dugačke izreke, njegov težki slog, njegov slabi glas, njegov kratak dah, pobudi smijeh. Glumac ga Satyr ohrabri, pokazavši mu, da je bio neuspjeh

www.crohis.com

osobito u njegovom besjedjenju. Odtada nastojaše Demosthene s velikom postojanošću, da svlada ove potežkoće prirode, i Plutarch pripovieda pretjerajući, kako obično, da si je dao načiniti sobicu pod zemljom, kamo je silazio svaki dan, da vježba ponašanje i glas, a često da je on boravio tu u samoći dva ili tri mjeseca redom, s glavom na polak obrijanom, da odoli radi sramote živoj napasti, da izadje med ljude. Drugi put bi se veoma brzo penjao na goru, govoreći stihove na sav glas; ili bi na obali morskoj napuniv usta na polak kamečići, da razveže jezik, gledao, da nadviče valove morske. Nakon takovih naprezanja i takovu čovjeku, misli se, da neće biti više strašne oluje na javnom mjestu.

Odkada se je Demosthene mogao miešati u državne poslove, bavljaše se neprestano slavohlepjem kralja makedonskoga. Svojim silnim govorom podupiraše Lykurga, Hegesipa, Hyperida. On postade dušom onoj plemenitoj stranci, koja hoćaše neovisnost Athene i Grčke. Ciela ta stranka i s njom Demosthene bješe osudjena, kao da su se posvetili djelu nemogućemu i zlomu. Djelo bijaše veliko i malo je falilo, da se nije oživotvorilo. Uspjesi Philipovi potakoše Alexandra na osvajanje iztoka. Svjetska je prosvjeta dobila doticajem dviju prosvjeta: grčke i asijske. No život se njezin preseli iz Athene, predje na Rhod, u Pergam, u Smyrnu, u Ephes, u Alexandriju, i posljedica gospodstva makedonskoga bijaše smrt europske Grčke. Prva bo pogodba za narod jest, da živi. Vječna slava ide Demosthena, što je opazio, da će sila, koja se diže na sjeveru, domovinu njegovu ubiti, i što je žrtvovao svoj veleum i svoj život, da ju spasi. Mi, koji imademo za odštetu za ovu smrt naroda, koji se bijaše iztrošio, novu Grčku, koju je Alexandar kakono drevni Kadmo posijao za sobom, i veliki pokret filosofijski i religiosni, koji je nastao iz smjese narodâ i sustavâ; mi, koji stojimo na stanovištu obće poviesti, mi smo za Philipa i Alexandra; stupimo li na stanovište grčko, a mi ćemo biti za Demosthena.

Zaustavimo se kod ovoga velikoga dvoboja onoga čovjeka, koji je naoružan pukom riečju svojom uzkolebao, zaustavio i više no jedan put suzbio možna, slavodobitna kralja.

Demosthene je, činjaše se, oklievao započeti navalu. U svom govoru o ratu s Persijom (354. godine) on nije napomenuo Philipa, govoreći o pogibeljih, koje mogu snaći Athenu. Kada je kralj poslao iste godine njekoliko četâ tiranu chalkidskomu na Euboeju proti dragomu tiranu eretrijskomu, odvraćaše Demosthene narod od pomoći ovomu; i proti njegovu

www.crohis.com

nazoru bijaše, kada se je Phokionu povjerila vojna, iz koje se je on doduše dobro izvukao, no govornik se bojaše, da bi se mogao iz toga izleći preran rat. I došao je prerano čas, da se ostavi sva obzirnost, i da se smjelo zametne bojni klik.

Medjutim oklievaše i Philip. Godine 359. bješe on uzpostavio Makedoniju, god. 358. zauze Amphipol i Pydnu, a godine 357. Potidaeju. Da se utiša strah, zaustavi se on sred tih uspjeha. No vrieme mira nebi izgubljeno; jer poboljša upravu u svojih pokrajinah; popuni ustrojstvo svoje vojske i financija, motreći sve po tiho iz nutra i iz vana, lav i lisica, bdijući, vrebajući te uviek spreman, da navali. Pod konac 357. godine provede više mjeseci svečanostmi, koje su popratile njegovu ženitbu s Olympijom, kćerju Neoptolema, kralja epirskoga. Ova ljubav za zabave učini te se nadahu njegovi neprijatelji, da će se ulieniti. Ali njegova ženitba bijaše politički čin, koji mu pribavi saveznika za ledji Illyrije i Grčke. Godine 356. osujeti pletke kraljeva Thrakije, Paeonije i Illyrije, sjedinjenih proti njemu. On utemelji Philipe, da osigura rudokope gore pangaejske te dobi tri viesti jednu za drugom: najbolji njegov zapovjednik Parmenion pobiedio je Illyrce; konji su mu dobili nagradu kod olympijskih igara, a napokon mu se je rodio sin, koji je imao biti Alexandar. Tada je pisao Aristotelu: „Znaj, da mi se je narodio sin; nezahvaljujem toliko bogovom, što mi se je rodio taj sin, koliko, da je došao na sviet, dok si ti živ. Nadam se, da će, odgojen i podučen od tebe, biti dostojan mene i moga kraljevstva.“ Pismo ovo služi na čast i kralju, koji ga je pisao, i filosofu, koji ga je primio.

Ova pobjeda kod olympijskih igara nebijaše ravnodušan čin. Ona je značila odlučnu namjeru Philipovu, da se uvede u sviet grčki. Prije nego li joj uze slobodu, uzeo joj je njezine vience. Već su prevrati i rat radili za njega u Thessaliji i u Phokidi. Alexandar Pherski bijaše smaknut od polubraće svoje, Tisiphona, Pytholaja i Lykophrona, na nagovaranje svoje žene Thebe. Jedne noći, kada je spavao, uzme ona njegov mač i odstrani divlje pse, koji su stražili na ulazu u njegovu sobu. Braća njegova oklievahu, no ona im zaprieti, da će probuditi tirana (359). Ubojice ga nasliediše u vlasti: Tisiphon najprije s Thebom, zatim godine 353. Lykophron. Aleuadi mišljahu, da je došlo vrieme, da napokon stresu sa sebe ovu izkvarenu tiraniju. Na pomoć si pozvaše Philipa. Kralj obsjedaše tada Methonu, koja mu se veoma žestoko opiraše, i gdje dopade rane, koja ga je stajala jedno oko. Grad bi napokon prisiljen

www.crohis.com

na predaju te bi porušen. Ovo bijaše još jedino podporište Atheni na makedonskih obalah. Slobodan zatim odazva se pozivu Aleuadâ te provali u Thessaliju s vojskom, potuče Lykophrona uzprkos pomoći od 7.000 Phočana i dodje prije Athenjana u Pagasu, luku grada Phere (353. godine). Tim načinom, radi razdorâ thessalskih, utvrdi se Philip u njihovoj zemlji. Philip dodje, može se kazati, Grčkoj u predkućje. Još mu preostade samo, da prekorači prag. Jedna stara ustanova vjerozakonska obnovi, čini se, sasvim naumice njeke zastarjele zahtjeve, koji su mu služili za izliku.

Za njeko vrieme poslije bitke kod Leuktre osudi stari amphiktyonski sud na zahtjev Thebljana Lakedaemonce na 500 talenata globe, što su bili zauzeli Kadmeju. Lakedaemonci neplatiše ove svote. Druga globa bi nametnuta Phočanom, što su obradjivali njekoje zemlje posvećene Apollonu. Zadnja osuda izreče, da će, ako bi se Phočani ustručavali platiti globu, njihovo zemljište biti prokleto i posvećeno bogu, to će reći opustošeno i predano svećenikom delphskim. Jedan od poglavica Phočkih, Philomel, pozove na odpor svoje sugradjane, jer da bi bila kukavština podvrći se nepravednoj odluci, koja je potekla od njihovih dušmana Thebljana. On im dozove u pamet, navodeći jedan stih Homerov, da njim pripada zaštita proročišta delphskoga, te uztvrdi, da moraju to zemljište posjesti te svojoj vlasti opet podvrći. Phočani izaberu ga za zapovjednika s neograničenom vlašću. On otide u Spartu te prinuka kralja Archidama, da se s njim sdruži. Archidam se neusudi očito posredovati, no dade barem 15 talenata. Philomel podvostruči tu svotu iz svoga te najmi četu plaćenika, s kojimi spoji 1.000 odabranih Phočana. Timi silami zauze on hram, ubi Thrakide, koji su ga čuvali, dobra njihova proda na dražbi, no uvjeravaše puk delphski, da tim prestaje nasilje. Lokrani, koji se naoružaše proti njemu, biše potučeni, te on dobi vremena, da učvrsti ogradom hram, i da poveća svoje čete na 5.000, povukav plaćenike k sebi većom platom (350. g.). Medju tim razpošalje poslanike u sve gradove, da izjave, da će se Phočani ograničiti na svoje staro pravo, da štite hram i proročište, te da će davati račun svim Grkom o svetih žrtvah. Ali Boeoćani nagovarahu Thessalce i ostale članove amphiktyonskoga sbora, da navieste rat Phočanom kao svetogrditeljem. Ogroman se savez sklopi medju njimi. Jedini Athenjani, Lakedaemonci i njekoji narodi peloponneski nehtješe pristupiti, ali nepružiše zato Phočanom nikakve izdatne pomoći.

www.crohis.com

Da odoli tomu savezu, prinuždeu bi Philomel upotriebiti sveto blago, što je uvjeravao, da nije još učinio. „No nijedan se pobožan i pošten čovjek nestavi pod njegovu zastavu, dočim su hrlili sa svih strana takvi, koji su bili na zlu glasu, i takvi, koji su bili odaniji novcu, nego li bogovom; doskora bijaše na nogu jaka vojska od bezbožnikâ, pripravnih obezčastiti hramove.“ Tu vojsku sačinjavaše 10.000 glava. Lokrani biše opet potučeni. Thessalci, napredujući sa 6.000 vojnika, nebijahu sretniji; no Boeoćani, došavši s podvostručenom silom, navališe na Phočane kod Tithoreje. Philomel, da nepadne neprijateljem u šake, pošto se je hrabro borio, strmoglavi se s visine strme pećine te se ubije.

Njegov ga brat Onomarch zamieni, koji se drzovito posluži svetim blagom delphskim, da dobije vojnika i da kupi pristaša po grčkih gradovih, te pohara Lokridu i zauzme isti Orchomen. On obsjedaše Chaeroneju, kada se približi boeotska vojska, koja ga prisili na uzmak u Phokidu. On bude pozvan na sjever od Thessalca Lykophrona, komu priećaše Philip. Pomoć od 7.000 Phočana, koje mu je poslao pod svojim mladjim bratom Phaylom, bijaše nedovoljna. Na to mu priskoči sâm u pomoć, potuče kralja Philipa dva puta, te ga potjera natrag u Makedoniju, pa se povrati u Boeotiju, da zauzme Koroneju. No za ove zadnje vojne pomoli se Philip u Thessaliji sa 20.000 vojnika i 3.000 konja. Onomarch mu poleti na susret, ali bude do kraja potučen. Phočka vojska imaše 6.000 mrtvih; 3.000 zarobljenika biše bačeni u more kao svetogrditelji; a kraljevi vojnici, branitelji Apollona, bijahu pošli u boj s kacigami ovjenčanimi svetom lovorikom. Tielo Onomarchovo, nadjeno medju mrtvimi, propeše na krst. Njekoliko Phočana uteče doplivavši do athenskog brodovlja, koje križaše pred obalom.

Philip se je dakle prikazao kao osvetitelj pogrdjene vjere. U Thessaliji je preuzeo ulogu osloboditelja. U Pheri uzpostavi republikansku vladavinu; no u isto doba si dade ustupiti u ime ratnih troškova jedan dio dohodaka iz te pokrajine te posegnu za brodarnicami i za oružanami. On zauze Magnesiju i Pagasu, gdje nadje brodovlje pripravljeno od Alexandra, koje postade zametak makedonskoga brodovlja. Odanle stadoše odmah izlaziti mnogobrojni gusari, koji uznemirivahu aegaejsko more, smetahu trgovini athenskoj, plienjahu otoke Lemnos i Imbar, te se usudiše doći čak na obalu marathonsku, da odvedu paralijsku ladju.

www.crohis.com

Medjutim kušaše Philip ići za svojom srećom, pa kako bijaše uredio odnošaje thessalske, podje, da uredi odnošaje Grčke i vjere u Phokidi samoj. On podje na Thermopyle. Athenjani, došavši prekasno u Pagasu, da ju spase svojimi mišicami, moradoše hrliti barem na Thermopyle, gdje se tvrdo obkopaše. Philip uzmače. Ovaj pokus bijaše zraka svjetlosti onim, koji jošter dvoumljahu; a u Atheni zahvaljivahu bogovom kao nakon kakove pobjede (godine 352.).

Phayl, brat Onomarchov, nasliedi ga u zapovjedničtvu. Prosuvši zlato hrama, primami velik broj vojnika, a njegovi se saveznici odlučiše na jaku pomoć. Athena mu dade 5.000 hoplita, Lakedaemonci 1.000, Achajci 2.000; Lykophron, prognan iz Phere, dovede mu takodjer toliko. Tako postade dosta jak te se spusti u Boeotiju, da se uzdrži ondje, uzprkos trojemu porazu, da osvoji sve gradove u epiknemidskoj Lokridi, i da potuče Thebljane, koji ih htjedoše spasiti. Ali toga mladoga i djelatnoga zapovjednika shrva bolest. Njega zamieni mladi sin Onomarchov Phalaek, kojemu moradoše dati vodju, dà malo ne skrbnika Mnaseju, koji doskora pogibe. Neprijateljstva se nastaviše pod ovim mladim vodjom uz razne uspjehe. Obje stranke počeše malaksati. Thebljani bijahu dapače prisiljeni moliti novčanu podporu u kralja persijskoga, koji im posla 300 talenata. Tako se tudjin miešaše svuda u poslove Grčke.

Sparćanom se činjaše, da je sada vrieme, da si na Peloponnesu pribave opet upliv, koji im bijaše oduzeo Epaminonda, i kojemu se drugud zabavljena Theba nemogaše oprieti. Oni navališe na Megalopol, koji dobi pomoći od Argosa, Messene i Sikyona. Theba napregnu svoje sile, da mu pomogne, te posla 4.500 hoplita i 500 konjanika. No Sparćanom dodje u pomoć 3.000 Phočana; sile su se tako izjednačile, da se je nakon dviju bezkoristnih vojna sklopio mir (351. godine).

Dok su oči Grkâ bile uprte u domaće pokrete, kušaše se Philip, potisnut od Thermopyla, odštetiti u Thrakiji. Po tiho provali put Chersonesa, koji su nedavno bili osvojili Athenjani, i put Byzantija, da im zakrči put do Ponta Euxina, odakle su dobivali živež. No Demosthene praćaše sva ta njegova kretanja te poviknu: „Kada ćete dakle, o Athenjani, učiniti svoju dužnost? Na što čekate? Na dogadjaj kakov ili nuždu, pravedni bogovi! No ima li veće nužde za slobodne ljude, nego li je trenutak, kada se približava sramota? Hoćete li, kažite mi, uviek hodati po javnom trgu amo tamo jedni druge pitajući:

www.crohis.com

„Nu što je nova?“ Može li biti veća novost, nego li jest ta, da je Makedonac pobjeditelj Athene i gospodar Grčke? — Je li umro Philip? — Nije, nego je samo bolestan. — Da li je mrtav ili bolestan, kakva je razlika? Jer, snadje li njega nesreća, pošto niste više na oprezu, ustat će brzo drugi Philip: ta ni ovaj nije toliko ojačao uslied svojih sila, koliko uslied vašega nerada.“ Za tim, taknuv se svih rana vladavine athenske, pogrješka i neredâ u vojskah plaćenikâ, lahkoumnosti naroda i njegovih odlukâ bez uspjeha, predloži odlučne mjere: „Rekoh vam, Athenjani, da treba opremiti 50 trirema, ter odlučiti se u nuždi, da sami na njih podjete. Nemojte mi govoriti ni o 10.000, niti o 20.000 tudjinaca, o velikih vojskah, koje su samo u javnih zapisnicih. Nam treba vojsku Athenjana . . . Vaši plaćenici vesele se samo porazu prijatelja i saveznika naših; neprijatelju puštaju, da napreduje i osvaja, a oni se ukrcavaju pa se idu nudjat u službu Artabazu ili drugim. Njihov zapovjednik ih sliedi; kakvo li je to čudo? Kad im nestane plate, nestane posluha. Zato treba, da se čim brže uzme izlika i vojnikom i vojvodam davši im platu, pošalju se u vojsku naši gradjani, koji će paziti na ponašanje zapovjednikâ. Vidite, u istinu, kako je smiešna sva naša politika. Ako vas tko zapita: „Živite li u miru, Athenjani? — Vi ćete poviknuti: Ne, doista ne! mi ratujemo s Philipom!“ To je istina, jer birate svake godine 10 taxiarcha, 10 stratega, 10 phylarcha i 2 hipparcha. No što rade ovi zapovjednici? Osim jednoga jedinoga, kojega šaljete u rat, ostali služe za ures vašim svetkovinam u pratnji žrtaca. Vi gradite vaše zapovjednike kao što lončari svoje kipčiće za javni trg, a ne za rat.“ Zatim spomenu nevaljalo ustrojstvo vojske i zlosretnu sporost, koja odatle sliedi: „Znadete li, zašto se slave panathenaejske i dionyske svečanosti, koje vas stoje više nego jedno oružanje brodovlja, uviek u pravo vrieme, dočim vaša brodovlja dolaze uviek kasno, tako kod Methone, tako kod Pagase, tako kod Potidaeje? Zato, što je za te svetkovine uredjeno sve po zakonu, što svatko zna dugo vremena prije za chorega, za gymnasiarcha svoga plemena; zna što ima primiti, od koga, i kada; jednom riečju sve što ima činiti. Tu neima ništa nepredvidjena, neodlučena, zanemarena. Ali za rat i za naoružavanje neima nikakva reda, nikakva pravila. Na prvi poziv imenujemo trierarche, snivamo o novčanih vrelih, zaključujemo o ukrcavanju metoekâ, za tim slobodnjakâ, za tim gradjanâ, napokon . . . A dok se mi tako spremamo, ono što je imalo naše brodovlje obraniti, izgubismo.“

www.crohis.com

Ovo živo slikanje predočuje samo nutarnjost Athene, pogrješke uprave njezine, nestašicu novoga naroda, što je upravo pokazao Isokrate. Vidi se i to, kako je Demosthene bio proniknut prietećom opasnošću: „Može biti, da ste njekada mogli tako raditi bez pogibelji; ali odluka se približava; nuždna nam je brza reforma. Philip se neće zaustaviti, to je bjelodano, ako mu nezakrčimo puta.“ Što se tiče same ratne osnove, on nepredlaže nikakve: „Gdje ćemo udariti? pitat ćete. Navalimo samo, Athenjani! Rat će već sam odkriti rak-ranu neprijateljevu.“

Ove rieči bijahu rječite i bijahu pravedne. Nebijaše još deset godina, što je Makedonija bila najbjednija kraljevina; njezina moć nije se još činila tako strašna, kakova bijaše moć Sparte. Medjutim je pala Sparta. Zašto bi bilo Philipa teže oboriti? Demosthene bijaše u istini jednako daleko od onih, koji zatvarahu hotomice oči pred pogibelju, kao i od onih, koji prerano očajavahu, kao Phokion. Ako njegovo zahtievanje reforma nebijaše dosta jasno, tomu bijaše razlog, što je u njekojih točkah bio prisiljen govoriti uz najveću opreznost. Nerazborita odluka, izazvana od demagoga Eubula, bješe odredila smrt svakomu, koji bi predložio, da se novci, zvani „*theorikon*“, opredieljeni za javne svetkovine, troše na rat. Ova se svota povećavaše godimice proždirući najviše državnih dohodaka.

Demosthene, a još više viest o Philipovoj navali na tvrdjicu, koju čuvaše athenska posada, medju Perinthom i Byzantijem, pobudi nješto energije u narodu. Zaključeno bi znatno naoružanje. No, bilo da Philip nije bio spreman na neposrednu borbu s Athenom, bilo, da ga je bolest priečila, on se zaustavi na novo te pusti, da su prošle blizu dvie godine, a da nije dao o sebi govoriti. On se je zakopao u zabave i gostbe, ako se smije vjerovati Demosthenu, no svedjer radin poljepšavaše svoju prestolnicu gradeći veličanstvene spomenike, pozivljući k sebi najbolje umjetnike i prosipljući po grčkih gradovih svoje podmitno zlato.

Medjutim u sredini svojih pokrajina, na poluotočiću chalkidičkom, vidio je Philip još jedan neovisan grad, kojega si je prijateljstvo nedavno morao skupo kupiti odstupivši mu Potidaeju, ali koji bi se možda prvom sgodom obratio proti njemu; to bijaše nož u srdcu Makedonije. Dokgod nebude Olynth njegov, moći će ga njegovi neprijatelji smatrati kao vrata, pripravna, da se otvore, da udju u njegovu kraljevinu.

www.crohis.com

Grad ovaj, bogat, i još k tomu prestolnica od 32 saveznička grada, zakrčivaše Makedoniji put do mora. Philip mišljaše već dugo vremena na njegov razsap. Utočište, koje nadjoše u njem dva kraljevića makedonska, koji su utekli srčbi njegovoj, navede ga na taj udarac. Prije nego će na nj udariti, obkoli ga, zauzevši susjedne mu gradove. Prije njekoliko mjeseci osvoji Apolloniju; godine 349. dočepa se Stagire, koju razori. Strah pred njim otvori mu vrata mnogih drugih gradova. „Vi morate ostaviti svoj grad, reče poslanikom olynthskim, ili ja Makedoniju". Olynth se uteče Atheni za pomoć.

Demosthene stupi odmah na govornicu te nacrta vatrenimi potezi napredovanja i vjerolomnu politiku Philipovu, Olynth da je prevaren za dar Potidaeje, a Thessalija za obećanje, da će joj povratiti Magnesiju: „Privlačiti narode dosta nerazborite, da se dadu zavaditi na njegovu korist, pak hvatati ih u mreže, koje im je razapeo, to je tajna njegove veličine." Za tim prispodobiv s tom djelatnom i lukavom politikom nerad naroda athenskoga, kliče: „Mi spavamo; Athenjani, vi spavate!" I on predlaže istinite liekove, čine, reforme, bolju porabu novaca, koji se troše na svetkovine i na darove narodu. „Nemojte biti iznenadjeni, Athenjani, ako vam očitujem svoje mnienje, koje će biti velikoj većini medju vami novo: dajte nam nomothetâ. Nemojte po njih stvarati novih zakona, jer ih imate previše, nego dokinite one, koji vas danas ranjavaju: zakone kazališne, njeke zakone vojničke, — ja ih navodim bez okolišanja. Jedni žrtvuju bezposlicam gradskim sredstva za rat; drugi osiguravaju bezkažnjenost kukavicam, i tim otimaju hrabrost vjernomu vojniku. I u takvom stanju izgubili smo svoje pokrajine, razasuli bez koristi preko 1.500 talenata; rat nam je povratio saveznike, a vaši su savjetnici učinili, da ste ih izgubili u miru; i mi smo na rat naučili našega strašnoga neprijatelja! Tkogod to niječe, neka se javi i neka mi kaže, odakle je crpio svoju silu, ako ne iz krila same Athene, taj Philip?" Glede nutarnje uprave reče: „Što da navedem? Pobieljene vrhove hramova, popravljene puteve, bunare i druge malenkosti! No pogledajte od tih gradnja upravitelje: oni bijahu siromašni, a sada su bogati; čim je više padalo obće dobro, tim je više rastlo njihovo. Milosti su u njihovih ruku; ništa se neuradi bez njih, a vi Athenjani iznemogli, oštećeni na svom bogatstvu, na svojih saveznicih, vi ste evo preko broja, kao sluge! presretni, ako vam ovi dostojni glavari dadu zadnja mjesta u kazalištu, ako vam bace mršav komadić; a, što je najveća kukavština, vi cjelivate onu ruku, koja vam dieli od

www.crohis.com

vašega dobra . . . . A kraj takovih nereda, neću, tako mi Demetre, biti iznenadjen, ako budem izvrgnut vašim udarcem ja, a ne pravi krivci, zato, što sam vam ih istinito naslikao. Jer vam nije uviek dobro došao onaj, koji slobodno govori; čudim se dapače, što me sada podnosite.“ I doista ćemo naći, da je trebalo Demosthenove srčanosti, da se ovako govori, kada se sjetimo, da je odredjena kazan smrti za onoga, tko bi predložio dokinuće kazališnih zakona.

Athenjani slušahu samo na polak Demosthena te zanemariše glavnu točku njegovih govora, nutarnju reformu. Oni nepromieniše ništa niti u financijah niti u vojsci, nego poslaše samo Charesa s 30 ladja i 2.000 plaćenika Olynthu na pomoć; i to nakon prvoga olyntskoga govora; a nakon drugoga Charidema sa 4.000 plaćenika; nakon trećega 2.300 vojnika, ovaj put samih Athenjana. No dok su zapovjednici svojimi izgredi više ozlovoljavali Olynćane, nego podupirali, kupovao je Philip oblasti, koje su zapoviedale u obsjednutom gradu i koje su mu ga predale. On ga dade oplieniti, stanovnike mu proda, a svoj dio pliena upotriebi, da zlatom utiša ogorčenost, i da priredi svetkovine u Diju po primjeru olympijskih igara s kraljevskim sjajem. Množina se stranaca sabra oko tih igara sa svih strana Grčke; Philip ih sve liepo primi, odlične pozove k svomu stolu, začara ih te ih predobi svojom uljudnošću i svojimi darovi. Ovo bijaše boj, koji je on još vojevao, isto tako plodonosan, kao da ga je vojevao na čelu svojoj vojsci. Ove gostbe ponesoše sa sobom nesretnu klicu podmitljivosti, koja će porasti u svakom gradu, a i u samoj Atheni.

Velika jedna stranka u Atheni govoraše doista samo o dobrih nakanah Philipovih. Jedni bijahu prevareni poštenjaci, a drugi bijahu podkupljeni. Drugi opet očajavahu te bijahu već unapried nehajni. Njekoji medjutim, a na čelu im Demosthene, dapače i Eubul, jedan od vodja stranke mira, i Aeschine zahtievahu sastanak u Atheni, da bi se sdružila sva hellenska plemena proti novim barbarom, koji su za dvie godine dana uništili trideset i dva grčka grada.

Njekoliko poslanikâ odrediše, ali na glas, da je Philip pristao na ugovaranje, prestade sva ova djelatnost, i poslaše k Philipu deset poslanika, medju kojimi bijahu Demosthene i Aeschine. Ako je vjerovati ovomu, iznevjerila je Demosthena pred Philipom sva rječitost njegova, „pa taj čovjek, koji obećavaše na putu nebo i zemlju, zape pred kraljem, pošto je izmucao njekoliko rieči.“ Medjutim obreče Philip poslanikom, da

www.crohis.com

će poslati u Athenu punomoćnike, da sklope mir. Oni dodjoše u istinu te primiše zakletvu republike. Ali u to doba sbaci Philip s prestolja Kersoblepta te zauze utvrdjena mjesta na Chersonesu, smatrajući dobrim dobitkom sve, što osvoji prije, nego li je on podpisao mir. Kada je na savjet Demosthenov otišlo novo poslanstvo, da primi njegovu zakletvu, potrošilo je 23 dana do Pelle, a tamo je čekalo još do mjesec dana. Lukavi se vladar pretvaraše kao da nezna za njihov dolazak, te osvajaše jednako zemlje u nutrini Thrakije. Na povratku napokon sasluša poslanike, no prije nego im odgovori, odvede ih do Phere u Thessaliji. Tu im izjavi, da nemože pristati na to, da bi i Phočani podpisali ugovor. Poslanici odu. Jedva što se bijahu povratili u Athenu, idjaše već Philip na Thermopyle te ih posjede. Demosthene obtuži kasnije poslanike, osobito Aeschina, da su se prodali Philipu. Aeschine nebijaše bez dvojbe kriv, osim, što je doprinio, da se je ovo mnienje o naivnom pouzdanju u Philipova obećanja razširilo medju gradjani, koje ih je prevarilo. Ali on bijaše jedan od savjetnika narodu; neumjestno bijaše kasnije reći, da se opravda, da se je držao općega mnienja. Demosthene jedini predvidjaše i navješćivaše pogibelj, ali ga neposlušaše.

Rat phočki, koji je Philip imao svršiti, trajaše od deset godina s jednakim uspjehom na jednoj i drugoj strani. Nijedna sila u Grčkoj nečinjaše se sposobna, da ga svrši. Theba bijaše dobila već 300 talenata od kralja persijskoga, da se uzmogne boriti proti blagu delphskomu. No njoj bijaše nuždna neposrednija pomoć, zato pozva Philipa. On predje Thermopyle i nije trebao nego pokazati se, da prisili Phalaeka, da uzmakne sa svojih 8.000 plaćenika čak na Peloponnes. Ova vojna bijaše bez pogibelji, ali on nije u njoj stekao manje slave, pošto je mogao jedini osvetiti bogove.

Prva mu skrb bijaše sazvati amphiktyonsko vieće, da odluči sudbinu Phočanom. Stara predaja davaše ovoj skupštini vjerozakonsku i političku vlast, dosta slabu i neopredieljenu, no sada, kada joj je Philip dao na razpolaganje znatnu silu, mogaše zapoviedati. Ona zaključi, da Phokida prestaje biti državom; da će oni, koji su sudjelovali kod plienjenja hrama, biti osudjeni i da će se s njimi postupati kao sa svetogrditelji; da će biti razorena dvadeset i dva grada Phokide; a svi ovi žitelji da će biti razpršeni po selih, od kojih u nijednom neće biti preko petdeset kuća; da će zadržati svoje zemljište, ali da će biti obterećeno godišnjim dankom od 60 talenata, da se

www.crohis.com

naknadi gubitak hrama delphskoga, procienjen na 10.000 talenata; da će im se oružje polomiti na kamenu, a komadi da će se pobacati u vatru, da će im se konji prodati, a u buduće da ih neće smjeti imati. Nakon ove kazne sliediše nagrade. Predsjedničtvo kod pythskih igara dade se Philipu zajedno s Boeoćani i Thessalci; kralju makedonskomu dadoše ona dva glasa u vieću amphiktyonskom, koje imadjahu Phočani (346.). Tako vjera uništi slobodu.

Ove viesti uznemiriše svu Grčku. Athenjani stadoše utvrdjivati Piraeej, učvršćivati pogranične tvrdje; a posebnom odlukom biše prisiljeni gradjani, da prenesu svoj gibivi imetak sa sela u zatvorena mjesta. Philip držaše, da je mudro uzmaći u svoje pokrajine, po svojoj običnoj taktici; kada dodje vrieme za pythsku skupštinu, posla poslaničtvo k Athenjanom, da dobije od njih priznanje svoga amphiktyonskoga naslova; on ga dobi.

Demosthene govoraše ovaj put za mir. U istinu bijaše pitanje o miru ili ratu. Uzprkos svojoj bojazni i mržnji, koja je danomice rastla, on nesmatraše, da je mudro dokinuti tu izliku, što bi bilo učinilo, da bi se bio obnovio proti Atheni savez, koji je bio sklopljen proti Phokidi. Bolje bijaše čekati na bolje dane, kada će moći Athena sastaviti ovaj savez, ali na svoju korist i proti Makedoniji. Što je Athena odlučila, da će jednom učiniti, izveo je Philip. On nastojaše oko toga, da odieli ovaj grad od ostale Grčke. Godine 345. proglasi se on pokroviteljem Messenije te napisa Sparćanom: „Ako dodjem u Lakoniju, razorit ću vam grad.“ Oni se zadovoljiše odgovorom: „Ako“. U Korinthu spremahu se žitelji na obranu uzprkos svojoj mehkoputnosti, a Diogene, da neostane sâm bezposlen, kotrljaše svoju bačvu. Demosthene podje sâm u Peloponnes razdirući svuda Philipove pletke, koje ovaj put neuspješe. „Ali, veli Pausanija, mržnja, koju on nastojaše podržavati medju Arkadjani i Lakedaemonom, bijaše jedna od glavnih zapreka sastanka svih hellenskih gradova, koje nastojaše Athena toliko puta sdružiti proti Makedoniji.“

U svojih govorih Peloponnežanom izticaše Demosthene Philipovu dvoličnost. Philip držaše, da je nuždno oslabiti ove utiske; i grad, koji kod poniženja svoga čuvaše više od ikojega drugoga pored slave marathonske i salaminske misao na odpor tudjincu, vidje poslanike neprijatelja Grkâ, gdje dolaze preda nj, da opravdaju prevare svoga gospodara. Tada reče Demosthene drugi govor proti Philipu (godine 344.), u kojem dodje opet na

www.crohis.com

ratni sustav, na utvaru mira, koja je izčezla izpred smjelih čina Philipovih. On ponovi govore, koje je već rekao Messencem i Argivljanom, da ih preplaši prijateljstvom kraljevim, pokazujući na Thessalce kao žrtve lahkovjernosti svoje. Osobito žigosaše izdajice i onu makedonsku stranku, koja bijaše bič za Grčku. „Vi se sjećate ovoga. Kada se je zaključio mir, na svom povratku s drugoga poslaničtva, videći otačbinu svoju zasliepljenu, ja sam prorekao njezine biede, ja sam prosvjedovao proti izdajstvu, ja sam se opirao napuštenju Thermopylâ i Phokide; a što se je kazalo? da sam vodopija, da sam zanovjetaš i čangrizalica; da Philip prešavši preko klanca neće imati više druge volje do vaše; da će utvrditi Thespiju i Plataeju, skršiti prkos thebski, prokopati na svoje troškove Chersones, predati vam Orop i Euboeju, da vas odšteti za Amphipol? Jest, sve to vam se je reklo ovdje na ovoj govornici; a bez dvojbe se opominjete toga, akoprem ste slabe pameti, što se tiče izdajica; a što je najveća sramota, vaš zaključak veže, radi zamamljivosti njekojih nada, vaše potomke na taj mir; toli vješta bijaše prevara."

Kada Philip pročita ovaj govor, reče: „Ja bih dao svoj glas Demosthenu da mi naviesti rat, i ja bih ga imenovao zapovjednikom." Tim izrazi on više dubok utisak, koji je na nj učinila ova neodoljiva rječitost, nego li želju, da vidi Grke, gdje se izjavljuju proti njemu; jer da se je sastavio grčki savez, pobjeda bi bila postala za Philipa dvojbena. Na ovaj savez pomišljaše Demosthene bez prestanka; Eubul, jedan od glavnih stranačkih vodja u Atheni, pridruži se takodjer toj misli. Do sada nije pošla za rukom; no pogibelj bijaše tako očita, da se poduzeće smatraše sada lagljim. Athenjani, barem da predobiju ostale narode, pokazivahu djelatnost, dostojnu liepih dana njihovih.

Godine 344. zarati se Philip s Illyrci. Oplieni im zemlju i osvoji njekoliko gradova u njoj. No jedva oslobodivši se toga rata, dodje opet u Grčku te stade preustrojavati Thessaliju. Razdieli ju na četiri okružja, postavi svakomu na čelo pouzdanike svoje, pošalje u tvrdje posade te si prisvoji sve dohodke zemlje. Thessalija bijaše očito pokrajina makedonska. Philip posjedne Thermopyle, prva vrata Grčke: on hoćaše imati druga, korinthsku prevlaku. Da se je mogao ondje smjestiti, bio bi jednim mahom gospodar puta u Attiku i na Peloponnes. U Megari podpiri urotu, da ga proglase zaštitnikom grada; Athenjani ga pretekoše. Phokion udje u to mjesto i zauze duge zidove (godine 343.).

www.crohis.com

Ovaj mu pokus nepodje za rukom; zato podje za drugim na protivnoj strani. U Epiru posredovaše na korist svoga šurjaka Alexandra, osvoji za njega tri polugrčka grada, koji mu bijahu odkazali pokornost; a za sebe nastojaše osvojiti Ambrakiju, koje zauzeće bi mu donielo Akarnaniju. Tamo bi bio našao put, da dodje na Peloponnes, koji mu je Athena zatvorila kod Megare. Ona mu zatvori i ovaj. Jedna athenska četa podje u Ambrakiju, a Demosthene dodje, da razpali hrabrost Akarnanaca i Achaejaca. Navala, koju su poduzeli u isto vrieme Athenjani na Magnesiju u Thessaliji, odazove Philipa iz Epira u Thessaliju.

Tako navaljivahu s daleka oba protivnika jedan na drugoga, neusudjujući se uhvatiti u koštac. Ovo stanje niti bijaše mir, niti rat; Philip se pritaji te pošalje u Athenu Pithona, koji bijaše rječitošću malo ne premac Demosthenu. Govornik Hegesip odgovori; njegov govor dovede nuždno do zaključka rata: „Ali to je rat, što ti tražiš“ dovikne govorniku jedan nezadovoljnik, kada je sišao s govornice. „Da, tako mi Zeusa, odvrati mu on, i ja tražim više žalosti, javnih pogreba, sve ono, što će nam donieti, da živimo slobodno te skinuti sa šija naših jaram makedonski“. Po nesreći se ovaj put Athenjani, mjesto da rade, zabave tužbom Aeschina i Philokrata na prijave Demosthenove, i uzprkos svim njegovim naporom, da posvete svoju pažnju u istinu velikim stvarim (god. 343.).

Dok su oni tako gubili dragocjeno vrieme, gradio je Philip u svojih lukah oružane, ladje, i poduzeo vojnu u nutrini Thrakije, koja mu podloži jedan dio te zemlje. Onuda utemelji on s pomoću Grka, uzetih iz primorskih gradova, više naseoba. Jedna od njih, koju naseli zločinci s nestašice dobrovoljnih naseljenika, dobi njegovo ime, koje ima još danas. Ove naseobe u susjedstvu Chersonesa i Byzantija priećahu posjedom, trgovini, dapače i obstanku Athene, koja se hranjaše žitom iz Tauride i ribami iz Ponta Euxina. Jedan od njezinih zapovjednika, Diopithe, bijaše na Chersonesu s malenom vojskom; on provali nekoliko puta u zemlje, nedavno osvojene od Philipa, koji se potuži u Atheni. „Athenjani su, reče Demosthene, zatočnici grčke slobode. Svaki udarac na tu slobodu boli i njih. Odatle im pravo braniti ju svuda.“ I on dodje opet na jedini predlog, koji mogaše spasiti Athenu: reformu zloporabâ, i savez ciele Grčke. Polovina njegova predloga bude primljena. Oni razposlaše poslaničtva, koja pokrenuše javno mnienje tako, da je Philip morao odgoditi svoje osnove. Demosthene dobi vremena, a to bijaše mnogo, kako on sam veli, u borbi republike s monarkom (341.).

www.crohis.com

Philip odgodi svoje osnove proti Grčkoj, budući da se je obratila na nj pozornost odavle; ali on jih počne odlučno izvoditi proti Thrakiji, gdje se nadaše, da će mu biti posao laglji. Pod konac godine 341. obsjedne on Selymbriju, a malo zatim znamenitiji Perinth na Propontidi. Podupirani jakim položajem svoga grada, koji bijaše na visini, koju pere more s dvie strane, opirahu se Perinćani odvažno uzprkos 30.000 vojske i nebrojenim ratnim strojevom Philipovim. No Demosthene praćaše sva njegova kretanja. Kraljevim vojskam stavlja on nasuprot svoju rieč, a ono, što je učinio na Peloponnesu, hoće da učini u Thrakiji. On ode u Byzantij i, odstranjujući silom svoga govorničtva staru zavist, obnavlja savez, koji je prekinuo savezнički rat; Byzantij pošalje pomoć Perintu, a Persijanci, prestrašeni, što vide Makedonce tako blizu Asije, dadu mu vojnika, živeža i novaca. Athena podupre ih sa svoje strane valjano. Jedan od njezinih zapovjednika brodovlja podje plieniti gradove na pagasaejskom zaljevu i hvatati ladje natovarene za Makedoniju, dočim podje Phokion na Euboeju i protjera odanle Makedonce. Phokion nebijaše nego ruka, koja je izvela. Ova je vojna poduzeta na Demosthenov savjet; njemu pripisivaše narod ovaj uspjeh; on mu dade zlatan vienac (godine 340.).

Medjutim Philip nenapredovaše pred Perinthom; on mišljaše, da će laglje zauzeti Byzantij. Zato podieli sile svoje te obsjedne oba grada u isti mah. U isto vrieme potuži se u Atheni na njezina posljednja neprijateljstva. Mjesto svakoga odgovora dade Demosthene porušiti stup, na kojem bijaše urezan ugovor s Philipom, a narod, napokon isto tako oduševljen kao i njegov veliki govornik, opremi 120 ladja, na koje se ukrcaše athenski hopliti pod zapovjedničtvom Phokionovim. Ohrabreni tom odrješitošću poslaše i otočani s Chija, Rhoda i Kosa pomoći Byzantiju, koji uz vrlinu Phokionovu kao i govorničtvo Demosthenovo zaboravi na gnjev i sumnje na Athenu. Nedavno nehtjede primiti Charesa i njegovo brodovlje, jer bijaše to malo ne proti volji onih gradova, koje podupiraše Athena; Phokiona pustiše u Byzantij; a Philip, pobiedjen od Demosthena, udalji se srdit (godine 339.).

Kaošto Megara, kaošto Ambrakija, kaošto Euboeja, tako su mu evo i Perinth i Byzantij izmakli. Na iztoku, na zapadu, u sredini izkusio je samo poniženja i poraze; a oni, koji su mu priredili te opetovane sramote, bijahu pobiedjeni kod Aegos-potama! Da, ali ovo su ostanci velikoga naroda, vodjeni i držani od velikoga čovjeka.

www.crohis.com

Perinth i Byzantij dadoše izklesati ogromnu grupu, koja predstavljaše oba grada, gdje davaju athenskomu narodu vienac, te zaključiše, da će njihovi poslanici na četverih velikih igrah Grčke proglasiti usluge Athenine, tako i njihovu zahvalnost. Sest, Eleunt, Madyt i Alopekonnes poslaše Atheni zlatan vienac vriedan 60 talenata te podigoše žrtvenik posvećen Zahvalnosti i narodu athenskomu.

Ovo bijaše zadnji od liepih dana Atheninih. Varamo se, ona će imati još jedan, sutradan iza Chaeroneje.

Philip podje, da sakrije svoj gnjev, daleko od Grčke, on poduze vojnu na Skythe, koji bijahu izmedju Haema i Dunava; no na povratku bi potučen od Triballaca, koji mu uzeše sav plien; a sâm bi težko ranjen. Dok je on prodirao na sjever, pripravljahu mu prijatelji slavlje u Grčkoj. Aeschine pobuni sav amphiktyonski savez proti Lokranom amphiskim, koji se usudiše obradjivati sveto zemljište, radi kojega se zametnuše prva dva sveta rata. Da li se je on prodao Philipu i da li mu je htio pripraviti novo posredovanje? Demosthene je to uztvrdio. Toliko je sigurno, da je ujedno poslužio i stvari tudjinca i fanatismu. Kada je donio tu viest u skupštinu, povikao je Demosthene: „Ti nosiš, Aeschine, rat u srdce Attike, sveti rat:“ U istinu bi malo kasnije Philipu na novo povjereno zapovjedničtvo nad amphiktyonskimi silami, koji udje s vojskom u Phokidu. No, mjesto da ide za svrhom rata, podje na Elateju, koja gospodovaše klanci, kojimi se ide u Boeotiju, stade ju utvrdjivati i posla u Thebu poslanike sa zahtjevom, da se s njim sjedini ili da mu otvori put, da udje u Attiku (339. godine).

Strašna ta viest dodje po noći u Athenu. Odmah dadu oblasti po svih ulicah trubiti trubljom; žitelji se dignu i zorom osvanu na Pnyxu. „Dovedu jednoga od onih, koji su tu viest donieli, i kad svrši pripoviedanje, zavlada tišina i strah skupštinom. Nijedan od običnih govornika neusudi se progovoriti; uzprkos opetovanim pozivom glasnika nedigne se nitko. Napokon okrene svjetina oči na Demosthena; on stupi na govornicu, opomene narod, da neklone duhom, i savjetuje, da se odmah pošalju poslanici u Thebu, da pozovu Boeoćane, da se sjedine s njimi i da zajednički vojuju za obranu slobode.“ On je želio i to, da se pokrenu sve sile Athene, a te sile bijahu znatne, radi dvoga, što je on predložio, od čega bijaše jedno pobjeda stare zloporabe: on učini, da se obustave sve radnje, i da se upotriebe za rat novci, koji su bili za njih odredjeni, i koji su bili prije dodani *theorikonu*. Osim toga imadjahu već sjedinjenu vojsku od 10.000 plaćenika.

*

www.crohis.com

Poslanici odputuju sa svom brzinom. Thebljani imadjahu njekoliko tužaba na Philipa. Na malijskom zaljevu bijaše im uzeo Echij i uzkratio Nikeju, ključ Thermopyla, napokon ih preplaši njegovo možno prijateljstvo. U gradu bijaše već makedonsko poslanstvo, koje ih opomene usluga kraljevih i sudbine onih, koji podupirahu rat proti svetoj vlasti amphiktyonaca. No Demosthene razpali njihovu srčanost svojim moćnim govorom, uzhiti ih plemenitim uzhitom i pokrije sve druge pomisli tako gustom tminom, da su se, zaboravljajući na strah, razboritost, i istu zahvalnost, predali uzhitu za dužnost. Ovaj uspjeh rječitosti učini se tako jasan, tako znamenit, da je Philip odmah poslao glasnike u tabor, da mole za mir; da se je sva Grčka digla uprievši oči u budućnost; da su nesamo athenski zapovjednici, nego i vodje boeotski, slušali zapoviesti Demosthenove, koji je postao u Thebi kao i u Atheni duša svih narodnih skupština.

Razni bojevi, sretni po saveznike, dogodiše se prije glavne bitke; ova se tako dugo otegne, da su se bili mogli i Sparćani dići i poći na ovo posljednje bojište slobode; oni nedodjoše ni kao na Marathon, prekasno. Osim njekolicine Korinćana i možda Achajaca ostaše Athena i Theba same. Grčka vojska, pod zapovjedničtvom Charesa i Lysikla, imadjaše slabije zapovjednike, ali barem vojnika, koliko i Philip, u koga bijaše 30.000 pješaka i 2.000 konja. Demosthene, uzprkos svojih 48 godina, boraše se pješke medju hopliti. Bitka se zametne kod Chaeroneje. Alexandar postavi se na jednom krilu proti Thebljanom, Philip na drugom proti Athenjanom. U sredini medju obje vojske bijahu plaćenici. Alexandar bijaše prvi, koji je sa svojom silnom hrabrošću udario na neprijateljske redove. Pripovieda se, da je Philip pustio, da Athenjani izcrpe svoj uzhit i da se upuste u potjeru za onim dielom neprijateljâ, koje je njihova prva navala raztjerala, a onda da je s njeke visine skočio na njihove poremećene redove te ih smeo. Athenjana bi ubijeno tisuću, a dvie tisuće zarobljeno, i medju njimi Demade; ostali pobjegoše; medju timi bijaše i Demosthene. Gubitak Thebljana nije poznat, ali je morao biti znatan. Sveta četa ostade sva na bojištu. „Na grob im, veli Pausanija, neurezaše napisa, jer ih je sreća izdala, nego im metnuše lava, na uspomenu njihove hrabrosti.“ Pod ovim grobom pobiednika chaeronejskih bi za uviek zakopana sloboda Grčke.

Dočuvši Athena za ovu nesreću, osjeti, da je u najvećoj opasnosti. Na predlog Hyperidov poklone slobodu robovom, a naslov gradjanina onim metoekom, koji bi pograbili oružje; prognanike

www.crohis.com

pozovu natrag, iz blagajne uzmu deset talenata za popravak zidova; Demosthene dade u tu svrhu sâm tri talenta. Plašivice pomišljahu na bieg: zato zaključe, da je jednak izdajici onaj, koji bježi, te osude mnoge na smrt, koji su kukavno ostavili otačbinu u žalosti. Nesposobni vojvoda Lysikle bude osudjen na smrt. Je li to bila žrtva prinesena razjarenosti naroda? Nesposobnost na stanovitom mjestu i ako siže do stanovitoga stupnja, postaje zločinom. Pošteni Lykurg ga je tužio. „Ti si zapoviedao vojsci, a tisuću gradjana je poginulo; a dvie tisuće ih je zarobljeno; a znak pobjede se diže proti republici; a sva Grčka je robinja! Sve ove nesreće su došle, kad si ti vodio naše vojnike; i ti se usudjuješ živjeti, ti se usudjuješ gledati svjetlost sunčanu, pokazivati se na javnom trgu, ti spomeniče stida i sramote za otačbinu!“

Rim se je pokazao nakon Canne veći: on je izašao sav pred Varrona; korist obrane zahtievaše tu velikodušnost. Athena barem sačuvaše povjerenje u Demosthena. Uzprkos vici na čovjeka, koji je toliko prinio ovomu nesretnomu ratu, sačuva mu svoje povjerenje te ga zamoli, da govori nadgrobno slovo palim junakom. „Niste, poviče opravdajući ujedno i sebe samoga i Athenu, kad mu prekipi govor, niste Athenjani pogriešili, što ste pohrlili smrti u susret za spas i slobodu Grčke! Ne, kunem vam se vašimi predji, koji su pali na Marathonu, kod Salamine, kod Plataeje!“ Dajmo još mjesta u ovih uspomenah govorniku, koji je bio njekada gradjanin; starac Isokrate, sasvim zdrav, uzprkos svojih 98 godina, umori se gladom. Njegove vječne ilusije o dobrih nakanah Philipovih nestalo je. Zbilja ga je ubila.

Philip bijaše vriedan Athene. Pripovieda se, da je na večer nakon chaeronejske bitke, slaveći ovu veliku pobjedu sa svojimi prijatelji, spojio s pijanošću obiest, i da je došao nakitiv si glavu vienci od cvieća, vriedjati zarobljenike. „E čemu ti je, reče mu Demade, sreća dosudila ulogu Agamemnovu, a ti igraš Tersitovu!“ Opomenut na svoje dostojanstvo ovim odvažnim laskanjem, baci one vience pod noge i postavši opet politik u jedan mah plemenit i vješt, oslobodi sve zarobljenike Athenine bez odkupa, spali mrtvace te joj pošalje njihove ostanke častno po posebnom poslanstvu, kojemu naloži, da ponudi Atheni pogodbe mira, kojim se nije mogla nadati. Philip joj ostavi Chersones, Lemnos, Imbar i Sam, i dade joj Orop, koji je uzeo Thebljanom. Ovi, s kojimi je strože postupao, moradoše platiti odkupninu za svoje zarobljenike i mrtve, u Kadmeju primiti makedonsku posadu, odreći se svakoga gospodstva nad Boeo-

www.crohis.com

tijom, gdje su se opet podigli Orchomen i Plataeja, i natrag pozvati svoje prognanike, kojim bude povjerena vlada.

U ovom protivnom postupku, kako je postupao s ova dva grada, bijaše mržnje na ovaj grad, nedavno spašen od Philipa, a sada mu neprijateljski, na nespretni duh boeotski, koji neimajući šta dati Grčkoj, neimadjaše šta tražiti; on bijaše nehotice nješto sklon onomu drugomu narodu umjetničkomu, rječitomu i hrabromu, onomu gradu, njegovu neumornomu neprijatelju, ali gdje se je posvećivala slava. Da li se je Philip bojao sporosti dugoga obsjedanja, odlučnosti s kakve velike sdvojnosti, zatezanja svoga velikoga poduzeća? Njegov um pomišljao je malko na sve to, bez dvojbe, i on je dobro uvidjao, da Athena, uz svoje cielo brodovlje nije u njegovoj vlasti. Nego gledajmo na bolju stranu. On je bio svemožan, pa je bio plemenit.

Ono veliko poduzeće, koje hoćaše sada izvesti, nebijaše ništa manje nego osvojenje Persije. Od Chaeroneje ode on u Korinth, kamo pozove poslanike iz ciele Grčke. On im razloži svoje osnove te ih zamoli za njihovu pomoć. Imenuju ga vrhovnim zapovjednikom i oprediele, koliko ima vojske dati svaki grad. Prije povratka u svoje pokrajine htjede pokazati svoju silu u Peloponnesu i poniziti Sparćane; on oplieni Lakoniju te poveća na njezinu štetu zemljište Messeniji, Megalopolu, Tegeji i Argosu. Na zapad mu nebijaše nuždno poći. Akarnanci protjeraše sami Philipove neprijatelje, a Ambrakija dobi makedonsku posadu. Byzantij napokon zaželi njegovo savezničtvo (338. godine).

Sliedeća godina prodje u domaćih razprah i pripravah za vojnu. Philip odpremi sâm jedan sbor vojske u Asiju pod Parmenionom i Attalom. Bez dvojbe su tada započeli dogovori izmedju Persije i Demosthena.

Veliki govornik nečekaše na zlato barbara, da se odluči na politiku, koju da sliedi. On nije prodavao ni govorničtva svoga ni rodoljublja svoga. Ponudilo mu se sredstvo, da pomogne svojoj stvari, stvari Athene i Grčke; on ga prihvati. Persije se nije bilo više bojati, ali Makedonije jako; podpora jedne posluži mu proti drugoj, kao što je u naše dane englezki novac poslužio proti Napoleonu. Ako je Francuzka, koja je toliko trpjela, imala pravo naći to sredstvo ratno, slabo častno, nitko nema prava biediti Demosthena s podkupljivosti. Kada su priprave Philipove bile malo ne dovršene, upita on Pythiju za uspjeh vojne. Proročište odgovori: „Žrtva je ovjenčana, žrtvenik gotov, žrtac već čeka“. U ovom odgovoru nalazio je on propast Persija-

www.crohis.com

naca, no ovaj put nije Pythija bila za Philipa: on sâm bijaše ta opredieljena žrtva.

Veličajnimi svetkovinami, sjajnimi gostbami, igrami, nadpjevavanjem, na koje je pozvao svoje grčke prijatelje, proslavio je Philip u isti mah svoj bližnji odlazak i udaju svoje kćeri Kleopatre za Alexandra, kralja epirskoga i svoga šurjaka. Mnogo ih se nadje na okupu sa svih strana u gradu Aegi, u Makedoniji. Za ove kraljevske gostbe pjevaše njeki znameniti tragik na poziv kraljev ove stihove: „Vi, u kojih je duša viša od aetherskoga pojasa, i koji s ponosom gledate ogroman prostor svoga posjeda, vi, koji gradite palače na palače i mislite, da vašemu životu neće biti kraja, eno smrti, koja se približava s brzim korakom i koja će baciti u tminu vaša djela i vaše duge nade!“ Philip povladjivaše. On čitaše u tih stihovih, ne svoju osudu, nego udes, za koji je mislio da Persiji prieti.

Sred ovih svečanosti darivaše Philipa zlatnimi vienci odlični gosti i odlični gradovi. Ista Athena mu posla vienac s ovom odlukom: „Ako bi se tko urotio proti životu Philipovu, pa potražio utočište u Atheni, bit će predan kralju“. Kada se je svršila gostba kraljeva, a igre bile odgodjene na sliedeći dan, potrči sviet u kazalište; bijaše još noć. Čim osvane dan, bilo je vidjeti, gdje se kreće religiosan obhod: tu bijahu kipovi dvanaestorice bogova, izradjeni od najvještijih umjetnika, a urešeni najbogatijimi uresi; za njimi dolažaše trinaesti kip, kip samoga Philipa, postavljen na prestolju poput ostalih bogova, medju kojimi se pokazivaše, kako sjedi i prisustvuje njihovu vieću. Kada dodje Philip, obučen u bielo odielo, naloži svojim stražarom, da stoje daleko, hoteći tako pokazati svim, da se uzda u ljubav Grkâ, ali odmah zatim skoči za njim ubojica, sakriven na hodnicih kazališnih s keltskim mačem pod odielom, te ga udari medju rebra, a on mu pade mrtav pred noge. To bijaše makedonski plemić Pausanija, koji je malo prije uzalud zatražio u kralja pravdu za njeku uvredu. Po drugih bijaše Pausanija orudje persijsko ili athensko. Napokon su biedili i kraljicu Olympiju. Philip, prigrliv iztočni običaj višeženstva, koji se je počeo uvoditi u Grčkoj, oženi se Kleopatrom, kćerju vojvode svoga Attale. Ponosna Olympija, puna osvete, povuče se na njeko vrieme na dvor brata svoga, kralja epirskoga. Njezin sin Alexandar, kojega je materina nesreća srdila, pratio ju je, i sumnja je pala i na njega; no njegov se značaj tomu protivi. Philipu bijaše tek četrdeset i sedam godina.

www.crohis.com

POGLAVJE XXI.

Alexandar (336.—323.).

Priprave za asijsku vojnu; razorenje Thebe (336—334.). — Bitka kod Granika i Issa (334.—333.). — Obsjedanje Tyra (332.); utemeljenje Alexandrije (331.) — Bitka kod Arbele (331.); smrt Darijeva; ustanak u Grčkoj (330.). — Vojna u Baktriani i Sogdiani (330.—327.); smrt Philote, Klita (328.); Kallisthena (327.). — Vojevanje u Indiji (327. — 325.). — Povratak u Babylon; Nearch; osnove Alexandrove; njegova smrt (323.).

„Pripovieda se, da se je Philip, kada je bio u Samothraci, u svojoj prvoj mladosti, posvetio u mysterije s Olympijom, tada još djetetom i sirotom bez otca i majke. On se zaljubi u nju, a kasnije dobivši privolu Arymbe, brata njezina, oženi ju. U noći, prije nego su otišli u bračnu sobu, usni Olympija, da je iza velike grmljavine u nju grom udario i zapalio veliku vatru, koja je razdielivši se na više plamena odmah izčezla.“ Ovo čudo bila je slika života Alexandrova i one sile, koja se je imala tako brzo uzdići, zapanjiti sviet i odmah izčeznuti. Pripoviedalo se je još, da je Zeus bio pravi otac Alexandra, koji već i inače potiče od bogova i heroja, od Herakla po Karanu, i od Achilleja po Olympiji. Alexandar ugleda sviet 29. julija 356. godine prije Isukrsta, na isti dan, kada je Herostrat zapalio Artemidin hram u Ephesu.

Alexandar bijaše liep, što Grci smatrahu darom bogova: očiju bijaše blagih i bistrih; kože biele i zarudjele živo na licu i prsiju; glave malo naklonjene prema lievomu ramenu. Glavni potezi njegova značaja pokazivahu se već za djetinjstva u sitnih stvarih. On je bio još u ruku svoga prvoga učitelja, Leonide, rodjaka svoje majke, koji ga odgajaše u strogih običajih spartskih, kada je jednom bogovom prinoseći žrtvu metnuo punu šaku tamjana. „Čekaj, reče mu štedljivi mentor, čekaj, onda ćeš tako žrtvovati, kad budeš gospodar one zemlje, gdje tamjan raste.“ Kasnije, postav gospodar Asije, posla Alexandar Leonidi 100 talenata mirodija, moleći ga, da nebude više škrt prema bogovom. Kada dovedoše na dvor neukrotivoga konja Bukephala, kojega on jedini mogaše ukrotiti, tako zadivi sve, koji

www.crohis.com

bijahu svjedoci njegove smjelosti, da ga je Philip zagrlio i rekao: „Traži si, sinko moj, drugo kraljevstvo, moje nije više dosta veliko za te.“ Junačku narav njegove žestoke i vatrene duše njegovaše drugi njegov učitelj, Akarnanac Lysimach, koji ga upozna s Homerom i koji sâm sebe prispodabljaše s Phoenixom, Philipa s Pelejem, a Alexandrâ s Achillejem. Achillej postade uzor onomu, koji ga imadjaše daleko nadkriliti. Kao i on, odlikovaše se Alexandar u trčanju i u vježbanju tiela. No kada ga zapitaše, bili se on nadtjecao za nagradu u Olympiji: „Dakako, odgovori, ako bih našao za suparnike kraljeve.“ Kao što Achillej, igraše i on na liri, dapače na svih glasbalih osim frule; na pamet znadijaše Iliadu i dio Odysseje. Pindar i Stesichor bijahu mu uz Homera najmiliji pjesnici.

No najodličniji učitelj Alexandrov bijaše Aristotele iz Stagire, najpraktičniji, najučeniji i najdublji filosof staroga vieka. On njegovaše u svom pitomcu ozbiljnu narav, koja mu nije falila, jer još kao diete zadivi persijanske poslanike, pitajući ih za puteve, daljinu i sile kraljevstva velikoga kralja. Aristotele ga je naučio bez dvojbe mnogo znanostî: politiku, moral, govorničtvo, koje se neuči, nego ravna. Budući da je sâm bio liečnik, udahnuo mu je toliko smisla za liečničtvo, da je Alexandar o toj umjetnosti pisao i njekoliko ju puta vršio. Primjećuje se, da ga je uveo u najdublja svoja filosofska umovanja; pak kada mu jednom javi, da ih je izdao, ukori ga Alexandar, koji je želio biti u svih stvarih nad ostalimi ljudmi, što nije sačuvao samo za njih dvojicu tajne znanosti.

Nezna se sve ono, što je Aristotele naučio svoga kraljevskoga učenika, jer Alexandar bijaše samo tri ili četiri godine njegov učenik, i on ga je ostavio prije sedamnaeste godine. No to je sigurno, da mu je filosof ojačio i uzdigao duh, da mu je otvorio bezkrajne vidike, da mu je povećao žedju za velikimi stvarmi u miru i u ratu. Filosof, koji hoćaše sve saznati i sve urediti, bijaše dostojan učitelj kralja, koji hoćaše sve osvojiti, da sve obnovi. Ipak, kada budemo vidjeli Alexandra, gdje zamišlja tako uzvišene i slobodoumne osnove, da uredi svoju državu, sjećat ćemo se, kakav bijaše Aristotelu ideal države: malen broj gradjana poslužívan od robova. Tu je dakle učenik veći od učitelja.

Kada je umro Philip 336. godine, Alexandar, kojemu bijaše jedva dvadeset godina, bijaše se već odlikovao, tri godine prije, kao vladalac kraljevstva, dok mu bijaše otac na vojni sa Skythami. Po otčevoj smrti bijahu okolnosti jako težke. Iz vana i iz nutra njihaše se sva sgrada Philipova. No

www.crohis.com

Alexandar imadjaše za se vojnike, koje je začarao svojom sjajnom hrabrošću, a narod predobi svojom darežljivošću, ili, što je bolje od svega toga, veleumom svojim.

Prva mu skrb bijaše, da se rieši pravih ili umišljenih sukrivaca Pausanijinih. Upletoše i Amyntu, onoga sina Perdikkina, komu bijaše Philip oteo krunu, u urotu te ga pogubiše. Čim je Philip pao, osveti se Olympija za sramotu Kleopatri i njezinu sinu. Dječaka joj umori u naručju, a nju prisili, da se objesi. Ujak Kleopatrin zapoviedaše makedonskomu sboru u Asiji. Alexandar ga dade smaknuti. Ova umorstva pribaviše sigurnost novomu kralju, ali velikim dielom bijahu takodjer okrutne nepravde. Alexandar će još njekoliko puta zaboraviti na Alexandra, da se pokaže kraljem barbarskim i Asijskim.

Grčka se je medjutim stala buniti. Athena, a u Atheni Demosthene, dade znak. Veliki govornik bijaše u tuzi, što mu je umrla kći prije sedam dana, kada mu tajni glasnik javi umorstvo Philipovo. Odmah se obuče u bielo odielo, ovjenča se cviećem i poleti javiti vieću od 500, da su mu bogovi u snu javili smrt Makedončevu. Viest se brzo obistini, a na Demosthenov predlog zaključe, uzprkos Phokionu, da se ubojici dade vienac. Ovo bijahu dvie zle stvari u isti mah: bezkoristna lukavost i povreda javne ćudorednosti; nu izpričat ćemo Demosthena, ako uvažimo da je sav stari viek Harmodia i Timoleona slavio kao junake, i da se isti nije bojao kazati kroz usta mudroga Polyba: „Ubojstvo tirana je naslov slave!“ Odmah razposlaše poslanike iz Athene. Demosthene razsiplje zlato i buni. Sparta, Argos, Arkadija i Elida stresoše sa sebe makedonsko gospodstvo. Theba sruši svoju oligarchijsku vladu i navali na Kadmeju; Aetoljani ponudiše pomoć onim, koje je prognao Philip iz Akarnanije; Ambračani protjeraše makedonske posade, a Demosthene se dogovarao o buni sa zapovjednikom Attalom, kojega je Philip bio poslao u Asiju. Dok je to kipjelo, dodje Alexandar te zabuni sve svojom brzinom. Jaka ga vojska sliedjaše. On predobi Thebljane, sabere u Thermopylah amphiktyonce, koji priznadu njegovu premoć; obreče Ambračanom samoupravu i pojavi se u jedan mah pod zidinami Thebe, koja bijaše zapanjena od straha. Athena mu sama pošalje poslanike, medju kojimi bijaše Demosthene, koji, bilo iz straha bilo od stida, nepodje dalje od Kitherona. Napokon sazove Alexandar u Korinth glavnu skupštinu Hellade, te se dade imenovati vrhovnim vojvodom Grkâ u ratu s Persijanci. Attala dade smaknuti (336 godine.)

www.crohis.com

Jedan čovjek zadivi medjutim mladoga pobjednika. U Korinthu podje Alexandar k Diogenu. „Što želiš od mene?“ upita on filosofa. „Da mi se ukloniš sa sunca.“ Pripovieda se, da je kralj uzkliknuo: „Da nisam Alexandar, htio bih biti Diogene.“ U istinu ima dva sredstva, da budeš nad srećom: prezir ili sila; a prezir je mnogo sigurniji.

U njekoliko tjedana umiri Alexandar sve na jugu svoje države; no na sjeveru se buniše barbarski narodi. On poleti onamo, dodje u deset dana na podnožje Haema, preko kojega predje uzprkos odporu neovisnih Thračana, i potuče sasvim Triballce, kojih se ostatak spasi na otok Peuku na Dunavu, gdje ih nemogaše pokoriti, uzprkos ladjam, koje je naručio iz Byzantija. No on predje smjelo tu veliku rieku, razori glavno mjesto Getâ i primi poslaničtva od barbarskih naroda iz onih krajeva. On dodje do Keltâ, susjedâ jadranskoga zaljeva. „Čega se bojite?“ upita ih mladi osvojitelj, koji očekivaše, da će se pokloniti njegovoj sili. — „Da se nebi nebesa srušila“, odvratiše mu. — „Kelti su ponosni,“ odgovori Alexandar, pa im dade naslov saveznikâ i prijateljâ svojih. Onda ostavi obale Dunava, kuda je razširio ugled svomu imenu, te podje da ga nosi na iztok k Illyrcem, hrabrim plemenom, ali barbarskim, koji prije boja prinosiše strašnu žrtvu: tri mladića, tri djevojke i tri crna ovna.

Alexandar se povrati u svoje pokrajine, boreći se na svom putu s okolnimi narodi. Odmah doznade, da su se na krivu viest o njegovoj smrti medju barbari povratili prognanici u Thebu i da su uhvatili i umorili obje vojvode makedonske posade.

U trinaest dana prispije u Boeotiju sa 33.000 momaka, u kojoj bijaše mnogo Thračana i Geta. „Demosthen me je nazivao djetetom, kada sam bio kod Triballaca, reče Alexandar, a mladićem, kada sam došao u Thessaliju; pod zidovi Athene pokazat ću mu, da sam muž.“ Ali ipak nastojaše zapriečiti proljevanje krvi te dade Thebljanom vremena, da mu se opet pokore. Oni odgovoriše provalom, koja vriedjaše Makedonce, i proglasom, u kojem pozivahu k sebi „svakoga, koji bio htio uz podporu velikoga kralja da radi oko povratka slobode Grkom i sruženja tirana otačbine.“ Akoprem nedobiše nikakve pomoći, koju im bijaše odredila Athena na Demosthenov predlog, niti od Elide i Arkadije, koji se zadržaše na korinthskoj prevlaci, ponudiše ipak bitku Makedoncem pod svojimi zidanimi. Bitka bijaše žestoka i dugo neodlučna.

www.crohis.com

No Alexandar opazi mala vrata, ostavljena bez straže, i pošalje onamo Perdikku s odabranom četom. Opazivši Thebljani svoj grad otvoren neprijatelju, povrate se na vrat na nos: ali provali posada s Kadmeje i oni budu obkoljeni. Neborahu se više, da pobiede, dapače ni da se spase; oni samo padoše kao junaci. Nitko nezaiska milosti; medjutim trajaše klanje čitav dan. Preko 6.000 Thebljana izgibe; 30.000 ih dopade robstva.

Thebu stiže sudbina, koju bijaše pripravila Plataeji, i koju željaše Atheni. Ona neimadjaše velike i dične uspomene, koja bi ju bila mogla spasiti. U vieću saveznika spomenuše samo jedno, da je bila njekada prokleta od Grčke sbog kletoga saveza s Xerxom. Sliedeću odluku predložiše: „Grad Theba će se s temelja porušiti; zarobljenici će se prodati na dražbi; bjegunci će se posvuda pohvatati, gdje se nadju, nijedan Grk neće smjeti primiti Thebljanina pod svoj krov. Orchomen i Plataeja će se opet podići.“ Uslied ovoga zaključka, ploda stoljetne mržnje, a ne toliko uslied posljednje pobjede, dade Alexandar porušiti grad: on izuze samo Pindarovu kuću i Kadmeju, na koju posla posadu. Na dražbi proda zarobljenike, za koje dobi 440 talenata srebra (ili 1,034.000 for., to jest 33 for. na glavu), napokon porazdieli zemljište medju svoje saveznike. Orchomen i Plataeja se podigoše bez dvojbe od ruševina svoje uništene suparnice.

S ove strahovite osude preplaši se Grčka, i sa svih strana dodjoše znakovi podaničtva i kajanja. Ista Athena posla poslaničtvo, pozdravi strašnoga osvojitelja na njegovom sretnom povratku. U odgovoru zahtievaše Alexandar, da mu se predadu devetorica njegovih neprijatelja. Ova osuda služi na čast rodoljubom, koje je stigla. Njihova imena su spomena vriedna. Evo ih: Demosthene, Lykurg, Hyperide, Polyeukt, Chares, Charidem, Ephialte, Diotim i Merokle. Athenci oklievahu radi ove kukavštine, no Demosthene im pripovjedi priču o vuku, koji traži od ovaca, da mu predadu pse. Čestiti Phokion svjetovaše i opominjaše žrtve, da se žrtvuju za obće dobro. Dodajmo za opravdanje njegovo, da je sâm učinio, i to bez oklievanja, ono, što je tražio od drugih. Demade odstrani nepriliku zaključkom, vještò sastavljenim, koji je sadržavao ujedno odluku, da se govornici neće predati, i obećanje, da će se kazniti po strogih zakonih, ako se nadju krivi. Njemu bi i povjereno, da javi to Alexandru. Ljutost bijaše već prošla; kralj uvidi već sâm, da je dosta krvi proliveno u Thebi. Demade uspije i dobi još dozvolu za Athenu, da prima thebske bjegunce.

www.crohis.com

Siguran od sada za Grčku vrati se Alexandar u Makedoniju. On sazove tamo u vieće vojvode svoje vojske, da vieća s njimi o vojni u Asiji, ili bolje, da im razloži svoje nacrte i osnove. Svojim govorom ih razpali i, kad bi rat zaključen, prinese bogovom sjajne žrtve u gradu Dionu ili u Aegi, te priredi kazališne igre na čast Zeusu i Musam po davno od Archelaja ustanovljenih obredih. Sjajne gostbe, priredjene na čast vojvodam i grčkim poslanikom, i veličajne svečanosti cieloj vojsci, slavljahu se prije odlazka na vojnu i na dugotrajna stradanja, koja će sve stići.

Kraljevstvo, na koje će udariti Alexandar, bijaše već jako dugo vremena na rubu propasti. Povratak vojske od deset tisuća pod Xenophontom bijaše odkrio njegovu slaboću, a poslije ove vojne, koliko li prevrata, da negovorimo o poduzeću Agesilajevu, nije uzdrmalo ovu propadajuću državu. Na prvom mjestu bijaše buna Euagorina, koji se načini neovisnim u Salamini na Kypru, sklopi savez s ustašami aegypatskimi, pak se opre silam velikoga kralja, i to, kada je on po Antalkidinu miru dobio od Grkâ svoje pravo na posjed Kypra. Potučen s početka, digne se Euagora na novo radi nesloge satrapâ, koji su zapoviedali neprijateljskoj vojsci, te učini nakon deset godina, da su ga priznali kao samostalna kralja (376). Još jedan put digne se cielo kraljevstvo na jednoga čovjeka i na jedan grad, ali uzalud.

Rat u Aegyptu nesvrši se ništa bolje. Ova pokrajina, pobunjena već od 414. godine, imadjaše svoje posebne kraljeve. Godine 346. kraljevaše Akoris; Artaxerxe navali na nj u isto doba, kada i na Euagoru. Kada je Akorisu na novo prietila opasnost g. 377., uzme u svoju službu Athenjanina Chabriju. Na kraljeve tužbe pozove Athena Chabriju natrag, i Pharnabaz, kojemu bi naloženo, da se vrati u Aegypat s vojskom od 200.000 momaka i 20.000 Grka pomoćnika, predobi Iphikrata, da mu bude podzapovjednik. Athenski je vojvoda već bio prispio, a 200.000 ljudi nebijaše jošte sakupljeno: „Zar su tvoje rieči, reče Pharnabazu, u tako slabom skladu s tvojimi čini? Ja sam gospodar svojih rieči, odvrati satrap, no moji čini vise o kralju.“ Tako su često osujećivale bezumne i despotske zapoviedi dvora djelovanje zapovjednika. Zakašnjenje, koje je nastalo u sakupljanju, osujeti vojnu.

Godine 362. imala se je ciela Mala Asija, po redu, odciepiti od kraljevstva. Savez bi sklopljen izmedju satrapâ Phrygije, Mysije, Lydije, Kappadokije i Mausola, vladara Karije. Oni se htjedoše okoristiti starošću Artaxerxovom i smutnjami dvorskimi,

www.crohis.com

da se dočepaju samostalnosti. I Phoenikija se pobuni, te se činjaše, da je izgubljena čitava zapadna polovina kraljevstva. No izdajstvo razkine savez ustaša; ali Datame, satrap Kappadokije, opiraše se dugo, dok nebi ubijen iz potaje. Konac kraljevanja Artaxerxova bijaše uznemiren domaćimi urotami i ubojstvi iz potaje. Ochos, sin njegov, došavši tim putem na prestol godine 358., pogubi 118 braće i sve one rodjake svoje, koji mu bijahu sumnjivi. Vojevati mu bijaše sa savezom malih phoeničkih kraljića u Aradu, Tyru i Sidonu. Ovaj se savez razpadne izdajstvom, a Sidon se sâm zapali, da uteče okrutnosti pobjednikovoj, koji nenadje ondje nego 40.000 lešina. I Kypar se pokori; a da dovrši uzpostavu kraljevstva, udari Ochos na Aegypat, gdje bijaše Agesilaj učinio kraljem Nektaneba. U svoju službu primi 9.000 Grka iz Thebe, Argosa i Male Asije. Nektaneb ih imaše 20.000. Postavljeni jedni proti drugim, u tih tudjih razprah, sporazumljivahu se plaćenici i štedjahu se kao ono talijanski kondotieri u 15. stoljeću, a ratovi trajahu bez kraja, ako nije zlato odlučilo pobjede, odlučujući odpadnuće jedne čete k drugoj. Ochos, sretniji od predšastnika svojih, pokori si opet Aegypat, no duboko uvriedi vjerska čuvstva njegova harajući grobove i hramove. On omrzne i istim Persijancem tako, da ga je uškopljenik Bagoas otrovao, a na njegovo mjesto postavio najmladjega sina kraljeva, Arsesa. Nakon triju godina pogine Arses od iste ruke sa svom braćom svojom, a Bagoas digne na prestol Kodomana, sina sinovca Artaxerxa II., pod imenom Darija. Ovi se posljednji dogadjaji sbiše oko vremena smrti Philipa makedonskoga. Darij učini kraj ovim ubojstvom otrovavši Bagou otrovom, koji je ovaj ubojica kraljeva priredio bio po redu i njemu.

Ova kratka slika pokazuje kraljevstvo persijsko slabo spojeno u svojih dielovih, napunjeno narodi, ravnodušnimi za sudbinu njegovu; uznemireno u sredini ubojstvi i pletkami, na krajevih bunami; predano despotstvu silovitomu i mrzkomu, volji plaćenikâ, koje je uzelo za plaću, suparničtvu satrapâ, od kojih imadjahu mnogi pravo nasljedstva; koje se nije napokon uzdržavalo, pored toliko smutnja i uzroka, da se razpadne, nego tim, da je razstavljalo svoje neprijatelje, da je podupiralo izdajstva medju njimi ubojstvi ili kratkom službom vojnika kupljenih u Grčkoj. Sila, koja se dizaše na to kraljevstvo, neupotrebljavaše ovo mrzko sredstvo, a bijaše možna, da jako prieči, ako neza-prieči, bune grčkih plaćenika; zato je lahko mogla biti pobjednîcom.

www.crohis.com

Početkom proljeća godine 334. odputova Alexandar iz Pelle. Za dvadeset dana prispije u Sest. Parmenionu povjeri prelaz vojske preko tjesnaca na 160 trirema i prevozne ladje. Vojska se sastajaše od pješaka, i to 12.000 Makedonaca, 7.000 saveznika i 5.000 stranih plaćenika, sve pod zapovjedničtvom Parmeniona; za ovom redovitom pješadijom idjaše 5.000 Odryžana, Triballaca ili Illyraca i 1.000 agrijskih strielaca: ukupno 30.000 pješaka. Konjaničtvo imaše 4.500 konja, i to: 1.500 Makedonaca pod zapovjedničtvom Philote, sina Parmenionova, 1.500 Thessalaca, 600 konjanika, koje su dali saveznici Grčke, i 900 trkača thračkih ili paeonskih. U Europi ostavi Alexandar 12.000 pješaka i 1.500 konja pod zapovjedničtvom Antipatra. Medju prijatelje razdieli sav svoj imetak. „A što će tebi ostati? upita ga Perdikka. — Nada“.

Na prelazu žrtvova bika i prinese žrtvu ljevanicu iz zlatne čaše Poseidonu i Nereidam. Došavši blizu obale baci svoju sulicu, koja se tamo usadi u zemlju, u znak, da si ju prisvaja, te skoči prvi na obalu. Ono mjesto bijaše blizu ruševina Troje. On ode tamo, prinese žrtve Palladi i objesi svoje oružje u hramu božice; u zamjenu uze ono oružje, koje bijaše ondje posvećeno, a u bitkah ga uviek nošaše pred njim njekoliko njegovih stražara. On prinese žrtvu i Priamu, da utiša gnjev njegove sjene na rod Neoptolemov, kojemu on pripadaše. Tako će se svagdje vidjeti, da on štuje domaće bogove, da pita proročišta i da se drži obredâ svih vjeroizpoviesti. Da li je to kod učenika Aristotelova osvjedočenje ili politika? Jedno i drugo zajedno. Ovdje pokaza osobito štovanje svojom živom i poetskom maštom, punom uspomena iz Homera, sjajnim slikam grčke mythologije. Alexandar ovjenča grob Achillejev, a Hephaestion Patroklov. „Sretni Achilleju, uzklikne kralj, koji si imao Homera pjesnikom svoje slave.“

Persijska vojska bijaše sjedinjena onkraj Granika, malene rieke u Troadi, koja se izlieva u Pontidu, na zapadu od Kyzika. U vieću vojvodâ predloži Memnon Rhodjanin, da se sve u pustoš pretvori pred Alexandrom, i da ga treba neprestano napastovati, ali se neupuštati u bitku. „Ja neću trpjeti, poviče Arsite, satrap Phrygije, da se i jedno selo zapali u zemlji, gdje ja zapoviedam.“ Savjet Rodjanina bijaše dobar, ali neizvediv. Persijanci nemogahu sve uništiti i jednako uzmicati. U ostalom dokazaše Alexandrovi vojnici drugdje, da ih nije strah pustare. Istina, da su tada, kada su gazili tako veselo preko nje, već mali za sobom tri pobjede, a pred sobom bezkrajnu nadu.

www.crohis.com

Persijanci imadjahu, po Arrianu, 20.000 konja i blizu toliko stranaca u službi, koji sačinjavahu najbolji dio pješačtva. Po Diodoru imadjahu 10.000 konjanika i 100.000 pješaka. Konjaničtvo bijaše poredano duž vode, a pješačtvo za njim na visini. Alexandar skoči najprije u rieku, na čelu odabrane čete. Ova prednja četa zametne najprije krvavo kreševo. Iz početka bude suzbijena uslied strma i sklizka zemljišta. Alexandru se slomi koplje u jednoj navali; on htjede da uzme koplje svoga štitonoše Aresa. „Traži ga u drugih", primjeti Ares pokazajući mu odlomak svoga, kojim činjaše još čudesa. Korinćanin Demarat, jedan od hetaerâ, dade Alexandru svoje koplje. On poleti odmah na Mithridata, Darijeva zeta, te ga obori ranivši ga u lice. Jedan ga Persijanac udari jako po glavi sabljom, ali udarac odbije kaciga: Alexandar ga skroz i skroz probode. Drugi ga htjede straga udariti te već podiže ruku, no Klito mu ju odrubi jednim mahom blizu ramena. Medjutim prelažahu Makedonci rieku hrpimice, te se sastajahu s Alexandrom. Persijanci, napadnuti konjaničtvom, gadjani od strielaca, pomiešanih medju njihove redove, nagnu bježati. Kad uzmače njihovo središte, bijahu im oba krila već oborena, poraz toga prvoga reda bijaše podpun. Alexandar udari odmah na pješadiju, koja je ostala na svom mjestu. Phalanga i konjaničtvo navale u isti mah: za čas bi sve pobijeno, utekoše samo oni, koji se sakriše pod lešine; 2.000 ih pade živih pobjedniku u vlast . . .

„Od Makedonaca pade kod prvoga sukoba dvadeset i pet hetaera. Alexandar im dade načiniti u Dionu kipove od Lysipa. Ostatak njegova konjaničtva neizgubi više od šestdeset momaka, a pješačtvo trideset. Alexandar ih dade pokopati s njihovim oružjem, a roditelje i djecu njihovu oslobodi svake daće. Veoma skrbljaše za ranjenike: svakoga posjeti, ogleda rane svakomu te im dade podpunu slobodu, da ga zabavljaju svojimi junačtvi. I persijskim vojvodam izkaže zadnju čast, dapače i grčkim plaćenikom, koji su poginuli u njihovoj službi; ali dade okovati plaćenike, koje je žive zarobio, te ih pošalje u Makedoniju za robove, jer su se iznevjerili zakonom otačbine te sjedinili s barbari proti Grkom. Atheni dade 300 znakova pobjede, otetih Persijancem, da ih posvete u hramu Athene, s ovim napisom: „Nad asijskimi barbari Alexandar i Grci osim Lakedaemonaca".

Alexandar zauzme odmah Phrygiju, no nameta nepovisi pokrajini te se zaputi na jug. U Lydiji povrati Sardu i svoj

www.crohis.com

zemlji njihove stare zakone. U Ephesu uzpostavi demokraciju mjesto oligarchije, te dade Artemidinu hramu danak, koji su Ephežani plaćali barbarom, da se dogotovi; zatim žrtvuje boginji tako osvećenoj. Kasnije ponudi, da će preuzeti trošak pod pogodbom, ako se ukleše u hram njegovo ime kao ime utemeljitelja. Ephežani odbiše to. Medjutim razposla čete, da prime podložnost gradova u Ioniji, Aeolidi, Magnesije i Tralle, uzpostavljajući posvuda slobodne ustave i odpuštajući danak, plaćan Persiji, sbog poštovanja hellenskoga imena, ali i da predobije asijske Grke za koristan savez. Idući iz Ephesa držaše se Alexandar obale. Prvi grad, koji mu se opre, bijaše Milet. On ga obsjedne. Njegov se zapovjednik brodovlja postavi na ulaz u luku sa 160 ladja, da zaprieči stanovnikom svako obćenje s brodovljem od 400 ladja, koje ga uzalud nastojaše iztisnuti. Radi ove mjere i radi žestokoga napadaja bi grad brzo zauzet.

Uzprkos uslugam, koje mu je brodovlje učinilo, nehtjede ga dalje upotrebljavati, bilo sbog nestašice sredstava, bilo što nije htio da ciepa svoje sile. On pridrža samo njekoliko ladja za prevoz ratnih strojeva, a napose dvadeset ladja, koje su mu dali kao na pomoć Athenjani.

Memnon navali na Halikarnas u Kariji. Ovaj mu se opiraše tvrdokorno, zato ga neostavi, dok ga nespali. Kada se je približila zima, pošalje Alexandar u Makedoniju sve vojnike mladoženje, da se vrate na proljeće s onimi, koje će predobiti pripoviedajući o svom junačtvu, o bogatstvu Asije, o darežljivosti osvojitelja. Lykija i Pamphylija podlože se jedna za drugom, a on krene na sjever Pisidijom do male Phrygije, da utvrdi svoje gospodstvo u sredini poluotoka i svoj upliv po sjevero-iztočnih satrapijah. U Gordiju presieče udarcem mača znameniti čvor gordijski, te se pohvali, da je izpunio proročtvo, koje je obećalo gospodstvo nad Asijom onomu, tko bi ga razriešio (god. 333.). Odavle se opet spusti Ankyrom i Kappadokijom do Taura, koji predje te prodre u Kilikiju. Već je dakle bio tri puta prošao ovaj veliki maloasijski poluotok, sa sjevera na jug i s juga na sjever, da neostavi nijednoga ognjišta odporu.

Medjutim mu priećahu osbiljne pogibelji za ledjima. Persijanci imadjahu gospodstvo nad morem, a Memnon htjede se na čelu njihova brodovlja izkrcati u Grčkoj i prenieti rat k napadačem. On stane raditi na otocih, da bi dobio uporište, zauzme Chios, podloži si malone sav Lesbos, te se spremi na obsjedanje Mitylene; kada ju je imao zauzeti, shrva ga bolest.

www.crohis.com

Država izgubi s njim svoju jedinu podporu. Njegovi nasljednici zauzeše Mitylenu, Tened i Kos, ali tu zapeše. Darij, koji nije branio Male Asije, pohiti napried, da brani Syriju, na čelu od 400.000 pješaka i 100.000 konjanika. S početka se smjesti na ogromnih poljanah Socha, dva dana hoda od bregova, zatim, kada je vidio, da nedolazi Alexandar, utvarajući si, da je već njegova blizina prestrašila Makedonca, odjuri amanskimi vrati do zaljeva Iskoga, na mjesto, koje je izpresiecano klanci te nesgodno za njegovo konjaničtvo i njegovu ogromnu vojsku.

Alexandra bijaše zaustavila bolest u Tarsu, koja je zaprietila njegovu životu te je mogla promieniti sudbinu svieta. Sav bo ugrijan i znojan baci se ludo u studenu vodu rieke Kydna, i već se je dvojilo o njegovu životu. Jedan Akarnanac, liečnik Philip, usudi se jedini kušati, da ga spasi, pripraviv mu liek, koji moraše silno djelovati. Alexandar dobi u isti čas pismo od Parmeniona, koji ga upozori, da se nepouzda u liečnika, podkupljena od Persijanaca. Darij bijaše nedavno obećao za život kraljev jednomu vojvodi 1.000 talenata i prestol makedonski. Urotu odkriše, a mogaše i drugu zasnovati; no Alexandar nehtjede ništa vjerovati, nego jednom rukom preda Philipu pismo, koje ga je tužilo, a drugom digne čašu do usta te ju izprazni na jedan dušak, pokazav tim, uz veću srčanost nego li je srčanost na bojištu, pouzdanje u svoje prijatelje i vjeru u poštenje.

Ozdraviv požuri se, da osvoji Kilikiju, proti Dariju, kojega sretne na mjestu, gdje se potok Pinar izlieva u zaljev Iski. Tu je bila bitka, koja se po njem zove. Darij se opiraše desnim krilom o morsku obalu, te razmjesti onuda gotovo sve svoje konjaničtvo. Na lievoj strani pošalje preko potoka do 30.000 konjanika i 20.000 strielaca s namjerom, da obkole neprijateljsku vojsku. U sredini branjaše koljem najnapadljivija mjesta potoka te postavi proti makedonskoj phalangi 30.000 Grka i 60.000 Karducha s težkim oružjem. Ostale njegove čete sačinjavahu straga gustu i bezkoristnu hrpu. Alexandar se opre takodjer svojim lievim krilom o potok, desnim o gore, tako, da nadjača lievicu neprijateljevu, te napredovaše lagano u strahu, da mu nagao hod nebi poremetio phalange. Došavši na strielomet oni, koji ga okružavahu, i on sâm na čelu desnoga krila, poletješe sa svom brzinom put potoka, da dodju što prije do šaka te da se tako osiguraju od strjelica. Neprijatelj uzmače vrlo brzo; ali u tom naglom komešanju sliedjaše samo jedan dio phalange kralja; ostatak razbije svoje redove na prelazu

www.crohis.com

preko potoka. Grci, plaćenici Darijevi, upotrebiše ovaj čas, da udare na poluotvorenu phalangu. Boj bijaše žestok. Ptolemaej, sin Seleukov, i 120 odličnih Makedonaca pade. Za ove borbe kraj potoka razbi desno krilo sve, što bijaše pred njim; zatim se okrene proti Grkom, uhvati ih sa strane, te nastane strašno krvoproliće. Persijsko konjaništvo bijaše prešlo preko potoka te sa svom naglošću udarilo na Thessalce. Boraše se hrabro, dok nevidje svoje pješadije i Grka razbijenih. Poraz bijaše zatim obćenit; a kako se ova ogromna hrpa u jedan mah baci na klance, pogibe ih množina sgažena konjskimi nogami.

„Čim opazi Darij, da mu je lievo krilo potisnuto, spasi se na kolih, kojih neostavi, dok nepreleti preko ravnine. Došavši u uzke tjesnace, ostavi svoj štit, svoje grimizno odielo, dapače i svoj luk te pobjegne na konju. Nadošla ga noć spasi od žestoke potjere neprijateljeve, komu su pala u ruke njegova kola. Alexandar bi bio njega samoga uhvatio, da nije prije, nego će poletjeti za bjegunci, mudro počekao, da se uzpostavi njegova poremećena phalanga, da budu Grci poraženi i poremećeno persijsko konjaništvo. Broj mrtvih ciene na 100.000; u istinu se je prelazilo preko jaruga punih lešina (29. novembra 333. godine).

„U taboru Darijevu nadjoše njegovu mater, njegovu ženu, njegovu sestru, njegova još mladoga sina, dvie njegove kćeri, njekoliko žena vojvoda njegove vojske, i samo 3.000 talenata. Kraljeva blagajna sa svom prtljagom bi odpremljena u Damask. Parmenion, odaslan odmah u ovaj grad, zarobi tamo sve. Drugi dan posjeti Alexandar, premda je bio sâm ranjen na stegnu, ranjenike; zapovjedi sahraniti mrtve sjajno, u prisutnosti vojske poredane za bitku, u najljepšoj opremi, te pohvali junačke čine, kojih je bio svjedok, ili koje je razglasilo obće mnienje vojske. Svak, tko se je odlikovao, dobi nagrade po zaslugi svojoj i po redu svome. Balakra, jednoga izmedju stražara svojih, imenova satrapom Kilikije . . .

„Njekoji historici pripoviedaju, da je Alexandar nakon potjere ušao pod šator Darijev, koji su mu sačuvali, te začuo viku žena i stenjanje, koje je dolazilo iz susjednih prostorija. On zapita, zašto ta vika i tko su te žene. Odgovore mu, da su mati Darijeva, kraljica i djeca doznala, da se luk kraljev, njegov štit i kabanica njegova nalazi u ruku pobjednika, pa da nesumnjaju više o njegovoj smrti te ga oplakuju. On pošalje odmah jednoga od svojih hetaera, da im javi, da je Darij živ, a u Alexandra da nije drugo do pliena, ostavljena na kolih njegovih.

*

www.crohis.com

Poslanik doda, da im Alexandar ostavlja njihove časti, stalež i ime kraljica, jer on nije iz lične mržnje zavojštio na Darija, nego da se s njim potuče za gospodstvo nad Asijom. Drugi dan udje Alexandar u ženske prostorije, praćen samo od Hephaestiona. Mati Darijeva, neznajući, koji je od te dvojice kralj, jerbo se ničim nerazlikovahu, i presenećena veličanstvenim držanjem Hephaestionovim, padne ničice pred njega. Upozorena, da se je prevarila, od onih, koji bijahu oko nje, uzmakne smetena, a Alexandar joj reče: „Ti se nisi ni malo prevarila; i ovaj je Alexandar.“

Alexandar nadje medju zarobljenici u Damasku dva poslanika thebska, jednoga athenskoga i jednoga spartskoga. Prvoj trojici oprosti te ih pošalje natrag. Spartskoga poslanika zadrži njekoliko vremena u tamnici.

Dok je Darij bježao put Thapsaka onkraj Euphrata, napredovao je Alexandar duž obala u Phoenikiji, gdje mu svi gradovi otvoriše svoja vrata. Jedini Tyr, premda je tražio mir i savez, nije htio ni jednomu jeditomu Makedoncu dopustiti, dapače ni samomu Alexandru, da udje i da žrtvuje Heraklu. Pobjednik Iski bijaše slabo sklon primati pogodbe. Njemu bijaše do toga, da imade grad Tyr u svojoj vlasti; zato udari na nj. Ovo obsjedanje bijaše težka stvar, jer bijaše grad na otoku, podaleko od obale. Trebalo je graditi nasip, da se spoji otok s obalom. Tyrci napastovahu bez prestanka radnike, te spališe dva drvena tornja sagradjena na njihovu obranu. No pomoću ladja, koje je Alexandar sabrao sa svih strana, podje mu za rukom te svrši nasip, koji još postoji. Grad bude onda obkoljen dvjema lukama; a zidovi mu se, stotinu stopa visoki, poruše od udaraca strojeva. Kroz prodor udje vojska razdražena sbog sedmeromjesečnoga odpora: 8.000 Tyraca zadaviše; nepoštedše nikoga do kralja Azemilka, prvih odličnika grada i njekoliko Karthažana, koji bijahu došli žrtvovati Heraklu. Ostali biše prodani u roblje, na broju 30.000. „Za tim žrtvova Alexandar Heraklu; obhod načiniše čete pod oružjem; pa i isto brodovlje s njimi. Prirediše gimnastičke igre u hramu, uz sjaj od tisuću bakalja, koje su nosili trkači. Metalo, koje je načinilo prodor, bi bogu posvećeno.“ Prije obsjedanja Tyra pisao je Darij Alexandru, predbacujući mu nepravednu navalu na nj i tražeći svoju obitelj od njega. Alexandar mu odgovori nabrajajući tegobe Grčke. Pak doda, ako mu se hoće Darij da predade, da će izkusiti njegovu plemenitost, da će dobiti natrag iz njegovih ruku svu porodicu i da će postići sve, što bude mogao iskati; ali da on,

www.crohis.com

Alexandar, želi, da ga se zove gospodarom Asije, u svih listovih, koje mu bude Darij pisao. Za obsjedanja osjećajući veliki kralj dobro zamašnost novoga poraza, koji će pretrpjeti njegova sila, ponudi Alexandru 10.000 talenata kao odkupninu za svoje gospodstvo nad svimi zemljami medju Aegaejskim morem i Euphratom, napokon savez i ruku svoje kćeri. Parmenion bijaše za to, da se prihvate te ponude: „Ja bih na to pristao, da sam Alexandar.“ — „I ja, da sam Parmenion“, prihvati kralj. I on odgovori, da dva gospodara nesmiju biti, kao što neima dva sunca.

Pored ovakovih poruka nepreosta nego boj. Alexandar nedržaše ipak vriednim, da se još muči proti svomu protivniku. S divnom uztrajnošću nastavi svoju vještu osnovu. Obale Palaestine i Aegypta nebijahu podložene, on ih htjede pokoriti prije, nego podje u nutarnju Asiju, da neostavi ništa nesigurno za sobom i da konačno zatvori Persijancem prilaz k moru, a zlatu njihovu ulaz u Grčku (g. 332). Utvrdjenu Gazu zauzme nakon tro- ili četveromjesečnoga obsjedanja. Ovdje je mjesto za priče romantičkih povjestnika. Quinto Curcij pripovieda, da je Alexandar, zarobiv Betisa, upravitelja grada, provukao remen kroz njegove pete i sedam ga puta vukao oko grada oponašajući Achilleja. Ova priča nezaslužuje više vjere od priče židovskoga povjestnika Josipa, koji tvrdi, da se je Alexandar svrnuo s puta, da posjeti Jerusolim, kljanjajući se velikomu svećeniku Jadduahu, i nalazeći sebe u proročtvih Daniela proroka, koji je rekao, da će gospodstvo nad Asijom pripasti čovjeku sa zapada. Medjutim on će malo za tim žrtvovati biku Apisu i u svih će sgodah izkazivati štovanje vjeram i domaćemu svećenstvu, koje će ovo sebi prisvajati, a koje on izkazuje u istinu samo svomu slavohleplju, ili božanstvu, kojemu se on moli u svih narodnih pojavih, uviek istomu za njega, u najrazličnijih oblicih.

Aegypat se odmah podloži, jer su mu persijski kraljevi činili krivo. Alexandar udje u Pelusij, u Memphis i spusti se niz Nil do malenoga sela Rakotisa, kraj ušća kanopskoga i jezera Mareotisa. Ovdje utemelji Alexandriju, sretnu suparnicu Tyra, buduće skladište trgovine izmedju iztoka i zapada, mjesto, gdje će se sastajati svi nauci i sve vjeroizpoviesti. On sâm nacrta obseg i ulice, koje su se imale sjeći u pravih kutevih, da može bolje ulaziti hladno puhanje blagih vjetrova. On htjede stvoriti grad na pol grčki i na pol aegypatski, koji bi bio spajalište dvaju naroda; on sagradi u njem hramove bogovom obaju naroda.

www.crohis.com

Iz Grčke mu dodjoše najbolje viesti. Otoci Chios, Kos i Lesbos stupiše opet u savez makedonski; pomorskih sila persijskih nebijaše više, ili bijahu u njegovoj vlasti. Alexandar bijaše dakle sbilja gospodar zapadne polovine velikoga kraljevstva, te mogaše bez straha sada prodrieti u srdce Asije. Prije nego će na put, smatraše za shodno, da ide pitati za savjet znamenito proročište, te zahtievati za sebe obožavanje, koje će mu biti novo orudje za pobjede. On ga podje tražiti preko pieska afričkoga, do hrama Ammonova, gdje ga je svećenik pozdravio imenom sina Zeusova. Kyrena, koja mogaše misliti radi toga njegova puta na zapad, da ide na nju, pošalje kralju obećavanja pokornosti.

Tada podje Alexandar napokon u potjeru za Darijem, te odluči udariti u srdce državu njegovu. U Aegyptu ostavi dva aegypatska satrapa, da bude ondje uprava narodna, a vojničke sile pod makedonskimi zapovjednici, da bude ustanak nemoguć. Povrativ se u Tyr priredi sjajne kazališne igre sa žrtvami; pak pošavši u Coelesyriju dodje u Thapsak na Euphratu, kroz koji predje pod konac augusta 331. godine. On je načinio dalek put, da obadje arapske pustinje. Onkraj rieke on isto tako nehtjede udariti ravno put Babylona, kao što je učinio mladji Kyro. Alexandar se zaputi sjevero-iztočno od Mesopotamije, da bude imao proći samo zemlju dobro natopljenu i bogatu živežem i krmom. Prelaz preko Tigra nije bio teži od prelaza preko Euphrata. Napokon sretne Alexandar ogromnu persijsku vojsku od 1,000.000 pješaka i 40.000, ili po Diodoru 200.000 konjanika, do 110 kilometara od grada Arbele, na ogromnoj ravnini kod Gaugamele, kojoj je veliki kralj dao zemljište izravnati, da olakša kretanje svojih 200 ratnih kola, svomu konjaničtvu i svojim slonovom.

Alexandar bijaše dobio njekoliko pomoćne vojske. Vojska njegova brojaše 40.000 pješaka i 7.000 konjanika. Dodje večer, a nebrojene vatre barbarske učiniše, da se je nerazmjerje sila još većma izticalo. Parmenion predloži, da se po noći navali i da se zateče neprijatelj. Kralj neprihvati to kao njega nedostojno. Sama razboritost mu nalagaše, da nepovjeruje tmini, i to na mjestih nepoznatih, uspjeh odlučne bitke. Dne 2. oktobra godine 331. bijaše bitka. U jutro ovoga dana težko probudiše Alexandra, koji sav u pripravah za sutrašnju bitku nije mogao nego tek u zoru zaspati. Obje se vojske poredaše. Phalanga bijaše u sredini. Proti njoj postavi Darij kao i kod Isa grčke plaćenike. Iza svoga bojnoga reda poreda Alexandar

www.crohis.com

drugi, koja imaše svakamo priskočiti, gdje bi Persijanci pokušali potisnuti Makedonce. „Darij se postavi hrabro proti kralju makedonskomu. Alexandar se osloni s početka na svoje desno krilo; Persijanci učiniše na to kretanje, da ga njihovo lievo krilo nadkrili. No ovo kretanje Grka imalo ih je protjerati sa zemljišta izravnana od Persijanaca. Darij pospješi kretanje svoga lievoga krila te pokuša obkoliti neprijateljevo desno krilo svojim konjaničtvom. Alexandar udari na ove skythske i baktrijske konjanike, kojim bjehu dapače i konji oklopljeni željezom. Oni uzmakoše; drugi, došavši im u pomoć, dovedoše ih opet u boj. Trebalo je žestokoga napora, da ih razbiju. U taj čas potjera Darij kola, koja bijahu naoružana kosami, proti phalangi; Makedonci bijahu već prije podučeni, kako su ih imali potući. Čim krenuše kola, stadoše Agrijci i praćari poput tuče sipati striele na vozare i na konje, te ih zaustaviše. Njekoja prodjoše ipak kroz redove, koji im se otvoriše za prolaz, te biše uhvaćena, nepočiniv nikakova zla, od Hypaspista i konjušara.

„Darij pokrene tada svu svoju vojsku. Alexandar podje napried na čelu svoga desnoga krila te naloži Aretu, da udari sa svojim lahkim konjaničtvom na neprijateljsko konjaničtvo, spremno, da ga potjera. Nasrtaj Aretov prodre na pol barbarske redove: Alexandar podje za njim te praveći klin s konjaničtvom hetaera i phalangom prodre u sredinu neprijateljevu. Smetnja potraje malo vremena; Darij sâm uzmakne pred tom jakom, dubokom četom, iz koje je svagdje željezo virilo, te nagne bježati, kada vidi svoje konjaničtva razbijeno.

„Medjutim bijaše u središtu prodro red Grka dio indijskoga i persijskoga konjaničtva, koje je stiglo čak do prtljage. Za čas zavlada ondje skrajnja smetnja, jer se zarobljenici obrate proti onim, koji ih čuvahu. No drugi se red povrati, uhvati Persijance straga, poubija ih jedan dio, koji se je zapleo u prtljagu, a ostale protjera. Na lievici obkoli desno Darijevo krilo Grke te udari na Parmeniona sa strane. On javi Alexandru, u kakvoj se opasnost nalazi; kralj poleti brzo na čelu hetaera proti desnomu krilu barbarskomu. Za toga kretanja stigne gustu četu Partha, Indijanaca i najhrabrijih Persijanaca, koji uzmicahu u liepom redu. Sukob bijaše užasan, jer bi mu svi konjanici bili zarobljeni, da si nisu prokrčili puta. Šestdeset hetaera pade; Hephaestion bi ranjen. Napokon pobiediše Makedonci. Od persijskih konjanika utekoše samo oni, koji se probiše kroz redove. Kada dodje Alexandar na lievo krilo, thessalsko konjaničtvo bijaše uzpostavilo red. Bu-

www.crohis.com

duci da nije bila nuždna njegova prisutnost, prepusti Parmenionu, da zauzme tabor barbarski i da pograbi plien, a on podje u potjeru za Darijem. Tek noću se zaustavi. Davši nekoliko časaka počinka četi, koja bijaše s njim, zaputi se put Arbele, gdje se nadaše, da će uhvatiti Darija, te stigne onamo drugi dan. Kralj bijaše odanle već otišao, ostavivši tamo blagajnu, svoja kola i svoje oružje. U dva dana borio se je Alexandar u velikoj bitci i projurio 600 stadija. U boju nije izgubio više od 100 ljudi i od prilike 1.000 konja, ubijenih od neprijatelja ili poginulih od umora. Preko polovine toga gubitka pade na konjaničtvo hetaeirsko. Na strani barbarskoj bilo je, pripovieda se, 300.000 mrtvih, a broj zarobljenikâ bijaše još veći".

Darij uteče još jedan put pobjeditelju svomu; Alexandar pustivši ga na biegu požuri se, da zauzme barem prestolnice njegova kraljevstva i blago, koje se u njih krijaše. Kada se je približio Babylonu, izadjoše mu u susret svećenici, oblastnici, žitelji ruku punih darova. On se zabavi s mudraci, prinese žrtvu bogu Belu, te obnovi hram, kao i sve one, koje bijaše razorio Xerxe. U Susi nadje 40.000 talenata u komadih, a 9.000 u gotovini i kipove Harmodija i Aristogitona, koje posla natrag u Athenu. 15.000 Makedonaca, Thračana ili Peloponnežana dodje onamo, da ga stignu i da izpune praznine, koje su nastale u vojsci, ne toliko od neprijateljskoga oružja, koliko uslied posada, koje je ostavio na svom putu. Izmedju Suse i Persepola moraše vojevati s ratobornim narodom Uxijaca, kojih gore veliki kralj nebi prelazio, nego kada bi im platio danak. Alexandar podje brzo preko persijskih klanaca, gdje ga čekaše Ariobarzane s 40.000 vojske, te uništi tu vojsku. Put do Persepola bijaše mu otvoren.

Ovaj grad, prestolnica kraljevstva, „bijaše tada, veli Diodor, najbogatiji od svih gradova, koje grije sunce". Približivši mu se Makedonci sretoše množinu asijskih Grka, koji bijahu prognani tako daleko, pošto bijahu grozno osakaćeni; ovaj prizor ih razpali. Alexandar dopusti Persepol plieniti; za svoj plien uzme si 120.000 talenata (oko 280 milijuna forinti), nagomilane dohodke državne. Sliedeće noći povećaju orgije pustoš, koju je učinila plienitba. Alexandar zanešen od athenske milostnice Thaide zapali svojima vlastitima rukama kraljevsku palaču, da osveti Grčku za spomenike njezine, spaljene za medskih ratova. No grad se ipak nerazori, kako kaže Quinto Curcij, jer je satrap Peukeste kratko vrieme poslije smrti

www.crohis.com

osvajača žrtvovao u njem sjenam Philipa i Alexandra. Kada stigne u Pasargadu, sveti grad Achaemenidâ, gdje se krunisahu kraljevi i gdje se čuvaše grob Kyrov, on se uzdrži od svake uvrede. Osvojiv Babylon, Susu i Persepol neimaše Alexandar više nikakva posla na jugu kraljevstva, s toga se zaputi tragom Darija, krene natrag put Ekbatane, te dodje u taj grad osam dana kasnije, nego li ga je ostavio Darij. Tu odpusti one od grčkih saveznika, koji se htjedoše povratiti u otačbinu svoju; osim njihove plate i pliena ponesoše 2.000 talenata, koje im je dao Alexandar na dar. Kao što je Alexandar pokazivao preziranje prema bježećemu kralju, dok mu nije oteo prestolnicu i blago, tako je pokazivao žestoko nastojanje oko potjere, kada nije imao ništa više do njega uhvatiti. Za jedanaest dana prodje 480 kilometara, te stigne u Rhagu, nedaleko od Kaspijskih klanaca. Darij bijaše već prošao kroz nje. Alexandar se je htio odreći nade, da će ga stići, kad dodju dvojica sluga kraljevih, te jave, da je baktrijski satrap Besso okovao Darija i da ga sa sobom vozi. Alexandar se dade odmah na potjeru, i išao je tri dana i tri noći bez prestanka, a četvrti dan sa 500 boljih svojih vojnika, uzjahavši na konja, koji mu je preostao od jakih konja, stigne Persijance nedaleko od Hekatompyla. Kad ga opaziše, razprši ih strah, i on se nadje pred Darijem, ali pred ubijenim Darijem. Besso nemogav sklonuti Darija, da s njim bježi, probode ga i ostavi na putu. Alexandar ga dade kraljevski sahraniti. Tu ga opet mnogo Grka ostavi. Svaki konjanik dobi na dar po jedan talenat, svaki pješak desetinu ove svote; a potrostruči ju onim, koji htjedoše ostati.

Oko istoga vremena sbiše se u Grčkoj stvari, koje mu zadaše strah, da neizgubi otčinstvo onda, kada je osvojio kraljevstvo. Sparćani bi bili imali doći u Chaeroneju; ali oni neučiniše toga za Philipa; zato pokušaše to sada, kada su vidjeli, da mu je sin zabavljen daleko u Asiji. Oni nehtjedoše priznati korinthske skupštine, te imahu neprestano poslanike svoje kod Darija. Poraz jednoga makedonskoga zapovjednika kod podunavskih Skytha, koji mu uništiše 30.000 ljudi, i ustanak upravitelja Thrakije, skloniše ih, da se okoriste neprilikami Antipatrovimi. Kralj spartski Agis dodje obsjedati Megalopol sa 20.000 pješaka i 2.000 konjanika. Athena se neodazva tomu pozivu, uzprkos Demosthenovu savjetu. Za njezino opravdanje navedimo, da je bila držana u škripcu s dvie strane, od makedonske posade u Kadmeji i brodovlja Alexandrova, koje je bilo sada gospodar mora.

www.crohis.com

Antipatar nepreplaši se ničega. Urediv thračke stvari dojuri još na vrieme sa 40.000 vojske, da spasi Megalopol. Agis pogine s 5 ili 6.000 svojih. Skupština, sabrana u Korinthu, odsudi Achajce i Aetoljane na globu od 120 talenata na korist Megalopola; Sparta morade dati 50 talaca i poslati poslanike k Alexandru, da čuje svoje pogodbe. Kao što Agis, koji se je ranjen na časak pridigao te opirući se na jedno koljeno vojevao do smrti, tako pade Grčka smrtno ranjena pred noge Makedoncem.

Besso mogaše načiniti središte odporu u Sogdiani i Baktriani, gdje si bijaše nadjenuo ime kralja. Alexandar čvrsto odluči nedati mu vremena, da se onuda učvrsti. Odkada je pokorio Marde i Hyrkance, ratoborne stanovnike gorskih predjela, koji graniče na jugu s kaspijskim morem, poleti za njim, a uz put si podloži Parthiju i Ariju, gdje utemelji jednu Alexandriju, koja je postala pod imenom Herata jedno od najvećih tržišta na iztoku. Sukrivac Bessov upravljaše Drangianom i Arachosijom; on ga potjera te učini, da mu ga izdadu Indijanci. Tragičan ga slučaj tu zaustavi. Philota, sin Parmenionov, dozna za urotu proti životu Alexandrovu. Tri dana čuvaše tajnu, dok ju neoda drugi njetko kralju onaj čas, kad se je namjera imala izvršiti. To nepojmljivo oklievanje, nejasno pismo Parmenionovo, ujedljive primjetbe i pune gorkosti, koje je Philota već dugo vremena govorio proti kralju, učiniše te se je posumnjalo, da je i on urotnik. Alexandar ga sâm obtuži pred vojskom. Metnut na muke priznade možda od boli, i vojska ga kamenova. Više njegovih prijatelja, sve častnici visokoga reda, izgubiše život s njim. Najmrže bijaše u tom žalostnom i tamnom dogadjaju umorstvo starca Parmeniona: on čuvaše u Ekbatani, trideset dana daleko, neizmjerno blago; bojahu se bune; viestnik projuri pustinju za jedanaest dana na devi; donese mu krivo pismo od sina njegova te ga ubije, dok ga je čitao (330.).

Iz Prophthasije, pozorišta tih žalostnih prizora, dodje Alexandar do klanaca Paropamisa (Hindoo-kuh), koji ga dieljaše od Baktriane, ostaviv za sobom dvie druge Alexandrije, od kojih jedna i danas cvate i nosi ime svoga utemeljitelja Kandahar. Buna Arija nezaustavi ga; proti njim posla odiel vojske, pa udje u Baktrianu.

Velike ravnice srednje Asije bijahu tada daleko za Alexandrom. Zemlja, u koju je došao, bijaše puna brdina i izpresiecana jarugami. Mjesto onih nesložnih i pomješanih četa, koje je našao na ravninah arbelskih, nadje on ovdje brdjane za neprijatelje;

www.crohis.com

ovdje, kao i svagdje, odvažne i hrabre, strašne osobito tada, kada brane svoju otačbinu. Poslie velikih bitaka dodjoše bojevi, obsjedanja, borbe s prirodom kao i s ljudmi. Besso bijaše načinio pustoš pred provalnom vojskom, koja moraše s početka mnogo trpjeti. Medjutim osvojiše „nepredobitan“ Aorno, dapače i Baktru, predjoše preko Oxa, a Spitamene im izda Bessa, kojega dade Alexandar šibati pred cielom vojskom, zatim osakatiti, te ga preda okrutnoj osveti Darijevih rodjaka. Nakon Baktriane podloži se Sogdiana, i pobjednici zauzeše prestolnicu Marakandu. No Alexandar se nezadrža ondje, već se požuri čak do rieke Jaxarta, koju predje te potuče onkrajnje Skythe. Na istom mjestu i na obalah ove rieke utemelji novu Alexandriju (Khojend?): to bijaše skrajnja točka, do koje je došao prema sjeveru.

Buna Spitamena pozove ga na jug. Satrap mu bješe uništio jedan sbor vojske i utekao. Alexandar kazni pokrajinu za taj ustanak, u kojem možda nije učestvovala, strašnim pustošenjem (329.). Buna bijaše sliedeće godine još veća. Pythona i njegovu četu zarobi Spitamene; no osvojenje klisurine sagdianske u jedan dan, znamenite tvrdje u onoj zemlji, odvrati mnoge od ustanka. Na poziv Alexandrov bijaše odgovorio satrap: „Imaš li krila?“ i činjaše se, da bi bila potrebna, da se dodje na nepristupnu tvrdjicu. Kralj obeća deset talenata onomu, koji se prvi popne na zidove, a mala četa popne se po ljestvah na strmu pećinu.

U tvrdji nadje Alexandar obitelj odlična Persijanca, kojega kći Roxana bijaše vanredno liepa. Politika osvajačeva bijaše sdružiti oba naroda; u gradovih, koje utemelji, pomieša svaki put Grke s urodjenici. On sâm dade primjer spoja dvaju plemena, uzev Roxanu za ženu. Otcu njezinu laskaše takvo odlikovanje, te odmah dodje izjaviti pokornost, a za njim se povede jedan dio pokrajine. Da bolje osigura mir, naloži Hephaestionu, da utemelji dvanaest gradova, koji bi služili obrani od Skytha, dočim je on sâm pretražio sve zakutke po Sogdiani, neostavljajući ondje ni tvrdje zatvorene mu, ni neprijatelja u oružju. Navala, koju još pokuša Spitamene, svrši se zlo po njega. On bi potučen, a Massagete spasiše svoja plemena od plienjenja, kad se bijahu približili Makedonci, tim, što poslaše osvojitelju glavu odvažnoga druga svoga. Alexandar potroši dvie godine, da si podloži ove ratoborne narode; njekoliko mjeseci provede u Baktriani, gdje osta većina vojvoda, te nekrenu odanle prije, nego da započne vojnu proti Indiji.

www.crohis.com

Alexandar ostavi za sobom u ovih pokrajinah velikih, ali i groznih uspomena. U pustarah Oxa poslije dugoga puta pješke, na čelu svojih četa, premda umirući od žedje, nehtjede piti malo vode, koju nadje jedan od njegovih, nego ju izli po tlih, jer je nemogaše podieliti sa svojimi vojnici. U bojevih bijaše on u prvom redu i često dopade rane; ali nedopusti nikada drugim brigu, da vode čete na ovih čudesnih putevih, koji toliko puta zapanjiše neprijatelja, pogodjena neočekivanimi i odlučnimi udarci. U velikom lovu napadnut od lava odbije pomoć Lysimachovu, te ga svlada; no vojska zaključi, da kralj nesmije više pješke ni bez pratnje lov loviti. Njegova darežljivost, kao i njegova srčanost, bijaše bez kraja; od potrebe mu bijaše toliko uztrajnost, koliko žestoko oduševljenje. Makedonce priuči na to, da nesmatrahu ništa nemogućim. Još djelovaše jako na vojnike, osobito na novake, kada vidješe, da se je toliko velikih stvari izpunilo, te vjerovahu glasovom, koji se pronošahu o njegovu božanskom poreklu, o odgovoru Ammonovom, ob onoj tajnoj zmiji, koju nadje Philip prvi dan u bračnoj sobi. No pratnja Alexandrova bijaše više nevjerna. Njegovi drugovi od djetinjstva, njegove stare vojvode, sve to ponosno plemstvo makedonsko, njekoč tako slobodni prema svojim kraljevom, negledaše bez dubokoga nezadovoljstva ovo obožavanje Alexandrovo, koje je njih sve više zasjenjivalo.

Kada je Alexandar po Darijevoj smrti prihvatio običaje Persijanaca, metnuo si diadem, obukao bielu haljinu, i dopustio svojim ljubimcem, da nose grimizna odiela; kada se je naučio jezik pobiedjenikâ i primio u stražu svoju mladiće iz najotmenijih porodica zemlje, on nije popustio samo taštoj želji, da se igra *velikoga kralja*, nego učinio je nješto, na što ga je svjetovala politika. Nu Makedonci se uvriediše ovim zanemarivanjem njihovih narodnih običaja, te zavidješe tim obljubljenim Persijancem. Uzprkos svomu jakomu i bistromu umu nemogaše Alexandar naći medje, gdje bi se bila mogla izmiriti njegova prava kao osvajača Asije s obziri, koje mu razboritost nalagaše prema njegovim Makedoncem. Poput boga s dva obraza morao bi bio igrati dvie uloge u isti mah, da bi bio veliki kralj za Persijance, a ostao za svoje drugove kralj Makedonije; ovo bijaše nemoguć položaj, a sav obkoljen sumnjom i mržnjom. Jedan se podade oholosti i despotismu; drugi razvraćenosti i neposluhu. Već se je našlo izdajica i urotnika; on je dao pogubiti Philotu i smaknuti Parmeniona. Žalostan prizor pokaza godine 328. napredak ovoga dvostrukoga zla.

www.crohis.com

U Marakandi stadoše za svetkovine Dioskurâ njekoje nizke osobe, gataoci ili sophiste, kojih laskanja dizahu oholost kraljevu, uzvisivati Alexandra te ga postaviše nad oba ona božanstva i nad samoga Herakla. Klito, uvriedjen tim, poviče, da Alexandar nije sâm svega učinio, i da dobar dio slave pripada Makedoncem. I kad se stali umanjivati čini Philipovi, da se podignu nad njih junačtva njegova sina, stari vojvoda nije pazio više na granice; on počne hvaliti otca, naruga se Alexandru i pružajući prema njemu ruke reče: „Alexandre, bez pomoći ovih mišica bio bi poginuo kod Granika“. Pun vina i gnjeva neuzpregne se više kralj; uzme sulicu jednomu od svojih stražara te probode svoga spasitelja, svoga prijatelja. U njegovoj plemenitoj duši nastane brzo kajanje. Pripovieda se, da je odmah proplakao; da je sulicu okrenuo proti svojim prsim i htio da se probode, ali su ga zapriečili. Tri dana osta pod svojim šatorom stenjući i dozivajući Klita, proklinjući samoga sebe i odbijajući svaku hranu.

Krvi bijaše već dosta proliveno, ali Alexandar će ju još proljevati. Persijanci, koji ga praćahu, pokloniše mu se jednoč kao sinu Zeusa Ammona. Filosof Kallisthene Olynćanin, učenik i sinovac Aristotelov, uzdrži se od toga poniženja. Malo kasnije uroti se jedan mladić izmedju pratilaca kraljevih, po imenu Hermolaj, bivši težko osramoćen na kraljevu zapoviest, proti životu njegovu. Urota bi odkrivena, i Kallisthen bijaše u nju zapleten te pogibe zajedno s Hermolajem i sa sukrivci njegovimi. Ovo bijaše dobar čovjek, poštena i ponosita duša, čovjek velike krieposti. Njegova je smrt ljaga na Alexandru.

U Sogdiani primi Alexandar poslanike indijskoga vladara Taxila, kralja zemlje izmedju gornjega Inda i Hydaspa, koji ga pozivaše proti drugomu kralju, svomu susjedu Poru. Alexandar ostavi u Baktriani 10.000 pješaka i 3.500 konjanika, da čuvaju svu zemlju do Iaxarta. U istih zemljah nanovači toliko momčadi, da mu je povećala vojsku na 120.000 pješaka i 150.000 konjanika. Još jednom predje preko Paropamisa i stigne u dolinu Kophena, gdje mu dodje u susret Taxil. Dok se Perdikka i Hephaestion spuštahu niz tu rieku do utoka joj u Ind, pokori on sjeverno od Kophena ratoborne narode Aspasije, Assakence i Guraejce. Ova vojna trajaše do konca godine 327., te postade znamenita sbog zauzeća drugoga Aorna, gdje je po priči sâm Herakle zapeo. U Nysi i na gori Meru pomisliše, da su našli tragove putu Bakchovu, a to mu posluži, da ohrabri svoje Makedonce. U istinu im se činjaše, da idu

www.crohis.com

tragom boga i junaka, i da potamnjuju njihovu slavu. Napokon predje preko Inda, prodje zemlje Taxilove, gdje vidje u čudu brahmane u njihovu strogom životu te dodje na obale Hydaspa, gdje se spremaše Por, da im zakrči prelaz. Ovaj hrabri vladar zaustavi Alexandra na njeko vrieme, te bi nadvladan tek nakon krvava boja. On sâm bi ranjen i uhvaćen. „Kako želiš, da s tobom postupam? zapita ga pobjednik. — Kao s kraljem. — Ja ću to učiniti radi sebe samoga; što mogu sada učiniti za tebe? Kaži. — Sve sam ti kazao. — Povratit ću ti vlast i tvoje kraljevstvo i dat ću ti još". Alexandar održa svoju rieč; njegova plemenitost bijaše u skladu s njegovom politikom. Taxila nesmjede ostaviti bez suparnika, koji bi ga stezao. Alexandar utemelji ondje dva grada: jedan grad nazove *Nikeju* na uspomenu svoje pobjede, a drugi *Bukephaliju* na uspomenu Bukephala, svoga vjernoga i staroga konja, koji mu je poginuo od rana, kojih je dopao u boju. Hyphasis je skrajnja medja, dokle je dopro Alexandar. Tu se zaustavi ne zato, što bi bio iznemogao, nego s toga, što su ga vojnici njegovi na to prisilili. Iztrošeni umorom, izmučeni sedamdesetdnevnimi olujami i neprestanimi kišami, neimajući nego krpe, da se oblače, a oružje otupilo, sgražahu se od novih poduzeća, na koja ih htjede voditi Alexandar preko ogromne pustare, proti Gangaridom i Prasijcem, kojih kralj mogaše povesti proti njim 200.000 pješaka, 20.000 konjanika uz više stotina slonova. Prije nego predjoše preko duboke i brze rieke, koja bijaše pred njimi, sabraše se u hrpe i stadoše roptati. Alexandar sazove odmah vojvode. „Neimamo više daleko odavle do Ganga, govoraše im, i do iztočnoga mora, koje se sastaje s indijskim onkraj persijskoga zaljeva te okružuje sviet. Iz persijskoga zaljeva ćemo uzaći do Heraklovih stupova te podloživ si Afriku kao i Asiju, imat ćemo granice svieta za medje našemu kraljevstvu . . . Da ja nedielim s vami ni tegoba ni pogibelji, vaše bi klonuće duha imalo razloga; vi biste se mogli tužiti na nejednaki udes, koji bi metao na jednu stranu muke, a na drugu nagrade; ali pogibelji i napori, sve nam je zajedničko, a nagrada je na kraju puta. Ova zemlja? Ona je vaša. Ovo blago? Vaše je. Podloživ si Asiju izpunit ću, dà nadkrilit ću vaše nade. One, koji se budu htjeli vratiti k ognjištem svojim, vodit ću sâm natrag; a one, koji budu htjeli ostati, darivat ću neprocjenljivim blagom."

Poslije ovoga govora svi mukom zamukoše. „Onaj neka mi kaže, reče, koji ove nakane neodobrava." Opet mučanje.

www.crohis.com

Napokon jedan od starih častnika, Koeno, izreče misli svih, moleći ga, da ih pusti, da se vrate u Makedoniju: „tamo će on naći svu mladež pohlepnu za slavom i pripravnu, da zamieni stare vojnike.“ Ove rieči povladiše mu svi; a Alexandar uzmače srdit.

Drugi dan sazove iznova vieće vojvoda: „Ja nesilim nikoga, da ide za mnom; vaš će kralj ići napried, on će si naći vjernih vojnika. Koji se žele povratiti, prosto im je; kažite Grkom, da ste ostavili svoga vladara.“ Na to se zatvori u svoj šator; pod njim osta tri dana negovoreći s nijednim od hetaera svojih; on očekivaše, da će jedan od onih prekreta, kakovi nisu riedki u duhu vojničkom, promieniti njihove nakane. No vojska podjedno mukom mučaše. On i žrtvova po običaju, da bi mu bio put sretan. Znakovi bijahu nepovoljni. Zatim sabrav najstarije i najpovjerljivije hetaere reče im: „Budući da me sve zove natrag, javite vojsci, da odlazimo.“

„Na ovu viest zaviče množina od radosti; zatim poletješe k šatoru Alexandrovu te ga blagosivljahu, što je tako plemenit te je popustio samo iz ljubavi prema vojnikom. Na to razdieli on vojsku na dvanaest sborova, te im dade načiniti dvanaest ogromnih žrtvenika, visokih poput najviših tornjeva. Oni će biti spomenik njegovih pobjeda i svjedočanstvo njegove zahvalnosti bogovom. Kada su bili gotovi, odredi žrtve po obredu grčkom, gimnastičke i konjaničke igre, podloži svu zemlju čak do Hyphasisa gospodstvu Porovu te dade napokon znak za odlazak.“ . . . .

Alexandar se ukrca s jednim dielom svoje vojske na Hydaspu, gdje je sakupio 2.000 ladja. „Ušav u svoju ladju, uzme zlatnu čašu, stupi na kljun te izlije žrtvu u rieku; zazove njezina boga i boga Akesina, koji se spaja s Hydaspom, da se izlije u Ind; zazove i Inda, a poslije žrtve ljevanice na čast Heraklu, otcu svoga roda, Ammonu i drugim bogovom, koje je štovao, zatrubi trublja te naviesti odlazak brodovlja.“ Ostala vojska sliedjaše uz obale.

Ploveći niz Hydasp, Akesin i Ind primi Alexandar pokornost narodâ uz ove rieke. Njekoji se ipak oprieše, medju ostalimi Mallci i Oxydrake. Obsjedajući jednu mallsku tvrdju malo nije zaglavio radi svoje silne hrabrosti. Prvi se bijaše popeo na zidove; tri ga častnika njegova sliedjahu. No ljestve se slomiše, a Alexandar u visini, na vrhu zida, izvrgnut svim strielicam, strovali se sâm unutar tvrdje. Stisnuv se k zidu i zaštitiv se panjem, nedade neprijateljem k sebi, poubija naj-

www.crohis.com

hrabrije, koji su se približili, ali napokon pade pogodjen strjelicom. Srećom bijahu već uza nj ona tri njegova druga, te ga zakloniše svojimi štitovi. Ovaj odpor dade vojnikom vremena, da predju preko zida i da ih dodje množina na pomoć. Alexandra donesoše onesviještena pod šator njegov. Dugo ga držahu mrtvim i nedadoše se uputiti, dok ga nevidješe, gdje se vozi na svojoj ladji, gdje ide na kopno i gdje se diže na konja pred njimi. Nakon sretne vožnje po Indu uz njekoliko bojeva dodje do otoka Patale, koji nije drugo nego delta, načinjena od ušćâ ove velike rieke (325. godine).

Došavši Alexandar dovle zaputi se na zapad. U ovih pokrajinah, koje vladaoci Asije nisu vidjeli prije njega, ostavi nebrojenih tragova svoga puta i svojih velikih osnova prosvjetnih. Svuda je utemeljivao na svom putu gradove, na svih prikladnih mjestih, miešajući svoje vojnike s urodjenici, koji imadjahu, barem više njih, čuvati njeko vrieme grčku prosvjetu, koju je on ondje ostavio, a njekoji su preživjeli viekove, da živu sve do danas. Osnova mu bijaše tada, da će ići s većim dielom vojske svoje po kopnu; no dok bude on prolazio zemljami, kojih nisu još vidjeli njegovi vojnici, njegovo je brodovlje pod zapovjedničtvom Nearcha imalo iztražiti južne obale njegova kraljevstva i vratiti se iz Inda u ušća Tigra. Čim nastadoše povoljni vjetrovi, zaplovi Nearch ovim okeanom, kojega plimi i osjeci se Grci s početka čudiše kao novoj stvari. Alexandar, koji je želio ovim načinom spojiti Euphrat i Ind, pokaže trgovini utočišta i izhodišta. Prije nego ostavi deltu Inda, podiže ondje tvrdju, da si osigura pokornost; izkopa bunare, načini luku, skladišta i brodarnice. Pod konac mjeseca augusta 325. godine provali daleko na zapad u zemlju Arabita i Horita, gdje ostavi novu Alexandriju u Rambakiji, zatim prodre u pustinje gedrosijske.

Vojska izkusi skoro u ovom vrućem i gibivom piesku najveće tegobe, vrućinu, žedju i glad. Izgubiše mnogo teretnih životinja, sprema dapače i vojnika. „Vojska, veli Strabon, spasi se datuljami, kojih bijaše mnogo pokraj rieka.“ Alexandar dieljaše sve nevolje s vojnici svojimi, i on je veći u tih nevoljnih i težkih kušnjah, nego kada pokazuje na bojištih ili u bojevih prostu odvažnost hrabroga vojnika. Nakon dva mjeseca stigne u Karmaniju te nadje vozove sa živežem, koje su poslali susjedni satrapi. Tada, ako je vjerovati Diodoru i Quintu Curciju, nakon oskudica sliediše zabave i slavodobitan put od sedam dana, na kojem se je Alexandar vozio na kolih u odielu Bakchovu. Arrian drži za priče ovo pripoviedanje.

www.crohis.com

U Pasargadi, kuda prodje, dade Alexandar popraviti sjajan grob Kyrov, koji je bio oplienjen. Zatim prodje Persepolom u Susu. Tu kazni smrću više nevjernih i globećih satrapa. Jedan od njih Harpal, satrap babylonski, neusudi ga se dočekati, već pobježe s 5.000 talenata te si kupi 6.000 plaćenika. Tim se načinom razide po Asiji mnogo Grka prodavajući onomu, koji im više plati, svoju službu. Alexandar zabrani svojim satrapom držati ovakve straže, te pokuša nadvladati ovu nestalnu silu bez zapta i opasnu, utemeljiv pomoću njihovom naseobe u Persidi. Ova nakana se tek poče izvoditi.

Uzprkos njegovu primjeru i trudu nenapredovaše sdruženje obaju naroda. Već si bijaše uzeo za ženu Roxanu; on se oženi još Barsinom, starijom kćerju Darijevom. Hephaestionu dade za ženu Drypetu, sestru Barsininu, te uda najotmenije Persijanke uz bogat miraz za najveće častnike svoje. Na jedan se dan sklopi tako preko 90 brakova, a da bude vez izmedju Alexandra i častnika mu čvršći, bijaše samo jedan obred. Sve vojnike pozva, da sliede njegov primjer; i on davaše onim svadbene darove, koji uzimahu Asijanke za žene; 10.000 ih se dade upisati. Prizor nevidjen sliedjaše za ovimi sjajnimi svetkovinami. Kalan, brahman, kojega je Alexandar doveo iz Indije, stupi na lomaču na oči ciele vojske. Bijahu mu 73 godine, a bolest ga je imala srušiti. Volio je svetčano umrieti, nego li tužan i žalostan čekati na smrt. On je izgubio malo dana, a taština njegova steče glas njegovu imenu.

Ove ženitbe bijahu izvrstno sredstvo, da se sliju oba naroda. Alexandar pokuša isto u ustrojstvu vojske svoje. Satrapi mu poslaše sbor od 39.000 persijskih mladića, koje nazva svojimi epigoni, te ih dade naoružati i uvježbati poput Makedonaca. Ovi gledahu priekim okom tu novu četu. Zaboravivši na dobročinstva Alexandrova, koji im je platio još 20.000 talenata dugova s prijateljskom pripravnošću, pobuniše se i svi zahtievahu povratak. Alexandar sidje gnjevan sa svoga sjedišta te pograbi trinaestoricu najvećih buntovnika iz sredine množtva, koje je roptalo, pa ih osudi. Zatim se popne opet na svoje mjesto, dozove im u pamet obširno, koliko moći, blagostanja i slave imadu zahvaliti otcu njegovu Philipu i njemu: „Putujte, reče im; kažite Grkom, da se je Alexandar, ostavljen od vas, povjerio barbarom, koje je pobiedio!“ Na to otide pod svoj šator, te dva dana nehtjede vidjeti ni svojih najbližih prijatelja. Treći dan pozove otmene Persijance, porazdieli medju njih zapovjedničtva nad četami te si sastavi sasvim persijsku

www.crohis.com

vojsku. No tu viest Makedonci nemogahu podnieti, da bi ih zamienili Persijanci u ljubavi k Alexandru; hrpimice poletješe pod šator njegov moleći ga, da im se pokaže, proseći ga, da im oprosti. On stupi pred njih; videći njihovu poniznost i očajavanje njihovo, bude svladan te sjedini svoje suze s njihovimi: „Vi ste svi porodica moja, tako poviče on, drugčije vas neću više zvati!“ Gostba s 9.000 gostiju, na kojoj je bio i Alexandar, potvrdi to izmirenje. Zatim odpusti po njihovoj volji 10.000 Makedonaca, koji su bili ili radi starosti ili uslied rana nesposobni za bojeve. Osim potrebita novca za put dade svakomu po talenat, te ih povjeri Krateru, jednomu od svojih ljubimaca, da ih odvede kućam njihovim.

U to doba stigne Alexandra velika žalost. On izgubi Hephaestiona, svoga najboljega prijatelja. Pogreb mu priredi takav, kakva nije nikad nitko imao: na nj potroši, pripovieda se, preko 52 milijuna; on upita Ammonovo proročište, imali Hephaestion biti štovan kao junak ili kao bog? Da zaboravi na tugu, udari na brdjane kossaejske, da si ih podloži. Sve zarobljenike dade pogubiti; ovo bijahu bez dvojbe žrtve prinesene novomu bogu. Povrativ se napokon u Babylon, nadje poslanstva sa svih strana tada poznatoga svieta. Iz Italije dodjoše: Brućani, Lukanci, Etrušćani; iz Afrike: Karthažani, Aethiopljani, Libyjci. Europski Skythe nadjoše se zajedno s Kelti i Iberci. Makedonci doznaše za nepoznata imena te se smatrahu pozvani za sudce od narodâ, za koje neznadjahu niti da ih ima niti gdje im je postojbina.

Sred ovih poklona, i da ih opravda, snovaše Alexandar samo velike osnove. „Po jednih htio je obići Arabiju, proći duž Aethiopije, Libyje, Numidije i mimo gore Atlasa, proći stupove Heraklove, prodrieti do Gada i povratiti se onda Sredozemnim morem, podloživši si prije Karthagu i cielu Afriku . . . . Po drugih kanio je ići preko Ponta Euxina i Pala-Maeotskoga proti Skytham. Njekoji misle dapače, da je namjeravao poći na otok Siciliju i na predbrežje Iapygijsko, vabljen velikim imenom Rimljana.“ Arrian se vara, jer rimsko ime nebijaše još veliko. No to stoji, da je Alexandar dao sagraditi u Phoenikiji 1.000 ladja, koje su se imale prevezti do Thapsaka, a odanle spustiti se niz Euphrat u Persijski zaljev. I to stoji, da je poslao tri ekspedicije na obale Arabije, da se popune izvješća Nearchova. Najsmjeliji bijaše Kilinčanin Hieron, za kojega se čini, da je prošao svu iztočnu obalu poluotoka. U sličnu svrhu bi poslan Heraklide na Kaspijsko more, gdje je imao sagraditi brodovlje.

www.crohis.com

Čekajući, dok bi mogao poduzeti nova osvajanja, zabavljaše se nutarnjim popravljanjem. Kraj Babylona dade izkopati luku za 1.000 ladja kao zakloništa za njih. On dade osnažiti nasipe, koje su metnuli persijski kraljevi u dolnji Tigar, da zaprieče brodarenje. Sam se preveze preko jezera Pallakopa, u koje se izlieva Euphrat, kada kopni snieg, ali gdje se onda voda gubi bez koristi. S toga odluči bolje urediti sticališta vode, koja izcrpljuju rieku. 10.000 ljudi radilo je tri mjeseca na ovom poslu. Kada je Alexandar jednom brodio po jezeru blizu mjesta, gdje su se dizali grobovi njekojih starih kraljeva, odnese mu vjetar diadem, koji ostane na grobnom grmu. Njeki mornar skoči u vodu, da ga natrag donese, te ga metne na glavu, dok dopliva do kraljeve ladje. On bude nagradjen, no kasnije pogubljen zato, jer su chaldaejski svećenici u ovom činu nalazili znamenje smrti. Nakon njekoga vremena učestaju nesretne slutnje, sâm duh Alexandrov bude od njih obuzet, i da protjera ovaj nemir, poda se bez mjere gostbam, gdje je toliko puta on i otac njegov izgubio pamet. Radi zemljopisne širine Babylona bijaše ova neumjerenost gotova smrt. U istinu ga nakon premnogih, dugotrajnih gostba uhvati groznica, koje klicu su mu usadili možda mijasmi močvare pallakopske. Deset ga je dana ona mučila; a jedanaestoga izdahne dne 21. aprila godine 323. Njekoliko tjedana prije došli su poslanici grčki, da ga nazovu bogom i da mu se pomole.

Alexandru nebijahu ni pune trideset i tri godine, kada je umro. Sila je bila malo ne dovršila svoje djelo: do mudrosti bijaše, da učini svoje. Jeli bio ovaj drugi posao nad njim? Ono malo, što je dopustio, da se vidi od osnova politike njegove, pokazuje, da bi ga bio mogao izvesti:

Pobiedjenici predobiveni obzirî pobjednika i sdruženi njegovimi osnovami;

Trgovina, sveza naroda, razširena na ogromnom prostoru i videći pred sobom puteve ili nove ili osigurane, koje joj je Alexandar otvorio, luke, brodarnice, utočišta ili postaje, koje joj je pripravio;

Obrt živo pobudjen ovim neizmjernim blagom, prije mrtvim, a sada puštenim u sviet darežljivom rukom osvajača;

Grčka prosvjeta donesena i posadjena na tisuću točaka tolikimi naseobami, od kojih samo jedna, Alexandrija, primi i razširi naskoro neizcrpivo obilje bogatstva i ideja;

Narodi, ideje, vjerozakoni, pomiešani, sliveni u veličanstveno jedinstvo, odakle će izaći nova prosvjeta.

*

www.crohis.com

Evo što je Alexandar pripravio i zašto se sviet poslije dvie tisuće godina zaustavlja i klanja pred imenom ovoga mladoga pobjednika.

Ali, jeli Grčka, kojoj pišemo poviest, što dobila tim? Pobjeda Alexandrova skovala joj je lance, a sa slobodom je palo ono duševno kretanje, koje je proizvela sloboda. Grčka je vidjela, da se premještaju stožeri moralnoga svieta, i da Pergam, Alexandrija zamjenjuju Athenu; a Ephes, Smyrna Korinth. Ne samo da je Athena prestala biti oplodjivana onim obiljem muževa, pjesnika, umjetnika, filosofa, koji su za Perikla vrvljeli k njoj sa svih strana Sredozemnoga mora, nego će se i izcrpsti dajući iztočnim dvorovom vojvode, ministre, parasite i vojnike. Svaki, tko je mogao biti na čast otačbini, otići će u tudju službu. Svaki sok, svaka plemenita krv, svaki voleum, svako častohleplje bježati će od nje. Život će ju ostaviti, da se vrati u svoje asijske i afričke naseobe. Muse neće više pjevati po svetoj dolini, nego još zadnji put na Siciliji i u Kyreni; a onda ništa više. Umjetnost i govorničtvo preći će na Rhod, filosofija na obale Nila, znanost u Syrakusu. I Aristotele, koji je, živući do 13 godina u Atheni (335—323), napisao ondje sva velika djela svoja, ostavlja ju, da se nevrati više. Lykurg je došao umrieti u nju; a izgubit će još Demosthena i Phokiona, kojih neće nitko zamjeniti. Sve do bogova propada. Alexandar, dižući svoja prava osvajačka na Olymp, dade drugo mjesto za Olympijom hramu i bogu Ammonu, ali pred Delphi. Grčka neće imati ni tu utjehu, da vidi Asiju, gdje se koristuje njezinimi gubitci. Izgubivši silu, da se širi, grčki duh neće nositi u svojoj novoj otačbini za poesiju i umjetnost onih sladkih i zdravih plodova, koje je, pobudjen i suspregnut u isti mah, toli darežljivo dielio na podnožju Hymeta i Parnasa.

www.crohis.com

POGLAVJE XXII.

Grčka poslije Alexandra do smrti Pyrrhove (323.—272.).

Prva odredba o nasljedstvu Alexandrovu (323.). — Smrt Perdikkina (323. do 321.); Antipatar; Polysperchon; Eumene (321.—316.). — Mir godine 311.; Antigon; bitka kod Ipsa (301.). — Grčka; lamijski rat; smrt Demosthenova (322.) i Phokionova (317.). — Provala Galla (280.—279.); smrt Pyrrhova (272.).

Alexandar je mnogo osvojio, al ništa utvrdio: jer nije imao kada. Asija, zauzeta naglim prolazom poput ogromna pliena, očekivaše iz ove moćne ruke nov oblik, novo ustrojstvo, novu prosvjetu, no ova silna ruka se je sledila. Kao oni veliki slikari, od kojih imademo brze nacrte, Alexandar nije mogao nego na svih točkah osvojene zemlje nabaciti njeke naputke svoga veleuma, njeke silne poteze, koje su imali najvještiji od njegovih nasljednika složiti: sve bijaše začeto, ništa nebijaše gotovo.

Tko bi bio mislio, da će ga bog pogubiti, i to tako brzo, u jakoj dobi i sred osnova njegovih? Njegova smrt zapanji sviet. Sliedeće noći stajaše vojska pod oružjem, nukana nekakvim strahom, kao da se nalazi u blizini neprijateljâ. Žitelji babylonski zatvoriše svoja vrata, nerazsvjetljivahu svojih kuća, ostadoše kod kuće nepomični, uznemireni, pazeći na svaku buku i misleći svaki čas, da će se ta strahovita vojska, do tada držana na uzdi ugledom živoga gospodara svoga, razići na nasilja i haranja.

Kada osvane dan, sastanu se stražari kraljevi, kojih broj je bio po Hephaestionovoj smrti umanjen na sedmoricu, te sazovu ostale častnike; no vojnici umješe dobro učestvovati u ovom viećanju. Oni posjednu ulaze, koji su vodili u viećnicu. Čim opaziše prazan prestol, na kojem bijaše položen samo diadem, kraljevsko odielo i oružje osvajačevo, začuše se glasovi žalosti. Kada udje Perdikka, nastane tišina. U njega bijaše prsten Alexandrov, kojim se pečaćahu važne stvari; predao mu ga je na samrti. On ga položi na prestol i izjavi skupštini, da joj ga daje na razpolaganje. Primjeti jošter, da treba, očekujući, da će Roxana poroditi diete, koje nosi pod srdcem, na

www.crohis.com

korist sviju birati poglavara, kojemu bi se svi pokoravali. Perdikka se nadaše, da će ovaj čedni govor preporučiti njegov izbor. Ali ga nada prevari. Nearch predloži, da se nečeka na neizvjestan porod Roxanin. „Nasljednik Alexandrov se je već rodio, reče, a to je Herakle, Barsinin sin, njemu pripada diadem". Ovaj im predlog neomili; vojnici to posviedoče halabučnom vikom. Na to reče Ptolemaej, da se Makedonci nemogu pokoriti ni Barsininu ni Roxaninu sinu, nego da treba, da prestol ostane prazan, a vlada da se povjeri bivšim viećnikom kraljevim. Ovaj predlog omili vojvodam, ali uvriedi jako ljubav vojnikâ za krv Alexandrovu. Zabaciše ga te zaključiše, da se povjeri vlada nad Asijom Perdikki i Leonnatu, a nad Europom Antipatru i Krateru do poroda Roxanina djeteta, koje će biti nasljednik Alexandru, ako bude mužko.

Za ovoga prizora bijaše otišao Perdikkin neprijatelj Meleagar k pješadiji, koja zavideći konjaničtvu, kao aristokratskomu dielu vojske, na koju se oslanjaše Perdikka, htješe si izabrati posebnoga vladara: to bijaše Arrhidaej, sin Philipov i Thessalke Philinne. Po žilah Arrhidaejevih netecijaše barbarska krv; to ga učini povoljnim, uzprkos zabitnosti, u kojoj ga držaše Alexandar sbog slaboumlja. Meleagar ga dovede; a pješadija ga sprovede do dvorane, u kojoj viećahu vojvode. Oni uzkratiše potvrdu ovomu izboru. Vojnici priećahu, a Arrhidaej sjede na prestol. No 600 odabranih vojnika, postavljeni od Perdikke, stražahu vrata od sobe, gdje bijaše tielo Alexandrovo. Množtvu naroda htjedoše uzkratiti pristup; nastade borba; već lećahu striele na Perdikku, već se proljevaše krv; posredovanje drugih vojvoda zaprieči veću nesreću. Konjaničtvo ostavi ozlovoljeno Babylon. I Perdikki priećaše pogibelj, s toga otide. Više je dana bilo straha od kakova krvava sukoba. Ipak dovede opasnost ovoga položaja do sbliženja. Perdikka i konjanici povratiše se. Složiše se, da će Arrhidaej dieliti prestol s Roxaninim sinom, ako ga porodi; da će biti Antipatar na čelu vojske u Europi; da će Krater upravljati poslovi, koji podpadaju pod vlast Arrhidaejevu, a Perdikka da će zapoviedati konjaničkoj straži, zapovjedničtvo, koje je bilo slično, čini se, na dvoru persijskom predsjedničtvu ministarstva. Meleagra podčiniše Perdikki.

Za njeko vrieme kasnije dade Perdikka Arrhidaeju pregledati vojsku, na kojega je bio brzo dobio velik upliv. Sred smotre, kao da radi po njegovu nalogu, dade pohvatati 300 najvećih nezadovoljnika izmedju onih, koji mu se opirahu, i

www.crohis.com

baciti pod noge slonovom. Meleagar, obaviešten o ovom strašnom pomoru, pobježe u jedan hram; Perdikka ga dade u njem ubiti.

Evo kakovi prizori nereda su nastali nakon smrti Alexandrove, i evo početak *krvavih pogreba*, koje bješe on sâm naviestio. Vide se zahtjevi vojvoda, čuvstvovanja vojske, nada sve ogromna praznina, koju je ostavio osvojitelj, i neizvjestnost, u koju je nestašica baštinika bud kakove vrstnoće bacila sve stvari. Diete u utrobi materinoj, drugo diete nezakonito jedva rodjeno, nesposoban brat: takovi bijahu članovi ove jadne porodice. Žene bijahu: Olympija, mati Alexandrova; Kleopatra i Thessalonika, njegove sestre, Eurydika, njegova nećakinja; napokon njegove supruge Roxana i Barsina. Medju svimi timi većinom neznatnimi osobami imadjaše samo jedna odlučnosti: to je Olympija, ali ona ju pokazivaše samo na pletke i zločinstvo.

Mi nećemo pripoviedati poviest ovih nasljednika Alexandrovih. Oni su doduše Grci, ali njihove države nisu više Grčka, i ova malena zemlja je kao izgubljena u neizmjernoj baštini, oko koje se otimlju s oružjem u ruci. Mi ćemo dakle samo jednu rieč reći o njihovih svadjah, da dodjemo na mjesta, s kojih je potekao onaj veliki prevrat, koji je promienio lice iztoku, ali nije vratio Grčkoj ni sreće ni veličine.

Perdikka si je smjelim činom pribavio ugled regenta. Da si ga sačuva, morade predobiti za sebe vojvode; on razdieli medju njih pokrajine, a neuzme nijedne za se, da bi se činilo, da ima vlast nad svimi. Ptolemaej, sin Lagov, dobi tako Aegypat; Leonnat Mysiju; Antigon Phrygiju, Lykiju i Pamphyliju; Lysimach Thrakiju; Antipatar i Krater Makedoniju; Eumene Kappadokiju, koju si morade izvojevati; Laomedont Syriju; Pithon Mediju; Peukeste Persidu. Mi spominjemo samo poglavice.

Najprije se pobuni 23.000 Grka u nutrini Asije, koje je bio Alexandar ondje naselio, te htjedoše da se povrate u otačbinu svoju; Pithon ih pogubi. U Maloj Asiji branjaše kralj Ariarathe Kappadokiju proti Thračaninu Eumenu, njekadašnjemu tajniku Alexandrovu, kojemu je taj dio pripao. Antigon nehtjede pomoći ovomu tudjemu došljaku, da dodje do svoje pokrajine, i Perdikka bi prisiljen doći mu u pomoć s kraljevskom vojskom. Pobiediv Antigona mišljaše, da će lahko pobiediti i Ptolemaeja, koji smatraše Aegypat već svojom otčevinom. No vlastiti ga vojnici ubiše, kad se je vozio preko Nila, i njegova smrt učini bezkoristnom pobjedu Eumenovu nad Kraterom (321.).

Antipatar, upravitelj Makedonije, prihvati se odmah vladanja. Ondje bijahu sad dvie težnje jedna proti drugoj: vojvode,

www.crohis.com

koji si htjedoše prisvojiti svoje pokrajine i iz njih načiniti nezavisne države; vladalac i kraljevska porodica, koji htjedoše uzdržati jedinstvo države. Antipatar umre, a da nije imao vremena, da potuče vojvode i da sastavi nov savez. On ostavi svoj naslov radje svomu prijatelju staromu Polysperchonu, nego li svomu sinu Kassandru (319). Kraljevska se porodica nemogaše oslanjati na ovoga slaboga čovjeka; nego imadjaše vještoga branitelja u Eumenu, koji, nazvan vrhovnim vodjom kraljevske vojske, nastojaše, da se uzdrži u Maloj Asiji proti Antigonu. Otevši mu poraz kraljevskoga brodovlja gospodstvo nad morem, hoćaše sdružiti u sredini Asije satrape naoružane proti Seleuku Babylonskomu, drugomu vojvodi, koji je težio za samostalnošću. Antigon podje za njim (317), a Eumene bude mu predan nakon sjajnih junačtva od svojih vlastitih četa. Antigon ga dade pogubiti. Od ovoga časa bi kraljevska porodica bez obrane prepuštena neprijateljem svojim (316).

U ostalom ova se je porodica sama uništivala, kao što su se uništivali vojvode medju sobom. Olympija u savezu s vladaocem Polysperchonom pogubi Arrhidaeja i njegovu ženu Eurydiku, kao što je već pogubila Roxana Statiru, jednu izmedju žena Alexandrovih. No Kassandar, koji se otimaše s vladaocem oko naslova njegova, dočepa se Makedonije, obsjedne Olympiju u Pydni, uhvati ju, te dade kamenovati po vojnicih svojih ovu majku Alexandrovu (315). Dobiv već prije u svoju vlast Roxanu i njezina sina Alexandra Aega, uze Thessaloniku za ženu, drugu sestru osvajačevu, te steče tako pravo na svoju baštinu. Makedonija, Thessalija i najveći dio Grčke pokoravaše mu se. Athena, koja se smatraše jedan časak slobodnom, morade primiti njegova namjestnika Demetrija Phalerskoga, koji barem razborito upravljaše njom deset godina u ime novoga kralja makedonskoga.

Smrću Eumenovom dobi Antigon svu Asiju. Seleuk, upravitelj babylonski, prepusti mu ju bez boja te pobježe u Aegypat k Ptolemaeju, kojega nagovori na rat u isto vrieme, kada su se Lysimach u Maloj Asiji i Kassandar u Europi naoružavali proti onomu, koji hćaše sjediniti čitavu državu Alexandrovu. Antigon i njegov sin Demetrij Poliorkete stajahu na čelu ovomu strašnomu savezu. No pobjeda Ptolemaejeva nad Demetrijem kod Gaze godine 312. pak napredovanje Seleukovo, koji se je povratio u Babylon, učiniše mir godine 311.

Ovaj mir ostavi svakomu ono, što imadjaše, a prestol makedonski obeća Alexandru Aegu. Ovo obećanje plati životom

www.crohis.com

nesretni kraljević; Kassandar, koji bijaše tim lišen prestola, dade ga s materom smaknuti (310). Polysperchon, gospodar Sikyona i Korintha, učini to isto s Heraklom, drugim sinom Alexandrovim; a sestra osvajačeva Kleopatra bi u isto doba pogubljena na zapoviest Antigonovu.

Ovaj ugovor zajamči i slobodu grčkim gradovom; no nijedan od suparnika nehtjede izvesti ovaj članak, zahtievajući svaki od svojih protivnika, da ga oni izvedu. Antigon, koji imaše tim najviše dobiti, posla svoga sina, da oslobodi Athenu, gdje uzpostavi demokraciju (308). Sliedeće godine uništi isti Demetrij kod Kypra aegypatsko brodovlje te primi naslov kralja, kojim se uresiše odmah svi suparnici. Vojna, koju vodjaše na kopnu proti Ptolemaeju, neuspje ni malo; nebijaše sretniji obsjedajući Rhod, koji se hrabro branjaše, akoprem vješto jurišaše na nj, te bi prisiljen vratiti se u Grčku, da zaustavi napredovanje Kassandrovo.

Antigonov sin protjera lahko makedonske posade s Peloponnesa i iz Attike, te si dade podieliti naslov, koji su imali Philip i Alexandar, naslov vrhovnoga vojvode grčkoga. No Kassandar, Ptolemaej, Lysimach i Seleuk, koji se vrati s vojne iz Indije, stekavši slave i pliena, načiniše nov savez proti Antigonu. On izgubi kod Ipsa (301) krunu i život. Ova bitka odluči, da će biti država Alexandrova uviek razdieljena. Tri velike države: Syrija, Aegypat i Makedonija postaše od njezinih dielova, koje odgovarahu trima različitima narodnostima. Četvrta kratkotrajna Lysimachova država (Thrakija i Mala Asija do Taura) trajaše samo do smrti svoga utemeljitelja, kojega dade smaknuti Seleuk 281. godine.

Dok su se nasljednici Alexandrovi otimali u Asiji za nekoje komade grimiza, nastojaše Grčka opet steći slobodu, ali pade u još veće robstvo. Demosthene življaše u Atheni za svega vladanja Alexandrova kao duša narodne stranke; no on šutjaše, nenalazeći sgode novomu uspješnomu trudu. U ostalom Alexandar štedjaše Athenjane, te nepropusti nijedne sgode, da zabavi njihovu taštinu svojimi uspjesi. Kada je Harpal, taj nevjerni častnik, koji je pobjegao iz sredine Asije s blagom kraljevim, došao u Athenu medju one, koje je predobio za se, da načini u Grčkoj stranku i da zasnuje bunu proti Alexandru, bijaše medju njimi, kažu, i Demosthene. Ovaj čin nije siguran. Prijatelji Makedonije obtužiše ga zato i učiniše te bi osudjen na veliku globu. Nemogući je platiti, ode u progonstvo, ali se nije mogao jako udaljiti od Athene. Vidjahu ga, gdje se potuca

www.crohis.com

po primorju troezenskom ili po aeginskih gorah upirući oči uviek na obalu Attike, ili još više na Megaru.

Čim je stigao glas o smrti osvajačevoj preko mora, pošalje Athena poslanike u sve grčke gradove, da ih predobije za savez proti Makedoncem. Demosthene se pridruži ovomu poslanstvu, razpali sve duhove te ih podtakne, da su stali pod oružje, a ovaj se rat zove lamijskim. Za nagradu rieši ga Athena progonstva, koje je bilo odredjeno proti njemu, te ga sjajno primi.

Ovu junačku nerazboritost nagradiše s početka uspjesi; Antipatar, kojemu je bio Alexandar povjerio upravu Makedonije s dužnošću, da bdije nad Grčkom, i da ju drži na uzdi, podje brzo proti njim, koje je zvao buntovnici. Kod Lamije u Thessaliji bi potučen: no vodja, koji je dobio ovu pobjedu, Leosthene, pade sâm u jednom čarkanju, a njegov nasljednik nije umio zapriečiti sjedinjenje pomoći, poslane Antipatru, i Grci izgubiše bitku kod Krannona (322), a u isto doba smrvi kraljevsko brodovlje athensko. Saveznici klonuše svi duhom i Athena zamoli za mir. Antipatar zahtievaše, da se u Munychiji smjesti makedonska posada, plaćenje ratnih troškova i glavu Demosthenovu.

Veliki se govornik uteče u hram na otoku Kalauriji. Vojnici ga nadju tamo. Da zaprieči, da nepovriede svetost mjesta, obeća im, da će utočište ostaviti, čim napiše svoju zadnju odredbu o domaćih stvarih svojih. Onda uzimajući svoju pločicu, metne u usta pisalku, kojom je pisao. Ovo bijaše njegov običaj, kada je mislio i pisao. Ovaj put je imao u njoj jak otrov. Pošto ju je držao njeko vrieme u ustih, pokrije si haljinom glavu. Vojnici, koji su stajali na vratih hrama, smijahu mu se te ga držahu kukavicom. No kada osjeti djelovanje otrova, odkrije se te se digne, da izadje. „O Poseidone, reče, živ izlazim iz hrama tvoga; no Antipatar i Makedonci neće biti manje okaljani smrću mojom“. Jedva izgovori ove rieči, već počne teturati. Zamoli, da ga podupru, da može ići; i kako otide izpred žrtvenika božjega, pade i umre. Athena mu podigne kip, i ureže na podstavak kipa: „Demosthene, da ti je bila sila, kolika ti je bila rječitost, Grčka nebi danas nosila okova.“

Drugoga velikoga gradjanina athenskoga Phokiona stiže doskora ista sudbina. On bijaše osbiljan čovjek, koji mišljaše, da je čovjek tim slobodniji, čim manje treba. Tako nije činio za svoje tielo ništa osim najpotrebnijega. Kad je bila vojska na putu, išao je uviek na čelu vojnika bosonog, bez kabanice,

www.crohis.com

ako nebijaše prevelike studeni. Za takova čovjeka bijaše zlato nepotrebito. Tisuću prilika imaše, da se obogati, ali on ostade siromašan do smrti. Philip i Alexandar kušahu ga potajno predobiti; on im odbijaše darove. „Držim do toga, da budem dobar, govoraše, ali nije dovoljno činiti se, nego treba u istinu biti.“ Nutkahu ga, da ih uzme, ako ne za sebe, a ono barem za djecu svoju. „Ona će činiti, kao i ja“, odgovori; „ako su mi slična, netrebaju im, u protivnom slučaju ja neću da podupirem nepoštenje njihovo“.

Kao vodja bijaše veoma vješt, i Athena mu povjeri zapovjedničtvo nad svojom vojskom četrdeset i pet puta. Kao govornik imaše veliku silu, kriepost svoju. Kada bi ga Demosthene vidio, gdje se diže, da mu odgovori, rekao bi: „Eno sjekire za moje govore.“

No treba takodjer priznati, da je Phokion, čangrizalica i zanovjetaš, pripadao medju one ljude, koji želeći najbolje služiti kojoj stvari, pokvare ju unapried, bez prestanka opetujući, da se nemože postići, što osujećuje sve napore i prieči požrtvovnost. Kada bi Demosthene svojim oduševljenjem za slobodu sasvim razpalio Athenu, govorio bi Phokion. „Tući se nije potrebno, jer ćemo biti sigurno potučeni.“ No, oprovrgavajuć sâm sebe, potukao je jednom svoje prijatelje Makedonce na Euboeji, odakle ih je protjerao; drugi put u Thrakiji, gdje je oteo Byzantij iz njihovih ruku. Da su Demosthena ubili, shvaćam. Morali su u prilog svojim osnovam pod svaku cienu ušutkati taj silni glas: no Phikionova smrt bijaše nezahvalnost s njihove strane.

Godine 317. otimahu se dvojica oko Grčke: Polysperchon, kojemu je, kako vidjesmo, ostavio Antipatar vladu nad cielom makedonskom državom; i Kassandar, sin Antipatrov, koji ju prisvajaše u ime Arrhidaeja kao baštinu, i koji, budući gospodar Makedonije, koje upravu mu je predao otac, željaše pripojiti joj Grčku. Da uništi upliv njegov u ovoj zemlji, koji se oslanjaše na aristokraciju, proglasi vladalac odluku, kojom pozva natrag prognanike i uzpostavi narodne vlade; prijatelji Kassandrovi, pristaše protivne stranke, biše izgnani iz svih gradova. Medju timi bijaše Phokion. Polysperchon nezadovolji se njegovim progonom; on zaište od Athenjana, da ga pozovu na sud s njekoliko njegovih prijatelja. Phokionu bijaše tada 80 godina.

Kada opaze ovoga dobroga čovjeka, koji se je pojavio medju obtuženici, mnogi si gradjani pokriju lice te proljevahu gorke

www.crohis.com

suze. Jedan se samo usudi dići se i kazati, pošto je makedonski kralj poslao narodu presudu tolike znamenitosti, da je pravedno iz skupštine odstraniti tudjince i robove. No skupština zabaci odlučno ovaj predlog i poviče, da bi trebalo kamenovati toga neprijatelja naroda. Nitko se više neusudi govoriti za Phokiona; on si sâm tek s velikom mukom pribavi posluh: „Athenjani, reče on, je li pravedno ili je nepravedno, što nas hoćete pogubiti? — To je pravedno, odgovoriše njekoji. — Kako možete biti sigurni, kada nećete, da nas saslušate?“ No videći, da ga neće dalje da slušaju, stane u sredinu naroda: „Izpoviedam, reče, da sam počinio nepravde za svoje uprave; i da ih okajem, osudjujem se sâm na smrt. No zašto vodite ove, koji su sa mnom, na smrt, pošto vam ništa sakrivili nisu? — Jerbo su tvoji prijatelji“, odgovori puk. Na ove rieči Phokion uzmakne i od toga časa neprosbori ništa više. Kada su se zahtievali glasovi, bijahu svi za smrt.

Pošto se je skupština svršila, odveli su osudjenike u tamnicu. Sažaljivani od svojih roditelja i prijatelja, koji ih dodjoše zadnji put zagrliti, idjahu žalosteći se radi nesreće svoje i roneći suze: jedini Phokion zadrži isto lice kao onda, kada je bio, idući iz skupštine, da primi zapovjedničtvo nad vojskom, praćen od Athenjana s poštovanjem. Oni, koji ga vidješe, gdje ide, nemogahu se uzdržati, a da se nedive veličini duše njegove i hladnokrvnosti njegovoj. Više njegovih neprijatelja, koji idjahu za njim, obsipahu ga pogrdami; jedan dodje dapače, da mu pljune u lice. Phokion, okrenuv se prema oblastim, reče s mirnim licem: „Neće li nitko zapriečiti nepristojnosti ovoga čovjeka?“

Kada su bili u tamnici, jedan od odsudjenika, videći, da živolinu tuku, počne se gorko tužiti govoreći, da je sasvim krivo, da ga pogubljuju s Phokionom: „A zašto! odvrati dobri Phokion, zar nije dosta velika utjeha za te, da ćeš umrieti s Phokionom?“ Jedan ga od njegovih prijatelja upita, neima li ništa poručiti svomu sinu Phoku: „Jest, preporučam mu, da se neljuti ni malo na nepravednost Athenjana.“ Nikokle, najvjerniji njegov prijatelj, zamoli ga, da mu dopusti, da on prvi popije otrov od živoline. „Tvoja je prošnja veoma težka i tužna, odgovori Phokion; no budući da ti u svom životu nisam ništa odbio, ja ti činim kod smrti svoje to zadnje veselje.“ Kada su svi popili otrov živolinski, nestade ga za Phokiona, a krvnik izjavi, da on neide drugoga drobiti, ako mu se nedade dvanaest drahama, što bijaše ciena svakoj dosi. Pošto je ova potežkoća

www.crohis.com

iziskivala vremena i odgadjala stvar, pozove Phokion jednoga od svojih prijatelja: „Budući da se nemože umrieti badava u Atheni, reče mu, molim te, daj ovomu čovjeku novce, koje traži.“

Ovo se je sbilo 19. munychiona (aprila ili maja). Ovaj dan slavljahu konjanici obhod na konju na čast Zeusu. Kada su prolazili mimo tamnice, jedni bacahu svoje vience, drugi gledajući na vrata nemogahu se uzdržati od suza; najokorjeliji držahu za grieh, što nije odgodjeno ovo pogubljanje na sutra, da se na tako svetčan svetak neoskvrnjuje grad silovitom smrću.

Neprijatelji Phokionovi zaključiše, da se njegovo tielo odnese izvan attičkoga zemljišta, i da nijedan Athenjanin nesmije dati vatre, da se obavi njegov pogreb. Nijedan od njegovih prijatelja neusudi se dirnuti lešine njegove; njeki Konopion, koji se je navikao živjeti od obavljanja ovakvih posala, odnese njegovu lešinu onkraj Eleusine te ju spali vatrom, uzetom sa megarskoga zemljišta. Njeka žena sa sela, koja se slučajno nadje kod pogreba sa svojimi robovi, podigne mu na onom mjestu spomenik, obavi ondje običajne žrtve ljevanice i spravivši u svoje odielo kosti njegove, koje je sabrala, ponese ih po noći u svoju kuću te ih pokopa pod ognjištem svojim veleći: „Ognjište moje, u tvoje krilo polažem ove dragocjene ostanke kriepostna muža. Čuvaj ih brižno, da ih povratiš u grob njegovih predja, kada Athenjani k pameti dodju.“ To vrieme dodje; kosti Phokionove biše prenesene u Athenu, podigoše mu kip od mjedi; narod odsudi na smrt njegova tužitelja; druga dvojica padoše od ruku njegova sina.

Od krannonske bitke god. 322. pa do bitke kod Ipsa 301. godine bijaše Grčka na ovaj način plien, oko kojega se otimahu svi pretendenti; u ovo doba ide vlada Demetrija Phalerskoga u Atheni u ime Kassandrovo, zatim Demetrija Poliorketa u ime otca njegova Antigona. Athena se obezčasti nedostojnim laskanjem svojim gospodarom. Ovaj narod uviek plemenit, no sada ponižen robstvom, upotrebljavaše svoju darovitost na zabave ili na podlosti, kao što ju je njekoč upotrebio na velike stvari. Ne samo da je pozdravio kraljeve Antigona i njegova sina, nego ih je obožavao kao bogove spasitelje, postavljao im je žrtvenike, posvećivao im je igre i žrtve!

Zajednička pogibelj zaprieti god. 280. ovim poniženim narodom i vladarom, koji su samo za bogatstvom i vlašću težili, da zlo upotrebljavaju jedno i drugo.

Po prilici šest stotina godina prije Isukrsta predjoše gallski čopori Rajnu te provaljujući niz veliku dolinu dunavsku usta-

www.crohis.com

više se na obiju obalah ove rieke, sjeverno od Makedonije. Tu ostaše tri vieka, a da poviest nezna ništa o njih. Za pol stoljeća kasnije nalazimo ih već ovaj put pod oružjem i opasne. Alexandar umre, a bezvladje raztvori njegovu državu. Novi izseljenici dodjoše iz Gallije te se pomiešaše sa starimi, a svi se u zajednici odlučiše provaliti u Thrakiju i Makedoniju, koje bijahu još sasvim uzdrmane od posljednih dogadjaja. Seleuk, koji bijaše gospodar od Inda pa do Sredozemnoga mora, i Lysimach, koji vladaše od Taura pa do Pinda, obojica u dobi od osamdeset godina, otimahu se oko kraljevstva, ali ga obojica izgubiše sa životom, jedan kod Kyrupedija, gdje bi pobiedjen i ubijen (282. godine), drugi u Thrakiji, gdje ga smače Ptolemaej Kerauno (god. 281.). Ubojica se dočepa makedonske krune, ali je nije nosio dugo, jer su došli Galli. Makedonska phalanga, koja ih hoćaše zaustaviti, bi razbijena, kralj živ zarobljen i zadavljen, a zemlja prepuštena strahovitomu haranju. „S vrha zidina svojih gradova, veli Justin, dizahu ruke k nebu, zazivljući imena Philipa i Alexandra, kao bogova zaštitnika otačbine svoje“. No narodom, koji se neumiju sami braniti, nedolazi pomoć s neba. Poslije Makedonije dodje red na Thessaliju, a nakon Thessalije na Grčku.

Ako strah i taština nije povećala njihova broja, bijaše 150.000 pješaka i 20.000 konjanika. Grci im odlučiše u Thermopylah na put stati. Ni duša nedodje ovaj put s Peloponnesa, da obrani i počasti novom žrtvom grob Leonidin; no sva sjeverna Grčka se je sjedinila. Aetoljani dadoše oko 10.000 vojnika; Athena dade samo 1.000 hoplita i 600 konjanika, ali pošalje sve svoje ladje, da se usidre u malijskom zaljevu, odakle su mogli oni, koji su se ukrcali, za boja bacati striele na barbare. Zapovjedničtvo nad kopnenom vojskom dobi Athenjanin Kallips: zadnje i pravedno odlikovanje grada, koji nije još nijedan put uzmanjkao Grčkoj u čas pogibelji.

Odlučno potisnuti iz thermopylskoga klanca, nadjoše Galli put, koji je bio Xerxu otvorio Grčku, i kojega za čudo ovaj put nisu Grci brižno čuvali. Galli udare odmah na Delphe, da im otmu blago. Pripovieda se, da je bog, upitan za savjet, odgovorio, da će se već znati braniti; da je potres otvorio zemlju pod nogama barbarâ i učinio, da su se na njihove glave rušile pećine s gora; napokon da je oluja pomutila zrak, i da je grom poubijao Galle, koji nisu poginuli pod srušenimi gorami. Ova priča ponovljena iz persijskih ratova, kada se je govorilo, da se je slična stvar dogodila, nije nego pjesničko poljepšanje odpora,

www.crohis.com

izvedena tada od žiteljâ na mjestu, koje se toli lahko brani. Suzbiti iz ove zemlje pune gora stadoše Galli uzmicati, a navale žiteljstva učiniše ovaj uzmak nesretnim. Glad, studen bijahu uzrok, da su grozote trpjeli. Vodja im se je sam ubio, opasno ranjen, da uteče razjarenosti vojnikâ ili sramoti s poraza (278.). Oni, koji su ostali živi od velike vojske, sdružiše se s ostalimi hajdučkimi četami, koje su se potucale po Thrakiji, te se sve zajednički baciše na Malu Asiju, gdje su zadavali strah skoro jedno stoljeće.

Galli su s mačem u ruci tražili sreću u Grčkoj. Jedan Grk, epirski kralj Pyrrho, učini kao i oni. On držaše, da potječe od Herakla po materi svojoj, a po otcu svom od Achilleja. Bez dvojbe na račun svoga polubožjega roda, kojega se je držao da jest, po onom, što Plutarch tvrdi, liečio je ljude od bolestî slezine, dotičući ih se, pošto je žrtvovao biela kokota. Kod Ipsa boraše se hrabro, akoprem mu bijaše tek petnaest godina, a poduprt pomoću aegypatskoga kralja povrati se u svoje kraljevstvo, s kojega bješe sbačen. Ovo se je dogodilo ipak pod pogodbom, da ga podieli s jednim suparnikom svojim, kojega se on oslobodi zadaviv ga kod gostbe (295.). Šest godina kasnije osvoji Makedoniju od Demetrija Poliorketa, koji ju je bio sâm uzeo jednomu sinu Kassandrovu. Thrački kralj Lysimach prisili ga još, da mu ustupi polovinu ove kraljevine, a preostatak mu otme nakon njekoliko mjeseci. Pyrrho zasitivši se pustolovstvâ na iztoku, gdje su nastale velike monarkije za njega premoćne, prihvati predloge Tarenćana, koji su ga pozvali u Italiju proti Rimljanom, te predje preko Ionskoga mora upravo onda, kada su Galli provalili u Grčku. Poznato je, kako je s početka sve zadivio, kasnije potukav Rimljane prodro do njihova grada, osvojio, a zatim ostavio Siciliju, a napokon izgubio veliku bitku, koja ga je prisilila na povratak u Epir. On se nevrati sit pustolovja, nego se baci strmoglavce u najveće pletke, koje je plela Grčka. Odmah se pojavi u Makedoniji, gdje se je Antigon Goneta, sin Demetrija Poliorketa, dočepao krune nakon odlazka Galla. Pyrrho predobi phalangu te postade gospodar malo ne svoj zemlji.

No prije konca osvojenja podje na drugo poduzeće. Pozvan bi od Kleonyma, pretendenta spartskoga prestola, i htjede protjerati Antigona iz gradova, koje je zadržao na Peloponnesu. Godine 273. dodje Sparti pod zidove, koja bijaše utvrdjena, da se obrani od Kassandra i Demetrija. Kralj Arej bijaše odsutan na otoku Kreti. Lakedaemonci prestrašeni govorahu, da

www.crohis.com

će poslati žene na taj otok, kada se Archidamija, najbogatija baštinica u Sparti, pojavi u vieću s mačem u ruci, te izjavi, da će žene znati braniti Spartu. One izkopahu u istinu jamu na onoj strani grada, gdje nebijaše zida, i Pyrrho bi suzbit. Njekoliko dana kasnije prisili ga dolazak Arejev i sbora argivskih pomoćnika, da napusti obsjedanje. Zato se htjede osvetiti Argosu, u koji udje; no nazorce ga sliedjahu Antigon i Arej, a on neimaše vremena, nego da izadje na jedna vrata, dok oni ulažahu na druga. Na ovom uzmaku jedna stara žena bacivši iz ruku opeku, jer joj je ranio sina, pogodi ga i ubije.

Sa smrću Pyrrhovom nastaje novo doba u uredjivanju velikoga nereda, koji je nastao od Adrije pa do Inda radi nasljedstva Alexandrova. Sada se osigura makedonski prestol Antigonu Gonati i njegovu rodu. Uzalud udari na Makedoniju Alexandar, sin Pyrrhov (267.); uzalud navali nova četa Galla na ovu zemlju; Antigon ostade pobjeditelj, a Makedonija, rieši vši se malo prije neprilika sbog svojih asijskih posjeda i sanja o prekomorskom gospodstvu, ograniči se na ostvaranje prve osnove Philipove, to jest na gospodstvo nad Helleni. Vojna Alexandrova i suparničtva njegovih nasljednika bijahu za Grčku slavno, a poslije krvavo medjudobje. Položaj bijaše malone opet onakav, kakav bijaše godine 359.; samo bijaše tada narod barem rodoljubiv, još hrabar i valjan, kojega je Grčka poslala pred Chaeroneju; ali sada je veća pokvarenost ćudorednosti, slaboća značaja, iztrošenost velikoga života i političkoga i duševnoga, što pokazuje neizlječivu propast. Političko nehajstvo i podkupljivost nose svoje plodove: svuda su se digli tirani pomoću svojih plaćenika, te vladaju ondje, gdje je njekoč vladao zakon. Grčka nepripada više sebi. Da su barem vladari bili slavni vojnici chaeronejski i arbelski! No to su neznatni pustolovi, kojih ona sama nepoznaje i od kojih ima poviest jedva imena sačuvati. Ipak će se još jednom zacrvenjeti od tolikoga stida, učiniti posljedni pokus i umrieti barem od mača velikoga naroda.

www.crohis.com

Osma doba.

Achajski savez (272.—146.). Uzaludni napori oko sjedinjenja i spasa.

POGLAVJE XXIII.

Od Pyrrhove pa do Aratove smrti (272.—213.).

Arat. — Savezi achajski i aetolski. — Agis (241.) i Kleomene (236.). — Rat izmedju Sparte i Achajaca, posredovanje Makedonije (227.—221.).

Athena, Sparta i Theba su propale; na njihovo mjesto stupaju na pozorište, ostavljeno prazno, ali umanjeno i obasuto ruševinami, dva naroda, do sada slabo poznata. To su Achajci i Aetoljani.

Sjeverna obala Peloponnesa jest rub uzkoga zemljišta, skučen izmedju korinthskoga zaljeva i gorske kose, koja zaokružuje Arkadiju na sjeveru. Njegova plodovitost nije ni malo znamenita osim obale sikyonske. Obala, bolje izpresiecana od zapadnoga Peloponnesa, pušta, da more prodire medju pećine, koje ju okružuju. No kakove je izlaze mogla imati trgovina njezinih gradova? Da li Elidu ili siromašnu Arkadiju? Kakva sredstva obćenja sred gora? K tomu Korinth, s mnogo boljim položajem, povuče za rana k sebi svu trgovinu svoga zaljeva, koja je prolazila mimo achajskih gradova, nenoseći im ni sreće ni razkoši. Ovi gradovi bijahu siromašni, ali složni. Iz Herodota znamo, da je od najdavnijih vremena živjelo u savezu dvanaest aegijalejskih gradova, ali bez sile, to je istina, koji se nisu pojavili nikad u velikih dogadjajih Grčke, osim kod Chaeroneje. Zato su bili kažnjeni od Makedonaca: Demetrij, Kassandar, Antigon Gonata, imahu posade po njekojih gradovih, a druge prepustiše tiranom; „jer za ovoga Antigona, veli Polybij, došli su svi tirani Grčke“. Oko godine 281. okoristiše se Achajci nesgodami Makedonije, da se oslobode i da uzpostave svoj savez. „Prvi se složiše gradovi: Dyma, Patra, Tritaeja i Phara. Pet godina kasnije protjeraše Aežani make-

www.crohis.com

donsku posadu te stupiše u savez. Za njimi ubiše Burani svoga tirana. Kerynejski odrekao se je svojevoljno vlasti. Leontij, Aegira i Pellena popuniše savez ciele Achaje. No ovaj savez bijaše još jako slab, dok Arat neučini, da stupi u nj moćni grad Sikyon."

Aratov otac, odličan gradjanin sikyonski, bijaše smaknut od tirana istoga grada, a on sâm, kojemu bijaše tek sedam godina, bijaše spašen s velikom mukom. Bijahu ga odveli u Argos, gdje ga primiše otčevi prijatelji. Tamo proživi trinaest godina, slušajući nješto filosofe, ali jako marljiv u vježbanju u gymnasiju, gdje se je odlikovao. Uzrasta, tiela bijaše athletskoga. No ovaj athlet bijaše razborit i oprezan, baveći se u politici kao i u ratu zasjedami, varkami; bojeći se bieloga dana, naglih odluka; hrabar vojnik i vojvoda srednje ruke; dobar gradjanin, jer je posvetio otačbini život svoj i dobro joj je služio, možda loš političar, pošto je pripravio njezino robovanje tudjincu.

Arat je rano zamislio oslobodjenje svoje otačbine. Kada su već bile sve mjere poprimljene, dogodi se, da je nanjušio tiran Nikokle, koji je gospodovao u Sikyonu, urotu te poslao u Argos preobučene uhode. Arat, obaviešten, da su u gradu, pokupi uz veliku viku na trgu fina jela, pomasti i naruči svirače. U kući svojoj priredi gostbu. Uhode se povratiše u Sikyon, smijući se sumnjičavomu lahkovjerju tiranovu. Oni još nedadoše računa o svojoj zadaći, kada otide Arat iz Argosa i sabra vojnike, koji ga očekivahu na putu prema Polygnotu. Odvede ih u Nemeju, odkrije im svoju osnovu, ohrabri ih te ih povede upravno put Sikyona, urediv svoj hod po mjesecu, da nedodje pod zidine, dok nezadje mjesec.

Njeki Sikyonac, koji je utekao iz tamnice Nikoklove, bijaše ga obaviestio, da je na jednom mjestu zid nizak i da mu je visina ravna nutarnjemu gradu. No na onoj strani bijaše kuća njekoga vrtlara, koju čuvahu budni psi. Jedan od njegovih, kojega je poslao, da ih pohvata, neuspije, radi toga dogadjaja klone mu četa duhom; no on obeća, da će napustiti poduzeće, ako budu psi odveć smetali. Oni nastave napredovanje idući napried oni, koji su nosili ljestve; čim ih prisloniše na zid, zalajaše psi jako. Druga pogibelj nadodje. Prvi se već penjahu, kada častnik, koji je imao biti rano budan, podje poviše njihovih glava sa zvoncem i s mnogo gorećih bakalja, praćen vojnici, koji su jako vikali; napadači stisnuše se, kako bijahu na svojih ljestvah, i neopaziše ih. Jutarnja straža, koja je zamienila

www.crohis.com

noćnu, prodje isto tako, a da ih neopazi. Odmah se popnu po ljestvah na zid, zauzmu s obje strane put te pošalju po Arata, da se požuri.

Daljina od vrta do zida i do tornja bijaše malena, gdje je stražio velik lovački pas. Ovaj nije opazio, da se približavaju urotnici; no kad su ga vrtlarovi psi kao izazvali, lajući dalje, odgovori im muklim lajanjem; a kada dodjoše pred toranj oni, koji su prvi prešli preko zida, stade lajati svom silom. Straža zapita lovca na sav glas, na koga da laje njegov pas tako žestoko, i da li se nije štogod dogodilo. Lovac odgovori, da su stražarske baklje i glas zvonca razdražili njegova psa. Ovaj odgovor ohrabri Aratove vojnike; oni nesumnjahu, da ih je vrtlar sporazuman s njihovim vodjom htio sakriti, i da će velik broj žiteljstva ići na ruku njihovu poduzeću.

Kada se je htjela popeti ciela četa, dodjoše u novu pogibelj: ljestve se svijahu, zato se morahu lagano penjati jedni za drugimi. Medjutim ih je tjeralo vrieme; već su pievci pjevali, a seoski je sviet bilo vidjeti, gdje dolazi noseći svoje plodove na trg. Kada je bilo četrdeset vojnika na zidu, uzpne se i Arat; on počeka još njekoje od onih, koji su bili dolje, te podje s njimi bez oklievanja u tiranovu palaču, gdje su stražile noću straže pod oružjem; žestoko navali na njih, pohvata ih sve, neubivši nijednoga, te pošalje namah po svoje prijatelje, da dodju k njemu. Sa svih strana dodjoše ljudi, čim poče svitati dan, i odmah se napuni ono mjesto velikom množinom, koja nije još pravo znala, što se je sbilo; no njeki glasnik dodje sred množine i poviče, da Arat, sin Klinijin, zove gradjane na slobodu. Nesumnjajući tada više o dogadjaju, komu su se tako dugo nadali, potrčaše u tiranovu palaču, koji se spasi pod zemljom, te ju zapališe.

Kod svega toga nebi nitko ubijen ili ranjen. Arat pozove natrag one, koji su bili prognani od Nikokla, 580 na broju, i one, koji su bili prognani od drugih tirana; ovih nebijaše manje od 500; oni se potucahu daleko od svoje otačbine oko 50 godina; povratiše se većinom u skrajnoj biedi te dobiše natrag svoje kuće, zemlje i sva dobra, koja imadjahu prije izgona svoga.

Oslobodjeni Sikyon trebaše saveznikâ, jer je kralj makedonski, budući već gospodar Atheni i Korinthu, imao volju prisvojiti si i njega. Arat ga pridruži achajskomu savezu. Ovaj se savez osnivaše na načelih jednakosti. Njegovimi poslovi upravljaše glavna skupština, u koju imahu pravo dolaziti svi gradjani

*

www.crohis.com

sa najmanje trideset godina. No glasovaše se u njoj po gradovih, a ne po glavah, tako, da nemogaše jedan grad tlačiti drugih. Najveći oblastnik bijaše strateg, kojega izabirahu svake godine, i kojemu bijaše o boku trajno vieće od deset ili dvanaest demiurga. Svi članovi saveza imadjahu iste zakone, iste uteze, iste mjere, isti novac, iste oblasti. Tu bijaše ostvareno družtveno stanje, kakova nije Grčka nikada mogla zasnovati; jer Athena, Sparta, Theba, koje su izmjenice sabrale oko sebe veliki dio hellenskih gradova, postupahu s njimi malo ne uviek kao s podložnici, a ne kao sa saveznici. Achajski je dakle savez mogao postati spas Grčke. Da se je razširio, da je obuhvatio sve peloponneske i srednjogrčke gradove, sile Grkâ, složene poput svežnja, nebi se mogle skršiti. Ovo bijaše osnova, koju je zasnovao Arat, ali se nije nikada sasvim izvela.

No Arat imadjaše mnogo toga učiniti, da uspije: potući tirane, obuzdati Makedoniju, koja bijaše pod svojim novim kraljem Antigonom Gonatom slavohlepna i jaka; napokon skloniti Aetoljane, taj razbojnički narod, da živi u miru s achajskim savezom. U prvoj točki malo da nije uspio. On je prognao tirane iz Argosa, Megalopola, Hermione, Phliunta, te pripojio savezu Megaru, Troezen i Epidaur. Jednako je uspio u drugoj točki, jer su Makedonci bili zapriečeni bunami, koje su ih uznemirivale, izvadjati svoje osnove. On zauzme Akrokorinth, povrati Korinćanom ključeve od njihove tvrdjice, kojih nemahu poslije Philipa, otca Alexandrova (243.), te predobi savezničtvo Athene, koja je protjerala makedonsku posadu. Ali mu ostaše dvie pogibelji, proti kojim će mu se mudrost skršiti: a to bijahu Sparta i Aetoljani.

Aetoljani bijahu medju sobom sklopili savez gotovo sličan achajskomu. Razni njihovi narodići ili gradovi imahu zajedničku skupštinu, u koju valja da bijahu pripušteni samo ljudi zrelije dobe. Ova se skupština, nazvana *panaitolikon*, sastajaše svake godine o jesenskoj jednakoj dužini dana i noći u Thermu, odlučivaše tada o miru ili ratu, te imenovaše oblasti. Osim ove godišnje bijaše još trajna skupština *apokleta* ili zastupnika, koji sačinjavahu vieće slično vieću demiurga u Achaji, ali brojem veće. Prvi oblastnik bijaše *strateg*, zapovjednik vojničkih sila. Za njim bijahu *hipparch*, *grammateus* ili tajnik itd. Savez aetolski obuhvaćaše jako udaljene gradove te im puštaše sigurno veliku slobodu u radu, no u kojoj mjeri? to se nezna. Sva prava, sve dužnosti nebijahu bez dvojbe sasvim odredjene; a medju ovimi gradovi bijaše sigurno puno različnih odnošaja, kao i u athen-

www.crohis.com

skom gospodstvu: ugovornici, saveznici, podanici, koji danak plaćaju.

Na nesreću nemogahu se oba saveza slagati. Koliko bijaše achajski savez, upravljan razboritom osobom i vladom, koja je osiguravala upliv bogatašem, umjeren i prijatelj miru, toliko bijaše ovaj drugi nemiran i ratoboran. Aetoljani bijahu sačuvali surovu ćud i razbojničke običaje, koji bijahu izčezli iz ostale Grčke prije viekova. Provaljivahu često i otimahu na kopnu kao i na moru. Godine 246. podje Arat na njih Boeoćanom u pomoć, na koje bjehu udarili. Ali dodje prekasno: Boeoćani bjehu potučeni kod Chaeroneje. „Sjetni s toga poraza, veli Polybij, neusudiše se više od onda ništa poduzeti, da se dovinu svoje predjašnje sile, niti pridružiti se javnom odlukom ostalim Grkom u kojoj vojni, koju bi im se predložilo. Oni nemarahu više za ništa, nego za pilo i jelo, a to činjahu tako prekomjerno, da su postali ljudi bez odvažnosti i snage.“ Ovo izopačenje Boeoćana predade srednju Grčku Aetoljanom. Godine 238. htjedoše ići dalje te dodjoše na Korinthsku prevlaku. No Arat dodje poduprt lakedaemonskimi četami, da zatvori poluotok tim razbojnikom. Neusudi se na njih s čela udariti, nego se odšteti skočiv na njih iznenada i poubijav ih 700 glava.

Slavohleplje makedonskih kraljeva obustavi za čas ovo suparničtvo. Antigon Gonata umre 243. godine, ostaviv prestol svomu sinu Demetriju II. Novi vladar, gospodar Attike i Phokide, hoćaše imati još Boeotiju, koja razstavlja ove dvie pokrajine. On ju otme Aetoljanom te ih tako baci na stranu Achajaca, s kojimi se pokazivahu jedan čas pripravni sklopiti prijateljstvo; no čim nestanu opasnosti sa sjevera, pojave se druge s juga.

U Sparti bijaše već odavna Lykurgov ustav tek uspomena. Država bješe pala u najpodpunije razsulo. Mjesto jednakosti imetka, koju bijaše odredio Lykurg, nalažaše se veoma malen broj bogataša i množtvo siromaha, kojim je samo siromaštvo otimalo naslov gradjanski, pošto je Sparćanin onaj čas izgubio svoja prava, kada nije mogao više prinositi trošku za zajednički objed. U doba, do kojega smo došli, od 700 Sparćana, koji bijahu još živi, jedva stotina posjedovaše zemlju. Sparta dakle nebijaše Spartom, nego grad, kao i mnogi drugi, mehkoputan, bezposlen i izkvaren, odurna smjesa skrajnjega bogatstva i skrajnje biede.

Pogled na ovu izkvarenost živo se kosnu duha mladoga Agisa IV., koji postade kralj godine 244. u 20. godini života.

www.crohis.com

On odluči preporoditi Spartu te mnijaše, da za to nema šta boljega učiniti, nego dovesti grad prevratom natrag na ustanove i običaje Lykurgova vremena. Trebalo je početi novom razdiobom zemljišta: valjalo se je nakon prvoga koraka taknuti najopasnijega pitanja, jer se je o tom radilo, da se bogatašem uzmu dobra na korist siromakâ. Najveći dio bogataša, starci vikli razkošju i neprijatelji svakoj novotariji, žene prestrašene samom uspomenom na strogi život, koji im je naložio Lykurg, sačinjavahu stranku protivnu reformi. Na čelo toj stranci stupi kralj Leonida, drug Agisov, koji je proveo dio života na asijskih vojnah, te naučio svoje sugradjane na novo razkošje. Za Agisa bijahu siromasi, slavohlepnici, ali i u obće mladi ljudi i sva plemenita srdca, koja željahu dobro otačbini i koje je nukala kriepost. Za svoje osnove predobi svoju mater Agesistratu i svoju babu Archidamiju, dvie najbogatije žene u gradu. On sâm, odgojen od njih u razkoši, posjedovaše ogroman imetak i 600 talenata. On se odreče svojih navada, obuče strogo odielo starih Sparćana, te izjavi, da daje svoja dobra na korist sviju. Mati i baba njegova povedoše se za ovim plemenitim duhom požrtvovanja.

No bogataši podkopaše popularnost mladoga kralja za njegove odsutnosti, koje nije smio propustiti. Kada se je povratio, njegovi neprijatelji slaviše slavlje, a on je imao samo toliko vremena, da je pobjegao u hram. Izdajnički izmamljen iz hrama bude pozvan pred iznimno sudište te osudjen na smrt, nehoteći opozvati svoga plemenitoga pokusa. On bude bačen u tamnicu i zadavljen u njoj; a istom kaznom kazniše na lješini njegovoj njegovu mater i njegovu babu.

Agisu se nadje osvetnik u sinu njegova glavnoga neprijatelja, u mladom i gorljivom Kleomenu. Poučen sudbinom Agisovom, odluči Kleomene prije, nego počne raditi, sastaviti vojsku, na koju mogaše računati kod izvadjanja svojih kasnijih nakana. No ovaj slavni rat, koji bijaše potrebit Kleomenu, mogaše on naći samo u pokušaju, da povrati Lakedaemonu staro gospodstvo na Peloponnesu. Al ovaj ga pokušaj uplete silom u rat s achajskim savezom. Ovo suparničtvo uništi Grčkoj posljednju nadu. Rat bukne godine 227.: Kleomene potuče tri puta svoje protivnike te se povrati, jak radi svojih uspjeha, u Spartu, da izvede prevrat. Uzpostavi stari zapt, uzgoj, javne gostbe, pozove iz susjednih zemalja žitelje, podieli im zemlje, te probudi nadu na sličan prevrat u svih peloponneskih siromasih. U Korinthu se i Sikyonu uznemiriše. Arat, da obuzda

www.crohis.com

duh bune, poleti u Sikyon, a malo je falilo, da nije bio tamo ubijen; u Korinthu odredi više smrtnih osuda; no jedva bijaše taj grad ostavljen, predade se Kleomenu, koji odmah obkoli tvrdju. Savez je imao propasti; Arat, da ga spasi, pozove novoga kralja makedonskoga Antigona Dosona, koji bude proglašen vrhovnim zapovjednikom svih četa savezničkih na kopnu i na moru s neograničenom vlašću; on još nije htio prihvatiti taj poziv nego pod pogodbom, da dobije za nagradu korinthsku tvrdju: oponašajući Aesopova lovca, koji je zauzdao konja prije, nego li ga zajahao.

Antigon udje bez odpora u Korinth, metne u nj posadu, te zauzme u Arkadiji Tegeju, Orchomen i Mantineju; zatim uzmakne, da prezimi na Aegini. Kleomene, neobazirući se na godišnje doba, povrati se odmah na bojište, oplieni Megalopol, te zaprieti svojim neprijateljem pogibelju čak do Argosa. No da se uzdrži u toj strahovitoj borbi, bijaše prisiljen uteći se posljednjim sredstvom. On oslobodi helote, zamoli za pomoć aegypatskoga kralja Ptolemaeja, koji je postao sklon Sparti, odkada su se sbližili Antigon i Achajci; on mu preda u taostvo za pomoć svoju porodicu; no pomoći nedobi ili bijaše neznatna.

Medjutim mu podje ipak za rukom sabrati 20.000 ljudi za odlučnu vojnu, koja se je imala početi. Antigon imaše 28.000 pješaka i 1.200 konja; phalanga brojaše 10.000 Makedonaca. Ova se vojska okrene put Sellasije, gdje bijaše medju dvie gore, Evom i Olympom, put koji je vodio u Spartu. Tu se smjesti Kleomene sa svojom vojskom. Euklide, brat njegov, postavi se na Evu, a on sâm pokrije obronke Olympu. Ove posicije bijahu strašne. Antigon oklievaše njekoliko dana udariti. Borba bijaše duga i krvava, jer s obiju strana bijahu vodje vješti, a vojnici puni srčanosti. Dva kreta odlučiše na korist Makedoncem. Čete poslane proti Euklidu bjehu suzbijene u neredu, kada navala mladoga Philopoemena uzprkos zapoviedi svojih zapovjednika slomi Lakedaemonce. Na brdu Olympu opiraše se Kleomene svim navalam; no Antigon podvostruči svoju phalangu, koja podje napried sa spuštenimi koplji te obori sve pred sobom. Velik broj Kleomenovih vojnika dade se ubiti na ovom posljednjem i slavnom bojištu staroga Lakedaemona. Kada je sve očajavalo, pobjegne kralj. U Spartu dodje praćen samo od njekoliko konjanika. On nehtjede sâm ni sjesti ni ugasiti si žedju. Naslonjen na stup i s nagnutom glavom ostane nepomičan njeko vrieme i zadubljen u svojih žalostnih razmatranjih. Brzo nadvlada ener-

www.crohis.com

gija, on ode sa svojimi prijatelji, dodje brzo do Gythija, a odanle se zaputi u Aegypat na ladji pripravljenoj unapried.

Ptolemaej Euergete popusti s početka uplivu ove silne naravi. On obeća pomoć Sparćaninu te mu odredi godišnju podporu za njega i za njegove prijatelje. No Euergeta nasliedi njegov sin Philopator, kukavan vladar, pijanica, razkalašan, koji prepusti vladu ženam. Medjutim se je u Grčkoj sve promienilo. Ušavši u Lakedaemon, gdje je nastojao o uzpostavi ephora, o uskrsnuću svih zloporaba i svih uzroka slaboće i propasti, povrati se Antigon u Makedoniju, da suzbije navalu Illyraca. Ove barbare pobiedi; no umre od krvotoka: od silna vikanja u bitci pukne žila u grlu. Prestolje ostavi sinovcu svomu sedamnaestgodišnjemu Philipu III. Slobodi bijaše dakle put otvoren. Kleomene se nastojaše vratiti iz progona natrag u otačbinu sa svojimi drugovi. On je sačuvao stroge običaje spartske sred pokvarenosti aegypatske. Ovaj život, živi ukor vladaru i dvoranikom učini ga mrzkim; trebalo je malo truda, da se osvjedoči sumnjičavi Philopator, da prognanik snuje poduzeće proti Kyreni. S trinaest njegovih prijatelja zatvoriše ga u ogromnu osamljenu kuću, gdje su ga stražili, kao što su Turci stražili Karla XII. u Benderu. Kleomene, koji ima više od jedne sličnosti s ovim pustolovskim kraljem, učini kao i on: nemogući podnositi zatvora prevari svoje stražare te pobjegne naoružan sa svojimi prijatelji. Razidoše se po Alexandriji uz viku: *sloboda!* Onaj ludi narod im povladjivaše te se nemače s mjesta. Badava ubiše Sparćani upravitelja grada i jednoga drugoga dvornika: obkoliše ih, a da nebudu živi uhvaćeni, ubiše se sami. Kleomenovo tielo oguliše te ga razapeše na krst. Kasnije izkazivahu pomirbene časti ostankom njegovim, a Alexandrinci ga štovahu kao junaka.

Tako je poginuo zadnji Sparćanin, povukav u svoj grob svoju otačbinu i Grčku. Sparta je bila u istinu ovaj put mrtva, a achajski savez na umoru. Makedonci se smjestiše u samom srdcu Peloponnesa, što će Rimljanom poslužiti za izliku, da posreduju, da ih odanle protjeraju. Na koga ima pasti krivnja za ove žalostne posljedice? na Kleomena, koji je, mjesto da ide napried, pošao za šest viekova natrag. On htjede oživotvoriti zastarjeli ideal Lykurgov, a imao je izmaknuti Spartu oligarchiji, koja ju je tlačila, griešnomu osamljenju, staroj sebičnosti, da ju dovede na slobodoumne puteve, na koje mogaše stupiti, a da ništa neizgubi od svoga velikoga imena. Da se je dala primiti za člana achajskoga saveza, bila bi Sparta povukla za

www.crohis.com

sobom u nj ostatak poluotoka; a Peloponnes, možda i srednja Grčka, bratski složeni, bili bi postali nepredobitna tvrdjava. Ali niti Sparta niti Kleomene nepristadoše, da se izgube u tom savezu, u kojem imadjahu svi jednaka prava. Savez se branjaše, kada mu priećaše opasnost; ali sve je palo natrag u kaos.

Arat ga preživi samo malo godina i umre slomljena srdca, duše pune nesretnih slutnja. Da se opre Sparti, koja hoćaše opet postati osvajačka, pozvao je Makedonce na Peloponnes, a ovi zauzevši dvie jake posicije, Akrokorinth i Ithomu, držahu, kako govorahu, vola za oba roga. Tako padahu iz jedne opasnosti u drugu. Achajski savez nebijaše više slobodan pod kraljem Philipom III., nasljednikom Antigona Dosona, kako bi bio pod Kleomenom. Arat sâm, s početka liepo gledan od kralja, postade nepriličan. Philip, ako je vjerovati priči na sreću slabo pouzdanoj, nastojaše ga se riešiti. Neusudiv se, veli se, javno pogubiti toga poštovanoga starca, povjeri jednomu od svojih častnika, da mu dade lagana otrova. „Arat opazi, da je otrovan; no on se nije tužio, on je podnosio strpljivo svoju nevolju, kao da bi bila obična bolest. Samo jednoč, kada se je jedan od prijatelja njegovih začudio, što vidi, da krv pljuje, reče mu: „Dragi Kephalone, evo to je plod kraljevskoga prijateljstva.“

www.crohis.com

POGLAVJE XXIV.

Ratovanje Rimljana u Grčkoj (214.—146.).

Prvi rat Philipa s Rimljani (214.—205.). — Drugi rat Philipa s Rimljani (200.—197.). — Proglašenje grčke slobode (196.). — Propast Aetoljana (189.). — Smrt Philipoemenova (183.), — Propast Makedonije (168.) — Makedonija i Grčka pokrajine rimske (146—143).

Prije smrti svoje vidio je Arat već zametnutu borbu izmedju Rima i Philipa. Ovaj vladar, pokrovitelj achajskoga saveza i pobjednik Aetoljana god. 220., smatraše Grčku već kao podložnicu te smjeraše dalje svojimi slavohlepnimi namjerami. S početka nastojaše, da protjera Rimljane s grčkoga kopna, na kojem su se smjestili god. 229. nakon rata s illyrskimi gusari. Bitka s pobjedom Hannibalovom kod Canna (216.) poveća njegove nade. On pošalje k Hannibalu poslanike, koji sklope s njim savez. On se obveže, da će dati 200 ladja i da će pustošiti obale italske. Poslije pobjede bi Rim, Italija i plien pripao Hannibalu i Karthažanom; ovi bi onda imali poći u Grčku ratovati za Philipa proti kraljevom, koje bi on naznačio, te njemu podložiti gradove na kopnu i otoke susjedne Makedoniji. Philip izvrši zlo ovaj nerazboriti ugovor, koji mu naprti sve sadašnje terete za veoma nesigurnu budućnost. Onih 200 obećanih ladja neopremi, Rimljanom dade vremena, da naoružaju brodovlje od 120 ladja, veće od njegova, a sliedeće godine obsjedajući Apolloniju dade se zateći i pobiediti na ušću Aoja od pretora Levina, koji ga prisili, da spali svoje ladje (214.).

Zatvoriv Makedoniji put na Jadransko more, zanimaše se Levin tim, da joj pribavi neprilikâ u Grčkoj samoj. Aetoljani pristaše na savez sa senatom, koji im obeća, da će pridržati za Rim samo plien, a njim da će prepustiti sve gradove s Akarnanijom uz polovinu Epira. Elidjani se, kao uviek, povedoše za Aetoljani. Messenci i Pleurat, kralj illyrski, primiše zaštitu, koja im se ponudi, Sparta napokon iz mržnje na achajski savez i Athena, zavidna i onako ovim malim gradovom, o kojih se je tada u svietu više govorilo, nego o njoj, odciepiše se od stranke tudjinca (211).

www.crohis.com

Od ovoga časa pa do ugovora god. 205. nema ništa znamenita u Grčkoj. Nerazvija se više ni energija u ratu obaju saveza. Osjeća se, da već pada sjena Rima na ovu zemlju. Njegovo je oružje oslabilo Philipa, njegova politika je razdielila Grčku. Očekujući, da će on odlučnije posredovati, vojuje svaki proti svim, bez uspjeha. Philip je izvojevao njeke probitke Aetoljanom. No pergamski mu kralj Attal otme više gradova. Na Peloponnesu ratuje Sparta, predana tiranu Machanidi, s Achajci razbojnički rat. Savez, koji nije živio više nego jedan viek ljudski, već je ostario. Razkoš i mehkoputnost se je uvukla u nj. Vojska se je razpala, vojnička služba zanemarila od istih konjanika. Medjutim se pojavi jedan čovjek, Megalopoljanin Philopoemen, dobar gradjanin i vješt vodja, da opet pobudi njekakav žar u ovom savezu, iz kojega je nestalo života, odkada se nije znao više sam braniti; jer zaštita tudjinca je kao sjena drveća, koja ubija sve, što zastire. Philopoemen oživi na novo vojnički duh, popravi oružje i red vojnički, te si sastavi malu achajsku phalangu poput makedonske. Ova reforma pribavi mu kod Messenije pobjedu nad Machanidom, kojega pogubi svojom vlastitom rukom. No čemu to? On se zatim udalji te podje ratovati na Kreti, prepustiv dogadjajem, da se razvijaju sami od sebe i bez ravnanja u otačbini njegovoj.

Nakon ovih sporih ratova sklopi se mir 205. godine. Philip podpiše s početka poseban ugovor s Aetoljani; za tim je ugovarao s Rimljani: „parthenske zemlje i više drugih kotara illyrskih pripade Illyriji rimskoj.“

Rimljani su vidjali u ovom miru samo primirje. Oni se htjedoše riešiti svih neprilika dotle, dok nebude njihova velika razpra s Karthagom svršena. Philip neshvaćaše, da ovo nije nego odgoda, koja mu je dopuštena. Mjesto da pripravi svoje sile, on ih razprši u bezkoristnom ratu s Attalom i Rhodom. Uzalud je obsjedao Pergam, a na moru ga potukoše Rhodjani. No na thračkih obalah osvoji više mjesta, a u Mysiji šest gradova pomorskih, medju njimi Abyd. Thrakijom zaštititi se proti saveznikn rimskomu, koji je sjedio na mjestu, pogibeljnom za Makedoniju, bijaše dobro; ali ići osvajati po Maloj Asiji, bijaše bezkoristno i ludo. Nije se trebao širiti, to jest činiti se ranjivijim, nego usredotočivati se. Pa onda čemu izazivati Rim kukavnom pomoću od 4.000 ljudi, poslanom Hannibalu, koji je bježao iz Italije? Kušati, da se spasi Karthaga, bijaše doista prekasno.

Grci, saveznici Rima, javiše senatu o ovoj pomoći poslanoj Karthažanom; u isto doba obtužiše Aetoljani i Athenjani Phi-

www.crohis.com

lipa, da im je poharao zemljište. Kralj Attal i Rhodjani predbacivahu mu njegove pokušaje na Asiju. Philip bijaše očevidno slavohlepan, a slabo sklon Rimljanom. Ovo se je moglo slutiti dulje vremena; al nebijaše sgodno senatu to opaziti nego poslije bitke kod Zame.

Rat je Philipu naviešten zato, rekoše narodu, da nedodje u Italiju poput Pyrrha i Hannibala; ta jedva su odahnuli od rata u Africi i od šestnaestgodišnje krvave borbe. Ovaj neumorni narod pristade ipak, uzprkos želji za mirom, na prividne razloge Sulpicijeve. U njega bijaše veliko i riedko junačtvo, da nemiruje tako dugo, dok mu preostaje još što činiti. Grčka nebijaše protivnica Rimu. Sva moralna energija i sva materijalna sila bijaše ju ostavila. Više nebijaše u nje ni ćudoredja, ni vjere, ni rodoljubja, nit ičega, jednom riečju, što čini narod jakim proti tudjincu. Posljednja iskrica bijaše se utekla u srdce Philopoemenovo. No stara ognjišta tolikih velikih čuvstva i velikih vrlina bjehu utrnula. Athena imadjaše još samo podlo pučanstvo; Sparta bijaše, kao uviek bez ideja, a sada bez dostojanstva; Theba bijaše pala na zadnji stupanj poniženja: Argos se činjaše ludim; Korinth bijaše zakopan u izopačenosti. Achaja i Aetolija disahu još jedine, ali već slabo za slobodu.

Nebijaše više dara! Ogromna se je Asija osvetila izcrpivši malen pobjedonosni narod. Dvorovi Ptolemaejâ i Seleukidâ primamljivahu umjetnike, pjesnike, državnike kao i učenjake. Rimski je pjesnik kazao: „*In Tiberim defluit Orontes* (u Tiber utiče Oronte); za Grčku valja protivno: nju nosi njeka vrst pravilne struje te hoće da ju uništi u Asiji.

Nebijaše više sila! Polybij potvrdjuje, da se je Grčka razselila. Od Sellasije, gdje su već plaćeničke čete zauzimale toliko mjesta, nevidjaju se znatne vojske: u njih ima po 2.000, po 5.000 ljudi; najveće dolaze na 10.000. Mornarice nema nikakve Athena ima tri ladje bez krova; achajski savez obuhvaća Korinth, Sikyon i Argolidu, a ima ih šest. Philopoemen malo da nije vidio da tone pod njim njegova admiralska ladja, koja je trunula 80 godina u aegijskoj luci. Nijedna država neimaše dovoljne sile, da bi natjerala u strah gusare, koji su mah preotimali.

Ova Grčka, koja je umirala, nije umjela ni pribaviti pripravnu pokornost vodjam narodnoga odpora. Makedonija, premda bez dvojbe sasvim izcrpljena na ljudih radi tolikih ratova u poldrugom stoljeću i prisiljena uteći se i ona plaćenikom, imala je ipak strašnu silu, i mogla si je od gora svoriti težko prelaziv bedem. Odanle, kao iz kakve tvrdje, imala bi braniti Grčku.

www.crohis.com

No više naroda grčkih pozivaše Rimljane u isto srdce zemlje; drugi uzkraćivahu Philipu zapovjedničtvo nad svojimi vojenimi silami od straha, da ih nebi zlorabio. Drugdje, ili bolje svagdje, posluži Rimljanom podkupljivost; senat je kupovao savjesti: Charops u Epiru, Dikaearch i Antiphil u Boeotiji, Aristhene i pet demiurga u samoj Achaji prodaše se na taj način.

Senat posla samo dvie legije pod konsulom Sulpicijem: tako su cienili junačtvo i sile novih svojih protivnika! Sulpicij provali u prvoj vojni (200) u Makedoniju, dočim joj je njegovo brodovlje pustošilo obale. Sliedeće godine navali Philip radi nesposobnosti Villija, koji sprovodjaše u neredu svoje vrieme zapovjedničtva. Na obalah Aoja zauzme nepredobitnu posiciju, koja zaštićivaše Thessaliju i Epir. Tek Flamininu podje za rukom god. 198. protjerati težkom mukom vojsku kraljevu na stazi, koju mu je pokazao njeki pastir. Philip uzmakne preko Thessalije, koju oplieni i kuda podje za njim Flaminin, čineći, da su se posvuda divili dobromu zaptu četa njegovih.

Svi narodi sjevero-zapadne Grčke, Aetoljani, Athamanci, Illyrci i Dardanci baciše se nakon prve vojne na Makedoniju i Thessaliju kao na plien, na koji ih je Rim pozvao. Zimi ostavi dapače i achajski savez Makedoniju uslied vještih pletaka Flamininovih. Nabis, nasljednik Machanidin, bijaše mu otvoren neprijatelj; Theba ostade posljednja vjerna. Flaminin, koji je umio takodjer spajati kožu lisičju s lavljom, dočepa je se vjerolomnom varkom. Tada, budući da je bila srednja Grčka i Peloponnes na strani Rima, mogaše on udariti s čela na Philipa, te se potuče s njim u Thessaliji u velikoj bitci kod Kynoskephale (197). Brežuljkasto zemljište, navala slonova, nejednaka žestina legionarâ slomi množtvo phalange; a Makedonci potučeni ostaviše 8.000 mrtvaca i 5.000 zarobljenika.

Da sabere 25.000 vojnika, koji su bili potučeni kod Kynoskephale, morao je Philip naoružati mladiće do šestnaest godina. To pokazuje dovoljno, da je izcrpio svoja zadnja vrela. On pristane na Flamininove pogodbe, koji mu zabrani držati preko 500 vojnika i preko 5 prevoznih ladja. On pristane, da će odmah platiti 500 talenata i godišnji danak od 50 talenata; zabranjeno mu bude počinjati ikakav rat bez dozvole senata. On je morao pustiti na slobodu Thessalce, dapače i Orešćane, kojih zemlja bijaše otvorena vrata u Makedoniju sa strane rimske Illyrije. Ovaj mir razoruža Philipa baš onda, kada je Antioch na ponuku Hannibalovu spremao svoje sile. „Flaminin, veli Plutarch, sklopiv u sgodno vrieme mir izmedju ova dva rata, na

www.crohis.com

koncu prvoga, a prije nego li se je počeo drugi, uništi jednim jedinim mahom posljednju nadu Philipovu, a prvu Antiochovu."

No što da učini senat s Grčkom? Grci su se pokazali više saveznici, nego li neprijatelji, a podjarmiti ih značilo bi preočito povrijediti njihovu dobru vjernost. Desetorica povjerenika poslanih od senata bijahu toga mnienja, da se Grčka proglasi slobodnom, izuzev Korinth, Chalkidu i Demetriadu, gdje bi se smjestile rimske posade. Ovo bijaše protuslovlje: Grci osjećahu dobro, da je ta sloboda prividna pod stražom ovih triju jakih mjesta, koje zvahu okovami Grčke. Javnoga mnienja, tako nestalnoga, tako slobodnoga u ovoj zemlji glasovitoj sa svoje duhovitosti, bijaše se bojati. Već ga pokretahu Aetoljani, najsmjeliji od svih, govori, pjesmami, koje su širili; oni se hvastahu, da su svojim konjaničtvom učinili, da se je izvojevala pobjeda kod Kynoskephale; Rimljane obtuživahu, da im nepriznaju usluga; Grkom se rugahu, što misle, da su slobodni za to, što su im na vrat metnuti lanci, koje su prije nosili na nogu. Flaminin shvati, da je najbolje sredstvo, da ušutka sve tužbe i da unapried pobiedi Antiocha, uzevši mu svaku izliku, svaku podporu njegovoj vojni, ako dade Grčkoj podpunu slobodu, koja nije mogla biti Rimu uzrok uznemirivanja.

Sred svetkovanja isthamskih igara dodje glasnik te proglasi sliedeću odluku: „Rimski senat i T. Quinctij, zapovjednik rimski s konsulskom vlašću, pošto je pobiedjen kralj Philip i Makedonci, proglašuju slobodnimi od svake posade i svakoga nameta Korinćane, Lokrane, Phočane, Euboejce, Achajce, Phtiоćane, Magnete, Thessalce, Perrhaebe, puštajući im, da živu po svojih zakonih". Grci nemogahu svojim ušima vjerovati te zamoliše, da se opetuje odluka. Onda nastade ludo veselje. Zaboraviše na igre, obkoliše Flaminina nazivajući ga dobrotvorom i spasiteljem Grčke; a od cvieća malo da se nije zadušio.

Tako je taj narod, koji nije umio više činiti velikih stvari za slobodu, još umio ljubiti ju strastveno i platio naivnom nagradom varavu sliku. Kada se je Flaminin ukrcao, dovedoše mu Achajci 1.200 rimskih zarobljenika iz Hannibalovih ratova, koji su bili prodani u Grčku i koje su odkupili svojimi novci. Jedini Grci znadijahu tako zahvaljivati.

Medjutim baci do skora jedan oblak njekakvu sjenu na ovu radost. Flaminin je oslobodio gradove, koji još nisu bili slobodni; s Achajci je pošao proti Nabisu, najokrutnijemu i najsilnijemu tiranu u Grčkoj, ali najedno uzmakne, načini ugovor s tiranom te ga ostavi na vlasti uzevši mu samo Argolidu, Gythij

www.crohis.com

i pomorske gradove (195.). Tim se je doista odkrila sva politika Rima: Nabis bješe postavljen proti achajskomu, kao što Philip proti aetolskomu savezu; svi si držahu uzajmice ravnotežje i podupirahu razdiobu i slaboću u Helladi. Rimu netrebahu doista legije, da čuva tu zemlju, koju je prepustio anarkiji pod imenom slobode.

Napokon se približujemo zadnjemu činu ove poviesti. Grčku smo netom ostavili, gdje sanja, da je slobodna i pomladjena. Ona je u istinu oživjela na časak u ludom veselju. Na umoru je slavila život i vjerovala u budućnost. U ostalom, rekosmo, bijaše ga još nješto u Aetoliji, a nješto u achajskom savezu. No sada otvaramo grob, u koji će pasti ove zadnje nade. Nemilosrdni grad mača skinut će obrazinu krive blagosti, koju je navukao s Flamininom, tim athenskim Rimljaninom, te će se pokazati u svoj svojoj surovosti pod crtami divljega i glupoga Mummija.

Pripoviedat nam je još tri peripetije, tri propasti, jednu za drugom, propast Aetolije, Makedonije i achajskoga saveza.

Kada je Flaminin natrag povukao svoje legije, Aetoljani pokazaše jasno svoje nezadovoljstvo. Sloboda svakoga grada je bila proglašena; no to im nije išlo u račun. Oni su mislili, da će baštiniti Makedoniju, a nije im se dala ni Thessalija, koju su željeli, ni Akarnanija, ni Leukada, ni svi oni gradovi, koje im je bio obećao saveznički ugovor, nego dvie siromašne zemlje Lokrida i Phokida. Thoas, najuplivnija ličnost medju njimi, bi poslan kralju Antiochu, kojega ratne osnove su bile dobro poznate; on ga skloni, da prenese ratno pozorište u Grčku. Aetoljani će mu, govoraše mu poslanik, dati sve grčke narode za saveznike. Zatim se povrati, vodeći poslanika Antiochova, koji sjajno razloži najkrasnija obećanja: sile Asije, slonove Indije i zlata dovoljno, da se kupe isti Rimljani. Flaminin dade s početka Aetoljane opomenuti po Athenjanih, koji su nukali Panaitolikon, da uztraje u savezu s Rimljani. No njihov im savjet neomili. Flaminin dodje sâm, no neuspje bolje. Thoas i njegova stranka učiniše te se zaključi u prisutnosti samoga zapovjednika rimskoga rat proti Rimu. A kada je tražio prepis toga zaključka: „Doskoro, reče mu vodja Damokrit s ludom obiešću, doskora ću vam odgovoriti iz svoga tabora na obalah Tibera.“

Aetoljani, u svojoj običnoj žestini, navališe u jednom danu na tri strane, na Chalkidu, Demetriadu i Spartu. Pred Chalkidom neuspješe, no zauzeše Demetriadu. Pozvani od Nabisa

www.crohis.com

u Spartu, pokazaše se tamo kao saveznici, onda zadaviše tirana, provališe u njegovu palaču, ugrabiše njegovo blago i oplieniše grad. Uvriedjeni Lakedaemonci pograbiše oružje proti ovim razbojnikom, poubijaše jedne, druge protjeraše, a Philopoemen, prihvativ vješto sgodu, doleti u Spartu s vojskom, koja učini te stupi ovaj grad u savez. „Lakedaemonci mu poslaše od zahvalnosti 120 talenata, koje su dobili za prodana Nabisova dobra. On ih savjetuje, da čuvaju svoje novce, da kupe mučanje ljudi, koji svojimi govori u vieću načiniše nemir i smetnju u gradu.“

Ostade Antioch, nada Aetoljana. On dodje. No to bijaše čas za jedne i za druge, da uvide svoje uzajamno hvastanje i slaboću. Svi saveznici obećani od Aetoljana Antiochu spadoše na Magnete, na Athamance, na njekoliko žitelja iz Elide i Boeotije. Mjesto milijuna ljudi dovede ih on 10.000. Da se je uzko sdružio s kraljem makedonskim po savjetu Hannibalovu, mogao je u Grčkoj zametnuti požar, koji bi se težko dao pogasiti: ni iz daleka, on uvriedi Philipa uvriedami i počne govoriti o svojih pravih na makedonski prestol: tako da je zamolio Philip Rimljane za dozvolu, da smije udariti na nj. Rat je trebalo odlučno voditi, Rimljani nebijahu spremni; on se zadovolji lahkim osvojenjem Thessalije i Euboeje, te proslavi u dobi od blizu šestdeset godina sjajno ženitbu svoju s mladom djevojkom. Legije prispješe. Antioch se nadaše, da će ih zaustaviti na Thermopylah, pa se u istinu opre u klancu konsulu Aciliju; no Caton ga obkoli po stazi Ephialtovoj, koje nije umjelo braniti 2.000 Aetoljana, i syrski kralj pobježe pobiedjen u Elateju, u Chalkidu, a napokon u Ephes (191). L. Scipion ode za njim te ga pobjedom kod Magnesije potjera preko Taura (190). Kasnije slomiv Manlij Vulson svojimi pobjedami nad Galati zadnji odpor Male Asije, pripade ova pokrajina Rimu pod robskim kraljem Eumenom.

S početka bi dozvoljeno Aetoljanom primirje, da zaprieče prenagla napredovanja Philipova proti njim. Čim se oslobodiše Antiocha, uzeše žestoko ratovati proti njim. Potučeni poslaše Aetoljani konsulu poslanike, da mole za mir: pristaše na to, *da se predadu na vjeru Rimljanom.* Ovo bijahu izrazi, koji zahtievaše senat. No kada im konsul Manij Acilij protumači, da to znači predati Rimljanom one, koji su podpirivali rat, povikaše i izjaviše, da je to proti običaju Grkâ. Tu reče Manij jačim glasom, ne toliko od ljutine, koliko zato, da dade poslanikom osjetiti, na što su spali Aetoljani, i da ih natjera u

www.crohis.com

skrajnji strah: „Liepo je to od vas u istinu, vi mali Grci, da mi spominjete svoje običaje i da me upućujete u ono, što mi je činiti, pošto ste mi se predali na vjeru. Znadete li vi, da visi o meni, da vas okujem u lance?“ I odmah ih dade dovesti i donieti gvozden kolut, koji im zapovjedi metnuti oko vrata. Pheneja se i ostali poslanici tako prepadoše, da su pod njimi noge klecale. Lucij i njekoji drugi tribuni, koji bijahu prisutni, zamoliše Manija, da ima obzir na službu poslanikâ, koju obavljaju ti Grci, i da nepostupa s njimi okrutno. Konsul se ublaži i dade govoriti Pheneji.

Aetoljani prepirahu se uzalud: moradoše pristati na pogodbe, koje im je naložio senat. Oni moradoše priznati prevlast Rima, imati iste prijatelje i neprijatelje, predati oružje i konje svoje, platiti 1.000 talenata (2,350.000 for.), a napokon predati Rimljanom kao osiguranje četrdeset talaca, koje je naznačio rimski senat.

Još jedno se ime tiče poviesti.

Ovaj težki udarac, koji je pao blizu njih, bijaše opomena Achajcem, koji bijahu od sada pristupni odasvud. Njihova zadaća postade težka. U skupštini njihovoj podržavahu se razna mnienja o postupanju: „Nije moguće, govoraše im Aristaen, da biste ostali prijatelji Rimljanom, pružajući im u isti mah glasnički štap i sulicu. Ako smo dosta jaki, podjimo proti njim, ako ne, pokoravajmo im se. Dvie svrhe ima svaka politika: liepu i koristnu. Nemože li se postići jedna, da se prihvati barem druga. Ili pokažimo, da smo dosta jaki, da se netrebamo pokoravati; ili, ako se pokoravamo, neka bude to pristojno i revno.“ Kada je ono, što su Rimljani tražili, bilo prema zakonom i savezničkim ugovorom, odmah je bez opiranja izvršio Philopoemen. No kada su njihovi zahtjevi prelazili te granice, htio je, da im se kažu s početka razlozi, da im se nemože popustiti, zatim da se pristupi molbam i da se zamole, da se opet ograniče na ugovore; ako nepopuste, da se tada uzmu bogovi za svjedoke povrede i da se pokori. . . . „Treba li, da složimo svoje sile s gospodari, govoraše on, i da podnosimo bez odpora najteže naloge njihove, ili da se opremo toliko, koliko možemo te odgodimo svoje robstvo? . . . . Doći će, znam ja, vrieme za Grke, kada će se morati pokoriti, no treba li to vrieme pospješivati ili odgadjati? Ja mislim, da ga valja odgadjati . . . . Zar ti je dakle takva sila, reče jednog dana još Aristaenu, da vidiš posljednji dan Grčke?“ Ove dvie politike, dodaje Polybij, bijahu mudre i sigurne. No

www.crohis.com

kraj tih dviju stranaka, koje je samo jedna razlika dielila, bijaše još treća, koju ćemo odmah čuti, gdje se oglasuje na usta Kallikratova: to bijaše stranka izdajica prodanih senatu rimskomu.

Zatvoriti se na Peloponnesu, na njem živjeti toli slobodno koliko moguće, izbjegavati, koliko je moguće, da se nevode onamo Rimljani, to bijaše svrha Philopoemenova. Za rata s Antiochom dogodi se, da se je Sparta, vječna protivnica savezu, pokušala izvući iz njega. Achajski pretor Diophane podje proti njoj te pozove na pomoć Flaminina. „Nesretniče, reče mu Philopoemen, čuvaj se zvati Rimljane medju nas.“ Pa kada se Diophane nehtjede na ove opomene obazreti, zatvori se on u Spartu te ju branjaše i proti Achajcem. Drugi put zamoli senat Achajce, da dopuste prognanikom vratiti se u Spartu. Philopoemen se tomu uzprotivi, ne da bi bio protivan želji tih prognanika, nego da nebudu zato obvezani Rimljanom.

Kada je Lakedaemon, koji je i u propasti svojoj od svojih starih ustanova sačuvao živo osjećanje narodnosti, Rimljane molio, da ga oslobode jarma achajskoga saveza, bješnjaše proti njemu Philopoemen s tolikom oštroćom, da i Plutarcha ljuti. Prvi put krivi on svoga junaka s nepravde i okrutnosti. U istinu je dao Philopoemen pogubiti 80 Sparćana ili čak 350, po jednom povjestniku; zidine je gradske porušio, dokinuo njihove ustanove, dio zemljišta dao Megalopoljanom, dio gradjana preselio u Achaju, a 3.000 drugih prodao na dražbi. On je htio umekšati taj tvrdokorni grad i ugušiti glas, koji se dizaše na Peloponnesu proti savezu, a pozivaše Rimljane u pomoć.

Ako bi moglo biti dvojbe o plemenitosti čuvstvovanja Philopoemenova, čovjek bi se usudio u tom postupanju vidjeti čin mržnje Megalopoljana na Spartu. Mogla bi se pripisati takodjer sličnomu uzroku promjena jako znamenita, koju je učinio u savezničkom ustavu: mislimo zakon, po kojem će se skupština, mjesto da se drži jedino u Aegiju, saziwati po redu u svih savezničkih gradovih, u jednom za drugim. Philopoemen htjede tom odredbom dati tim gradovom zadovoljštinu, od kojih nekoji, kao Sparta, nebijahu još predobljeni za ideju, da priznadu za glavni grad svoj i središte svoje malen gradić, izgubljen na kraju Peloponnesa, bez predjâ, bez slave u prošlosti. Ta odredba bijaše izvrstna, i možda bi se bilo sjedinjenje Peloponnesa obistinilo, da ju je zaveo Arat.

To stoji, da je savez po Philopoemenu dobio na novo dosta snage i sjaja, zato su mu dolazili poslanici iztočnih kraljeva: Seleuka Philopatora, Eumena, Ptolemaeja Epiphana. Savez s

www.crohis.com

ovimi kraljevi prihvatiše; no darove odbiše. Eumene, vjerolomni saveznik, poslao je još 120 talenata, da se ulože i da daju godišnje kamate članovom achajskoga vieća. Apollonida Sikyonac spomene, da zakon zabranjuje Achajcem primati darove od kraljeva.

Priekim okom gledaše Rim energiju, koju pokazivaše Philopoemen, a Lakedaemonci dodjoše se tužiti na prevrat, koji se sprema kod njih; senat posla poslanike, da posreduju. Appij Claudij dodje u punu panachajsku skupštinu, praćen spartskimi izdajicami, koje je upravo ista skupština na smrt osudila. Lykorta, otac Polybijev i tada strateg, dozove u pamet slobodu, koju je proglasio Flaminin kod isthamskih igara, te se usudi reći uz povladjivanje sviju, ako Rim u Italiji sjekirom ubija campanijske senatore, da može achajski savez na Peloponnesu prisvajati slično pravo proti izdajicam. Na to odgovori Appij, da savjetuje osbiljno Achajce, da si učine prijaznim senat, dok su još gospodari svojih čina, ako neće da budu do skoro prisiljeni raditi proti svojoj volji.

U Messeniji podupiraše Philopoemen demokratsku stranku, prijaznu savezu. Čim je oligarchija opazila, da su izdajice spartske bile dobro primljene od senata, požuri se poslati Dinokrata vodju svoga u Rim. Povrati se u družtvu Flaminina, koji je išao tražiti od Prusije glavu Hannibalovu. Rimljanin je baš u vrieme prispio u Messeniju, da izazove prevrat. Messenija se razkrsti sa savezom te pošalje vojsku, da zauzme Koromu. Philopoemen, u dobi od sedamdeset godina, a osmi put strateg, bolovaše tada od goznice u Argosu; na ovu viest zaputi se prema Megalopolu i stigne onamo još isti dan, prevaliv bez prekida dvadeset milja. On sakupi sbor konjanika, poleti proti neprijatelju, suzbije ga, ali obkoljen jačimi silami, bude prinuždeu uzmaći te zaštititi sâm uzmak svojih. Prolazeći jednim klancem, kad su ovi prenaglo uzmicali, ostane on sâm sred neprijateljâ; konj mu posrne te ga baci silno na zemlju, gdje se onesviesti. Messenci navale na nj te ga, kada je k sebi došao, vriedjahu nedostojnimi uvriedami. Odvedoše ga u Messeniju okovana željezom, kao kakova zločinca. Baciše ga u podzemnu tamnicu bez zraka i svjetlosti. Mnogo Messenaca zanimaše se za nj; Dinokrate se je najviše žurio, da ga pogubi. „Čim je noć došla i kada je vidio, da je svjetina otišla, dade otvoriti tamnicu te zapovjedi krvniku, da sadje u nju, da odnese otrov Philopoemenu i naloži, da neostavi prije zarobljenika, dok otrov nepopije. Philopoemen ležaše na svojoj kabanici. Kada

*

www.crohis.com

opazi svjetlost i toga čovjeka, gdje stoji pred njim držeći čašu, podigne se težko radi slaboće, sjedne uzpravno te uzme čašu, pitajući krvnika, neznade li ništa o njegovih konjanicih, osobito o Lykorti. Krvnik mu odgovori, da ih se je većina spasila. Plilopoemen mu zahvali znakom glave te ga pogleda blago: „Kolike li mi zadovoljštine, reče, čuti, da naša nesreća ima medje.“

Na viest o njegovoj smrti prepadoše se Achajci te pograbiše oružje, vodjeni od Lykorte. Messeniju popališe i poharaše. Ova otvori prestrašena vrata svoja. Dinokrate ubije se sâm, za njim se povede mnogo njegovih pristaša; ostali biše sačuvani za muke. „Tielo Philopoemenovo spališe; a pošto su njegov pepeo sabrali u žaru, odoše iz Messenije bez smetnje i u redu, dajući tomu spovodu njeku vrst slavlja vojničkoga i slavodobitnoga. Achajci idjahu ovjenčani cviećem, no roneći suze; njih praćahu messenski zarobljenici okovani lanci. Polybij, sin Lykortin, okružen najznatnijimi izmedju Achajaca, nošaše žaru, koja bijaše pokrita tolikimi vrpcami i vienci, da ju je bilo jedva opaziti. Povorku zaključiše oružani konjanici, jašući na bogato osedlanih konjih. Oni nepokazivahu niti znakova žalosti, koji bi odgovarali tolikomu sprovodu, ni znakova radosti, koji bi dolikovali tako liepoj pobjedi.“

„Stanovnici gradova i trgovišta, koja bijahu uz put, izlažahu pred ostanke toga velikoga muža, s onom istom pripravnošću, koju mu običavahu pokazivati, kada bi dolazio sa svojih vojna; pak dodirnuvši se žare, sprovedoše sprovod do Megalopola. Veliki broj staraca, žena i djece pomiešanih u hrpu jaukaše glasno, što je od vojske odjekivalo u gradu. Žitelji odgovarahu na to jaukanje stenjanjem; jer dobro osjećahu, da su s tim velikim mužem izgubili svoje prvenstvo medju Achajci.“

Koli malena je stvar ova neznatna prednost! Pravi gubitak bijaše taj, što je Grčka izgubila posljednjega svoga velikoga muža, posljednju podporu svoje časti. „Kao što se kaže, da matere ljube većma one sinove, koje su nosile u zrelijoj dobi, tako i Grčka porodivši u starosti svojoj Philopoemena, nakon svih velikih ljudi, koje je već porodila, izvanredno ga ljubljaše i nazivaše zadnjim od sinova svojih.“ Po njegovoj smrti digoše glavu prodani ljudi i izdajstvo progovori na sav glas. Kallikrate, poslan u Rim, reče pred cielim senatom: „Sakupljeni otci, vi ste sami krivi, ako Grci nisu pokorniji zapoviestim vašim. U svakoj republici imaju dvie stranke: jedna, koja savjetuje, da se zaborave zakoni, ugovori i svi ostali obziri, kada se radi o tom,

www.crohis.com

da se vam ugodi; druga, koja zahtieva, da se treba držati zakona i ugovora. Nazor ovih posljednih je narodu mnogo miliji; još su vaši pristaše prezreni i nepoštovani. No da rimski senat pokaže kakav znak, što želi u tom pogledu, vodje bi odmah pristale uz njegovu stranku, a strah bi učinio, da bi ostali pristupili.“ Senat odgovori „da bi željeti bilo, da se u svakom gradu povedu oblasti za Kallikratom“. Ovaj čovjek, povrativ se u otačbinu svoju s pismi senata, bi izabran za stratega (179.). Od toga dana, mogaše se reći, da je savez već predan svojim neprijateljem svezanih ruku i nogu. Senat će ga još njeko vrieme pustiti u tom stanju, a medjutim će zadati odlučan udarac pomladjujućoj se sili Makedonije.

Zadnje godine izpunjavaše kralj Philip mišlju, da se osveti za uvrede Rimu. Svaki dan dao bi si čitati sramotan ugovor, koji je sklopio nakon poraza svoga te se spremaše potajno na rat. U njega bijahu dva sina: Demetrij i Persej. Prvoga je predao Rimljanom za taoca nakon bitke kod Kynoskephale. Kada je senat mislio, da je predobljen za njegove osnove, pošalje ga natrag. Demetrij nadje u Makedoniji jaku stranku, koja željaše mir pod svaku cienu i koja si bijaše metnula na čelo prijatelja senatu. Pristašam rata bijaše na čelu Persej, stariji od dva brata, koji se je bojao, jer je bio rodjen od žene nizka roda, da nebi Philip ostavio krune Demetriju. Da se rieši ovoga suparnika, opisivaše ga otcu kao izdajicu, kojega Flaminin i njegovo slavohleplje nuka, da mu otme vlast. Nesretni otac oklievaše izmedju obaju sinova. Nu jednoč dodje Persej te pripovjedi, da ga je brat htio ubiti u igri, a sliedeće noći navali na njegov stan s oružanici. Philip razpita stvar; zločin se činjaše dokazan; a kad je mladi kraljević kušao pobjeći u Rim, odredi otac, da ga pogube (181.). Kasnije, veli se, uvidi njegovu nedužnost, a žalost ga baci u grob (179.).

Persej baštini njegovu mržnju i njegove osnove. S početka položi krunu senatu pred noge, kako činjahu tada toliki kraljevi, te kupi tim poniženjem mir od sedam godina, koji upotrebi na sjedinjenje svojih sila; no nije mogao računati na nikoga, nego na sebe samoga. Ni iztok ni zapad ni Grčka neusudiše se pridružiti njegovoj posljednoj borbi. Posvuda vladaše strah i kukavština. Karthažki senat primi njegove poslanike potajno, po noći, drhćući, te mu neposla ništa. Obećavahu mu pomoć, pošto pobiedi. Kotys, kralj Odrysâ, bijaše jedini, koji se usudi pristati uz njegovu sreću. Mogao je dobiti pomoći od Bastarnâ i Gentija, kralja illyrskoga; ali jako skupo bi bio

www.crohis.com

morao platiti dvojbenu pripomoć; njegova prava nesreća je bila, što se je dao zabaviti ugovaranji senata. U ostalom njega ide čast, da je pobjedonosnomu Rimu zadao veliku brigu i da ga je prisilio na energičan rad. Prva njegova poduzeća, makar kasno početa i zlo izvodjena, bijahu sretna (171. i 170. god.). Da ga potuku, trebahu četiri godine i četiri zapovjednika, od kojih bijaše zadnji, Pavao Aemilij, jedan od najvještijih vojnika rimskih. Zadnjega dana napokon pokazao je srčanost, koju mu krivično poricahu, i njemu treba zahvaliti, da je zaključena poviest Makedonije liepim porazom.

Pod zidinami grada Pydne bijaše zadnja bitka. Pred gradom prostiraše se ravnina, na njoj poreda Persej čete svoje. Po noći prije bitke uznemiri Makedonce pomrčanje mjeseca; po zapoviedi Pavla Aemilija bijaše naviestio u napried i protumačio rimskim vojnikom taj pojav tribun Sulpicij Gallo. Njekoliko dana prije trpljaše vojska žedju; konsul iduci pravcem gora dade kopati u piesku i nadje se vode u izobilju. Vojnici mišljahu, da im je vodja nadahnut od bogova te zahtievahu bitku velikom vikom. Ali budući da je bio zatvoren izmedju mora i gora, nepriličnih za njega, ako bi bio pobiedjen s vojskom od 45.000 ljudi, nehtijaše Pavao Aemilij ništa na kocku metnuti; tek onda, kada je iz tabora svoga načinio tvrdju, odluči se, da pokuša odlučnu bitku. Makedonci navališe ljuto. Ravnina se blistaše od sjaja oružja, a konsul sâm nije mogao gledati bez bojazni pomiešane sa strahom redove vojske stisnute od phalange, toga bedema puna koplja. No krijući svoj strah nije on naumice metnuo na sebe ni kacige ni oklopa. S početka obori phalanga sve, što joj se uzprotivi, no kad ju je uspjeh odvukao daleko od zemljišta, koje joj je Persej odabrao, nejednakost zemljišta, pravac kretanja otvori praznine, kamo je Pavao Aemilij poslao svoje vojnike. Onda je bilo kao i kod Kynoskephale; phalanga uzdrmana i razpršena izgubi svoju silu; mjesto obće borbe bijaše tisuću pojedinih bojeva, ciela phalanga, to jest 20.000 ljudi, ostade na bojištu; 11.000 ih bješe zarobljeno. Rimljani priznadoše samo gubitak od 100 ljudi (22. juna 168.).

Sa ratišta pobježe Persej u Pellu; savjetovahu ga, da se povuče natrag u gorske pokrajine, koje se tiču Thrakije i da kuša ratovati s pristašami svojimi; s toga dade izpitati pripravnost Bisaltâ te stade nukati žitelje amphipolske na obranu njihova grada. No on je čuo samo odbijanje i grube rieči; doznao je, da su sva mjesta otvorila svoja vrata prije, nego su bila napadnuta. Ostavljen i bez pomoći zamoli mir od konsula te će-

www.crohis.com

kajući na odgovor uteče se sa svojom porodicom i s blagom svojim u sveti hram samothrački. U pismu svojem nazivaše se Persej još kraljem, Pavao Aemilij ga povrati, a da ga nije ni čitao; drugo pismo, u kom nije bilo toga naziva, primi, te mu odgovori samo to, da ima predati sebe i svoje blago. Pokuša pobjeći, da se sdruži s Kotysom u Thrakiji. No brodovlje pretora Octavija obkoli otok, a njeki Krećanin, koji mu je obećao, da će ga uzeti na svoju ladju, ode bez traga s novcem, koji je bio prije odnio na svoj brod. Napokon izda njeki izdajica pretoru kraljevu djecu, a Persej dodje sâm, da se preda u njegove ruke sa starijim sinom svojim. Pavao Aemilij, dirnut takvom nesrećom, primi ga liepo, pozove ga k svomu stolu te ga savjetuje, da položi svoju nadu u milost naroda rimskoga (168.).

Čekajući na dolazak povjerenika senatskih, prodje Pavao Aemilij Grčku, da razgleda njezina čudesa. On podje u Delphe, posjeti špilju Trophonijevu, Chalkidu i Eurip, Aulidu, gdje se je ročilo tisuću ladja Agamemnonovih, Athenu i Piraeej, Korinth, još bogat svim svojim blagom umjetničkim, Sikyon, Argos, Epidaur i njegov hram Asklepijev, Megalopol, grad Epaminondin, Spartu i Olympiju, svuda probudjujući slavne uspomene te izkazujući sâm svojim udivljenjem čast ovoj Grčkoj, sada tako poniženoj. U Olympiji mišljaše, da vidi samoga Zeusa, videći kip njegov načinjen od Phidije, te mu prinese žrtvu s istim sjajem kao i na Capitoliju. On htjede Grke nadvladati i sjajem. Onaj, koji umije dobivati bitke, govoraše on, mora znati prirediti gostbu i spremiti svetkovinu. U Amphipolu priredi grčke i rimske igre, koje je oglasio republikam i kraljevom Asije i na koje je pozvao najveće prvake Grčke. Tu se nadjoše sa svih strana svieta najvještiji glumci, athleti i znameniti konji. Okolo ograde igrališta bijahu izloženi kipovi, slike, vezenje, posudje zlatno, srebrno, od tuča i od slonove kosti, i sve riedkosti, sva remekdjela nadjena u palači Persejevoj. Oružje Makedonaca složiše u veliku hrpu, Pavao Aemilij ga zapali; i svečanost se svrši sjajem požara. Ova žrtva paljenica naviesti grčkom svietu konac makedonskoga gospodstva, kao što je požar Persepola poldrugo stoljeće prije naviestio Asiji razsap persijskoga kraljevstva.

Makedonija i Illyrija biše proglašene slobodne i razdieljene, prva na četiri, a druga na tri okružja. Žiteljem odpustiše polovinu danka, koji su plaćali svojim kraljevom; no oduzeše tim kraljevinam sav narodni život, zabranivši žiteljem okružjâ pod smrtnu kazan obćiti medju sobom, te prognavši odlična lica u Italiju.

www.crohis.com

Za nagradu ostaviše vojsci, koja je potukla Perseja, Epir. Sedamdeset gradova oplieniše, a 150.000 ljudi odvedoše u robstvo. U Aetoliji poubijaše rimski vojnici cieli senat, 550 članova. Što je bilo još odličnih ljudi u Makedoniji i u Grčkoj, biše prisiljeni poći s Pavlom Aemilijem u Rim. Iztraga zavedena po cieloj zemlji proti potajnim pristašam Persejevim imala je toliki uspjeh, da je bio broj sumnjivih, samo kod Achajaca, 1.000; Polybij bijaše u tom broju. Uzalud se je tražilo više puta, da se ili na sud pozovu ili oslobode; senat ih zadrži u Italiji sedamnaest godina.

Dok su bolji gradjani starjeli i umirali u tudjoj zemlji, osta Kallikrate, prijatelj Rima, na čelu vlade u svojoj zemlji; a on je tu daleko bolje obavljao rimske poslove, nego da je senat na njegovo mjesto poslao prokonsula. Kada je napokon senat dozvolio prognanikom, da se povrate u svoju otačbinu (151. god.), nebijaše ih više od 300. Medjutim u njekojih starost nije ubila čuvstva: Diaej, Kritolaj i Damokrit vratiše se s ranjenim srdcem, te uskoriše svojom nerazboritom smjelošću propast. Njeki pustolovac s imenom Andrisk, koji se je držao nezakonitim sinom Persejevim, pobuni Makedoniju, gdje se je dao proglasiti kraljem pod imenom Philipa. Senat posla proti njemu vojsku, koju je on razbio na komade (149.); no sliedeće godine bi pobiedjen i uhvaćen od Q. Caecilija Metella. Makedonija bi ipak tek šest godina kasnije učinjena rimskom pokrajinom.

Metello bijaše još tamo, kada je bio jedan od achajskih prognanika, na povratku iz Italije, Damokrit, izabran za stratega. Za njegova službovanja ponovi se vječna razpra izmedju Sparte i saveza uslied pletaka rimskih. Sparta hćaše opet izaći iz obćega saveza. Achajci se odmah naoružaše, no rimski poslanici dodjoše noseći odluku, koja je izlučila iz saveza Spartu, Argos i Orchomen. Achajci razdraženi ovim nezakonitim posredovanjem, opsovaše poslanike te ohrabrivši se napokon u ovom uvredljivom izgredu, prihvatiše oni rat s Rimom. Chalkida i Boeoćani pridružiše se njihovoj sreći; pa kada je Metello sa svojimi legijami otišao iz Makedonije, odoše mu saveznici na susret do Skarpheje u Lokridi (147.). Ova vojska bi razbijena na komade: no naoružav sve do robova sakupi Diaej još 14.000 ljudi. Metello htjede ugovarati; ali on odbi sve predloge pak postaviv se na Leukopetru na ulazu na korinthsku prevlaku čekaše na novoga konsula Mummija. Achajci bijahu smjestili po obližnjih visinah svoje žene i svoju djecu, da ih vide pobiediti

www.crohis.com

ili umrieti. Oni umrieše. Korinth bi zauzet, oplienjen, spaljen. Theba i Chalkida biše porušene; savezi achajski i boeotski biše razpršeni, svim gradovom zidovi porušeni, sami razoružani te podloženi oligarchijskoj vladi, koju je bilo senatu laglje držati u pokornosti, nego li pučke skupštine. Grčka postade napokon novom pokrajinom pod imenom Achaje (146. godine).

Što se tiče začetnika ovoga rata, jedan, Kritolaj izčezne kod Skarpheje; drugi, Diaej zadade si smrt, koju nije mogao naći na bojištu. S Leukopetre pobjegne u Megalopol, zadavi si ženu i djecu, zapali si kuću, a samoga sebe otruje. Ovi su ljudi zadali mnogo zala otačbini svojoj; no oni su umrli za nju. Rodoljubje i požrtvovnost opraštaju nerazboritost; a mi volimo, da je Grčka ovako propala, na bojištu, nego u tromom snu, u koji je toliko naroda palo, kad se je približilo rimsko gospodstvo. Achajci, koji su ostali jedini na nogu sred pobiedjenih grčkih plemena, morahu prinieti ovu zadnju žrtvu staroj slavi Hellade.

www.crohis.com

POGLAVJE XXV.

Podjarmljenje grčkih naseoba od Rimljana u Asiji, Africi i Galliji.

Asijske naseobe. — Kyrena, Sagunt i Massilija. — Grčke naseobe u Italiji. — Grčke naseobe na Siciliji; Syrakusa i Dionysiji.

Vidjelo se je, da su Grci pokrili svojimi naseobami sve obale Sredozemnoga mora; njekoji od gradova, koje su utemeljili, proživješe njeko vrieme velikoga sjaja. Takovi bijahu:

U Maloj Asiji: Milet, Smyrna, Ephes i Phokaeja;

U Africi: Kyrena;

U Hispaniji: Sagunt;

U Galliji: Massilija;

U Italiji: Kroton, Sybaris i Tarent;

Na Siciliji: Messina, Agrigent i Syrakusa. Medju grčkimi otoci bijahu najznamenitiji Korkyra (Korfu) u Ionskom moru; Sam, Rhod i Kypar duž obala Male Asije.

Milet, znamenit radi ogromne trgovine svoje, radi svojih tri stotine tržišta, koja su se nalazila po obalah Euxina, radi mehkoputnosti svojih žitelja i radi bogatih tkaonica vune, koju je on proizvodio, dodje pod Persijance u vrieme Kyra. Athena ga oslobodi; Alexandar si ga podloži; Rim mu povrati onu sjenu slobode, koju rado ostavljaše narodom, kojih se nebojaše. Thales, jedan od najvećih ljudi Grčke, bijaše rodjen u njegovih zidovih, u sedmom stoljeću prije Isukrsta. On je učinio znamenita odkrića u matematici i prorekao je pomrčanje sunca.

Thalesa uvrstiše medju *mudrace*. Različit je njihov broj kao i njihova imena; jedni ih broje sedam, drugi deset. Thales Milećanin, Bias Prienjanin, Pittak Mitylenjanin i Solon Athenjanin bijahu jedini, koje obćenito priznavahu. Obično im se dodavahu još Chilon Sparćanin, Kleobul Lindjanin i Periandar Korinćanin, koji bijaše ipak okrutan tiran. Sačuvala su se njekoja njihova pravila:

„Poznaj samoga sebe;

„Ništa previše;

„Nesreća te sliedi s bliza;

www.crohis.com

„Što daje mudrost? Izkustvo;
„Prava sloboda jest čista saviest.“
I još jednu veliku zapoviest:
„Ne čini sâm, što ti se od drugih nemili.“

Bias, koji smatraše um jedinim dobrom, reče bježeći gol iz rodnoga si grada, koji je neprijatelj zauzeo: „Sve nosim sa sobom.“ Možda bijaše od njih i ovaj napis urezan na vrata hrama delphskoga: „*Ti jesi*“, što se čini, da je jeka Genese, nepriznavajući absolutnoga, vječnoga bića osim jedinoga božanstva.

Smyrna proživi veće nesreće od Mileta. Nju razoriše Lydjani. Alexandar ju sagradi na novo; još ju poruši potres, ali Marko Aurel dade ju na novo sagraditi, a danas je najbogatiji grad turskoga carstva u Asiji. Ona se je otimala, da se je u njoj rodio Homer.

Ephes je poput Mileta samo gomila ruševina, ali mu nebijaše premca u veličajnosti. Njegov Artemidin hram bijaše jedno od sedam čudesa svieta. Ludjak njeki, Herostrat, ga zapali; Alexandar ponudi, da će ga iz nova sagraditi na svoje troškove, zahtievajući samo pravo, da dodje u nj njegovo ime. Ephežani odgovoriše kao i Athenjani Periklu, da nedopuštaju te slave jednomu jedinomu čovjeku. Hram bijaše 140 metara dug, a 70 širok. Ladju je držalo 127 stupova po 20 metara visokih. U njem bi upotrebljen prvi put ionski slog. Ephes dodje redom pod Persijance, pod Alexandrove nasljednike, a napokon pod Rimljane, nakon poraza Antiocha Velikoga, godine 189. prije Isukrsta.

Phokaeja bijaše u velikom cvietu u šestom vieku prije Isukrsta. Tada se natjecaše s Miletom u djelatnosti i sili. Dok su Milećani iztraživali cielo Crno more, napredovahu smjeli brodari Phokaejski na zapad do obala Italije, Corsike, Gallije, Hispanije, te se usudjivahu polaziti na pustolovje i preko Heraklovih stupova (Gibraltarski tjesnac). Hispanija bijaše tada veoma bogata srebrnimi rudami. Phokaejani su na prvih putovanjih mogli toliku množinu te dragocjene kovine ponieti, da se je govorilo, da su se poslužili njom kao pritegom i da su si njom obteretili sidra. Oni su sklopili tako tiesno prijateljstvo s njekim kraljem te zemlje, da ih je on htio nagovoriti, da ostave svoju domovinu, da se nasele u onom kraju njegovih zemalja, koji im se najvećma mili. Oni toga neprihvatiše, nego primiše od njega veliku svotu novaca, s kojom su opasali Phokaeju visokim i jakim zidom.

www.crohis.com

Ove ih zidine ipak nemogahu spasiti. Kyr dade obsjesti njihov grad po svom namjestniku Harpagu. Kada su vidjeli, da ga nemogu više braniti, stadoše ugovarati s Harpagom. On im zapoviedi samo porušiti jedan od tornjeva, da bi Persijanci uviek mogli ulaziti u grad. No oni, nemogući podnositi robstva, zamoliše ga, da im dade jedan dan, da se posavjetuju, i da čekajući na odgovor od zida odstrani čete svoje. Odmah, čim su se Persijanci udaljili, spustiše Phokaejani ladje svoje u more, natovariše ih svojimi ženami, svojom djecom, svojim blagom i kipovi bogova, a onda se zaputiše put Chija. Došavši na to ostrvo, zamoliše žitelje, da im prodadu njekoje obližnje otočiće; žitelji chijski, slabo dirnuti junačkom odlukom Phokaejaca, odbiše ih iz osjećanja duboke zavisti. Oni se bojahu smjestiti blizu sebe suparnike svoje trgovine.

Phokaejani na to odlučiše izseliti se na otok Corsiku, gdje su dvadeset godina prije utemeljili grad Alaliju. No prije, nego podju onamo, htjedoše zadnji put vidjeti Phokaeju. Povratiše se onamo, a našavši ju posjednutu persijskom posadom, žrtvovaše tu četu dušam otaca svojih, zatim baciše u more množinu usijana željeza, zaklevši se, da se neće povratiti u Phokaeju, dok se ta množina željeza nepovrati na površje vode. Uzprkos ovoj strašnoj zakletvi jedni nemogahu odoljeti želji, da ostanu na mjestih, gdje su se rodili; oni se odciepiše od brodovlja, da se povrate u Phokaeju; ostali nastaviše svoj put prema zapadu, naseliše se na Corsiki te se dugo vremena boriše s Karthažani i Etrušćani, koji gospodovahu na tih morih. Malo po malo se izmiešaše sa žitelji Corsike i Italije, ili predobiše Massiliju, najznamenitiju od naseoba njihovih.

Oni prvi nastaviše život Phokaeje, koja predje kao i ostali gradovi toga kraja izpod gospodstva Alexandrova pod gospodstvo Rimljana. Još obstoji na istom mjestu grad Fochia sa njekoliko tisuća stanovnika.

Herodot pripovieda ovako utemeljenje Kyrene: Grino, kralj otoka There (Santorin), jedne od Kyklada, dodje jednom u Delphe, da žrtvuje bogu hekatombu: medju onimi, koji ga praćahu, bijaše gradjanin s imenom Batto. Kada je Pythija odgovorila na njegova pitanja, doda, da ima sagraditi grad u Libyji. „No, gospode, odvrati kralj therski, ja sam prestar i pretežak, da idem na put: daj takvu zapovied jednomu od ovih mladih ljudi, koji je sposobniji od mene, da ju izvrši.“ Govoreći ove rieči pokazivaše rukom na Batta. Vrativši se na Theru zanemari proročište, jer žitelji, koji neznadijahu, gdje je Libyja,

www.crohis.com

neusudiše se poslati naseobu u neznanu zemlju. Medjutim se dogodi, da sedam godina bez prekida nije padala kiša na otoku, i da se je posušilo sve drveće do jednoga. Therani upitaše na novo proročište, a Pythija ih ukori, što se nisu pokorili bogu. Na to odoše tražiti koga, tko bi znao za Libyju. Nakon nekoliko uputa, koje su dobili na otoku Kreti, opremiše dvie ladje pod vodstvom Battovim, koji utemelji grad Kyrenu (632. god.) u jednoj od najplodnijih i najugodnijih pokrajina Afrike. Doskora se podigoše tamo druga četiri grada: Apollonija, koja bijaše luka Kyreni, Barka, Tauchira i Hesperida. Ovi gradovi podložiše svomu uplivu nomade, koji ih okružavahu.

Persijanci zasnovaše svoje gospodstvo u Kyrenaici za Darija, ali ga izgubiše iza svojih velikih poraza u Grčkoj. Ptolemaeji prisvojiše si za njimi tu zemlju, a jedan od njih načini od nje posebnu kraljevinu za svoga sina Appiona. Ovaj kraljević, videći, da je bez djece, ostavi svoje zemlje Rimljanom (godine 96. prije Isukrsta).

U Kyreni rodi se veliki matematičar Erastosthene i znameniti pjesnik Kallimach. Eratosthene znao je prvi izmjeriti jedan stupanj poludnevnika, i načinio je zemljovid tada poznate zemlje, koji je rabio dugo vremena. Kallimach je puno napisao, no sačuvao se je od njega samo trideset i jedan epigram, jedna elegija i njekoliko himna. Njega smatrahu prvim elegijskim pjesnikom Grčke sbog finoće njegova sloga.

Drugi gradjanin Kyrenski, Aristip, bijaše znamenit filosof. Njegova ćudorednost nebijaše stroga, a jako se je rado družio s velikaši; no on se je odštećivao dosjetkami za njihove hire, kojim se je morao pokoravati. Jednom, pošto je u zalud molio tirana Dionysija, da poštedi jednoga od njegovih prijatelja, baci se na koljena i izprosi napokon tu milost. Spočitavahu mu, što se je tako ponizio pred jednim čovjekom. „Zar je to moja pogrješka, odgovori, ako ima Dionysij uši u nogama?“ Drugi put dade mu tiran zadnje mjesto za stolom. „Ti želiš ovo mjesto odlikovati“, reče mu.

Sagunt, sagradjen u Hispaniji od naseobe, koju su žitelji otoka Zakyntha onamo poslali, jest znamenit sbog obsade, koju je podnio od Hannibala, i koja bijaše uzrok drugomu punskomu ratu. Prije nego se predadoše, zapališe stanovnici sami svoj grad, te predaše pobjedniku samo pušeće se razvaline sa znamenitim primjerom rodoljubja.

Grci spajahu dražestnu priču s postankom Massilije. Phokaejski se trgovac Euxen izkrca, govorahu, na gallskoj obali,

www.crohis.com

nedaleko od ušća Rhodana. On bijaše na zemljah poglavice Segobrigâ, Nana, koji stranca liepo primi i pozva na svečanost zaruka svoje kćeri. Po običaju bi mlada djevojka ponudila sama čašu onomu od otčevih gostiju, kojega bi izabrala za supruga. Kad ona udje, na koncu gostbe, držeći punu čašu, stade pred Phokaejaninom. Nan pristade na izbor svoje kćeri; on dade strancu zaljev, gdje se je izkrcao. Euxen utemelji ondje Massiliju. Ovaj se grad popne na velik stupanj moći te bijaše sbog svoje mornarice suparnik Karthage i Etrušćana na moru, koje pere obale Gallije i sjeverne Hispanije. Nutarnja mu uprava bijaše znamenita radi velike mudrosti i blagosti. Mač, opredieljen za ubijanja, zardja, tako je riedko rabio. Kada je koji stranac stupio na ovo mjesto, bi prisiljen, ako nošaše oružje, predati ga vrataru, koji bi mu ga uručio na polazku iz ovoga grada.

Massilija sprijatelji se iz straha od svojih ratobornih susjeda Galla rano s politikom Rimljana te pračaše njihove legije, kada su počele osvajati Galliju. Za gradjanskih ratova prista uz Pompejevu stranku, te je imala čast, da podnese znamenito obsjedanje Caesarovo. Od onda postade malo po malo rimski grad. Pod carevi massilijske škole tako cvatijahu, da je odlična mladež rimska polazila u Massiliju, kao što je prije polazila u Athenu, da se uputi u grčke znanosti.

Lukian pripovieda ovu pripoviest:

Massiljanin Menekrate bijaše veoma bogat te obnašaše u gradu veliku čast; no pošto je predložio odluku proti prihvaćenim zakonom, uzme mu senat imutak i časti. On se sbog toga raztuži ne toliko radi sebe, koliko radi kćeri svoje, jer je bila tako ružna i nakazna, da se je uza sve svoje bogatstvo jedva nadao, da će ju moći udati, a raztužio se je i rad toga što je mislio, da će ostati bez podpore, kada on umre.

No Menekrate imadjaše prijatelja Zenothemisa, koji ga neostavi, kada ga opazi u nesreći. Zenothemis bijaše najljepši mladić i najbogatiji gradjanin u Massiliji. On pripravi veliku gostbu, pozove na nju Menekrata sa kćerju njegovom, rekavši svomu prijatelju, da mu je našao zeta. Nakon gostbe, poslije žrtve ljevanice, napuni svoju čašu i pruživši ju Menekratu: „Primi, reče, ovu čašu iz ruke svoga zeta, jer danas se ja ženim kćerju tvojom Kydimachom“; pak doda, da neponizi ponosa svoga prijatelja, koji je osiromašio: „Ti znaš dobro, da je to već odavna ugovoreno medju nami, i da sam već primio od tebe dvadeset i pet talenata kao njezin miraz.“ U isti čas, uz-

www.crohis.com

prkos prošnjam Menekratovim, predstavi družtvu Kydimachu kao svoju ženu.

Od toga dana nepresta pokazivati kćeri svoga prijatelja najnježniju ljubav i obzir, koji bi imao na najodličniju ličnost grada. On bi nagradjen za svoje postupanje, jer dobi sina osobite ljepote i rano razvijena razuma. Kada je bilo diete u dobi, da je moglo govoriti njekoliko rieči, otac ga obuče u crninu s viencem od masline na krasnoj kosi pa ga odvede medju senatore, da prosi milost za djeda svoga. Dražestni pojav djeteta, njegov nasmjeh uz suze, podtakne sažaljivanje skupštine. Senat dokine Menekratovu osudu i povrati mu njegove časti i njegov imutak.

Helleni se naseliše u tolikom broju u južnoj Italiji, da e ta zemlja dobila po njih ime Velike Grčke. Tamo bijahu i zbilja Kuma, Napulj, Kroton, Sybaris, Tarent, Lokri, Rhegij i dvadeset drugih grčkih gradova. Najveći dio ovih gradova obstoji još, a tragovi grčkoga narječja, koje se je govorilo prije dvadeset stoljeća u toj zemlji, nisu se ni danas posvuda izgubili.

Kuma, na moru Tyrrhenskom, bijaše najstarija i dugo vremena najsretnija; Napulj ju kasnije zasjeni. Oba grada podvrgoše se najprije gospodstvu rimskomu. Kroton i Sybaris otimahu se za prevlast u Bruttiju. Sybaris bijaše se podigao na toliki stupanj sile, da je, kaže se, vladao nad dvadeset i pet gradova i mogao naoružati 300.000 vojnika; no bogatstvo ga izkvari. Brzo dodjoše njegovi žitelji na glas sa svoje mehkoputnosti: jedan od njih se je tužio, da mu listić ruže, koji se je našao u njegovoj postelji, neda spavati. Kakvo čudo, ako pokraj ovakvih običaja Sybaris nije mogao spasiti slobodu svoju? Krotonjani mu ju uništiše.

Kroton se dizaše na iztočnoj strani Bruttija; Milon znameniti athleta, bijaše jedan od njegovih gradjana. Krotonjani bijahu na glasu sa svoje sile i sa svoga ukusa za filosofijske nauke. Pythagora, koji se je nastanio medju njimi, popravi im običaje i zakone. Krotonjani pobiediše Sybaris, no Rimljanom nemogahu odoljeti.

Tarent bi utemeljen oko 707. godine za prvoga messenskoga rata od lakedaemonskih naseljenika na uzkom poluotoku, na zaljevu, koji nosi to ime. Budući da je imao najbolju luku na toj obali, zato se je okrenula trgovina onamo, a zemljište mu, izvanredno plodovito, mogaše hraniti mnogobrojno pučanstvo, koje ponoseći se bogatstvom i silom svojom smatraše

www.crohis.com

se ravno Rimu. Jednom stupi Tarent oholo medju Rimljane i Samnićane. Drugi put uvriedi jako poslanike senata. Kada su rimske legije došle tražiti zadovoljštinu, on nije znao drugo, nego pozvati na pomoć epirskoga kralja Pyrrha, pustolova, koji je išao bez prestanka od jednoga poduzeća na drugo (280.).

Tarenćani mišljahu, da se je došao Pyrrho za njih biti i da oni netrebaju ništa nego platu davati njegovim vojnikom; no dan poslije svoga dolazka zatvori im on kupališta, kazališta te prisili Tarenćane, da pograbe oružje. Oni mu nebijahu od nikakve pomoći. On pobiedi najprije Rimljane, ali za cienu polovine svoje vojske, koju je ostavio na bojištu, a napokon bude pobiedjen i Tarent opazi legije pod svojimi zidinami. Nakon dugoga obsjedanja morao je otvoriti vrata te prihvatiti zakon rimski (272. god. pr. Is.).

Lokri, utemeljeni u Bruttiju (Calabriji) od Lokrana grčkih, oko sredine osmoga stoljeća prije Isukrsta, okaljaše svoj zametak nevjerom. Lokrani, veli Herodot, zakleše se Sikulcem, da će na zemljištu, na kojem su se izkrcali, živjeti u miru s njimi, dok im bude zemlja pod nogama a na ramenih glava; no svaki njih imaše zemlje u obući svojoj i glavu češnjaka na ramenih svojih. Držeći, da su tom prevarom zadovoljili zadanu rieč i bogove, udariše kod prve sgodne prilike na Sikulce te ih oplieniše. Mnogo Sikulaca bi ipak pušteno u novi grad, koji prihvati i sačuva više njihovih običaja.

Da nadju lieka dugotrajnoj neslozi svojoj, upitaše Lokrani delphsko proročište. Ovo im odgovori, da si traže zakonošu. Oni se obrate na čobanina Zaleuka. Mislili su, da ga je Athena nadahnula i kazala mu u snu njihove zakone. On ih napiše i proglasi godine 644., dvadeset godina prije Drakonta, kojega sva strogost je bila u njega. Pred zakoni bijaše krasan uvod o božanstvu. Red svemira, veljaše on, dokazuje nepobitno, da jest bog; i on je kazivao krieposti, koje bogovi traže od gradjana i od oblastnika. Lokrani ostaše tako vjerni svojim starim zakonom, da je, ako je vjerovati Demosthenu, gradjanin, koji je htio predložiti novu odredbu, došao pred skupštinu s konopcem oko vrata. Ako mu je predlog prodro, spasio si je život; ako li mu je bio zabačen, odmah bi ga zadavili.

Rhegij bijaše naseoba chalkidska, s kojom su se pomiešali Messenci. Obadva grada stupiše rano u savez s Rimom. Od prvoga su ostale samo ruševine; no Reggio je jedan od najbogatijih gradova južne Italije: On je danas gospodar prolaza kroz tjesnac.

www.crohis.com

Razbojničtva gusara etruških, koji uznemirivahu bez prestanka italska mora, i strahovita pripoviedanja, koja su došla u sviet o divskom stasu i divljosti žitelja Sicilskih po pjesmah Homerovih, odbijahu dugo vremena Grke od zapadnih zemalja. Jedan slučaj razprši to strašilo. Athenjanin Theokle, bačen vjetrovi na obale sicilske, opazi, da žitelji ni s daleka neodgovaraju strašnim slikam, koje se o njih pronose, nego da su jako slabi i da se lahko zarobe. Na povratku pripovjedi, što je vidio, i o ugodnom podneblju, o bogatstvu i obilnoj plodovitosti toga otoka. Žitelji grada Chalkide na Euboeji, kojim se pridružiše stanovnici otoka Naxa, pristadoše, da idu s Theoklom. Na iztočnoj se obali Sicilije izkrcaše i utemeljiše ondje grad *Nax* (735. godine), od koga kasnije postadoše *Leontij* i *Katana*.

Brzo podju tragom Theoklovim korinthski Dorci. God. 734. opustoši kuga taj grad. Pythija, upitana za savjet, naloži Archiji, jednomu od najbogatijih gradjana, da ode u progonstvo. On je ubio mladoga Aktaeona, kojega se je otac, nemogući dobiti pravde, ubio sâm na athenskih igrah, zamoliv Poseidona, da ga osveti. Korinthska vlada, koja se nije usudila kazniti krivca, bojaše se te otčine kletve te prisili Archiju na progon. On podje uzevši sa sobom množtvo Korinćana, ostavi dio drugova na otoku Korkyri, te se izkrca na iztočnoj obali Sicilije. Tu nadje on otok s imenom Ortygija, u obsegu od tri kilometra, na ulazu u veliko pristanište, koje je izdublo more za njom, a tako blizu kopna s jednim od svojih krajeva, da se je mogla kasnije mostom spojiti s njim. U kasnije vrieme je teklo onuda obilno i čisto vrelo, Arethusa, i nadahnjivalo pjesnike nježnimi pjesmami. Archija utemelji na tom mjestu grad, koji dobi od obližnjega jezera ime Syrakusa. O naseobah, koje je ona utemeljila, govorilo se je već.

Syrakusa postade znamenita tekar, pošto je Gelon, tiran grada Gele, učinio, da su Syrakužani prihvatili njegovu vlast. To je bio onaj, koji je dobio nad Hamilkarom i Karthažani veliku pobjedu kod Himere, u isto vrieme, kada su Grci potukli Xerxovo brodovlje kod Salamine (480). Medju pogodbami mira, koje je naložio pobiedjenim, kaže se, da je zatražio dokinuće ljudskih žrtava; ako je i dobio to obećanje, ipak su ga Karthažani dosta slabo izvršili. Syrakusa, koju je Gelon spasio i povećao, izkaza mu po smrti njegovoj božanske časti kao junaku te dopusti, da njegov brat Hieron nasliedi njegovu vlast (479). To bijaše viek najveće sile Syrakusine. Na nalog Hie-

www.crohis.com

ronov ostavi Lokre na miru Anaxilaj, tiran Zankle i Rhegija; Kuma napadnuta od Karthažana i Etruščana bi spašena njegovim brodovljem. Pindar je opjevao tu pobjedu, a mjedena kaciga, žrtva Hieronova, nadjena u razvalinah Olympije, sačuvala je do danas svjedočanstvo o njoj. Okrutni, no dični Hieron, pozivaše u Syrakusu velike pjesnike: Pindara, Simonida i Aeschyla. Tiranija njegova brata i nasljednika Thrasybula bijaše uzrok prevratu. Svi Grci na otoku podupirahu Syrakužane, kad su tjerali tirana (465. godine). Kraljevska čast bi dokinuta, a demokratska vladavina uvedena u svih gradovih. No nemiri krvaviše dugo vremena grad, koji je tek malo po malo postigao svoju staru silu. Vojna Athenjana s njim imala ga je upropastiti. Nesretan konac te vojne naprotiv zapečati slavu i silu Syrakuse.

Malo kasnije htjede popraviti svoje zakone te povjeri tu brigu jednomu od svojih gradjana, Dioklu. Slabo nam je poznato zakonstvo Dioklovo. Sama njegova smrt bila bi dovoljna, da mu pribavi vječnu slavu. Da odstrani od narodnoga viećanja svaku mogućnost vojničkoga nasilja, zabrani pod kazan smrti gradjanom dolaziti s oružjem na javni trg. Vrativ se jednom s vojne, čuje pobunjenu svjetinu, gdje ropće na trgu, pak, hoteći ju umiriti, poleti onamo nemisleći na to, da je naoružan. „Diokle, doviknuše mu odmah njegovi neprijatelji, evo ti sâm vriedjaš tvoj zakon. — Ne, odvrati on, ja ga utvrdjujem;“ i odmah si probode prsi. Syrakužani mu podigoše hram, a najveći dio sicilskih gradova prihvati njegove zakone. Drugi pisci pripisuju taj čin Charondi.

Godine 640. pojaviše se opet Karthažani na Siciliji, odakle hoćahu prognati Grke, da bi sami imali taj veliki otok. Hannibal, unuk onoga Hamilkara, koji je bio pobiedjen i ubijen od Gelona u bitci kod Himere, osvoji s početka Egestu, zatim Selinunt, koji razori, pošto je poubijao pučanstvo.

U Himeri pokazao se je za čas manje okrutnim, te je 3.000 žitelja svojim vojnikom iztrgnuo iz šaka, ali to je učinio zato, da ih odvede na ono mjesto, gdje mu je bio pogubljen djed, pa da ih dade tamo pogubiti nakon strašnih muka. U gradu neostavi ni kamena na kamenu. Vide se još ruševine, koje je on načinio.

Ohrabrivši se timi uspjesi Karthažani podjoše sa 120.000 vojnika na Agrigent. To bijaše jedan od najbogatijih gradova, ali i jedan od najmehkoputnijih na svietu. Moralo se je zabraniti Agrigenćanom, da imadu, kada straže na vratih i na zi-

www.crohis.com

dinah, više od jedne strunjače, jednoga pokrivača i dvie uzglavnice. I Agrigent si uzme plaćenikâ, kada su se približavali Karthažani, misleći, da će se oni za nj boriti: oni ga izdadoše. Pučanstvu preostane samo toliko vremena, da je pobjeglo još za noći. Grad bi razoren, a od tolikoga bogatstva neosta ništa do ruševina (406).

Ovaj dogadjaj prestraši Syrakusu; skupština bude sazvana: nitko se neusudi ništa predložiti. Tada se pojavi Dionysij, sin njekoga oslara, kako se pripovieda, koji bijaše pisar. On je bio na se privukao pozornost mnogobrojnimi primjeri junačtva, a njegova smjelost bila mu je već pibavila velik upliv na narod. On ustade, stade težko tužiti se na izdaju zapovjednikâ i postigne, da bude na njihovo mjesto imenovan, i upotrebivši doskora varku, kojom se je bio poslužio Pisistrat, dobije tjelesnu stražu od 600 ljudi, koju on povisi na 1.000. On ih izabere izmedju najsiromašnijih i najodvažnijih; liepo ih odjene i opoji ih nadami. Zatim se namjesti na otoku Ortygiji, gdje bijahu sve oružane, i koja gospodovaše lukom. Sliepa svjetina nametnula si je tirana.

Dionysij zatraži mir, da dobije vremena učvrstiti se. Nadošla kuga posluži mu dobro. Karthažani, videći proriedjenu svoju vojsku, bili su skloni njegovim predlogom. Ugovor bi sklopljen, kojim ga priznaše za gospodara Syrakuse (god. 405.).

Da se nebi morao bojati prevrata, učvrsti otok Ortygiju. Ovo mu bijaše tvrdja; iz nje iztjera sve stare žitelje, kojih mjesto zauzeše njegovi plaćenici. Ovo osiguranje bijaše dobro; jer narod, pobuniv se malo kasnije sbog globljenja, bio bi ga protjerao, da nije utekao u svoju tvrdju. Ali se je bojao i ondje biti utvrdjen te se je već razgovarao o smrti ili bjegu s prijatelji svojimi. „Ovdje valja pobjediti ili umrieti, reče jedan od njih; tvoje kraljevsko odielo valja da ti bude pokopnica.“ Plaćenici, koje je on na muku sakupio syrakužkim novcem, izbaviše ga.

On bijaše pametan te nije okaljao pobjede čini osvete. No njekoliko dana kasnije, kada su bili žitelji razasuti na polju žanjući, dade sve kuće pretražiti i pobrati sve oružje. Vrlo potanke mjere postaviše mu život izvan dosega ubojica, ali ne izvan dosega brige, sumnje i straha.

Ako je i bio Dionysij tiran, ipak je bio radin tiran. Syrakusu okruži jakimi bedemi i nastojaše protjerati Karthažane sa Sicilije. Pomorska bitka, koju je Himilkon dobio, dovede ovoga vojskovodju do u luku syrakužku. On se izkrca, razapne

*

www.crohis.com

šator u hramu olympskoga Zeusa te si tabor utvrdi kamenjem od grobova. Grci pripisaše ovim svetogrdjem kugu, koja naskoro proždre vojsku karthažku i koja bacivši u nju strah učini, da su zaboravili na zapt i na pažljivost. Dionysij se tim okoristi, da kopnom i morem upre dvostruku navalu za njeke tamne noći bez mjesečine. Dio neprijateljskoga brodovlja bude zapaljen, a ona šaka vojnika, koju su mogli Karthažani naoružati, bude potučena, suzbita u tabor i do zadnjega momka uništena (394. god.).

Mjesto da živo upotrebi svoju pobjedu, sklopi Dionysij s Karthažani mir i okrene svoje oružje na italske Grke. Rhegij, Kroton padoše mu u vlast. Njegovo brodovlje opustoši obale Lacija i Etrurije. Iz samoga hrama agyllskoga iznese 1.000 talenata.

Vraćajući se s povoljnim vjetrom s te svetogrdne vojne govoraše svojim pridvoricam: „Vidite, kako bogovi pomažu bezbožnike!“ On je već bio u Syrakusi ukrao Zeusu plašt od samoga zlata, pa ga zamienio vunenim, „budući da je onaj drugi zimi prestuden, a ljeti pretežak.“ Asklepij izgubi takodjer svoju zlatnu bradu, „jer budući da Apollon neimade brade, nepristoji se, da sin bradu nosi“, a Hera Lakinijska svoje odielo tako divne radnje, da su ga Karthažani kupili za 120 talenata.

Dionysij vladaše 38 godina. Njegova vlada bijaše neplodna za Syrakusu, koliko i nemilosrdna. A što je ona bila za njega samoga? Junačan pred neprijateljem bio je on u svojoj duši napadan vječnim strahom. On se nije usudjivao glave si povjeriti brijaču, nego si je davao bradu sažigati od svojih kćeri gorećom orahovom ljuskom. Pod odielom nosio je uviek oklop i davao pretražiti svakoga, koji bi bio pušten k njemu, dapače i brata svoga, koga napokon progna, pa čak i sina svoga. Soba mu bijaše okružena širokim obkopom, preko kojega bijaše most na nadig, a kada bi narodu govorio, činio bi to visoko s tornja. Jednom zapita Antiphonta, koja da je najbolja vrst tuča: „Ona, od koje su načinjeni kipovi Harmodija i Aristogitona“, odgovori mu ovaj. Taj ga odgovor stajaše života; tako se pridruži on ka 10.000 žrtava tirana.

Ipak osta živa slika strahota Dionysijevih, naime pripoviest, ako je istinita, o maču, koji o niti visijaše nad glavom Damokla, onoga nerazboritoga pridvorice, koji je bio pohvalio sreću vladara i dobio jednu uru kraljevanja. Sjedeći za sjajnim stolom, okružen od robova, koji su izvršivali sve njegove želje, uzdigne sred gostbe oči te ga prodje sva radost na pogled ovoga prietećega mača.

www.crohis.com

Sin mu, Dionysij mladji, imao je samo mana bez ikakve sposobnosti; s toga je bio za njekoliko godina lišen vlasti, koju je baštinio od otca. Krepostan gradjanin Dion, kojega je on bio prognao, povrati se s Peloponnesa, da si oslobodi otačbinu, te sretno protjera tirana (godine 357.), ali on se nije milio narodu sbog svoje strogosti te bude smaknut. Dionysij se okoristi smutnjami, koje nastadoše poslije Dionove smrti, da udje u grad (346. godine). Zatočenje nije ga bilo ništa opametilo; on pokaza toliko okrutnosti, da su se Syrakužani na novo digli i prisilili ga, da se zatvori u tvrdju.

Korinćani odrediše tada Timoleonta, da povrati mir gradu, koji su oni bili utemeljili. Timoleont bijaše čovjek kriepostan, energičan, odan slobodi, kojoj je žrtvovao i rodjenoga brata, da ga zaprieči dokopati se tiranije u Korinthu. On je umio nagovoriti Dionysija, da mu je predao tvrdjicu, i njegdašnji tiran bude prevezen sa svojim blagom u Korinth, gdje je živio kao obični gradjanin (343). Prva skrb Timoleontova bijaše, da poruši tvrdju, koju si je bila tiranija sagradila. Na njezinu mjestu digoše triemova i sudnica. No pošto je bio ovaj grad oslobodjen, trebalo ga je opet napučiti, jer su prevrati bili prisilili dio žiteljstva, da se izseli. Trava rastijaše po opustjelih ulicah syrakužkih, a divlja zvjerad dolažaše čak do gradskih vrata po poljih, koja su ostala neobradjivana. Timoleont šiljao je pisma po svoj Grčkoj, da skloni naseljenike, da se nasele u Syrakusi. Njih 60.000 odazva se pozivu. On im razdieli zemljišta i dade im zakone.

Uzpostaviv red u Syrakusi, Timoleont pokuša uzpostaviti ga po Siciliji. On prisili tirane po gradovih, da žive poput običnih gradjana, i dobi sjajnu pobjedu nad vojskom od 70.000 Karthažana. Za tim smatrajući svoju zadaću dovršenom, odreče se vlasti. Zadnje dane života svoga provede u zabiti, poštovan od svih žitelja otoka, koji bi dolazili k njemu, da ga pitaju za savjet kod ugovora, kod razdioba zemljišta i kod zakona. Jednoć se usudiše dva govornika obtužiti ga sbog pronevjerenja. Narod ogorčen ustade na njih. Timoleont ga ustavi. „Ja sam zato prkosio tolikim pogibeljim, reče, da omogućim i neznatnijemu gradjaninu braniti zakone i slobodno kazivati svoje mnienje.“

Syrakužani štovahu do zadnjega njegova dana svoga oslobodiitelja, tražeći u njega savjete i dovodeći k njemu strance, koji bi prolazili njihovim gradom, kao da im nebi imali više ništa pokazati, pokazavši im jednu od najredjih slava u Grčkoj i posvuda, naime junaka poštenja i nesebičnosti političke.

www.crohis.com

U zadnje vrieme svoga života osliepi Timoleont; Syrakužani ga i dalje pitahu za savjete u svih važnih stvarih. Tada bi mu poslanstvo dovelo kola, koja bi ga dovezla na sred javnoga trga; viećanje bi započelo; Timoleont bi kazao svoje mnienje, koje bi pažljiva množina s poštovanjem prihvatila i uviek ga se držala. Tako umre on u velikoj slavi i starosti godine 337., ostaviv svoju dragu domovinu sretnu, veliku i slobodnu, i neokaljanu uspomenu uzprkos okrutnoj kreposti, koju je jednom pokazao.

Pogreb mu se priredi sred nebrojnoga množtva naroda i s čitavim sjajem najvećih svetkovina. Kada su mu tielo položiti na lomaču, pristupi glasnik i reče: „Narod syrakužki posvetio je 200 mina srebra (7.000 for.), da proslavi s pogrebnim sjajem Timoleonta Korinćanina: zaključio je, da se o godišnjici njegove smrti slave u vječna vremena musične igre, gimnastičke borbe i utrkivanja konja, jer je on srušio tirane, pobiedio barbare, na novo napučio velike gradove, a sicilskim Grkom povratio njihove zakone i ustanove.“

Poslije Timoleonta biva nam tamna poviest Syrakuse. Nazrievamo samo, da je ovaj grad na novo pao u smutnju i anarhiju. Još izadje jedan tiran Agathokle, koji se je u mladosti svojoj bavio lončarskim zanatom. Odlikovao se je poput Dionysija starijega srčanošću. Poput njega i on predobi vojnike, te se po njih dočepa vlasti. Da bude gospodar gradu, trebalo mu je vojske, a da se domogne vojske, trebalo mu je rata. On ga zapodjene s Karthažani. Pobiedjen u velikoj bitci, bude obsjednut u Syrakusi. Tada zasnuje najsmjeliju osnovu: vratiti Karthazi obsadu za obsadu, prenoseći pozorište rata pod njezine zidine.

Nepovjeriv nikomu svoje osnove, opremi brodovlje sa 14.000 momaka, izadje iz luke, prevari neprijateljsko brodovlje posluživ se pomrčanjem te se izkrca u Africi. Tada sgrabiv baklju izjavi svojim vojnikom, da se je zavjetovao Demetri i Persephoni za preplovbe, da će im žrtvovati svoje ladje, i zapali ih; njegovi častnici ugledaju se unj, njegovi vojnici opojeni oduševljenjem zakleše se, da neće ostaviti Afriku, dok nebudu gospodari Karthage.

Odmah krenuše na nju. Dvie stotine gradova, kaže se, bude osvojeno ili pak stupi u njegov savez. Numidjani mu dadu čete. Ophella, namjestnik Kyrene, dovede mu 20.000 ljudi, i Karthažani prestrašeni ostave Syrakusu. Ali, da nebi morao dieliti vlasti s Ophellom, dade ga Agathokle potajno smaknuti kod njeke pobune. Ovo ubojstvo odbije od njega dio novih četa;

www.crohis.com

nepovoljne viesti, koje dospiju sa Sicilije, prisile ga preći na otok. Za njegove odsutnosti izgube bitku njegovi zamjenici u Africi. On doleti; njegovi ga pobunjeni vojnici zatvore. Oslobodiv se uteče na triremu, koja ga dovede nazad u Syrakusu (god. 307.) u isto doba, kad su njegovi sinovi bivali zadavljeni od vojnika i kad je Karthaga naplaćivala svoje krvoždne bogove žrtvujući im najljepše zarobljenike syrakužke.

Agathokle postade okrutan poslije te nesreće. Da osveti svoje sinove, on poplavi Syrakusu krvlju, svi rodjaci njegovih vojnika budu pogubljeni. On sam bude otrovan po jednom od svojih sinova i vele, da je bio položen na lomaču prije, nego li je zadnji uzdah izdahnuo (god. 289.).

Malo godina zatim pozvaše Syrakužani epirskoga kralja Pyrrha. On razprši Karthažane na zapad, ali poraz pred Lilybaejem zaprieći ga dovršiti oslobodjenje otoka, i on uzmakne, kao što je došao, pustolovno plieneći uz put hramove. Poznata je rieč, koju je rekao ostavljajući Siciliju: „Koli liepo bojište ostavljamo Rimljanom i Karthažanom!“

Opirati se Karthazi, nepobitnoj gospodarici Afrike i dviju trećina Sicilije, nije bilo više dosta same Syrakuse, Ona to osjeti tako dobro, da se je sama od sebe odrekla svoje stare politike i da se je pod Hieronom, koji je njom mudro vladao od 275—215. godine, svojevoljno zadovoljila ulogom saveznice Karthažana proti Rimljanom, odakle je od sada dolazila najveća pogibelj. Pobiedjen zajedno s njimi dobi od Rimljana Hieron mir od petdeset godina i mirno gospodstvo nad više sicilskih gradova: vrieme, koje nas dovodi do godine 212., kada no je Syrakusa, pošto je prkosila svim silam athenskim i toliko puta karthažkim, podlegla pod mačem rimskim. Ali barem je na zadnjoj strani njezine poviesti svanulo veliko ime: ime Archimedovo, velikoga matematičara, koji ju je branio dvie godine od Marcella.

Rim je, koji nalazimo svagdje, gdje umiru narodi grčki, da nasliedi njihovu baštinu. „Kao što more prima sve rieke, veli rhetor Aristide, tako i carstvo rimsko prima i zakriljuje sve narode.“

www.crohis.com

POGLAVJE XXVI.

Grčka prosvjeta iza Perikla do znanstvenoga i književnoga pokreta u Alexandriji.

Sophiste. — Platon, Aristotele s nasljednici svojimi. — Stoicisam, Epikurisam i Skepticisam. — Razvoj govorničtva; Demosthene. — Pisanje poviesti; matematika. — Početak pokreta alexandrinskoga.

Iz političke poviesti Grka svakomu je čitatelju jasno, da su stari Helleni bili veliki junaci na bojištu s mačem u desnici, ali oni bijahu kud i kamo veći sjajnim umom svojim i s perom u ruci. Leonida bijaše doduše slavan junak, no ipak morade podleći većoj sili; Homer, Sophokle, Sokrate, Platon, Aristotele i Demosthene bijahu još veći na duševnom polju i ostali su do danas nepobiedjeni i nepobiedljivi, akoprem se s njimi nadtjecahu toliki veleumi svih naroda i viekova. U redu je dakle, da se pripoviedanjem o tih velikanih ukrasi konac političke poviesti, u koliko to nije već prije učinjeno.

Izvanrednoj dobi veleuma grčkoga, kojoj kanimo samo najsjajnije točke i najveće umnike na vidik iznieti, pretežni je predmet: razmatranje čovjeka, počevši od sophistâ pa do Stoikâ, Epikurovaca i Skeptikâ. Ovamo idu osim sophista i Sokrata i jednostrani Sokratovci, Platon i Aristotele, a onda i nauke ostalih škola i sustava. Sokrate razglabaše ponajviše logično mišljenje i ćudoredno hotjenje. Tim je omogućio posredovanje i svezu izmedju subjektivnoga i objektivnoga shvaćanja po predmetu. Kasnije su to nastavili i razširili Platon i Aristotele dotle i tako, da se pojedinac ima smatrati udom obćenitosti, pri čem je stekla uvaženje i prirodna filosofija. I skepticisam svojim dvoumljenjem obraća osobitu pažnju na pojedinca, ali tako, da uz to ruši sve postojeće sustave te utire put novoj dobi. Sophistika je prelaz od kosmologijske ili svemirske filosofije na onu filosofiju, koja uzima obzir na misaonu i hoteću ličnost. Misao s tvrdnjom, da objektivne ili predmetne istine nema, vodi k izreci sophista, da je istina samo subjektivna ili relativna prema shvaćanju pojedinca s ličnoga gledišta, ter da je čovjek pojedinac mjerilom svih stvari, pošto sve znanje postaje od opažanja.

www.crohis.com

Ono, što mi opažamo, napreduje i mienja se, a svatko drugčije osjeća, smatra i gleda stvari prema ličnoj slobodi i nazorom svojim, pa jer su ljudi protivna mnienja, a nisu svi jednoga osvjedočenja, s toga se vještinom govora i silom umnoga dara može proti svakoj tvrdnji postaviti protivno istim pravom; s toga po nauci i nazorih sophista nema prave istine. Rieč „sophista" nenaznačivaše s početka, kako to danas biva, okretna i vješta dialektika, koji pod prividno liepim plaštem i logičnim tobože govorom krije i širi zle nauke, nego naznačivaše ono isto, što i rieč „sophos" (mudrac). „Tko je sophista?" pita Sokrate kod Platona. „Onaj, koji razumije mudrost, što i samo ime sophos i sophista (mudrac) kaže" odgovara Hippija. „A kakva i što je ta mudrost"? — „Tko je osobito vrstan i vješt govorničtvu". Budući da su sophiste za novce poučavali, zato su često predaleko išli u širenju krivih i negativnih nauka, s česa ih kori Sokrate i opominje, da ih se treba čuvati, jer varaju. Osim govorničtva podučavahu i u matematici, zvjezdarstvu, u geometriji i glasbi za novce, a povrh toga i u kućanstvu i kako bi se najbolje moglo upravljati državom. Najposlije spade sophistika na to, da je nastojala oko toga, kako bi si čovjek ugodio i svojoj koristi zadovoljio. Glavni predstavnici sophista jesu: Protagora, individualista iz Abdere (500.—411.); Gorgija, nihilista iz Leontina na Siciliji (427. g.); Hippija, polyhistor iz Elide (450.—400.) i Prodik, moralista iz Keosa nedaleko od Attike (450.—400.). On je Sokratu utro put svojimi moralnimi poukami.

Protagora stekao si je kao učitelj govorničtva dosta znatan imetak. Heraklitov nauk o vječnom tieku svih stvari prenosi on na čovjeka te uči, da je čovjek mjerilo svim stvarim, koje jesu i koje nisu. Njemu je istina stvar relativna. Kada je stao učiti, da o bogovih nezna ništa, niti toliko, da li ih ima, ili nema, jer da nejasnoća predmeta i kratkoća ljudskoga života prieči svako znanje o bogovih, prognaše ga, a knjigu mu spališe javno. On umre u biegu. Stekao je veliku zaslugu i tim, što je prvi pisao u jezikoslovnih razpravah o načinih glagola kao i o porabi rieči, orthoëpeji ili pravilnosti govora. Pisao je i o državi, odakle je uzeo Platon mnogu misao u „državu" svoju. — Hippija, dobar govornik, vješt matematičar, zvjezdar i arkeolog, označuje ethičko ili ćudoredno stanovište sophista ovom izrekom: „Zakon je ljudem tiran, jer jih sili koje šta činiti proti naravi njihovoj". — Prodik učaše, da su stari Helleni ono obožavali, što im bijaše koristno i za život potrebito;

www.crohis.com

tako kruh u božici Demetri, vino u Dionysu, vatru u Hephaestu, itd.: a tako i sunce, mjesec, zviezde, rieke, izvore, livade, gore. Smrt drži Prodik nuždnom, da se čovjek liši bieda i nevolja ovoga svieta. — Sophista Thrasymach identifikuje pravo s koristću jačega vlastnika ili vlastodržca.

Uz sophiste pristajahu i praktični državnici. Tako Kritija, glava tridesetorice tirana u Atheni, izreče, da je bogove i odmazdu ili osvetu izumio njeki umni državnik ili zakonoša zato, da se gradjani strahovanjem sile na pokornost i obdržavanje zakona; s toga mu je istina prevarom ili lažju. To karakteriše ujedno i družtveno stanje, kada prvi ljudi u državi imadu ovakove nazore.

Iz svega se ovoga vidi jasno, koli nuždan bijaše mudrac i učitelj onako čista i umjerena značaja, kakov je Sokrate (od g. 469.—399.). On je nazore sophista izpravio riečmi: da je čovjek doduše mjerilo svemu na svietu, ali ne pojedinac, kojim vladaju strasti, nego onaj, koji se zadube sam u sebe, te dolazi do misli o dobru samom po sebi, čim postizava čisto znanje. Naproti taštim sophistam koji su se sveznanjem hvastali, postavi on čednu rieč: da je medju ljudi onaj najpametniji, koji zna, da ništa nezna. Sokrate poda svietu ethiku, po kojoj se uči krepost, koja se osniva na znanju i poznavanju onoga, što je dobro i liepo. On je osvjedočen, da bogovi sve znadu: i rieči i čine, dapače i tajne misli; da su po svuda, ter da ljudem daju znakove i naslućivanja u svih poslovih i odnošajih ljudskoga života. Takove znakove davaše njemu od djetinjstva njegov daimonion ili glas savjesti; a to je glas božji. Svemirom upravlja najviši božji um. Ideja znanja sačinjava jezgru Sokratove filosofije.

Sokrate se služaše u pitanjih i odgovorih indukcijom i definicijom ili tako zvanom Sokratovom metodom, jer sâm o sebi govoraše, da je duševna primalja, koja vadi misli iz ljudi, pa ih onda izpituje, prosudjuje i označuje. Najvećma mu bijaše na srdcu uzgoj mladeži kao budućih gradjana, no zato ga kazniše smrću, kako je već izpripoviedano.

Um, koji svietom vlada, naznačuje, da ima jedan stvoritelj i upravitelj svemira, koji se odnosi prema svietu tako, kao duša prema tielu. Slutnju o bogovih nosi svaki čovjek u svojim grudima. Duša čovječja je nešto božjega te je neumrla. Samo ju dobro i liepo čini sretnom. Nitko pametan, dobar i muževan neboji se smrti, nego tko je krivično radio, te si je dušu obteretio tim najvećim zlom na svietu — krivicom — pa se zato

www.crohis.com

boji Hada (podzemnoga svieta). Prema tomu življaše Sokrate kao pravi filosof.

Glavna mu je zasluga u filosofiji strogo razmatranje moralnih pitanja te uništavanje i pobijanje nadriučenosti i nadriznanja. On nebijaše pisac, već samo učitelj, koji je svojim učenikom predočivao načela o znanju i kreposti ili o dobru; a tim im je označio i zadaću: da dotjeraju naime i provedu filosofske nauke: dialektiku i ethiku, što su zbilja učinili Platon i Aristotele. Jedni će obraditi samo jedno, a drugi opet samo drugo od ovoga dvoga. Odatle „jednostrani Sokratovci". Tek Platon će sbiti sve u jedan jedinstveni sustav i stvoriti cielost. Liepo veli Ciceron, da je Sokrate s neba na zemlju dozvao filosofiju, uveo ju i u gradove i u kuće, te prisilio sviet na razmišljanje o životu i ćudoredju, o dobru i zlu.

Medju učenici Sokratovimi bijaše Phaedon ljubimac njegov i utemeljitelj filosofijske škole u Elidi. Drugi učenik Antisthene iz Athene učaše, da je krepost jedino dobro, a bitnost da joj se sastoji u svladavanju samoga sebe. Za krepost da netreba mnogo rieči, već samo Sokratova jakost i postojanost. Antisthene je odlučnije izrazio ideju jednoga boga i kosmopolitisma (svemirskoga gradjanstva), nego Sokrate. On je prvi opredielio, što je definicija (logos) kao obilježje bića. Jednostavna stvar nema definicije, već samo ime i prispodabljanje; no sastavljeno se dade razglabati, tumačiti i definovati. Iz Antisthenove škole izadjoše osim drugih Diogene iz Sinope i Krates iz Thebe sa ženom svojom Hipparchijom i svakom si Metroklom. Ta škola izopači nauku Sokratovu o krepostnom djelovanju, o prostoti života i o malih potrebah, te je pravom prozvana kyničkom ili cyničkom, jer je Antisthene u Kynosargu, gimnaziju, poučavao po smrti Sokratovoj.

Do skrajnosti i smješnosti razvio je shvaćanje prostoga života osobito Diogene, sin mjeničara iz Sinope u Maloj Asiji na južnoj obali Crnoga mora, gdje je s otcem novce krivotvorio, čega radi ga prognaše. To mu njetko spočitne, na što mu Diogene odvrati: „Što sam ja bio, to si i ti, a što sam ja postao i što sam radio, to nemožeš ti nikada biti." Došav u Athenu nehtjede ga Antisthene primiti medju učenike svoje, nego mu priećaše štapom, ako se neudalji; no Diogene mu reče: „Toli tvrda drva nećeš naći, da bi me mogao odtjerati, dok govoriš i predaješ." Ta njegova želja za znanjem prisili Antisthena te mu je popustio; ali zato marljivijega učenika i rev-

www.crohis.com

nijega do skrajnje pretjeranosti nebi nigdje više. Jedna kabanica, jedna torba poput bisaga i štap bijaše sve, što posjedovaše Diogene kao „filosof“ riedke vrsti. Svako mu mjesto bijaše dobro za ručanje, spavanje i razgovaranje. Zato ga zvahu Athenjani psom, a on im toga nije zamjeravao.

Posvuda po prirodi živjeti te prezirati sve naslade, biti bez kuće i kućišta, bez grada i otačbine, to jest svačiji prosjak, ili kako Diogene govoraše, svemirski gradjanin, to je najveća sreća na svietu i najbolja filosofija. Proti kiši zaklanjaše se Diogene u bačvu. Kada je putovao iz Sparte u Athenu, zapitan kuda putuje, odgovori: „Iz mužke u žensku sobu.“ Uhvaćen kod Chaeroneje od Makedonaca i doveden pred kralja Philipa, koji ga zapita, tko je, odgovori: „Gledalac tvoje nezasitljivosti.“ Po Atheni hodaše po bielom danu sa svjetiljkom tražeći prave ljude. Kada je Platon definovao čovjeka kao dvonožno biće bez perja, očupa Diogene kokotu perje, pa ga baci u školu s riečmi: „Eto vam Platonova čovjeka!“ Uhvaćen od gusara i doveden na prodaju na trg kretski, pitahu ga, u koji se posao razumije, a on odgovori: „Vladati nad muževi,“ te kaza, da se neka prijavi onaj, tko si želi kupiti gospodara. — Upitan od Xeniada, kako želi biti ukopan, reče: „S licem k zemlji, jer će se doskora gore okrenuti, što je dole.“ Pod tim razumievaše promjenu stvari, ako se Alexandru Velikomu što dogodi. — Upitan od Alexandra Velikoga, da li što želi, odgovori: „Da mi ideš sa sunca.“

Pristaše Diogenovi izopačiše se sasvim ohološću, sujetom i bezstidljivošću svojom, te je s toga ta škola sa sustavom došla na zao glas u prosvjetnoj i družtvenoj poviesti, s kojega je danas poznat cynisam kao bezstidno prostačtvo. Toliko o toj i danas još važnoj ascetičkoj školi. Diogene umre u 90. godini, vele, na isti dan, kad i Alexandar Veliki. Korinćani mu podigoše spomenik: stup s napisom i psom prema nazorom i životu njegovu.

Diogenov protivnik bijaše Aristip iz Kyrene na sjevernoj obali Afrike. Njemu je životno načelo svake i sve sreće i dobra na svietu: slast i radost; mirno i sladko uživanje. Zato se zove njegova škola po grčkoj rieči hedonskom (ἡδονή slast). Zadaća mudraca jest: slastno uživanje; ali nedati se svladati od slasti. Jasno duševno obrazovanje daje pravo uživanje i nasladjivanje. Toj školi pripadaše Aristipova kći Areta sa svojim sinom, Aristipom mladjim, koji je prvi sustavno tu nauku predstavio kao hedonisam. Po toj nauci se samo u sadašnjosti

www.crohis.com

uživa; jer je samo sadašnjost u našoj vlasti, a veselje nam je svrha životu.

Takove se nauke i škole porodiše uslied i pored Sokratove od učenika i neučenika njegovih. No najslavniji i najuzvišeniji Sokratov učenik bijaše Platon iz Athene (od god. 427—347.). Ime dobi Platon sbog širokih pleća, a inače mu bijaše ime Aristokle ili Ariston. Otac mu bijaše Ariston iz Kodrova kraljevskoga plemena, a mati Periktiona iz loze bližnjega rodjaka Solonova. Stric joj bijaše onaj Kritija, koji bijaše medju tridesetoricom oligarchijskih tirana u Atheni nakon nesretnoga svršetka peloponneskoga rata. O godini poroda i smrti Platonovoj razilaze se mnienja. Po tadanjem običaju otmenjaka zabavljaše se u mladosti uz državne poslove i dramatskom poesijom. Kada mu bijaše oko 20 godina te se bijaše upoznao sa Sokratom, baci svoje dramatske pjesme u vatru; no razgovori ili dialogi mu pokazuju, da je i kasnije upotrebljavao svoj dramatski dar. Kažu, da je sudjelovao u više vojna. Najvećom si pako smatraše srećom, što je živio u vieku Sokratovu. Pripovieda se, da je Sokrat usnio, da mu je mlad labud doletio i sjeo na krilo, pa onda odletio i liepo pjevao. Sutra dan bješe Platon predstavljen Sokratu, koji reče, da je to onaj labud. Platon bijaše Sokratov ućenik od g. 408—399., to jest do smrti toga učitelja svoga. Kada je Sokrate bio odsudjen na smrt, potrese to tako Platonovom dušom, da je obolio.

Od toga časa stane mrziti na demokraciju, koja je tako nepravedno postupala s toli pravednim i umnim mudracem. Vjeran učenik nazrievaše u odsudi učiteljevoj i svoju; zato ostavi Athenu s ostalimi Sokratovci, pa umače u Megaru k Euklidu. Odanle krene kasnije u Kyrenu k matematičaru Theodoru, s kojim se je bio upoznao u Atheni pred smrt Sokratovu, jer Platon bijaše sam velik matematičar. Iz Kyrene ode u Aegypat, gdje su ga poučavali svećenici u matematici i zvjezdarstvu. U Heliopolu pokazivahu kasnije kuću, u kojoj je stanovao. Moguće, da je i u Maloj Asiji bio i odanle povratio se u Athenu. Zatim odputova u 40. godini u Italiju i na Siciliju. U Italiji se upozna pobliže s naukami Pythagorovaca, a osobito što se tiče uzgoja mladeži. Pythagorovskoj školi stajaše tada na čelu Archyta. U Syrakusi predobi za svoju nauku mladoga Diona, sváka tirana Dionysija starijega; no tiranu se nesvidi staračka moralna ili ćudoredna nauka Platonova, te postupaše sa filosofom kao sa zarobljenikom, što mu je vladavinu bio odsudio. Pripovieda se, da je Platon bio prodan u roblje na

www.crohis.com

Aeginu, pa da ga je izkupio i spasio za 20 mina Kyrenac Annikeris, komu su Platonovi prijatelji htjeli povratiti novce, nu on ih nehtjede primiti, pa su za njih kupili vrt i gaj Akademov Platonu za školu, koja je odatle dobila danas obće poznato ime: akademija. U toj školi podučavaše Plato, koji si je stavio zadaćom svega života svoga utemeljenje filosofijske škole. Zato i izbjegavaše politički život.

Prvo Platonovo putovanje u Italiju pada u g. 388., a drugo u 368., kada je već stariji Dionysij bio mrtav, a mladji došao na prestol. Platon se nadaše, da će mladoga i neodlučnoga još tirana predobiti za svoje ideje, da po njih uvede državne ustanove i uredi državu. Tomu se nadaše tim više, što je mladi tiran Dionysij bio revnim učenikom njegovim, a s filosofom držaše i uplivni rodjak tiranov Dion; no kod dvora nadvlada protivna stranka, Dion morade u progonstvo, a Platon, neopraviv ništa, natrag u Athenu. Dionysij obeća doduše Platonu, da će Diona natrag pozvati, no on nebijaše čovjek od rieči. Kada je Platon to zahtievao, obeća mu Dionysij opet, ali pod pogodbom, da se i Platon vrati u Syrakusu. I to je povod trećemu njegovu putu u Italiju. Syrakuska ladja dodje i odveze Platona. Pythagorovci se radovahu i nadahu dobromu uspjehu; ali Archyta odluči svojim uplivom, te je Platon i ovaj treći put morao otići, neurediv ništa po svoju u državi Dionysijevoj. Kasnije ga moljahu Kyrenci, a zatim Megalopolci, da im uredi državu i dade ustav. Platon ih odbije, jer se više nehćaše baviti praktičnim uvodjenjem ustavâ, kako ih je plemenito bio zamislio i liepo opisao. Ti pozivi dokazuju, da je bio kao državnik veoma cienjen i uvažavan.

Iz Platonove su škole proizašli mnogi državnici, medju njimi Demosthene, Phokion, Chabrija, Heraklide i Python, koji su poduzeli osvojenje i oslobodjenje Thrakije: Aristonym, koji je Arkadiji, Phormion, koji je Elidjanom, Menedem, koji je Pyrrhanom dao zakone: napokon Euphraej, koji nehćaše nikoga primiti u družtvo, koji se nije bavio geometrijom i filosofijom. U svečanih predavanjih neimaše Platon osobitoga uspjeha. Kada je Phaedrona čitao, kažu, da je samo Aristotele ostao do kraja; no obična predavanja njegova polažaše vrlo mnogo svieta; i mužkih i ženskih iz svih staleža, medju njimi stranci i žene preobučene na mužku. Persijanac Mithradate dade u akademiji postaviti Platonov kip. Po njekih umre Platon u 81. godini pišući, a po drugih kod svatovske gostbe u 82. godini života.

www.crohis.com

O njegovu značaju ima malo potanjih viesti. Heraklide veli, da je Platon u mladosti tako čedan i skroman bio, da se nebi nikada prekomjerno smijao. Istina je, govoraše često, od svega na svietu najsladje, što se čuti može. Za slavu si držaše ostati u uspomeni po prijateljih ili knjigah. Dugo spavati nije volio, jer da pospanac nevriedi ništa. Kada mu jednom dodje u kuću Xenokrate, zamoli ga, da mu prošiba roba, jer ga on nemože, pošto je ljutit. Kada je jednom zajahao konja svoga, sjaše opet s njega, jer da bi se mogao uzoholiti. Videći njekoga kockati se, spočitnu mu to Platon; no kockaš mu odvrati, da je to malenkost. „Navika, reče mu na to Platon, nije i nemože biti malenkost.“ Pijanci bi se morali u ogledalo gledati, tad bi uvidjeli, kolika i kakova je to sramota. Platon bijaše, veli Goethe, blaženi onaj duh, komu se prohtjede proboraviti njeko vrieme na ovom svietu. Sve, o čem se je on izrazio, proteže se naviek na cielost, na dobro, istinito i liepo, na što nastoji pobuditi svako ljudsko srdce. Platon bi sahranjen u akademiji. Grobni napisi i druge uspomene slavljahu ga kao vrla i spominjahu sladki mu božanski govor. On bijaše bogat, no mnogo je imetka potrošio na putovanja svoja. Istinu prodavati za novce poput drugih, držaše izpod ćasti svoje. Jednoj robkinji pokloni slobodu, drugoj ostavi srebrnu posudu, a nećaku Speusipu ostavi nješto gotova novca i imenova ga predstojnikom akademije. U toj školi sastajahu se učenici njegovi i pristaše preko 500 godina još poslije Krista do cara Justinijana (Upravde) (527—565. posl. Kr.). Predstojnik stanovaše u akademiji i imenova si svaki nasljednika svoga. Prvi Platonovi nasljednici u akademiji Speusip, Xenokrate, Polemon, Krates i Krantor sačinjavaju tako zvanu stariju akademiju.

Platon je ostavio mnogo spisa; 36 na broju u 56 knjiga, inače 44 u 64 knjige, ako se pisma nebroje kao cielost. Spisi su njegovi puni toli uzvišena žara i čara, da su kroz viekove oduševljavali najveće umnike prosvjetljenoga svieta. Neznaš, da li te više zanosi bogatstvo misli ili duhovitost razgovora. No razlike su mu u spisih velike, jer je pisao kroz petdeset godina. Aristophane Byzanćanin, gramatik alexandrinski, sabra više Platonovih spisa u trilogije; a za rimskoga cara Tiberija (14.—37. god.) sakupio je u devet trilogija sve Platonove spise novopythagorovac Thrasyl.

Za prvo djelo Platonovo drži se Phaedro, a za kasnija djela: spis o državi, o zakonih i Timaej. Često se napadalo na Platona kao filosofa; spočitavala su mu se protuslovja,

www.crohis.com

no opet mu se je vazda sve čudilo i divilo kao piscu. Služeći se najljepšim jezikom na svietu, učinio ga je još ljepšim. Stari su kazali, ako se bogovi u Olympu razgovaraju ljudskim jezikom, da je to jezik Platonov. Čini se, da je sâm vidio i promatrao onu vječnu ljepotu, o kojoj govori bez prestanka, pa da ju je prenio u spise svoje. Ljepota daje često slogu onaj nebeski značaj, koji su davali umjetnici grčki bogovom svojim. Koli miran je izražaj Apollona vatikanskoga i Zeusa olympijskoga, toli je miran i njegov; a miran mu je i polet poput onoga nebeskoga poleta, koji se nalazi u pomenutih kipovih. Slog mu nebrza, niti se zaustavlja; ideje su mu spojene poput lanca; rieči, koje sastavljaju rečenice, rečenice, koje sačinjavaju razgovor: sve se privlači i razvija zajedno; razvija se doduše brzo, ali s mjerom poput dobro uredjene vojske, koja nebuči, niti je lagana, nego se giblju vojnici jednakim i harmonijskim korakom, da podjedno napredujući dodju k cilju svomu.

Djela su izliev čitava čovjeka. To valja i za Platona. Platon bijaše od naravi jaka tiela, no dugi su mu i tegotni putevi uzdrmali zdravlje; on si ga oporavi svojim strogim življenjem. Druge bolesti neimadjaše do melankolije, koja mu bijaše zajednička sa Sokratom, Empedoklom i drugimi umnimi muževi. Potezi mu bijahu pravilni, pogled ozbiljan, oči pune blagosti, čelo otvoreno i bez kose, prsi široke, ramena visoka, ponašanje vrlo dostojanstveno, hod muževan, a čednost iz vana i iz nutra. Govoraše lagano, ali dražest i osvjedočivanje, rekao bi, tecijahu mu iz ustiju. U mladosti mu izpunjavahu sve časove: slikarstvo, glasba i razna gimnastička vježbanja. Rodio se je s jakom i sjajnom maštom. Pravio je dithyrambe, vježbao se je u epici; svoje je stihove prispodabljao s Homerovimi; ali ih je kasnije spalio. On mišljaše, da bi mu moglo kazalište naknaditi tu žrtvu, s toga sastavi njekolike tragedije, a dok su se predstavljači pripravljali, da ih predstave, upozna se sa Sokratom, kako bi već napomenuto, uze svoje komade natrag, pa se sasvim posveti filosofiji.

Tada osjeti veliku potrebu, da bude ljudem na korist. Peloponneski rat bješe porušio dobra načela i pokvario ćudorednost. Da to uzpostavi, na to pobudjivaše Platona slavohleplje. Mučen dan i noć tom velikom mišlju, neuztrpljivo izčekivaše čas, kada bi došao na kormilo, gdje bi mogao razvijati svoju revnost i svoje umne darove; ali potresi, koji uzdrmaše republiku za posljednih godina rata, česti prevrati,

www.crohis.com

koji su u malo vremena porodili tiraniju pod oblici sve to užasnijimi, smrt Sokrata, njegova učitelja i prijatelja, razmatranja, koja su u tom velikom duhu proizveli toliki dogadjaji: sve ga to osvjedoči brzo, da je svaka vlada okužena bolešću, da su javni poslovi tako rekući sdvojni ili očajni, te da neće na svietu ništa ići sretnim putem, dok se filosofija nepobrine za to, da ih rukovodi. Tako odrekav se svoje nakane, odluči povećati si znanje, te ga posvetiti našoj pouci i općoj prosvjeti.

S toga se je uzroka odputio u Megaru, Italiju, Kyrenu i Aegypat, to jest svuda, gdje je bio napredovao duh ljudski. Siciliju posjeti, da vidi Aetnu. S Dionysijem se u Syrakusi razgovaraše o sreći, pravici i pravoj veličini. Platon je uztvrdio, da nije ništa tako gadno i tako nesretno, kao što je vladar nepravedan; na to mu tiran pun ljutine odgovori: „Ti govoriš kao kakova budala“ — „A ti kao tiran“ odvrati mu Platon. Te su rieči Platonu pribavile robstvo, kako smo vidjeli. Kada je kasnije tiran syrakuski pisao Platonu i molio ga, da ga poštedi u svojih razgovorih, odgovori mu filosof prezirno: „Nisam dokolan, da se sjećam Dionysija, niti mi pada na pamet.“ Nakon povratka svoga stane Platon živjeti takovim životom, da se od njega više neudalji sav svoj viek. Od javnih se poslova posve uzdržavaše.

Platon sabrav znanje raztreseno po zemljah te spojiv mnienja predjašnjih filosofâ u cielost, sastavi i razvi sustav svoj u spisih i razgovorih svojih. Njegova su djela napisana u obliku razgovorâ ili dialogâ. Sokrate mu je glavnim govornikom. Mnogo si je stekao neprijatelja, pobuniv ih proti sebi, što je upletao u spise svoje oštru ironiju proti mnogim piscem inače znamenitim. Istina, on upleće ironiju na Sokratov račun; ali umjetnost i vještina, kojom on to čini, pak razna mjesta, koja se mogu iz njega navesti, dokazuju, da je imao barem u mladosti mnogo nagnuća k satiri. Medjutim njegovi mu neprijatelji nenarušiše mira, koji su mu pribavili njegovi uspjesi i njegove kreposti. Jedne je dobio od prirode, a druge, jer je imao snage, da si ih pribavi. Rodio se silovit, a kasnije bijaše najblaži, najuztrpljiviji i najpostojaniji čovjek. Tvrdokoran bijaše i nepristupan i prema onim, koji idjahu za slavom istom stazom, kao i on, a otvoren i uljudan prama onim, koje vodjaše on sâm; s ostalimi učenici Sokratovimi življaše vazda u opreci ili neprijateljstvu; a sa svojimi učenici u prijateljstvu, pazeći bez prestanka na njihovo napredovanje kao i na njihove potrebоće, ravnajući bez slaboće i bez oštroće njihova nagnuća k po-

www.crohis.com

štenim predmetom, a popravljajući ih većma svojimi vlastitimi primjeri, nego li svojimi nauci ili opomenami. Učenici ga zato obožavahu i s oduševljenjem mu slavu raznašahu. Njekoji dapače htjedoše, da mu budu slični, zato držahu ramena visoko i široko.

Što se tiče glavnih načela Platonove filosofije, središte joj sačinjava nauka o idejah. Ideje su obćeniti pojmovi, praslike stvari bez prostora i bez vremena. Pojedine stvari samo su slike i prilike njihove. Najviša je ideja dobrote, koja daje stvarim postanak i biće. Personifikovane ideje su bogovi. Demiurg ili tvorac svieta pretvara sve u dobro. Najviša ideja radi kao sunce, koje je uzrok biću i spoznavanju. Metoda, kojom se spoznaju ideje, jest dialektika, koja ide dvojakim putem: od pojedinosti na obćenitost i obratno od obćenitosti na pojedinost.

Sviet nije od vieka, nego je postao, jer se vidi i jer je tjelesan. Sviet je najljepši od svega, što je postalo. On je načinjen od najboljega tvorca kao slika i prilika najviše i vječne praslike. Dobri i nezavidni bog stvorio je i dušu svemirsku. Prema svemirskoj duši stvorena je čovječja duša kao božanstveni dio čovjeka, a nalazi se u glavi. Uz ovu dušu, koja se nalazi u glavi, a znači razum, imaju po Platonu još dvie duše, od kojih znači jedna srčanost, a druga požudu, tako da je ciela duša nalik na voznika i dva konja. Požudnu dušu imaju i biline, a srčanu životinje. S toga jedino čisto ili pošteno i mudro življenje spasava čovjeka oda zla. Griešna duša mora se seliti iz tiela u tielo, ljudsko i životinjsko, da se očisti od grieha. Najviše je dobro u što većoj sličnosti s bogom kao absolutnim dobrom.

Vrstnoća u radu je krepost duše čovječje. Prema sposobnostim ili dielovom duše ima više stupnjeva kreposti: mudrost, srčanost ili hrabrost, umjerenost i pravednost; a to su glavne kreposti. Pobožnost je pravednost prema bogovom. Od mudrosti se luči ljubav za znanje, kojemu su sadržaj vječne ideje — filosofija, gdje se pokazuje dialektično mišljenje ili razum. Filosofijom spoznaje čovjek svoju ideju, te biva slika svemirskoga sklada.

Država je čovjek u velike. Najviša je zadaća državi uzgoj krepostnih gradjana. U Platonovoj državi mora vladar imati krepost mudrosti; vojnik krepost srčanosti; a radnik krepost čednosti i dragovoljne poslušnosti. To su ujedno i staleži u državi. Vladar i vojnik nesmiju imati lične koristi, već mo-

www.crohis.com

raju težiti za istinom i dobrotom; svi imaju sačinjavati u strogom smislu jednu jedinu porodičnu zadrugu bez ženitbe i privatnoga imetka. Da to bude, treba da budu filosofi vladari, ili da budu vladari filosofi.

Kod odgajanja mladeži ima se najveća pažnja obraćati na matematično znanje i obrazovanje. Uzgoj mladeži ima biti postupno udešen; a samo najsposobniji doći će do najviše spoznaje ideja. Odgajanje djece za vojnike i vladare ima biti ovako provedeno: od 1. do 3. godine njegovanje tiela; od 3. do 6. god. pripoviedanje mytha ili priča; od 7. do 10. god. gramatika; od 11. do 13. god. čitanje i pisanje; od 14. do 16. god. pjesničtvo i glasba; od 16. do 18. god. matematičke znanosti; od 18. do 20. god. vojnička vježbanja. Tada se imadu mladići razlučiti i odvojiti prema sposobnostim i napredku. Oni, koji su manje sposobni za znanosti, ostaju vojnici, a ostali se uče do 30. godine znanosti u strožem smislu. Za tim sliedi drugo odvojenje, te manje sposobni prelaze u praktičke državne službe, a sposobniji bave se od 30. do 35. god. dialektikom, onda pak preuzimlju zapovjedničtva do 50. godine. Po tom dolaze napokon do najvišega stupnja u filosofiji — do promatranja ideje dobrote; ujedno se uvrštuju u broj vladara te obavljajaju najviše službe, kada na koga od njih red dodje. U toj dobi smiju najviše vremena posvetiti filosofijskom promatranju i opažanju.

Ti i drugi Platonovi ideali jesu većim dielom neizvedljivi; s toga je „platonički“ postalo poslovicom za idealno shvaćanje praktičkih stvari (gledaj o tom str. 364.).

Platonovi učenici, njegovi pristaše i nasljednici, tako zvani Platonovci sačinjavaju tri škole: stariju, srednju i novu akademiju. Kao što je najznamenitiji medju Sokratovimi učenici Platon, tako je medju Platonovimi najglasovitiji Aristotele (od god. 384.—322.) iz Stagire u Thrakiji.

Budući da mu bijaše otac Nikomach liečnik, zato dolaze u njegovih spisih često slike i prispodobe iz ljekarstva. Aristotelovu uplivu pripisuju, da se je njegov učenik Alexandar Veliki rado bavio ljekarstvom. O mladosti Aristotelovoj samo toliko znamo, da je nakon otčeve i materine smrti njegovo odgajanje preuzeo Proxen iz Atarneja, kojega je sina Nikanora zahvalni Aristotele kasnije posinio i sa kćerju si oženio. Osim toga je poznato, da je u 18. godini Aristotele došao u Athenu i do smrti Platonove ostao učenikom njegovim, zato ga s poštovanjem spominje i onda, kada ga pobija. Učitelj i

*

www.crohis.com

učenik bijahu veoma različiti. Platon više pjesnik, a Aristotele više triezan prirodoslovac. Platonu je mišljenje izvor filosofiji, a Aristotelu izkustvo gradivo i ravnalo u mišljenju, učenju i znanju. Goethe prispodablja Aristotela izkusnomu i praktičnomu graditelju, koji postupno piramidalno gradi, a Platona obelisku i plamenu, kako se dovija nebesa. Suida zove Aristotela „piscem prirode, koji svoje pero umače u duh". Aristotele bijaše dakle sasvim drugačiji, nego li Platon, zato ga ovaj i nije imenovao svojim nasljednikom. Pripoviedaju, da je Platon Aristotela prispodobio ždrebetu, „koje udara nogom mater svoju, s toga da treba Aristotelu uzda, a Xenokratu ostruga". Suučenik i prijatelj Aristotelov Hermija iz Bithynije u Maloj Asiji pozva ga sa Xenokratom u Atarnej, gdje ga je vladar Eubul naimenovao svojim nasljednikom. Persijanci se opirahu samostalnosti te državice, zato pogubiše Hermiju po Rhodjaninu Mentoru. Aristotele, koji je do tri godine ostao kod Hermije, postavi mu kip u Delphih za uspomenu, a uz to ga ovjekovječi u svojih slavospjevih o kreposti i uzme mu kćer Pythiju za ženu. S njom i sa Xenokratom pobježe u Mitylenu.

Tamo dobi ono liepo i znamenito pismo od Philipa II., koji ga pozva za odgojitelja Alexandru Velikomu s riečmi: „Nisam zato sretan, što mi se je sin rodio, već zato, što se je u tvojem vieku rodio." Uslied toga ode Aristotele makedonskomu kralju Philipu u Pellu 343. godine, gdje je ostao skoro 8 godina. Alexandrov odgojitelj bijaše on od 13.—16. godine, ili od god. 343—340. Kako je dobro odgojio toga velikoga vladara, posvjedoči Alexandar sam, rekavši, da mu je otac poklonio život, a Aristotele pokazao put do čestita života. Kada je Alexandar preuzeo vladu i poduzeo vojnu s Persijom i Asijom, ode Aristotele u Athenu, gdje u Lykeju utemelji školu, u kojoj učaše 12—13 godina. Pripovieda se, da je s jutra naprednije, a popodne početnike i obične druge slušatelje poučavao. Od šetanja po Lykeju (περιπατέω) dobi njegova škola ime „peripatetička." S Alexandrom osta i nadalje u duševnoj svezi, s toga dobivaše iz Asije riedke i nepoznate biline i životinje od učenika svoga. Samo tim načinom mogaše Aristotele postati otcem prirodopisa. Kada je Alexandar nakon bitke kod Issa medju plienom našao zlatnu posudu za pomast, spravio je u nju rukopis Homerove Iliade, koji je bio izpravio Aristotele, te ju je metao za spavanja pod glavu. Aristotele uznoseći Alexandra nad ostale ljude poradi izvanrednih darova i velikih uspjeha odobri tim njegovu novu monarkiju. Po smrti Alexandrovoj

www.crohis.com

protjera protumakedonska stranka Aristotela iz Athene tobože radi vjere. On odmah ode sam u Chalkidu na ostrvu Euboeji. Umro je iste godine kao i Demosthene (332. god.) od bolesti na želudcu u 63. godini života.

Da sada vidimo najglavnije nauke Aristotelove i njihove posljedice.

Aristotele je utemeljitelj znanosti u pravom smislu rieči. On je majstor medju onimi, koji znadu i umiju, veli Dante. On je sastavio sve znanosti ili bolje sve znanje u sustav. Mnoge su škole postavile zakone o mišljenju, no tek on je prvi sastavio sustâv logike u „Organu" svom. I prirodopis je sustavno razredio po razredih, rodovih i vrstah. Grčka je imala mnogo pjesnika i govornika, ali je tek Aristotele sastavio prvu sustavnu rhetoriku i poetiku. U „Politici" opisao je hellenske i nehellenske ustave i sastavio teoriju o najboljoj državi. Ukupno znanje podielio je na dvoje: na teoretično i praktično znanje. Teoretično ima tri diela: fisiku, matematiku i metafisiku, a tako i praktično: ethiku, ekonomiju i politiku.

Neizmjeran je Aristotelov upliv na potomstvo i znanosti do dana današnjega. Do francuzkoga filosofa Descartes-a (god. 1596. do 1650.), to jest skoro dvie tisuće godina, smatraše se Aristotelova filosofija jedinom pravom filosofijom; nje se držahu razni kršćanski zavodi i katolički i protestantski. Dakako da su ju navijale i tumačile razne stranke različito, to jest po svoje. U prošlom (18.) stoljeću izadjoše na velik glas Aristotelovi spisi. Popularni njegovi spisi sastavljeni su u obliku dialoga ili razgovora.

On dieli filosofiju na teoretičnu, praktičnu i poetičnu. Način, kojim si predstavljamo stvari, odgovara osobitim oblikom onoga, što postoji. Najobćenitiji oblici onoga, što jest, jesu: substancija ili biće, kolikoća, kakvoća, relacija (odnošaj), mjesto, vrieme, položaj, imanje, činjenje i trpljenje. Ti oblici naznačuju ono, što jest, i vode k dielovom govora, koje Aristotele zove kategorijami. Namjesto Platonove ideje postavi on načelo oblika ili bića. Gibanje ili promjena je prelaz od mogućnosti k zbilji. Svako gibanje mora dolaziti od uzroka, koji zbilja giblje, a to je božtvo, koje sačinjava beztvarni i čisti vječni oblik, um, koji sâm sobom misli, ili absolutni duh, kojega ljubi sve kao pravu i jedinu podpunost, i kojemu se želi sve upriličiti. Vrieme je mjera gibanja. Prazna mjesta ili praznine nema. Sviet je neizmjerno prostran; izvan njega nema nikakova mjesta. Sviet je od vieka i biti će do vieka. Na sre-

www.crohis.com

dini svieta stoji obla zemlja nepomično. Pet ima elementarnih ili počelnih tvari: aether, vatra, zrak, voda i zemlja. Aether izpunjava prostor nebeski, od njega su postale zviezde i sfere. Ostala četiri elementa pripadaju zemaljskomu ovomu svietu. Oni se razlikuju tim, kako su težki ili lahki, vrući ili studeni, suhi ili vlažni: oni su posvuda pomiešani sa zemaljskimi tjelesi.

Životna sila ili duša u najširem smislu rieči jest entelechija tiela t. j. njegov oblik, pokretalo i svrha. Čovjek osjeća, žudi i giblje se kao i životinja, no pokraj toga ima on još i razum. Srdce je središnji organ i mjesto osjećanja, dočim moždani Aristotelu manje vriede. Čovječja je duša mikrokosmos (mali sviet), jer sjedinjuje u sebi sve sile ostalih bića. Od nižih bića odlikuje i razlikuje ju viša sila — um (νοῦς).

Svrha ljudskoga djelovanja jest blaženost, koja se osniva na razumnom i krepostnom djelovanju za svega života. Vrhunac ili cviet toga razumnoga djelovanja jest slast ili uživanje.

Krepost je razborito i dragovoljno djelovanje. Medju ethičkimi krepostmi najviša je pravednost. Najviše u znanosti jest mudrost u absolutnom smislu; a u umjetnosti je najviše mudrost u relativnom smislu. Tko žive samo u tjelesnih nasladah, životinjski žive; ethično-političko življenje je ljudsko, a znanstveno je življenje božansko.

Čovjek treba čovjeka za postizavanje praktičkih životnih svrha. Samo u državi može se riešiti ćudoredna-zadaća. Čovjek je od prirode političko biće (ζῶον πολιτικόν). Država je postala života radi, a postojati ima sbog ćudoredno-dobroga života; s toga joj je glavna zadaća uzgoj mladeži i gradjana za ćudorednu vrlinu. Država je prije i viša nego pojedinac, kao što je cielo više od diela, a svrha viša od sredstva. Država se osniva na porodičnoj zajednici. Tko je vrstan samo poslušati, a neimati razuma, mora da bude rob. Najprikladnija državna forma jest ustav sastavljen iz demokratskih, aristokratskih i monarkijskih elemenata; no u svakom pojedinom slučaju ima se i mora se oblik prilagoditi okolnostim. Kraljevstvo, aristokracija i timokracija (vlada bogataša) mogu prema okolnostim biti dobri ustavi. Tiranija, oligarchija (vlada njekolicine) i demokracija po okolnostih su izopake, no najgora takova izopaka je tiranija. Mjerilom dobra ili nevaljala ustava je cilj, za kojim ide dotični vladar, to jest kako ima na umu više ili obće, ili svoje lične koristi i probitke. Pravo je, da Helleni vladaju nad barbari, to jest izobraženi nad neizobraženimi.

www.crohis.com

Umjetnost služi trima ciljevima: odmoru i plemenitoj zabavi, kada hoćeš, da te prodju strasti, pak ćudorednomu izobraženju. Bez slobode nema ćudorednosti, jer čineći subjekt ili ličnost mora i treba da ima slobodnu volju uz slobodu kod savjetovanja razuma. Neznanje i sila razkidaju slobodu. Značaj obitelji znatno odlučuje država. Samo hrabar narod ima sposobnosti za slobodu; a opet samo izobražen narod može podržavati prostranu i trajnu svezu državnu. Zakoni imaju biti u skladu s ustavom. Zakonoša treba i mora se najvećma brinuti za odgajanje mladeži. Najviša svrha svih naobrazbenih sredstava i zavoda jest krepost. Mladež neka se uči i one predmete, koji su vanjskomu cilju koristni, samo to učenje neka neide za vanjskim dobitkom kao svrhom. Obćenita elementarna uzgojna ili naobrazbena sredstva jesu: gramatika, gimnastika, glasba i risanje. Prijateljstvo dieli Aristotele na troje ovako: na ugodno, koristno i dobro. Dobro je prijateljstvo najplemenitije i najtrajnije.

To su najglavnije Aristotelove misli, povadjene iz njegove logike, metafisike, prirodne filosofije, ethike i nauke o umjetnosti.

Aristotele je divnim načinom spojio obćenitost s izvornošću. On je prošao sve ljudsko znanje, i svemu je on prokrčio nove puteve. Na polju uma i mišljenja najviše se je popeo hellenski duh po Aristotelu; po njem je otresao, što je bilo tudjega i mythskoga, te se je dovio strogo jedinstvena mišljenja u abstraktnom pojmovnom obliku. Od Platona je Aristotele veći, ali je manje ugodan.

Pod Aristotelovim i Platonovim uplivom stajala je u srednjem vieku, a stoji manje više još i danas sva kršćanska i u obće europska naobrazba. Da je hellenski narod imao samo ova dva umnika, bio bi prvi narod u prosvjetnoj poviesti staroga vieka.

Od Aristotela prelazimo na stoičku školu. Zenon iz Kitija (god. 350—258.) na otoku Kypru, učenik kynika Kratesa, Megarika Stilpona i akademika Xenokrata, utemeljio je oko g. 308. pr. Kr. stoičku školu, oplemeniv kyničku ethiku u svezi s Heraklitovom fisikom i promienjenom Aristotelovom logikom. Zenon bijaše trgovac. Uslied brodolomlja dodje u Athenu, gdje ga Platonovi i Xenophontovi spisi zanieše i predobiše za filosofiju Sokratovu. S toga se stoici držahu za Sokratovce, jer se u istinu jako podudara njihova nauka sa Sokratovom. Ime „Stoici“ dobiše od mjesta, ukrašena stupovi i slikami Polygnotovimi, gdje se sastajahu (grčki στοὰ ποικίλη, šareni triem). Zenon živ-

www.crohis.com

ljaše vrlo umjereno samo o kruhu, vodi, smokvah i medu. Kao poštenjak bijaše tako štovan, da su Athenjani ključe od tvrdjave njemu predali, da ih čuva. Javno mu predadoše zlatan vienac i sahraniše ga u Keramiku. U starosti umori se Zenon gladom prema načelom nauke svoje, jer si je bio prst prelomio i jer mu je život dosadio.

Pravac stoičke nauke je asketično-praktičan. Logika, fisika i ethika sačinjavaju sustav. Po tom je sustavu mudrost znanje o božjih i ljudskih stvari. Filosofija je vježbanje u mudrosti. Sve, što jest, ima tielo. Tvar i sila najveća su načela. Tvorna sila u svemiru jest božanstvo. Sviet je ograničen i okrugao. Ljepota i shodnost svieta može polaziti samo od misaonoga duha, a to dokazuje, da jest bog. Sviet je velik život, a bog je duša svieta. Vatra će nakon duljih perioda sviet uništiti, da na novo uzkrsne. Zlo je potrebito u svietu, da se vidi dobro. Duša je život i kretanje, dihanje i vatra, kao i duša svieta. Duša čovječja je dio boštva, s kojim stoji u savezu. Ona živi i nakon smrti, ali samo dok sviet nepropadne od vatre. Najveće životno načelo ili najveće dobro jest krepost, to jest življenje po prirodi, ili u skladu i slozi sa zakoni prirode, to jest u slaganju volje čovječje s voljom božjom. Najveća zadaća čovjeka jest djelovanje, a ne razmatranje. Krepost je dovoljna za blaženstvo. Glavne kreposti jesu: praktična mudrost, hrabrost, razboritost i pravednost. Samo mudri ljudi vrše podpuno svoje dužnosti. Jedini mudrac je slobodan, po nutarnjoj svojoj vriednosti nije od nikoga ni od samoga boga Zeusa manje vriedan. Takov je mudrac gospodar svoga života, pa ga slobodno i skonča, kao što je učinio Zenon.

Stoička škola idjaše za tim, da jasno i razgovietno razvije filosofiju na temelju izkustva u uzkoj svezi s praktičkim životom. Zato joj je ethika prva, a fisika i logika drugotna stvar. Stoicisam imaše sbog praktičnosti mnogo pristaša medju praktičnimi i ozbiljnimi Rimljani. Stoicisam u kratko znači: život strogo moralni, ozbiljni bez veselja. Uza svę tamne strane ima sličnosti izmedju te filosofije i kršćanstva.

Epikur (god. 341—270.), rodjen u Attici, u Gargettskom kotaru, utemelji školu, stoičkoj sasvim protivnu, oko 342—341. godine. On se je već u 14. godini podao filosofiji, te se je brzo upoznao s Demokritovimi spisi, a dugo se sam nazivaše Demokritovac. U 18. godini dodje u Athenu, a u 32. bijaše učiteljem filosofije. Oko 306. godine nastani se u Atheni, gdje ostade do smrti predstojnikom svoje škole.

www.crohis.com

Njegova nauka izradjena je na temelju Aristipove hedonike, nauke o slasti, atomističke fisike i kyrenjanskih nazora. Logiku zove Epikur kanonikom, jer uči kanone ili zakone i obilježja istine; a to su: opažanja, predstave i čuvstva. Sviet i prostor jesu od vieka. Bogovi su najfiniji atomi. Od finih atoma sastoji se i duša čovječja. Duša je u grudima. Ona je smrtna. Smrt znači uništenje te nije nikakvo zlo, jer se čovjek smrću oslobadja žalosti i biede, što je na ovom svietu najveće zlo. Najveća i prava slast je mir duše. Kada i dok nas ima, nema smrti; a kada ima smrt, nema nas; zato nas se smrt ništa i netiče. Sviet ima krivo mnienje o bogovih, jer se mnogo toga neda dovesti u sklad s blaženošću i neprolaznošću. Udesa ili sudbine nema. Najviši cilj ima biti čovjeku, da živi u slasti i duševnom pokoju, no zato valja dobro paziti, koja je prava slast, jer nije dobro i pametno ići za svakom slašću. S toga je najveća krepost pravo uživanje. Epikurova ethika sadržava sustav sebičnosti (egoisma), jer po njem sobstvena korist vlada nada svim u životu. Epikur mišljaše, da je ljude oslobodio od straha pred smrću, od bogova i sudbine. Njegova nauka nadje kasnije mnogo pristaša u carstvu rimskom, gdje je bilo i najviše prilike, da se izopači.

Epikur bijaše bezporočna i čovjekoljubiva značaja, pa zato bijaše od svojih učenika veoma štovan; učenici i pristaše su nosili sliku njegovu na prstenih svojih, a rodjen mu dan slavili su i po smrti kroz više stotina godina kao posebnu svetkovinu, jer smatrahu nauku njegovu kao od bogova poslanu. Kasnije su izopačili njegovu nauku te je Epikurstvo značilo samo veselje, odanost jelu, piću i nasladam.

Osim ovih sustava i škola ima još skepticisam, koji pobija svaku vjeru, te gleda, da svuda dokaže platonskom dialektikom protuslovlja u onom, što je tko učio ili tvrdio. Zato je njegova glavna misao: čuvati se svakoga odlučnoga suda, nepristajati uz ništa strastveno, niti se davati odbiti bilo čim, pak tim pokazivati njeku postojanost, koja je blaženstvo. Inače se skepticisam i po značenju rieči i po pojmu svojem proteže na sve, gdje se može o čem dvoumiti, ili čemu se može štogod prigovarati, što si makar samo prividno protuslovi. S toga nema znanja niti mišljenja, gdje nebi bila moguća skeptička oposicija dvoumljenja. Skepticismom si je sama grčka filosofija zasjekla sjekiru u svoje životno stablo.

Filosofijom je zadojeno i odgojeno govorničtvo. Grčki život davaše sa svojimi uredbami priliku te se mogaše govor-

www.crohis.com

ničtvo razvijati. U ovo doba živjelo je deset attičkih govornika: Antiphont, Andokide, Lysija, Isokrate, Isaej, Demosthene, Aeschine, Lykurg, Hyperide i Dinarch, koji se odlikuju umom, vještinom i slavom, ali od svih je najveći i najslavniji Demosthene.

Antiphont je presadio govorničtvo iz uzkih školskih i sudačkih prostorija na javni trg i na veliko političko polje. Tim je onpostao tvorcem političkoga govorničtva. U rhetorskoj školi njegovoj bijaše i Thukydide. Isokrata (god. 438.—338.) zove Ciceron otcem govorničtva. On bijaše Sokratov i Platonov učenik i prijatelj. Iz njegove su škole izašli najveći govornici, medju njimi i Demosthene. Njegovi se govori odlikuju najljepšom i najčišćom prosom attičkom. Bez njegova sloga i liepih perioda nebi bilo nikada Demosthena ni Cicerona. Isaej bijaše Demosthenov odgojitelj, a Aeschine najveći protivnik, koji je branio makedonskoga kralja Philipa od Demosthena i njegove stranke. Aeschine (389.—314.) bijaše darovit i vješt govornik, no lošiji od Demosthena, jer mu nedostajaše nutarnja ćudoredna sadržina. Na glas izadje on kao govornik osobito s toga, što je umio nepripravan smjesta vješto govoriti, čega radi se njemu pripisuje početak improvisirana govorničtva. Lykurg (408.—325.), pravednik i poštenjak kao Aristide, stajaše vjerno uz Demosthena. Država i pojedini ljudi povjeravahu mu svoje novce, da ih čuva. Sbog oštrine govora svojih dodje on na glas, da pero svoje neumače u crnilo već u smrt. Svi ovi govornici nemaju samo književne nego i veliku političku vriednost u ono težko doba narodne borbe za slobodu Grčke.

U tom ide najveća zasluga u svakom pogledu Demosthena (god. 382.—322.) Athenjanina, koji je kao mučenik umro za rodoljublje svoje onako, kao što je Sokrate umro za istinu i osvedočenje svoje. O tom političkom i govorničkom velikanu bijaše već govora, no ovdje nam se valja još s književnoga gledišta s njim zabaviti. Demosthenu se pripisuje 65 govora, od kojih imamo danas 61. Da nam Demosthene nije ništa ostavio, nego samo svoj govor o „vincu“, kojim je najsjajnije porazio glavu makedonske stranke Aeschina i protivnike otačbine svoje, već bi to bilo dovoljno svjedočanstvo o veleumu i govorničtvu njegovu, kao i o njegovoj trajnoj slavi i veličini. Ciceron nalazi u Demosthenu ne samo podpuna govornika, nego i svu umjetničku savršenost i ideal govorničtva. Ništa, veli on, nedostaje Demosthenu; u njega nalazim sve, on nema suparnika u nijednom dielu umjetnosti svoje. On je predstavnik

www.crohis.com

ideje, koju sam si ja stvorio o govorničtvu, a postigao je stupanj savršenstva, na koji ja pomišljam. Sila uma, kojoj se neda protiviti, privlačivo potresanje karakteriše besjedničtvo toga athenskoga govornika. On piše samo krepko, da dade živost i žestinu mislim svojim, koje nisu ino, no žestoki izljevi vatrene duše. On negovori kao fin pisac, nego kao čovjek nadahnut, strastven i oduševljen, koga muči istina, u kojoj se usredotočuje mržnja na tiranstvo i ogorčenje sve sile njegove; kao gradjanin, obterećen ili zapriečen najvećom nesrećom, koji nemože više zaustaviti ljutine na dušmane otačbine svoje. Smjelost njegova sloga nalazi se u porabi, savezu, ili u smjeloj i slikarskoj jednostavnosti njegovih izraza; a kada hoće da se pokaže prijaznim, bude uzvišen. Njegovu uzvisivanju i uzpinjanju nemože se odoljeti, a jasnoćom jezika gospoduje on sasvim nad duhom ljudskim. Pred gospodstvom njegove besjede uzmiče sve: njegov privlačljivi jezik obogaćuje se neizcrpljivim blagom zanosa i mašte njegove.

Što bi bilo, reče Aeschine, protivnik njegov, svojim učenikom, što bi bilo da ste vi glavom slušali tu neman? On si na jedan mah predobije slušatelje protivnike i sudce. On neide za tim, da vam se ulaska, no slušajte ga samo, i vi ćete plakati. Sugradjane svoje prekorava u velikoj mjeri, ali on je samo predteča i tumač zle savjesti njihove. Pobija li koji razlog, on ga iz daleka nerazglaba, već ga pobija neupravno, pa se primjetbe proti njemu nepojave nikada. Hoće li, da Athenjane digne proti Philipu, tad nije više govornik, koji besjedi proti Makedoncu, nego vodja, kralj, prorok poviesti i angjeo čuvar otačbine svoje; a kada hoće da sije okolo sebe strahotu robstva, mislio bi čovjek, da se od mjesta do mjesta čuje zveket onih veriga, koje nosi tiran sa sobom. Takav bijaše Demosthene s književnoga i govorničkoga gledišta.

S govorničtvom i rhetorikom stojaše u savezu pisanje poviesti, jer se n. pr. Thukydide u svojoj poviesti služi govori, koje su tobože govorile pojedine ličnosti, a Isokrate vadi gradivo govorom svojim iz poviesti, a tim je pobudio dvojicu učenika svojih na pisanje poviesti. Theopomp, koji je živio u 4. stoljeću napisao je poviest Grčke u 8 knjiga svojih „Hellenika“, a u 58 knjiga poviest Philipa II. Makedonskoga. Drugi je povjestničar Ephor takodjer iz 4. stoljeća, učenik Isokratov. U 30. knjiga napisao je poviest Grčke od seljenja Heraklida oko 1190. god. pa do zauzeća Perintha 336. god. Athenjanin Diyllos nastavi to djelo, a služio se je njim Diodor sicilski.

www.crohis.com

Osobito dobro su u njem opisane naseobe grčke. Poviest Athene razpravljahu u ono doba u posebnih djelih i razpravah, nazvanih Athidami od rieči „Atthis“, što upravo znači: attička t. j. poviest. Za to upotrebljavahu narodne priče, zapise svećenikâ, napise i svete knjige, koje se čuvahu u hramovih. Klitodem bijaše početnik te vrsti književnosti.

S filosofijom poče se razvijati i cvasti matematika, jer se smatraše dielom filosofije, geometrija napose pripravom i sredstvom shvaćanju mudroslovja. Nad vrati Platonove škole bijaše napis: „Nitko neka se neusudi unići bez poznavanja geometrije“. Najveći matematičar toga doba bijaše Archyta, onaj isti, koji je Platona oslobodio od sužanjstva.

Nakon toliko vrstnoga napredka u znanostih svake ruke, u čem stajahu Athenjani na čelu, svemu, što se je radilo, postade attičko narječje ne samo književnim jezikom, nego i jezikom obćenja u finijih krugovih. No čim su većma napredovale znanosti, osobito filosofija, tim se je manje njegovalo i pojavljalo pjesničtvo. Lirsko, epsko i dramatsko pjesničtvo zadriema, jer su bili zadovoljni s prijašnjimi proizvodi, osobito Iliadom i Odyssejom. Kazalište bijaše ipak u velikoj cieni; glumac mogao si je kod jedne predstave zaslužiti po talenat (ili preko 2.300 forinta). Umjetnost ravna se po obćem stanju, karakteru i životu naroda. Periklovo je doba izčeznulo, staroga zapta, starih vrlina je nestalo; strasti se razuzdaše, živci razdražiše, a srdca izkvariše. Prema tomu moraše se i umjetnost naopako razvijati, da ju prima družtvo i podupire. Jednom riečju: nakon izgubljene političke slobode nazaduje se u svih strukah znanja i umjenja u pravoj Grčkoj.

Izvan Grčke, osobito u aegypatskoj „Novoj Atheni“ ili Alexandriji, nastoji se oko toga, da se uzkrsnu grčke znanosti i umjetnosti, pa ima i liepih uspjeha, ali su te kopije daleko zaostale za originali svojimi. U Alexandriji savilo se je novo gniezdo geniju grčkomu; odavle je potekla nova prosvjeta, koja ide za onim, što je životu potrebito i koristno, i za pisanjem u liepoj prosi. Upliv alexandrinske učenosti djelovaše silno na sliedeća stoljeća. Ptolemaej željaše, da ima u Alexandriji Athenu i da mu se onako odlikuje njegova država medju inimi, kako se je odlikovala athenska medju grčkimi. Poznavajući i cieneći silu znanosti, kojom se je Persija pobiedila, činjaše on sve moguće za znanost; zato utemelji najveću i najdragocjeniju knjižnicu staroga vieka u Alexandriji. Već za Ptolemaeja Lagida brojaše ta knjižnica 100,000,

www.crohis.com

a za Caesara već 700.000 knjiga. Kasnije bi utemeljena još jedna knjižnica u hramu boga Serapisa, obožavana inače i od Grka i od Aegypćana. Ptolemaeji šiljahu poslaničtva u Athenu, da za skupe novce nakupuju rukopisa, a u Jerusolimu da nabave rukopis svetoga pisma. S knjižnicom bijaše spojen musej, prva akademija znanosti i umjetnosti.

Učenjaci, koji su bili kod muzeja, bijahu razredjeni po disciplinah ili filosofskih školah na pojedine razrede ili odjele sa zajedničkim blagovanjem. Svaki odio ili škola imaše svoga predstojnika, a svi predstojnici sačinjavahu upravno vieće muzeja, te bijahu poput aegypatskih svećeničkih sborova pod jednim nadpopom. Učenjaci pozvani k muzeju imahu stan i hranu bezplatno. Oni predavahu ne samo mladeži, već i odraslim i kralju u sgradah i po drvoredih. Osobito napredovaše zemljopisna struka, anatomija, mekanika, statika, matematika, zvjezdarstvo i gramatika. Gramatika nenaznačivaše samo znanje i poznavanje grčkoga jezika, nego eksaktne ili matematičke i fisičke znanosti. Gramatik bijaše polyhistor ili encyklopedski naobražen čovjek.

Za aegypatskimi vladari povedoše se p e r g a m s k i u Maloj Asiji, koji željahu od Pergama načiniti drugu Athenu, dotično Alexandriju; no zato zabranjivahu aegypatski vladari izvoz papyra, a to ih prisili, da izume pisanje na pergamentu. No pergamska je škola daleko zaostala za alexandrinskom.

Uza sav metež, koji je bio u vrieme prije poroda Kristova u prosvietljenom svietu, jedna je sveza ipak spajala toliko raznih naroda. T o j e g r č k i j e z i k. Tko hoće da ide u daleki sviet po Europi, Asiji i Africi mora znati tadanji svjetski i diplomatski jezik grčki. Grčki se govori, ali to nije više klasički jezik, nego je isto tako nagrdjen, kao što bijaše nagrdjen latinski jezik od 6—11. stoljeća u zemljah romanskih. To je prelaz od staroga na novi jezik; a takov prelaz nastane, kada masa naroda poprimi tudji jezik, te ga izpremieša svojim, prilagodivši jedan drugomu.

To je djelo Alexandra Velikoga, koji je po Asiji i Africi raznio grčki jezik i posijao sjeme hellenske prosvjete. Nije možda suvišno pitanje: a što bi bilo, da je Alexandar krenuo mjesto proti Persijancem na zapad proti Rimljanom, koji su već bili, kako se pripovieda, opredielili proti njemu za vojskovodju Papirija Cursora?

www.crohis.com

Kazalo imenâ i stvarî.

A.

Abyd, grad na Hellespontu, 157, 158, 172; pomorska bitka, 270.
Achaej, otac Achaejaca, 19.
Achaejci, stanovnici Peloponnesa, 16.
Achaja, zemlja na Peloponnesu, 9, 115.
Achajci, stanovnici Achaje, 449; uzpostavljaju svoj savez, 449, 451; budu pobiedjeni kod Skarpheje i Leukopetre, 472.
Acharna, mjesto blizu Athene, 219.
Acheloj, rieka u Akarnaniji, 7, 63.
Acheront, rieka u Epiru, 2, 37.
Acherontsko jezero, 2.
Achillej, čelovodja Myrmidonaca, 27, 28, 39, 409, 415.
Acilij Glabrion, konsul rimski, 464.
Adimant, zapovjednik korinthski, 168.
Admet, kralj Molossaca, 189.
Adonis, ljubimac Aphroditin, 50.
Aega, grad u Achaji, 9.
Aega, grad makedonski, 375, 379, 407, 413.
Aegaejsko more, 102, 149, 152, 184.
Aegij, grad u Achaji, 9, 466.
Aegina, otok u Saronskom zaljevu. 10, 101, 114, 116, 147, 148, 154, 195, 219.
Aegira, grad u Achaji, 9.
Aegisth, ubojica Agamemnonov, 19, 28.
Aegos-Potam, rieka u Maloj Asiji; bitka kod nje, 277 i sl.
Aeneja, sin Anchisov, Trojanin, 28, 29.
Aeol, gospodar vjetrova, 61.
Aeolci, pleme grčko, 16.
Aeolida, pokrajina grčka u Maloj Asiji, 118.
Aeschine, govornik athenski, 263, 397, 398, 401, 403, 506.
Aeschyl, pjesnik tragedija, 169, 179; njegova smrt, 194; 204, 325, 326, 328, 482.
Aesop, pjesnik basna, 139.
Aetolija, zemlja u Helladi, 7.
Aetoljani, stanovnici Aetolije, 2, 7, 8, 117; njihov savez 452 i sl.; njihov rat s Achajci, 453; njihov savez s Rimljani, 458; 463, 464, 465.
Agamemnon, kralj mykenski, 9, 18, 27, 28.
Agathokle, tiran syrakuski, 486 i sl.; njegove pobjede u Africi 486.
Agesilaj, kralj spartski, 310, 314; njegove pobjede u Asiji, 315 i sl.; 319, 337, 338, 344, 351, 352 i sl.; 370.
Agija, kyklički pjesnik, 80.
Agis, kralj spartski, 245, 261, 264, 310.
Agis, praotac Agidâ, 84.
Agis IV., kralj spartski, 453 i sl.
Agrigent, grad sicilski, 120, 249, 474; bude razoren od Karthažana, 482 i sl.
Ailini, pjesme tužaljke, 78.
Ajant, kralj lokridski, 27, 28.
Ajant, kralj salaminski, 27, 28.
Akademovi vrtovi, 5, 363.
Akanth, grad chalkidički, 236, 336.
Akarnanija, zemlja u srednjoj Grčkoj, 7, 117, 223, 226, 230, 319, 401.
Akrisij, kralj u Argosu, 20.
Akrokorinth, tvrdjava korinthska, 10.
Akropola athenska, 5, 185, 205.
Aktij, grad u Akarnaniji, 7.
Alexandar I., kralj makedonski, 173, 175, 377.

www.crohis.com

Alexandar Veliki, 156, 363; njegov porod, 390, 408; njegov odgoj, 408, 409; njegovi zločini, 410, 421, 426, 429; njegova plemenitost, 419, 420, 425, 428; imenovan vrhovnim zapovjednikom Grkâ, 410; njegova vojska, 415; on si podloži Malu Asiju, 416 i sl.; Phoenikiju, 420 i sl.; Aegypat, 427; Susu i Persepol, 424; Sogdianu, Baktrianu, 426; prihvati asijske običaje, 428; provali u Indiju, 430; on se vraća, 431; prelazi preko pustinje Gedrosijske, 432; njegove velike osnove, 434; njegova smrt, 435.
Alexandar Aego, sin Alexandra i Roxane, 440.
Alexandar pherski, 356 i sl., 386, 390.
Alexandrija, grad u Aegyptu, 421, 435; književni pokret u njoj, 508, 509.
Alimnest, junak spartski, 192.
Alkaej, lirski pjesnik, 140, 141.
Alkibiade, 213; njegovo koljeno, 239; njegov značaj, 239 i sl.; njegova rječitost, 242; on potiče na sicilski rat, 250; njegova parnica, 254, 255; njegovo izdajstvo, 263, 264; poslan na čelo samskoj vojsci, 268; natrag pozvan, 270; njegovo slavlje, 272; njegova smrt, 282; 290.
Alkmaeon, Athenjanin, 111, 112.
Alkman, pjesnik lirski, 140, 141.
Alphej, rieka u Elidi, 8, 9.
Alyzija, grad u Akarnaniji, 7.
Ambrakija, grad epirski, 3; zaljev 2, 4; 401.
Amor gl. *Eros*.
Amphiktyonije, družtva politička i religiosna, 123, 126, 391, 403.
Amphipol, naseoba athenska na Strymonu, 203, 236, 238, 243, 370, 384.
Amphissa, grad u zapadnoj Lokridi, 7, 403.
Amphitrita, žena Poseidonova, 62.
Amykla, grad u Lakoniji, 8.
Amynta, kralj makedonski, 144, 336, 376.
Anakreont, pjesnik lirski, 138, 140.
Anaktorij, grad u Akarnaniji, 7, 223.
Anaxagora, filosof grčki, 136, 137, 200, 204, 285, 297.
Anaximandar, ionski filosof, 129, 130.
Anaximene, ionski filosof, 130.
Andanija, grad u Messeniji, 8.
Andrisk, kralj makedonski, 472.
Androkle, govornik athenski, 266.
Andros, kykladski otok, 10, 172.
Antalkida, njegov ugovor s Artaxerxom, 320, 321, 346.
Antigon, vodja Alexandrov, 439 i sl.; njegova smrt kod Ipsa, 441, 445.
Antigon Gonata, sin Demetrija Poliorketa, 447, 448, 449, 452, 453.
Antioch, kralj Syrije, 463 i sl.
Antipatar, vodja Alexandrov, 415, 426, 438, 440, 442, 443.
Antiphont, govornik athenski, 266, 267, 270, 506.
Antirrhion, glavina u Aetoliji, 4.
Antisthene, filosof grčki, 263, 491.
Antonij, triumvir rimski, 7.
Anyt, tužitelj Sokratov, 298.
Apelle, slikar grčki, 363.
Appij Claudij, vodja rimski, 467.
Appolon (Phoebo), bog svjetlosti, 44, 45, 46.
Apollonija, grad na Chalkidici, 336.
Aphrodita, božica ljubavi, 49, 50.
Arat, vodja achajski, 450 i sl.; njegov rat s tirani, 452; njegova borba sa Spartom, 454 i sl.; njegova smrt, 457, 458.
Arbela, grad u Assyriji; bitka, 422.
Archelaj, kralj makedonski, 327, 378, 379.
Archidam, kralj lakedaemonski, 192, 214, 218, 354, 391.
Archija, tiran thebski, 338, 339.
Archija, utemeljitelj Syrakuse, 481.
Archiloch, pjesnik lirski, 138, 139, 141
Archimede, matematičar, 487.
Archonti, oblast athenska, 104, 105, 108, 114.
Areopag, sudište athensko, 5, 17, 105, 108, 194.
Ares, bog rata, 48, 49.
Arginuski otoci kraj Mysije; bitka, 275
Argolida, zemlja na Peloponnesu, 8, 9, 116; zaljev, 7.
Argoplovci, 25, 26.
Argos, glavni grad Argolide, 9, 96, 116, 242 i sl., 246, 267, 282, 349, 455.
Ariabigne, zapovjednik persijski, 171.

www.crohis.com

Ariadna, kći Minosova, 22.
Ariobarzane, satrap hellespontski, 355, 424.
Arion, pjesnik lirski, 140.
Aristagora, tiran miletski, 144, 145, 146.
Aristide, vodja athenski, 150, 152, 153, 154, 169, 175, 177, 182, 186, 187 i sl.
Aristip, filosof grčki, 363, 477, 492, 493.
Aristodem, potomak Heraklov, 31.
Aristodem, kralj Messenije, 95, 96, 97.
Aristokrate, kralj Arkadije, 99.
Aristomen, junak messenski, 97 i sl.
Aristophane, pjesnik komedijâ, 201, 204, 213, 221, 233, 235; navaljuje na Sokrata, 290 i sl; 327, 328, 368 i sl.
Aristotele, filosof grčki, 141, 204; njegovo rodjenje, 365; njegov život, 499, 500; njegovi nauci, 365 i sl., 501 i sl.; 390.; on odgaja Alexandra, 409.
Arkadija, zemlja na Peloponnesu, 9, 115, 350 i sl.
Arktin, kyklički pjesnik, 80.
Arrhidaej, brat Alexandrov, 438.
Arrian, povjestnik grčki, 416, 434.
Artaban, brat Darijev, 157, 177.
Artabaz, satrap persijski, 188, 387.
Artapherne, satrap sardski, 144, 145, 148, 253.
Artaxerxe, kralj Persije, 189, 209, 320, 321, 346, 356, 414.
Artemida, (božica), 46, 47.
Artemisij, gora u Arkadiji, 9.
Artemisij, tjesnac morski medju obalom magnesijskom i euboejskom, 163.
Artemisija, kraljica Karije, 171.
Asklepij, bog ljekarstva, 45.
Asop, rieka u Boeotiji, 174, 175, 176.
Asop, grad u Lakoniji, 8.
Aspasija, hetaera Periklova, 223.
Athena (božica), 5, 6, 42, 43, 44.
Athena (grad); opis njezin, 5, 6; njezin položaj, 11; prve obitelji njezine, 104; sudišta 108; običaji athenski 106, 109 i sl.; robovi 107; uzgoj djece, 109; ostrakisam 114; prvi rat medski, 147; časti, koje je izkazivala svojim junakom, 151; 161; spaljena od Persijanaca, 168; opet podignuta, 182 i sl.; njezina luka, 184; njezin upliv na aegaejskom moru, 185 i sl.; expedicija u Aegypat, 194; njezina vlast nad saveznici, 202; njezine naseobe, 202 i slj.; njezin umjetnički sjaj, 203 i sl.; njezine sile i saveznici u peloponneskom ratu, 218; kuga u Atheni, 222; oligarchijska revolucija 264 i sl.; njezin pad, 279; filosofi i sophiste, 286 i sl.; iznova si gradi zidove, 318; obnavlja savez, 320; pokorena od Makedonije, 440 i sl.
Athos, gora na Chalkidici, 147, njegov prokop, 157.
Atossa, žena Darijeva, 143, 170, 179.
Attal, vodja Philipov, 406, 407.
Attal, kralj pergamski, 459.
Attika, njezin zemljopisni položaj, 5, 102; njezino političko uredjenje prije Drakonta, 103 i sl.; poslije Drakonta, 104; poslije Solona, 105 i sl.; opustošena od Xerxa, 173.
Aulida, grad u Boeotiji, 6, 27.
Aurora gl. *Eoja*.
Azanija, predio Arkadije, 9.

B.

Bakchilide, lirski pjesnik, 141.
Bakcho (Baccho), gl. Dionys.
Barathron, bezdan u Atheni, kamo bacahu zločince, 147, 154.
Barsina, žena Alexandrova, 433, 438.
Basna grčka, 39.
Bellerophont, unuk Sisyphov, 19.
Besso, satrap persijski, 425, 426; njegova smrt. 427.
Boebsko jezero u Thessaliji, 3.
Boeotija, zemlja u srednjoj Grčkoj, 3, 5, 6, 116; običaji njezinih stanovnika, njezina plodnost, 340, 341.
Brasida, vodja lakedaemonski, 219, 224, 234, 235, 237, 378.
Brilet, gora u Attici, 5.
Bukephal, konj Alexandrov, 408.
Byzantij (Carigrad), 4, 146, 386, 402, 403.

C.

Caton, vodja rimski, 464.
Chabrija, vodja athenski, 344, 345, 369, 370, 386, 413.

www.crohis.com

Chaeroneja, grad u Boeotiji, 235, 404.
Chalkedon, grad u Thrakiji, 4, 146.
Chalkida, grad na Euboeji, 114, 119.
Chalkidika, poluotok u Makedoniji, 119, 212, 213, 374, 377.
Chaonci, narod epirski, 2.
Chares, vodja athenski, 386, 397, 404.
Charilaj, sinovac Lykurgov, 85.
Charite, božice dražesti, 37, 50, 56.
Charon, prijatelj Pelopidin, 339, 340.
Charon, vozar u podzemnom svietu, 37.
Charonda, zakonoša rhegijski, 120, 482.
Chelonatski zaljev u Elidi, 8.
Chios, otok u aegaejskom moru, 10, 79, 118, 146, 262, 263, 386.
Cupido gl. *Eros*.

D.

Daemoni, 52, 53.
Danaj, 18.
Danaide, kćeri Danajeve, 18.
Darij, kralj persijski, 156, 157, 263.
Darij Kodoman, kralj Persije, 414; njegova vojska prije Granika, 416; prije Isa, 418; prije Arbele, 422; ubijen od Bessa, 425.
Datis, vodja Darijev, 148.
Dekeleja, mjesto u Attici, 6, 261, 312
Delij, grad u Boeotiji, 6, 235, 238.
Delos, kykladski otok, 10, 45, 149, 186; skupština delska, 186, 191; blagajna saveza athenskoga i saveznikâ, 201, 202; 218, 230, 243.
Delphi, grad i proročište u Phokidi, 6, 45, 116, 122, 123, 167, 215, 255, 391; na nj navaljuju Galli, 446; 471.
Demade, govornik athenski, 412.
Demarat, kralj Sparte, 148, 157, 159.
Demetra, božica žita, 6, 69.
Demetriada, grad u Magnesiji, 3.
Demetrij Phalerski, upravitelj athenski, 445.
Demetrij Poliorkete, sin Antigonov, 4, 445, 447, 449.
Demokrit, filosof grčki, 137.
Demosthene, govornik athenski, 242, 363, 370, 385; njegovo rodjenje, 388; on se sukobi s Philipom, 389, 393 i sl.; 399, 400; Athenjani ga nagradjuju zlatnim viencem, 402; 410, 442; njegova veličina, 506, 507; njegova smrt, 442.
Demosthene, vodja athenski, 230, 231, 233, 257, 258, 259; njegova smrt, 261.
Derkyllida, vedja spartski, 313, 314.
Deset tisuća (ekspedicija od), 301 i sl ; njihov povratak, 304 i sl.; 413.
Deukalion, Promethejev sin, 19.
Devet cesta, naseoba athenska u Thrakiji, 191, 192.
Diaej, vodja achajski, 472, 473.
Diakrija, kotar attički, 6.
Diana gl. *Artemida*.
Dika, božica pravde, 54.
Diodor Sicilski, povjestnik grčki, 238, 338, 416.
Diogene, filosof grčki, 411, 491, 492.
Diokle, vodja syrakuski, 482.
Diomede, kralj u Argosu, 27, 28.
Dion, grad makedonski, 397, 413, 416.
Dion, odličnik syrakuski, 485.
Dionys (Bakcho), bog vina, 18, 65, 66, 67.
Dionysij, pjesnik lirski, 138, 141.
Dionysij, vodja Phočki, 146.
Dionysij stariji, tiran syrakuski, 346, 353, 483, 484.
Dionysij mladji, tiran syrakuski, 485.
Dionysije, svetkovina Dionysova, 67.
Dithyramb, vrst lirskih pjesama, 140.
Dodona, proročište u Epiru, 2, 39.
Dorci, pleme grčko, 3, 4, 7, 16, 118.
Dorida, zemlja u srednjoj Grčkoj, 7, 117, 118.
Doriej, izdajnik athenski, 275.
Doro, otac Doraca, 19.
Drakont, zakonoša athenski. 104.
Dryade, nymphe drveća, 64, 65.
Duketij, vodja Sikulaca, 249.
Dyma, grad u Achaji, 9.

E.

Egesta, grad sicilski, 250, 253, 482.
Eion, grad na Chalkidici, 190, 191, 201, 237, 238.
Ekbatana, grad medski, 425, 426.
Elateja, grad u Phokidi, 6, 403.
Elegija, vrst lirike, 138.
Eleusina, grad u Attici, 5, 6; mysterije, 70; 102, 198, 273, 283, 284, 286.

www.crohis.com

Elida, zemlja na Peloponnesu, 8, 115; opustošena od Agisa, 313.
Embateriji, davorije grčke. 79.
Empedokle, filosof grčki, 136.
Eoja (zora), 59.
Epaminonda, junak thebski, 8, 9, 338; njegova porodica, njegov odgoj, 341 i sl.; bitka kod Leuktre, 347, 348; on plieni Lakoniju, 351; on gradi Messenu, 352; njegova četvrta ekspedicija na Peloponnes, 358; njegova smrt, 359.
Epejci, prastari stanovnici Elide, 8.
Efes, grad u Maloj Asiji, 118, 145, 474, 475; Artemidin hram u njem, 475.
Ephialte, izdajnik grčki, 165.
Ephialte, državnik athenski, 193, 194; njegova smrt, 196.
Ephor, povjestnik grčki, 507, 508.
Ephori, oblast u Sparti, 89, 309, 311, 312.
Epidamnos (Drač), grad na Jadranskom moru, 120, 210, 211.
Epidaur, grad u Argolidi, 10, 116.
Epidaur Limera, grad u Lakoniji, 8.
Epigram grčki, 138, 139.
Epikur, filosof grčki, 504, 505.
Epimenide, mudrac kretski, 104.
Epir, zemlja u sjevernoj Grčkoj, 2, 3, 117, 401; opustošen od Aemilija Pavla, 472.
Epistat, predsjednik prytanâ, 113.
Eratosthene, matematičar grčki, 477.
Erechthej, heroj athenski, 103, 194.
Erechtheion, hram u Atheni, 43, 205.
Eretrija, grad na Euboeji, 116, 119, 145, 148, 149, 269.
Erinna, pjesnica lirska, 140.
Erinyje, božice osvete, 35, 37, 71.
Eros (ljubav), 33, 34, 51.
Erymanth, gora u Achaji, 9.
Erythra, grad u Maloj Asiji, 263.
Eteokle, sin Oedipov, 24, 25.
Euagora, kralj Kypra, 413.
Euboeja, otok kraj Attike, 10, 114, 116, 149; dobiva naseljenike athenske, 202, 262, 269, 385; Euboejsko more, 4; zaljev, 6.
Eubul, demagog athenski, 395, 397, 400
Eudamida, vodja spartski, 337.
Euklide, filosof grčki, 263.
Eumene, vodja Alexandrov, 439, 440.
Euphaje, kralj messenski, 94.
Eurip, tjesnac kod Euboeje, 163.
Euripide, pjesnik dramatski, 194, 203, 261, 279, 290, 325, 326, 328.
Europa, supruga kretskoga Zeusa, 40.
Eurota, rieka u Lakoniji, 8.
Eurybiade, vodja lakedaemonski, 163, 168, 172.
Eurypont, pradjed Eurypontidâ, 84.
Eurysthene, kralj spartski, 84.

F.

Filosofije grčke poviest, 127 i sl.; viekovi njezini, 128; ionski prirodni filosofi, 129, 130; Pythagorovci, 129, 130 i sl.; Elejani, 129, 136; atomiste 137; 488–505.
Flaminin, vodja rimski, 461, 462, 463, 466, 467, 469.
Fortuna gl. *Tycha*.

G.

Gaeja (zemlja), 33, 34, 35, 36, 65.
Galati, stanovnici Galatije u M. Asiji, 464.
Galli (Kelti), 441; njihov dolazak u Grčku, 445 i sl.
Ganymede, ljubimac Zeusov, 37.
Gela, grad sicilski, 120, 481.
Gelon, tiran syrakuski, 161; njegova pobjeda kod Himere, 179; 248, 481.
Geniji, 53
Giganti (orijaši), 35, 38.
Glauko Pontij, morski bog, 63.
Gomphi, grad u Histiaeotidi, 3.
Gorgija, sophista, 289,
Gorgone, 20.
Gortys, grad na otoku Kreti, 10.
Gracije gl. *Charite*.
Granik, rieka u Maloj Asiji, bitka, 415, 416.
Grčka, njezina površina, 1—12; podnebni odnošaji, 12; pučanstvo 12 i sl., 15, 16; broj njegov, 14; plodnost, 10, 11; djelatnost, 118; njezine zajedničke ustanove, 122 i sl.; ratne sile prije plataejske bitke. 174; usredotočenje njezinih naroda, 242, 243; proglašenje njezine slobode od Flaminina, 462.

www.crohis.com

Gylip, vodja lakedaemonski, 255 i sl.; 260, 261.
Gythij, luka Sparte, 8, 196, 456, 462.

H.

Had (Pluton), gospodar podzemnoga svieta, 36, 37, 70.
Haemonija, ime Thessalije, 3.
Haliart, grad u Boeotiji, 6, 316.
Halonnes, otok u aegaejskom moru, 10.
Halos, grad u Phthiotidi, 3.
Hamilkar, vodja karthažki, 481, 482.
Hannibal, vodja karthažki, 458, 464, 482.
Harmodij i *Aristogiton*, osloboditelji Athene, 110, 111.
Harmoste, namjestnici lakedaemonski, 281, 308, 309, 312.
Harpal, satrap babylonski, 433, 441.
Heba, božica mladosti, 22, 37.
Hegesip, govornik athenski, 363, 389, 401.
Hekata, božica podzemnoga svieta, 71.
Hekataej, logograph grčki, 129, 330.
Hekatoncheiri, sinovi Urana i Gaeje, 34, 35, 36.
Hektor, sin Priamov, 27, 28, 39.
Helena, žena Menelajeva, 27.
Heliaste, sudci u Atheni, 108.
Helij (sunce), 57, 58.
Helika, grad u Achaji, 9.
Helikon, gora u Boeotiji, 4, 55.
Hellada, gl. *Grčka*.
Hellen, sin Deukalionov, 19.
Helleni = *Grci*.
Hellenij, zadruga grčka u Aegyptu, 121.
Helos, grad u Lakoniji, 8.
Heloti, robovi spartski, 87; njihova buna, 192, 208, 215.
Hephaest, bog vatre, 48.
Hephaestion, vodja Alexandrov, 415, 420, 423, 433; njegova smrt, 434.
Hera, sestra i žena Zeusova 41, 42.
Herakle, heroj grčki, 21, 22.
Herakle, sin Alexandrov, 438; njegova smrt, 441.
Heraklit, ionski filosof, 130.
Heraklovci, potomci Heraklovi, 8, 30, 31, 310.
Herme (bog), 47, 48; njegovi kipovi u Atheni osakaćeni, 251.
Hermiona, grad u Argolidi, 10.
Hermokrate, Syrakužanin, 254, 261, 264.
Hermolaj, urotnik proti Alexandru, 429.
Herodot, povjestnik grčki, 78, 112, 125, 143, 148, 151, 152, 157, 159, 161, 179, 187, 203, 204, 329 i sl.; 375, 376, 470, 480.
Hesiod, epski pjesnik, 33, 53, 55, 80, 127, 287.
Hesperide, čuvarice Herina vrta, 26, 41.
Hestija, božica porodice i kuće, 51.
Hetaerije, tajna družtva u Atheni, 265.
Hieron stariji, tiran syrakuski, 248, 481, 482.
Hieron mladji, tiran syrakuski, 487.
Himera, grad sicilski, 120; bitka, 179; osvoji ju Hannibal, 482.
Himilkon, vodja karthažki, 483.
Hipparch, tiran athenski, 110.
Hippija, sophista, 489, 490.
Hippija, tiran athenski, 110, 111, 143, 145, 148, 149, 151.
Hippoboti, stanovnici Euboeje, 197.
Hippokrate, vodja athenski, 235.
Hippokrate, otac ljekarstva, 204, 287.
Histiaej, tiran miletski, 144, 145, 146.
Histiaeotida, dio Thessalije, 3.
Homer, pjesnik grčki, 29, 78 i sl.; 110, 127, 156, 205, 287, 415.
Homeride, nasljednici Homera, 80.
Hore, božice pogode i nepogode, 49, 50, 57.
Hramovi božji, 172.
Hydarne, vodja Xerxov, 165.
Hydasp, rieka u Asiji, 431.
Hydreja, otočić u myrtskom moru, 10.
Hyllo, sin Heraklov, 30.
Hymenaej, bog ženitbe, 51.
Hymet, gora u Attici, 5, 436.
Hymna, vrst lirskih pjesama, 141, 142.
Hyperbol, tužitelj Alkibiadov, 251, 267.
Hyperide, govornik athenski, 363, 389.
Hyphasis, rieka u Asiji, 430.

I.

Iason, sin Aesonov, Argonauta, 25.
Iason, tiran Thessalije, 354, 355.
Ibik, pjesnik lirski, 140.

*

www.crohis.com

Ida, gora na otoku Kreti, 10.
Igre olympijske, 123 i sl.; 358, 390.
Igre pythske, 123, 355, 399.
Ikarija, sporadski otok, 10.
Iktin (graditelj), 5, 205.
Iliada, Homerov epos, 29, 78 i sl.
Ilis, potok u Attici, 5.
Imbros, otok u aegaejskom moru, 10.
Inach, rieka u Argolidi, 9.
Ioja, kći Inachova, 41.
Iolk, grad u Magnesiji, 3.
Ion, otac Ionaca, 19.
Ionci, pleme grčko, 16; njihova seoba u Malu Asiju, 118, 128, 138; prvi rat njihov s Persijanci, 144, 145, 163, 164.
Ionsko more, 4.
Iphikrate, vodja athenski, 318, 319, 320, 346, 353, 369, 370, 371, 380, 387, 413,
Ips, mjesto n Phrygiji; bitka, 441.
Ira, tvrdjava u Messeniji, 8, 98, 99.
Irida (dúga), 59, 60.
Isaej, govornik athenski, 506.
Ismenija, junak thebski, 337.
Isokrate, govornik athenski, 367, 370, 386, 387; 506; njegova smrt, 405.
Issos (bitka kod), 418 i sl.
Ithaka, otok u Ionskom moru, 7.
Ithoma, tvrdjava u Messeniji, 8, 96, 97, 192, 193, 352.

J.

Jaxart, rieka u Asiji, 427.
Jezik grčki, 76, 77, 78.
Junona gl. *Hera*.
Jupiter gl. *Zeus*.

K.

Kadmeja, tvrdjava thebska, 6; zauzeta od Sparćanina Phoebide, 337.
Kadmo, drevni kralj thebski, 17.
Kadmo Milećanin, logograph, 330.
Kalaurija, otok kraj Argolide, 10, 442.
Kallidrom, gora u izt. Lokridi, 6.
Kallikrate, arkitekt grčki, 295.
Kallikrate, agent rimski u Achaji, 468, 472.
Kallikratide, vodja spartski, 275.
Kallimach, lirski pjesnik, 138.
Kallimach, drugi lirski pjesnik, 142, 477.
Kallimach, polemarch athenski, 150.
Kallin, pjesnik lirski, 138.
Kallisthene Olynćanin, filosof grčki, 429.
Kallistrat, lirski pjesnik, 141.
Kambunske gore, izmedju Makedonije i Thessalije, 2, 3, 162.
Kandahar, grad u Asiji, utemeljen od Alexandra, 426.
Karci, stari stanovnici Grčke, 4, 15.
Karnos, otok kraj Akarnanije, 7.
Karpath, sporadski otok, 10.
Karthažani, bojevi njihovi za Siciliju, 481 i sl.
Kassandar, vodja Alexandrov, 440, 441.
Kastaneja, grad u Thessaliji, 3.
Kastor i *Polydeuke* (Pollux), 103.
Katana, grad na Siciliji, 120, 481.
Kaukonci, prastari stanovnici Elide, 8.
Kazalište grčko, 322, 323, 324, 508; Dionysovo, 5.
Kekrop, drevni kralj attički, 17.
Kentauri, mythsko pleme, 3, 69.
Keos, kykladski otok, 10.
Kephallenija, otok u ionskom moru, 7.
Kephis, potok u Attici, Phokidi i Doridi, 5, 6, 7.
Keramik, javni trg athenski, 110, 225.
Keraunsko gorje u Epiru, 2.
Kerber, pas u podzemnom svietu, 37.
Kimon, vodja athenski, 152, 185, 187; njegov značaj, 190; njegove stečevine, 191; njegova plemenitost, 192; njegovo progonstvo, 194; on bude natrag pozvan, 196; njegova smrt, 196.
Kinadon, urotnik spartski, 311.
Kirka (čarobnica), 26, 71.
Kirphis, gora u Phokidi, 6.
Kirrha, grad u Phokidi, 6, 116, 117.
Kithaeron, gora izmedju Attike i Boeotije, 4, 5.
Klazomena, grad u Maloj Asiji, 146, 263.
Kleanth, lirski pjesnik, 142.
Kleombrot, kralj spartski, 342, 344, 347; njegova smrt kod Leuktre, 347.
Kleomene, kralj lakedaemonski, 114. 145, 148.

www.crohis.com

Kleomene, sin Agisa IV., 454 i sl.; bude pobiedjen kod Sellasije, 455; njegova smrt, 456.
Kleon, demagog athenski, 227, 232, 233, 237, 238, 328.
Kleona, grad u Argolidi, 10.
Klisthene, kralj sikyonski, 112, 113.
Klisthene, archont athenski, 113 i sl.
Klito, vodja Alexandrov, 416; njegova smrt, 429.
Klytaemnestra, žena Agamemnonova, 19, 28.
Knemis, gora u Phokidi, 6.
Knid (bitka kod), 318.
Knosos, grad na otoku Kreti, 10.
Kodro, kralj athenski, 31, 104.
Kokyt, rieka u podzemnom svietu, 37.
Komedija grčka, 325, 327, 328.
Konon, vodja athenski, 274, 275, 276, 277; njegova pobjeda kod Knida, 318, 319; njegova smrt, 320.
Kopaida, jezero u Boeotiji, 6.
Korax, gora u Aetoliji, 4.
Korinna, pjesnica lirska, 140.
Korinth, grad na Peloponnesu, 4, 7, 10, 115; igre, 123; 318, 455; njegovo bogatstvo, 115, 122; 210, 211, 213, 312, 313, 318, 406, 410, 451; prevlaka, 4, 7; zaljev, 4, 6, 8.
Korinthija, zemlja na Peloponnesu, 10.
Korkyra, otok u ionskom moru, 2, 7, 120, 210 i sl.; 228, 229, 345, 387, 474.
Korona, tvrdjava u Messeniji, 8.
Koroneja, grad u Boeotiji, 6; bitka, 197, 317.
Kos, sporadski otok, 118, 386.
Kosmogonija (postanak svieta), 33.
Krannon, grad u Thessaliji, 3; bitka, 442.
Krater, vodja Alexandrov, 438, 439.
Kratin, pjesnik komedije, 328.
Kresphonte, potomak Heraklov, 31.
Kreta, otok, 2, 10, 39, 118, 161.
Kritija, tiran athenski, 270, 282, 283, 296, 490.
Kriton, prijatelj Sokratov, 300.
Kroeso, kralj Lydije, 101, 111.
Krono, sin Uranov i Gaejin, 34, 35, 36, 40.
Kroton, grad u Dolnjoj Italiji, 120, 132, 133, 135, 474, 479, 484.
Krypteia, lov na robove kod Spartana, 87, 91.
Kuma, grad u Italiji, 479, 482.
Kunaxa, mjesto blizu Babylona; bitka 303.
Kydonija, grad na otoku Kreti, 10.
Kykladski otoci, 2, 10, 118, 152, 172.
Kyklički pjesnici, 79, 80.
Kyklopi, sinovi Urana i Gaeje, 9, 34, 38
Kyllena, gora u Achaji, 9.
Kyllenski zaljev u Elidi, 7, 8.
Kyma, grad u Maloj Asiji, 118, 146.
Kynegir, junak athenski, brat Aeschylov, 150.
Kynička škola filosofska, 491, 492.
Kynoskephale, grad u Thessaliji, 3; bitka, 357; druga, 462.
Kypar, otok Maloj Asiji na jugu, 10, 119, 146, 185, 194, 320, 474.
Kyparissijski zaljev u Elidi, 7, 8.
Kypsel, tiran korinthski, 115.
Kyrena, grad grčki u Africi, 2, 121, 422, 474, 476, 477.
Kyro mladji, brat Artaxerxov, 273, 276, 282, 283; njegova vojna, 301isl.
Kyrupedion; (bitka kod), 446.
Kythera, otok Peloponnesu na jugu, 10, 101, 234, 319.
Kythnos, kykladski otok, 10.
Kyzik, luka na Propontidi; (bitka kod), 271.

L.

Labyrinth, sgrada na Kreti, 10, 22.
Laches, prijatelj Sokratov, 235.
Lajo, thebski kralj, 23.
Lakonija, 8, 84; potres u Lakoniji, 192; zaljev, 7. gl. i *Sparta*.
Lamach, vodja athenski, 250, 253; njegova smrt, 255.
Lamijski rat, 442.
Laomedont, vodja Alexandrov, 439.
Lapithe, mythsko pleme, 3.
Larissa, grad Thessalije, 3, 117, 354.
Larissa, tvrdjava Argoska, 9.
Laurij, gora u Attici, 5, 102, 154.
Lelegi, staro pleme u Grčkoj, 8, 15.
Lemnos, otok u aegaejskom moru, 10, 149, 201.
Leonida, kralj spartski, 164 i sl.
Leonnat, vodja Alexandrov, 438.
Leontiade, polemarch thebski, 337, 338, 339.

www.crohis.com

Leontij, grad sicilski, 120, 250, 481.
Leosthene, vodja athenski, 442.
Leotychide, kralj Sparte, 148, 178, 186, 310.
Leprej, grad u Thriphyliji, 9.
Lesbos, otok u aegaejskom moru, 10, 118, 227, 262.
Lescha, mjesto, gdje su se sastajali starci spartski, 92.
Lesche, kyklički pjesnik, 80.
Letha, rieka zaboravnosti u podzemnom svietu, 37.
Leukada, otok u ionskom moru, 7, 117, 120.
Leukip, filosof grčki, 137.
Leukopetra; (bitka kod), 472, 473.
Leukotheja, drugarica Nereidâ, 62.
Leuktra, grad u Boeotiji, 6; bitka, 347.
Lirika grčka, 137 i sl.; korska lirika, 140, 141.
Logographi, 329.
Lokri, grad u donjoj Italiji, 480.
Lokrida (iztočna), zemlja u srednjoj Grčkoj, 6.
Lokrida (zapadna ili ozolska), zemlja u srednjoj Grčkoj, 7, 116.
Luna gl. *Selena*.
Lykaej, gora u Arkadiji, 9.
Lykej, vrt u Atheni, 365.
Lykija, pokrajina u Asiji, 119.
Lykon (govornik), tužitelj Sokratov, 298.
Lykophron, tiran Pherski, 354.
Lykurg, zakonoša spartski, 85, 94; njegov ustav, 86 i sl.
Lykurg, govornik athenski, 194, 363, 389, 436. 506.
Lysandar, vodja spartski, 274, 276 i sl.; njegove reforme u Sparti, 310, 311; njegova smrt, 316.
Lysija, govornik grčki, 298.
Lysimach, vodja Alexandrov, 439; uzima naslov kralja, 441, 446.
Lysip, kipar grčki, 363, 416.

M.

Machanida, tiran spartski, 459.
Magnesija, dio Thessalije, 3.
Magnesija, grad male Asije; bitka kod nje, 464.
Makedonija, zemlja Grčkoj na sjeveru, 23; njezin zemljopis, 374; njezino pučanstvo, 374, 375; postala provincija rimska, 471.
Mala Asija, pokorena od Rimljana, 465.
Malejska glavina, na jugu Peloponnesa, 2, 8.
Malijski zaljev, Thessaliji na jugu, 3, 163.
Mallci (Μαλλοί), narod u Asiji, 431.
Manij Acilij, konsul rimski, 464, 465.
Manlij Vulson, vodja rimski, 464.
Mantineja, grad u Arkadiji, 9, 115, 242, 243; prvi rat, 246; njezin razor, 335; 350, 351; drugi rat, 359.
Marathonska ravnina u Attici, 102, 149; bitka, 149 i sl.
Mardonij, zet Darijev, 147, 157, 172 i sl.; njegova smrt, 177, 192.
Mart gl. *Ares*.
Massilija (danas *Marseille*), grad na moru u Galliji, 121, 474, 476, 477 i sl.
Medeja, Aeetova kći, 22, 25, 26, 71.
Megabaz, vodja Darijev, 144, 147, 377.
Megakle, archont athenski, 104.
Megakle, sin Alkmaeonov, 113.
Megalopol, grad u Arkadiji, 9, 350, 351, 362, 425, 426, 452, 459.
Megara, grad na korinthskoj prevlaci, 116, 119, 193, 198, 213, 214, 234, 300.
Megarida, zemlja na korinthskoj prevlaci, 4.
Megistija, gatalac, 165.
Meleagar, vodja Alexandrov, 438, 439.
Melet, tužitelj Sokratov, 298.
Melika, vrst lirike, 139 i sl.
Melos, otok u aegaejskom moru, 118, 246, 247.
Memnon (Rhodjanin), vodja Darijev, 415, 417; njegova smrt, 417, 418.
Menandar, pjesnik komedije, 328.
Menelaj, kralj spartski, 8, 19, 27, 28, 62.
Mera, pjesnikinja lirska, 138.
Mercurij gl. *Herme*.
Messena, glavni grad Messenije, 8, 352.
Messenija, zemlja na Peloponnesu, 8; osvojena od Sparćana, 94 i sl., drugi rat, 97 i sl.; treći rat, 192.

www.crohis.com

Messina, grad na Siciliji, 120, 474.
Methana, grad u Argolidi, 234.
Methona, grad u Makedoniji, 390.
Methymna, grad na Lesbu, 275.
Metoeci, stranci u Atheni, 106, 107.
Mideja, pobjeda bez suza, 354.
Milet, grad u Maloj Asiji, 118, 122, 145, 146, 263, 308; zauzet od Alexandra, 417, 474.
Miltiade stari, 203.
Miltiade, sin Kimonov, 144, 147, 149 i sl.; njegova smrt, 152.
Mindar, vodja spartski, 270, 271.
Minerva gl. *Athena*.
Minos, kralj kretski, 23.
Mintha, gora u Elidi, 9.
Mitylena, grad na Lesbu, 121, 225, 226, 227, 275.
Mnesiphil, njegov savjet Themistoklu, 168.
Moire, božice sudbine, 52.
Molossci, narod epirski, 2, 3.
Morija (Peloponnes), 7.
Munychija, tvrdja piraeejska, 283.
Musaej, mythski pjevač, 127.
Muse, božice umjetnosti, 37, 55, 56.
Mychnos, kykladski otok, 10.
Mykala, glavina u Maloj Asiji; bitka, 178, 179.
Mykena, stari grad u Argolidi, 9, 20, 116, 193; njezin razor, 197.
Myrtida, pjesnica lirska, 140.
Myrtsko more, 4.
Mythologija grčka, njezin značaj i izvor, 32, 33.

N.

Nabis, tiran spartski, 462, 463, 464.
Najade, nymphe sladkih voda, 64.
Narkis, ljubimac Eche (jeke), 64.
Naseobe grčke, 118 i sl.; 474 i sl.
Naukratida, grčki grad u Aegyptu, 121.
Naupakt, grad u ozolskoj Lokridi, 196; bitka, 224.
Nauplija, luka argoska, 9.
Naxos, kykladski otok, 10, 144, 149, 191; bitka, 345.
Naxos, grad na Siciliji, 481.
Nearch, zapovjednik brodovlja Alexandrova, 432, 438, 439.
Nemeja, grad u Argolidi, 9; bitka, 317.
Nemesa, božica osvete, 53, 54.
Neptun gl. *Poseidon*.
Nerej, morski starac, 62.
Nessonsko jezero u Thessaliji, 3.
Nestor, kralj pylski, 27.
Nikija, vodja athenski, 232, 233, 234, 237; njegov mir, 238, 239, 242, 243, 250, 251; njegova vojna na Siciliji, 252 i sl.; njegova smrt, 261.
Nymphe, 63, 64, 67.

O.

Običaji herojskoga doba, 80 i sl.
Ochos, kralj Persije, 414.
Odeon, glasbena sgrada u Atheni, 5, 205.
Odyssej, kralj ithački, 26, 27, 28, 29.
Odysseja, Homerov epos, 29, 78 i sl.
Oedip, sin Lajev, 23, 24.
Oenoja, tvrdjava u Attici, 270.
Oenophyta, grad u Boeotiji; bitka, 196.
Oenusse, otoci kraj messenske obale, 10.
Oeta, gora u Thessaliji, 3, 4, 162.
Okean, velika rieka oko svieta, 63.
Olpa, grad na ambračkom zaljevu; bitka 232.
Olymp, gora u Thessaliji, 2, 3, 374.
Olymp, prebivalište bogova, 36, 37; olympski bogovi, 36, 38 i sl.
Olympija, mjesto u Elidi, 9, 40.
Olympija, žena Philipova, 390, 407, 408; njezini zločini, 410, 439, 440.
Olynth, grad na Chalkidici, 119, 213, 336; propast njegova saveza, 337; 377, 384, 395.
Onomakrit, pjesnik i gatalac, 157.
Onomarch, vodja phočki, 392.
Opunt, grad u iztočnoj Lokridi, 6.
Orchomen, grad u Boeotiji, 6.
Orchomen, grad arkadski, 9, 245, 351.
Oreade, nymphe pogorkinje, 64.
Oreste, sin Agamemnovov, 19, 30, 100.
Orion, zviezda, 60.
Orneja, grad u Argolidi, 10.
Orphej, mythski pjevač, 127, 128, 137.
Ortygija, dio Syrakuse, 481, 483.
Ossa, gora u Thessaliji, 3.

www.crohis.com

Ostrakisam, 114, 154, 249.
Otane, vodja Darijev, 146.
Otrys, gora u Thessaliji, 3.
Oxos, rieka u Asiji, 428.
Oxydrake, narod asijski, 431.
Oxyl, kralj aetolski, 31.

P.

Paches, vodja athenski, 226, 227.
Paeani, pjesme zahvalnice, 79.
Pagasa, luka u Pelasgiotidi, 3; pagaski zaljev 3.
Palladij, kip Athenin, 28, 42.
Pamis, rieka u Messeniji, 8.
Pamphylija, provincija Male Asije, 119.
Pan, bog stada, 68.
Panachaik, gora u Achaji, 9.
Panaetolsko gorje u Aetoliji, 4.
Panathenaia, svetkovina athenska, 5, 43, 110.
Pangaejska gora, njezina zlatna ruda, 191, 384.
Panionij, obća skupština na gori Mykali, 146.
Paphos, grad na Kypru, 119.
Paralija, kotar attički, 6.
Parca gl. *Moira*.
Paris, sin Priamov, 27, 28, 62.
Parmenide, elejski filosof, 136.
Parmenion, vodja Philipov, 390, 406, 415, 421, 423, 426.
Parnas, gora u Phokidi, 4, 5, 6, 167, 436.
Parnes, gora u Attici, 149.
Parnon, gora na Peloponnesu, 8.
Paropamis, rieka u Asiji, 426, 429.
Paros, kykladski otok, 10, 152.
Parrhasij, slikar Ephežanin, 204.
Parthenij, gora u Arkadiji, 9.
Parthenon, hram Athenin u Atheni, 5, 11, 43, 205.
Parthenopa (Napulj), 121.
Patra, grad u Achaji. 9, 245.
Patrokle, prijatelj Achillejev, 27.
Pattala, delta rieke Inda, 432.
Pausanija, kralj lakedaemonski, 174, 175, 176, 178; njegovo častohleplje, 185, 186, 188; njegova smrt, 189.
Pausanija, drugi kralj spartski, 310, 316.
Pausanija, povjestnik, 353. 399, 404.
Pavao Aemilij, konsul rimski, 470, i sl.
Pediada, kotar attički, 6.
Pelasgi, staro pučanstvo Grčke, 3, 15, 16.
Pelasgiotida, dio Thessalije, 3.
Pelažki zaljev, 3.
Pelij, gora u Thessaliji, 3.
Pella, glavni grad Makedonije, 336, 375.
Pellena, grad u Achaji, 9.
Pelop, sin Tantalov, 18.
Pelopida, junak thebski, 338; njegova porodica, njegov odgoj, 342 i sl.; bitka kod Leuktre, 347, 348; njegovo poslanstvo u Thessaliju i Makedoniju, 355; u Persiju, 356; u Pheru, 356; njegova smrt kod Kynoskephalâ, 357.
Peloponnes, 2, 4, 7, 8; prvi rat 195; peloponneski rat, 207 i sl.
Pelopovci, potomci Pelopa, 8.
Penej, rieka u Elidi, 3, 8.
Pentelik, gora n Attici, 5, 102, 149.
Pepareth, otočić u aegaejskom moru, 10.
Perdikka I., kralj makedonski, 212, 213, 223, 236, 375.
Perdikka III., kralj makedonski, 379, 380.
Perdikka, vodja Alexandrov, 437 i sl.; on ide za vladom, 439.
Pergam, grad u Maloj Asiji, 313.
Perikle, državnik athenski, 193 i sl.; njegova slika i njegov značaj, 199, 200; njegov ugled, 200; njegovo upravljanje, 201 i sl.; on hrabri Athenjane za rat, 215, 216; njegov govor nad grobom palih vojnika, 220, 221; njegova smrt, 225; prosvjeta njegova vieka, 322 i sl.
Perinth, grad na Propontidi, 402.
Perioeci, stanovnici Lakonije, 86.
Persej, sin Danain, 20.
Persej, kralj makedonski, 469 i sl.; njegov poraz kod Pydne, 470.
Persephona, kći Demetrina, 36, 37, 69.
Phaeaci, stanovnici Scherije, 7.
Phaedon, učenik Sokratov, 491.
Phaëthont, sin Helijev, 58, 59.
Phalerska luka, 6.

www.crohis.com

Pharnabaz, satrap, 263, 271, 274 282, 315, 319, 413.
Pharsal, grad u Thessaliji, 3, 354.
Phera, grad u Thessaliji, 3, 354.
Pherekyde, ionski filosof, 130.
Phidija, kipar grčki, 5, 6, 9, 40, 125, 151, 200, 204, 205, 329.
Phidippide, skoroteča athenski, 149.
Phileta, lirski pjesnik, 138.
Philip, kralj makedonski, 355, 378, 379; njegov boravak u Grčkoj, 380; njegova vlada, 381; on bude izabran kraljem, 382; on uredjuje phalangu, 383; izgubi oko obsjedajući Methonu, 390; njegova pobjeda kod Chaeroneje, 440 i sl.; Grci ga imenuju zapovjednikom proti Persiji, 406; njegova smrt, 407.
Philip III., kralj makedonski, 458 i sl.; on ratuje s Rimljani, 460; on bude potučen kod Kynoskephalâ, 461, 464; njegova smrt, 469.
Philip, liečnik Alexandrov, 418.
Philoktete, grčki junak pred Trojom, 27, 28, 29.
Philomel osvaja hram delphski, 391.
Philopoemen, junak megalopolski, 455, 459, 460, 464, 465, 466; njegova smrt, 468.
Philota, sin Parmenionov, 426.
Phliasija, zemlja na Peloponnesu, 10.
Phliunt, njezin glavni grad, 10, 116, 336; zauzet od Agesilaja, 338.
Phoebida, vodja spartski, 337.
Phoeničani kao posrednici izmedju Grčke i Aegypta, 16.
Phokaeja, grad u Maloj Asiji, 118, 474, 475, 476.
Phokida, zemlja u srednjoj Grčkoj, 6, 116; prvi sveti rat, 391 i sl.; 398, 399; drugi sveti rat, 403.
Phokion, vodja i govornik athenski, 363, 371, 402, 412, 442, 443; njegova smrt, 443 i sl.
Phormion, vodja athenski, 224.
Phrynich, pjesnik grčki, 147.
Phrynich, vodja athenski, 265, 270.
Phthiotida, dio Thessalije, 3.
Phyla, tvrdjava attička, 6, 283.
Pind, gora u sjevernoj Grčkoj, 2, 3, 4.
Pindar, lirski pjesnik, 4, 61, 124, 138, 141, njegova prisutnost kod pythskih igara, 125, 482.
Piraeej, luka athenska, 6, 184, 205, 267, 269, 278; rušenje Piraeeja, 279; uzpostavljen od Konona, 320.
Pisa, tvrdjava u Elidi, 8, 197.
Pisandar, vodja athenski, 265 i sl.
Pisatida, dio Elide, 9.
Pisistrat, tiran athenski, 29, 110.
Pithon, vodja Alexandrov, 427, 439.
Plaćenici, njihovo znamenovanje u Grčkoj, 369 i sl.; 386.
Plataeja, grad u Boeotiji, 6, 116, 149, 151; spaljena od Persijanaca, 168; bitka, 175 i sl.; 217; razorena od Sparćana, 227, 228; 278, 336.
Platon, filosof grčki, 5, 196, 363; njegov nauk, 363 i sl.; 493 i sl.
Plistonax, kralj lakedaemonski, 238.
Plutarch, povjestnik grčki, 152, 196, 199.
Pnyx, sborište athensko, 5, 186, 363, 403.
Podzemni sviet, 37.
Poikila, sgrada u Atheni, 206.
Pokop, 75.
Polybij, povjestnik grčki, 465, 468, 472
Polygnot, slikar athenski, 204, 329.
Polyklit, kipar grčki, 42, 329, 363.
Polykrate, tiran samski, 131, 140.
Polyneike, sin Oedipov, 24, 25.
Polysperchon, vladalac države Alexandrove, 440, 443.
Pont (more), 62.
Pont-Euxin (Crno more), 306.
Poro, kralj Indije, 429.
Poseidon, bog morski, 61, 62.
Posidonija, grčki grad u Italiji, 120.
Potidaeja, grad chalkidički, 119, 212, 213, 223, 336, 384.
Poviest hellenska (njezino pisanje), 329 i sl.
Praxitele, kipar grčki, 363.
Priam, kralj trojski, 27.
Prodik, sophista, 489, 490.
Prokle, kralj spartski, 84.
Promethej (Titan), 19.
Propylaeje, sgrada u Atheni, 205.
Prophthasija, grad u Asiji, 426.
Protagora, sophista, 289, 297, 489.
Protej, morski prorok, 62.

www.crohis.com

Prytanej, sgrada prytanâ, 5, 51, 52.
Prytani, oblast u Atheni, 108, 113.
Ptolemaej, sin Lagov, 439, 440, 441.
Ptolemaej Kerauno, 446.
Pydna, grad chalkidički, 384, 470; bitka, 470.
Pyl, grad u Messeniji, 8, 231, 271.
Pyriphlegethon, rieka u podzemnom svietu, 37.
Pyrrha, Deukalionova žena, 19.
Pyrrho II., kralj Epira, 447, 448; njegova smrt, 448; 487.
Pytha (o) (Delphi), grad u Phokidi, 6, 35, 45.
Pythagora, filosof grčki, 130 i sl.; njegov dolazak u Veliku Grčku, 132; njegova škola, 133, 134, 135; njegova smrt, 135, 341.
Pythija (proročica), 111, 148, 161, 299, 319, 406.

R.

Rat saveznički, 386.
Rat sveti, 116.
Rhapsodi, pjevači homerskih pjesama, 79.
Rhegij, naseoba messenska, 100, 482, 484.
Rheja Kybela (božica), 65.
Rheneja, kykladski otok, 10.
Rhion, glavina na sjeveru Peloponnesa, 8.
Rhod, sporadski otok, 2, 10, 118, 121, 275, 386, 474.
Roxana, žena Alexandrova, 427, 439, 440.

S.

Sagunt, grad u Hispaniji, 477.
Salamina, otok u saronskom zaljevu, 6, 10, 105, 161; bitka, 169 i sl.
Salamina, grad na Kypru, 119, 196.
Sama, staro imo Kephallenije, 7.
Samos, sporadski otok, 10, 118; ustanak njegov, 202; 264, 267, 268, 308.
Samothraka, otok kraj Thrakije, 10, 119, 408.
Sappha, pjesnica lirska, 140, 141.
Sardes, glavni grad Lydije, 145, 275.
Saronski zaljev, 4, 7, 10.
Satyri, pratioci Dionysa, 67.
Scherija, staro ime Korkyre, 7.
Scipion (L.), vodja rimski, 464.
Sedam mudraca, 128, 474, 475.
Sedmorica idu na Thebu, prvi put, 24; drugi put, 25.
Selena (mjesec), 59.
Seleuk, vodja Alexandrov, 440, 441, 446.
Selinunt, grad na Siciliji, 120, 482.
Sellasija, grad u Lakoniji, 8; bitka, 455.
Seriph, kykladski otok, 10.
Sest, grad na Hellespontu; (pomorska bitka kod), 270, 272.
Sicilija, otok Italiji na jugu, 120.
Sikulci, stanovnici Sicilije, 249, 480.
Sikyon, grad na Peloponnesu u Sikyoniji, 10, 96, 115, 450.
Silen (satyr), 68.
Simonide, pjesnik lirski, 138, 139, 140, 141, 167, 482.
Sinopa, grad u Maloj Asiji, 203, 306.
Siphnos, kykladski otok, 10.
Sirij (zviezda), 60.
Sisygambis, majka Darijeva, 419.
Sisyph, kralj korinthski, 23.
Sitalke, kralj odryski, 236, 377, 378.
Skaptehyle, rudokopi zlatne rude, 192.
Skarpheja, grad u iztočnoj Lokridi; bitka, 472, 473.
Skepticisam, nauk filosofski, 505.
Skiritida, gora na Peloponnesu, 8.
Skolija, vrst lirskih pjesama, 141.
Skopel, otočić u aegaejskom moru, 10.
Skotussa, grad u Pelasgiotidi, 3.
Skyr, otok u aegaejskom moru, 190.
Skytalisam, 349.
Skythe, 143, 403, 427.
Smyrna, grad u Maloj Asiji, 79, 118, 474, 475.
Sogdianska klisurina, tyrdjava u Asiji, 427.
Sokrate, filosof grčki, 6, 53, 213, 235, 251, 276, 281, 290, 291; njegov porod, njegov nauk, 293 i sl.; njegova parnica i smrt, 298 i sl.; 328, 341, 489, 490, 491.
Sol gl. *Helij*.
Solon, zakonoša athenski, 104; njegov ustav, 105 i sl.; njegova putovanja, 110, 138.
Sophiste, vrst filosofâ, 286 i sl., 488 i sl.

www.crohis.com

Sophokle, pjesnik tragedije, 6, 194, 200, 202, 203, 290, 325, 326.
Sotade, lirski pjesnik, 142.
Sparta, 4, 8, 84; početak dvostrukoga kraljevstva, 84, 85; njezino pučanstvo, 86; njezino vieće, 88; odgoj, 89, 90, 91; običaji, 91 i sl.; objed, 92; lakonisam, 90; preziranje umjetnosti, 93; njezina osvajanja, 94 i sl.; bojevi s Argosom, 101; prvi medski rat, 147; njezin upliv na Peloponesu, 207, 208; njezini saveznici u ratu, 217, 218; gubi svoju premoć na Sphakteriji, 231, 232, 233, 242, 243; diže se kod Mantineje, 246; njezina tiranija, 282; njezina premoć, 307 i sl.; njezin politički ustav poslije peloponneskoga rata, 308 i sl.; njezino padanje, 347 i sl.; diže se proti Alexandru, 425, 426; obsjeda ju Demetrij, 447, 448; pokušane reforme, 453 i sl.; podpada pod Makedoniju, 456, 457; Philopoemen ruši njezine zidove, 466.
Sphakterija, otok kraj Messenije, 8, 231, 232, 233.
Spitamene, satrap persijski, 427.
Sporadski otoci, 2, 10.
Stagira, grad chalkidički, 236, 396.
Starješine, 88, 108.
Stenelaida, ephor spartski, 215.
Stenyklar, grad u Messeniji, 8, 98.
Stesichor, pjesnik lirski, 140.
Stoička filosofska škola, 503, 504.
Strymon, rieka u Thrakiji, 144, 147, 190, 374.
Styx, rieka u podzemnom svietu, 37.
Sujevjerje grčko, 176, 251, 299.
Sulpicij, konsul rimski, 460.
Sunij, glavina attička, 2, 6, 151, 162.
Susarion, pjesnik komedija, 327.
Svećenici i svećenice, 73.
Sybaris, grad u Velikoj Grčkoj, 120, 132, 133, 474, 479.
Sybota, otočić kraj Epira, pomorska bitka, 212.
Syrakusa, grad na Siciliji, 474; njegovo utemeljenje, 120, 248; njegov rat s Athenjani, 250 i sl.; zauzet od Rimljana, 487.
Syros, kykladski otok, 10.

T.

Taenar, glavina na jugu Peloponnesa, 8.
Tanagra, grad u Boeotiji, 6; bitka, 195.
Tantal, kralj u Phrygiji, 18.
Taphos, otok kraj Akarnanije, 7.
Tarent, naseoba grčka, 120, 135, 474, 479, 480.
Tartar, podzemni sviet, 33, 34, 36, 38.
Tayget, gora u Lakoniji, 8, 94.
Taxil, kralj indski, 429.
Tegeja, grad u Arkadiji, 8, 9, 100, 115, 351.
Tegyra, grad u Boeotiji; bitka, 345.
Tellura gl. *Gaeja*.
Temen, jedan od utemeljiteljâ Argosa, 31.
Tempe, dolina u Thessaliji, 3.
Tened. otok u aegaejskom moru, 146.
Tenos, kykladski otok, 10.
Terpandar, lirski pjesnik, 138, 139.
Thales, filosof grčki, 128, 129, 474.
Thasos, otok kraj obale Thrakijske, 10, 119, 191, 192, 308.
Theba, glavni grad Boeotije, 6, 116, 217; početci njezine moći, 312 i sl.; zauzeta od Sparćana, 337; njezino oslobodjenje, 338 i sl.; razorena od Alexandra, 411, 412; osvojena od Flaminina, 461.
Themida, božica zakona i pravde, 54.
Themistokle, vodja athenski; njegov porod, njegov značaj, 152, 153, 162 i sl.; čast, koja mu se izkazuje, 172, 173, 182, 186; njegov bieg u Persiju, 189; njegova smrt 189.
Theogonija (postanak bogova), 34 i sl; Hesiodov epos, 80.
Theokle, utemeljitelj Naxa na Siciliji, 481.
Theopomp, povjestnik grčki, 507.
Theorija, sveto poslanstvo, 299.
Theramene, vodja athenski, 276, 279, 280 i sl., 296.
Thermajski zaljev u Makedoniji, 147.
Thermon, glavni grad aetolski, 7.
Thermopyle, klanac u Thessaliji, 3, 6, 123, 162; bitka, 164, 165, 166,

www.crohis.com

393; Philip se pojavlja kod Thermopyla, 398; 446.
Thersite, Aetoljanin, 27.
Thesej, kralj athenski, 22, 23, 103, 104.
Thespija, grad u Boeotiji, 6, 168.
Thespis, osnovatelj drame, 325.
Thesprćani, narod epirski, 2.
Thessalija, zemlja u sjevernoj Grčkoj, 2, 3, 117, 354; Philip dolazi u nju, 390 i sl.; 400; opustošena od Gallâ, 446.
Thessaliotida, dio Thessalije, 3.
Thimbron, vodja spartski, 313.
Thoas, poglavica aetolski, 463.
Thrakija, zemlja Grčkoj na sjeveru, 147, 156, 191, 317, 401, 402.
Thrasybul, tiran syrakuski, 248.
Thrasybul, vodja athenski, 267, 272, 276, 282, 283; on ruši tridesetoricu, 283, 284; njegova smrt, 320.
Thukydide, povjestnik, 5, 7, 117; on bježi u Spartu, 198, 204, 217, 230, 237, 238, 266, 267, 331, 332, 333, 388.
Timoleont, osloboditelj Syrakuse, 485, 486.
Timothej, vodja athenski, 345, 346, 357, 370, 385, 387.
Timolaj, vodja korinthski, 317.
Tiparen, otočić u myrtskom moru, 10.
Tiresija, prorok thebski, 25.
Tirynth, tvrdjavica u Argolidi, 9, 116, 242.
Tisamen, Orestov sin, 30, 31.
Tissapherne, satrap, 263, 268, 273, 302, 305, 313; njegova smrt, 315.
Titani, sinovi Urana i Gaeje, 34, 35, 36, 38.
Tithrauste, satrap Artaxerxov, 315 i sl.
Tomarska šuma, 2.
Tragedija grčka, 325 i sl
Triballci, plemena skytska, 403, 411.
Triphylija, dio Elide, 9.
Triton, sin Poseidonov, 62.
Troezen, grad u Argolidi, 10, 195.
Troja (Ilij), Priamov grad, 27; trojski rat, 26 i sl.
Tycha, božica sreće, 52.
Tymphrest, gora u Thessaliji, 4.
Typhoej, sin Tartara i Gaeje, 36.
Tyr, grad u Phoenikiji; razoren od Alexandra, 420.
Tyrtaej, pjevač u spartskoj vojsci, 97, 138.

U.

Umjetnost kod Grka, 329.
Uran (nebo), sin Gaejin, 33, 34, 35.
Ustanove zajedničke, 122 i sl.

V.

Venera gl. *Aphrodita*.
Vesta gl. *Hestija*.
Villij, konsul rimski, 461.
Vjetrovi, 60.
Vulcan gl. *Hephaest*.

X.

Xanthip, vodja athenski, 152, 178, 184.
Xanthippa, žena Sokratova, 296.
Xenophane, početnik elejske filosofije, 130, 287.
Xenophont, povjestnik grčki, 204, 296; on preuzima zapovjedničtvo nad 10.000, 305 i sl., 333, 334, 356, 559, 360, 368.
Xerxe, kralj Persije, 157, 158; brojenje njegove vojske, 159; njegova smrt, 189.
Xutho, sin Hellenov, 19.

Z.

Zakynth, otok u ionskom moru, 7.
Zaleuk, zakonoša lokarski, 480.
Zankla, naseoba messenska, 100, 120.
Zenon, elejski filosof, 136, 284.
Zenon, početnik stoičke filosofije, 503, 504.
Zeus, kralj bogova, 34; njegov porod, 35; njegov boj s Titani, 35, 36, 37, 38 i sl.; Zeus Ammon, 40;
Zeuxis, slikar athenski, 204, 379.
Zviezde, 60.

Ž.

Žrtve, 73, 74, 75.
Žrtve ljudske, 40, 47.
Žrtvenici, 72, 73.

www.crohis.com

SADRŽAJ.

Poglavje		Strana
	Pripomenak piščev	VI
I.	**Zemljopis.** — Važnost poviesti i vriednost prosvjete grčke. — Ime Hellade ili Grčke. — Zemljopisni opis Grčke s pojedinimi pokrajinami, gradovi i otoci. — Kakova je zemlja, što proizvodi i zašto? — Podneblje. — Kakovi su ljudi bili Grci zanimanjem, tielom i duhom. — Pregled zemalja grčkih u kilometrih sa pučanstvom	1
II.	**Viek priča.** — Pražitelji Grčke: Lelegi, Karci, Pelasgi i drugi. — Grci i njihova plemena (oko g. 1400—1300.?). — Mythologijske priče iz junačkog vieka: Kekrop (1580.?); Kadmo (1314.?); Danaj i Pelop (1284.?) — Promethej, Deukalion (1434.?); Bellerophont, Persej, Herakle (oko 1262—1210.?). — Thesej. — Ostala znamenita lica junačkog vieka: Oedip. — Thebski rat (1214. i 1197.?); Argoplavci (1226.?); Trojski rat (1193—1184.?). — Homer. — Povratak Heraklovaca ili kako Dorci zauzeše Peloponnes (1104.?). — Smrt Kodrova (1045.?)	15
III.	**Vjera i bogovi.** — Vjera, bogovi, mythologija, kosmogonija i theogonija ili postanak svieta i bogova. — Stan bogova na Olympu; opis Hada ili podzemnoga carstva. — Pojedini bogovi i božice: I. olympski; II. morski; III. zemaljski i podzemni. — Hramovi. — Žrtvenici. — Ostanci. — Kipovi bogova. — Svećenici. — Kletve i molitve. — Žrtve. — Pogrebi	32
IV.	**Najstarija književnost i prosvjeta grčka.** — Jezik; narječja; pismo; književnost; Homer, epopeje: Iliada i Odysseja; rhapsodi, Kyklici, Hesiod. — Život Grka i prosvjeta u najstarije doba	76
V.	**Sparta do medskih ratova.** — Sparta; Lykurg i njegovi zakoni; odgajanje djece. — Prvi i drugi messenski rat (743—668.); Aristomen i Tyrtaej. — Ratovi s Tegejom i Argosom; moć Sparte 490. g.	84
VI.	**Athena do medskih ratova.** — Attika; kraljevi; Thesej. — Archontstvo (1045.?); moć Eupatridâ; Drakont (624.); Kylon (612.); Epimenide. — Solon i njegovi zakoni. — Pisistrat i Pisistratovci (561—510.). — Alkmaeonovci; Klisthene (508.).	102

www.crohis.com

Poglavje

Strana

VII. **Manje države; naseobe; zajedničke ustanove.** — Manje države na Peloponnesu. — Male države srednje Grčke. — Sjeverne i zapadne države. — Prvi viek naseljavanja u dvanaestom i jedanaestom vieku. — Drugi viek naseljavanja od osmoga do šestoga vieka. — Zajedničke ustanove naroda: vjerozakon. — Amfiktyonije i narodne igre. 115

VIII. **Grčka prosvjeta iza Homera do Perikla.** — Književnost i duševni život poslije Homera i njegove dobe do medskih vojna ili bolje do Periklove dobe. — Filosofija od Thalesa pa do Demokrita i sophista. — Pjesničtvo: lyrika, elegija, himne 127

IX. **Prvi rat medski 492—490.** — Ustanak ionski (501—494.); polazak Mardonijev (492.) — Marathon (490.) — Smrt Miltiada; Aristide; Themistokle; pomorska sila Athene .. 143

X. **Salamina i Plataeja (480—479.).** — Priprave Persijanaca i vojna Xerxova. — Nacrt odpora grčkoga. — Bojevi artemisijski i thermopylski. — Salaminska bitka (480.). — Bitke plataejska i mykalska (479.) 156

XI. **Od konca navale persijske do tridesetgodišnjega primirja (479—445.)** — Slava Athene; Themistokle; Piraeej. — Pausanija; savez Athene i Grka otočana (477.). — Ustav Athene još većma demokratski. — Smrt Aristida, Pausanije i Themistokla. — Kimon; njegove pobjede kod Eurimedona (466.); osvojenje Thasa. — Treći messenski rat; progon Kimona; Aeschyl; rat s Megarom; propast Aegine. — Nesreća Athenjana u Aegyptu; Kimon pozvan u otačbinu i njegova smrt (449). — Stranke u Grčkoj; Athena se odriče premoći na kopnu (445.) 181

XII. **Sila Athene nakon medskih ratova; znanost i umjetnost u Periklovo doba.** — Perikle. — Gospodovanje athensko; saveznici i naseobe. — Sjaj znanosti i umjetnosti .. 199

XIII. **Peloponneski rat do vojne sicilske.** — Peloponneski savez; upliv Persije. — Zapletaji Korkyre (436.), Potidaeje i Megare (432). — Iznenadjena Potidaeja (331.); sila obiju stranaka. — Prva navala attička (431.); nadgrobno slovo mrtvim. — Kuga athenska; osvojenje Potidaeje od Athenjana (430.). — Obsjedanje Plataeje; pomorski uspjesi Athene (430—429). — Smrt Periklova (429.). — Stvari mytilenske. — Zauzeće Plataeje (427.). — Krvoproliće na Korkyri (427—425.). — Zauzeće Pyla i Sphakterije (425.); mir Nikijin (421). — Alkibiade. — Savez Athene i Argosa (420.). — Bitka mantinejska (418.). — Stvari melske (416.) 207

XIV. **Nastavak i konac peloponneskomu ratu.** — Dogadjaji sicilski do athenske vojne (479—415.). — Vojna zaključena; dogadjaj s hermi; Alkibiade natrag pozvan (415.). — Sporost Nikije; dolazak Gylipa u Syrakusu (414.). — Dolazak Demosthenov (413.). — Poraz Athenjana na moru; uzmak; propast vojske (413.). — Pogibelj i energija Athene (413—412.). — Oligarchijski prevrat u Atheni (februara ili marta 411.). — Uzpostava demokratske vlade.

www.crohis.com

Poglavje — Strana

— Novi progon Alkibiada (407.). — Lysandar, Kallikratide; bitka arginuska (406.). — Bitka aegospotamska (405.). — Zauzeće Athene (404.) 248

XV. **Tiranstvo tridesetorice u Atheni; Sokrate (404—399.).** — Tridesetorica. — Uzpostava Solonovih zakona. — Moralni prevrat. — Aristophane. — Sokrate 280

XVI. **Od zauzeća Athene do Antalkidina ugovora (404 do 387.).** — Vojna vojske od 10.000 Grka (401—400.). — Sila Sparte; unutarnje stanje ove republike; Lysandar. — Neprijateljstvo Sparte u Grčkoj; rat s Persijom (399.). — Vojna Agesilajeva (396.). — Savez u Grčkoj proti Sparti (395.); mir Antalkidin (387.) 301

XVII. **Prosvjeta Periklova vieka.** — Književnost i duševni život. — Kakovo bijaše kazalište. — Drama, tragedija i komedija. — Aeschyl, Sophokle i Euripide. — Aristophane. — Umjetnost. — Pisanje poviesti; logographi i povjestnici: Herodot, Thukydide i Xenophont 322

XVIII. **Pad sile spartske; kratkotrajna veličina Thebe (387 do 361.)** — Izgred Sparte; zauzeće Kadmeje (382.). — Pelopida i Epaminonda; Theba oslobodjena (379.). Obnovljenje athenskoga saveza (378.) — Bitka kod Leuktre (371.). — Utemeljenje Megalopala (371.); obsjedanje Sparte (369.); Messenija. — Dogadjaji u Thessaliji (368 do 364.). — Umiešanje Persije (367.). — Bitka mantinejska (362.) 335

XIX. **Obće stanje Grčke prije gospodstva makedonskoga.** — Veličina vladajuće sile; bolje stanje država. — Cvjetanje umjetnosti; sjaj govorničtva; veličina filosofije; Platon i Aristotele. — Duboko padanje pjesničtva i političkoga pouzdanja; razpad naroda athenskoga. — Plaćenici. — Osvrt 361

XX. **Philip.** — Predjašnja poviest Makedonije. — Makedonija umirena i uzpostavljena po Philipu (359.). — Makedonija razširena do mora; osvojenje Amphipola i Pydne (358.); Krenyde (356.). — Nov savez athenski; savezнički rat (357—355.). — Isokrate i Demosthene. — Dogadjaji thessalski i početak svetoga rata (357—452.). — Prvi govor proti Philipu (352.). — Olynćani; zauzeće Olyntha po Philipu (349—348.). — Provala Philipova Thermopylami i konac svetoga rata (346.). — *Nastojanje Athenjana, da osujete osnove Philipove glede Peloponnesa i Ambrakije (346—343.). — Vojevanja Philipova u Thrakiji, pred Perinthom i Byzantijem (342—339.). — Bitka chaeronejska* (338.) 373

XXI. **Alexandar (336—323.).** — Priprave za asijsku vojnu; razorenje Thebe (336—334.). — Bitka kod Granika i Issa (334—333.). — Obsjedanje Tyra (332.); utemeljenje Alexandrije (331.). — Bitka kod Arbele (331.); smrt Darijeva; ustanak u Grčkoj (330.). — Vojna u Baktriani i Sogdiani

www.crohis.com

Poglavje		Strana
	(330—327.); smrt Philote, Klita (328.); Kallisthena (327.). — Vojevanje u Indiji (327—325.). — Povratak u Babylon; Nearch; osnove Alexandrove; negova smrt (323.)	408
XXII.	**Grčka poslije Alexandra do smrti Pyrrhove (323 do 272).** — Prva odredba o nasljedstvu Alexandrovu (323.). — Smrt Perdikkina (323—321); Antipatar; Polysperchon; Eumene (321—316.). — Mir godine 311.; Antigon; bitka kod Ipsa (301.). — Grčka; lamijski rat; smrt Demosthenova (322.) i Phokionova (317.). — Provala Galla (280. 279.); smrt Pyrrhova (272.)	437
XXIII.	**Od Pyrrhove pa do Aratove smrti (272—213.).** — Arat. — Savezi achajski i aetolski. — Agis (241.) i Kleomene (236.). — Rat izmedju Sparte i Achajaca, posredovanje Makedonije (227—221.)	449
XXIV.	**Ratovanje Rimljana u Grčkoj (214—146.).** — Prvi rat Philipa s Rimljani (214—205.). — Drugi rat Philipa s Rimljani (200.—197.). — Proglašenje grčke slobode (196.). — Propast Aetoljana (189.). — Smrt Philipoemenova (183.). — Propast Makedonije (168.). — Makedonija i Grčka pokrajine rimske (146—143.)	458
XXV.	**Podjarmljenje grčkih naseoba od Rimljana u Asiji, Africi i Galliji.** — Asijske naseobe. — Kyrena, Sagunt i Massilija. — Grčke naseobe na Siciliji; Syrakusa i Dionysiji	474
XXVI.	**Grčka prosvjeta iza Perikla do znanstvenoga i književnoga pokreta u Alexandriji.** — Sophiste. — Sokrate, Platon, Aristotele s nasljednici svojimi. — Stoicisam, Epikurisam i Skepticisam. — Razvoj govorničtva; Demosthene. — Pisanje poviesti, matematika. — Početak pokreta alexandrijskoga	488
	Kazalo imenâ i stvarî	510

www.crohis.com
TROAS.
TROIA.
STARA GRČKA
s obalom Male Asije.
Dorienses. Ionos. Aeolos.
Attica Atheniensiumque socii.
Nomina antiquioris aevi. Nomina recentioris aevi.
Xerxis iter.
Stadia.
Mare Aegaeum
Mare Creticum
Mare Myrtoum
Mare Carpathium
Pontus Euxinus
Propontis
Hellespontum
Thracium
Phrygia
Lydia
Caria
Lycia
Rhodus
Lesbos
Chios
Samos
Icaria
Naxos
Paros
Melos
Thera
Creta
Cythera
Cephallenia
Zacynthus
Corcyra
Leucas
Peloponnesus
Athenae
Sparta
Troja
Abydus
Sestus
Lampsacus
Parium
Cyzicus
Byzantium
Chalcedon
Nicomedia
Nicaea
Smyrna
Ephesus
Miletus
Halicarnassus
Rhodus
Lindus
Ialysus
Camirus
Cnidus
Cos
Patmos
Samothrace
Lemnos
Imbros
Tenedos
Sigeum
Rhoeteum
Troja
Ilium
Scamander
Simois
Xanthus
Achilles Tumulus
Patroclus Tumulus
Hecatombaeum
Pergamum
Adramyttium
Antandrus
Assus
Alexandria Troas
Gargarus mt.
Ida mt.
Dardanus
Abydus
Sestus
Lampsacus
Parium
Cyzicus
Byzantium
Chalcedon
Nicomedia
Nicaea
Smyrna
Ephesus
Miletus
Halicarnassus
Rhodus
Lindus
Ialysus
Camirus
Cnidus
Cos
Patmos
Samothrace
Lemnos
Imbros
Tenedos
Sigeum
Rhoeteum
Troja
Ilium
Scamander
Simois
Xanthus
Achilles Tumulus
Patroclus Tumulus
Hecatombaeum
Pergamum
Adramyttium
Antandrus
Assus
Alexandria Troas
Gargarus mt.
Ida mt.
Dardanus